

MAGYARORSZÁG

FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK

T Ö R T É N E T E

1848 és 1849-ben.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY.

M Á S O D I K K I A D Á S .
HARMADIK KÖTET.

PEST, 1872.

K I A D J A R Á T H M Ó R .

TARTALO M.

HETEDIK KÖNYV.

Az orosz interventio.

ELSŐ FEJEZET.

Az orosz interventio indokai.

	Lap
Hírek az orosz interventioról.....	3
Az interventio elvileg rég el van fogadva.....	5
Ausztria állása Németországban.....	9
Ausztria a válúton.....	10
A függetlenségi nyilatkozat okozta-e az interventiot?.....	15
A interventio végleges elfogadása megelőzte april 14-két	18
A békülést még april 14-ke sem tette lehetetlenné.....	23
Az interventio közzé tétele.....	25
Az interventio indokai.....	27
A két kabinet eltérő nézetei az interventio módja iránt	30
Egy orosz államirat: az „orosz eszme”.....	35

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz interventio s az európai hatalmak.

A francia kormány és az interventio.....	47
Az orosz interventio tárgyalása a francia nemzeti gyűlésben	50
Sarrans képviselő indítványa	53
A külügyminiszter válasza.....	65

VI

Lap

Joly képviselő indítványa.....	66
Cavaignac indítványa.....	57
Az interventio s az angol közvélemény.....	63

HARMADIK FEJEZET.

Az orosz interventio s a magyar kormány.

A diplomatia elkanyaglása Kossuth által.....	80
Kossuth véleménye az interventioról.....	81
Új hadak felállítása.....	82
Újonczozás.....	83
A keresztháborúszerű népfelkelés kihirdetése.....	86
Óvás Európa népeihez az interventio ellen.....	88
Dembinski betörési szándéka Galicziába.....	90

NYOLCZADIK KÖNYV.

**Az orosz hadak betörését közvetlen megelőzőtt
események.**

ELSŐ FEJEZET.

Belviszonyok polgári spolitikai tekintetben.

A közigazgatás szervezése a megyékben. Az országos rendőrség szervezése.....	94
A közhivatalnokok magok igazolása.....	95
A főtörvényszékek újraszervezése.....	97
A véstörvényszékek.....	98
A pénzügy ideiglenes rendezése.....	106
Viszonyok a nemzeti gyűlés kebelében, s közte és a kormány között.....	109
A nemzeti gyűlés elnapolása.....	114
A kormány átköltözte Budapestre.....	116
Visszapillantás a debreczeni székelés eredményeire.....	117
Ezen eredmények hatása a nép szellemére.....	119
A kormány különféle tervei.....	122

MÁSODIK FEJEZET.

Hadi tervek s más viszonyok; a seregek létszáma a két félen.

Az osztrák-orosz szövetség több pontjai.....	132
Paskevics tábornagy.....	134

VII

Lap

Paskevics készületei.....	136
Welden terve Budát fölmenteni.....	137
Ferencz-József császár Varsóba megy.....	138
Haynau tábornoszernagy.....	139
Az osztrák hadak szaporítása.....	140
Hadi viszonyok s tervek részünkről.....	142
Görgey hadi terve	152
Az ellenséges haderbők a külön harctéteken.....	155

KILENCZEDIK KÖNYV.

A harc a szövetséges osztrák-orosz hadak ellen Görgey elvonultáig Komáromból.

ELSŐ FEJEZET.

A harc kezdete a Vágnál.

Hadaink elhelyezkedése.....	171
A csornai csata június 13-kán. A vági hadjárat.....	173
A zsigárdi csata jun. 16-kán.....	174
A peredi ütközet jun. 20-kán.....	179
A peredi ütközet második napja.....	188

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz hadak betörése Magyarországba.

Sass tábornok betörése Árvába.....	194
Az orosz főszereg betörése Szepesbe és Sárosba.....	195
A magyar hadak visszavonulása.....	199
Cseodajeff hadjárata Debreczenbe.....	203
Különféle hírek az oroszokról.....	204
A kormány szózata a néphez	206
Az oroszok előnyomulása Hatvanig.....	209

HARMADIK FEJEZET.

A Győr és Komárom körüli harcok.

Az osztrák hadsereg öszpontosítása a Duna jobb partján	214
Az ihászi csata.....	223

VIII

Lap

A győri ütközet.....	224
Kossuth öszpontosítási törekvései.....	228
A kormány rendelete a hadsereg levonulása iránt Komáromból	229
Görgey a levonulás rendeletét visszaveti	234
Görgey s Ludvigh levelei a kormányhoz.....	236
Görgey levelének hatása a kormányra.....	237
Kossuth erélyének hanyatlása.....	242
Mészáros fővezérré neveztetése.....	246
A komáromi ütközet júl 2-kán.....	247
A sereg izgatottsága Görgey visszahívása miatt.....	251
A pénzjegy értékének csökkenése	256
Görgey a sereg kérelmére a vezérletben meghagyatik.....	257
Görgey a kormány rendeleteit az öszpontosítást illetőleg ismét elveti	250
A tiszti kar szelleme	262
Klapka a sereg levezetését sürgeti. Görgey újabb fogása annak meg- gátlására.....	265

NEGYEDIK FEJEZET.

A bács-bánsági események július közepéig.

Jellasics levonulása az Aldunához. Perczel támadásai a titeli fensík ellen.....	280
Újvidék ostroma.....	285
Az ó-becsei harc.....	286
Aradvár megvétele.....	287
Temesvár ostroma.....	288
A hegyesi ütközet.....	290

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi események július közepéig.

Déva megvétele.....	294
Az oláh felkeltek elleni harc.....	296
Drágos békekísérlete.....	296
Hatvani esztelen támadása.....	298
Kemény Farkas hadjárata a havasokba.....	299
Az orosz-osztrák hadak betörése.....	302
Az oroszok betörése Beszterczénél.....	304

IX

Bem harczai Besztercze körül.....	306
Az oroszok betörése Brassónál.....	309

Lap

TIZEDIK KÖNYV.

Szegeden.

ELSŐ FEJEZET.

Hadi munkálatok a Tisza jobb partján.

Kivonulás a fővárosból.....	319
A vácsi csata.....	326
Perczel mozgalmi.....	330
A tátrai lovassági csata.....	332
Görgey visszavonulása Miskolcra Tokajig.....	334
Rüdiger tábornok levele Görgeyhez.....	342
Az oroszok áttörése Tisza-Fürednél	348
A geszthelyi csata.....	349

MÁSODIK FEJEZET.

A kormány s országgyűlés m ű k ö d é s e Szegeden.

A júl. 20-kai ülés.....	353
A külön nemzetiségeket szabályozó törvény.....	355
Kossuth szándékai a törekvései Szegeden.....	360
Kossuth Szemben a közvéleménnyel.....	367
A júl. 25-kei ülés a képviselőházban.....	371
Sz. mere lemondási szándoka.....	376
A fővezérlet kérdése.....	379
Szemere és Batthányi miniszterek küldetése Görgey táborába	382

HARMADIK FEJEZET.

Hadi események július közepétől végéig.

Hajnau levonulta Budapestre s onnan az alföldre.....	876
Vetter bács-bánsági seregének munkálatai	389
A vilovói és mosszorini csata.....	390
Guyon hadtestének Szegedre vonulása	393

Bem kirándulása Moldvába.....	396
A vöröstoronyi szoros és Szeben elveszte.....	398
A segesvári ütközet	401
A szász-sebesi csata.....	404
Szeben megvétele Bem által.....	406

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Aradon.

Seregeink kimutatása.....	411
A szegedi sánczok	412
Dembinski átkelése a Tiszán.....	416
Haynau átkelése Új-Szegedre.....	417
A komáromi őrsereg győzedelmei aug. elején.....	421
A pénzjegyek hiánya.....	427
Görgey seregének mozdulatai	429
A debreczeni csata.....	433
Alkudozás az oroszokkal	436
Görgey s tábornokara.....	438
Temesvár ostroma.....	441
A szent-andrási ütközet.....	446
Az aug. 10-kei minisztertanács.....	464
Az aug. 11-kei minisztertanács.....	462

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A katasztrófa.

ELSŐ FEJEZET.

Görgey dictatorsága.

Kossuth utósó léptei.....	604
Duschek Ferencz.....	608
Aradvár feladása.....	616
Bem seregének mozdulatai.....	518
Vécsey fegyverletétele.....	520
Guyon s Bem hadainak fegyverletétele.....	521
Gál Sándor és Kazinczy hadainak fegyverletétele.....	524

XI

	Lap
Munkács és Pétervárad meghódolása.....	527
Komárom meghódolása.....	528

MÁSODIK FEJEZET.

A pacificatio.

A vérkrónika.....	550
Gróf Batthyáni Lajos.....	551
A tizenhárom tábornok kivégeztetése Aradon.....	569
A menekültek.....	580
Forradalom után.....	595

HETEDIK KÖNYV.

AZ OROSZ INTERVENTIO.

ELSŐ FEJEZET.

Az orosz interventio indokai.

Mihelyt Európában ama győzelmek híre elterjedt, melyek által vitéz seregeink az osztrák császári hadakat az ország határaitra visszaűzték: a hírlapok Ausztriában s a külföldön egyaránt azonnal emlegetni kezdik vala, hogy a megvert császári hadaknak talán rövid időn muszka seregek jönek segedelmökre, elfojtani, megigázni a magyar forradalmat. E hírek azonban sokáig kétesek, egymással ellenkezők valának. Több ízben történt, hogy a hírlapok, még olyanok is, melyek fontosabb tudósításaikat felsőbb sugallatokból szokták meríteni, mint elhamarkodott, hibás állítást, kósza hírekből eredt tévedést, vonták vissza, mit elébb bizonyosnak, elvégzett dolgoknak hirdettek.

Máskor ismét azt kürtölgeték, hogy Erdélybe ugyan újra bemegy, sőt már be is ment egy, a kiűzöttnél erősebb orosz sereg; de Magyarországra nem jőnének oroszok; mert gróf Stadion elnökminiszter, sőt maga az ifjú császár is határozottan ellenzi s minden lehető módon kikerülni óhajtja, egykori szövetségésének, de jól megfontolva, természetes ellenségének fegyveres beavatkozását. Egy bécsi lap elbeszélése szerint, az orosz követ, gróf Medem, Bécsben, april elején, egy társaságban akként nyilatkozott volna, hogy egyetlen orosz katona sincs többé az osztrák császár tartományaiban. Ez teljesen meg is egyezett a valósággal; mert az oroszok

Erdélyből akkor már kiűzettek. Ebből azonban a bécsi közönség, mely a muszkákat, könnyen érthető okokból, nem örömmest látta volna a monarchia határai közt, oly következtetést vont le, hogy az udvar még sem fogja megtenni e végső, veszélyteljes lépést: a mit óhajtott, reményalakban fejezte ki. Beszéltek arról is, hogy ez ügyben folytak ugyan némi tárgyalások a két kabinet közt; de Miklós csár oly feltételeket kötött légyen a segélynyújtáshoz, melyeket a Stadion-minisztérium nem fogadhatott el. Külföldi lapok pedig, kivált a németek s francziák, azért nem akartak hitelt adni az orosz interventionnak, mivel nem hihették, hogy a többi nagy hatalmak hajlandók lennének azt közönyösen nézni s oly túlsúlyt engedni az oroszoknak Európában, minőre az, egy ilyféle beavatkozás következtében, múhatatlanul vergődni fogna.

Es sokáig ily bizonytalan habozásban volta közvélemény, sőt, mint a később közzé tett tudósításaik bizonyítják, több diplomatai ügyvivő is, az orosz interventio felől. Annyi mindazáltal már april közepe táján is kiszivárgott a közönségbe, hogy ama gyakori s hosszú miniszteri tanácskozásoknak, melyek márczius végén s april első felében Olmützben, maga a császár elnöklote alatt tartattak, az orosz segélyre vonatkozó kérdések voltak légyen fő tárgyai.

A figyelem ennél fogva folyvást élénken e tárgyra volt függesztve; s a hírlapok mind sűrűbben kezdenek vitatkozni azon következményekről, melyek abból, ha Ausztria magát az orosz karjaiba vetné, az osztrák birodalomra, sőt Európára nézve származnának. És, nemesak azon függetlenebb lapok, melyek különben Magyarország kormányzási függetlenségének már a múlt évben is határozott ellenségei voltak, hanem még a félhivatalos Lloyd is, mely a minisztériumot minden eljárásában feltétlenül szokta volt pártolni, határozottan ellenzék az interventiot, mint oly balfogást, mely az oroszoknak sok időre veszélyes befolyást adna a birodalom ügyeire és sorsára. A szabadelvű lapok s a közönség pedig úgy Bécsben, mint az egész birodalomban, mondhatni általában, szinte iszonyodott

az orosz intervenciótól, melyben még azon árnyékszabadságnak és alkotmányosságnak is sírját, s bizonyára nem alaptalanul, vélték látni, melyet a márczius 4-kén octroyrozott alkotmányirat engedett.

Azonban, bár mit beszéltek is a hírlapok, bár hogyan nyilatkozott is a közvélemény, annyi bizonyos: hogy az orosz interventio, elvileg s még egyedül mint eshetőség, már rég óta, már a múlt évben elhatározott dolog volt, legalább a szent-pétervári kabinetben. Elvileg, bár még határozatlanul, de elég világosan ki van az mondva Miklós czárnak azon manifestumában, melyet az európai forradalmakra nézve a múlt évi márczius 14-kén (ó számítás szerint) kibocsátott. Az elv alkalmazása még az év folytában nyert egy részben valósulást, midőn egy orosz hadtest a török felsőség alatt lévő al-dunai fejedelemségekbe vonult, hogy elfojtsa az ott is kitört forradalmi mozgalmakat. S hogy ez, mi a török birodalomra nézve ténynyé vált, megtörténhetik Ausztriában is, ha a szűkség úgy kívánja, Guizot, a megbukott Lajos-Fülep francia király minisztere, még azon évben megmondotta. A francia volt miniszter, ki összekötetéseinél fogva az orosz diplomatia képviselőivel, kivált meghitt barátságánál fogva az orosz politika minden csínyaiba oly mélyen beavatott Lieven herczegnével, az ügyek állásáról teljes tudomással birt, már 1848-ki deczemberben monda a német parlamentnél volt követünknek, Szalay Lászlónak, midőn ez őt régi ismeretségénél fogva Londonban meglátogató s általa is ügykezett magának utat nyitni az angol kormányférfiakhoz: „Uram, igazítsák el önök viszályaikat Ausztriával, különben nyakukra megy az orosz interventio.”

És a mit a francia státusférfiú 1848-ban megjósolt, Erdélyre nézve, mint már elbeszéltek, ténynyé lett az 1840-ki februárban. A dolgon mit sem változtat, hogy az osztrák minisztérium akkor, a kremsiri országgyűléstől kérdőre vonatván, a tényt a maga hozzájárulása nélkül állítá történetnek, s a muszka intervenciot Ausztria szerencsétlenségének tartó

képviselők előtt nem átvállalni mondani: „hogy a kormány az oroszok betörését Erdélybe sajnálatos eseménynek tartja, s e szerencsétlenséget egyedül az Erdélylyel való közlekedés teljes megszakadása okozta legyen.” Akkor ugyan azt híresztelték mind a miniszterek, mind az Erdélyben létező osztrák tábornokok, — se híresztelések nyomán még a kül diplomatiái ügyviselők is úgy tudósították erről illető kormányait, — miképen a muszkákat egyedül Szeben és Brassó városok polgárai hívták volna be, hogy városaikat a netalán betörő magyar hadak pusztításaitól megóvják; és Puchner, a császári hadak vezére, csak azért egyezett volna meg a polgárok e kérelmében, mert e városokból a maga hadait mind ki akarván vonni a magyarok ellen, a polgároknak védelmet nem nyújthatott: ezeké tehát a muszkák bejötte miatt a felelősség.

S azóta tudjuk, hogy b. Puchner altábornagy csakugyan tartatott is a szász és oláh főnökök által decz. 31-kén gyűlést Szebenben, melyből egy kérelem indított Lüders tábornokhoz az Oláhországban lévő orosz hadak parancsnokához, küldene néhány ezer embert Szeben és Brassó oltalmára. Tudjuk azt is, hogy Lüders ez iránt nyomban kérdést intézett a maga kormányához, melytől már január 21-kén ama választ hozta meg neki a futár, mikép jól tette ugyan, hogy Szeben és Brassó kérelmére nem hajolt; de ha az erdélyi császári sereg parancsnoka kér tőle segílyt, azt adja meg. Tudjuk végre azt is, hogy Schwartzenberg herczeg minisztertől január 20-káról oly értelmű levél érkezett Puchnerhez, hogy az oroszokat még ne híjjá be; de ha behívásukat mellőzhetlennek látná, vagy őket már be is hívta volna: nyilatkoztassa ki az orosz hadak parancsnokának, hogy ezt saját felelősségére tette; fogadja őket barátságosan; kimenetelőkről majd a két udvar diplomatiái úton fog intézkedni.

Schwartzenberg miniszter e levele kétségtelenné teszi, hogy az interventio iránt már folyt ugyan az értekezés a két udvar közt, s hogy az iránt magának az oroszoknak kellett megtenni az ajánlatot; de hogy az olasz udvar maga is félt el-

fogadni a danaidák oly készséges, de következményeibebe oly veszélyessé válható ajándokát. Az utasításból pedig, melyet a szentpétervári futár Lüdersnek hozott, világosan kitűnik, hogy az orosz kormány kapott az alkalmon, s maga ügyekszik Ausztriát berántani tett ajánlatának elfogadására. S hogy meggyőzze az olműtzi udvart, miképen ajánlata teljesen önzetlen, s reábirja őt, hogy a mi Erdélyben, egyedül az osztrák hadi parancsnok kérelmére, kicsinyben történik, azt ezen udvar nagyban is engedje megtörténni, mihelyt szükségét érzi, Magyarországon is: meghagyja Lüdersnek, hogy mihelyt nyújtandó segélye Erdélyben feleslegessé válandik, azonnal vonja vissza hadait Oláhországba.

És valóban, Ausztriának volt is oka félnie, s a maga függetlensége, nagyhatalmi tekintélye s becsülete nem különben mint az európai súlyegyen tekintetében miért vonakodnia, elfogadni a színleg oly nagylelkű önzetlenséggel tett ajánlatot. S nem csoda, hogy bár azt elvileg, vég szükség esetére, nem utasította is vissza, tényleges elfogadásától önmaga is borzadozott. Nem csoda, hogy a miniszteri tanácsgyűléseken, april elejétől fogva, midőn egy részről Windischgrätzről mind sürgetőbb kérelmek érkeztek Olműtzbbe a magyarországi hadsereg szaporítása iránt; más részről pedig az Erdélyben fegyverei becsületén ejtett csorbát kiköszörülni égő orosz czár nyomása is mind érezhetőbbé lett, — oly heves viták folytak a kérdés felett; s hogy Stadion elnökminiszter, ki az interventio elfogadását Ausztria becsülete s tekintélye sírjának tekintette, azt folyton egész elhatározottsággal ellenzé s végre, midőn annak többé ellent nem állhatott, szégyenében s bújában megtévelyodva, hagyta el april 12-kén a miniszteri tanács teremét.

Midőn a magyar hadak újabb győzedelmei következtében Szolnoknál, Bácskában, Erdélyben s az Eger-pesti vonalon, Windischgrätznek bár elferdített az ügyek állapotát szépítő híreiből Olműtzbben azt kezdék sejtteni, hogy a Magyarországon létező császári hadak, s azoknak szerb, oláh és szász

„fegyvertársai” aligha elégségesek a forradalmat elfojtani, a nemzetet leigázni: Stadion azt sürgette, fejtve ki Ausztria roppant forrásaiból egész erejét; minden másutt csak valamennyire is nélkülözhető hadak gyűjtessenek Magyarországba; a hadvezérlét adassék más, ügyesebb kezekbe; s a hadviselésben fejtessék ki erély és munkásság; — az interventio elfogadásáról azonban hallani sem akart s lemondásával fenyegetődzék. Nagy lévén a hiány ügyes államférfiakban, kik egyszersmind némi népszerűséggel is dicsekedhetnének: sikerült is Stadionnak néhány napig késleltetni a végelhatározást. Kívánata szerint, több ügyetlen vagy elaggott tábornok fiatalabbakkal pótoltatott, kik magokat az olasz hadjáratban tüntették ki; az újonczok a lehető legnagyobb erélylyel szedettek, kikből aztán s a más tartományokban nélkülözhető hadakból a Morva folyamnál, Wohlgemuth vezérlete alatt, egy tartalék-had gyűjtetett; — szóval, Ausztria minden erejét megfeszítette.

De mind hasztalan. A nemzeti szabadságért küzdő, lelkesült magyar sereget Windischgrätznek a harcmezőre küldött pihent hadakkal megszapordott s öszpontosított ereje sem lőn képes megállítani diadalmos előrehaladásában. A császári zászlók, melyek elébb Tokajig, Szolnokig, Kecskemétig előrenyomultak s a magyar forradalmat hét vármegye szűk határaitra szorították, mindenütt hátrálni kényszerítetének. Erdély és a Bácska visszaszeresztetett; amonnan még az orosz segélyhadak is kiverettek. A Tiszafüredről kiindult magyar főhadserég Hatvan, Bicske, Isaszeg és Vác mellett kivívott győzedelmek után a császáriakat Pestre szorította; s ennek megtarthatása is kétségessé lett.

Ausztria ügyeit ezen kívül Németországban is mind több veszélyek fenyegették. A frankfurti nemzeti gyűlés vele határozottan meghasonlott. A porosz kabinet felhasználván Ausztria belső zavarait s gyöngeségét, a birodalomban elsőségre törekvék; s a frankfurti parlamentnek feléje hajló többsége által egy, magára nézve kedvező alkotmányt készítettven,

befolyását menten szélesebbre terjesztette. Az örökös császári méltóságot, mely az új alkotmány szerint Németország egységének jelképéül vala szolgálendő, s melylyel megkináltott, egyelőre még ugyan nem fogadta el, bevárni akarván az egyes német tartományok kormányainak is véleményét: a birodalom végrehajtó hatalmát azonban, melynek élén ideiglen, mint tudjuk, János főherceg állott, addig is minden módon magához ragadni törekedett. És ha ez neki sikerül, rövid időn a császárságnak is birtokába juthat; minek következtében a büszke Ausztria a német szövetségben másodrangú állásba süllyed, melyből, Magyarország vég elszakadása esetében, még az által sem szabadulhat, hogy külön nagy hatalomként lépjen ki a szövetségből.

A német birodalmi lapok, kivált pedig a poroszországiak, e viszonyok közt természetesen zajos örömkítőrésekkel fogadták a magyar hadak győzelmeinek híret; a porosz lapok egyenesen ellenséges színt öltöttek Ausztria irányában. A különben igen mérsékelt „Constitutionelle Parlamentscorrespondenz” april elején állítá, hogy a magyarok győzelmei nagyobb örömmel üdvözöltetnek, mint a dánok feletti előnyök Schleswig-Holsteinban; s csak még néhány hétig tartsa magát Magyarországnak, számos porosz tiszttel fog hadserege szaporodni. Hasonlókép nyilatkozott a „Deutsche Constitutionelle Zeitung” is, és több más, a porosz kabinet befolyása alatt létezett, sőt egy se reg független lap is, melyek a német egységet porosz hegemónia alatt kívánták megalapítani. Ausztriának tehát Németországban is azon kilátásai valának, hogy ha Magyarország tőle elszakad; sőt ha csak hosszúra nyújtja is a háborút: vagy Poroszországgal is kénytelen harczba keveredni, vagy túrni másod rangra alázatását a német szövetségben.

E veszélyteljes helyzetből csak két módon szabadulhatott Ausztria. Ezek egyike: kibékülés a magyarokkal; másika: az orosz interventio. A bécsi s általában az osztrák közvélemény iszonyattal fordult el emettől, s határozottan az elsőt kívánta és sürgette. A kibékülés lehetőségéről Bécsben a ma-

gyarok győzedelmei közben sem kőtelkedének, mihelyt a márcziusi alkotmányirat s manifestumok visszavonatnak s Magyarországnak, az 1848-ki reformtörvényei szerint, kormányzati önállósága eléggé biztosítatik. Ezt sürgették a független lapok, majdnem kivétel nélkül; ezt kívánta hihetőleg Stadion miniszter is azon esetben, ha a magyarokat az újabb erőfeszítés után sem sikerülne fegyverrel legyőzni.

A számos szózatok közül, melyek Ausztriában ez idő szerint e tárgyra nézve emelkedtek, csak egyet hozunk fel, azt, mely magát az „Ostdeutsche Post”-ban, közvetlen a nagy-sarlói ütközet után hallatta, nem tudván még, hogy *már ténynyé* vált a vészteljes orosz interventio. „Ama régi rendszer követése, úgymond, mely szerint nagy vonalt csekély erővel akartuk védelmezni... hozta elo az utolsó szerencsétlen catastrophot. Nem csodálkoznánk, azt hallván, hogy seregeink Budát és Festet elhagyták s egészen a Rábáig visszavonultak, hogy ott erős helyzetet foglalhassanak, s az erősítéseket ott beavárán, vagy újabb ütközetet kísértsenek meg, vagy tekintélyes állásban békével kínálják meg az ellenfelet. Nekünk emez esélyesebbnek látszik, mint akár bátorságot veszteni idő előtt; akár Magyarország koronáját Európa minden állami szabadságának örökös —, egyszersmind pedig Ausztria természetes ellenségének kezéből fogadni el. A mi bátorságunk még nincs megtörve; reményünk még nem enyészett el, még lehetséges mindent visszanyerni, mi elveszett, mindent megtartani, mi Ausztriára nézve életfőltétel. És egy már is meg van nyerve, ama meggyőződés, hogy Magyarországgal azon az úton célra jutni nem lehet, a melyen megindultak. Tartózkodni fognak megvetni az ellenséget s ellene oly eszközökkel harczolni, melyek nemzeti büszkeségét még inkább emelik, kedélyét szükségkép elkeserítik. Nem szabad azt legyalázni, a kit kibékíteni akarunk, a kivel a természet s a történelem sokszerű kőtelékei által összefűzve, békében kell élnünk. A népfelkelést nem lehet hasonló eszközzel, egy felülről szervezett felkeléssel legyőzni. A szlovák felkelés, melyet néhány ábrándozó szláv rendezett,

semmisségbe merült; a szerb felkelés ellenben, támogatva külföldi, nem-osztrák szabad csapatok által is a török tartományokból, az országot csak elpusztította, saját testünk s vérünk ellen dühösködött, hogy a három-egy királyság alkotmánya szerzőinek egy drámai, hatásteljes háttért szerezzen. A mint halljuk, az osztrák monarchia seregeinek fő erejét s díszét a lehető leggyorsabban a Rába folyamnál akarják öszpontosítani s ott Ausztria régi örökös tartományai-ból minden sereget egyesíteni. Ausztria becsülete koczkára van téve! Bátorsággal és értelemmel kell a fenyegető vést lecsilapítani, a magánérdeket háttérbe szorítani, s a meghasonlott testvérnéppel inkább megbékülni alkalmas időben, mint Ausztria jövődjét idegen befolyásnak tenni ki martalékul s feláldozni más státusok politikájának. A közvéleménnyel szövetségben, nemes, szabadelvű institutiókra támaszkodva, Ausztria ezen harcot is becsületesen kiállandja. De az elleneink feletti győzedelmet a közkívánatok elfojtásával, az institutiók csorbitásával megvásárolni annyit tenne, mint a physikai előnyt az erkölcsi veszteségnek, az anyagi nyereményt az erkölcsi gyalázatnak elejébe tenni!”

De bár mennyire kívánta is a békét az osztrák közvélemény, mit használt az, mondják, ha a magyarok békülni nem akartak? Hát csakugyan a nemzet vetett volna akadályokat a kibékülés elébe? úgy hiszszük, nem fölösleges e kérdést egy kissé bővebben meghányi, mert máiglan sok elfogultság létezik a körül, úgy benn az országban, mint azon kívül.

Nem akarjuk ismételní, mit elbeszélésünk folytában bőségesen előadtunk, hányszor jártak minisztercink s országgyűlési küldöttségeink Innsbruckba, Bécsbe, a kiegyezkedés végett s mindig siker nélkül; sem azt, hogy maga a püspöki kar is eredménytelenül tett ez iránt lépést az Olmützbe költözött udvarnál. Elhallgatjuk azt is, mily aggodalom s levertség terjedt el a nemzetben, midón a szerbeket, horvátokat, szászokat s oláhokat felülről jött izgatások következtében egymás után fellázadni, Temesvár és Arad őrségét s a katonai ható-

ságokat egyiket a másik után ellenségesen felkelni, s végre az osztrák hadakat is betörni tapasztalta; miképen csak legbecsesb ősi jogainak, alkotmányának, nemzeti önálló kormányának tagadása, kigúnyolása, az ellenök szótt fondorlatok nem kevésbé mint a nyílt fegyveres megtámadás által fokonyként ébresztett elkeseredés, mondhatni, kétségbeesés vitte arra, hogy uyilt háborúba engedje magát ragadtatni fejedelmi házával; miképen még akkor is, midón Windischgrätz a császári hadakkal bevonult, a legmérsékeltbb férfiakból ment béke-küldöttség az országgyűléstől a császári tábornagy elébe, bár akkor végre volt is már hajtva az önkényesen intézett trónváltozás által az újabb, legéletbevágóbb sérelem a nemzet jogain; és csak miután ezen küldöttségnek is az mondatott: „lázdókkal — mert már így nevezték a legszentebb jogairól gyáván lemondani nem akaró nemzetet — lázdókkal nem alkudozom; feltétlen hódolatot kívánok!” — csak miután látta, hogy az önvédelem kétségbeesett megkísértése után sem veszthet többet, mint tőle előleg követelnek, lépett fel elhatározottan a harcmezőn. És tény, hogy miután a nemzet békékísérleteivel mindannyiszor elutasított, az udvar részéről soha sem tétetett egy őszinte lépés is a kiegyezkedésre; mert, mit annak lehetne mondani, mindig csak ezen értelemmel birt: mondj le jogaidról föltétel nélkül, különben erőhatalommal fosztalak meg.

Már, ha most az udvar, látván, hogy a nemzet több erőt fejt ki jogainak védelmében, mint a háborúra készületlentől, bellázdásokkal elfoglalttól egyelőre várta; látván, hogy a szándékosan felidézett háború kétségés kimenetelű, — végre elhatározza magát, hogy a békére őszintén kezet nyújtson: ki és mi alapon képes állítani, hogy a nemzet, bár néhány győzedelmet vívott is már ki, elég könnyelmű s elbizakodott lesz vala, ellökni magától a kibékülésre nyújtott kezet?

Volt, kétség kívül, egy párt a nemzetben, mely a múltak által elkeserítve, a nyert győzedelmek által elragadtatva, azt kiáltozta: győzedelmeink közepette gyávaság a békéről szó-

lani; sérelmeinket meg kell bősülnünk; a véggyőzedelem bizonyos; s ha nem volna is az; veszszünk inkább, mint béküljünk! Szóltak így többen, igaz, midőn a békepárt márczius végén élénkebben kezd vala mozogni.

De e szólásmód a többségnél csak azt akarta jelenteni, hogy miután annyiszor süker nélkül kísértettük meg a békülést, többé mi arra nem tehetünk becsülettel kísérletet.

Ám tette volna meg csak az udvar az első lépést a békülésre, — mi a múltak után bizonyára őt illette; és tette volna meg azt oly módon, hogy őszinteségéről s a nemzeti alkotmányos jogok tiszteletben tartásának szándokáról elég biztosítást nyújtson: nagy valószínűséggel állíthatni, hogy még az eddig amúgy beszélők nagyobb része is kész leend vala a feladás fátyolát vetni a múltakra s elfogadni a biztosított békét.

A nemzet értelmisége többségéről, mely csak szomorú kénytelenségből, csupán, mivel az udvar eddig békélni nem akart, viselte az önvédelmi háborút, kétséget sem szenved hogy: ha az udvar most a nemzeti becsülettel megférő, biztos békét ajánl, örömmel ragadja meg a feléje nyújtott kezét, jól tudván, hogy kivívott győzedelmei még koránt sem eldöntők; s ha sikerülne is még nagyobbakat nyernie: Európa jelen körülményei közt, magára hagyatva, és sem más külhatalom, sem a mindinkább csilapuló külforradalmak által nem gámolítva, az egész külföldtől teljesen elzárva, vég elszakadását s függetlenségét alig fogná kivívhatni Ausztriától; mely, ha maga velünk nem bírna, mint már az erdélyi orosz interventio kétségtelenné tette, kül szövetségeseiktől támogatva fogná ellenünk mind untalan megújítani a háborút. És hogy ily kül interventio most, midőn nem egyik vagy másik hatalomtól, hanem a trónokat megingatott forradalmi szellemtől félhették a régi státus-rendszerre alapított súlyegyént? nagyobb nehézségekre találna a nyugoti hatalmaknál — kik követeinket elfogadni sem akarták; kiknek egyike, s épen az, melytől ezt várni lehetett volna, maga is interveniált Rómában a népszabadság elnyomására; másika, mint

Ausztriának régi szövetségese, ennek nagy hatalmi állását minden áron fentartani óhajtá —: ki hitte volna komolyan, ha csak egy pillanatig is higgadtan, szenvedély nélkül fontolja meg a politikai viszonyokat?

Ugy hiszszük tehát, ha az udvar, tévedései után megterve, őszintén tesz kísérletet a nemzeti becsülettel s jogokkal megférő békére: azt a nemzet értelmiségének többsége készséggel fogadta volna minden akadályok daczára, melyekkel azt egyesek, s ezek is talán csak addig, míg gyanújuk el nem oszlattatik, meggátolni törekedtek volna.

De a kormányoknak, uralkodóknak hagyományos balvéleménye, hogy gyöngeség és hiba, méltányolni a közvéleményt, engedni a népeknek, még akkor is, ha ezek részén áll a jog és igazság. A hatalmasokban neveltetésök s helyzetöknél fogva rendszeren sokkal erősebben ki van fejlődve a büszkeség, sőt a gög, kevélység és a dacz érzéke, mint a méltányosságé, az igazságé s engedékenysége. És itt is ez volt az eset. Az udvar a békekísérlet helyett az önvédelem terén álló alattvalóival, daczára Stadion miniszter, Welden altábornagy és több más mérsékelt férfiak tanácsának, elfogadta végre az interventiot, melyet Miklós czár, mióta hadainak Erdélyből lett kiűzetéséről értesült, mind követelőbb módon tolt vala fel reá.

„De — mondják a magyar nemzeti ügynek nemcsak ellenségei, hanem számos barátai is — april 14-ke, a függetlenségi nyilatkozat után, az osztrák kabinet, akarta nem akarta, kénytelen lőn tenni a mit tett. Reá nézve már a németországi ügyek s viszonyok miatt is életkérdéssé vált, a háborút Magyarországon mennél előbb bevégezni: miután pedig Kossuth a függetlenségi nyilatkozattal a kibékülésre vezethető minden hidat felszedett, az osztrák udvarnak, ha még mint nagy hatalom akar élni, nem maradt más választása, mint az orosz interventio.”

Az okoskodás színleg erősnek látszik. S valóban, mióta a függetlenségi nyilatkozat híre Bécsbe feljutott, a közvélemény ott nagy változáson ment keresztül. Még azok is,

kik elébb, kivált mióta a muszka interventio lehetőségének híre szárnyalni kezdett, minden áron békülni óhajtottak, lassanként magokba fojták iszonyukat az interventiótól s arról, mint elkerülhetetlen szükségéről kezdenek szólni. Több lap szinte örvendő monda, hogy „a függetlenségi nyilatkozattal többet nyert Ausztria, mint a magyarok eddigi győzelmekkel; hogy az Bécsben a rokonszenvet a magyarok iránt még az alsó rétegekben, még a szabadelvűeknél is megsemmisítette; ... hogy legdühösebb ellensége sem árthatott volna Kossuthnak többet, mint ezen határozat, mely sok elkábítottnak kinyitotta szeméit s még az oroszoktól való iszonyodást is megcsökkentette.”

És mind ezekből aztán ama téves következtetést vonják le hogy, ha a függetlenségi nyilatkozat közbe nem jő vala, az orosz interventio sem történt volna meg. Sőt hazánkfiak közt is voltak s vannak számosan, kik az orosz interventiót a függetlenség) nyilatkozat következményének tartják se miatt fennen kárhoztatják annak szerzőjét. Görgeynek is ez volt legerősebb, legcsatányosabb ütege Kossuth elleni fondorlatainál.

Hogy ezóta a bécsi közvélemény rokonszenve a magyar ügy iránt elenyészett, kétségtelen; s bizonyos az is, hogy ennek oka a függetlenség nyilatkozatában rejlik. Azt hitték, hogy a két dolog, mely körülbelül egy időben történt, szükségkép okozati kapcsolatban van egymással. Es ámbár a függetlenség nyilatkozatának híre csak május 3-kán jutott fel Bécsbe;*) mivel értesültek, hogy az már april 14-kén történt, az orosz interventio pedig szinte csak e napokban lőn hivatalosan nyilvánossá: azt hitték, az udvar arról, mi Debreczenben april 14-kén történt, nyomban értesült, s nyakra főre megkötötte a szerződést az orosz czárral, melyet csak a május 1-jén megjelent hivatalos lap hozott tudomásukra. Ezen okoskodás még könnyebben tévedésbe ejthet hazánkfiakat, kik

*) Ld. Magenis Arthur angol ügynök levelét Palmerstonhoz. Bécsből, május 4-ről. Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847-1849, I. 193. sz. 170.

az április 15-eki „Közlönyéből” országszerte mindjárt értesültek a függetlenségi nyilatkozatról; az orosz interventio hírepedig, mivel a bécsi hivatalos lap, mely azt május 1-jén hirdette, hozzánk be nem jutott, csak június közepén s még ekkor is igen kétségesen kezd vala terjedni az országban.

Az orosz interventio körül ama két kérdés sokáig foglalkodtatá a közönséget: hogy Ausztria kérte-e, vagy az orosz ajánlotta a segélynyújtást? — és mikor határozta el magát arra a bécsi kabinet?

Mi az elsőt illeti: „Tudva van — úgymond egy német író *) — hogy a két állam védelmezői, máiglan vitatkoznak a felett, vajjon Ausztria jelent-e meg zsákban és hamuban a császár trónja előtt, kiesdekelni könyörületet; vagy Miklós császár kereste a beavatkozást, hogy aztán szabad kezét szerezzen magának szemben Ausztriával az aldunai tartományokban. Tudva van az is, hogy a két fél védői s magasztalói, a kérdésre vonatkozó okmányokat, melyek mindent felvilágosítanának, visszatartóztatják, vagy mivel azokat közölni nem akarják, vagy, mi valószínűbb, mivel azokat közölni nem képesek. A keleti háború folyama mindazáltal e tekintetben egynémi homályt felderített, s a felett többé nem lehet kétség, hogy Miklós csak azért akarta megmenteni Ausztriát, hogy kezeit megkösse, s általa másféle mentő terveiben ne gátol-tassék.”

Az időre nézve, melyben az osztrák kabinet az oroszról megajánlott segélyt véglegesen elfogadta, bajosabb a válasz; miután a kabinettanács jegyzőkönyveit mély titok homálya fedi, alig lehet határozottan kijelölni a napot. Ha mindazáltal egykor e jegyzőkönyv napvilágra kerül, aligha nem április 12-ke fog abból kitűnni az interventio *végleges* elfogadásának napjául, mint a mely napon t. i. az e lépést oly hevesen ellenző Stadion miniszter elmeháborodásának szerencsétlensége

*) W. Rüstow: Geschiclite des ungarischen Insurrectionskrieges. Zürich 1860. II. 58.

történt. De ha még nem lehet is az osztrák kabinet e határozatának napját egész bizonyossággal kisütni: annyi adatunk azonban már is van, mennyi annak kétség alá nem eshető kimutatására kell, hogy az orosz interventio végleges elhatározása *megelőzte* a függetlenségi nyilatkozatot.

Miklós czár, mint fentebb láttuk, kapott az alkalmon, mely beavatkozása iránt ápolta kívánatát létesítheti, s Lüdersnek, az Oláhországban lévő orosz hadtest parancsnokának, az e végett hozzá intézett kérdésére, január közepe táján oly utasítást küldött, hogy, csupán az erdélyi osztrák hadiparancsnok kérésére is, azonnal menjen be egy hadosztálylyal Erdélybe. És mióta a tízezernyi orosz hadosztály Erdélybe tényleg bement, a diplomatai érintkezés e tárgyban mind sűrűbb lett a két udvar között. Midőn pedig a czár értesült, hogy hadai Erdélyből az osztrák hadakkal együtt kinyomattak, meggyőződván, hogy a felkelt magyarok erejét csak túlnyomó tömegekkel sikerülhet megtörni; egyszersmind pedig a fegyverei fényén ejtett foltot is óhajtván letörülni: márczius folytában újabban sürgeté segélye elfogadását. Ez időből különösen azon ajánlatát említik, mely szerint, saját lengyel tartományai békéjének érdekében kívánatát fejezte volna ki, a Lengyelországban tanyázó két hadtestét Galicziába küldeni; nemcsak hogy e tartomány békéje a netalán oda is betörhető magyar hadak ellen megőriztessék, hanem azért is, hogy onnan az osztrák hadakat mind a magyarok ellen lehessen fordítani. De az osztrák kabinet csak abban egyezett meg s az iránt intézett kérelmet a czárhoz, hogy Galiczia és Bukovina határainál ugyan, de orosz földön vonassanak össze ama hadak, s tartassanak készen az esetleg szükségessé válható segélynyújtásra. A czár teljesíté a kérelmet, 3-ik és 4-ik hadtestét déli Lengyelországban, Volhyniában és Podoliában vonatván össze. Egyszersmind azonban tudtára adata az olműtzi udvarnak, hogy a segély módjának s mennyiségének meghatározását magának tartja fenn; s előleg is kijelenti, hogy hadainak

önállólag s tömegesen, nem pedig az osztrák hadak közt szétosztva, kellend működniök.

Az osztrák seregeknek april elején szenvedett vereségei azonban végre legyőzték az olműtzi kabinet vonakodását, s a segély ajánlat — úgy látszik az isaszegi ütközet hírére, az april 12-kei tanácsban, — véglegesen elfogadtatott. Egy hivatalos tudósítás szerint, az osztrák kormány april 15-kén kérte a czárt, küldene az aldunai tartományokból 30,000 embert Erdélybe *).

Hihetőleg ezen kérelem következtében utazott april 20-ka táján, nagy titokban, Berg tábornok, a czár segédje, Olműtzbbe **). A czár világosan látta az osztrák kabinet kérelméből, mennyire irtózik Ausztria azon gondolattól, miszerint oly módon mentesse meg magát az oroszok által, hogy e megmentetése az egész világnak nyilván tudtára essék. A czár ellenben ennek közönséges tudomását épen érdekében látá feküdni, s akként válaszolt az olműtzi udvarnak, hogy ő ily részletes segélytől semmi eredményt sem vár: gyökerében, s oly nagyszerű erővel kell elfojtani a lázadást, hogy az magát eleve is elborítva érezvén, bátorságot se érezzen magában az ellentállásra, s végkép elfojtassék. Ismétli, hogy egyelőre legczélszerűbb, az orosz hadak által Galieziát és Bukovinát megszállatni, hogy az ott lévő osztrák hadakat is a magyarok ellen lehessen fordítani; e közben aztán véglegesen megtörténhetik az egyesség az orosz seregek működésének módja és beküldendő száma felett. Mihelyt a szerződés ez

*) Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungrischen Rebellen im Jahre 1849. Nach officiellen Quellen zusammengestellt von H. v. N., kais. russ. Obristen des Gen.-Stabes. Berlin, 1851. April 15-dikéről Ponsonby angol követ is így ír Palmerstonhoz: ... the Austrians would be supported by the Russian arms, and have a very great chance of successes; but it is, I presume, much to be desired that no such combination of force should be called into being. Correspondence relative to affairs of Hungary. 180.

***) Buchanan Palmerstonhoz april 25-ken. Correspondence stb. 190. 1. 167. sz.

íránt meg lesz kötve, a czár nem fog késni a rendelkezésére álló egész fegyverhatalmával fellépni.

E tárgyalások következtében gr. Nesselrode orosz külügyminiszter, már april 27-kén a következő körlevelet intézte a küludvaroknál lévő orosz diplomatiai ügynökökhöz: „Magyarország felkelése az utolsó időkben oly haladást tett s oly fejleményt nyert, hogy Oroszország nem maradhat tovább annak közönyös nézője. Az osztrák erő különféle pontokon, hol a birodalom határainak védelmi szüksége által vannak letartóztatva, pillanatnyilag elégtelen lévén, a felkeltek főse-rege a Tisza partjairól lépésenként a Dunáig haladt előre. Majdnem egész Felsőmagyarország és egész Erdély az ő hatalmokban esett. Ugyanazon időben az ő felforgató terveik köre is aránylag oly mértékben tágult ki, a milyenben hadi munkálataik terjedtek. A kizárólag magyar mozgalom, terjedtebb horderőt nyert. A lengyel kiköltözöttek jelenléte által, kik a magyar hadseregben egész hadtesteket képeznek, melyek oly egyének által szervezték, mint Bem és Dembinski, kik korlátlan hatalommal határozzák meg a támadás és védelem terveit, — a magyar lázadás alapjává lett a nyíltan előkészített felkelésnek Lengyelországban. Előbb azt Galicziában remélik kitörésre érlelhetni, s utóbb esetleg a mi tartományainkban is, A fondorlatok és forradalmi bujtogatások szerzői a felkelés magvát már elhintették Galicziában és Krakóban; Erdély vidékén pedig, a moldva-oláh elégületlenek felbátorítása által meggátolják a dunai fejedelemségek belbékéjére irányzott, Törökországgal egyesülten tett törekvéseinket; s határaink terjedt vonalán az izgatottság és forrongás folytonos állapotát tartják fenn.

„Ily viszonyok hosszabb tartama lehetetlen, hogy ne veszélyeztesse legdrágább érdekeinket. Oly bonyodalmakat rejtenek azok méhökben, melyeket a legközönségesebb eszélyesség is megelőzni parancsol.

„Más részről az osztrák kormány, jelen politikai helyzetének esetleges nehézségei miatt, a jelen pillanatban, anélkül,

hogy területének más, nem kevésbé fontos részeit védetlenül hagyná, nem lévén képes a lázadók ellen indítani mindazon erőt, melyre szüksége volna, a császárhoz fordult, forma szerinti kérelmet intézván hozzá: segítené őt, valamivel előbb elfojtani a felkelést, mely egyszerre mind a két birodalom nyugalmaát függőben tartja. Ezen érdeken, mely mind a kettőjüknek közös, a két kabinetnek önkényt találkoznia kellett egymással, és a köztök megállapított egység következtében, hadaink immár Galicziába mentek, hogy részükről is közremunkáljanak a forradalmi tüzhely eloltásának gyorsítására.

„A kormányok, melyeknek szintűgy, mint nekünk érdekében fekszik a társaság nyugalma, mely Magyarországon felforgatott, vagy szomszédságában a legféltelenebb demagógia által fenyegettetik, reméljük, nem fogják balra magyarázni az indokokat, melyek bennünket cselekvésre indítanak. A császár, bár kilép is, élénk sajnálkozására, ama szenvedőleges és váró magatartásából, melyet máiglan megőrzött, nem kevesebb marad hű előbbi nyilatkozatainak szelleméhez. Es valóban, midőn kijelenté, hogy minden államnak elismeri a maga jogát, tetszése szerint határozni politikai alkotmánya felett, és midőn óvatosan tartózkodék beavatkozni azon átalakításokba, melyeket kormányzatuk formájában és belső szervezedeikben végrehajtottak: ő felségének mindig volt arra gondja, hogy fenntartsa magának a cselekvés teljes szabadságát azon esetre, ha a szomszédforradalmak visszahatása saját biztosságát veszélyeztetné, és a határainál berendezett egyensúly az ő kárára megzavartatnék. Már pedig hogy a mi belső biztosságunk fenyegetve létezik azáltal, mi Magyarországon történik és készül, világosan kitűnik magoknak a felkelteknek bevallott terveik s törekvéseikből; és minden sérelem, mely e részről az osztrák monarchia épsége és egysége ellen történik, sérelem egyszersmind a területi birtok azon állapota ellen is, melyet ő felsége a szerződések szelleme és betűje szerint szükségesnek hisz az európai egyensúlyra nem kevesebb mint saját státusaira nézve. Egy független Magyarországot,

feltéve, hogy némi mulékony okok engednének is neki néhány napi életet, bizonyára senki, a ki Ausztria hatalmát s erőforrásait ismeri, nem fog képesnek tartani arra, hogy magát hosszan fenntartsa. De ha csak egy időre emelkednék is fel az anarchián, mely alapjául szolgál, s áthatva azon ellenséges szellemtől, mely főnökeit Oroszország ellen lelkesíti, reánk nézve nem kevésbé súlyos veszélyt képez, melynek nagyobb arányokban való növekedését egyáltalában nem engedhetjük meg. Midőn lengyel tartományainkat s a Dunával szomszédos egész vidéket az azok háborítására szervezett propaganda átkától megőrzi, és az osztrák kormányt, a státusai azon részeiben, a békének mennél előbbi helyreállításában, a hozzánk intézett kérelme szerint segíti: azt hiszi a császár, hogy nem csak a maga, hanem egyszersmind az európai rend és nyugalom érdekében cselekszik.” *)

A közlött adatok s okmányok korántsem elégségesek ugyan arra, hogy az osztrák és orosz udvarok közt a segítségnyújtás tárgyában lefolyt alkudozások menetét részletesen s világosan szemünk elébe állítsák; egyet mindazáltal minden kétségen felül helyeznek, azt t. i. hogy midőn a függetlenség s trónvesztettség nyilatkozata történt, s még inkább, midőn az Bécsbe, Olmützbe hírül ment, — mi a közlekedés nagy akadályai miatt csak april végnapjaira esik, — az orosz intervencio már nem csak tárgyalatott, hanem véglegesen el is határoztatott volt a két udvar által. Nagy tévedés ennél fogva azt hinni, hogy a függetlenség nyilatkozata hozta nyakunkra az orosz intervenciot, s ha amaz elmarad, ez sem vala megtörténendő. A függetlenség nyilatkozata s a muszka beavatkozás közt semmi okozati kapcsolat nem létezik. Bár a két politikai tény körülbelül egy időben történt, egyiknek szerzői semmit sem tudtak, nem tudhattak a másik szerzőjének szándékairól. És a mit sokan okozatnak mondottak, végre is elébb lett ténynyé annál, mit amaz okának tartottak. A két udvar mind-

*) Correspondence stb. I. 201. kövv.

azáltal kétségkívül utólagosan is nagy örömmel fogadta a függetlenség nyilatkozatának hírért; mert, mivel a segélynyújtás módja s részletei, a beküldendő hadak száma, élélmezése stb. iránt az értekezletek még nem voltak befejezve, az illető kabinetek későbbi okmányaikban, melyekkel az interventiot a világnak tudtára adták, a függetlenségi nyilatkozattal is indokolhatták elébb kelt elhatározásunkat.

A bécsi kabinetre nézve azonban még ezen esetnek sem volt helye. Bécsbe csak május 3-kán hozták meg a függetlenségi nyilatkozat hírért az april 27-kén kelt pesti lapok *), s a hivatalos „Wiener Zeitung” már május 1-ső napján igtatá lapjaiba az osztrák-orosz szövetségről szóló tudósítást.

Úgy hisszük, ezen adatok teljesen elegendők annak bebizonyítására, hogy az orosz segedelmének kérése a függetlenség nyilatkozata előtt el volt határozva, tehát hogy e nyilatkozat egyáltalában nem volt oka a bekövetkezett interventionak. Ebből pedig az következik, hogy a muszka interventio Ausztriára nézve nem volt elkerülhetetlenül szükséges; hanem hogy e közt és a kibékülés közt még teljes választási szabadsága volt a kabinetnek. Egnémely bécsi lap már april végén, még mielőtt a függetlenségi nyilatkozat híre oda feljutott, s még inkább május elején erőnek erejével el akarta ugyan hitetni a közönséggel, hogy a kibékülés lehetetlen s csak a muszka segedelemben van üdv Ausztriára nézve. Bizonyos azonban, hogy e sugallott lapok csak akkor szólotak így, midőn az interventio már el volt fogadva. Mit pár nap előtt, mint felette veszélyest, Ausztria becsületével meg nem férhetőt, magok is lehetetlennek állítottak, a befejezett tény után mint egyedüli lehetőséget állították közönségük elébe. E közönséget tudniillik, mely april utolsó tizedében, midőn az interventio valósultának híre mind bizonyosabban kezde szárnyalni, méltán elégedetlennek, izgatottnak mutatkozott, szük-

*) Magenis angol ügynök említett levele. Correspondence stb. 1. 193. sz. 170.

ségkép csilapítani kellett, hogy a már változhatlan dolgot önmegadással fogadja.

A függetlenség nyilatkozata tehát egyáltalában nem szolgálhat mentségül a kabinetnek, mely e nyilatkozat előtt sem tett soha kísérletet a békés kiegyezkedésre. És mivel ezt, mire különben sem ideje, sem alkalmá nem hiányzott, tenni elmulasztotta, védőinek s mentőinek azt sincs joguk állítani, hogy a győzedelemittas magyarok szintoly büszkén s elbizottan utasítottak volna vissza minden békeajánlatot, mint azt az év elején, győzedelmes betörésekor Windischgrätz tette volt. És ha ezt mégis állítanák, az nem lenne egyéb pusztá gyanúsításnál olyanok részéről, kik a felszínen úszó tajtéktól nem látják a tiszta vizet.

Talán hivalkodó beszédnek látszhatik, arról szólni, vájjon hajlandó lett volna-e a magyar nemzet elfogadni a békés kiegyezkedést, ha avval alapjogainak biztosítása mellett megkínáltatik? De érintetlenül e kérdést sem szabad hagyni, mivel nemcsak akkor, midőn az orosz interventio ténynyé vált, hanem még a katastroph után is, mely a nemzetet érte, sokszor lehetett hallani ama gyanúsítást: hogy hasztalan volt volna az udvar részéről minden békekísérlet; a magyarok, mihelyt a Tisza mögött annyi erőt gyűjtöttek, hogy már támadó munkálatokat is kezdhettek, sőt a roszul vezetett császári hadak ellen némi győzedelmeket is nyertek, elbizakodottságukban kevélyen utasítottak volna vissza minden ajánlatot; az ő céljok elszakadás volt Ausztriától, mit az oly közönséges és oly nagy örömmel fogadott függetlenségi nyilatkozat által nyilván elárultak.

Hogy mi történt volna, ha az udvar méltányos feltételek mellett s őszinte szándékkal békeajánlatot tesz a nemzetnek, ki tudná megmondani? A sejtelmek erre nézve azon szempont szerint különbözök lehetnek, melyből az akkori viszonyokat s állapotokat tekintjük. És bár tagadni nem lehet, hogy a nemzet nagy tömege örömmel, sőt lelkesedéssel látzott is fogadni a függetlenség nyilatkozatát: bizonyos az is,

hogy ezen öröm aligha fejezett ki egyebet, mint azt, hogy a jogaiban mélyen sértett nemzet e nyilatkozatban az igazság ösztönének s a maga erkölcsi érzetének kielégítését találta; e mellett azonban az értelmiség nagyobb része, a nép örömmámorának közepette s fegyverszerencsénk tetőpontján is, el nem fojtható aggodalommal tekintett a végkimenetelre, kész visszavonni april 14-dikét, mihelyt a márczius 4-dikét visszavonva látja.

És komolyan véve, mondhatni-e egyébnek april 14-két, mint az elkeseredéstől kisajtott tiltakozásnak a márczius 4-kei manifestum ellen; mint ezen halálos ítélet hallattára az iszonyattól megragadott nemzet felkiáltásának, hogy még él, élni akar s el van tökéelve végerőfeszítéssel is megvédeni életét? A függetlenségi nyilatkozat a kibékülést szintűgy nem tette lehetlenné, mint a márcziusi manifestum. Igaz ugyan, hogy Kossuth, felgerjedése hevében kimondta a nagy szót, melyre előbb senki sem gondolt, melyet sem a nép, sem a hadsereg nem kívánt, megelégedve lévén avval, hogy fegyverrel védi magát megtámadói ellen. Igaz, hogy a népnek határtalan volt a bizodalma s ragaszkodása Kossuth iránt, s lelkesedve ismédé utána a kimondott nagy szót. De vájjon nem ragaszkodott-e a nemzet hasonló, vagy talán nagyobb kegyelettel Rákóczy nevéhez? És ki állhat jót, hogy, az udvar egy Pálffy Jánost küld le, mint küldött 1711-ben pálmaággal a nemzethez, Kossuthnak, ki azt monda, hogy isten bocsáthat reá verpadot, vagy száműzetést, de azt nem, hogy alattvalója legyen az ausztriai háznak, — nem adja-e kezébe szintűgy a száműzöttség vándorbotját, mint adta volt Rákóczynak, ki szintűgy nem akart többé alattvalója lenni az osztrák háznak? Ez csak kísérlet után vált volna el. És bizonyára, az udvar nem kevesebbé saját, mint a nemzet érdekében cselekszik vala, ha az eszély s mérséklet, méltányosság és igazság szavára hallgatva, mielőtt idegen hadakat hoz a nemzetre, mint a különben is támadó félt illeté, megtette volna e kísérletet.

De a kabinet, daczára Stadion miniszter ellenzésének, szenvedélytől elvakítatva, s ama balvéleménytől indítva, hogy a hatalom kezelői becsületökkel meg nem férő gyöngeséget követnének el, ha hibáikat bevallva elismernék, hogy a jog és igazság a nép részén áll, — nem áttalá az önvédelmi háború viszontagságaitól már is sokat szenvedett országot idegen zsoldosok dúlásainak martalékul vetni. A czártól megajánlott s majdnem feltölt fegyveres beavatkozás, minden előleges békekisérlet nélkül elfogadtatott; Ausztria Oroszország védő karjaiba vetette magát, bár nem minden aggodalom nélkül a birodalom jövődj sorsa iránt azon hatalom befolyásától, mely — mint az „Ostdeutsche Post” ép e napokban monda — „szintoly természetes ellensége Ausztriának, mint halálos ellensége Európa minden álladalmi s alkotmányos szabadságának.”

A hivatalos „Wiener Zeitung” május 1-jén a következő czikkben adta a közönség tudtára a nagy fontosságú tény: „A felkelés Magyarországbán néhány hónap óta oly kiterjedést nyert, s jelen phasisában oly határozottan viseli jellemét az európai felforgatási párt minden ereje egyesülésének, hogy valamennyi álladalmak közös érdekében áll, gyámolítani a császári kormányt azon harczában, melyet ott a társasági rendnek terjedező feloszlása ellen visel. Ezen fontos okokból arra határozta magát császár ő felségének kormánya, hogy az orosz császár ő felségének fegyveres segedelmét igénybe vegye, mely neki ezen császár által a legnemesebb készséggel s a legbőségesebb mértékben meg is ajánlatott, A kölcsönösen megállapított szabályok végrehajtása teljes folyamatban vagon.”

A muszka czár viszont május 8-áu a következő manifestumot tette közzé:

„A múlt évi márczius hó 14-én (ó számítás szerint) kelt nyilatkozatunkban értesítettük hű alattvalóinkat azon csapásokról, melyek Európa nyugotára nehezettek. Ugyanakkor kijelentettük elhatározásunkat, miképen ellenségeinkkel, bár

mely oldalról támadnának is azok, készek vagyunk harcolni s megvédeni az orosz név becsületét és határaink sérthetlenségét, nem kímélve saját személyünket s még szorosabban egyesülve a mi szent Oroszországunkkal.

„A zavarok és lázadások azóta nem szűntek meg a nyugoton. Bűnös merényletek csábíták el a hiszékeny tömegeket, csalékony képeivel kecsegtetvén azokat a jóllétnek, mely még soha sem származott anarchiából és szabadosságból. E zavarok elterjedtek a keleten is a török kormány alatt lévő s birodalmunkkal határos Moldva- és Oláhfejedelemségben. Csak a mi seregeink s a török hadak jelenlétének köszönhetni, hogy a rend ott helyreállított s fentartatik.

„De Magyarországon és Erdélyben az osztrák kormány, mely Olaszországban is külső s belső ellenségekkel volt elfoglalva, még nem győzhette le a lázadást; sőt ez, növekedve a mi 1831-ki lázadó lengyeleinknek s minden, más nemzetek szerencselovagjainak, száműzötteinek és kóborlóinak csapatai által, a legfenyegetőbb kiterjedésben van.

„E gyászos viszonyok közt Ausztria császára hozzánk fordult, hogy segedelmünket kérje közös ellenségeink ellen. És mi azt nem fogjuk tőle megtagadni.

„Segítségül híván ily igaz ügy támogatására a seregek istenét, ki egyedül adhat győzedelmet, hadainkat megindítottuk a lázadás elfojtására s azon vakmerő pártütők megsemmítésére, kik a mi tartományaink nyugalmát is bátorkodnak fenyegetni.

„Isten velünk s ki fog megállhatni ellenünk!

„Meg vagyunk győződve, hogy ugyanez érzeménye, óhajtása, reménye minden oroszoknak, minden alattvalónknak egész birodalmunkban, melyet oly láthatólag véd az isteni gondviselés; így fogja betölteni Oroszország a maga szent hivatását. (Aláírva) Miklós.”

A czár e manifestumában s gr. Nesselrode orosz státuskancellár fentebb közlött köriratában azzal indokoltatik az interventio, hogy a lengyel csapatokkal megerősödött magyar

„lázadás” Oroszország békéjét is fenyegeti; a független Magyarország, bár hosszú életre nem lehet is kilátása, Oroszországra nézve is veszélyes; mert az alapjává lőn a Lengyelországban tervezett felkelésnek. És hogy ezen indokolásnak még nagyobb súlyt adjanak, azt akarták elhitetni a világgal, hogy a magyar hadsereg magköve lengyelekből áll, kik abban 25—30 ezernyi emberrel vennének részt. Egy további indokul még azt is említi Nesselrode körirata, hogy a forradalom által az osztrák monarchián ejtendő sérelem, egyszerűs mind sérelme lenne azon birtokállapotnak, melyet a császár szükségesnek hisz az európai súlyegyen fentartására.

Már., a mi az elsőt illeti, kétséget nem szenved, hogy azon két- harmadfélezer lengyelnek, kik hadseregünkben harcoltak, célja az volt, hogy Magyarországon saját hazájok szabadságáért harcoljanak. Nyújtott volna-e nekik e céljokra segédelmet Magyarország, ha függetlenségét véglegesen sikerül kivívnia, bizonytalan. De ha ez valószínűnek vétetik is, alig hihető, hogy Miklós ezért főleg lengyel tartományai békéjének megőrzése indította volna az intervencióra Magyarországon. Hiszen ezt az által, ha Lengyelországot, s kivált annak déli részeit seregeivel megrakja, sokkal könnyebben s kevesebb költséggel érheti el.

A második indokra nézve: való ugyan, hogy az európai állampolitikában közönségesen elfogadott tétel volt, hogy az ausztriai monarchiának létezése s nagy hatalmi állása szükséges az európai súlyegyen fentartására, — s mellékesen megjegyezve, ezért tűrte Angolország is az intervenciót. De úgy hisszük, Oroszország legkevesebbé volt feljogosítva, ezen érvet felhozni az intervenció indokolására. Igen is, az európai kabinetek politikája, kivált az oszmán birodalom meggyöngyölése óta, szükségesnek tartá az egyensúlyra, hogy egy erős szárazföldi nagyhatalom létezzék a keleten; való az is, hogy ezen erős nagy hatalmi szerepre Ausztria volt kitűzve a nyugoti hatalmak által. De vájjon mi végre s ki ellen? Nem éppen azért-e, hogy a hagyományos politikája szerint dél felé ter-

jeszkedni sóvárgó, s magának egy ügyes, ravasz diplomátia s ennél még furfangosabb s veszélyesebb orosz pánszláv propaganda ezer ágazatú utain, fondorlatai által, a bomladozó török birodalomra minden áron túlnyomó befolyást biztosítani s alkalmilag magát annak birtokába is befészkelni törekedő Oroszországnak tartson ellensúlyt? Oroszországot illetve tehát a szerep fentartani az osztrák monarchia épségét, melynek létezését az európai kabinetek politikája épen az orosz hódítási vágyak fékezése s a végett tartá szükségesnek, hogy a keleten bástyája legyen Európának s a civilizationának, melyet a világalomra törekvő Oroszország régóta egyaránt veszélylyel fenyegetett?

Bizonyára, Miklós czár érvei, melyekkel az interventio szükségét indokolá, nem állják ki a próbakövet. Kellett tehát más indokainak is lenni, melyek őt e nagy fontosságú lépésre birták. Voltak is, kétségkívül, s pedig olyanok, melyeket bevallani nem lehetett, melyeket minden áron takargatni kellett.

A főindok épen ellenkezője volt annak, mit manifestumában s diplomatiái körleveleiben az európai súlygyenről felhozott. Ő az interventio által Magyarországnak egyenesen megrontani kívánta a súlygyent. Ausztria lévén ama nagyhatalom, melytől Európa leginkább várta, hogy, saját érdekénél fogva is, hatékony korlátokat vetend Oroszország terjeszkedési vágyainak Konstantinápoly felé: Miklós czár, kiben e vágy, mint tudatik, szinte szenvedélylyé vált, régóta leste az alkalmat, mely őt képessé tegye, e vágyai létesítésének főakadályát elhárítani: Ausztriában magának állandó, biztos, hatékony befolyást szerezni, őt természetes ellenségéből leköteltettségévé, Törökországra vonatkozó terveire nézve alárendelt szövetségességévé tenni. Azt hitte s okszerűleg kellett is hinnie, hogy Ausztria, általa megmentve, szükségkép az ő hatalmának uszályává leend s mind bel- mind külpolitikájában kénytelen lesz oly nagy befolyást engedni az ő hatásának, hogy e részről nem csak akadályra nem találand többé a Törökországot illető nagyravágyó terveinek valószínűsítésében; ha-

nem még jó vagy rossz kedvvel nyújtandó segedelmére is számolhat a megmentett szövetségesnek. Hiszen, éppen ilyféle avatkozások s megmentések által szerezte magának Oroszország a múlt időkben a török birodalomra is ama nagy befolyást, mely ezt oly szánandó aléltságra s tehetetlenségre juttatta, hogy jelenleg azt teljes elnyeléssel fenyegethesse.

Miklós czár tervei a Törökbirodalomra, — miként diplomatiája magát kifejezni szokta, a „beteg emberre” nézve, mint a közel jövő tanúsítá, már érfélben voltak. Ezeket a győzedelmes forradalom a Duna völgyében, mely aztán egy, a népszabadság alapjaira fektetett, s a kényuralommal megalkudni nem tudó, erős államot alkothatott s lánczai széttörésére Lengyelországnak is sükeres segílyt nyújthatott, — örökre megsemmisíthette. Az általa megmentett Ausztriában nyerendő befolyása ellenben a Konstantinápolyba vezető utat oly simára egyengethette, hogy e befolyás megszerzéséért a legnagyobb áldozatok sem látszanak igen nagyoknak. Ezért tette ő maga az ajánlatot a segílyezésre; ezért sürgette, saját tartományai veszélyének ürügye alatt, szinte türelmetlenül annak elfogadását; ezért nem egyezett meg csekély, részletes segíly küldésében, hanem hatalmának egész roppant súlyával kívánt fellépni; ezért küldé is be aztán majdnem két száz-ezernyi hadait a legnemesebb önzetlenség színével, saját költségein, minden jutalom s kártérítés nélkül. A befolyásban, melyet Ausztriára nyerni remélt, mind ezen áldozatokért bőségesen megjutalmazva hitte magát.

Es úgy látszik, teljesen érezte is az ausztriai kabinet lépésének roppant veszélyeit. Midőn a majdnem reáerőszakolt interventiót végre elfogadta, az orosz befolyás veszélyeinek csökkentése végett, eleinte csak 30,000-nyi segílyhadat kívánt küldetni. De az orosz e kérelemmel már nyerve látván a játékot, e kívánatnak nem engedett, s hatalmának egész súlyával akart fellépni. A lejtőn megindult követ nem lehetett már feltartóztatni: az osztrák kabinet ezt is elfogadta, azt híven, majd a segílynyújtás módjában, az orosz hadak felosz-

tásában sikerülend csökkentenie a muszka hadművelet, s ez által nyerendő befolyás súlyát; s ezóta erre volt irányozva az osztrák kabinet minden ügy ékezte.

Berg tábornok, a czár hadi segéde, april harmadik tize-
dében Bécsbe ment, hogy az osztrák kormánylyal egyezked-
jék a szövetséges seregek közremunkálásának módjairól. E
tanácskozások végett a tábornok május 1-jén hg. Schwartz-
berg Félix kül-, és b. Gordon hadügyminiszter társaságában
Welden fővezér hadi szállására, Pozsonyba jött.

Az osztrák miniszterek s fővezér nézetei a segélynyújtás
módja iránt a következőkből álltak. Erdélyben a hadviselést
egészen az orosz hadak vegyék át, az onnan kivert s Oláhör-
szágban lévő osztrák sereg Malakovszki alatt, ne többé Er-
délybe, hanem a bánóságba nyomuljon be. A többi orosz *ha-
dak*, melyeket a czár Magyarországra küldend, ne nagy tö-
megekben egy ponton, hanem több hadosztályokban, több
pontokon, — névszerint egy hadosztály Ungváron át a felső
Tiszához, a második Bártfán, Kassán keresztül a Hernád-
völgybe, a harmadik Késmárkon a Lócsén át a Poprádvölgy-
be, egy negyedik Kubin felé az Árvavölgybe, egy ötödik a
Jablonkai szoroson keresztül a Vágvölgybe nyomuljon, s leg-
alább is e két utóbbi hadosztály, az osztrák fősereghez csat-
lakozva, annak balszárnyát képezze, szükség esetén Komárom-
ot zárja körül, míg az osztrákok egész erejökkel Budapest
felé fognak tartani. Szóval, bár Oroszországot segítségül hív-
ták, eleitől fogva féltékenyek voltak irányában, nehogy a dia-
dalt egyedül magának tulajdonítsa; s azért mennél nagyobb
volt az erő, melyet Oroszország síkra vezetni szándékozott,
ők annál inkább meg akarták azt osztani s úgy intézni az
orosz seregek műveleteit, hogy azok hasznosan működjenek
ugyan közre, de csak mint segédhadak tűnjenek fel; az el-
döntő főmunkálatok pedig az osztrák seregek számára ma-
radjanak.

De Miklós czár nem így gondolkodék. Ő eleitől fogva
oly állást akart elfoglalni az osztrák kabinet irányában, mely

neki azon egész befolyást biztosítsa, melyet Ausztriában bírni akart, ő nem segéd-, hanem főszerepet igényelt Ausztria megmentésében s ennél fogva a maga hadait is nem segéd-, hanem főszeregnek kívánta tekintetni a magyarok elleni szövetségben. Érezettni akarta Ausztriával, hogy a diadalt ő, az orosz nyerte; és hogy alkalma se legyen Ausztriának, ezt valaha csak kétségbe is vonhatni s az által hálatartozását csökkenteni: főfeltételül kívánta, hogy az orosz seregek függetlenül s főszerepben működjenek; ennél fogva pedig, ha nem ellenzé is, hogy legszélső jobb szárnyán egy hadosztály, a kölcsönös összeköttetés végett, az osztrák főszereggel egyesüljön, többi hadait azonban tömegesen, saját tábornokának fővezérelate alatt kívánta működtetni.

E gondolatát, természetesen, egyik fél sem akarta előleg világosan kimondani. Schwarzenberg miniszter már ugyan érlelte magában a hálátlanságot, melylyel utóbb meglepni szándékozott a világot; Miklós czár pedig elégtlenül mérlegeié a befolyást, melyet Ausztriára gyakorland, s mely őt képessé teendi biztosan megtalálni a Konstantinápolyba vezető utat: de mind a ketten gondosan takargaták célzataikat, — amaz az előleges hála s elismerés, emez az önzetlenség palástjával. Innen eredt, hogy a Pozsonyban tartott értekezletekben egyáltalában nem sikerült a közreműködés minden részleteit előleg világosan meghatározni; minek aztán multhatatlan következményei lettek ama változtatások az eredeti munkálati terven, melyek utóbb hol egyik hol másik fél kedve ellen voltak, és azon majdnem viszályokká elmérgesült félreértések, melyek a szövetségesek közt kifejlődtek.

Íme tehát ez volt fő s tulajdonképeni oka az orosz interventionak. Miklós czár meggyőződött, hogy a magyar forradalom képes Ausztriát megbuktatni nagy hatalmi állásából s egy új államot alapítani a Dunavölgyén, mely kapcsolatban és szövetségben az európai demokrat párttal és szabadelvű kormányokkal, veszélyessé válhatik Oroszország nagyravágyó, világuralmi terveire nézve. Fentartani kívánta tehát az

osztrák monarchiát, melyről a világ azt hitte, hogy őrre a keleten az európai érdekeknek és súlygyengének; de a melynek gyöngeségét Ő jól ismerte, s melyet az intervenció következtében egészen a maga befolyása alá esendőnek remélt.

Sokat beszélt a világ akkoron a jutalomról, melyet Oroszország, nyújtandó segélyéért kikötött volna Ausztriától. Voltak, kik azt hitték, hogy Gtalicziát, mások kik azt vélték, hogy Dalmáciában Cattaro kikötőt kívánta légyen segélynyújtása feltételül. De fölösleges volt minden más jutalom; Miklós czár teljesen megelégedett azon befolyással, melyet az intervenció következtében Ausztriára nyerendőnek hitt.

És ezen, kétségtelennek tartott befolyás mellett még egy más, amannál talán nem kisebb fontosságú előnyre is számított a czár, mit neki az intervenció már magában is elmaradhatlan következmény gyanánt biztosított, s mi a Törökországra vonatkozó terveiben hatékony tényezőként szerepelhetett: értjük az intervenció által az egész déli szláv fajra s minden más óhitűekre gyakorlandó erkölcsi hatást. E nyereményt neki eleve s még azon esetben is biztosította a magyarországi intervenció, ha netalán Ausztria a háláról megfeledezvén, befolyása alól magát kivonná s más hatásoknak engedne helyt politikájában.

Az intervenciónak szükségkép nevelni kellett azon tekintélyt és rokonszenvet, melyet a muszka czár különben is rég óta keresett azon szláv eredetű s óhitű népek közt, melyek Magyarország határaitban s a török tartományokban laktak. E népek közt, melyek keblében az orosz propaganda az izgatásnak, vesztegetésnek, ámításnak s fondorlatnak minden eszközeivel, titkon s a nélkül hogy azt Ausztria megakadályozni képes volt volna, oly régóta működék; melyekben az orosz propaganda emissariusai, titkos ügynökei, kik közé tartozott magának e népek papságának nagy része is, a czárt egykori megváltójok, szabadítójok gyanánt tüntették fel; melyekben részint nemzetiségi, részint vallási rokonságuknál fogva az orosz iránt különben is természetes sympathiák

léteztek; melyek egyházi imáikban nem is törvényes fejedelmükért, kit idegennek tekintettek, hanem az orosz czárért, mint egyházuk fejéért s egykori szabadítójukért könyörögtek; lakjaikban a czár arczképét függesztek a Krisztusé és Szűz-Máriáé mellé tiszteletük, hódolatuk, sóvár fohászaik tárgyaként; — e népek közt az orosz seregek megjelenése, az orosz fegyverek győzedelme szükséges következmény gyanánt vont maga után a czár iránti rokonszenvenek s ragaszkodásnak egész az ábrándig emelkedését.

E két nyereség: befolyásának megalapítása a hála kötelékeivel magához kapcsolandó osztrák udvarnál; tekintélyének ellenállhatatlan növekedése a déli szláv fajú s más óhitű népségek közt, oly nyereség gyanánt tűnhetett fel Miklós czár lelke előtt, kinél I. Péter czár hagyományos állampolitikája a muszka trónon még nem bírt erélyesebb képviselőt, kiből „az orosz eszme” mintegy megtestesezve létezett, — hogy más jutalomra, az osztrák monarchia fentartásáért hozandó áldozatai fejében, gondolnia is fölösleg volt. És valóban, Miklós, e nyereségekkel teljesen megelégedve, oly önzetlennek mutatta magát az osztrák kabinet iránt, roppant öszvegekbe s véráldozatba került segedelméért, hogy avval mind előleg, az intervenciót a hatalmaknak hírül adó diplomatai körirataiban, mind utólag is bizvást kérkedhetek. A biztosított titkos nyereségekkel óvatos, de annál számítóbb s ravaszabb politikájában egy hatalmas lépést tőn előre célja felé, melynek tárgya Konstantinápoly s a Kelet fölötti uralkodás. És, bár nincsenek is feltárva előttünk a szt.-pétervári kabinet titkai, egy perczig sem kételkedhetünk, hogy a magyarországi intervencióval egy időben már munka alatt volt a terv, mely szerint a czár, a magyar forradalom elnyomása után, a „beteg” török birodalom gyógyításába szándékozott fogni, mihelyt a kísérletre a többi körülmények is kedvezőknek mutatkoznak. A magyarországi intervenció vert hidat Mentsikow küldetésére 1852-ben Konstantinápolyba, hogy a „beteg ember” gyógyítását foganatba vegye.

Bizonyára, valamint éretlenség volna azon csodálkozni, hogy az orosz császár Európának zavart állapotát a maga hatalmának nevelésére felhasználta; és valamint gyöngeség s méltóságihány volna e miatt szidalmakra fakadni egy fejedelem ellen, ki ebben csak birodalma hagyományos politikáját követve, a maga nemzetének nagyságát s dicsőségét tartá szem előtt: úgy igen nagy elfogultság s elmekorlátozottság lenne hinni, hogy valóban az, mit a czár manifestumaiban mond, t. i. saját birodalmának veszélyei s az európai egyensúly fentartásának óhajtása volt az ok, mely őt a magyarországi forradalom ellen fegyveres intervencióra indította.

Azonban, ha még valaki kételkedhetnék, hogy a muszkát valóban az előadott indokok bírták az intervencióra, azokát is teljesen meggyőzheti s minden kétségeiket eloszlathatja azon eddigelé még kevésbé ismert okirat, mely általában nagy világot vet Oroszország politikájára úgy egész Európa, mint különösen Magyarország irányában. I. Péter czár testamentuma óta semmi sem jött nyilvánosságra, mi az orosz politika ismeretére nézve akár érdekesség, akár fontosság tekintetében mérkőzhetnék ezen okirattal. Ezen emlékirat egy magas állású orosz státusférfitől által készítettet a februári francia forradalom után, s Miklós czárnak bemutatattván, általa s a birodalmi tanácstól nagy meglepéssel s jóváhagyással fogadtatott s mintegy oly okmánynyá szentesítettet, mely az „orosz eszmét” s politikai irányt híven s jellemzőleg kifejezi. Maga a mód is, melylyel az nyilvánosságra jutott, kezeskedik arról, hogy benne a szt.-pétervári udvar nézetei s érzelmei híven kifejezvék. Ez irat ugyanis 1848 vége felé csak néhány példányban kézirat gyanánt nyomtatott ki, úgy látszik, egyedül azon czélból, hogy ekként bizonyos félnyilvánosságra, s így minden zaj nélkül, mintegy a titok fátyola alatt jusson oly manifestum tekintélyére, melylyel az orosz kabinet a maga híveinek tudtára adni szándékozott a maga nézeteit Európa állása s a „szent” orosz birodalom jövődjéje, hivatása a irányára fölött. Kellemes dolgot hiszünk tenni olvasóinknak, ha a

fontos okmányt egész, bár egy kissé hosszú terjedelmében ide igtatjuk.

„Megértésére annak, mi forog fenn ama heves lázban, melyben Európa szenved, a következőt kell figyelembe venni.

„Nagy ideje már, mióta Európában nincs más valóságos hatalom, mint a forradalom és Oroszország. E két hatalom egymás irányában jelenleg még békében van; de lehet, hogy holnap már harczbán lesz egymás ellen. Közöttök semmi alkudozásnak, semmi kiegyezkedésnek nincs helye. Egyiknek élete, a másiknak halála. Az e két hatalom közt kitörendő harcz kimenetelétől függ egész századokra az emberiségnek mind politikai, mind vallási jövődjéje.

„Oroszország mindenekelőtt keresztény birodalom; az orosz nép keresztény, nem csak hitének igaz volta által, hanem még valami bensőbb dolog által is, mint a hit: ő keresztény azon önmegtagadása és áldozatszelleme által, mely mintegy alapja erkölcsi természetének. A forradalom mindenekelőtt keresztényellenes. A keresztényellenes szellem a forradalom lelke; ez az ő sajátságos, lényeges jelleme. A formák, melyekbe szükségkép öltözködött, jelszavai, melyeket időről időre felvett, minden, még erőszaktételei s bűnei is egyedül függelékesek, esetlegesek. De lényege nem egyéb, mint a keresztényellenes elv, melytől élesztetik. Ez az, meg kel! vallani, mi neki ama félelmes hatalmat is kölcsönözte. A ki ezt nem érti, vakul nézi hatvan év óta azon drámát, mely a világ színterén lefoly.

„A forradalom 1789 óta minden változásain keresztül hű maradt a maga természetéhez; és meglehet, hogy önmaga sem érzi magát életének egy pillanatában is inkább keresztényellenesnek, mint jelenleg, midőn a kereszténység jelszavát, a testvériséget, vette fel magára. Ez épen az, mi apotheosisát elhitethetné. Valóban, hallván mind azon gyermekdeden káromló szónoklatokat, melyek a kornak mintegy hivatalos nyelvéné lőnek, ki nem hinné, hogy az új francia respublika

nem más okból jött a világra, mint beteljesíteni az evangélium törvényét?

„És e hivatást valóban is ünnepélyesen tulajdonították magoknak ama hatóságok, melyek a forradalomból eredtek, de azon módosítvánnyal, melyet az keblében létesíteni magának fentartott; mi nem egyéb annál, hogy az emberiség és önmegtagadás szellemét, mi a kereszténység alapját képezi, a kevélység és erőszak szellemével, a szabad és önkéntes szeretet a kényszerített szeretettel akarja felcserélni; és hogy azon testvériség helyébe, mely az isten nevében értetik és tanítatik, oly testvériséget akar állítani, melyet a felséges néptől való félelem erőszakol ki. Ezen különbségek nélkül az ő országa valóban Krisztus országának látszik lenni.

„És ne engedjük magunkat hibába ejtetni a jóakaratra azon lenéző neme által, melyet az új hatóságok eddigelé tanúsítani látszottak a katholika egyház és annak szolgálói iránt, kik nem elégedvén meg, hogy az reájok tolatik, önmagok is készséggel fogadják; kik a helyett, hogy elleneznék, dicsőítik minden hatalmaskodását, és a kik, a nélkül hogy azokat hínék, csatlakoznak minden hazudságaihoz. Ha illetén viseletben nem volna is egyéb számításnál, már ezen számítás maga is hitszegés lenne. De vannak, kik ezt meggyőződésből teszik: és ez még nagyobb hitszegés. Azonban előrelátható, hogy az üldözések nem fognak hiányozni; mert mihelyt az engedmények határai áthágnak, mihelyt a katholika egyház kötelességének tartandja ellentállani: azonnal ki fog tűnni, hogy azt nem teheti másként, mint visszatérése által egészen a vértanúsáig. Bízhatni a forradalomban, az mindenben hű és következetes leend önmagához mind végiglen.

„A februári kitörés azon nagy szolgálatot tette a világnak, hogy a csalódások minden építményeit, melyekkel a valóság elfödve volt, földig lerontotta. A legrövidebblátók is megfoghatják már most, hogy Európa történelme harminczhárom év óta nem volt egyéb egy hosszú mystificationál. És valóban, mily világ terjed el rögtön ezen egész, bár nem régi,

s tőlünk mégis oly távol múltra! Ki nem érti, például, már most, mily nevetséges ingénylet volt a századnak azon egész bölcsesége, mely magával jámborul elhitette, hogy sikerült leigáznia a forradalmat az alkotmányos exorcismus által, lelánczolnia annak rettentő erejét a törvényesség egy formulája által? Ki tudna még kételkedni a történetek után, hogy azon percztől kezdve, melyben a forradalmi elv valamely társaság vérébe behatott, annak minden rendszabályai, az egyezkedésnek minden módjai nem egyebek kábító szereknél, melyek képesek ugyan egy perczre elaltatni a beteget, de a bajt nem akadályozhatják meg folyamában?

„És ím az ok, minthogy a forradalom, miután elnyelte a restauratiót, mely Franciaországban, mint a tekintélynek utolsó romja, gyűlöletes volt előtte, — azon másik, tőle származott hatalmat sem tűrte jobban, melyet 1830-ban elfogadott ugyan, hogy Európával kibéküljön, de a melyet azonnal megsemmített, mihelyt ez a helyett, hogy szolgájává lett volna, azt merete hinni, hogy annak urává lőn.

„Legyen szabad ez alkalommal egy észrevételt tenni. Miként történhetett, hogy Európának valamennyi fejedelmei, valamennyi státusfőrfiai közt, kik azt ez utolsó időben kormányozták, csak egyetlen egy van, ki mindjárt kezdettől fogva megismerte, megjelölte az 1830-ki nagy csalódást, és a ki azóta, egymaga Európában, s egymaga talán környezetében is, nem engedte magát általa megszállatni? Szerencse, hogy Oroszország trónján ül e fejedelem, kiben az orosz eszme meg van testesedve; és a világ jelen állapotában egyedül az orosz eszme van elég távolságban a forradalomtól, hogy józanon megítélhesse az eseményeket, melyek abból származnak!

„Miket a császár 1830 óta előre látott, a forradalom nem késett pontról pontra teljesíteni Minden engedményeket, minden elvbeli áldozatokat, melyeket a monarchikus Európa a júliusi rendszernek, a status quo bálványá érdekében hozott,

elfoglalt a forradalom, felhasználandó azokat a szándéklott felforgatások javára.

„Németországra nézve legtovább s a legcsodálatosabb csalódásokat ápolták magokban az emberek. Azt hitték róla, hogy a rend hazája, mivel hogy békés volt, s nem akarták látni azon rémitő anarchiát, mely ott az értelmiségeket elfogalta s pusztította.

„Hatvan év alatt ott egy mételyes philosophia teljesen felolvasztott minden keresztényi hitet, s a hitnek ezen teljes hiányában kifejté a mindenek felett kitűnő forradalmi érzelmet, a szellem kevélységét, úgyannyira, hogy jelenleg a század ez ostora sehol sem súlyosabb, sehol sem mérgesebb, mint Németországban. Szükséges következmény szerint, a mely mértékben Németország forradalmivá lesz, olyan mértékben fog növekedni gyűlölete Oroszország ellen. És valóban, a nyert jótétemények fejében a forradalmi Németország csak is egy engesztelhetlen gyűlölettel viseltetik Oroszország iránt. Úgy látszik, a gyűlölet e láza jelenleg legfőbb pontját érte el, mert már nem csak az értelmén, hanem még az önfentartás ösztönén is diadalmaskodott.

„Ha e gyászos gyűlölet a szánakozáson kívül más érzelmet is ébreszthetne, úgy Oroszország bizonyára eléggé megboszultnak tarthatná magát azok által, mik a februári forradalom következtében történtekért, úgy látszik, a történelemben páratlan tény, hogy egy egész nép az erőszakoskodásnak legfékezetlenebb perczeiben is majmolója legyen egy másiknak, És ne mondja senki, igazolni akarván ezen oly nyilván utánzott mozgalmakat, melyek Németországnak egész politikai rendszerét felforgatták, sőt magát annak társadalmi rendszerét is enyészettel fenyegetik, — ne mondja senki, hogy azok egy közönséges, őszinte érzeményből támadtak; mert az előtt, ki nincs megfosztva minden tehetségétől látni a szembeszökőt, eleitől fogva világosnak kellett lenni, hogy az út, melyen a feladat megfajtására indult, nem egységre, hanem iszonyú viszályra, helyrehozhatlan vég katasztrófára vezet.

„Igen is, meg fogják ismerni, hogy azon egyetlen egység, mely még lehetséges a tényleges Németországra nézve, minővé az történelme által lett, az egyetlen komoly s létesíthető egység elválaszthatlanul azon politikai rendszerhez volt kötve, melyet magától ellökött.

„Ha Németország az utolsó harminczhárom év alatt, melyek történelmében tán a legszerencsésebbek, egy hierarchiailag rendezett s felakadás nélkül működő politikai testületet képezett, mi módon juthatott ily eredményhez s biztosíthatta azt? Bizonyára nem más módon mint, hogy azon két nagy hatalom, mely ez országban az egymással három évszázad óta harczoló két elvet képviseli, egymás iránt őszinte barátsággal viseltetett. De maga ezen, oly lassan készült, oly bajosan megőrzött egység is vajjon lehetséges-e s tartható oly sokáig, ha Ausztria és Poroszország a Franciaország ellen viselt nagy háborúk végével Oroszországgal szorosán nem szövetkeznek s arra erősen nem támaszkodnak vala? Ks ez azon politikai combináció, mely Németországnak, míg a reá egyedül illő egységet megadta, egyszersmind a harminczhárom évi békét is, melyet most felzaklatott, megszerezte. Nines gyűlölet, nincs hazudság, mely valaha e ténnyt megczáfolhatná. Németország a tébolyodottságnak egy rohamában felbonthatta azon szövetséget, mely, a nélkül hogy tőle áldozatot kérne, biztosította s védelmezte nemzeti függetlenségét; de ez által minden erős, tartós alaptól is mindenkorra megfosztotta magát.

„De a forradalmi Németország e tekintetben még jelentékenyebb, még keményebb útbaigazítást veendő, mert az őt még közelebből érendi. Valóban nem gondolták meg, hogy megtörvén vagy meggyöngítvén minden régibb hatalmat, alapjaiban felforgatván az ország minden politikai rendszerét, a bonyodalmak legfélelmesbikét, azon kérdést ébresztik fel, mely jövődjöje, élete vagy halála felett határozandó: a népfajok kérdését. Elfeledték, hogy magában azon Németországszívében, melynek egységéről álmodoznak, Csehországban s

az azt környező szláv tartományokban, hat-hét millió ember van, kikre nézve Németország századok óta, nemzedékről nemzedékre, egy perczig sem szűnt meg a külföldnél is rosszabb lenni, kikre nézve az mindig ellenség. Nem ama néhány prágai tudós irodalmi hazafiségéről van itt szó, bár mily tiszteletes is az magában: — ezen emberek nagy szolgálato-
kat tettek s teendenek is még hazájok ügyének; de Csehország életére nem ebben van. A nép élete soha sem azon könyvekben létezik, melyeket számára nyomtatnak; kivéve talán az egy német népet: a nép élete az ő ösztöneiben, hiedelmeiben rejlik; és a könyvek, meg kell vallani, még inkább gyöngítésére s hervasztására, mint szilárdítására s éltetésére hatnak. A mi Csehországnak igazi nemzeti életéből még fennmaradt, az hussitai hiedelmeiben fekszik, elnyomott nemzeti-ségének ezen örökké eleven óvástételében a római birtoklás ellen nem kevésbé, mint a német uralkodás ellen. Ez köti őt össze küzdelem- és dicsőségteljes múltjával, ez azon láncz is, mely a cseheket még egyesítheti keleti rokonaikkal.

„Nem lehet e tárgynál eléggé mulatni, mert épen ezek a keleti egyháznak azon rokonszenves reminiscenciai, azon visszatérések az ó-hit felé, melynek a hussitismus a maga idejében csak tökéletlen s eltorzított kifejezése volt; mely Lengyel- és Csehország között egy magas választófalat húz, azon Csehország között, mely akarata ellenére tűri a nyugoti jármát, s azon pártosan katolikus Lengyelország között, mely a nyugotnak fanatikus követője s önnőnei iránt mindig áruló. „Mit teend Csehország s vele a hét-nyolcz milliónyi morva és szlovák egy nyelvű, egy fajú nép? Független állapotba helyezendi-e magát, vagy a német egység azon nevet-séges keretébe engedendi magát szoríttatni, mely soha sem lesz egyéb a chaos egységénél? Csehország, daczára azon eszméknek, melyek rajta ma uralkodnak, s azon intézményeknek, melyek szerint holnap kormányoztatni fog, a hatalmas ártól utóvégre is elsodortatik. Nem szükség visszaemlékezni arra, mit 1841-ben Prágában azon tartomány legnemzetiesebb

férfia mondott. „Csehország, monda Hanka, nem lesz valósággal ön maga birtokában mind addig, míg Oroszország nem lépend be Gaüczia birtokába.”

„Általában figyelemre méltó dolog azon állhatatos pártolás, melylyel Oroszország, az orosz név, dicsőség és jövőndő nem szűnt meg találkozni a prágai hazafiak között még akkor sem, midőn hű szövetségesünk, Németország, a lengyel emigratiót nagyobb önzéstelenséggel, mint méltányossággal gyámolította, hogy Európa közvéleményét ellenünk föllájítsa. Minden orosz, ki Prágát ezen utolsó évek alatt meglátogatta, bizonyíthatja, hogy az egyetlen vád, mely nemzetünk ellen emeltetett, csak azon tartózkodást és langyosságot éri, melylyel általunk Csehország nemzeti rokonszenve fogadtatott.

„Ezen gondviselési törvény most is egy ellenséget készül ellene támasztani, mely bizonyosan nagy szerepet fog játszani annak jövőndő sorsa tekintetében, s nem kevésbé fogja siettetni annak beteljesedését. Ezen ellenség Magyarország, a tiszta magyar Hungáriát értem. Oroszországnak minden ellenségei közt talán épen ez gyűlöli őt a legdühösebb gyűlölettel. A magyar nép, melyben a forradalmi hevesség a legkülönszerűbb módon csatlakozik egy ázsiai csorda baroniiságához, s melyről szintoly igazsággal lehetne elmondani, mint a törökről, hogy csak táborozik Európában, szláv népektől környezve él, kik előtte egyaránt gyűlöletesek. E fajnak személyes ellensége, százados nyugtalanokodások és lázongások után is még mindig fogságban látja magát ezeknek közepében. Mind azon népek, melyektől környeztetik, szerbek, horvátok, szlovákok, oláhok egészen a Kárpátok kis-oroszaiig, gyűrűi azon láncznak, melyet mindenkorra elszakasztottnak gondolt. Most pedig egy kezét érez maga felett, mely képes, midőn neki tetszik, ismét összefűzni azon gyűrűket, s kénye szerint összekapcsolni a lánczot: innen van ösztönszerű gyűlölete Oroszország ellen.

„Más részről, a külföldi hírlapok hite szerint, a forradalmi párt vezérei komolyan elhittették magokkal, hogy a

magyar népnek azon nagy hivatása van az orthodox keleten, hogy Oroszország sorsát sakkban tartsa.

„Az egész katonai határvidéken, mely háromnegyedrészen orthodox szerbekből áll, magoknak az osztrák utasoknak tudósításai szerint is, egy kunyhó sincs, hol az osztrák császár arezképe mellett egy más császár arczképe is nem volna látható, kit ezen hű fajok szívósan egyetlen törvényesnek tekintenek. Különben, — miért kellene eltitkolnunk? — nem igen valószínű, hogy azon földrengési rohamok, melyek a nyugotot felforgatják, a keleti tartományok küszöbénél megálljanak; s miként történhetnék, hogy ezen túlzott háborúban, a gonoszságnak ezen keresztháborújában, melyre a forradalom, miután a nyugoti Európa háromnegyedének urává lett, Oroszország ellen készül, — hogyan történhetnék, hogy a keresztény kelet, a szláv orthodox kelet, melynek élete elválszhatlanul a mienkhez van kötve, e küzdelemben ne vonatnék be kíséretünkben? S talán épen általa fog a háború megkezdetni, előre látható lévén, hogy mind azon propagandák, melyektől izgattatik, a katolikus propaganda, a forradalmi propaganda, bár egymás irányában ellenségesek, de az Oroszország elleni közös gyűlölet érzelmében egyesülvék, — jelenleg nagyobb hévvel működnek mint valaha. Bizonyos, hogy ezeket semmi sem tartóztatja vissza, hogy céljokat érjék. 8 nagy Isten! mi volna ezen, velünk egyiránt keresztény népeknek, ha azok, kitéve mind amaz utálatos befolyásoknak, még azon egyetlen hatalomtól is elhagytatnának, melyhez imáikban folyamodnak. Szóval, mily iszonyú zavarba esnének ezen keleti tartományok, a forradalommal folytatott háború következtében, ha a törvényes fejedelem, a keletnek igaz hitű császára, sokáig késnék ott megjelenni!

„Nem! ez lehetetlen, — az ezredéves előérzetek nem csalhatnak. Oroszország, a hitnek e hazája, nem fog a hitben megfogyatkozni a legfőbb pillanatban; nem fog visszaretenni jövő nagyságától, nem fog visszalépni küldetése, hivatása elől!

„Ez mikor volt e küldetése világosabb, kézzelfoghatóbb? Mondhatni, hogy az isten lángbetűkkel írta fel azt e zivatartól elsötétült égre.

„A nyugot veszni indult; minden összeroskad, minden elmerül egy általános conflagratióban: Nagy-Károly Európája szintúgy, mint az 1815-ki szerződések Európája; a római pápaság s a keletnek minden királyságai; a katholicismus és protestantismus; a hit, mely rég megromlott, az ész, mely botorságra tévelyedett; a rend, mely felbomlott; a szabadság, mely lehetetlenné vált; és mind ezen általa összemorzsolt romok felett a civilizáció, mely saját kezeivel gyilkolja meg magát!

„És ha e végetlen hajótörés felett egy szent bárka gyanánt látjuk úszni e még végetlenebb birodalmat, ki kételkedhetnék még akkor is küldetéséről? Hozzánk, gyermekeihez illik-e kételkedőknek, kicsinyhitűeknek lennünk?!”

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz interventió s az európai hatalmak.

Eddig az orosz emlékirat.

Lehet-e ennél kevélyebb, elbizakodottabb és önzőbb, lehet-e gyalázóbb nyelven szólani Európáról? Szólt-e még így valaha fejedelem Európa népeiről s hatalmairól? Egyedül ő van a szív romlatlan érzeményeivel, emberiséggel és igazsággal, mérséklettel és jámborsággal felruházva! S ezen többségben, az ész és szív ezen tulajdonaiban a czárral még csak az orosz nép s a szláv fajnak némely ágai osztoznak: minden más nép javulhatlanul megromlott szívében és értelmében; elkorcsult a vallás, kiveszett a hit, elbutult az értelem, lehetetlenné vált a rend és szabadság, elmételyesedett a civilizáció minden más nemzetben! Méltók arra, hogy egy második özönvíz törülje el őket a föld színéről! Csak ő, a ezár és népe érdemes arra, hogy második Noekint meneküljön meg a népek elkorcsulását s gonoszságát tovább nem tűrhető istenek szörnyű haragjától!

Valóban köszönettel tartozik Európa az orosz czárnak, hogy valahára ily nyíltan és leplezetlenül tudatta vele az orosz gondolatot, orosz eszmét és törekvést. Mert nem kell felednünk, hogy bár ezen emlékirat szerzője nem maga a czár; de oly híven fejezte ki az ennek gondolatát s érzeményeit, hogy, miként napvilágra jöttek módja is eléggé ke-

zeskedik, teljes jóváhagyásával találkozott. Mert ki nem tudja, hogy Oroszországban csak egy akarat kormányoz, egy akarat határoz másolhatlan végítéssel minden ügy felett; s e vas akaratnak számtalan módja volt volna elnyomni, megsemmíteni ezen iratot és szerzőjét, ha ez teljes jóváhagyását nem birta volna? úgy kell tehát tekintenünk ez iratot, mint magának az orosz czárnak az orosz eszme híveihez félnyilvánossággal intézett manifestumát.

Egyébiránt commentár nem szükséges ez irathoz; világosan ki van abban mondva, mi Oroszország politikája, mik elvei s céljai általában Európa s különösen Magyarország irányában, melyet részint az abban lakó óhitű szláv faj miatt, részint a magyar népnek az ő terveit akadályozható szabadságszeretete s függetlenségi szelleme miatt különös figyelemmel kísér. Azon aljas kitörések ellen sem szükség védelmet irni, melyekkel az európai civilisatió fél ezredéves örét s előharczosát, a magyar népet illeti. Azok után, mik a francia és német népről mondatnak, a magyar nép sem tarthatja gyalázatnak megbélyegeztetni ily iratban.

Legyen tehát elég megjegyezni csak azt, hogy az orosz interventióknak itt ezen, már 1848 végével köztudomásra jutott iratban fedeztetnek föl valóságos okai az orosz részéről; s hogy ennél fogva mennyire érdekében állott Európának s különösen Franciaországnak minden áron, még egy általános európai háború esélyével is, megakadályozni ezen interventiót, melynek hordereje nem csak Magyarországra s az osztrák monarchiára, hanem egész Európára kihatott, s Franciaországot életelveiben, Angolországot hatalmának legfőbb érdekeiben nem kis veszélylyel fenyegette. Háborút izent az orosz czár ezen interventió által minden szabadságnak, minden alkotmányos elvnek, miket merő csalódásoknak nevez, s melyeknek elnyomása végett küldé be zászlóaljait, A csapás nem volt ugyan egyenesen Francia- és Angolországra intézve; de ki nem látta, hogy annak eredményei e két hatalmat is közelebbről fogják érdekelni. Képzeljük csak, hogy Oroszország

Európa ezen általános zavarában, a francia és angol hatalom egymás iránti féltékenysége mellett, Magyarország leigázása után mindjárt Konstantinápoly felé vezető győzedelmes hadait! Miklós csárt valóban ez alkalommal elhagyta az emlékiratban annyira magasztalt szellemereje. Mert ki állott, ki állhatott volna akkor ellen, ha eszébe jut 1849-ben, Magyarország leigázása után megkísérteni, mit 1852-ben megkísértett?... De legjobb esetben is, lehetett-e hinni, hogy az orosz a helyreállítandó Ausztriában nem fog magának oly befolyást biztosítani, melynek hatása az európai politikára veszedelmes?

Nem tudjuk mily diplomatikai tárgyalások folytak e tárgyban Nesselrode státuskanczellár fentebb idézett s a francia és angol kormányokkal másolatban is közlött körirata folytában, egy részről az angol és francia, másról az orosz kormány között. Annyi bizonyos, hogy az orosz, mielőtt az intervenciót kijelentő manifestumát kibocsátotta, a francia republikát, melylyel eddigelé nem lépett volt hivatalos érintkezésbe, a maga részéről elismertnek jelentette. A hírlapok különféle, egymással ellenkező híreket közöltek azon okmányokról, melyek az intervenció tárgyában a kormányok közt váltottak. Ezek közül csak egyet ismerünk még, azt, melyet Nesselrode orosz státuskanczellár a francia és angol kormányoknál lévő követihez küldött. De ezt, mely nyilvánosságra számítva, az intervencióról, már mint elhatározott dologról szól, több titkosabb okiratnak kellett egy s más részről megelőzni. Bár mi volt légyen is azonban ezeknek tartalma, bár mily biztosításokat nyújtott is az orosz ama két kormánynak az iránt, hogy semmi foglalási szándéka sincs, s egyedül csak a forradalom elnyomására szorítkozandik: a veszély azért nem szűnt meg Európára nézve. Az intervenciónak, ha semmi foglalás nem követendő is, két nagy hatású eredménye elmaradhatlan volt az oroszra nézve: befolyásának növekedése az általa megmentendő Ausztriára, mi az európai egyensúlyt zavarta meg; és befolyásának szilárdítása a vele nemzetiségi rokonságban s vallási közösségben lévő szláv, oláh és görög

népekre, mi ismét a keleti kérdés tekintetében veszélyeztető Európa érdekeit. És mind ezek felett

Az alkotmányos Angolország, mely magát a népszabadság támaszának, védőjének vallja, nézhet-e közönyösen enyészetét egy keletkező népszabadságnak? Mint kereskedelmi hatalom, tűrhette-e az oroszok az újabb lépését Konstantinápoly felé? Nem kívánta-e saját érdeke, védeni egy népet, melynek vitézségére s barátságára tánt a közel jövőben nagy szüksége leendő természetes ellensége ellen? És Franciaország, a demokratikus, republikánus Franciaország nem életelveiben szenved-e sérelmet egy nép leigáztatása által, mely a februári forradalom következtében rázta le bilincseit, s oly institutiókat alapított kebelében, melyek a francia institutiókkal rokonok lévén, természetes köteléket alkottak közte s a felszabadult nép között? Bízhatott-e maga élettartóságában, ha Európában mindenütt győz a kényuralom? Nem kellett-e félnie, hogy ha a minden státusszabadságot, minden demokráciát előlőni törekvő orosz absolutizmus Magyarországon a népszabadságot, demokráciát, alkotmányt elfojtani segítvén, az osztrák kényuralmat helyreállítja, viszont majd ennek segédelmével fog törekedni a nyugaton is megdermeszteni az ifjú szabadságot? „Csak két tényleges hatalom van Európában — úgymond maga az orosz —: a forradalom, melynek elve a nép- és egyénszabadság; és Oroszország, melynek elve a nép- és egyénszolgaság. E két hatalom, e két elv közt semmi szerződésnek, semmi egyezkedésnek sincs helye: egyikükélete, a másiknak halála.” Az orosz absolutizmus terjeszkedése halála minden európai institutióknak, népi s egyéni szabadságnak. És a demokratikus Franciaország engedhet-e, hogy ezen természetes, halálos ellenségének életereje, befolyása növekedjék Európában?

Úgy van, csak két erkölcsi hatalom, két elv létezik Európában: a népszabadság és a fejedelmi kényuralom elve. A februári forradalom óta e két hatalom ellenséges állást vőn egymás-irányában: itt a demokrácia a maga bajnokaival;

amott a zsarnokság a maga zsoldos hadaival. Franciaország fennen dicsekedett ama szereppel; míg emez elv képviselőjeként az orosz állott síkra. A keresztény szárazföldön egyedül Oroszország maradt menten a forradalom rázkódásaitól: az ő feladata lón tehát segedelmet vinni a megingott trónoknak, tudván, hogy a demokratia ragadó árja őt is elsodorja, ha szomszédait elsodornia sikerülend; valamint Franciaországnak, a demokratia élesztő kovásának s előharcosának, lón hivatása védeni mindenütt a maga elveit, nehogy azok végre saját határaiban támadtassanak meg. De sokáig mind a kettő félt megkezdeni az elve szerinti cselekvést, elvének fegyveres támogatását. Es ezen egymástóli félelemben, mind a ketten csak tétlen örködének egymás felett. Oroszország a politikai láthatár egyik szélén ugyanazon irányban mozgott, melyben mozogni látta Franciaországot a másik, ellenkező szélén: magokra hagyta a királyokat, hogy védjék, mint tudják, önmagokat népeik ellen, valamint Franciaország is magokra hagyá szövetségeseit, a népeket. A hallgatag megegyezésnek egy neme látszék szabályozni a két hatalom politikáját, melyeknek hivatása eldöntő befolyást gyakorolni a népek fölött, míg egyik a másikat megsemmíti. A francia respublika igen eszélycsen viselé magát, midőn születésének első korszakában a béke szavait hirdeté a világnak. A testvériség jelszava szerint az volt akkor hivatása, hogy bizonyosságát adja mérsékletének, s a támadásnak és foglalásnak minden félelmét eloltsa a kedélyekben.

A helyzet azonban megváltozott az orosz intervencióval. Oroszország kilépvén eddigi várakozó szerepéből, fegyvert ölt egy roskadozó trón mellett s elnyomására a magyar népnek, mely nemzetisége szent jogaira s történelmi alkotmányára hivatkozva, a szabad népek sorába állott. Szövetséget köt a poroszsal, ki megnyitja határait hadseregeinek, és Ausztriával, mely karjai közé veti magát, hogy segedelmével elfojtsa a kebelében haladó demokrátiát.

És mi volt e megváltozott helyzetben Franciaország szerepe? Valamint elébb érdekében és kötelességében állott a békét őrzeni; úgy bizonyára most, midőn több nép, az ő példáját követve, sőt általa bátorítva, a független népek családjába belépni akart, szoros kötelességévé lőn s érdekében is feküdt, fennen kijelenteni: hogy a háborút, melyet eddig-előle maga előidézni nem akart, a népszabadságot megtámadó Oroszország ellenében bátran elfogadja. A május 8-kai orosz manifestumot casus bellinek tekinteni, volt saját érdekétől parancsolt kötelessége. Mert bár az oroszoknak, e manifestum kihirdetése előtt gondja volt rá, hivatalos elismerése által megengesztelni a francia republikát, a veszély azért nem kevesbedett erre nézve. Csak álarczot öltött magára az orosz, hogy szándékait egy időre eltakarja, alkalmas időben nyíltan föllépendő utóbb azon elvek ellen, melyek közt és közte semmi egyezkedésnek, semmi szerződésnek nincsen helye.

Ily értelemben úgy ekézett működni Magyarország érdekében gróf Teleki László is, a francia kormányhoz küldött magyar követ. Nagy hiba, mondhatnók, hűtlenség saját elveihez, volt a francia kormánytól már az is, hogy követünket, ki részben az ő ösztönzésére küldetett Parisba, az osztrák kormány tekintetéből eddigelé hivatalosan el nem ismerte. E tény megfoghatatlan lenne, ha nem tudnók, hogy a francia kormány, mióta Lajos Napóleon állott annak élén, már a reactió vonató kötelébe kapaszkodott. Teleki tehát, hivatalos tekintélye nem lévén, bár a kormánynál is tett, mit tehetett, jobbára mégis magán úton, a státusférfiak társalgási teremében és a sajtó mezején fejtett ki nagy munkásságot, hogy a republikát az intervenció meggátlására bírja. És ehhez volt is egy ideig némi reménye.

A magyar ügyek, bár sokáig igen hiányosan, s mi még rosszabb volt, hibásan-ismertettek, a republikái pártban általános rokonszenvvel bírtak; a mérsékelt, vagy helyesebben mondva, reactionarius párt, és a többféle pártárgyalatokból szerkesztett kormány azonban elfogultsággal, előítélettel vi-

seltetett azok iránt, azt hívn, hogy a magyar mozgalmak is egy elégedetlen proletarius néptömegtől dajkálva, a socialis-musból származtak. Teleki tehát e balvélemények megigazít-ására fordította munkásságát; több röpiratot s hírlapi cikket bocsátott közre, melyekben nemzeti szabadságharcunk indo-kait és céljait, s általában ügyünk állását s az interventió veszélyeit fejtegette, melyek által végre sikerült is jobb esz-méket elhinteni, helyesebb felfogást eszközölni ügyeinkről a közönségben. Ennek következtében mind több részvét és ro-konszenv támadt a francia közvéleményben a szabadságáért s önállásáért annyi áldozattal s kitartással küzdő magyar nemzet iránt. Több hírlap mind sűrűbben kezdé tárgyalni a magyar ügyet; s míg a demokrat elvűek arról egyáltalában kedvezőleg nyilatkoztak, a mérsékelték közül is alig volt a „Journal des Débats”-n kívül, mely Ausztriának fogta volna pártját.

Részint e gyakori hírlapi felszólalások, részint Teleki grófnak működései következtében az alkotmányozó nemzeti gyűlés is nagyobb figyelemre kezdé méltatni az orosz inter-ventiót Magyarországbán. Nem hiányoztak státusférfiak, kik azt az általunk előadott szempontból fogván föl, sokkal ve-szélyesebbnek látták magára Franciaországra nézve is, mint-sem hogy hallgatással vélnék mellőzhetőnek. A tárgy még az orosz manifestumnak Parisba érkezete előtt, a május 12-kei ülésben hozatott először szőnyegre a nemzeti gyűlésben. Flo-con képviselő a maga pártjának megegyeztével következő interpellatiót intézett a kormányhoz:

„Polgár képviselők! Az utolsóelőtti ülésben engedelmet kértem önöktől interpellatiót intézni a külügyminiszterhez azon események iránt, melyek e pillanatban Magyarorszá-gban történnek. Tudom, mily drágák perczei egy oly gyű-lésnek, melynek élete még csak néhány napig tart. (Be-záratása idejéhez érkezett az alkotmányozó gyűlés, helyt adandó a törvényhozó gyűlésnek.) S azért lehetőségig rö-vid leszek.

„Kérem a külügyminiszter urat, méltóztassék a kormány nevében kijelenteni, mily részt vett a francia kormány és diplomácia a Magyarországon lefolyó eseményekben, s miként szándékozik magát a jövőre viselni azok irányában; mit tőn eddig, s mit teend ezután? Az ügy elég fontos arra, hogy választ nyerjen.

„Ha a gyűlés kívánja, el fogom mondani némely kitűnő férfiaktól eredt iratok nyomán a jelen helyzetet. (Igen, igen!) „Harmincz ezer orosz váratik Pozsonyban, más 40 ezer Temesvár felé van indítva; összesen 170 ezer orosz ment már, vagy megyén be Ausztriába; és egy 200 ezer főből álló tartalék indult a dunai tartományok felé. Végre a mai napon Parisba érkezett hírek szerint az orosz császár Olmützbe váratik. Ezen orosz intervenció Ausztriában igen fontos tény; kérdezem tehát, mit szándéka tenni a kormánynak?”

Az interpellációra Drouyn de Lhuys külügyminiszter ily módon válaszolt.

„Polgár képviselők! Mihelyt, úgymond, a francia kormány értesült az orosz kormány szándékáról Magyarországon fegyveresen interveniálni, azonnal érzé a tény fontosságát.

„Mi Pétervárott, Berlinben, Bécsben és Londonban kijelentők, hogy ily súlyos bonyodalom nem hagyathatik észrevétel nélkül s fel kell ébresztenie egész gondosságunkat.

„Most a diplomáciai egyezkedések útján kell (Igyekezni, hogy megakadályoztassák egy oly cselekvény, mely a legnagyobb zavarba hozhatja a keletet, Németországot s egész Európát.

„E tekintetben a kormány mindent megtőn, mit egy bölcs kormány tenni köteles: ügyekezett diplomáciai működések által megelőzni oly tényt, mely neki igen méltónak látszik a sajnálkozásra. Arra, mit szándékozik tenni a francia kormány, már válaszoltam. Ezen úton fog járni; és ha a diplomáciai eszközök nem lennének elegendők, más szabályokhoz nyúlánd, melyek iránt azonban a gyűlésnek tanácsát eleve kikérendi.”

A gyűlés többége meglepéssel fogadta a miniszter e rejtélyes nyilatkozatát, s nem pártolta az interpelláló követ indítványát, miszerint az sürgette, hogy a miniszter egy kinevezendő bizottmányval közölje az e tárgyban eddig váltott diplomatiiai okmányokat. A gyűlés azt gyanította-e a miniszter szavaiból, hogy a kormánynak elhatározott szándéka, az oroszoknak háborút izenni, ha a diplomatia útján az interventiót nem akadályozhatja? — Vagy mivel, néhány nap múlva eloszlandó vala, már nem sokat gondolt oly ügygyel, mely iránt a minisztériumot többé feleletre nem vonhatja? Nem tudjuk.

Annyi bizonyos, hogy Teleki László amaz értelemben vette a miniszter választát; mire annál inkább fel volt jogosítva, minthogy ez magán úton is kijelenté neki, hogy az interventiót semmi esetre sem tűrendi. S e meggyőződésben más nap következő jegyzetet intézett a külügyminiszterhez:

„Paris 1849-ki május 13-kán.

„Miniszter úr! Hallottam a nemes szavakat, melyeket ön a Magyarországot illető orosz interventió ügyében mondott Franciaország nemzeti gyűlésén. Kötelességemnek tartom, önnek azért mennél elébb kijelenteni hálámat. Azon nem eléggé ismert és gyakran hibásan méltánylott események színhelyétől való távolság önt nem gátolta a legkomolyabb figyelmet fordítani az ügy megfontolására, melyet állásánál fogva tennie kellett. Az orosz interventió Magyarországnak ön részéről oly akadályokra találand, melyeket Magyarországnak és Európának várnia kellett öntől. íme tehát a francia rokonszenv hagyományai Magyarországnak iránt nem mentek feledékenységbe. Fogadja ön ezért hálámat. A múlt korban hazám, mielőtt a Habsburg házzal egyesültt, királyainak legdiesőbbikét, a Nagynak nevezett I. Anjoui Lajost Franciaország királyainak nemzetségéből nyerte; és a respublika kormánya ma is hozzájárulni akar jövendőnk biztosításához, megakadályozván, hogy idegen erő és eszköz ne fordítottassák ellenünk. Ha ezen idegen eszközök sükert nyerhetnének, e süker igen veszélyessé fogna válni Európa mind szabadságára, mind bé-

kéjére, mind civilisatiójára nézve. Ön ezt megértette; és én megújítom köszönetemet. Fogadja miniszter úr stb. (Aláírva) Gróf Teleki László, országgyűlési tag, magyarországi követ.”

Néhány nap múlva azonban köztudomásra jutott az orosz császár manifestuma. Ez bizonyosága lévén annak, hogy a kormánynak diplomatai lépései nem voltak elég hatékonyak az interventió meggátlására, a közönség figyelmét ismét nagy mértékben magára vonta e tény, melynek veszélyességét mindenki általlátta. A május 21-kei ülésben tehát Sarrans képviselő, kapcsolatban a római kérdéssel, újabban is felvilágosítást kért az orosz interventió fölött.

Jól tudom, úgymond, hogy a miniszter úr azt mondta már önöknek, miképen ő diplomatai úton működik. Azonban a diplomatai tárgyalások ideje már elmúlt ott, hol a dolgok új alakja meg van kezdve, hol az ellenségeskedés, a háború már beállott.

„A dolog több mint fontos, s a gyűlés érteni fogja szükségét annak, hogy mielőtt feloszlik, tudja, mik legyenek e körülmények közt Franciaország érdekei, valamint szükségét annak is, hogy ellökjön magától minden solidaritást azon külpolitikával, melynek eddigelé csak egy útja volt: a ravaszság és gyávaság.”

A nemzeti gyűlés valóban érzeni látszék a Franciaországra nézve abból származó veszélyt, ha Ausztria, melynek hivatása volt, határt vetni az orosz terjeszkedésnek s befolyásnak, az interventió esetében maga is orosz befolyás alá esik. Az interpellatiót tehát, Lacrosse közmunkai miniszter minden ellenzése daczára, a következő ülésben megteendőnek határozta. Május 22-kén ennél fogva Sarrans, miután a római ügyről szólott volna, beszédét a magyarról ekként folytatta:

„Még egy más kérdés is van, melyre felhívni szándékom önök figyelmét. Szólani akarok Oroszország interventiójáról Ausztria belügyeinek rendezésébe. Már rég beszélnek Oroszország nagyravágyó terveiről. Azonban e nagyravágyás még soha sem nyilatkozott világosabban, s annak veszélyessége

soha sem hívta fel sürgetőbben a nemzeti gyűlés figyelmét, mint most.

„A miniszter azt monda egy hét előtt, hogy a kormány diplomatai egyezkedések által működik, s ha ezek nem lesznek eléggé sikeresek, nem fog habozni hatékonyabb, ezérlavezetőbb eszközökhöz is nyúlni.”

Mondja ezután a szónok, hogy a háború már tényleg megkezdett, az osztrák határt az orosz seregek már átlépték, s lehet hogy már ütköznek is a magyar seregekkel. Fejtegeti utóbb az orosz intervenció jellemét; felolvassa Miklós czár május 8-kai manifestumát, s megemlíti a porosz király-nak seregeihez intézett szabadságellenes szövegét is.

„Mit találunk — így folytatja ezután — ezen okiratok lényegében, hol a despotismus minden szándékai kijelentetnek V A szabadságnak minden mozgalmára, minden óhajtsára, minden törekvéseire anarchiát kiáltanak az éjszaki udvarok. Ha Olaszország vissza akarja szerezni függetlenségét: az anarchia; ha Lengyelország visszaköveteli szabadságát: ez anarchia; ha a frankfurti diéta védeni akarja Németország egységét: ez ismét anarchia, mindenütt anarchia.... E szerint tehát fél Európa anarchikus; és az éjszaki civilizáció ezen anarchia legyőzésére működteti szuronyait.

„Mit kell tehát tenni a kormánynak? Talán visszatérni Franciaországnak hagyományos szövetségeseire, XV. Lajos, a republika és Napóleon szövetségeseire?... A mi természetes szövetségeseink a szabad népek. Szövetkezzenek tehát önök ezekkel; mert csak nem élhetünk elszigetelve.”

Megróván ezután a kormány politikáját, mivelhogy abban semmi állandó, semmi határozott, semmi egyező nincs Franciaország valódi érdekeivel, idézi a szónok, mit Napóleon 1809-ben mondott, miszerint: ha Oroszországnak megengedtetik Európát megtámadni, vérszavaknak kellend folyni, hogy a civilizáció megmentessék a barbárságtól. „És ezen jövendölés, úgymond — nem készül-e most teljesedni? Szabad-e nekünk nyugton maradnunk ily fenyegető esemé-

nyék közeledtek?” Említi aztán, hogy Oroszország avatkozásának Ausztria ügyeibe nem más a végcélja, mint Franciaország. Különben miért tett volna mozgásba annyi százezer embert, mennyire a magyarországi mozgalmak elfojtása végett nem volna szüksége. Tehát új coalitio készül, mely az oroszot Európa szívébe hozza, honnan őt aztán, ha magát egyszer megfészkel, vajmi nehéz leendő eltávolítani. Végre pedig e szavakkal zárta be beszédét: „Polgárok, a legfontosabb események vannak készülöben; s ha önök nem teszik kötelességévé a kormánynak, hogy ebbeli politikájáról számot adjon, megérdemelték önök. Franciaország átkait.”

A külügyminiszter, Drouyn de Lhuys az interpellatio e második pontjára ekként válaszolt:

„Az orosz kérdés néhány nap előtt már meg volt némi-
leg érintve. Mondám akkor, hogy az orosz kormány magaviselete fölbreszté a kormány gondolkodását azon eventualitások és következmények tekintetében, melyek abból származhatnak. Franciaország megtette észrevételeit Szent-Pétervárott, Londonban, Bécsben és Berlinben, s a dolgok jelen helyzetében nincs mit hozzátennem azokhoz, miket e tárgyban már mondtam.

„Az érdemes szónok azt monda, hogy itt többé nem lehet már szó csupa egyezkedésekről; hanem erélyes rendszabályokhoz szükség nyúlni. Kérem tehát őt, méltóztassék megmondani, minőkhöz? — s tenne azok iránt külön indítványt is. Mi a kormányt illeti, már mondtam, mit tett legyen....” (Több szó: „mit tehát? semmit!”)

A miniszter: „Követte a diplomatai utat; megtette észrevételeit. (Gúnyos nevetés, felkiáltások.) Más módot nem tud jelenleg. Ha önök mást, ha háborút akarnak: meg kell tenni az indítványt a szószekről, s átvenni annak felelősségét.”

A külügyminisztert Guichard, ezt Joly képviselő váltotta fel a szószeken, mind a kettő kikelvén a kormány ellen.

„És önök — úgymond egyebek közt Joly — valóban megelégednének a külügyminiszter szavaival s nem jelölnék

ki az utat, melyet követnie kell? És ha mégis legalább tudnák önök, minő válasz adatott a francia kormány észrevételeire?! Ha mégis bebizonyítanak önöknek, hogy e válaszra számot tartanak, s hogy azon már nem mentek túl: úgy csak megérteném, hogy hagynunk kell őket folytatniuk az alkudozást! De mind ebben semmi sincs! Azt mondják nekünk, hogy óvást tettek, Oroszország azonban még nem állítá meg seregeit.

„A jelen körülmények közt nincs más választása a miniszternek, mint, vagy túrni a királyok szövetségét, vagy háborút izenni. És én, részemről világosan és határozottan mondom; inkább háborút akarok, mint az ország lealacsonyítását s a szabadság megsemmítését. Nem megindulás nélkül mondom ki e szót: háború. Én azonban pártolója vagyok a háborúnak, midőn látom, hogy attól annyira félnek azok, kik a Parisba vezető utat a coalitiónak 1815-ben megmutatták; midőn látom, hogy attól annyira félnek azok, kik csak azért siettek oly nagyon üdvözleni 1848-ban a republikát, hogy azt öleléseikkel annál előbb elfojthassák. Igen, én inkább akarom a háborút, mint az 1815-ki vésztörvényszékeket, mint Brune tábornok gyilkosait. Akarom a háborút; de nem csak tette-
tesssel, hogy aztán a szabadság ellen lehessen fordulni. Kívánom, hogy ismertessék el a római republika; kívánom, hogy szövetség kötéssék a szabad népekkel; kívánom, hogy ne engedjük magunkat bebonyolítani oly hálóba, melyből aztán nem tudunk kibontakozni; s azért következőleg indokolt áttérést kívánok a napi rendre:

„A nemzeti gyűlés úgy tekintvén a czár manifestumát s az osztrák, porosz és orosz közti szövetséget, mint a francia forradalom által s az 1848-ki május 24-kei határozata által megszentezett közjogi elvek elleni merényletet;

„És óvást tévén a francia nép nevében azon új coalitió ellen, mely Európa szabadságát fenyegeti:

„Meghagyja a kormánynak, hogy azonnal a legerélyesebb szabályokhoz nyúljon a végett, hogy a népek nemzeti-
sége és függetlensége elvének tiszteletet szerezzon.”

Több szónok nyilatkozata után ezen indítvány mellett és ellen, Cavaignac tábornok s volt kormányelnök szinte elene emelt szót, azt egyenes háborúüzenetnek állítván, s a végzést, a gyűlés rövid fölfüggesztése után, mely alatt nagy élénkség terjedt el a teremben, következőleg kívánta szerkezteim:

„A nemzeti gyűlés felhívja a kormány komoly figyelmét azon eseményekre s hadi mozgalmakra, melyek jelenleg Európában történnek; és átlátván e helyzet veszedelmeit mind a szabadság jövődjére, mind a republica bel s kül érdekeire ajánlja a kormánynak, hogy azok védelmére erélyes szabályokhoz nyúljon.”

Így sem Joly, sem utánna Ledru-Rollin nem elégedett meg a Cavaignac indítványával; s az utóbbik hevesen kikelve az orosz ellen, fejtegeti, hogy annak támadása, ha bár nem közvetlenül, Franciaország ellen van intézve, és inti a kormányt, vigyázzon, hogy a nemzet maga ne határozzon a tárgy felett, mint határozott az 1792-ki július 25-kén.

Utánna Odilon Barrot elnökminiszter lépett a szószékre, s fejtegetvén, hogy az alkotmányozó gyűlés, küldetése végén, nem kényszerítheti háborúra az országot, nem határozhat az országnak ezután követendő politikája felett, egyszerű áttérést kívánt a napi rendre, teljesen mellőzvé az indítványt.

Azonban Crémieux képviselő világosan előadta, hogy miután itt a forradalom és ellenforradalom közt van a harc, Franciaországnak szükségkép el kell magát valamely részre határoznia; minek következtében Barrot indítványa, a gyűlés által, Thiers és Mólé pártjának minden cselszövényei daczára 459 szóval 53 ellen félre vettetett.

Bastide képviselő s volt külügyminiszter ezután még egy harmadik, ekkép hangzó végzésszerkezetet nyújtott be a gyűlésnek:

„A nemzeti gyűlés tekintetbe vévén, hogy az orosz czár nyilatkozata és seregének azt követő mozgalmi által mind a nemzetek függetlenségének elve, mind Franciaország biztos-

sága fenyegettetik: felhívja a kormányt, hogy mind azon szabályokhoz nyúljon, melyek a republika becsületének és érdekeinek védelmére szükségesek.”

Más nap a vitakozások zajosan megújultak Cavaignac és Bastide indítványa között. Joly, a demokrat párttal, Bastidenak némi hozzátételekkel megtoldott indítványa mellett küzdött. De miután Cavaignac végre kijelentette, hogy a maga szerkezetéhez szigorúan ragaszkodik, ez 436 szóval 184 ellenében el is fogadtatott.

És ez lőn végre a határozat Joly lelkes indítványára, melynek elfogadása annyira beillett volna Franciaország szerepébe; melynek elfogadása az előzmények után, s a republika által képviselt elveket tekintve, kötelessége, önmaga és a szabadság iránti kötelessége volt volna Franciaországnak. A kérdés az volt: közönyös kíván-e maradni Franciaország, midőn az osztrák és orosz azon nép szabadságának elnyomására szövetkezik, melynek kormányát maga a francia kormány sürgette, küldene a republika mellé követet, s ezt, miután hivatalosan még el sem ismertetett, távozási szándékának többszöri kijelentése után mindeddig maradásra tartóztatta, ez által közvetlenül maga is bátorítván a magyar kormányt a szabadságharcz megkezdésére? Vagy, hű maradván hagyományaihoz, hű maradván alkotmánya szelleméhez s azon elvhez, melynek köszönhetette önmaga is republikái kormányformáját, kijelentse Európának, hogy minden szabadságra törekvő népet kötelessége lévén gyámolítani, az orosz intervenció ellen határozottan tiltakozik?

De Franciaország ama fêlszabályok által, melyekhez nyúlt, nem felelt meg hivatásának. Az orosz már százezernyi hadakat tett mozgásba az absolutismus elveinek védelmére: és Franciaország folyton csak diplomatai alkudozások mellett akart maradni. A francia nemzeti gyűlés e határozata által önmaga gyilkolta meg lételvéit, előrelátható lévén, hogy a kormány ily határozat után nem fog túllépni a diplomatai tárgyalások meddő terén.

Beküldte volna-e seregeit Oroszország a magyar forradalom elnyomására, ha látja, hogy Franciaország komolyan el van határozva, felvenni a keztyűt, melyet a demokrácia és népszabadság elébe dobni akar? Az orosz kabinet titkai közé tartozik. Annyit bizonyosnak tartunk, hogy, ha Franciaország fellép, a demokrácia egész Európában megüledé diadalát, s Franciaország oly hatalomra jut a szárazföldön, minővel a nagy Napóleon fénykorában sem bírt.

Fel volt-e ezen pillanatban a háborúra készülve Franciaország, ha az orosz annak minden tilalmi ellenére megkezdí a háborút? Vizsgálni nem feladatunk. Annyit hiszünk, hogy Franciaország, a szabadságra törekvő népek segédelmével egy pillanatig sem kételkedhetett fényes győzedelméről. Bourgoing Pál, a francia kormány egykori ügyvivője az orosz udvarnál, egy épen ez időben kiadott munkájában, bár a háborút nem pártolja, kénytelen mégis megvallani, hogy az orosz, birodalmának roppant terjedelme miatt, soha sem képes egy millióra menő hadseregéből annyi erőt összegyűjteni, hogy egyszerre két felé viselhessen háborút. „Ha — úgymond — egy közönséges háború támadván, az egyszersmind a lázadási elemeket is több ponton felszabadítja, szűnjünk meg hinni, hogy Oroszország képes volna azokat leigázni...

Ezekről én saját szemeimmel győződtem meg.” És a státusfőrfő nézeteit Oroszország erejéről igazolta a krími háború.

Mind ezen eszmék és vélemények, körülmények és lehetőségek mérlegezése élenken foglalkodtatá ez időben a francia közönséget. A lapok egy vagy más értelemben csaknem naponként hoztak cikkekkel az orosz intervencióról, s azok nagyobb része, a szabadelvűek pedig kivétel nélkül mind a magyar ügy pártolása mellett nyilatkoztak. Gróf Teleki László mindent megkísértett, hogy a francia kormányt arra bírja, hogy miután a diplomáciai alkudozások célra nem vezettek, a nemzeti gyűlés határozata értelmében „sükeres rendszabályokhoz” nyúljon. De hasztalan. Az alkotmányozó gyűlés, küldetése végén, nem akart többé avatkozni a kérdésbe.

A törvényhozó gyűlés pedig, mely május 28-kán kezdé meg pályáját, 500 reakcionárius szellemű tagot számlált a 250 szabadelvű republikánus ellenében. Minek következtében, kivált miután az utolsó miniszteri változással a kormány is egészen a ház többségének szellemében lőn szerkesztve, szó sem lehetett többé szabadelvű politikáról. A monarchiai diplomácia ezentúl teljesen hálójába bonyolítá s vontató kötelére fonta a Lajos Napóleon által családi czélokra vezérelt francia kormányt. Az ifjú reszpublika, mely képes volt volna a népszabadság zászlaját győzedelmesen körülhordozni Európában, s a demokratiai elveknek diadalt szerezni a szárazföldön, abban kereste büszkesége kielégítését, hogy az elaggott monarchiák által elismertessék, s azoknak engedelmével visszaléphessen az 1815-ki Európa államrendszerének egyesületébe, melyből a februári forradalom által kilépett. Az 1815-ki elvek s végzések, ha nem is jogilag és forma szerint, de tényleg el lőnek ismerve. Mihelyt pedig a reszpublika a monarchiái kormányokkal az alkudozás terére lépett a maga létele fölött, a monarchiái, sőt az ennek nyomában járó absolutismusi elv is győzedelmes lőn a párisi kormányban. A múlt évi júniusi napok, melyekben a republikánus párt socialistikus töredéke oly időtlenül lépett a harczterre, kiigazították a csorbát, melyet a februári forradalom a monarchiái politikán ejtett, s egészen háttérbe szorították a demokrat republikánus pártot, mely az 1815-ki tractatusokat a nemzeti becsület szenyfoltjának tekintvén, az ó monarchiákkal minden egyezkedést félredobott, nem kívánván más szövetséget, mint a nép akaratából származott kormányokét. A mint pedig a demokrat párt legyőzött, a reakcionárius kormány hallani sem akart többé külháborúról, s nemcsak segedelmére nem sietett az absolutismus és küluralom által fenyegetett magyar nemzeti függetlenségnek és szabadságnak, hanem még maga is sereget küldött Rómába, hogy a reszpublika romjain helyreállítsa az absolutismust.

És ezen előzmények után s ily körülmények közt történt, hogy midőn Maugin képviselő a június 25-kei ülésben a

nemzeti gyűlés figyelmét ismét visszaterelni szándékozott azon veszedelmek megfontolására, melyek a respublikát fenyegetik, ha az orosz absolutismus büntetlenül, sőt minden akadály nélkül fojthatja el a külföldön a demokratiai elveket, s ennél fogva az intervenció ellen Magyarországon óvást kívánt tétetni: a gyűlés általában nagy hidegséggel fogadta az interpellációt. Tocqueville, akkori külügyminiszter pedig válaszra sem méltatta, hanem a ház többsége által egyszerűen mellőztette Maugin indítványát.

A francia kormány s a nemzeti gyűlés többsége ekként a monarchiái politika iránti hízélgésből feláldozta Franciaország dicsőségét és a respublika életelvet; mert feláldozta az európai népszabadság ügyét, melynek zászlaját előlhordani ő volt hivatva; mert feláldozta a demokratiai elveket, melyeknek diadalából a respublika származott, — hűtelen lón eredetéhez. A magyar szabadság a keleten új bástyája leendett a demokratiai elveknek: midőn tehát a francia respublika a magyar szabadság ügyét végkép elejtette, nem kisebb bűnt követett el történelme szellemén, mint a római respublika elnyomása által; nem kisebb következetlenséggel dobta el magától a februári forradalom zászlaját s azon politikai szerepet, mely hozzá egyedül volt volna méltó.

Igaz azonban, hogy a magyar ügynek sokat ártottak Franciaországban a németországi socialistikus mozgalmak. Bár mennyire ügyekezett is Teleki László tisztább, valóbb fogalmakat terjeszteni Magyarország politikai helyzete és szabadságharczának természetére iránt, fájdalom, mégis sok balvélemény maradt a felől a közvéleményben, mintha az is azonos volna ez időszertint másutt kitört socialistikus forradalmakkal. A forradalom felhasználta bennünket a nélkül, hogy nekünk viszont hasznot hajtott volna; sőt egyenesen ártott is, miután e miatt Kossuthot sokáig demagógnak, s a legszentebb nemzeti jogokért küzdő honvédeket a badeni Freischer-lerkek elvrokonainak tartották.

Később, midőn a forradalom Németországban legyőzött s az angol közvélemény is mind hangosabban kezdett nyilatkozni a magyar ügy mellett, Franciaország conservatív pártjának közvéleményében is nagy változás történt ügyünk felfogására nézve. „E változás — úgymond valamelyik júliusi számában egy legitimista lap, a „L'Opinion publique” — oly jelentékeny, hogy szükségtelennek tartanak még ma is mutogatni, hogy sem jogilag, sem tényleg nem helyesek az osztrák kormány által támasztott s az orosz kormány által ismételt vádak azon nép ellen, mely tagadhatatlan nemzeti lételét és százados alkotmányát védi s a felülről jövő forradalmat törekedik visszaverni. Alig van ma már a politikában és történelemben jártas emberek közül egy is, ki nyíltan és határozottan ne kárhoztatná Ausztriát, hogy ki nem békült Magyarországgal, s ne mentené a magyarok azon tettét, hogy az oroszok bejöttekor, a *pragmatica sanctio* szavaira támaszkodva, a Habsburg-Lorraine házat trónvesztettnek nyilatkoztatták.”

A közvéleménynek ilyféle nyilatkozatai azonban már későn jöttek: a kormány politikáját, mely különben is egészen a reakcionárius párt befolyásának engedvén helyt, a közvéleményre nem sokat hallgatott, nem volt az többé képes megváltoztatni. Az orosz seregek már az országban voltak, s az intervenció, bár jogtalanságáról mindenki meg volt is győződve, bár veszélyes következményeitől Európára mindenki félt is, már fait accompli tartatván, hallgatagon türetett.

Angolország politikai helyzetét s kormányelveit tekintve, kevesebb lehetne csodálkozni, hogy e hatalom is oly közönyösen s mondhatni, könnyelműleg tűrte az orosz intervenciót Magyarországon, ha minden kétségen felül nem állana, hogy egy részről az orosz avatkozás nem csak fenyegette, de valóban sértette is a keleten az angol érdekeket; más részről pedig hogy Magyarország függetlensége s a vele kötendő szövetség igen kedvezett volna az angol érdekeknek.

És valóban, Magyarország nem a szív érzelmeiben, nem is egyedül a magyar ügy igazságáról való meggyőződésben,

sem végre az angol népnek szabadságszeretetében kereste alapjait az angol rokonszenvek s pártolásnak. A magyar ügy e pártolása nagy előnyöket ígért az angol érdekeknek.

Nem szükség fejtegetni, mi veszély fenyegette az angol érdekeket 1852-ben és fenyegetendi még a jövőben is, ha az oroszoknak ügyes és következetes politikája, s valamely kedvező viszonyok közt előre tolandó fegyverereje által valaha sikerülend hatalmát a keleten megalapítani. Tudja azt mindenki; s tudja azt is, mi okból támogatja annyira Törökországot a muszka ellen. Azt sem szükség fejtegetni, hogy a keleti szláv fajú népek rokonszenvének a muszka iránt minden öregbedése, s ennél fogva e hatalom erkölcsi erejének növekedése, egy-egy új sérelme az angol érdekeknek. Mily kilátást nyújtott pedig erre az oroszoknak intervenciója Magyarországon, már fentebb előadtuk. Minek következtében, ha bár az angol a szent-pétervári kabinettól vett biztosítások után nem tarthatott is attól, hogy az intervenció díjául valamely birtokjuttalmat követel magának az orosz: már egyedül a muszka befolyás növekedése a szláv népeknél elég káros eredményt szült az angol érdekekre nézve.

Angolország a magyar ügy pártolása által nem csak ezen káros eredményeket megakadályozhatja, hanem egyszersmind hű szövetségest is nyerhet vala a harczias szellemű, az orosz gyűlölő magyar népben, mely neki a keleti kérdés megoldásában, már saját érdekénél fogva is, a legjobb szolgálatot tehetne volna.

Említsük-e még azon egyenes anyagi hasznokat, melyek egy ily szövetségből Angolországra haramiának vala? Magyarországon részint belkörülményei, részint az ipar minden emelkedését megakadályozott Ausztriának politikája miatt gyárakkal mind eddig nem igen bírván, a belfogyasztás kielégítése végett a külföld iparához kénytelen folyamodni. Bőségében van ellenben mindennemű nyers termékeknek, melyeket egy gyárország, míg a maga gyártmányait beszállítja, a legjutányosabban szerezhet meg gyárkellékeinek fedezésére.

Oly gyárországoknak, minő Anglia, ily cserekereskedés egy 15 millió lelket számító országban felszámíthatlan nyereséget ígér. Eddig Ausztria minden vetélytárs, minden verseny nélkül zsákmányolta ki igazságtalan vámszabályai által, melyekkel Magyarországot gyarmati állásba kényszerítette, e cserekereskedés hasznait s a magyar föld dús kincseit. És épen e forrásból merítette a dynasztia pénzerejének nagyobb részét a kényuralom támogatására; épen e forrás elvesztésének, vagy csak megapadásának veszedelme ösztönzé őt most is az igazságtalan háború megkezdésére.

Es ezen roppant nyereséggel kínálkozó cserekereskedést, e tizenöt millió nép piacát Angolország magának számos évekre megszerezhetette s biztosíthatta volna a magyar ügy pártolása által. A magyar kormány azon feltétel alatt, hogy Angolország az intervenció ellen erélyesen tiltakozzék, s azt közbelépte által megakadályozza, kész lett volna huszharmincz évre oly kereskedelmi szerződést kötni az angol kormánnyal, mely az angol kereskedésnek Magyarország piacát akár kizárólag ez biztosította volna.

Mind ezen előnyök daczára azonban, melyek a magyar ügy támogatásából Angolországra nézve eredhetnek vala; daczára azon veszélyeknek, melyekkel az orosz hatalomnak a magyarországi intervencióból elmaradhatlanul bekövetkező növekedése az angol érdekeket fenyegette, — az angol közvélemény és kabinet sokáig egészen közönyösen látszék nézni az orosz seregek betörését Magyarországba. A mint a következők bizonyítá, itt is ügyeinknek s helyzetünknek azon fatumszerű ismerethiánya, melynél fogva eleinte önvédelmünk lázadásnak, szent szabadságharcunk egy proletarius tömeg socialistikus vagy épen communistikus fölkelésének tartott, fosztott meg bennünket a pártolástól. A községek szintúgy mint a lordok házának vajmi kevés tagja volt, kik magoknak a magyar ügyről bővebb ismeretet szerezni érdemesnek tartották. És midőn ezek Magyarország védelmére felszólalva, a minisztériumot interpellálták, a ház nevetéssel fogadta a

magyar jogok említését, s a miniszter száraz, rövid válaszzal némítá el az interpellálót.

Legelőször az alsó ház május 11-kei ülésében Osborne képviselő pendíté meg a magyar ügyet, „óhajtánám, úgymond, tudni: 1-ször. Vájjon vett-e a kormány tudósítást az orosz seregeknek a független Magyarországra menetele iránt? (A ház tagjai nevetésre fakadnak, nem is álmodván, hogy a magyar alkotmány arany bullája csak öt évvel fiatalabb az ő Magna Chartájoknál.) Igen, ismétlem, a szabad és független Magyarországra? Igen valószínű, hogy azok kik nevetnek, egy szót sem tudnak Magyarország történelméből, 2-szor. Vájjon van-e olyféle szerződés, mely Nagy-Britanniát kötelezné elleneznie az orosz seregeknek Magyarországra bemenetét? 3-szor. Van-e szándéka a kormánynak közbenjáróul ajánlkozni az osztrák császár s a magyar nép között?”

Palmerston külügyminiszter, ki minden tudományát a magyar ügyről azon tudósításokból merítette, melyeket lord Ponsonby az osztrák udvarnál lévő angol követ és a szabad- elvű, derék Blackwell helyébe küldött Mageniss ügyviselő bécsi lapok s osztrák kormányférfiak értesítései szerint szerkesztett, elégen tartá a következő választ:

„Ma vettem hírt Bécsből, hogy Ausztria Oroszországtól hadsegélyt kért az Ausztria és Magyarország közti háborúra, s hogy e segedelem megajánlatott. A második kérdésre válaszm az, hogy Magyarországot illetőleg semmi szerződés sem létezik, melynek tárgya volna Magyarország függetlenségének biztosítása. A mi végre a harmadik kérdést illeti: Angolországhoz semmi felszólítás sem intéztetett az Ausztria és Magyarország közti közbenjárásra.”

Másod ízben Hume képviselő, bár egészen más érdeken, akként intézett júl. 6-án az alsó házban interpellatiót a minisztériumhoz: vájjon azon változások, melyek Európában történnek, s különösen az orosz intervenció Magyarországon nem semmítik-e meg a bécsi tractatusokat? Mire lord Russel ekként válaszolt:

„Semmi oly féle intervenció nem történt, mely a bécsi szerződéseket sértené. A mi viszonyaink és jogaink, melyek azokban megállapítatnak, épségben vannak, és az mi jelenleg a continensen történik, semmi összeköttetésben nincs azokkal. Az osztrák kormány megkérte az orosz kormányt, lenne segítségére elnyomni az insurrectiót Magyarországon. Ennyit jelentett csak, legalább a mi kormányunknak Ausztria. Oroszországnak semmi szándéka egyébiránt beavatkozni Európa ügyeibe, s az Ausztriának nyújtott segedelme nem zavarja meg a bécsi szerződéseket.”

Osborne kérde a lordot, miért nevezi a magyarországi mozgalmakat insurrectiónak; s midőn erre Russel azt válaszolja, hogy e kérdésre nem felelhet, jelenté, hogy nem sokára e kérdésre fordítandja a ház figyelmét.

Ez időben mindazáltal már mind élénkebb részvét kezdett támadni ügyünk iránt Angliában. Teleki László Parisban az előadott okok miatt sikeresebben nem működhetvén, Londonba ment, hol egy idő óta Pulszky Ferencz is a kormány megbízásából ügyekezett számunkra rokonszenvet ébreszteni. Nagy részben e két férfiúnak köszönhetni, hogy Londonban is mind helyesebben kezdettek ismertetni ügyeink. A mint pedig a balvélemények tisztultak, s hazánk ismerete tágult, azon mértékben, bár, fájdalom, későn, mind élénkebben mutatkozott a rokonszenv is hazánk iránt a szigetországban; mi aztán lassanként oly általánossá lőn, hogy már nemcsak a radikál és wigh lapok meleg részvéttel tárgyalták hazánk ügyeit, hanem több miniszteri lap is, mint például a Globe, sőt még a Times is, mely az angol közvélemény leghú'vebb kifejezésének tartatik, s irányunkban eddig folyton ellenséges hangulatú volt, több ízben kedvezőleg nyilatkozott roppant közönsége előtt hazánkról, s határozottan kárhoztatta az osztrák kormány politikáját. E lap eddigelé a reakció legerőszakosabb szabályainak alkalmazására bátorítá Ausztriát; de július óta mind inkább kezdé érezni, miképen azon természetes ellenszenv, melylyel a demokratiai vélemények s institutiók iránt

viseltetik, s melyeknek kiirtására annyiszor unszolta Schwarzenberg minisztert és társait, letéríté őt a józan s helyes politikáról e kérdésben.

„Azon erőszakos rendszabályok — úgymond egyik júliusi számában — melyek Magyarország ellen gyakorlatba vétettek, mikép most már világosan látható, egy valóban utálatos politikából erednek; de azon kénytelenség, melybe magát Ausztria vonatnj engedte, hogy most a czár segedelmére szorul, azoknak még sokkal gyászosb szellemet ad..... Esztelenség volna föltenni, hogy Miklós császár, csak mint egyszerű szövetséges vegyül a harciba. Sokkal nagyobb mértékben készíti erejét, s tábornokai sokkal nagyobb befolyást követelnek a háború igazgatásában, mintsem hogy az egész hadjárat haszna ne ő neki jusson. Magyarország most már nem egy fejedelem ellen harcol, kit bizonyos föltételek alatt kész volt volna megismerni, hanem harcol a honi földnek egy gyűlölt idegen általi invasiója ellen... Az európai continens nyugalma s előhaladása komolyan fenyegettetik ezen szövetség által.... Dicsértük a czár állhatatosságát, melynek a vihar idejében tanúságát adta; tapssal fogadtuk protestatióit s mérsékletét; de most lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy beszéde kevesbbé mérsékelt, szándékai sokkal kevesbbé tiszták, mióta alkalmá volt, iszonyú katonai erőt hozni a nyugoti Európa határaihoz.”

Kezdé e veszedelmet némileg érezni Palmerston külügyminiszter is, s hírlapja mind ellenségesebb színt öltött Ausztria s Oroszország ellen. „Hihetjük-e, — úgymond az ügyünkhöz hű francia National — hogy nagyitanánk az orosz intervenció veszedelmeit, midőn az általunk emelt vészhang a Manche-on túl is viszhangra talál egészen a Foreign office (külügyminisztérium) tereméig?”

Azonban lord Palmerston Ponsonbynak ferde s egyoldalú tudósításaitól még elfogultabb volt, mintsem hogy akkor, midőn annak ideje volt, ellene szegült volna az intervenciónak. De mennél lassúbb volt ő a helyesebb eszmék elfogadásában,

mennél tétlenebb egy oly veszély elhárításában, melynek az ő ekkori mulasztásának következtében történt növekedése három év múlva Angolországban sok száz millió forintjába került: annál tevékenyebbek lőnek igaz ügyünk mellett a hírlapok s oly férfiak, kik a közvéleményre befolyással bírtak s kik közt hálás elismeréssel említendőek lord Dudley-Stuart, Cobden, Osborne, Hume, Roebuck, Taylor, Thompson nevei. E férfiak a nép ezreitől látogatott meetingeket, népgyűléseket tartottak, a kormánynak is irányt adó közvéleménynek e tárgyra fordítása végett, mi aztán, de fájdalom, későn nagy mértékben sikerült is.

Egy ily, a London-Tavernben tartott meeting lelkesen fogta fel a magyar ügyet. „E gyülekezet célja — úgymond Osborne — az, hogy minden pártnak rozslását felhívja azon iszonyatos és barbár modor ellen, melylyel az osztrák kormány és tábornokok a háborút Magyarországon viselik.” — „E gyülekezet — folytatja Taylor — Oroszország intervencióját Magyarország ügyeibe tényleg és jogilag menthetetlennek s igazolhatatlannak tekinti annyival is inkább, minthogy ezen avatkozás sérti a népjogot, a magyarok elévülhetlen jogát, s Európa békéjére, szabadságára s közjólétére nézve veszedelmes.” — „Anglia tényleg ismerje el Magyarországot — kiált fel lord Dudley-Stuart —: az igazság szintűgy, mint a két státus kereskedelmi érdekei kívánják, hogy vége vessék a vérontásnak s azon borzasztó kegyetlenségeknek, melyek az orosz-osztrák seregek nyomait jelölik.” — Cobden pedig, miután fejtegette volna, „miképen minden igazságszerető népnek, sőt egyes embernek is kötelessége ellentmondani s óvást tenni egy oly igazságtalan s gyalázatos intervenció ellen, minő a Magyarország síkjaira rohanó orosz seregek avatkozása,” felszólítja honfitársait, ne legyenek segedelmére az oroszoknak, s ha majd ez Angliában státuskölcsönt kérend, ne írjanak alá.

A meeting végre következő indítványt szavazott meg: „A gyülekezet őszinte csodálattal, tisztelettel és rokonszenv-

vei nézi a magyar nemzet azon nemes elhatározását, melylyel őseitől öröklött igaz jogait s alkotmányos függetlenségét az osztrák despotismus megtámadásai ellen épségben fentartani törekedik.”

A magyar ügy iránt ekként nyilatkozó közvélemény rokonszenvére támaszkodva, a július 21-kei alsó házi ülésben Osborne képviselő a ház figyelmét újonnan a muszka interventióra fordította, kívánván, hogy a minisztérium az oroszoknak Magyarországra betörését illető minden irományokat a ház asztalára tegyen.

„Közönségesen azt hitték — úgymond egyebek közt — hogy Magyarország része volna Ausztriának s nem volna független állam. Ez hibás vélemény. Magyarország mindig oasis volt a szabadságnak a kényuralom tartományai között... 1848-ban V. Ferdinánd megegyezett, hogy Magyarország egy új független kormányzatot nyerjen; de 1849-ben hűtlen módon megtagadta a biztosítást. A mostani császár, Ferencz-József, törvénytelenül lépett Magyarország trónjára, s csak eszköz azok kezében, kik szerzői mind azon, Ausztria s Oroszország közti cselszövényeknek. Semmi közössége sincs a magyar mozgalmaknak a francia forradalommal; mert amazok már harmincz év óta tartanak. A magyar arisztokratia a szó legnemesebb értelmében veendő arisztokratia, mely a népet mindig védte s gyámolította.” És miután Kossuth dicséretére áttért, így fejezte be szónoklatát: „Ő a polgári és vallási szabadságot védi, mint Washington; és lord John Russel mégis insurrekciónak nevezé egykor a magyar mozgalmat.” — „Lehet — szól közbe Russel — hogy nem helyesen használtam e kifejezést; de én nem akartam véleményt kifejezni azon kérdéB fölött, vajjon igazolva van-e vagy nincs a felkelés.” „Mit tett az atyainak nevezett osztrák kormány — folytatja tovább Osborne? — Bombáztatta Velenczét, Milánót, Prágát, Bécsét és Pestet. Nem egyedül oly harczirol van itt szó, mely a magyar függetlenségért vívatik, hanem áltáljában a szabadság harcziroi a zsarnokság ellen.”

„E kérdés — szól utána Milnes képviselő — a legnagyobb fontossággal bír. Az Ausztria és Magyarország közti háború, Ausztria részéről a legzsarnokiabb harc. Azt kívánja, hogy Magyarország tartománya legyen Ausztriának. E kérdés sem nem arisztokratiai, sem nem demokratiai: e kérdés egészen nemzeti... A reszpublika, sőt még a reszpublikái kormánymodor sem kiáltatott ki soha Magyarorszában. Most csak kormányzóság van az országban, s annak élén Kossuth, e nevezetes ember. A diaeta kijelenté, hogy a mostani állapot csak ideiglenes, melynek egy alkotmányos király választása által véget lehet vetni. — E kérdés egy észszerű szabadság elvét foglalja magában. A be-nem-avatkozás a béke állapotát feltételezi; s az a kérdés, miként lehet Európa békéjét fenntartani? Azt bizonyára nem lehet úgy, mint lord Palmerston akarná, félszabályokhoz nyúlva.”

„Itt internacionális kérdés forog fenn — egészíti ki amannak beszédét Roebuck —, melyet a népjog elvei szerint kell megfejteni. Fájdalom, az intervenció miatt nem egyedül az orosz császár tette magát bűnössé. A francia reszpublika szintűgy megsértette a nem-avatkozás elvét, mint Oroszország kényura... Az angol nép rokonszenvvel viseltetik a világ más népei iránt.... Angolország beavatkozott Görögország érdekében, s most sem maradhat közönyös Oroszország avatkozásánál Magyarországra stb.”

Több szónokok beszéde után végre lord Palmerston külügyminiszter emelt szót.

„Mindenekelőtt tartózkodni fogok — úgymond — olyasmit mondani, mi által azon szemrehányást vonhatnám magamra, hogy kevésbé barátságos érzelmeket ápolok az osztrák birodalom és kormány iránt... Ausztria oly hatalom, melynek irányában az angol kormány sok tekintetnél fogva a tisztelet érzelmeit köteles ápolni. Ausztria a mi szövetségünk volt a legfontosabb európai ügyekben; s ezen szövetség emlékeztének a becsülés érzelmeit kell ébresztenie minden angolban, ki hű a nemzeti hagyományokhoz. Igaz, hogy Ausztria, nem

ugyan önhibájából, hanem az ellenállhatatlan szükség kényszerűségéből ezen szövetségből gyakran visszavonult s megszakasztotta kötelmeit, melyek őt Angliához kapcsolták. De ilyféle körülmények nem csökkenthetik a becsülést, melylyel a két kormány egymás iránt tartozik.

Egyébiránt magosabb tekintetek is vannak, melyeknek minden európai státusférfiú szemében fontossá kell tenniök Ausztria lételét. Ausztria az európai egyensúlynak egyik legfontosabb eleme. Ezen birodalom, Európa közepén, korlátja egy részről a foglalásoknak, másról az invasióknak; s az európai szabadság érdekében fekszik, hogy Ausztria az európai hatalmak közt fenmaradjon. Következéleg mind az, mi közvetlen, vagy bár közvetve s távolról is oda irányozna, hogy Ausztria nagyhatalmi helyzetéből másod rangú állammá süllyedjen, ártalmas volna Európára nézve, s nem lehetne eléggé óvást tenni ilynemű irány ellen. — Mondatott, hogy Ausztria nem azonosodott az európai szabadság haladásával, s a continens nagy részének véleménye szerint, az osztrák politika ellene volt a szabadság haladásának.

„Úgy hiszem, ez iránt már elég mondatott, s én nem fogom követni a szónokokat, kik megelőztek; én nem fogok nyilatkozni Ausztria s a magyar nép felett. Azt hiszem, Ausztria és a magyarok közti háború megnyerte az angol nép szívét a magyarok ügyének; azt hiszem, a kérdés, mely jelenleg Magyarország síkjain eldöntetik, a körül forog, vájjon Magyarország megtartja-e nemzetiségét? Lehetetlen fájdalom nélkül nem látni, oly iszonyú seregeket mozogni egymás ellen, miként az Magyarországon történik. Ha Magyarország elpusztíttatik, nem kell szem elől veszteni, hogy magának Ausztriának egyik nagy erőforrása fog benne megromtatni.

„Kívánatos volna, hogy e nagy harcz békésen egyenlítették ki a viszálykodó felek között. Az angol kormány azt gondola, hogy mind eddig semmi alkalom nem nyújtott neki beavatkozni; de kötelessége lenne a kormánynak ilyféle

alkalmat el nem mulasztani, ha az ajánlkoznék. Az angol nép a béke fentartását kívánja; a legjobb barátságbankíván lenni a világ minden népeivel. De tudatunk kell minden nemzetekkel, hogy Angolország nem fog rosztat cselekedni, s hogy más országok kötelesek tisztelni Angolország becsületét.

„A helyzet, melyet Anglia elfoglal, nem engedi, hogy szenvedőlegesen nézője legyen annak, mi más országokban történik; de vigyáznia kell a beavatkozás módjára nézve. Anglia erős, s véleményét kell győzedelmessé tennie... Vannak esetek, melyekben Angliának nem kell sietni beavatkozásával oly országok ügyeibe, hol a háború már kitört. Mind az, mit jelenleg tehet, abban áll, hogy barátságosan minden erejét ráfordítsa, miszerint az ügyek a hadakozó felek közt elintéztessenek.”

Palmerston után a lelkes lord Dudley-Stuart emelt szót; és miután a magyar alkotmányt és Kossuthot lord Hamilton rágalmai ellen védte volna, imígy folytató beszédét: „Az orosz czár intervenciója tényleges megsértése a nemzetek jogának. (Helyeslés.) Egyébiránt Ausztriának jelenlegi császára sem jogilag sem tényleg nem volt császára Magyarországnak, midőn Oroszország segedelméhez folyamodott, s miután seregei gyalázatosan megverettek s kiűzettek Magyarország földről.... Én részemről szerencsét kívánok nemes barátomnak, a külügyminiszternek, mondott beszédéhez—Ausztria lebékózott kezekkel s lábakkal dobta magát az orosz karjai közé; s félek, nincs messze az idő, midőn a muszka birodalomnak tartományává aljasuland.... Ezen tárgyalás legalább is felvilágosítá a kérdést, s tudtára adta az országnak, mi légyen az alsó ház véleménye e fontos tárgy felett.”

Wild képviselő, befejezőleg, biztosítani kívánta az országot az orosz politika ellen, mely a nyugoton is évről évre tovább terjeszti hatalmát; miután csaknem egészen elzárta a Feketetengert, most a Dunát is el akarja zárni.

Osborne pedig ezek után újra felszólalván kijelenté, hogy miután a nemes lord Palmerston állítá, hogy az intervenció iránt nem vett semmi hivatalos iratokat, — indítványát visszavonja.

Szükséges-e czáfolatába ereszkedni lord Palmerston okoskodásának, s kivált azon állításának, „hogy Ausztria az európai egyensúlynak egyik legfontosabb eleme”, s hogy „e birodalom korlátja egy részről a foglalásoknak, másról az invasióknak”? Szükséges-e mondani, hogy e szerepet, melyet az európai állampolitika a maga rendszerében Ausztriának kitűzött, e hatalom már elébb sem töltötte be, mint kellett volna? Avagy korlátja volt-e ezen birodalom a foglalásoknak és invasióknak, midőn az aldunai tartományokban, melyekre pedig a történelem a magyar királynak még némi jogot is adott, — az oroszoknak, a maga pótolhatatlan kárára, eldöntő befolyást engedett, s még azt is tűrte, hogy a Duna torkolata egyenesen orosz kézre jusson, s ez által Ausztriának és Magyarországnak e hatalmas folyamon keresztül a Keleten virágzóvá válható kereskedelme lehetetlenné tétessék? Bizonyára, mihelyt Ausztria megszűnt bástyája lenni azon anyagi s erkölcsi érdekeknek, birtokviszonynak és civilisatióknak, melyet az orosz hódítási szellem s világalomra vágyó politika oly nyilvános veszélylyel fenyegetett: Ausztria elvesztette létele szükségének alapját. Azon perczben pedig, midőn az osztrák kabinet Oroszország irányában, melyet ellensúlyozni volt fő hivatása, még saját függetlenségét is feláldozta; midőn még saját népei ellen is, melyeknek erejével kellett volna gátot vetnie az orosz hatalom terjedésének, épen ezen orosz hatalmat hívta segédeimül: Ausztria nem csak szükséges megszűnt lenni az európai súlyegyenre nézve, hanem létele egyenesen megzavarta e súlyegyent; s ennek érdeke azt kívánta, hogy helyében egy más hatalom emelkedjék, mely képes legyen Európát a kozák uralom veszélyeitől megmenteni. Ausztria Oroszország karjai közt, Ausztria Oroszország befolyása alatt, saját népeivel pedig meghasonlva, egyaránt veszélyessé vált

az európai súlyegyenre és civilisatióra. Hogy Ausztria az orosz intervenció után az európai érdekek védfalául szolgálhasson, azt maga lord Palmerston sem hitte többé a fenforgó körülmények közt, s azért monda a Foreign officeből sugallt Globe egyik júliusi számában: „még mindig hiszszük, hogy a magyarok igaz ügye legyőzheti a túlnyomó számot, s a magyar épen úgy megverheti a kozákokat, mint megverte az osztrákokat, egyedül, minden kül segítség nélkül. Hiszszük még, hogy a török kormánynak is felnyitandja szemeit, a tizenegyedik órában, az őt magát is fenyegető veszély, s belátandja, miként neki önfentartásának kötelessége azt parancsolja, hogy Magyarországot minden egyéb tekintetek mellőztével támogassa. De egyszersmind azon gondolatot sem fojthatjuk el magunkban, hogy e mostani válság olynemű, mely a nyugoti hatalmak erélyes közbelépését (interference) szükségessé teszi; s nekünk úgy látszik, hogy a béke azon védszónokai feltűnőleg következtlenül cselekszenek, kik az eleven szellemet a holt betűknek feláldoznák s visszarettenének azon egyetlen eszköztől, mely által a békét sükeresen és tartósan biztosítani lehetne.”

Bizonyára lord Palmerstont is nem az tartóztatá a magyar ügy erélyesebben támogatásától, mintha az orosz védenchezé lett Ausztriát is fontos elemnek tekintette volna az európai súlyegyenben. Az, mi Angolországot a cselekvéstől visszatartá, nem egyéb volt, mint a keleti kérdés élére állításának s az 1815-ben megállapított európai státusrendszer átalakításának végzetszerű félelme. Angolország öreg státusfőrfiai, kik a kormányon ültek, féltek újítani, féltek megkezdeni ama kérdések megoldását, mely nagy változást hozanda Európára; mely megoldás azonban, az ügyek és viszonyok természete szerint, elmaradhatlan lévén, annál nehezebbé válandik a szabadság és civilisatio érdekében, mennél továbbra halad, s idő múltával mennél több alkalom engedtetik a kényuralomnak magát megerősítnie.

Ez idő szerint Angolországnek mind a kettőre nézve tagadhatatlan előnyök kínálóztak, oly előnyök, melyeket, hogy megragadni s felhasználni elmulasztott, már rövid három év múlva is méltán szemrehányást tehetett magának mind a keleti kérdés, mind a többi európai bonyodalmak tekintetében. Tagadhatatlan, hogy az orosz intervenció megakadályozása, vagy ha azt megakadályozni nem lehet, az angol-magyar szövetség az osztrák monarchia szétbomlását vonandá maga után. De volt-e oka ettől tartania Angol országnak? Úgy hisszük, hogy ezen monarchia szétbomlásának, ha államelveit gyökeresen meg nem változtatja, előbb vagy utóbb mulhatatlanul be kell következni; mert ezen oly ellentétes elemekből álló conglomeratióknak nincs önmagában életalapja, s jelen létezésének föltételét még csak a szuronyok hatalma képezi. Minden nagyobb rázkódás, mely Európát éri, e hatalmat alapjaiban ingatja meg. És ha majd egykor ily rázkódás alkalmával valóban szertemállik, oly kedvezők lesznek-e a körülmények egy új státusrendszer megállapítására, mint 1849-ben valának, — ki tudná megmondani?

Az 1849-ki körülmények közt ellenben a forradalmak zavarában már világosan mutatkoztak az alakzatok, melyek e monarchia szétbomlásának következtében az új státusrendszer, az egyetlent, mely Európának tartós békét adhat, képezendők valának. Mert mik lettek volna e változásnak valószínű eredményei? Bizonyára nem mások, mint, hogy az osztrák monarchia helyett a Duna völgyében egy demokratiai alapú állam-szövetség alakul, melyek magkövét Magyarország képezendé, s mely már életelvénél fogva erős, legbiztosabb védgátot vethet vala az orosz terjeszkedésnek, s alakulása által részben már a keleti kérdést is megoldandó vala; továbbá, hogy a német százfejtűség egy erős birodalomná tömegesül, egy részről Franciaországgal, más részről ama duna-völgyi új államtömbbel való szövetsége által szinte az oroszoknak vetendő ellensúlyt; és végre, hogy az olasz tartományok jármaik alól felszabadulva, nemzetiségök közös kapcsa által

szinte egy hatalmas, egységes státussá alakulandának. Az új státusrendszer létalakjait ekként egy Franciaország, egy Olaszország, egy Németország, egy dunai állam-szövetség, s egy Oroszország valának képezendők.

És vajjon Angolországnak volt-e oka aggodalmasan tekinteni ezen új alakulásra? Nekünk úgy látszik, hogy ezen alakulás, melyet részben az egymástól eddig erőszakosan elszakasztott rokon, részben az egy érdekű népek természet-szerű egyesülési vonzalma, és pedig, mi fő figyelmet érdemel, nem a kényuralom és zsarnokság, hanem a népszabadság érdekében, nem foglalási s viláгурalkodási vágyak, hanem a néptestvériség alapján eszközölni vala, — Angolország érdekeinek már annál fogva is a lehető legkedvezőbb volt volna, mivel csak ily féle státusrendszeri alakulás biztosíthatja a békét tartósan Európában.

És valóban, ki nem érzi, hogy az 1815-ki státusrendszer, melynek épsége már is annyi sérelmet szenvedett, nem állhat fen, nem fog fenállani sokáig? Az ó monarchiák diplomatiája hasztalan erőködik tatarozni ezen már roskadozó épületet, hasztalan ügyeszkik meggátolni a népek sóvárgásainak, sympathiáinak, törekvéseinek teljesültét. Előbb vagy utóbb, de kétségtelenül meg fog történni, mi elfojthatlanul él a népek eszméjében és szívében. És mennél több akadályokat halmoz fel az ó monarchiák politikája a népek ezen eszméje s vágya valósultának ellenében, annál erőszakosabb lesz egykor a kitörés, melynek hatalma aztán Angolországot is érzékenyen megsebesítheti. Angolország feladata e kitörés erőszakosságát mérsékelni, a rázkódást, mennyire lehet meggyöngíteni.

És mikor foghatta fel s hajthatta volna végre Angolország e szerepet egyezőbbben saját érdekeivel, s lesz-e még arra valaha oly kedvező alkalma, mint volt 1849-ben?... A történelem majd megfejtí s evidentiára hozza e kérdést, mely most még csak vélemények, jóslatok tárgya lehet. Meg vagyunk azonban győződve, hogy Angol országnak szintűgy mint Franciaországnak még az 1856-ki párisi békekötés után is több-

ször leend oka megbánnia, hogy az orosz interventiót túrte Magyarországbán; meg vagyunk győződve, hogy Angolország egykor még sokkal érzékenyebben meglakoland, mint az a krimi háború által eddig történt, azon hibájáért, hogy oly makacsul ragaszkodék az 1815-ki státusrendszerhez, valamint Franciaország már is érzékenyen lakol a miatt, hogy 1849-ben az ó-monarchiák politikájának vontató kötelén eltérítettetni engedte magát azon természetes útjától, melyet a februári forradalom elvei elejébe szabtak.

HARMADIK FEJEZET.

Az orosz intervenció s a magyar kormány.

A júliusi francia forradalom óta lefolyt világtörténelem bizonyítja, hogy a nagyhatalmak közt azon elv közönséges elfogadásra talált, miszerint, egyezően a szabadság és népjogi fogalmaival, minden népnek teljes szabadság és függetlenség engedessék saját belügyeinek rendezésében. A nemzetköziség elve 1830 óta több ízben kimondatott és szabályt adónak tekintetett az európai politikában a kormányok által; a népek törvényszéke pedig egyértelmű verdict-tel szentesítette ezen általok örömmel üdvezlett elvet, mely annyira biztosítja a népjogot és haladást, s oly összhangzásban áll a jelen kor eszméivel és erkölcsével. Ezen elv azóta oly annyira szabályává lón az európai nemzetközi politikának, hogy az ellenkező elvből származó tények több ízben casus belli gyanánt tekintettek. Maga Oroszország is elfogadta ezen elvet; sőt többször, kivált a lengyel felkelés korában fenyegetőleg lépett fel más hatalmak, különösen Ausztria ellen a non-intervenció elvének védelmére. És most Oroszország mégis az ellenkező elvet fogatosítja; Angol- és Franciaország pedig, melyek különben egymás közti viszonyaikat illetőleg oly féltékenyek valának ezen elv tekintetében, mégis megengedték, hogy Oroszország ezen elvet megsértse; mi egyébiránt annál nagyobb figyelmet érdemlett volna, minthogy ezen elvsértés éppen Oroszország által történik, azon absolut katonai

szerkezetű hatalom által, mely tetteiben a maga akaratán kívül semmi korlátot nem ismer, azokért senkinek nem felelős, s azért mindent merhet; valaminthogy tényleg is bebizonyítja, miképen a nem-avatkozás elvét, midőn az érdekeire nézve kedvező, elfogadja, midőn pedig azokkal ellenkezik, önkényleg megsérti.

De bár a mondottak szerint minden tekintetben jogtalan, az európai politika elfogadott elveit nem kevésbé, mint Angol- és Franciaország közös és külön érdekeit egyaránt sértő, egyaránt fenyegető volt is az orosz intervenció; s bár az ennél fogva a világ előtt, kivált pedig Magyarországon sokáig hihetetlennek látszott is: mialatt a francia és angol diplomácia alkudozott, a parlamentek vitatkoztak, mégis valóban megtörtént. —

Berg orosz tábornok s tábornoki főnök, néhány más orosz tiszt kíséretében, még a manifestum megjelente előtt, ápril utolsó napjaiban Bécsbe érkezett s többszöri tanácskozása után a hadügyminiszterrel s herceg Schwarzenberggel, május 3-kán a két miniszterrel együtt Pozsonyba, Welden fővezérhez utazott, kinél aztán ismét több napi tanácskozások tartattak. Az orosz hadak ez alatt mind nagyobb és nagyobb tömegekben érkeztek az osztrák határszélek felé.

A magyar határszéleket csaknem köröskörül elállott osztrák s már gyűlöngő muszka hadak annyira megakadályozták az ország közlekedését nem csak magával Ausztriával, hanem más európai országokkal is, hogy csak néha, mintegy lopva lehetett külhíreket hallani. Más hírlapok alig jutottak a kormány kezébe, mint a melyeket portyázó csapataink az ellenséges táborban elfoglaltak, vagy melyeket egy-egy elszánt hazafi életveszélylyel csempészett be. Mióta Erdély és a bánóság felszabadult, némely francia lapok jöttek ugyan időről időre Törökországon keresztül; de jobbára igen későn. Mindazáltal az osztrák kormánynak május 1-jén kelt nyilatkozata, melyben az orosz intervenció elfogadását jelenti, s egyéb hírek is az orosz seregek közeledte felől még május közepe előtt

tudtára estek a kormánynak. Galicziába küldött kémek szinte azt hoztak hírii, hogy már nagy számú muszka seregek lépték át az osztrák határokat, s bár igen lassan, Magyarország felé tartanak. Végre külföldön lévő követeink is bizonyosnak hirdették a fegyveres orosz intervenciót.

Kossuth azonban, megfoghatatlan könnyelműséggel, miékt általában elmulasztá több gondot fordítani a külpolitikáira, úgy most is sem az osztrák és orosz közt létrejött szerződésnek, sem azon lépéseknek, melyeket a többi nagyhatalmak tettek az intervenció ügyében, nem ügykezett annak idejében kellő tudomására jutni. Egyike volt ez Kossuth legnagyobb hibáinak. Ő, ki annyi buzgalommal állítá ki az országban a hadviselés sikerére szükséges erőket, azon elvből indulva ki, melyet gyakran lehetett hallani ajkairól, hogy „legjobb diplomatia: megverni az ellenséget”, a sikernek ezen jelentékeny tényezőjét csaknem egészen elhanyagolta. Franciaországban lehető buzgalommal működött ugyan gróf Teleki László; Angolországban mindazáltal, honnan pedig, miután annak érdekeit sérté leginkább az intervenció, ennek meggátolása tekintetében legtöbbit is remélhetett az ország, sokáig még csak képviselője sem volt kormányunknak, míg végre Pulszky Batthyáni Kázmér külügyminisztertől valamikor május végével vett hivatalos megbízatást. Hasonlókép Törökország is kifeledtetett a számításból, míg aztán május folytában gróf Andrassy Gyula nyert oda kiküldetést; holott e hatalmat közvetlen szomszédtsága miatt is megnyerni főbb feladatai közé tartozott a kormánynak.

Nem lévén e szerint eléggé biztos és bo tudósítása a külhatalmak politikájáról, nem csoda, hogy Kossuth igen nagy tévedésben volt az iránt, B jobbára saját véleményét tartván a külhatalmak véleményének, önalkotta képzeletekkel mystifikálta magát is, másokat is. Az orosz intervenciót ő s vele együtt a kormány többi tagjai oly veszélyesnek tartották Európára nézve, — miként valóban az is volt — miszerint nem hitethették el magokkal, hogy az angol és francia

kormányok azt megengedhessék. Azon bit gyökerezte meg magát a kormányban, hogy ha segedelmére lenne is az orosz Ausztriának, annak seregei nem lépendik át a magyar batárt, hanem csak a császári örökös tartományokat szállandják meg, hogy az azokban létező osztrák seregeket is alkalmazni lehessen Magyarország ellen. Teleki László, párisi képviselők ugyan a múlt év vége óta nem szűnt meg figyelmeztetni Kossuthot, hogy az interventiót, ha különben az az oroszoknak és Ausztriának, mi igen valószínű, szándékában létezik, sem az angol sem a francia kormány nem fogja meggátolni; s azért tanácslá, hogy a háborúra kétszeres erőfeszítéssel készüljön ugyan, s ha lehet Bécsbe ügyekezék jutni; de e mellett ragadjon meg minden alkalmat az alkudozásra, mely, ha célra nem vezetne is, egy részről legalább időnyereséget szerezhet; más részről az európai hatalmak előtt is minden esetre hasznunkra válandik, úgy tüntetvén elő ügyünket, mint melyet mérséklet vezérel, s nem egyedül fegyverrel szándék kivívni. Hasonlókép tudósítá őt több ízben Szalay László is ki, miután Frankfurtban teendője nem maradt, mint említők, részint Parisban, részint Londonban ügyekezett érdekeinket támogatni. Kossuth azonban nem tudta elhinni, hogy oly engedékenyek legyenek a nyugoti hatalmak az orosz interventió irányában. Miként gondolkodott ő ez iránt, különösen Angolországra nézve, megmondá maga egy levelében, melyet 1850-ki aug. 22-kén Kutahiából írt Teleki Lászlónak. „Én nem tudom — mond egyebek közt — lord Palmerston miként jutott azon reputatióhoz, hogy a magyar nemzetet pártolta. Nem tett értünk semmit, s helyeselte vagy nem, az mindegy, de eltúrte az orosz interventiót... Én megvallom, nem hittem lehetőnek, hogy ezt eltúrje; azt gondoltam, hogy ha a cárnak elhatározása már bizonyossá lesz, ezt oly veszélyes dolognak lesz Kénytelen tekinteni a lord hogy, ha protestatiója nem használand, okvetlenül azt fogja mondani: kísértsük meg előbb diplomatikai úton a magyarok s Ausztria közti kiegyenlítést. ha a magyarok elbizakodott makacskodása miatt nem sikerül

a kiegyenlítés: én — Anglia — is részes akarok lenni a magyaroknak békére kényszerítésében; de unilateralis avatkozással az európai egyensúlyt felforgatni nem engedem; ha pedig Ausztria miatt nem sikerül a kiegyenlítés s a császár mégis segíteni akarja őt a magyarok elnyomásában, én meg a magyarok mellett interveniálok. — Ezt vártam, mert lehetetlennek véltem, hogy az európai egyensúly ily deplacirozása Anglia akarátja nélkül, vagy éppen ellene megtörténhessék stb.”

Egyezők voltak Kossuth ezen hitével Pulszky tudósításai Londonból, melyeket ez még megbízatása előtt intézett hozzá. Pulszky szerint az angol kabinet határozottan ellene nyilatkozott volna a fegyveres intervenciónak; sőt el volt volna arra is határozva, hogy mihelyt az orosz magyar földre lép, hajóhadát azonnal a Feketetengerre küldi Sebastopol s más orosz kikötők ellen. E híreknek miben veté meg alapját Pulszky, nem tudjuk; de miután azok Kossuth meggyőződéseivel megegyeztek, annyi hitelt mégis találtak, hogy Kossuth s a minisztérium, melylyel egyébiránt ő erre vonatkozó minden adatait nem is közlé, — mindaddig nem lón teljesen meggyőződve a muszka intervenció valóságáról, mígnem az orosz hadak tényleg átlépték a magyar határokat.

Ennél még csak az lehet vala nagyobb könnyelműség, ha a magyar kormány éppen semmi készülletekről nem gondoskodott volna azon esetre, ha az orosz bejötté netalán mégis megvalósulna. De ezt nem lehet vádúl felhozni a magyar kormány ellen; bár egyébiránt mind a mellett sem fejtett ki minden lehető munkásságot, hogy a muszka betörés lehetősége ijesztő rém gyanánt állott szemei előtt.

Hogy az újabb hadi munkálatokra elegendő haderő álljon készen, Kossuth fő munkásságát újabb seregek kiállítására és szervezésére, s a szükséges hadi szerek előteremtésére fordította. Bizonyos lévén, hogy ha az intervenció valóban megtörténnék, a muszka hadak Galicziából a duklai s más mellék szorosokon fognának betörni, ama szorosok meg erősítése igénylett legnagyobb gondoskodást. E végre Kossuth

még april végén Dembinskit nevezte ki a felvidék vezérévé, tíz ezer főnyi rendes sereget adván vezérlete alá, melyet még folyton szaporítani is szándékozott. Egy másik sereget Marmaros, Bereg, Ugocsa, Szathmár stb. megyékből gyűjtött Kazinczy ezredes alatt, melynek száma nem sokára nyolcz ezerre szaporodott.

E rendelkezés a felföldön, a muszkák bejöttét nem tekintve is, annál szükségesebb volt, minthogy e részről osztrák hadak is minduntalan törtek be az országba, s legújabban Vogel és Benedek tábornokok mintegy 8000-nyi sereggel jöttek Eperjesig, onnan a felső Vág völgy felé fordulván. E hadosztályt még Windischgrätz a maga főszeregének erősítésére rendelte magához; de miután a császáriak Pestről a határokhoz kénytelenítették visszavonulni, Vogel is rendeletet vőn, hogy Eperjesről, a meddig haladt volt, Pozsony felé irányozza menetét. Dembinski épen e betörés hírére neveztetvén ki e vidék vezérévé, azonnal rendelkezett, hogy seregeinek egy része az osztrákok után nyomuljon; kiket azonban már utói nem érhetett. Vogel később Görgey Ármin őrnagynak a bánnyavárosokat védő csapatától nyomatván, Alsó-Kubinnak vette útját.

Ezen újabb betörés is eléggé meggyőzte azonban a kormányt, hogy 10—12 ezernyi sereg koránt sem elégséges a szorosokat megőrizni, s a valamelyiken netalán nagyobb erővel betörő ellenséggel megmérkőzni. Ezen felül a számos, bár győzedelmes ütközetek egyéb seregeink számát is tetemesen megcsökkenték. A múlt évben megszavazott 200 ezer újonczból még mintegy 50 ezer nem volt ugyan kiállítva, — mely hiány leginkább Bács-bánságból s az ellenség által részben folytonosan elfoglalva tartott nyugoti megyékből származott. Kossuth a tényleg működő seregek számát 200 ezerre óhajtván kiegészíteni, a hátralék kiállításán kívül april végén még újabb 50 ezer újonczot kért az országgyűléstől, mit ez minden ellenvetés nélkül megajánlott. Mind ezen újabb kivetés, mind az előbbeniből felmaradt hátralék azután kitelhető buzgalom-

mai állítottat ki a megyék s városoktól. Buda megvétele újabban felvillanyozta kivált a tisztán magyar ajkú népet, s ez igen csekély hiánynyal mindenütt nehézség nélkül kiállítá a reá esett illetményt. S hol a kiállítás netalán hanyagabban folyt is, nem a népben hiányzott az akarat és lelkesedés; mert az a kötelességén túl is tett sokszerű önkéntes ajánlata által fényesen tanúsítá honszeretét s áldozatkészségét; hanem a tisztviselőkben létezett a hiba, kik a nagyszerű, sürgetős feladatot békeidőszerű kényelemmel gombolyígtatták le. A kormányzó ennél fogva Buda megvétele után körlevelet bocsátott az országba, melyben a tisztviselőket felelősségökre figyelmeztetvén, rendelé, hogy az egész újonczilletmény két hét alatt okvetlen kiállíttassék.

Azonban, bár ezután gyorsabban haladt is az újonczozás, mivel Bácsból s a bánágból, honnan, a felett hogy nagy részben elpusztult, a rácok pedig ellenünk álltak fegyverben, a temesvári osztrák parancsnokság a múlt tél folytában, a fiatal-ság nagy részét erőszakosan is a császári zászlók alá sorozta, — hasonlókép néhány tótajkú felvidéki, s az osztrák határszéleken fekvő német népességű megyékből, hova a magyar kormány hatalma vagy épen nem, vagy csak igen rövid ideig terjedt ki, az egész újonczilletmény soha sem állítottat ki: összes seregeink száma 170 ezernél nem emelkedhetett magasabbra. Fegyverrel pedig még ennek egy részét sem volt képes ellátni a kormány. A külföldtől végkép el lévén zárva, onnan semmi sem hozatott be; azon fegyvergyárak pedig, melyeket a kormány több helytt felállítottat, nem győzték kiállítani a szükségletet. A máj. 7-kén kiadott rendelet, mely szerint a hazában szerte létező állami, sőt illő kárpótlás mellett, alkalmas magán fegyverek is beszedetni parancsoltattak, sem vezetett nagy eredményre. Míknek következtében a végső idő alatt besorozott újonczok közül több ezret csak lándzsákkal s kaszákkal lehetett felfegyverzeni. Az újonczokból a régibb zászlóaljak kiegészítésén felül, a máj. 8-ki rendelet szerint, újabb 12 honvéd-zászlóalj alakítottat, melyek 92—103

számokkal jelöltettek, s Hadik ezredes parancsnoksága alatt az 1-ső tartalék-sereget alkották.

Május közepe után mind bizonyosabb, mind fenyegetőbb tudósítások érkeztek az oroszok betöréséről a kormányhoz. Kétséget nem szenved, e hírek hallattára sokaknak fejében megfordult a békés kiegyenlítés szüksége; nyilvánosan mindazáltal szóba soha sem hozatott; nem mintha terrorizmus némitotta volna el a szólásszabadságot, — miként később az osztrák kormány vasvesszeje alatt a hírlapok s nem egy politikai hitehagyott is törekedett elhitetni a világgal—; mert nem létezett még forradalom, melyben a kormány oly annyira tiszteletben tartotta volna a szólásszabadság jogát, oly annyira került volna a kényszerítés, terrorizmus bármi nemének használatát s mondhatni, még árnyékát is, mint a magyar kormány—; hanem azért nem hozatott szóba a békés kiegyenlítés, mivel az valamely európai nagy hatalom közbelépte nélkül lehetetlennek látszott. Kossuth maga, miként a függetlenségi nyilatkozat alkalmával mondott beszédében kijelenté, készebb volt bár mi sorsnak menni elébe, mint ismét osztrák alattvalóvá lenni. Mások,- bár mennyire óhajtata is velők az ország veszedelme a békés kiegyenlítést, annyi sikertelen kísérlet után részünkről, hogyan hihették volna az udvart a békére hajlandónak most, midőn az orosz intervencióra magát nem csak eltökélte, hanem abban biztos kezességét is bírta kényuralma megalapíthatásának? Végzetszerűleg folytatni kellett tehát a háborút a muszka ellen is, bár mit rejtsen méhében a jövő.

Valamint pedig elhatározva volt Kossuth megvívni az élet-halál-harcot, úgy a nemzet erejének felköltésére is minden eszközt mozgásba tőn. Mióta a betört Jellasicsot nagy részben a felkelt népből rögtönzött sereggel sikerült kiűzni, Róth és Philippovics 10 ezernyi hadát pedig elfogni s lefegyverzeni, Kossuthnak azóta kedvencz eszméjévé lett a népfelkelés; mint minden nagyobb veszély közeledtekor, úgy most is ügyekezett tehát azt felhasználni a haza megmentésére. A

hazát fenyegető ellenség zsarnoki jelleme, polgári s vallási türelmetlensége Kossuthot most azon előnybe is helyezte, hogy a népfelkelésnek élesebb, a nép kedélyét megragadóbb színt adhatott s azt keresztháború alakjában hirdethette ki. A minisztérium Kossuth eszméjét elfogadta s a népfelkelést május 18-kán kelt szózataiban kihirdette.

„Az országot — úgymond a kormány e szózatában — idegen hadsereg beavatkozásának veszélye fenyegeti. A muszka sereg egy csapatja azóta talán már át is lépte a magyar föld határait.

„Mi nem hiszszük, hogy Európának alkotmányos kormányai a zsarnok hatalom e példátlan vakmerőségét tétlenül elnézzék. Mi nem hiszszük, hogy ha a kormányok azt elnézik is tétlenül, Európa szabad népei a nemzetek örök jogának e halálos megsértésére harczra ne keljenek. Mi nem hiszszük, hogy volna Európában szabad kormány és szabad nép, melynek mind jogérzetével mind érdekeivel ellentétben nem állana elnyomása egy nemzetnek, mely egykor a kereszténységnek bástyája volt a keleti pogányság ellen, s jelenleg előharczosa a szabadságnak a sötétség és szolgaság ellen, egy nemzetnek, mely idegen segély s a szomszéd népek jogainak sérelme nélkül képes volt jogszerű önállásra és függetlenségre emelkedni Európa szabad nemzeteinek sorában.... Mi megvárjuk az Európa, sőt az egész művelt világ által megállapított és bevallott nemzeti jogok sérthetetlenségének nevében, hogy Európa népei fogják teljesíteni kötelességeiket.

„Azon közben a magyar nemzet is fogja teljesíteni saját kötelességét, hogy a maga függetlenségét megvédvén, ereje legyen Európa minden népei veszélyezett szabadságának biztosításában is közremunkálni....

„Megnyugtató ugyan annak tudása, hogy a nemzet sorsa felett egy hatalmas hadsereg áll őrt... De kell, hogy hadainkon kívül az összes nemzet részt vegyen a harczban. Veszélyben van hazánk, nemzetiségünk, vallásunk, szabadságunk,

életünk: mind ennek megmentésére országszerte keresztes háború hirdettek.”

Elszámlálván aztán a veszélyeket, melyekkel a muszka mind amaz említett legbecesebb javakat fenyegeti, a keresztes-háborút felső Magyarországra azonnal ki is hirdeti, s míg ez iránt bővebb intézkedések történnének, egyelőre is következőket rendel: 1-ször hogy a nép felhívások által fölkelésre buzdíttassék; 2-szor hogy a folyó hónap 27-től kezdve három héten keresztül minden ünnepnapon és csütörtökön az egyházakban e végre könyörgések és szent beszédek tartassanak; 3-szor hogy jun. 6-kán a nép közönséges böjtöt tartson; 4-szer hogy a második pontban meghatározott napon, napjában kétszer, a harangok minden templomban meghúzassanak; 5-ször hogy a határszélekről a muszka sereg elől minden élelmi szerek az ország belsejébe hordassanak, az állam kárpótlást ígervén azoknak, kiknek ez által károk okoztatik.

A vallás- és közoktatási miniszter e rendelet folytában ugyanazon napon felszólítást intézett a haza minden felekezeti-béli lelkészeihez, melyben figyelmezteté öket, miként bánt a muszka hatalom a magától különböző vallásokkal mindenütt, hol fegyvere győzött; inté öket, hogy a vallás hatalmas szózatával buzdítsák a népet a vallási és polgári szabadság megoltalmazására, s a polgári hatóságok a népfelkelést illetőleg kiadandó rendeletek pontos teljesítésére. A fentebb érintett vallási szertartások iránt pedig részletesen intézkedvén, rendeletéhez egy könyörgést kapcsolt, mely a nép előtt s azzal együtt naponként elmondassék, hogy a kedélyek oly ünnepies emelkedettséget nyerjenek, mely a gyöngét erősíti, a félénket bátorítja.

A belügyminiszter a népfelkelést egyelőre a huszonnégy felső vidéki megyékben hirdette ki Trencséntől s Pozsonytól egész Máramarosig, meghagyván azok előjáróinak, hogy népgyűléseket rendezzenek, s fejtegensék a népnek, hogy ez a nemzetiség keresztes háborúja az Európát elnyeléssel fenye-

gető muszka uralkodás ellen, és a szabadság keresztes háborúja a szolgaság elhárítására. Továbbá rendeli, hogy a nemzetőrség körül oly intézkedéseket tegyenek, miszerint az a népfelkelésben magkövül szolgáljon; hogy alvezérekét s átrendezőket nevezzenek; hogy egymással folytonos összeköttetésben legyenek; a beütés vidékén minden hidat lerontsanak, minden szorost eltorlaszoljanak, marhát, élelmet eltávolítsanak stb.

A kormány, végre, ugyanazon napról Európa népeihez is ünnepélyes óvást intézett, mely azonban inkább arra volt számítva, hogy a magyar nép szenvedélyeit, gyűlöletét élesítse a trónvesztett fejedelmi ház iránt. A Kossuth tollából folyt szenvedélyes óvás lényeges részeiben következő: „A magyar nemzet országos életének velejében megtámadatva, úgymond, — az igazságos isten segedelmével meghódította a pártütést, melyet törvény és alkotmány ellen, maga az uralkodó ház a legirtózatosb ármány és erőszak által bujtott fel. És az ország határszéleiig visszakergette a nemzet szabadságának s önállóságának meggyilkolására törő ausztriai hadsereget...”

„Soha nemzet igazságosabb harcot nem vívott. Soha uralkodó ház igazságosabban nem büntettetett. Soha nemzet méltóbb várakozással nem remélheté, hogy a közmegállapodással alakított nemzeti kormányának a béke s nyugalom ölen azon sebek gyógyítására lehetend fordítani gondjait, melyekkel .. e nemzet keblét elárasztották.

„És íme minden hadizenet nélkül orosz fegyveres tömegek mutatkoznak a szomszéd Galiczia és Krakkó területén, Magyarországot a Habsburgház felhívására betöréssel fenyegetők.

„A magyar nemzet el van határozva e megtámadásnak is ellentállani....

„De midőn e komoly és rendíthetlen határozatában ájtatos reménnyel hiszi igazságos fegyvereinek győzedelmet, egyszersmind az engesztelhetetlen elkeseredés érzetével kiált fel isten és a mívelt világ népei előtt, és ünnepélyes óvást

teszen az orosz hatalmasság igazágtalan avatkozása ellen, mely... minden emberi s nemzeti közjogot szentségtelen láb-bal készül tiporni.

„Teszi ezen óvást a kényszerített önvédelem kétségbevonhatlan kötelességének érzetében.

„Teszi azon köz népjog nevében, mely az államok kölcsönös viszonyainak fölszentelt alapját képezi.

„Teszi azon szerződések, nyilatkozatok és óvások nyomán, melyek a nemzetek-életét a bitorlás túlhatalmaskodásai ellen minden más népek jogérzetének közös oltalma alá helyezik.

„Teszi a szabadság, az európai egyensúly s a civilisatio nevében.

„Teszi az emberiség s azon ártatlan vér nevében, mely ily háborúban kiontva, boszúért kiáltand fel az igazságos istenhez.

„A magyar nemzet biztosan számít reá, hogy ezen óvására minden jogot tisztelő és szabadságot szerető nép meleg rokonszenve felelend. De bár az egész világ által elhagyatnék is, határozott öntudattal jelenti ki, isten és világ előtt, hogy a zsarnok erőszaknak meghajolni nem fog, hanem önvédelmének igazságos harczát utolsó csepp véréig megvívandja.

„Isten és a mívelt világ legyen bíró közöttünk és zsarnok megtámadóink között.

„Kelt Debreczenben 1849-ki máj. 18-kán.”

Miként pedig ezen okmányokban kifejezte, valóban hitte is a magyar kormány, hogy a nyugoti hatalmak sem az európai egyensúly és népszabadság ügyét, sem saját érdeküket nem fogják annyira szem elől veszteni, hogy az orosz intervencióját, mely ezen világalomra vágyó hatalom befolyásának az európai politikára rendkívüli növekedését vonandja maga után, ellenmondás nélkül tűrjék. E hit okozta azt is, hogy a magyar kormány mindent gondosan került, mi bármi jogalapot nyújthatott volna az oroszoknak beavatkozása igazolhatására.

Dembinski altábornagy, a felvidéki sereg vezére, ez időben többször sürgette azon engedelmet a kormánynál, hogy seregével Galicziába törhessen, s a népet mind ott, mind Lengyelország déli részeiben fellázítani megkísérthesse, biztosítván a kormányt, miképen, legújabb tudósításai szerint is, annyi ott a gyúanyag a forradalomra, hogy a süker nem hiányozhatik, mihelyt a lengyelek meggyőződnek, hogy a magyar kormánytól eléggé támogattnak. A sükert biztosítani látszék az is, hogy a lengyel légió, számszerint mintegy két ezer, a feldunai seregből Dembinski alá rendeltetvén, már az ő seregéhez csatlakozott, s a fegyvererővel nyerendő előnyökön kívül e lengyelek izgatása is hatást ígért honosaik között.

A magyar kormány mindazáltal Dembinski tervét, bár az ügyesen és szerencsésen végrehajtva, nagy fordulatot adhatott volna az orosz intervenciónak, nem fogadta el. Nem hiányzott ugyan egy két szó a miniszteri tanácsban, mely a terv végrehajtását pártolta; de a kormánytagok többsége azt félrevetette, leginkább arra alapítván határozatát, nehogy ilyféle kísérletek által bár mi jogczím nyújtassék beavatkozása igazolhatására az orosz czárnak, ki azt különben is avval indokolta, ez iránt kiadott manifestumában, hogy a magyar forradalom az ő birodalmának békéjét is fenyegeti.

A tapasztalás utóbb, fájdalom, bizonyítá, hogy ezen aggodalmas loyaltása által csak magának 8 ügyének ártott a magyar kormány, s drága áron szerezte meg magának azon meggyőződést, hogy a szabadság és kényuralom közt nincs, nem lehet helye a transactionak, s a harcznak köztök élethálra kell vívatnia.

NYOLCZADIK KÖNYV.

AZ OROSZ HADAK BETÖRÉSÉT KÖZVETLEN MEG-
ELŐZÖTT ESEMÉNYEK.

ELSŐ FEJEZET.

Belviszonyok polgári s politikai tekintetben.

Bár az orosz intervenció, a mondottak szerint, már april első felében határozattá vált az osztrák és orosz kormány között: az orosz hadseregek csak június közepén törtek be nagyobb tömegekben az országba, s kezdték meg itt részint önállóság, részint kapcsolatban az osztrák hadakkal, működéseiket. Mik voltak légyen e késelem okai, alább alkalmasabban, több összefüggéssel fogjuk elbeszélhetni. Itt azokat szükség előadnunk, mik e körülbelül két hónapi időszak folytában, azon már érintett előkészületeken kívül, melyek az orosz intervencióra s általában a hadviselés folytatására vonatkoznak, belviszonyaink tekintetében történtek.

Komárom felmentésével az ostrom alól s a császáriak visszavonultával a határszélekre, az ország nagyobb részében mintegy hat hétre elnémult a harcok zaja. Még csak Buda, Arad és Temesvár ostromainál, s miután a két első megvétezt, az utolsónál bömböltek az ágyúk; ezen kívül pedig csak a Sajkás-kerületbe szorított szerb lázadás maradványai, s Erdélyben a havasok közé menekült Janku oláh csapatai ellen folyt némileg a háború. A kormány e szünetet, ama készülétek mellett, miket a minden valószínűség szerint nem sokára még nagyobb mérvben megújulandó élethalál-harcra tett, lehetőleg felhasználni ügykezett a béke műveire. E te-

kintetben mindenek előtt kiváltképen azon ügyekre fordítá figyelmét a mik, míg egy részről a köz jóllét, rend és szabadság gyarapítására szolgálhatának, egyszersmind az ország képességét is szilárdíthaták a háború sükeres folytatására. Ilyen volt különösen a közigazgatás szervezése s a finaciális ügyek rendezése. E két tárgyra nézve még Debreczenben, az országgyűlés elnapolása előtt megtenni kívánta a kormány a szükséges intézkedéseket.

Azon körülmény miatt, miszerint az ellenség a télen át elfoglalva tartott megyékben a törvényes tisztviselőket, ha azok jó, nemzeties szelleműek voltak, egyáltalában mindenütt letette, s a hivatalokat a maga embereivel töltötte be: a megyék nagy része most, midőn az ellenség belőlök kiűzetvén, az általa kinevezett tisztviselők is vagy eltávoztak, vagy lemondtak hivatalaikról, jobbára tisztviselők nélkül maradt. A belügyminiszter ennél fogva az ország külön vidékeire kormánybiztosokat küldött, kik a megyékben gyűlést tartván, a tisztviselőket törvényesen megválasztassák. És miután a múlt évi reformok által az alkotmányban tett gyökeres javítások következtében a hivatalok megszűntek lenni a nemesek egyedűrsága: nehogy az eddig csekély díjak miatt a vagyontalan s nem nemes értelmiség azokból tényleg kizárva maradjon, egyszersmind a megyei hivatalnokok díja is rendeztetett. Ellenben a hivatalnokok által tiszti eljárásaikban eddig használt ingyen fuvar, mi annyi visszaélésnek s a nép részéről annyi méltó panasznak volt forrása, megszüntetett.

Nem kevésbbé sürgetőleg vette igénybe a belügyminiszter gondoskodását az országos rendőrség szervezése. Az év elején a Madarász László, honvédelmi bizottmányi tag által összeállított rendőrség, részint az alkalmazott egyének nagy részének silánysága, részint Madarásznak magaviselete s azon súlyos gyanú és vád miatt, mely ellene emelkedett, oly rász hírbe jött volt, hogy Szemere kénytelen lőn, az egész hivatalt feloszlatni s újonnan szerkeszteni. Minthogy pedig az országos rendőrség eddigelé eleve kijelölt szabályok nélkül,

a főnök szeszélye s a hivatalnokok önkénye szerint, igen hanyagul munkálkodott: a belügyminiszter egyszersmind annak működését is szabályozta. Mire nézve a következő alapszabályokat állítá fel:

1. A rendőrség, mint a közigazgatásban szükséges intézet, teljes nyilvánossággal fog működni, mindennemű titkos kémrendszer, — melyet Madarász megalapítani kezdett, — mellőztetvén.

2. A rendőrség egyenes rendelet s rendkívüli szükség nélkül, sehol sem lép fel mint végrehajtó hatalom; hanem a hatóságok irányában figyelmeztetőleg és javasolólag, a kormány irányában tudósítólag s véleményezőleg jár el.

3. A rendőrség orgánumul szolgálанд a kormánynak, hogy ez mindent megtudjon, mi intézkedésekre okul vagy alapul szolgálhat.

4. A rendőrség feladata a kapcsolatot a külfölddel fenntartani.

5. A hazában való működése a következő alapeszmén fog nyugodni: segíteni és nem alkalmatlankodni; szolgálni és nem uralkodni; a véleménynyel nem bajlódni, de a tényeket tudatni; a visszaélések, hanyagság és közbaj megszüntetésére az illető hatóságnál, vagy ha ez a dolgon nem segíthet, a kormánynál föllépni.

6. A rendőrség az új közigazgatás részletes kidolgozásáig ideiglenesen mint mozgó intézet, különösen a határszéleken, nagyobb városokban s a különböző népfajok székhelyein, állítatik fel, s ekkép egy országos hálózatot képezend; áll mindenütt egy felügyelőből és segédeiből.

Mínthogy a haza megmentésére annyi áldozatot hozó nemzet hazafias érzetének s közvéleményének sérelme nélkül azokat, kik akár véleménykülönbség, akár önérdéknél fogva az ellenségnek szolgáltak, vagy ahhoz legalább szítottak, és e szerint a nemzettől elválván, annak ellenségéhez csatlakoztak, a közhivatalokban megtúrní nem lehetett: a kormány, mindjárt az igazgatás átvétele után általában minden, bármi

közhivalt viselt személyeknek kötelességükké tette, hogy illető eljárások előtt magokat politikai viseletök iránt igazolják; csak azok maradhatván meg hivatalaikban, kikre az ellenséggel tartás, hozzá szítás be nem bizonyult.

Különösen terhelte e vád az ország Pesten székelő fő törvényszékeinek tagjait, kiktől pedig, mint a haza törvényeinek őreitől méltán lehetett követelni a hazafiúi kötelesség teljesítésében nem ingadozó azon elszántságot, hogy a viharos eseményekkel szemközt is tanúsítandják a bíróban igényelt rendületlen jellemet. Midőn az ideiglenes kormány és az országgyűlés az év elején Debreczenbe költözött, Csányi László országos főbiztos január 6-kén a főtörvényszékeknek is kötelességükké tette, hogy a másik két állami hatalommal együtt Debreczenbe költözzenek. Meg kell vallani, hogy a rendelet későn adatott ki: Windischgrätz hadai pár óra múlva bevonultak a seregeinktől elhagyott fővárosba; minek következtében a főtörvényszékek az e végett tartott tanácskozásukban, az elköltözés lehetetlenségét adván okul, Pesten maradásukat határozták. Volt néhány tag, ki mindamellett hogy elismerte az ok fontosságát, legalább azt sürgette, oszlatná fel magát a törvényszék, mely törvényesen úgy sem fog az ellenség nyomása alatt működni, s ez által óvna meg a bírói testületet az idegen katonai uralom kénye alá jutástól. De az indítvány nem találván többségre, a főtörvényszékek együtt maradtak.

Rövid időn kitűnt, mily veszélyes volt e határozat a bírói függetlenségre nézve. Windischgrätz felhívására ugyanis január utolsó napjaiban a törvényszékek tényleg működni kezdenek, alárendelvén magukat az ellenség hatalmának. Még szorultabb helyzetbe jutottak a főtörvényszékek, midőn Windischgrätz parancsára, bár ismételt óvás mellett, de mégis tényleg segédkezet nyújtottak levéltáraik megcsonkítására. Jellasics a horvát- és tótországi pereket, melyek a főlebbvitel útján e törvényszékeknel léteztek, kiadatni követelte; minek folytában a levéltári igazgató, határozat következtében, száznegyvenhét pert adott át az ellenség megbízottainak.

Mulasztásul tudatott be a főtörvényszékeknek az is, hogy miután a főváros az ellenségtől megszabadult, sem ragadták meg az alkalmat más hatóságok példája szerint csatlakozásukat kijelenteni a nemzeti függetlenség nyilatkozatához.

Ez okoknál fogva az úgynevezett hétszemélyes és királyi tábla s a váltó-feltörvényszék a kormánynak máj. 27-kén kelt határozata által feloszlatott. Az újonnan alakítandó főtörvényszékek szervezésére nézve következő szabályok alkotottak:

1. A legfelsőbb főlebbviteli bíróság, mely ezután is hétszemélyes főtörvényszéknek nevezendő, állandó egy elnökből, ki mint eddig is, országbírói címet viselendő, két alelnökből s annyi bíróból, mennyi szükségesnek fog mutatkozni.

2. A volt királyi tábla, mely ezentúl országos főtörvényszéknek fog nevezetni, egy elnökön és két alelnökön, — a váltó feltörvényszék egy elnökön és alelnökön felül szinte a mutatkozó szükség szerint meghatározandó számú bírákból állandó.

3. Mind a hétszemélyes, mind az országos törvényszéken az egyes tagoknak a rendi állapotból származott címei megszüntetnek. Tehát a bírói hivatás ezentúl semmi más hivatalnak nem leendő, mint eddigelé, függeléke; minek következtében a főtörvényszékeknek úgynevezett bárói s praelatusai, primási stb. ülnökei megszűnendnek.

4. Az egykori országos bírák s azoknak ítélmesterei által parancsok kibocsátásával gyakorlott törvénykezési intézkedések ezután az igazságügyi miniszter köréhez tartoznak.

5. Az országos főtörvényszéknél a bűnvádi perek ezentúl külön osztály által tárgyalandók. A hétszemélyes főtörvényszéknél pedig a váltóügyek felülvizsgálata leendő külön osztályra bízva.

6. A nádori bíróság, a tárnoki és királyi személynöki törvényszékek végkép megszűnnek, s az eddig elejökbe vitt perek az országos főtörvényszék bíróságához tartozandának. E törvényszékek azonban, miután még sem a polgári sem a

bűnvádi új törvénykönyv nem készült el, azoknak kidolgozásáig, a leírt mód szerint, csak ideiglenesen alakíttatnak.

Szóba jött a minisztérium tanácsában egy törlesztő szék felállítása is; mivel azonban a vélemények többsége odajárult, hogy e szék hatásköre csak az eskütszékekre terjesztésük ki, vemezeknek általános felállításáig az is elhalasztott. Ellenben a kegyelmezési jog gyakorlatára, nehogy a körül önkénynek és személyes részrehajlásnak legyen befolyása, az igazságügyi miniszter elnöklete alatt működendő öt tagból álló bíróság neveztetett ki.

Az osztrák kormány s a haza és nemzet egyéb ellenségei közzé tett nyilatkozataikban azzal vádolták az ideiglenes magyar kormányt, hogy terrorismus által toltta a nemzet nyakára a forradalmat, s politikai véleménykülönbség miatt számtalanokat Ítéltetett el. Mily alaptalan azonban e vád, nyilván kitűnik az úgynevezett véstörvényszékek intézetéből és eljárásából. A történelem érdekében van ennél fogva e tárgyról bővebben szólni.

Fentebb említők, miképen a kormány az 1848-ki márczius és áprilban kiütött ráczlázadás kezdetén, annak elnyomása végett, az alvidéken, a megyei és városi hatóságok kebelében rögtön ítélő bíróságokat állított fel. Ezen bíróságok utóbb, a zavarok terjedtével, az ország több más vidékeire is kiterjesztettek. Tagadni nem lehet ugyan, hogy e bíróságok körül utóbb, kivált miután az első minisztérium lemondott, s az osztrák seregek bevonultával a haza ügyei mindinkább bonyolódtak, több rendetlenség történt. Azon vádat mindazáltal nem lehet ellenök emelni, hogy igazságtalan Ítéleteket hoztak volna; mert ezen bíróságoknál mind az öt bíró egyező ítélete kívántatván a halálos ítélet kimondására: feltenni sem lehet, hogy az előfordult esetekben öt bíró lelkiösmerete ellen ítélt légyen; sőt azok inkább talán lágyság mint túlszigor miatt valának vádolhatók. Forradalmi időkben azok, kik a nemzet által a kormányhatalommal felruháztatnak, a politikai véleménykülönbségeket nem-nézhetik a nemzeti ügy kára nélkül

közönyösen. S mihelyt ezen, a nemzet céljaival ellentétes vélemények magoknak a gyakorlati életben is érvényt szerezni, a nemzeti törekvéseket gátolni s a közvéleménnyel ellenkező irányba terelni tettekkel is törekednek: a kormányhatalom kötelessége az ilyféle hatást meggátolni s ártalmatlanná tenni. És e tekintetben bizonyára nem túl szigorról, hanem ellenkezőleg erélytelenségről lehet vádolni mind a honvédelmi bizottmányt, mind annak utódát, a második minisztériumot. Különösen, bár miután az osztrák seregek bevonultak, s több megyét egészen, másokat részben elfoglaltak, és számos hatóság megszüntette működését, — az ellenség közelebbé következtében a honárulási bűnök folyton szaporodtak, azok mégis, a nemzeti ügy nyilvános kárára, legtöbb esetben büntetlenül hagyattak.

Az ellenséghez közelebb eső megyék számos jelentésekben tudósították a kormányt, hogy az árulások minden felől aggasztó módon szaporodnak; mi maga legvilágosabb bizonyossága volt annak, hogy a hatóságokban fenálló rögtönítelő törvénytörések azoknak elejét nem vették, s inkább csak a rablások és gyilkolások, mint a honárulási bűnök megfenyítésére terjesztették ki működéseiket. Ez okból a kormány január 28-kán a hadügyminisztérium által hadi bíróságokat állított fel, melyek mind katonai mind polgári személyekre kiterjesztvén, leginkább az árulások megtorlását vennék célba, s a büntetés szigora által vetnének gátot azok szaporodásának.

E hadi törvénytörések körül azonban nem sokára azon rendetlenség támadt, hogy ilyféle bíróságot nemcsak tépárcsnokságok, hanem egyes kormánybiztosok is állítottak fel a véleményök szerint több árulási alkalomnak kitett vidékeken. A kormány, mihelyt ez tudomására esett, e tárgyban minden visszaélést megszüntetni s rendet alkotni szándékozván, február 8-kán rögtönítelő hadi s polgári vegyes bíróságok felállítása iránt törvényjavaslatot nyújtott be a nemzeti gyűlésnek, mely azt érett megfontolás után el is fogadta.

E bíróságok, melyek utóbb a veszedelemről, melyet a hazáról elhárítaniok vala hivatásuk, közönségesen véstörvényszékeknek nevezettek, öt tagból álltak, kik közül kettő polgári, kettő hadi személy volt, az elnök bár mely osztályból választathatván. Ezek mellé adatott egy közvádoló, ki a vádlott ellen az állam nevében járt el. Hatósága e törvényszéknek kiterjesztetett mind azokra, rend s állapot kivétele nélkül, kik a magyar haza, annak polgári alkotmánya, független önállása s területi épsége ellen fegyvert fogtak, vagy arra másokat izgattak, kik az ellenséggel czimboráltak, annak bármi szolgálatot tettek vagy érdekében működtek.

A vádlott egyénnek szabadságában állott magát akár személyesen, akár önválasztotta ügyvéde által védnie. A vádlott egyébiránt sem vallomásra, sem bárminemű nyilvánításra nem kényszeríthetettek; sőt a törvény által minden kedvesszel ellátott, hogy ártatlanságának bizonyíthatására a kellő próbákat megszerezhesse. E végett, ha kívánta, az eljárás bizonyos időre fel is függesztetett. Minden visszaélés meggátlása végett az eljárás nyilvános volt; a vád bizonyítására múlhatatlanul szükséges volt a vádlottnak a körülményekkel összehangzó elismerése, vagy legalább két kifogás nélküli, teljes hitelű tanúnak összhangzó határozott, bizonyítása, az elmarasztalásra pedig, valamint a teljes fölmentésre is minden közbírónak egyhangú beleegyezése. Elmarasztalás esetében e szék csak golyó s por általi halálos büntetést mondhatott ki. Felmentés esetében pedig a vádlott azonnal visszanyerte szabadságát. Ha végre a vádlott sem el nem marasztaltatott, sem teljesen ártatlannak nem találtatott, a köztörvény szerinti rendes bíróságnak vala átadandó.

Az így alakított véstörvényszékek több helytt, sőt a tábornokok önkényének meggátlása végett a fő hadseregben is állítottak fel. Az összesen működött véstörvényszékek által elítéltek száma tízre sem ment az egész hazában.*) A

*) Az osztrák kormány a maga kegyetlenségeit s vértételeit indokolni s mentegetni, a forradalom iránt pedig iszonyatot ébreszteni szán-

kormány tagjai azonban szintúgy, mint az uralkodó közvélemény oly igen borzadtak minden terrorismustól s tisztán politikai vétségekérti elítélésektől, hogy azon néhány eset hírére is, melyekben a haza védelmére különben szükséges büntető igazság szigora a honárulási bűnben elmarasztaltakra nehezedett, mind a miniszteri tanácsban, mind a nemzeti gyűlésen többször szóba hozatott az általános amnestia, és nem is volt egyéb oka kihirdettetése elmaradásának mint, hogy a kormány tisztán politikai vétségeket halállal és fogsággal valamint eddigelé nem büntetett, úgy a jövőben sem szándékozott büntetni. Addig pedig, míg a haza szabadságáért a harc több oldalról folyt, míg nem csak minden módon csábítani törekvő küllellenség volt a haza egy, bár kis, részében; de még a szerbek és oláhok lázadása sem volt teljesen elfojtva, — a rögtön ítélő törvényszékeket megszüntetni s amnestiát már most kikiáltani annyi lett volna, mint egy részről a békés polgárok gyilkosainak, rablók és gyújtogatóknak, szóval a polgári társaság, béke, rend s állam nyilvános megtámadóinak iszonyú kegyetlenségeik folytatására szabadlevelet adni; más részről pedig a császári tábornokok bujtogatásait és csábításait elősegíteni.

Míg azonban a hazának e súlyos körülményei miatt az általános bűnbocsánat kihirdetését a kormány elhalasztani kényszerítettetett; más részről a legéberebb figyelemmel kíséerte a vétsőtörvényszékeknek a honárulási bűnnel vádlottak iránti eljárását. Az igazságügyi miniszter, Vukovics Sebő, kormányra lépte óta ez iránt csaknem aggodalmas gondoskodást tanúsított. Május 5-kén kibocsátott rendeletében egyebek közt intézkedett, hogy még azon vádlottaknak is, kik védőt magok nevezni vonakodnának, vagy védelmökre tán szegénységök, tán álszegényen miatt ügyvédek vállalkozni nem akarnának, legyen védő ügyészők. Ugyanazon nap oda utasította

dékozván, 1850 folytában mintegy 500 egyén névsorát hirdette ki, kiket állítólag a magyar vétsőtörvényszékek végeztettek ki. E névsor méltánylatára elég azt figyelmesebben átvizsgálni.

a véstörvényszékeket, hogy az eljárásokra tartozó vétségi esetek következtében befogottak névszerinti jegyzékét, a vádnak s a dolog körülményeinek kimutatása mellett most azonnal, jövőre pedig minden nyolcz nap alatt hozzá fölterjeszszék. Pár nap múlva a rögtönítelő törvényszékek számát az egész országban, Erdélyt is ide értve, összesen tízre szállította. Május 11-kén ismét szívére kötö a .közvádlóknak, hogy a honárulás tárgyában a nemzeti gyűlés által alkotott törvényeket szorosán szemök előtt tartsák, s minden oly feladást, mely az említett törvényekben elősorolt tényekre nem vonatkozik, a véstörvényszék elébe ne terjeszszék; s különösen, hogy minden oly esetet, mely a haza elleni tényleges cselekvésen vagy izgatáson nem alapszik, hanem csak az ellenségtől félelemből s jellemgyöngeségből származó meghódolást foglal magában, a rögtön ítélő bíróság elébe terjesztendő vád tárgyául ne tekintsék, eléggé sújtván ezeket a közvéleménynek rajok háramló megvetése. Később végre, miután a kormány székhelye Pestre tétetett át, a jun. 20-kán kelt rendeletében az ország külön helyein eddig létezett vegyes véstörvényszékeket mind megszüntette, s helyettök az egész országra nézve Pesten állított fel egy hasonló törvényszéket akképen, hogy az előforduló vádak eseteiben a vizsgálatot az illető törvényhatóságok a befogadás után rögtön megtévén, az azt illető irományokat az igazságügyi minisztériumhoz küldjék fel, ott fogván megítéltetni, vájjon a február 13-kai törvény súlya alá esik-e, s a rögtön ítélő, vagy a rendes hatósági törvényszék eljárása alá tartozik-e a feljelentett tény? E rendelet által aztán a honárulási bűnvádak eseteiben nemcsak az elvek egysege s a február 13-kai törvényben kijelölt eljárásban való egyformaság éretett el, hanem egyszersmind minden provinciális vagy helybeli pártgyűlölet s részrehajlás befolyása is, ha tán eddig létezett volna, megszüntettetett ezen élet s halál felett ítélő törvényszéknél.

Valamint pedig ekkép a leggondosabb óvatossággal járt el a kormány a honárulási bűnnel vádoltak irányában: hason-

lókép a legengedékenyebb kíméletet tanúsítá a jószágelkobzás tárgyában is. Nem volt eset, hogy a kormány tisztán politikai vélemény miatt bárkinek jószágait lezárolta volna, mielőtt bizonyossá nem lőn, hogy a kérdésben forgó egyén hazája ellen tényleges szolgálatot tesz az ellenségnek. S ki fogja igazságtalanságról, terrorismusról vádolhatni a magyar kormányt azért, hogy nem hagyta javaik háboríttatlan birtokában azon hűtlen polgárokat, kik az ellenséggel czimborálván, a hazából nyert jövedelmeiket a haza szabadsága s függetlensége ellen az ellenség gyámolítására fordították? Az ugyan óhatatlan volt, hogy átvonuló csapataink itt ott, a magyar kormányval nyíltan nem tartó, de azért honárulással sem vádolható birtokosok javaiban némi kárt ne okozzanak; de ez a háború meggátolhatlan következménye volt, mely néha a leghívebb hazafira is súlyosan nehezedett. Tagadni azt sem lehet, hogy néhol némely indulatosabb kormánybiztos az ellenséggel ugyan nem szövetekezett, de a hazából mégis eltávozott, közönyös vagy tán különböző politikai véleményű polgárok javait illetőleg a kellő mérsékletet soha túl nem lépte volna.*) Annyi azonban bizonyos, hogy ily esetek min-

*) Ellenkező példáját adta ennek egynémely kormánybiztos, kik még az egyik s másik tábornok által elkövetett hibát is jóvátenni ügyekeztek. Ezek közé tartozott többek közt Puky Miklós, komáromvári kormánybiztos, Pázmándy Dénes, a képviselő ház elnöke, esetében. Ezen tekintélyes férfiú elfogatásán méltán megütközött minden higgadtabb gondolkodású hazafi: méltó tehát, hogy annak okait s körülményeit elbeszéljük, Pázmándy ellen más vádat emelni nem lehetett mint, hogy nem volt forradalmi kedélyű, s a házzal együtt, mint annak elnöke, nem ment Debreczenbe. Elfogatásának azonban koránt sem ez, hanem magán boszú volt az oka. Guyon tábornok 1848 előtt Komárom megyében egy birtokot tartott haszonbérben. Heves véralakatától elragadtatva, több ízben kegyetlenül bánt cselédjeivel; s ezek egyikét egy ízben oly embertelenül összetörte, hogy, az eset a vármegyére feljelentetvén, annak közgyűlése, Pázmándy, mint alispán, elnöklete alatt, Guyon ellen bűnvádi keresetet indított, Guyon e miatt engesztelhetlen gyűlölettel viseltetett Pázmándy iránt; és mihelyt parancsnoki tisztét a várban elfoglalta, boszút kívánt állni rajta. Puky kormánybiztosnak már ápril 27-kén feljelentetett, hogy a várparancsnok Pázmándyt katonaság által elfogatni s vésztörvényszék

dig a kormány tudta nélkül történtek, mely, ha utóbb tudomására jutottak, nem is késett azonnal orvoslólag közbelépni. Különösen, nehogy a külföldön lakó polgárok javainak jövedelme az ellenség javára fordíthatassák, az engedelem nélkül künlakók javainak jövedelmét, külön minden egyes esetben, ha szükségesnek látszott, zár alá vettette ugyan a kormány; azon jövedelmeket mindazáltal a pénzügyminisztérium által csak letétemény gyanánt kezelte. Mi pedig a honárulási bűnnel terheltek javainak lezárolását illeti, arra nézve az igazságügyi miniszter máj. 15-kén kelt rendeletében, minden önkény megelőzése végett akként intézkedett, hogy a hatósági elnök vágy kormánybiztos, rája háruló feleletteher alatt, a bűntény felmerülése esetében ideiglenesen mind azon intézkedéseket tegye meg, melyek a vádlottak javainak biztosítására nélkülözhetlenek. Erről azonban az igazságügyi minisztériumot, a vádlottat terhelő adatokkal együtt rögtön tudósítsa; és a meddig onnan a javak végelzárolása meg nem rendeltetik, azokból bármit is eladni, felhasználni tilos. E rendelet folytában utóbb még azt is meghagyta, hogy minden hatósági elnök vagy kormánybiztos szoros feleletteher alatt azonnal tudósítást tegyen arról: kinek javai zároltattak le a hatóság kebelében a kinek rendeletéből mikor és mi okból

által kivégeztetni szándékozik. E törvényszéknek maga Puky volt ugyan elnöke; s minthogy az halált csak a bírák egyező szavazatával mondhatta a vádlottra: az ő megegyezte nélkül Pázmándynak nem történhetett bántalma. De ő azon gyalázattól is meg akará menteni az érdemes férfiút, hogy vésztörvényszék elébe állíttassék. Ő tehát, Guyon boszútervét megelőzve, Pázmándyt Pálffy szolgabíró által a várba s onnan, Guyon minden dühöngései daczára, Debreczenbe kísértette; honnan őt aztán Vukovics igazságügyminiszter szabadon bocsáttatta. Guyon Halasy Eduárdot, ki midőn ellene a bűnvádi kereset a megye által elrendeltetett, főbírói hivatalt viselt, hasonló módon tűzte ki boszúja áldozatául. Személyére nem terjedvén ki hatalma, — mert Halasy a császári sereg háta mögött lappangott, javaiban akarta őt megrontani. Egy csapat katonát jószágára küldött s ezer birkáját a várba hajtatta. A kormánybiztos azonban, birtokosának hűtlenségét nem tekintve, ezeket is megmentette a magán boszútól, s a jószágot zár alá tétetvén, gondnok felügyeletére bízatta.

történt ez? s átadottak-e a lezárt javak zárgondnoknak? — és ha ez eddig meg nem történt volna, a hatóság vagy kormánybiztos annak azonnali megtételére utasított. Egyébiránt a kormány senki jószágát nem foglalta el, hanem, még a bűnösökét is csak lezártatta, azokat utóbb a törvényes örökösöknek visszaadandó. Végre meghagyatott a hatóságoknak és kormánybiztosoknak, hogy a honáruhással vádolt családfő vagyontól ártatlan nevének vagyont szigorúan elkülönözzék; és a családfő zár alá vett vagyontól az ártatlan nő és gyermekek részére lakás és élelem tekintetében kellőleg intézkedjenek.

Ezek körülbelül az intézkedések, melyeket a kormány a honáruhással vádolt egyének személye s javai iránt kibocsátott. És ezeket olvasva, nem kell-e megvallani, hogy ezen, ellenségeitől terrorismussal vádolt kormány e tekintetben is hasonlíthatatlanul emberiségesb, méltányosb eljárást tanúsított, mint a fegyverhatalom által a nemzet nyakára ült katonai kormány, mely többeket csak azért ítélte el, hogy jószágait, állítólag az általa felszított forradalom elnyomása költségeinek fedezésére lefoglalhassa; mely nemcsak hogy nem gondoskodott a jószágaiktól megfosztottak nejeiről s gyermekeiről, hanem számtalan esetben még az ártatlan nők világosan kimutatott javait is lefoglalta?

A magyar kormány, bár mennyire rágalmazzák is azt terrorismusról gyakran épen azok, kik a legszarnokiabb terrorismust gyakorolták, sem személyében, sem javaiban nem büntetett soha és senkit politikai véleménye miatt mind addig, míg e vélemény a haza szabadságát veszélyeztető tettekre nem vetemedett. Sőt nem egy példa bizonyítja, miként gyakran kelletténél is kíméleteseb volt még a tettek iránt is, melyek azon nem kevésbé bűnös, mint gyalázatos kárörömből származtak, melylyel némely elfajultak saját hazájok veszedelmének közepette magokat megbélyegezték. A magyar kormány valamint jogból, a népfelőség természetes jogából, vette származását s a legszentebb jogokért harcolt, úgy eljárása-

ban is mindenki, még az árulók családjai iránt is tiszteletben tartá a jogot és emberiséget.

Az igazgatás rendezése mellett az új kormány gondoskodásának egyik legfőbb tárgya volt az ország pénzügye. A nemesség megadóztatását rendelő 1848-ki pozsonyi törvény folytában az egész addiglan divatozott adórendszer alkalmazhatlanná lőn. De egyébiránt is az ország új viszonyai egy egészen új pénzügyi rendszer megalapítását tették szükségessé. Mielőtt azonban a nemzeti gyűlés annak rendezéséhez foghatott s a szükséges adatok hiánya miatt támadt rendkívüli nehézségeket legyőzhetne, és ekként a reformok következtében megsokasodott szükségek fődözésére új pénzforrásokat nyithatott volna: a nemzet kénytelen lőn az önfentartás áldozatteljes harczát megvini. A nemzeti gyűlés már elébb meggyőződén, hogy az egyenes adóból folyó jövedelmek, ha nem szűntek volna is meg, a miképen történt, teljességgel elégtelenek a háború költségeinek fedezésére; e mellett pedig még a háború miatt a közvetett adóból s más forrásokból folyó állami jövedelmek is részben végkép kiapadtak, részben tetemesen megcsökkentek: a kormánynak, miként fentebb elbeszéltük, a múlt év nyarán hatvan millió forint papírpénz kibocsátására adott engedelmet. Láttuk elbeszélésünk folytán, miképen egyedül ezen rendkívüli eszköz tette képessé az ideiglenes kormányt kiállítani a háború viselésére megkívántató ezerféle nagy mennyiségű szükségleteket. Ezen öszveg nem volt ugyan még egészen kimentve; a harcz vége azonban elláthatatlan lévén, múlhatlanná lőn, hogy ezen rendkívüli pénzforrás mellett a rendes adózásból származó jövedelmek valahára már azért is megnyittassanak, nehogy a papírpénz túlságosan növekedő tömege annak értékét csökkentse.

A kormány e végett még a múlt évben annak két utolsó, s a folyó év hat első havára egy ideiglenes adótervet terjesztett az országgyűlés elébe; mely azonban, bár mind a két ház által tárgy altatott, a némely pontok iránt fölmerült nehézségek

miatt törvényhozásilag akkoron be nem fejeztetett. Azóta hat hónap folyt le, s a kormány, kivéve a közvetett adóból s állami javakból szedett igen megcsökkent jövedelmeket s a törvényhatóságok által a jövő adó fejében előlegezett némi összegeket, még mindig egyedül a hatvan milliónyi hitelből fedezte a háború roppant költségeit. Ezen hitelből a minisztérium megalakultakor még mintegy 20 millió forint állott ugyan a kormány rendelkezésére: nagy idő volt mindazáltal valahára már a rendes adóról is gondoskodni.

A pénzügyminiszter tehát, nehogy egy újabb terv kidolgozása által az ügyet még inkább késleltesse, a múlt évben tárgyalta törvényjavaslatot vette alapul, azon csak olyféle módosításokat tévén, melyeket részint a megváltozott viszonyok, részint a múlt évi tárgyalás alkalmával felmerült nehézségek elhárítása igénylének. Egyebek közt az új terv a múlt évi két hónapon kívül az egész folyó évre s így tizennégy hónapra terjesztetett ki. Adózási kulcsul általában véve mind a föld-, mind a ház-, mind a keresetadónál a jövedelem hét és fél százaléka állapítottatott meg. Azon birtokosokra azonban, kik egy év óta legalább is hat hónapot nem töltöttek az országban, sem engedelmet a távollétre nem nyertek, némi kivételekkel, a reájok és birtokaikra eső adó háromszorosán vala kivetendő.

Midőn e terv a máj. 24-kei ülésben tárgyalás alá került, némely képviselők a progressiv adórendszert már ez úttal is alkalmazni kívánták. De a többség azt, bár elvileg pártolta, részint a szükséges adatok hiánya miatt, részint pedig, hogy az adó beszédését mennél előbb meg lehessen kezdeni, más-korra halasztván, a benyújtott adótervet némi lényegtelen változtatásokkal elfogadta; mi ekkép törvénynyé válván, június 1-jén végrehajtás végett ki is hirdettetett.

Mi a papírpénzjegyeket illeti, ámbár mintegy negyven millió forint volt már belőlök forgalomban, értékök csökkenése még alig volt érezhető. Sőt, kivált a függetlenség nyilatkozata óta a köznép előtt az osztrák bankjegyeknél is becsesbbé

lón. Nem egyszer történt, hogy az eladó, kivált falusi nép, árujáért nem is akarta elfogadni a német bankót, hanem magyart követelt. Egyedül a 100 és — mi azonban kevés volt forgalomban — 1000 frtos pénzjegyek nem fogadtattak el szívesen a közönség által, nem mintha biztosságuk csekélyebb volt volna a kisebbekénél; hanem mivel felváltásuk járt nagy bajjal. Az arany- és ezüst pénz már 1848-ban majdnem végkép eltűnt a forgalomból. Kinek mi kevés ilyenmű pénze volt, mint háború idején mindenütt történni szokott, hol a bankjegy nincs eléggé fedve érczértékkel, azt zsugor-gatva őrizte; a mit pedig a vagyonosbak az arany s ezüst pénzzel tőnek, azt cselekedték a szegények a rézpénzzel, úgy hogy a váltás és csekélyebb értékű áruk vétele valóságos bajjal járt. Veretett ugyan a kormány hat krajczáros ezüst darabokat s némi rézpénzt; de ezek is mindjárt az első kezek közt maradtak, s a forgalomban szintoly ritkák lőnek, mint a régiebb pénzek.

A kormány tehát a forgalom könnyítése végett 15 és 30 krajczáros kincstári utalványokat is bocsátott ki; mi aztán a bajon legalább is némileg segített. A 100 frtos pénzjegyek azonban még azután is csak néhány forintnyi veszteséggel váltattak fel kisebb jegyekkel a forgalomban. Midőn a kormány az év elején oly rögtön kénytelenítettett Debreczenbe vonulni, a kincstár nem bírt annyi pénzjegy-készlettel, hogy a napi szükségletet több időre fedezhesse; és minthogy a sajtók felállítása is heteket rabolt el; a kétszeres erővel gyűjtött hadak szükségeire nem lehetett mindjárt elegendő kisebb jegyeket készíteni. A pénzügyi minisztérium ennél fogva kénytelen lón a százasokat nagyobb számban kibocsátani; mi által aztán a kisebb s nagyobb jegyek száma közti arány nagy időre megzavartatott. E baj megszüntetése végett elhatározta ugyan a kormány annyira szaporítani a pénzjegysaj-tókat, miszerint a forgalomban létező százasok egy része kisebb jegyekért beváltathassék. De, bár a Pestre átköltözés után egy ideig ott is, Debreczenben is működtek a sajtók: a

kormány szándéka teljesen soha sem sikerülhetett, részint mivel a nagyobb mérvben növekedő seregekre szükséges költségek is naponként szaporodtak, részint mivel utóbb, a kormány székének többszöri áthelyezése következtében a sajtók folyton nem működhettek. Akadály volt az is, hogy a kibocsátott egyesek, kettesek és ötösek papírja elfogyott; és sem az osztrák gyárból, melyből az eleinte hozatott, újabb szállítmányokat nyerni nem lehetett, sem saját gyáraink, melyek közül a háború alatt több elpusztult, egyezőt készíteni képesek nem voltak. Ezen körülményen mindazáltal a Pestre költözés után avval segített a pénzügyminiszter, hogy egészen új alakú utalványokat bocsátott ki.

Egyébiránt annak, hogy a kormányzó és miniszteri tanács számtalan sürgetései daczára, csak annyi pénzjegykészletre sem lehetett soha szert tenni, mely egy hónapi költséget fedezze; minek következtében szabadságharcunk végén a kormány valóságos pénzhiányt szenvedett, némi más titkosabb okai is voltak, melyeket alább függetlenségi harcunk végének történelmében lesz alkalmunk előadni. —

Mi a nemzeti gyűlést debreczeni székelésének ezen utolsó szakában illeti: annak kebelében az új kormány megalakulta óta sajátságos körülmények fejlettek ki. A képviselők, miután az adótervet átvizsgálták s törvénynyé emelték, jobbára ismét az elmaradt s most gyűlögő társaik igazolásával foglalkodtak. Mondók már, miként akarta e kérdést a békepárt kizsákmányolni a maga növekedésének érdekében. Említők azt is, hogy e párttörekvések ellen Kossuth szigorral kelt ki april 14-ke előtt. De miután a függetlenség nyilatkozata s az april folytában nyert győzedelmek által a maga állását annyira megerősödve látá, hogy e párt törekvéseire éberebb figyelmet fordítani fölöslegnek tarthatá: az igazolásokban is nagyobb lön az engedékenység, és számos képviselő nyerte vissza ülését és szavát, ki aztán a békepárthoz csatlakozott.

Egyébiránt, miután az újabb események következtében az osztrák házzal való kibékülés lehetősége végkép eltűnt, vagy legalább távolabbra löketett, mint bár mikor a múltban: e pártnak alig maradt egyéb határozottan kijelölt célja, mint Kossuth megbuktatása Görgey segedelmével. Az erre vonatkozó titkos fondorlatokon kívül törekvéseit leginkább oda irányozta, hogy az előforduló kérdések megoldásában a radikál elveket mérsékelje.

Az új kormány megalkotása után azonban szemlátomást növekedett e párt élénksége. Szemere elnök- s belügyminiszter e pártbeliek közül többekkel gyakran tanácskozmányokat tartott. E találkozásoknak nem az volt oka, mintha akár e párt változtatni szándékozott volna eddig követett politikája elvein, akár Szemere hűtlenné lett volna azon elvekhez, melyeket beköszöntő beszédében a ház előtt bevallott. Világosan állott Szemere előtt, hogy minisztériumának a ház létező többsége mellett, valamint az országban uralkodó közvélemény szerint is csak úgy lehet állandósága, ha ezen elvekhez hű marad, melyeket, mint meggyőződéséből származottakat, különben sem szándékozott megtagadni. S valóban egészen más okai voltak azon félig titkos találkozásoknak, mint a politikai elvek fölötti alkudozás. Az új kormány megalapításakor Kossuth határozottan kijelenté, hogy ő, a here szerepét játszani nem akarván, valamint a felelősségben osztozik, úgy a kormányzatban is cselekvő részt kíván venni. Szemere előre látta, hogy a kormányzat ezen megosztása s e kettős felelősség idővel közte s a kormányzó közt több nemű összeütközéseknek lehet forrásává, melyből aztán vagy lemondásának vagy annak kell folynia, hogy magát a kormányzó akaratának alárendelje. Ő azonban becsvágyóbb volt, mintsem szerepéről a forradalomban lemondani —, büszkébb s önállóbb, mintsem magát mindenben más akaratának alárendelni hajlandó volt volna; a feleletterhet pedig a kormányzótól származottakért egyáltalában nem akarta viselni; holott két-

ségtelen volt, hogy a felelet terhe még ezekért is inkább reá s általában a minisztériumra, mint a kormányzóra fog nehezedni.

Ő tehát az ilyféle bekövetkezhető esetekre már eleve fődve óhajtá látni magát és állását úgy a képviselő házban miként a kormányban. Ez azonban csak úgy vala lehetséges, ha személye körül többséget vagy legalább egy igen tekintélyes párttöredéket sikerül összegyűjteni. A kormánypárti többség egy töredékére egyelőre is számolhatott: mert voltak többen, kik bár a kormány politikájával egyetértettek, különféle aprólékosabb okoknál fogva Kossuth személyétől mégis idegenkedének; s ezek a minisztérium megalakulta óta örömmest egyesültek Szemere körül. Számuk azonban nem volt akkora, hogy támogatásukban az elnökminiszter megnyugodhatott volna. Ő tehát oda irányzá törekvését, hogy a Kovács-Kazinczy-pártot is a maga részére nyerje a közte s a kormányzó közt kitörhető meghasonlás esetére.

A feladat nem volt nehéz. Az ellenzéki párt Kossuth által, kivált a dolgok jobb fordulata óta, végkép elhanyagolva, sőt ennek a házban tartott több beszédei által megsértve, megvetve érezvén magát, oly nagy, bár elfojtott gyűlölettel viseltetett Kossuth iránt, hogy még elveinek némi áldozatával is kész volt az ennek megbuktatására fordítandó erejét és hatását öregbíteni. Mihelyt tehát az eddigelé Miskolczon működő Szemere, tárczája átvétele végett, Debreczenben megjelent, a párt fejei magok is minden alkalommal ügyekeztek hozzá közeledni. Sokaknak már az is hizelkedett, hogy a kormány egyik legbefolyásosabb tagja szívesen hajlik feléjük, kiket a kormány eddigelé elhanyagolt vagy megvetett. Sze«merének tehát szüksége sem volt kimeríteni ügyességét, hogy e pártot magának mind azon esetekre biztossítsa, melyekben támogatására a kormányzó ellenében netalán szüksége leend. Egyik részről a helyzet féltése s a nagyravágyás, másiktól a Kossuth elleni gyűlölet egy érdeken találkozáván, az egység könnyen s mintegy hallgatagon megtörténhetett a nélkül, hogy az elvekre nézve is szövetség alakult volna közöttök.

Szemere utóbb e pártból többeket alkalmazott is minisztériumban, kik által aztán a párttal való egyetértést, mit nyíltan be nem vallhatott, folyton fentartotta.

A békepárt mely, mint fentebb elbeszéltük, Görgeyvel is szoros összeköttetésben létezett, ekként mind az elnök- s belügyminiszternek feléje irányzott alattomos kacsintásai, mind a fővezér és hadügyminiszternek nyílt hozzáhajlása s támogatása által is erősödván, bár számra nézve negyedét alig képezte a jelenlevő képviselőknek, mégis elég bátor volt már lándzsát törni, s pedig épen a kormányzó személyét illetőleg, a kormánynyal.

Kossuth azon alkalommal midőn, kormányzóvá már megválasztva lévén, a nemzeti gyűlés tagjaival az új kormány jogkörének s a törvényhozás iránti viszonyainak meghatározása felett zárt ülésben tanácskozott, beszédében önmaga kijelenté, hogy miután az, ki felsőségi jogokat gyakorol, a képviselő háznak tagja nem lehet, ezentúl nem fog részt venni a nemzeti gyűlés tanácskozásaiban. És a gyülekezetből azonnal el is távozván, a Debreczenben tartott üléseken többé meg sem jelent. Azonban, mivel sem ő maga le nem mondott forma szerint képviselői tisztéről, sem a nemzeti gyűlés őt a képviselők sorából ki nem törülte: e tisztet, bár nem gyakorlá, magának mégis fentartotta, kétségkívül azon szándékkal, hogy ha valamikor oly körülmények merülnének föl, melyekben ékesszólásának hatására lenne szüksége, szavát a házban hallathassa. A képviselők többsége, melynek Kossuth irányában soha sem volt önálló akarata, most is hallgatagon meg egyezett, hogy képviselői tisztét továbbra is megtartsa. Mind eddig az ellenzék sem látta helyén, e miatt támadást intézni a kormányzó személye ellen. A mondott előzmények után azonban, a május 24-kei ülésben, a pártnak egy tagja alkalmat vévén a néhány elmaradt képviselő igazolása iránt támadt vitákból, indítványt tön, hogy azon kerület is, melyet eddig Kossuth Lajos képviselt, új képviselő választására utasíttassék.

Miután Kossuth kormányzói jogkörének meghatározása óta a ház üléseiben részt egyszer sem vett, tapasztalásból meggyőződhetett a békepárt, hogy a kormányzó nem fog visszaélni megtartott képviselői jogával. De mivel a pártnak elhatározott szándéka volt, ezentúl élesebb ellenzékbe helyezkedni a kormányzó irányában: nehogy az innen támadható hevesebb összeütközések alkalmával, elragadó ékesszólásának fegyverét talán Kossuth is megragadja, minden esetre biztosítani óhajtá magát annak a képviselők közöli kitörülteése által. A párt óhajtása azonban nem sikerült. Bár annak egyik vezére, Kovács Lajos is felszólt, az indítvány mégis, Vukovics miniszter előadása következtében, melyben kifejté, hogy a kormányzó s a ház közti viszonyok a törvényhozás által megerősített okiratban eléggé meg vannak határozva, s annak líjabb tárgyalását helyén nem látja, egyszerű napi rendre térés által egészen mellőztetett.

Néhány nap múlva (május 30-kán) a nemzeti gyűlés a kormányzó évdíját 200,000 pfirtban állapítá meg, utasítván egy úttal a minisztériumot, hogy annak budapesti lakásáról, a nemzet méltóságához illőleg gondoskodjék.

Budapest visszavételének s az ellenség egész Pozsonyig visszavonultának hírére a képviselők egy része alig volt többé marasztalható Debreczenben. Sokan közölök, kik a Duna vidékén s a dunántúl laktak, öt hónapi távollét után valahára látni vágytak családjaikat, melyek idő közben az ellenség hatalma alatt félelem és rettegésnek, itt ott üldözéseknek is kitéve valának. Mások az ellenségtől elfoglalt s lezárolt, de immár felszabadult jóságaitak óhajták megnézni. Az engedelmkérések, Debreczenből távozhatni, májusban oly sírűk lőnek, hogy a kormány is közbelépni kénytelenítetett, figyelemztetvén a házat, hogy nem sokára fontosabb törvényjavaslatokat óhajt az elébe terjeszteni, mi okból kívánatos, hogy mennél kevesebben távozzanak Debreczenből.

A kormány ugyanis mind az elébbi jobbágy-, mind a birtokos osztályt mennél elébb ki akarván elégíteni, két tör-

vényjavaslaton dolgozott, melyeket még Debreczenben törvénynyé kívánt emeltetni. Az egyik, az úrbériségvesztett birtokosok kármentesítését; a másik a szőlőtized, korcsmáltatási jog s egyéb úrbéri maradványok elintézését tárgyalta. De bár mily kívánatos volt is a kedélyeket e tárgyakban menél elébb megnyugtatni, s a földesurak és volt-jobbágyok közti súrlódásoknak okát megszüntetni, a képviselők honvágya nem engedte teljesedni a kormány e kívánatát. Előre látható lévén, hogy ezen, a nép több osztályaának anyagi érdekeit oly közlelről illető kérdések felett hosszabb vitatkozások fognak támadni; a képviselők többsége pedig, miként az adó tárgyalásából is kitűnt, már oly türelmetlenül kívánta az ülések elnapolását: végre a kormány is tanácsosnak látta abban megegyezni.

A május 31-kei ülésben tehát a belügyminiszter oly indítvánnyal lépett a ház elébe, miszerint az üléseit felfüggesztvén, legközelebbi ülését f. é. július 2-kán Budapesten tartsa meg, melyen minden tagjai megjelenni köteleztessenek. Kijelenté a kormány azt is, hogy mulhatlan kötelességének fogja tartani a fentebb említett törvényjavaslatokat mindjárt az első üléseken a ház elébe terjeszteni. És bár mennyire ügyekezett is Görgey, mint már említők, titkos céljai érdekében tovább is Debreczenben tartóztatni a kormányt és a házat, ez hangos tetszéssel fogadta a szívéből merített indítványt s az üléseket azonnal bezárta. És még azon napon egy népvándorláshoz hasonló költözködés kezdődött meg mindenfelé a képviselők és felső házi tagok részéről. A kormány maga június 4-kére határozta elköltöztet Debreczenből.

Voltak, kik utóbb nagy hibául rótták fel a nemzeti gyűlésnek s a kormánynak, hogy székét, mielőtt a szabadságharcz kivívatott volna, megváltoztatta. Mondák, hogy ezen költözéssel, melyet nem sokára két más átköltözés követett, sok drága idő veszett el, melyet a haza megmentésére kellett volna fordítani; hogy sok zavar támadt, mely aztán a haza helyreépíthetetlen kárára a harcз sükeres folytatását nehezíté;

különösen, hogy a pénz szűke, mely utóbb beállott, egyenesen annak tulajdonítandó, hogy a pénzjegysajtóknak minduntalan más helyre kellett költözködniük. Azonban megfontolva az okokat, melyek a kormányt e lépésre bírták, s a körülményeket, melyek közt azt végrehajtá, nem hiszszük, hogy akkoron bár ki is gáncsolhatta az átköltözést, miként azt a bekövetkezett, de előre nem várt események után gáncsolható.

Az orosz intervenciót, bár a muszka hadak már nagy tömegekben közeledtek az osztrák határszélek felé, a magyar kormány az abból egész Európára származó következmények miatt egyáltalában nem hitte akként megtörténhetőnek, hogy az oroszok Magyarország határait is átlépjék; hanem az volt a közönséges vélemény, hogy az oroszok csak az osztrák tartományokat szállandják meg, miszerint az osztrák haderőt azokból is Magyarország ellen lehessen fordítani. E vélemény következtében biztosan remélte a magyar kormány, hogy csaknem az osztrák határokig előre nyomult diadalmos hadaink, Komáromra támaszkodva, s újabb zászlóaljakkal is erősödve, bármilyen osztrák haderőnek meg fognak felelhetni. Azt említeni is alig kell, hogy miután a januári rögtönzött elköltözés alkalmával minden levéltár Pesten maradt, a kormányzásra szükséges segédeszközök majdnem teljesen hiányoztak Debreczenben. Annyi zavarok után pedig, mennyit az osztrák hadak betörése, kivált a dunántúli részeken okozott, nagy idő volt, valahára rendesebben megkezdeni az igazgatást. Ehhez járultak azon politikai és erkölcsi okok, melyek abból, hogy a kormány ismét a fővárosban székel, mind a nemzetre mind Európára nézve származhattak; lehetetlen lévén nem hinni, hogy e körülménynek azon európai hatalmak előtt is kedvező befolyása leend ügyünkre nézve, melyektől leginkább várható vala, hogy szabadságharcunk elintézése, s ha valóban megtörténnék, az orosz betörés meggátlása végett valahára mégis fognak szót emelni.

Nem kell végre azon viszonyt sem feledni, mely a kormányzó s a fővezér közt kifejllett. Most, midőn terv szerint minden egyebütt nélkülözhető seregeknek a Felduna vidékén kellett öszpontosítva működniök, lehetetlen volt Görgeyt, ki mind újabb s terheesebb gyanút ébresztett maga ellen, figyelmesebb szem s ellenörködés nélkül működni engedni; mit Debreczenből, az országnak csaknem széléről, melyet három-négy napi út távolsága választott el a fő sereg harczerétől, eszközölni alig lehetett.

Ha a kormány csak gyaníthatta volna is, hogy Pesten oly rövid ideig leend maradása, kétségkívül jobban cselekszik vala székhelyét mindjárt az alvidékre tévén által. De a jövődőt, melyet leginkább Görgeynek eleinte hibái, utóbb engedetlensége s daczoskodása alakított, nem is sejthetvén, az akkori körülmények szerint helyesebben másként alig cselekedhetett volna. Egyébiránt, nehogy az átköltözésből a pénzsajtók működésében hátramaradás történjék, a pénzügy-miniszter mind addig munkálkodni hagyá a debreczeni sajtókat, míg a Pesten felállított újak teljes működésbe nem tettek.

A kormány, mint mondók, június 4-kén indult meg Budapestre Debreczenből. Útközben a nép ezrei hangosan kitörő örömnnyilatkozatokkal üdvözölték Kossuthot, kit az ország szabadítójaként tiszteltek; s ki iránt annál nagyobbak látszék lenni lelkesedésök, mennél egyszerűbben, minden fény nélkül, egyszerű polgár alakjában, vonult keresztül községeiken. A megyei s városi előljáróságok az indóházaknál küldöttségekkel, szónoklatokkal fogadták őt s a kormány többi tagjait. Pesten, a város lakosságának nagyobb része örömrivalgva lepte el az utcákat, melyeken a bemenetel történt. A házakat, erkélyeket s ablakokat a nemzeti zászlók ezrei ékesíték, s ünnepiesen öltözött nép foglalta el. A lelkesedés oly nagy volt, mintha a szabadságharcz már befejeztetett, s a nemzet fenyegetett kincsei teljesen biztosítva voltak volna. E bemenetet, melynél annyi őszinte örömháng, annyi önkén-

tes, szívből eredt üdvözet, oly lelkesedés kísérte a kormányzó kocsiját, királyok irigyelhetnék volna Kossuthnak.

Feltűnő volt mindazáltal sokak előtt, hogy ámbár köztudomás szerint a kormány három tagja, Szemere, Duschek és Horváth miniszterek kísérték útjában a kormányzót, Pesten, az ünnepélyes bevonulás alkalmával mégis egy sem volt látható ezek közül. Ennek okát némelyek a kormányzó és a minisztérium közti meghasonlásban keresték; a menet figyelmesebb vizsgálói előtt mindazáltal nem maradt az ok titokban, mi aztán sokféle magyarázatokra is szolgáltatott alkalmat. Kossuth ugyanis azon hibát követte el, hogy családjával ült be a város által számára készített kocsiba, s így az ünnepélyes bevonulásnak nemzeties, politikai színezetét családívá változtatta. Látván ezt a miniszterek, a nélkül hogy összebe-szélték volna, ugyanazon gondolattól vezéreltetve, hogy miután Kossuth a polgári ünnepet családívá tette, nekik a menetben helyök többé nem lehet, a reájok váró fényes fogatok helyett bérkocsikba ültek s mellék-utczákon mentek a városba. Kossuthnak e tette kétség kívül hibás volt, és sokak által meg is rovatott; minthogy azonban azok, kiknek szemébe tűnt, azt is tudhaták, hogy részint csak nevének hiúságából, részint meggondolatlanságból, nem pedig politikai célzatzból vagy fejedelmi sóvárgásból származott: a közörmben s még inkább a nem sokára bekövetkezett súlyos események közt hamar el lőn feledve; csak Görgeynek s táborkarának szolgált újabb gúnyok s élczek anyagául.

Egyébiránt Kossuth hazafiúi érzettől telt kebellet s büszkén roghatott át most a főváros utczáin. Öt hónappal elébb nyakrafőre futott ki onnan a kormány és országgyűlés a közeledő ellenség elől. Az általános rémültség s reményvesztettségben sokan a legjobb hazafiak közül is vagy ben maradtak a fővárosban s meghódoltak az ellenségnek, vagy vidékre vonultak, csaknem bizonyosnak tartván a nemzeti szabadságügy veszedelmét; sokan, s mondhatni a nagyobb rész, azok közül is, kik Debreczenbe költöztek, nem annyira

az ügyek jobbra fordultának reménye, mint kötelességérzet által indítottak a távozásra. Mert valóban, ki magát ámítani, ábrándokkal csalni nem akarta, kénytelen volt akként vélekedni, hogy a nemzet ügye rövid napok alatt menthetlenül veszne van. És ez valóban meg is történik vala, ha az ellenség nem hagyja magát azon alaptalan hittől tétlenségbe ringattatni, hogy a fővárossal együtt az egész nemzetet meghódította; hanem újabb székhelyén is egész erejével szakadatlanul űzi az igen csekély haderő által védett kormányt s országgyűlést. Az ellenség hatalmas seregével szemközt alig volt fél annyi haderőnk, ez is elszórva, rosszul felszerelve, hiányosan fölfegyverezve, több egymástól nagy távolságban lévő hadtestekre oszolva, a folytonos hátrálások s érzékeny veszteségek által lehangolva.

És akkor Kossuth volt, ki az általános reménytelenségben megtartá lelki erejét, s reményt, kitartást, erőt öntött másokba is; ő volt, ki ernyedetlen munkássággal rövid idő alatt annyi sereget gyűjtött, szerelt s fegyverzett fel és állított ki a harcztérre, hogy azok az utóbb előrenyomuló ellenséget haladásában megállíthatták, majd, a védelemről támadásra menvén által, számos fényes diadalok után az ország határaitra űzték vissza. Es most, midőn e győzedelmek következtében Ő diadalmenethez hasonló ünnepélylyel vonult be az ellenségtől visszavett fővárosba, még ellenségei is megvallottak, hogy öt hónap alatt ennyi sükert, ennyi eredményt a leginkább általa fentartott nemzeti harczból nem reméltek. Erdély, mely akkor elveszett volt, az ellenségtől egészen megtisztított; a bánáság és Bácska, mely egészen az ellenség hatalmába esett volt, miszerint a szerbek vojvodinájokat fel is állíthatták, a kis Sajkás-kerületet, vagy inkább Titelt, Temesvárt és Aradvárt kivéve, egészen visszavétetett, a Duna vidéke az ellenségtől majdnem egészen megtisztított, a megvert, megtört ellenség a határszélekre nyomatván, annyira meggyönggítettet, hogy saját erejével a diadalmas magyar seregnek többé ellent nem állhatván, a muszkát hívta be segítségül.

Ezen eredmények nem kevésbé emelték a nemzetnek is öntudatát s erejének érzetét. A kivívott fényes győzelmek által ébresztett önbizalom a hadsereget oly lelkesedéssel tölte el, hogy az magát már csaknem győzhetetlennek tartá, a polgárnak kitűrését edzé, áldozatkészségét öregbíté oly annyira, hogy nem csak a kormánytól reávetett terheket készséggel s örömmel viselte, hanem azon felül még számtalan önkéntes áldozatokat is tett a, haza oltárára. A kivívott eredmények meggyőzték a nemzetet, hogy fiainak vére nem foly haszon nélkül, hogy áldozatai nem vesznek el gyümölcstelenül; biztosíták számára a reményt, hogy hazája annyi szenvedések után végre szabad, törvényes függetlensége annyi ármányos megtámadások után végre biztosítva leend. S ha majd a zivatar átvonul, ha a harcok zaja lecsöndesül s békés foglalkodásaira visszatérend, áldozatainak gyümölcseit dúsan éldelheti a kivívott szabadság ölében gazdaggá, boldoggá fejlődő hazában.

így gondolkodott a nemzet nagyobb része; s e remények, e boldog álmok erőfeszítését kettőztették a még hátralevő harcok szerencsés befejezésére. Erezvén, hogy fegyverhatalma létesítheti s biztosíthatja mind ezen reményeket, általában harcias szellemet öltött magára. A ki még csak imént, az osztrák uralom alatt, midőn még a katonát az idegen országban lakó király számára szedték, idegen nyelvű, durva bánásmódú tisztek vezénylete s egy embertelen fegyelem alá helyezték, — látta miként vonakodott a nép a katonáskodástól, miként kerülte a toborzókat a fiatalság, miként siratták szülei, rokonai a besorozott, messze tartományokba küldendő újonczokat, s mily boldognak tartá magát az, ki a sorshúzásnál megmenekült, s miképen a szülék megsugorgott szerzeményük nagyobb részét készek valának feláldozni, hogy azok árán fiokat megválthassák: és látta a mostani toborzókat, a már egy év óta folyton tartott újonczozást, alig hihette, hogy ez ugyanazon nemzet legyen, mely volt csak kevéssel az előtt, S valóban is a szabadság tavaszának lehel-

léte roppant változást okozott e nemzetben, mert a szokásaira nem ügyelő, törvényeit nem tisztelő, nemzetisége, független kormánya iránt szakadatlanul ellenséges indulattal viseltető idegen dynasztia uralkodása alatt elsatnyult, megernyedett erkölcsi erejét egészen elvesztettnek látszott nemzet ismét a régi, bátor, vitézségének hírével Európát egykoron betöltött harczias nemzetté lőn, mely hazáját és a szabadságot mindenek fölött szereti, azokért mindenét, vérét s életét is kész feláldozni.

E harczias szellem áthatotta a nép minden osztályait, minden rétegeit. A katonai életpálya legtiszteltebbé, legkedveltebbé lőn a hazában. A szülék, kik pár évvel előbb elveszetteként siratták katonákká lett gyermekeiket, most magok küldék azokat a zászlók alá. Voltak apák, kik bár arra nem köteleztettek, egyetlen fiokat, voltak mások, kik valamennyi fölserdült fiaikat saját költségeiken fölserelve küldötték a seregbe. Oly családok épen nem tartoztak a ritkaságok közé, melyeknek három négy tagja szolgálta hazáját. A fiatalságot pedig, kivált a műveltebb közép osztálybelit, oly lelkesedés szállotta meg, hogy ha a szülék, tán gyöngé koruk miatt is, ellenzetek volna, lehetetlen volt visszatartóztatni a tábori élettől. Gyalázatnak tartatott tétlen honmaradni, midőn a haza veszedelemben forog; és még azok is, kik körülményeiknél fogva fegyvert nem foghattak, lenézetének, gúnyoltatának a többiektől. Az iskolák általában az egész országban kiürültek. Még a papi növendékek közül is számosan fegyverrel cserélték fel a szent könyveket. Nem ritka volt a példa, hogy az ifjú, ha kissé kora növésnek örvendhetett, öregebbnek hazudta magát, csakhogy honvédül felvétessék. Kik a zászlóaljaktól gyöngé koruk miatt elutasítottak, a tüzérek közé írták be magokat; kik közt nem is volt ritkaság 14—15 éves fiúkra találni. A még ifjabbak, 10—12 évesek pedig — s ilyen is volt néhány száz, tábori szolgálatra még alkalmatlankok lévén, a fegyver- és lőszergyárakban kerestek foglalko-

dást; s nagy részben ilyenek szorgalmas kezeiből kerültek ki a töltények és gyutacsok.

Az egész szabadságharcz alatt felmerült minden fényes jelenetek, minden szívemelő események közt egyáltalában a nép hazafisága s más polgári erényei tündöklenek legfényesebben, emelik a szívet legmagasztosb érzelmekre. Minden egyes, a nemzet tömegéből kitűnő alakok nagysága elenyészik a nép nagysága mellett. A nép volt egyedül igazán nagy és önzetlen az események minden fordulatai, a harcok változó szerencséje, az országnak csaknem minden vidékeit meglátogatott súlyos háború viszontagságai között. És nem is lehet azt más hibáról vádolni mint, hogy reményeiben igen is vérmes volt; minél fogva a végsüker felett már épen nem kételkedett, s miután a saját haderejénél számosabb s felkészültebb ellenség egyszer legyőzetett s az országból kiűzetett, lelkesedésében azt ismét oly könnyen legyőzhetni hitte, bár mi számban jőne vissza; erejének érzetében az ellenséget megvetette, kicsinylette.

Ilyféle reményekkel azonban nem csak a nép, hanem a kormány maga is, mindenek felett pedig a kormányzó szerette magát kecsgetetni. Azon szózatok és nyilatkozványok, melyeket a kormány Debreczenből távozta előtt; a muszka betörést illetőleg, közzé tett, azt bizonyíták ugyan, hogy ijesztő rémként állott előtte az orosz betörés gondolata: annak megtörténését azonban még június elején sem tartá a fentebb előadott okoknál fogva oly bizonyosnak, hogy ahhoz semmi kétség sem férhetne. És midőn június közepén arról meggyőződni kénytelenített is, minden reményét, ha nem is valamely fényes győzedelemre, legalább némileg sikeres el-lentállásra, s ennek következtében a nemzet becsületével s jogaival megférő békére még sem vesztette el. Még a legrosszabb esetre is azon reményt táplálta, hogy a háborút, ha szerencsétlen fordulatot venne is, több hónapig fentarthatja, s a nyugoti nagy hatalmak végre csak közbelépnek, hogy a nemzet ügyét tűrhető békére vezessék.

Hogy a kormány a veszély nagysága mellett sem esett kétségbe, sőt inkább a magyarnak keleties természetében fekvő könnyelműséggel s magát illusiókkal ámítani szokott hajlamával, kelleténél vagy legalább a körülmények szerint utólagosan feltehetőnél több reménnyel is kecsegtette magát, bizonyítják a közügyet illető munkálatai, s azon mindenféle tervek, melyek a miniszteri hivatalokban a jövőre készítették, azon rendeletek s intézkedések, melyek csak egy távolabb jövőnek teremthettek gyümölcsöket.

Kossuth a jún. 1-jén kibocsátott rendeleteiben a hadügy-minisztériumnak meghagyta, hogy ha Pesten, a rokkantak palotájának netalán más közczélra kellene fordíttatnia, keresen Budapesten egy ily, megsérült s tehetetlenekké vált honvédőink lakhelyéül szolgálendő palota építésére alkalmas helyet, s készíttessen külső s belső alakja iránt oly forma tervet, mely az angol admiralitási, vagy a párisi Invalid-palotával vetélkedhessek. A pénzügyminisztériumot pedig oda utasítá, hogy a Pest és Buda közt fekvő Margit szigetnek népkertté alakításáról intézkedjék. Terve volt továbbá Pest városát annak keleti oldalán egy széles csatornával körülvévettetni, mely mind erődtítési, mind kereskedelmi, mind csinosbítási s kényelmi érdekeknek megfelelően, egyszersmind pedig a várost az 1838-kihoz hasonló dunai kiáradás ellen biztosítsa.

A belügyminiszter Buda és Pest városait, melyek eddigelé két külön hatóságot képeztek, egy hatósággá s várossá egyesítette. A rendőrséget újonnan szervezte; a nemzetőrség czélszerűbb rendszerezése körül munkálkodott; egy statisztikai hivatalt állított fel, s a polgári törvénykönyv kidolgozására egy codificáló bizottmányt nevezett ki hivatalában stb.

Az igazságügyi miniszter a törvényszékeket újonnan rendezte s e mellett egy büntető törvénykönyvön is szorgalmasan dolgoztatott; a nem-úrbéri természetű jobbágyviszonyok rendezését illetőleg törvényjavaslatot készített stb.

A pénzügyminiszter hivatalában egy új adórendszer iránt tettek előmunkálatok; az úrbéri kármentesítést illetőleg

törvényjavaslat készítettett; a posták s az országos javak igazgatásának új rendszere vétett munkálatba stb.

A közmunkaminiszter egy Szolnok-Debreczen-Kolozsvári s egy Szolnok-Aradi vaspálya építésére készítettett terveket; sőt a földmunkát több helytt meg is kezdette, leginkább a horvát hadi foglyokat alkalmazván mérsékelt díj mellett e munkára; a közmunkák általános rendezését illetőleg törvényjavaslaton munkálkodott stb.

A közoktatási minisztérium egy a régi, elavultnál czélsezerőbb mind gymnasialis mind egyetemi tanrendszeren dolgozott; a népiskolák, s általában a népnevelés javítására terveket, törvényjavaslatokat készített. E mellett előmunkálatok tétettek egy terjedelmes egyházi reformra, mind a katolikus, mind az óhjtű egyházat illetőleg.

Az óhítű egyházban az oláh nép a többnyire szerb egyházi és iskolai előjáróktól elnyomatva lévén, e két külön ajkú népnek mind egyházi mind iskolai igazgatása, az elnyomottak érdekében s kérelmére, külön választatni czéloztatott; mi végre az oláh óhítű egyházi megyékben zsinatok tartása rendeltetett, melyek az egyházi és iskolai reformokról, papok és tanítók anyagi ellátásáról véleményeiket a kormánynak benyújtánák. A kormány mind Magyarországon mind Erdélyben még egy-egy óhítű oláh püspöki, valamennyi fölébe pedig egy metropolitai széket szándékozott megalapítani; s ekképen az oláhokat a szerbek uralma alól felszabadítván, amazok régi, méltányos kívánatait teljesíteni.

De magának a kath. egyháznak viszonyai is többféle reformokat igényeltek. A kath. vallás a száműzött dynasztia alatt státusvallás lévén, oly súlyos gyámság alá volt vetve, hogy míg a protestáns hitfelekezetek, hosszas küzdelmeik gyümölcsesül, szerencsések voltak, magokat a minden szabadságot elnyelő bécsi kormány befolyása alól felszabadítani s egyházi és iskolai ügyekben önkormányzólag intézkedni: az alatt a kath. egyháznak érdekei többnyire mellékes, gyakran önző és alacsony czéloknak áldoztattak fel, s annak kebelében

minden szabadabb kifejlés teljesen lehetetlenné lett. Az egyház a státushatalonmak nemcsak alája vettetett, mi, mint minden más társulatra nézve is, tökéletesen rendén van; hanem annak valósággal hivatalos szolgájává, kény uralmának támaszává alacsonyított. A püspökségeket s minden egyházi méltóságokat a bécsi kormány töltötte be; a kinevezéseknél pedig csaknem kizárólag a politikai véleményszínélet és pártfogás volt az elhatározó inderő; miért aztán nem is lehetett csodálkozni, hogy az egyházmegyék ritkán nyertek igazán keresztény szellemű s nagy mesterök nyomdokait követő főpásztorokat. A püspökök egyházi hatásuk mellett politikai jogokat is gyakorolván, s egyebek közt a felső háznak tagjai lévén, a kormánytól mind a két tekintetben úgy nézettek, mint annak hivatalos ügynökei, támaszai; kik ti. mind főpásztori szavukat, mind politikai befolyásukat kiváltképen kötelesek egyedül a kormány érdekei szerint gyakorolni. Ez volt oka, hogy a püspöki székek s minden magosabb egyházi méltóságok rendszeren csak hosszabb titkos rendőri nyomozás alá vetett s e próbát kiállott személyekkel töltettek be. Természetes következménye lön aztán ezen eljárásnak, hogy a püspökségekre, ritka kivétellel, csak ruganyos jellemű, meggyőződéseiket önérdekeik miatt a hatalomnak mindenben föláldozni kész, vagy elvből a reakcióhoz szító, egyéniségek juthattak fel.

E körülmény a papság erkölcsi jellemére felette károsan hatott, nem csak a mennyiben az egyházi kormány nem egyszer ily lelkiösmeretlen, s jellemtelenségüket színlett alázattal s álszenteskedéssel palástolni törekvő, csekélységek ké bibelődő, hivatásuk lényegét, a nép szellemi s erkölcsi nevelését elhanyagló főpásztorok alá került; hanem azért is, mert csak ilyfélék juthatván egyházi méltóságra: a papság egy része hivatásának buzgó teljesítése helyett a hatalmasok kegyének keresését tekinté fő czéljának s a valóban keresztényi erények helyett tettetésben, álszenteskedésben gyakorlá magát vezéreinek példája szerint. Nem az erény s tudomány,

nem a buzgó kötelességteljesítés s valódi jámborság, hanem bizonyos politikai színezet s gondolkodásmód, szolgálai szellem s tettetés jutalmaztatván, e tulajdonokat természetesen mind azok, kik pályájukon emelkedni vágytak, elsajátítani kénytelenítették.

A mily mértékben szolgálai szellemet nyilvánítottak pedig, kevés kivétellel, a kormány iránt, oly mértékben gyakorlottak hierarchiai zsarnokságukat alárendeltjeik, a lelkészek iránt a püspökök. Az alsó munkás papság, mely a nap hevét és súlyát viselte, valóságos kényuralom alatt állott. Az alárendű pap, kivált ha azon vakmerőségre vetemedett, hogy némely ügyekben a pásztori levelek tartalmával meg nem elégedve, színlelés által ki nem elégítve, igazi meggyőződést szerzett magának, vagy épen szabadelvűséget nyilvánított, a szokásos szolgálai szellemtől iszonyodott: sem törvényben, sem intézményben nem talált védelmet az őt gyakran, sőt többnyire igazságtalan feladások következtében üldözöbe vett püspöke ellen, ki, rendesen atyai tekintély s jóakarat külszíne alatt, irányában a legkorlátlanabb zsarnokságot gyakorolható s gyakorló is nem egy ízben, mely ellen semmi orvoslát, semmi főlebbvitel, legalább sükeres, nem létezett. Miként az erősebb előtt meghunyászkodó gyáva a magánál erőtlenebb irányában többnyire kegyetlen: úgy a felsőbb hatalom iránt szolgálai lelkű, kevély zsarnok szokott lenni alattvalói iránt. És ilyenek voltak régtől fogva legtöbb püspökeink az alpapság irányában. E zsarnokság, e pusztá önkény ellen, miként fentebb látók, az alpapság sokfélefépen, csaknem minden egyházi megyében felszólalt a múlt évi tavasz óta, követelvén, hogy miután a korlátlan hatalomról lemondani nem akaró püspökök reformokról hallani sem akarnak, a státus lépjen közbe, s nyújtsion módot s alkalmat az egyházi kormány és fegyelem körül szükséges reformokra.

Az egyház és állam közti viszonyokról uralkodó vélemények szerint a státushatalomnak nem lehetett ugyan olyféle jogot tulajdonítani, hogy illetén reformokat az egyház-

nak önmaga szabjon elejébe; annyi mindazáltal kötelességében állott, hogy e reformokra, melyeket az értelmesb világiaknak mondhatni összessége, a papságnak pedig nagy többsége, mint szükségest, kívánt, s melyeket egyedül a főpapak egy része önzésből ellenzett, alkalmat nyújtson. Egy józanul gondolkodó, elfogulatlan katolikus sem fogja már ma állítani, hogy míg az egyház az államtól, oly formán, mint az éj szak-amerikai státusszövetségben, teljesen el nem választatik, és egyedül a lelki dolgokra szorító magán társulattá nem válik, — a státushatalomnak semmi joga sincs beleszólni az egyház ügyeibe; hogy az egyház mindenben függetlenül áll a státus mellett. Az egyház fegyelmi szerkezetének s külizgatásának viszonyai lényeges befolyást gyakorolhatnak a polgári társaság állapotára. Az egyház bölcséjétől fogva sírjáig átöleli a polgárt, s életének minden viszonyaiban nem csak lelkileg vezeti, hanem külsőleg is meghatározott cselekvéseket szab elébe, melyek gyakran polgári kötelességeivel s egyéb viszonyaival is szorosabb kapcsolatban állanak. Minél fogva, valamint jogbitorlás volna a státushatalom részéről az iránt rendelkezni, miként vezesse híveit az egyház a lelkiüdvesség pusztán szellemi ügyeiben: úgy a középkori eszmezavarból fenmaradt tévedés és nevetéses kevélység állítani, hogy az egyház, míg az államtól teljesen el nem választatik, mint a polgároknak a státusban létező társulata, külszerkezetére, kormányára, ellátására s egyéb világi, lényegtelen s változékony viszonyaira nézve is független a státushatalomtól. Az egyházi szerkezet és kormány csak azon idő óta, mióta a keresztény vallás egyik vagy másik felekezete státusvallássá lön, jobbára a státushatalom befolyása, eszközlése s meghatározásai által nyerte a maga fenlévő formáit és szabályait. Ezeket tehát, a polgári társaság java úgy kívánván, a státushatalom közbejöttével ismét meg lehet, sőt meg is kell változtatni; annyival inkább, ha e változást az egyház tagjainak nagy többsége is óhajtja.

Már pedig e reformokat az egyház külszerkezetében és igazgatásában múlhatatlanul szükségessé tette a politikai átalakulás. Politikai s polgári életünk a forradalom által demokratiai alapot, szellemet s formákat nyert: az egyház külviszonyai sem maradhattak tehát a régiek az állam s annak kormánya irányában. A demokratiai állam nem tűrhette a maga kára s hátránya nélkül, hogy a polgárok egy része egyszersmind oly társaság tagjai, melynek szerkezete s kormánya az absolutismus legélesebb elveire, pusztá önkényre van alapítva; kivált miután sajnosan kellé tapasztalni, hogy a püspökök s más egyházi méltóságokat viselők nagyobb része a nemzeti kormány s újjá alakított hatóságok, sőt, mondhatni, az egész nemzet által vallott elvekkal azonos hazafiúi s nemzeties érzelmeiket magában épen nem ápolt, sőt inkább, megszokott szolgálai szelleme szerint, saját érdekében, a nemzettel meghasonlott dynasztia iránt nyilvánít rokonzenveket.

A polgári társaság java tehát azt igényelte, hogy az egyház is demokratiai formákat nyerjen kormányzatában, ezek lévén különben is eredeti, a kereszténység szellemével is legazonosabb alakjai, mielőtt az egyház az állammal oly szoros kapcsolatba lépett s a fejedelmi kényuralom B papi uralkodásvágy azokat el nem korcsította. Az egyház tagjainak hasonlíthatatlan többsége e reformot forróan óhajtá; s alig is ellenzé azt más, mint a főpapok egy része s kiknek az önértékét fenyegette; de még ezek között sem hiányoztak, kik a közjót a személyes érdek elejébe állították.

Legkiáltóbb volt a reformok szüksége az egyházi férfiak anyagi ellátása tekintetében. A püspökségek, apátságok, káptalanok a hajdankorban részint a királyok, részint buzgó magánosok által terjedelmes ingatlan javakkal láttattak el, hogy azok jövedelmeiből az egyház minden szükségei fedeztessenek. A főpapok önzése azonban ebben is régtől fogva kijátszotta az alapítók célzatait. Ők a gazdag jövedelmeket egészen magoknak tulajdonítván, az alpapságot, sőt magát az

egyházat is kizárták annak részvételéből; miben az ország hajdani honvédelmi szerkezete s ennek érdekében magok a királyok is kezökre játszottak. S így lön, hogy nagy részök majdnem fejedelmi javakkal s jövedelemmel bírt, míg a papság munkás része sok helytt a legszükségesebbekben is hiányt s nyomort szenvedett, s nem ritkán lelkészi kötelességeinek, sőt erkölcsiségének rovására merült az élelemszerzés gondjaiba. Legújabbán az úrbériségi s tized-jövedelmek elvesztése által megcsökkent ugyan a főpapság jövedelme; sőt volt egynémely püspökség, mely azokkal csaknem mindenét elveszte: a nagyobb rész mindazáltal még azután is többet bírt a kellőnél; az alpapság egy része pedig a tized eltörlése által, mondhatni, mindennapi kenyerét is elvesztette. Volt számos lelkész, kinek összes jövedelmei nem mentek két száz forintra; a segédlelkészek pedig a legtöbb egyházi megyében évenként 24, legfőlebb 40 frrtal díjaztattak; s e mellett a főlelkésztől nyervén élmezésöket, azok korlátlan önkényének voltak kitéve.

De nem lehet szándékunkban beereszkedni az egyházi szerkezet és kormány ezer aprólékos bár, de az egyházi életre s népnevelésre igen károsan ható hibái s hiányaiba. Már azok is, melyeket eddig érintettünk, eléggé bizonyítják az e körüli reformok égető szükségét. A cultus és közoktatási miniszter maga is főpap lévén, e reformokat egyházi állásánál fogva sokkal könnyebben előkészítheté, mint bármely világi egyén. Ő felfogván a körülmények igényeit, tárczája átvétele óta minden idejét s erejét arra fordítá, hogy azoknak meg is feleljen. Különösen előmunkálatokat tett egy oly egyházi közgyűlésre, melynek tagjai az összes magyar kathol. egyházat képviseljék, s mely ennek kormányzati ügyeiben határozólag intézkedjék. E közgyűlés egy harmadában a papságból, két harmadában világi hívekből vala alkotandó. A papi tagok a püspökökön s a szerzetek főnökein s a káptalanok egy-egy küldöttein kívül a többiek egyházmegyénként az alpapságtól, a világi képviselők a kathol. egyháznép általános szavazata

által kerületenként valának választandók. A gyűlés intézkedési körén ezen első alkalommal kiváltképen a papság anyagi ellátása, s a felekezeti népiskolák rendezése tűzettel ki. A kormány kész volt az egyházi alapítványos javakat e gyűlés rendelkezése alá bocsátani oly végre, Hogy azok minden egyéb, a püspökök, káptalanok és szerzetek által bírt javakkal tömegesítettven, egy, a közgyűléstől választandó középponti hivatal által igazgattassanak. Az így tömegesített egyházi s alapítványos javak jövedelmeiből terveztetett ellátatni, az. egész egyházi s népnevelési szolgálat a közgyűlés által meghatározandó díjarányban.

De nem tartozik célunkhoz részletesebben fejtegetni azon reformokat, melyeket e közgyűlés az egyház külső ügyei körül azonnal munkálatba veendő —, sem azokat, melyeket a belkormányzat, fegyelem s általában belső szerkezete körül javaslatba hozandó vala, hogy aztán emezeket a tisztán püspöki zsinat vegye méltánylatba. Annyi bizonyos, hogy ezen, terv szerint a jövőben is évenként megtartandó katolikus egyházi közgyűlések bölcsőivé váltak volna egy általános egyházi átalakulásnak s újjászületésnek. Kételkedni abban sem lehet, hogy az egyház ezen képviselői, tanácskozásaik folytában hamar feltalálták volna az egyházi bajok azon forrásait is, melyek különösen az erőszakolt nőtlenségben, s a kor szellemével, előrehaladott felvilágosodásával meg nem férhető szerzetes rendek létezésében rejlenek, s azoknak eltörlésére meg is tették volna a szükséges lépéseket.

Az első ilyféle közgyűlés határnapja augusztus 20-kára, a magyar kereszténység apostolának, Sz.-István királynak ünnepére, volt kitűzve s kihirdetve a hivatalos Közlönyben. A kormány egyébiránt e reformokat illetőleg nemcsak nem szándékozott kényszerítőleg hatni az egyházra; sőt inkább el volt határozva annak teljesen visszaadni elvesztett autonómiáját s önkormányzatát. Feladatának a kormány csak azt tekintette, hogy a magyar kathol. egyháznak a szabadság alapján történendő újjászületésére, s mind az állam iránti

viszonyainak, mind belkormányának és szerkezetének szabályozására, magoknak ezen egyház tagjainak módot s alkalmat nyújtson; s aztán gondoskodjék, hogy az egyháznak az állam irányában meghatározandó viszonyai törvény által is biztosíttassanak.

MÁSODIK FEJEZET.

Hadi tervek s más viszonyok; a seregek létszáma a két félen.

Ezen s ilyféle tervek foglalkodtaták a magyar kormányt, miután Debreczenből Budapestre tette át székhelyét. Tekintve ezen, az ország minden oldalú, politikai, anyagi s erkölcsi kifejtésére irányzott oly mélyen ható terveket, azt hinné az ember, hogy az ország a legcsöndesebb békének néz elébe, vagy legalább biztos reménye van, hogy miután az ellenség hatalma alól egyszer nagyobb részben megszabadult, oly veszély által többé nem fenyegettetik, melyet nem volna képes magától ismét elhárítani.

Az ország egyszeri megszabadulta miatt fellobbanó köz-örömet azonban s ama terveket, melyek jövődjé jóllétének megalapítására készítették, a legmélyebb aggodalmak zavarták a mind bizonyosabbá váló orosz interventio miatt. A remény, hogy a többi európai nagyhatalmak a muszka hadak betörését megelőzőleg közbelépjenek, mindinkább tűnedezék; s a független önkormányzat alatt gyorsan emelkedendő közjóllét reményeinek ama szívemelő képletei mellett, az orosz betörés okozta félelem lidérczként nehezedett a jövődjé boldogság álmaiba merült kedélyekre.

Es valóban, a szövetséges hatalmak roppant mérvben készültek a magyar függetlenségi törekvések meghíúsítására. Miként említők, Berg tábornok, a czár hadi segéde, már május 1-jén Pozsonyba ment Schwartzenberg herczeg és Cordon

tábornok miniszterekkel, hogy Welden fővezérrel közösen állapítsák meg a segély-nyújtás módját és részleteit. Említők azt is, hogy erre nézve igen különböző vezéreszmékből, és czélatokból indultak ki a felek, minek következtében azok sem az orosz hadak felosztására, sem a munkálatok kezdetének idejére nézve nem tudtak mindjárt megegyezni; s előleg csak is a következő pontok állapotattak meg:

1. A betörés minden ponton egyszerre s az osztrák fő sereg előrenyomulásával egy időben fog történni.

2. A főparancsnokságot az összes orosz haderő felett Paskevics tábornagy s varsói herczeg viselendi. Azon orosz hadosztályok mindazáltal, melyek a szövetségesek közti kap-csolat fentartása s a dunavidéki munkálatok végett az osztrák fősereghez csatlakozandának, az osztrák fővezér parancsa alatt fognak állani. Viszont azon osztrák hadak, melyek másutt működnek közre az oroszokkal, ezek fővezérének fognak engedelmesskedni. Erdélyben a fővezérlet Lüders orosz tábornok kezében leend.

3. Oroszország a hadi költségek megtérítését nem igényli. Díj, fegyver és lőszer Oroszország által állíttatik ki; az élelmezés költségeit azonban az osztrák kormány viseli; minél fogva, azon élelmi Szállítmányokat, melyek az orosz táborba Oroszországból tétetnek, megtérítendi. E viszony mind addig fenáll, míg az orosz hadsereg osztrák földön leend. A kivonulás után készletben hátramaradandó hadi élelmi szereket Ausztria illő áron átveendi.

4. Az orosz sereg azonnal elhagyja Magyarországot s általában az osztrák földet, mihelyt a magyarok legyőzetnek s Ausztria uralma ezen országban biztosítva lesz. Ha azonban az osztrák kormány szükségesnek tartaná, az orosz sereg egy része Galicziában és Erdélyben maradand.

5. Az osztrák hatóságok mind azon kitünőbb szerepet viselt lengyeleket, kik a háború folytában elfogatnak, akár Galicziából, akár orosz vagy porosz Lengyelországból valók, átadandják Oroszországnak.

Az orosz hadak segélynyújtásának módjára nézve, mint említők, az osztrákok azt kívánták volna, hogy szövetségeik több csapatokra felosztva, külön tereken működjenek. Ebben mindazáltal az oroszok semmiképp sem akarván megegyezni, azt határozták, hogy Paskevics a fősereggel egy testben Duklánál vonul be az országba, s Kassát elfoglalván, további munkálatait a magyar hadak mozdulatai szerint intézendik. Az oroszok jobb szárnya gyanánt egy hadosztály az osztrák fő sereghez fog csatlakozni; s a két fő sereg közti kapcsolat fentartása végett, egy másik hadosztály az Árva völgyén keresztül a bányavárosokba nyomuland. Lüders tábornok az Erdélybe szánt haderő nagyobb részével Szebennél és Brassónál fog betörni; egy hadosztály pedig Besztercze felé vezető útját.

De már ezen megállapodásokat megelőzőleg is történtek némely tényleges lépések az interventiót illetőleg. Az olműtzi udvar, bizodalját annyiszor megvert, lehangolt s megfogyott hadaiban elvesztvén, s attól félve, nehogy a győzedelmes magyar sereg Komárom felmentése után egyenesen Bécsnek tartson s a forradalmi elemeket ott is talpra állítsa, mindjárt a komáromi ütközet hírének vétele után azon sürgető kérelemmel intézett egy futárt Miklós csárhoz, hogy a lehető leggyorsabban küldje be hadait Magyarországra. A csár ennek következtében már ápril 30-kán táviratilag hatalmazta fel Paskevics herceget s fővezért, hogy a 3-dik és 4-dik hadtestekkel Galicziába nyomuljon. Paskevics ennél fogva meg is indítá hadait s azok május első tizedében Krakkó, Tarnogrod és Radziwilow táján osztrák földre léptek. Sőt egy hadosztály Sass tábornok alatt arra is parancsot vett, hogy az Árva és felső Vág völgybe hatoljon be, hogy a magyarokát, ha netalán a hátráló császáriak ellen nyomulnának, irányukból eltérítse.

Tudjuk azonban, hogy Görgey a magyar hadat Bécs helyett Buda felé vezette. Welden fővezér, ez által megnyugtatta lévén, Budát óhajtá megsegíteni. Újabb sürgetés ment tehát

május 2-káról az osztrák kormánytól Paskevicshoz, hogy legalább azon 25 ezrenyi hadosztályt küldje mennél előbb Magyarországra, melynek, a május 1 -jén Pozsonyban Berg orosz tábornokkal tartott értekezletnek folytán, az osztrák sereghez kellend csatlakoznia s a szövetséges hadseregek közti kapcsolatot képeznie.

Paskevics azonban, jól ismervén urának az intervencióra vonatkozó vezéreszméit, erre két oknál fogva egyáltalában nem volt hajlandó. Először azért, nehogy az osztrák hadak, — miként az az osztrákok részéről csakugyan czélzatban is volt, — e részletes segélylyel megerősödvé, még az összes orosz erő bejötte előtt némi győzedelmeket nyerjenek a magyarok felett, melyeknél fogva aztán magoknak tulajdoníthassák a felkelés elnyomását. A másik ok Paskevics egyéniségében s kedvencz hadviselési modorában feküdt. Mind a kettőről a következő tudósítást olvassuk egy szakíró könyvében *)

„Gróf Paskevics-Erivanszki tábornagy, varsói herceg, született 1782-ben; 1800-ban az orosz gárdába lépven, első hadjáratait a törökök ellen tette, 1810-ben már vezérőrnagy volt. Két évvel később Bragation alatt előbb egy hadosztályt, majd a 7-dik hadtestet vezénylé. Szívós vitézsége által leginkább aug. 17-kén Smolensknél s nov. 15-kén Krasnoi mellett tüntette ki magát. 1813-ban Németországba vezette hadait, hol azonban csak a fegyverszünet után, névszerint Lipcsénél lón alkalmazva. A lipcsei ütközet után altábornagygyá lett s 1814-ben az orosz tartalékseregnél egy gránátos osztályt vezényelt és La Rothière, Arcis sur Aube és Paris mellett harczolt. 1815-ben is Franciaországba ment a sereggel, a nélkül azonban, hogy tényleges hadi munkálatra alkalma lett volna. 1816-ban a gránátos hadtest vezénylete bízott rá. 1826-ban előbb Yermolof alatt, 1827-ben mint fővezér parancsnokolt a persák ellen; az Erivan ostroma szerezte neki az Erivanski dísznevet. 1828 és a következő évben a törökök ellen vezér-

1) Rüstow: Geschichte des ung. Insurrectionskrieges II. 75. kövv.

kedett. Ezen hadjáratok alatt, melyeket kevésbé rendezett de nagyszámú csapatok ellen, igen csekély hadakkal s oly harcmezőkön viselt, melyek elégséges élelmi szereket csak szórványosan nyújtanak, képezte ő magának a hadviselés azon rendszerét, melyhez mind végiglen s oly körülmények közt is hű maradt, hol az kevésbbé látszék alkalmazhatónak. Hogy a Kelet ama harczterein, a kisebb erő győzedelmet a túlnyomó szám ellen biztosítsa, csaknem mindig egyetlen tömegben nyomult előre, s egy nagy szekérvár, melynek azonban hadának kicsinysége mellett fölötte nagynak sem volt szabad lenni, közvetlen követte őt, mely élelmi szereit vitte utána, hogy seregét teljesen függetlenné tegye az élelmezéstől, melyet a harcztéren napról napra különben nem találhatott volna a sereg megoszlása nélkül. Fiatalabb éveiben s midőn még kisebb hadakat vezérelt azon keletiek ellen, kiknek a süker fénye könnyen imponált, merészség és elővigyázat csodálatosan párosult Paskevicsben. Mennél öregebb lett a tábornok s mennél nagyobbak az általa vezérelt seregek, a merészség annál inkább hátrált az elővigyázat előtt. 1831-ben Diebics halála után azon orosz hadsereg fővezérletét kellett átvennie, mely a lengyel felkelés ellen volt felállítva. Ha a persa és török háborúban követett rendszerét itt is fenn akarta tartani, legalább is ötször annyi katonát kellett mindig egy vonalon egyesíteni, mint amott. Paskevics hű maradt rendszeréhez; de az élelmezés most nagy nehézségeket okozott s feltűnőleg, lassítá a mozgalmakat, úgyannyira hogy utóvégre is nem egyedül saját következetessége, hanem a lengyel hadvezérlet elégtelensége is szerezte meg neki a győzedelmet. Ennek kivívása után varsói herczeggé s a lengyel királyság helytartójává neveztetett Ezen állásában a legnagyobb befolyást gyakorló a következő évek alatt az orosz hadsereg szervezésére s kiképzésére, mely ezóta általában a fegyvertömegek rendszere szerint képeztetett ki s gyakoroltatott be, úgy hogy egész had-osztályok és hadtestek egyetlen zászlóaljak és századok gyanánt alkalmaztattak.”

Paskevics, e tömeges hadviselési rendszert akarta jelenleg is foganatba venni, s attól annál kevésbé volt hajlandó eltérni, minthogy nem kételkedett, miképen az osztrákok főleg azért sürgetik annyira a 25 ezernyi orosz jobb szárnynak mennél előbbi bevonulását s az osztrák fő sereghez csatlakozását, hogy e segélylyel még az egész orosz hadsereg bejötte előtt vívhasanak ki valamely elhatározó győzedelmet. Paskevics pedig az orosz fegyvernek kívánta, a czár eszméje szerint is, fentartani a felkelés elnyomásának dicsőségét. Ő tehát ama sürgetésekre azt válaszolá, hogy május vége előtt lehetetlen elkészülnie a támadásra. Utóbb pedig még e határidőt is két héttel későbbre, június közepére halasztotta.

Ő ugyan is kedvelt tömegrendszerét most, hogy az orosz fegyverhatalomról annál nagyobb bámulatot ébresztszen a világban, kivált pedig a szövetséges Ausztriában, egész nagyszerűségében foganatba akarván venni, közvetlenül a maga vezérlete alatt állandó fő sereget százezer emberre szándékozott emelni; e roppant erőt pedig csak akkor akarta Galicziából beindítani, midőn annak számára az élelmi szerek is elégséges mennyiségben fel lesznek halmozva az ország határszélein. Az osztrák kormány, hogy őt e szándékától elmozdítsa, ígéretet tőn neki, hogy az élelmezésről ő maga az országban kellőleg fog gondoskodni. De a nagy óvatosságú tábornagy annál kevesebbet hajtott ilyféle ígéretekre, mivel jól tudta, hogy az osztrákok, kik a pozsonyi határszéleken kivtll az országból tényleg semmit sem birnak, azokat legjobb akarattal sem fognák teljesíthetni. Ő függetlenné akarta tenni hadseregének mozdulatait az osztrákoktól s azok Ígéreteitől és teljesen biztosítani annak élelmezését. E végett egy részről Krakóban, más részről Duklán roppant táraikat töltetett meg élelmi szerekkel, úgy hogy egyedül Duklán e táraokban az emberek számára mindig 30 napi, a lovakéra 8 napi készlet legyen felhalmozva. E táraik megtöltésére Galicziából s orosz Lengyelországból ezer meg ezer szekér tétetett mozgásba; Duklánál pedig mintegy 1600 részint koronát, részint bérlett társzekér

állott, melyek onnan az élelmi készletet hetenként egyszer a sereg után szállítanak. Az ezredeknek, külön mindeniknek kenyert 12 napra, pálinkát és vágó marhát 20 napra, a lovasságnak e fölött egy hétre való takarmányt kellett mindig magokkal vinniök. Valóban szerencséjükre, mert az osztrákok ígéreteit már Galicziában sem találták teljesítve; Magyarországon pedig, tudjuk, hogy Paskevics gondoskodása mellett is sáskák módjára, még a kertek veteményeit is nyersen falta fel az éhes legénység.

Paskevics mind ezen előkészületek bevégezte után akarta csak megkezdeni hadjáratát; bár tehát seregének nagy része már május első tizedében Galicziában volt, a május 2-ról hozzá intézett ama felszólítást, hogy legalább 25 ezer embert küldjön be tüstént az osztrák főszereg erősítésére, azon menséggel utasította el, hogy arra nincs felhatalmazva. Midőn azonban az osztrák kormány, e választ vévén, még sürgetőbb hangon ismétlé felszólítását, Paskevics végre Paniutin tábornokot 12 ezernyi hadosztálylyal a krakkói vasúton Magyar-Bródba küldé, hol az május 14-kén érkezett meg; más részről pedig Sass tábornok alatt a 3-dik hadtest előhadához rendeletet bocsáta, hogy az Árva völgyébe nyomuljon. E hadból egy kozákcsapat már május 13-kán áttört a magyar határokon, s ezek voltak az első muszkák a magyar földön.

Mihelyt annak híre, hogy Paniutin az orosz hadosztálylyal valahára Hradisch felé indított, Olmützbe megérkezett, Ferencz-József császár, május 10-kén azonnal Pozsonyba ment, szemlét tartandó serege fölött, melylyel Welden mindjárt az orosz segélyhad megérkezése után megkezdeni szándékozott Buda felmentésére tervezett hadjáratát. E hadsereg jelenleg négy hadtestből állott, melyek elsejét Schlick, másodikát Csorics, harmadikát Schwarzenberg, negyedikét Wohigemuth tábornokok vezénylék. E négy hadtest létszáma, az osztrák tartományokból legújabbán nyert szaporodásokkal mintegy 59,000 emberre emelkedett. Hozzá csatlakozandó

vala még nem sokára Vogel tábornok nyolcz ezernyi hadosztálya is, mely, mint mondók, május elején tört be Galicziából s a felső Vág völgyön sietett Pozsony felé, s melyben Benedek is egy dandárt vezényelt hazája ellen.

Weldennek az volt terve, hogy Schlick és Csorics hadtesteit Komárom ellenében a Duna jobb partján védelmül hagyja, a 3-dik és 4-dik hadtestekkel pedig, melyekhez még Vogel hadosztálya s az orosz segély járulanda, a Duna balpartján Vác felé sietend Buda felmentésére. E terv szerint a két első hadtestet már május 12-kén felállította az óvárcsornai vonalon, hol azok Komáromot tartanak szemmel; a más két hadtestet pedig a Vágig, a Diószeg-lipótvári vonalba toltta előre. Hogy az egymástól oly nagy távolságban működendő két sereg mindegyikének legyen fővezére, Haynau altábornagyot, ki az olasz hadjáratban magát kitüntette volt, kérte segédül maga mellé a császártól. Haynau ennél fogva néhány nap múlva meg is érkezett Pozsonyba.

Minden készen állott a hadjárat megkezdésére, csak még az orosz segélyhad hiányzott. Pár nap múlva azonban, mint említők, ez is megérkezett Magyar-Bródba; s Welden azonnal rendeletet küldé annak vezéréhez, hogy haladék nélkül Nagy-Szombatba nyomuljon. Paniutin válasza azonban úgy hangzott, miképen ő semmi határozott utasítást nem vett aziránt, hogy az osztrák fővezér parancsai alá álljon; sőt meg volna neki hagyva, hogy Magyar-Bródnál várja a további rendeletet. Értesült e mellett arról is Welden, hogy az orosz hadosztály felére sem megy a 25 ezernek, mennyi Paskevics-től kéretett.

A Buda felmentésére tervezett hadjárat tehát elhalasztott; s a mindinkább szaporodó nehézségek elintézése s a még függőben lévő részletek elhatározása végett, Ferencz-József császár május 20-kán személyesen útra kelt Varsóba, hova a muszka czár néhány nap előtt megérkezett. A két császár itt három napot töltött együtt, s értekezleteikből aztán a többi közt a következő lényegesebb határozatok keletkeztek:

az orosz hadsereg június 17-kén kezdi meg hadműveleteit; Paniutin hadosztálya az osztrák fősereggel haladék nélkül egyesülend, de annak csak tartalékául fog alkalmaztatni; az osztrák főserég mind addig semmi komolyabb csatába nem ereszkedik, míg az orosz főserég vagy annak legalább is jobb szárnya be nem vonult Magyarországra; támadó munkálatait pedig csak az egész orosz erő bevonulta után kezdeni meg.

E határozatok körülbelül egy időben érkeztek Buda megvételének hírével Weldenhez. Ő tehát tervezett hadjáratával felhagyva, ismét védelmi állásba helyezte egész seregét. Néhány nap múlva pedig egészen búcsút vett a tábortól. Az udvar május 30-kán lemondását elfogadván, Haynaut nevezte ki utódává a magyarországi osztrák hadak fővezérévé.

Báró Haynau Gyula, a hesseni választó fejedelem törvénytelen fia, 1786-ban született, s már 1801-ben Ferencz császár szolgálatába állván, 1815-ig több hadjáratban vett részt. 1835-ben tábornokká, tíz évvel később altábornagygyá neveztetvén, 1847-ben mint osztályparancsnok, Temesvárra küldetett. Említők, mily ellenséges indulatot nyilvánított itt, s mily dühösen kelt ki minden alkalommal 1848 tavaszán a Pozsonyban végrehajtott reformok ellen. A megyei hatóságtól e miatt a minisztériumnál be vádoltatván, ez az országból elmozdítását sürgette Latour bécsi hadügyminiszternél; kitől azonban csak azt vette válaszul, hogy nem kell ügyelni az ismeretes hóbortosságú emberre, ki egyébiránt mérsékletre fog intetni. De Haynau nem sokára maga is megunta állását, melyben, a Bécsből vett intések szerint, a gyűlölt magyar minisztériumtól függővé tétetett, s ennek irányában féket nem tűrő jellemét mérsékelnie kellett volna; az olaszországi hadseregbe kívánta tehát magát áttétetni. Verona parancsnokává neveztetvén, a custozzai győzedelemben jelentékeny részt vett, az őrség egy részével minden rendelet nélkül, saját felelősségére sietvén a csataterre, hol megjelenése a mily váratlan, oly hasznos lőn a császári seregre nézve. 1849-ben,

midőn a háború Ausztria és Piemont közt, a fegyverszünet leteltével márcziusban újra kitört, Haynau mint a 2-dik tartaléksereg parancsnoka, Lombardiában maradt hátra, hogy a piemontiak ellen indult Radeczkynek a netalán történhető felkelések ellen hátát fedezze. És midőn Brescia csakugyan megkísértette a felkelést, azt oly borzasztó kegyetlenséggel fojtotta el, mely nevét az Albákéval s Bastákéval egy sorba s egész Európában iszonyat tárgyává tette. Ezen emberre bízott most Magyarország sorsa; mert a fővezérrelt egy-szersmind azon egész hatalom is reáruházott, melyet előbb Windischgrätz birt vala. Mivel azonban a tábornok a polgári ügyek vezetésében nem birt jártassággal, oldala mellé báró Gehringer, erdélyi szász burokrata, neveztetett ki *császári* biztossá. És e hatalom teljességénél fogva Haynau csak Magyar-országban hágott még szomorú dicsőségének tetőpontjára. Ő mindjárt vérontással kezdte meg hatalomgyakorlatát. Még Windischgrätz uralma alatt több hadi fogoly ítéltetett volt halálra, kik azonban, mivel az ítélet végrehajtása elhalásztattott, már kegyelmet remélének. Haynau ezek közül hármat, báró Mednyánszky László őrnagyot, Gruber kapitányt, s a köztiszteletben álló Razga evangélikus lelkészt mindjárt fővezérsége első napjaiban kivégeztette, mintegy tudtára akarván adni a világnak, mily szellemben fogja gyakorolni a reáruházott teljhatalmat.

A kötött szerződés szerint, az orosz haderő bevonultáig az osztrák hadak is tétlenségben kénytelenítették maradni; ezen idő mindazáltal koránt sem veszett el haszon nélkül reájok nézve. Az osztrák kormány miként májusban, úgy június közepéig is nagy gondot fordított hadainak szaporítására. Olaszországban a béke még nem volt ugyan teljesen helyreállítva; de miután Carlo-Alberto piemonti király márczius 21-kén Vigevano —, két nappal később pedig Novara mellett legyőzetvén, még az nap lemondott s fia és utóda, Victor-Emanuel, már 24-kén aláírta a fegyverszünetet, a békére biztos volt a kilátás, és a lombárd-velencei királyság-

ban is még csak az egy Velence tartá magát a császáriak ellen. Az Olaszországban csak némileg is nélkülözhetőkké lett hadak tehát a déli vaspályán Bécsbe, onnan Pozsonyba szállítottak. A német örökös tartományokban, sőt még az elfoglalva tartott magyar határszéli vármegyékben is szakadatlanul folyt az újonczás a meggyérült zászlóaljak kiegészítésére. Megtörtént ugyan néha, hogy a részökre szedett újonczokat egyik másik megyei tisztviselő, ha alkalom ajánlkozék, a magyar táborba küldötte; de miután Welden e miatt Petőcz alispánt agyonlövötte, ezt csak kevesen merték megkísérteni.

Többen találkoztak olyanok, kik nem elégelve, hogy hazájokért annak igazságos önvédelmi harcában eddigelé semmit sem tettek, most egyenesen ellene fogtak fegyvert, vagy álltak különben az osztrák kormány szolgálatába. Május 23-kán Pozsonyban herczeg Eszterházy Miklós, Keglevich János, Pálffy Móricz, Forgách stb. grófok aláírásával egy óriási hirdetvény függesztetett ki a falakra, melyben a két szövetséges császárnak épen nem nagy bókot mondó azon állítás után, hogy a magyar forradalom csak magyar elemek által győzethetik le, a nagy urak és birtokosok felszólítatnak, állítanának Szirmay gróf példájára szabad csapatokat. A városi tanács minden újoncznak, ki a császári zászlók alá áll, s kiket *nemzeti* harcosoknak neveztek el, 30 fjt foglaló kézipénzt ígért. Hogy pedig a vállalatban szerényebb sorsú polgárok is részt vehessenek, május 27-kére a megyeház teremébe népgyűlés hirdettetett, hol a tárgy felett tanácskozmány tartatnék s aláírás nyitattnék meg. De a magyar urak Pozsony német ajkú derék polgárai közt sem igen örvendhettek az izgatás eredményeinek. Alig jelent meg, s ezek is talán csak kíváncsiságból, száz polgár; minek következtében a város tanácsa a gyülekezetet, mint mondatott, „részvevő *hazafiak* hiánya miatt” minden eredmény nélkül feloszlatta. Még e néhányak közt is, kik a gyűlésre megjelentek, találkoztak kik elég bátrak voltak akként nyilatkozni, hogy az újoncz-állítás

dicsőségét a jelen körülmények közt azon uraknak akarják átengedni, kik a felszólítást aláírták.

Egyébiránt e szabad csapatok kiállítására az osztrák minisztérium is megígérte támogatását. De a vállalkozó urak mindemellett is, s daczára buzgalmoknak alig lettek képesek pár száz határszéli német és hiencz suhanczot kiállítani. Bár azonban a hazafiúi érzelmű népet sem az osztrák vezéreknél sem a magyar uraknál nem igen sikerült elcsábítaniok: a hat héti szünet alatt az osztrák hadsereg tetemes erősítést nyert. Midőn Komárom felszabadítása után Jellasics Buda környékéről a Drávához vonult le, a Pozsony körül öszpontosított osztrák főszereg létszáma nem ment egészen 40 ezerre; június közepén pedig, midőn a harcz ismét megkezdett, hivatalos adatok szerint, 71 ezer s néhány száz fegyveres állott a császári zászlók alatt.

Mind ezen roppant előkészületek a császáriak és szövetségeseik részéről, melyeket legalább gyaníthatott, sem bírhaták reá Görgeyt, hogy a hadi munkálatok megkezdését siettesse. A Kossuth megbuktatására szőtt fondorlataival elfoglalva, a haza ügye iránt oly gondatlan volt hogy, bár Klapka védelmi terve nem nyerte meg helyeslését, — mert annak fogantatba vételével a fő vezérletről neki lemondania kellett volna, — a haza védelmének szélesebb alapú tervéről egyáltalában nem gondoskodott. A kormányzó folytonos sürgetéseit pedig az erők öszpontosítása s a munkálatok valahárai megkezdése iránt ezerféle, jobbára vagy kicsiny szerű akadályok mentségével, vagy hiú biztatásokkal játszotta ki. A hadi tervről vagy magának, mint hadügyminiszternek, vagy, mit épen tervek készítése végett alkotott, a középponti hadmunkálati irodának kellett volna gondoskodni. De ezen iroda is, mely a sereg háta mögött több mértföldnyi távolságban, jobbára politikával s a kormány tetteinek idéttlen bírálgatásával foglalkodék, hivalkodva pazarlá a drága időt.

Mint említők, Klapka, midőn a hadügyminisztériumban helyettesíté Görgeyt, készített egy munkálati tervet, mely a

május 12-kei miniszteri tanácsban el is fogadtatott a kormány által. E terv fővonalaiban következő volt. Az ország fegyveres ereje akként állíttassák fel, miszerint ama kettős feladatnak egyaránt megfelelhessen: hogy a háború, vagy eldöntő ütközetek által, ha azokra kedvező alkalom ajánlkozik, gyorsan végeztethessék be; vagy ha ezt alaposan remélni nem lehetne, minden nagyobb ütközetet kerülve, hosszú időre nyujtassék. E végre Komárom, mint elsáncolt tábor, Klapka vezérlete alatt, 30 ezernyi őrsereggel láttassék el, melynek fő feladata leend, az osztrák fő sereget előnyomulásában meggátolni. A 2-dik és 3-dik hadtest, számszerint 20 ezer ember, a Nyitra vagy a Vág folyamnál vesz állomást. Ezen sereg balszárnya által Komárommal, jobb szárnyán pedig Görgey Ármin és Beniczky Lajos mozgó csapatai által a felvidéki sereggel lesz összeköttetésben, melynek létszáma szinte 15—20 ezerre fog emeltetni. A Vág vagy Nyitra melletti haderőnek, melyet Aulich vezérelend, feladata az ellenséget a Duna balpartján szemmel tartani, a bányavárosokat fedezni, s alkalmilag, az ellenség mozdulatai által feltételezett esély szerint, vagy a komáromi, vagy a felvidéki sereggel egyesülve, azok valamelyikét oly állapotba helyezni, hogy az ellenségre sükeres csapást lehessen intézni. Ha az oroszok valóban betörnének s pedig Árván és Duklán keresztül: a felvidéki sereg erősítse meg a vági két hadtestet, hogy ez képessé legyen előbb az árvái szűk völgyekben megverni s kiűzni az ellenséget; azután mind a két sereg a Duklánál betört ellenségre forduljon. Ha az orosz főereg a kassa-pesti országúton nyomul előre: a két sereg egyesülési pontja Miskolcz, hátráló vonala pedig a Tisza vidéke, Poroszló táján.

Arad és Temesvár ostromát Vécsey tábornok megfeszített erővel folytassa, mi végre őt Perczel a maga hadtestének felével segített. E hadtest másik fele Bemet erősítendő meg, kinek mindenk előtt Titel megvétele s Pétervárad minden oldalról felmentése tűzetett ki feladatul. Ennek megoldása után Bem, a Dunán átkelvén s Kmety hadosztályával egye-

sülvén, a komáromi táborral összeköttetésben a körülmények szerint külön, vagy egyesülve — mikor aztán Bem veendi át a fővezérletet, — folytatja működését. Idő közben Kmety, Buda megvétele után, a maga hadtestével a Balatonnál foglal helyet, Tihany félszigetet gyűlhelylyé erősíti s a dunántúli nép felkelését szervezendő, utóbb, mint mondók, Bemmel egyesülendő. Bem visszavonulása Budán keresztül történik, hol a Pest felé húzódott fő, azaz, a vági sereggel egyesül, a fővezérletet itt is ő veendi át. A Tisza vidékén egy tartaléksereg gyűjtetik. Erdélyben Czecz tábornok vezérlend, munkásságát mindenek előtt oda fordítandó, hogy az oláh felkelés maradványait Janku alatt elfojtsa, Gyula-Fehérvárt megvegye s az országba vezető szorosokat megerősítse s megvédje.

Szakértők e tervet több tekintetnél fogva s méltán gáncsolták. Maga a józan ész, minden stratégiai szakképzettség nélkül is kénytelen azt elvetni, mert már alapeszméje hibás: öszpontosítás helyett szétszórta haderőnket. Harczba vezethető, felszerelt, felfegyverzett seregünk száma mindössze is csak 125—130 ezerre ment. Ezen haderővel az ellenségnek több mint kétszer annyi ereje ellen egyszerre, minden oldalról védeni akarni az országot, annyi volt mint engedni, hogy elforgácsolt, megosztott hadainkat egyenként verje meg a kétszeres számú ellenség. Nem csekélyebb hibája az, hogy lényegileg védelemre lévén számítva, a harcz kezdeményezését az ellenség kényére bízza, hogy ott és akkor támadhassa meg csekélyebb erőnket, hol és mikor túlnyomó erejével tetsszeni fog azt megsemmisíteni. Továbbá, igen bonyolódott, s az időt és tért egyáltalában nem veszi tekintetbe. Például Bemnek Titel megvételeben, Pétervárad felmentésében oly feladatot tűz ki, s oly hosszú utat szab elejébe, hogy mire ő feladatának megoldása után a Duna jobb partja hosszában Tótországban, a Dráván, Baranyán, Tolnán vagy Somogyon keresztül csak Veszprémbe is eljuthatandó vala, az ellenség, ha megosztott seregeinket Komárom táján gyorsan s egyen-

ként megtámadja, könnyen megtörténhetik vala, hogy Bemnek a Dunán túl nincs többé kivel egyesülnie.

A támadó csapások lehetősége — mond Rüstow — fel volt ugyan a tervben véve, de azok általa épen nem valának előkészítve, hanem a legboldogtalanabb módon, csak az egyes hadvezérek jó akaratától maradtak feltételezve; holott ezeknek önkéntes, gyors együtt-munkálására számítani bizonyára nem lehetett; azt remélni pedig, hogy majd a kormány a középpontból parancsok által erőszakolja ki az időszerű közremunkálást, valóban a bárgyúsággal volt volna határos. A védelmi tervet csak az tehette volna termékenynyé, ha általa egyszersmind ily támadó csapások is előkészítetnek; ez pedig csak úgy történhetik vala, hogy a lehetőleg erős főszereg egy erélyes fővezér alatt pontosították össze. Ezen terv pedig épen az ellenkezőt míveli, midőn azon főszereget, mely az 1., 2., 3., 7. és 8-dik hadtestekből, Kmety osztályából s Görgey Ármin és Horváth mozgó csapataiból volt képezve, s melyet újabb csapatokkal is lehetett volna még erősíteni, már eleve szétszakgatja, s a külön komáromi, nyitravölgyi s balatoni seregekre osztja, és egy új fő szereg képezését csak Bemnek a Dunán túl való kétes megjelenésétől feltételezi, s akkorra halasztja, midőn Bem Titel megvételének súlyos feladatát s egy hosszú, többféle természeti akadályok által nehezített menetet végrehajtandó vala.

A józan ész sugallata szerint minden szakképzettség nélkül is beláthatni, hogy az adott körülmények közt csak oly féle terv szerint lehetett volna sikerrel működni, mely seregeinket, miután Buda ostroma miatt a legkedvezőbb idő már különben is elosont, legalább annak megvétele után a lehető legnagyobb gyorsasággal és számban egyesíti vala Komáromnál, s mit sem gondolva a Duklánál később betörhető s úgy is lassan mozgó orosz sereggel, az osztrák határok felé, a császári hadak ellen intézi támadó munkálatait. Mikorra Buda megvétel, a vereségeik következtében elébb lehangolt s megfogyott császári hadak, már ugyan jó formán

összeszedték magokat és számban is tetemesen megerősödtek; de annál inkább csak olyféle terv vezethet vala célra bennünket, mely szerint minden másutt csak valamennyire íb nélkülözhető hadaink s minden idővesztegetés nélkül öszpontosíttatnak s a támadó munkálatok erélylyel megkezdetnek; így még talán meg lehetett volna egy pár elhatározó ütközetben verni a császári hadakat, ha bár ez alatt fél országot elfoglalja is a Duklánál betört muszka sereg. Ha pedig egyszer az osztrák sereg megveretett, Bécsnek a felkelésre alkalom nyújtatott volna, csak egy ellenség, az orosz, marad vala még szemközt hadainkkal. Bizonyára, ha még győzedelmtink általában lehetséges volt, azt csak egy ilyféle terv eszközölhette volna. És a kormány s mind azok, kikből a remény nemzetünk végdiadalára, vagy legalább a nyugoti hatalmak közbelépte által eszközendő becsületes békére végkép még nem vezett ki, e reményöket csak ilyféle terv fogatba vételére s tábornokaink jó akaratú s gyors közremunkálására építették.

De, fájdalom, a vezérek többségében hiányzott már a jóakarató egyetértés, önzetlen közremunkálás, mely egyedül csak a haza javát tartaná szem előtt. E helyett mind több viszály, meghasonlás, engedetlenség merült fel köztök; mi miatt aztán a stikeres működésre fordítandó drága idő, az ellenség előnyére tétlenül vesztegettetett el. És, mi legsajnálatosabb, e viszályok épen abban keresték a magok indokolását, mit a kormány az egyetértő közreműködés, öszzevágó munkálatok s a hadak öszpontosítása érdekében rendelt vala. Hadviselésünk eddigelé azért nem termetté meg mind azon gyümölcsöt, melyre különben jogosan lehet vala számítani, mivel a külön hadtestek munkálatai közt hiányzott az öszfeüggés, a hadviselésben nem volt egység. A hadtestek vezérei közöl többen elsőségi vágyból, hiúságból egymás iránt féltékenyek, egymástól mindnyájan függetlenül kívántak működni, inkább saját dicsőségöket, mint a haza javát hordván szívökön. Dembinski csak azon feltétel alatt fogadta el a felvidéki sereg

vezérletét, hogy a többi sereggel érintkezésbe se jöjön. Perczellel a Bánságban s Bácskában, szeszélyes makacssága miatt örökös baja volt a kormánynak. Bem hallani sem akart a hadügyminisztériumról.

E szétvonás megszüntetése, a munkálatokban szükséges egység helyreállítása s a seregek öszpontosítása végett a kormány, miként említők, május 20-kán oly rendeletet bocsát ki a hadtestek és osztályok vezéreikhez, hogy ezentúl egymással mindnyájan összefüggésben, a hadügyminisztérium által megállapított terv szerint, kötelesek működni s e végett ettől veendik a parancsokat. De a kormány e rendelete a vezérek részéről mindjárt engedtlenséggel találkozott.

Dembinski, már azért is boszús, mivel terve, mely szerint Galicziába törni szándékozott, a kormánynál nem talált helyeslésre, május 24-kén Bártfáról írt levelében lemondott s magát végkép elbocsáttatni kívánta a magyar szolgálatból. „Jól tudja a kormányzó, így ír egyebek közt, mennyit kellett már túrnie azon két úrtól (Görgeytől és Klapkától), kik jelenleg a hadügyet vezetik — Azt sem teheti, hogy oly rősz terv szerint munkálkodjék, mely az ország veszedelmét vonja maga után... Es mind e mellett neki még más hadvezérekkel is összekötetésbe kellene lépnie; mit ő egyáltalában nem fogadhat el...” A felvidéki sereg vezérlete, az ő lemondása után Wysocki és Dessewffy Arisztid tábornokokra bízott. — Több volt a baj, mint láttuk, Perczellel, ki Görgey hadügyminisztériumától függeni szinte nem akart, s végre hasonlóképp lemondott.

Bem volt az első, ki a kormánytól elfogadott munkálati tervet legalább egy részben megghiúsította. Ő egyenesen kijelenté a kormányzónak, hogy inkább lemond s végkép visszavonul, mintsem a dunántúlra menjen s Erdélyből távozzék. Ezen kedvetlenség volt aztán oka, hogy nem is az egyébkor tanúsított erélylyel működött a Bánságban, mióta Malakovszkynak Oláhországból betört seregét oda ismét visszaverte. Ezután több ideig tétlen maradt, s a helyett mi feladatául volt

kitűzve, hogy a Sajkás-kerületre s különösen a megerősített titeli fensíkra szorított szerb felkelést megtörni ügykezett volna, hosszabb időzés után Erdélybe távozott. E mulasztásnak az lett utóbb következménye, hogy a magára hagyott Perczel, s a helyébe bács-bánsági vezérré kinevezett Vetter sem birt az Aldunához lejött Jellasics által megerősített szerbek ellen annyi eredményt kivívni, hogy az itt működő 30—35 ezernyi haderő felét, miként tervezetett, a komáromiakkal s a fősereggel való közremunkálás végett a dunántúli vidékre lehetett volna rendelni.

A szívélyesebb viszony egyébiránt Bem s a kormányzó közt is meg volt ez időben zavarva. Bem nem csak mint tábornok függetlenül akart működni, hanem a polgári ügyekbe is nagy beavatkozásokat engedett magának mind Erdélyben, mind legújában a Bánságban. Amott a só árát önhatalmából leszállította; emitt az elűzött szerbek és oláhok helységeibe magyar paraszt családokat telepített stb. Ezek s hasonlók miatt éles levelezés folyt közte s a kormányzó közt. Ehhez járult még Bem viszálya Vécseyvel. Midőn Bem a Bánságban a császáriak ellen működék, egy, a Vécsey hadtestéhez tartozó dandár parancsnokának, a tábornok mellőztével, rendeletet küldé, hogy vele közreműködjék. Vécsey, ki Arad ostromát vezérlé s Bemnek nem volt alája rendelve, dandárnoka által tudósítatván, Bemnél panaszos előterjesztést tón, kérvén őt hogy, ha segélyre van szüksége, azért egyenesen hozzá forduljon, nem engedhetvén, hogy a vezérlete alatt lévő parancsnokok, a fegyelem s munkálatai kárára, tudtán kívül távozzanak kiszabott állomásaikról. Bem azonban a jogos panaszra sértőleg válaszolt; s a kormányhoz e miatt írt levelében is több gyalázó kifejezésekkel illette Vécseyt. A sértést élesbíté az, hogy e levél Bem valamelyik tisztje által egy erdélyi lapban közzé tétetett. Vécsey, teljes joggal, elégtételt kívánt a kormánytól. Bem ezt, Kossuth sürgetéseire, végre meg is adta, hírlapilag kijelentvén, hogy a vád félreértésen alapult, minél fogva sértő kifejezéseit visszavonja.

Mind ez némi keserűséget okozott Bem kedélyében. Kossuth tehát, ki az egyébiránt érdemtelen tábornokot most szükségesebbnek tartá mint valaha, hogy vele teljesen kiegészülődjék, június 19-kén személyesen találkozott vele Nagy-Váradon. De a mondottakon kívül még egy más ok is készíté Kossuthot a találkozásra. Az osztrákok és muszák betörésének híre már naponként erősült; s miután az említett hadi terv foganatba vétele elmulasztatott, kétségessé lön, képes lesz-e feldunai hadseregünk ellentállni a két ellenségnek. Kossuthnak azon esetre, ha a Feldunánál legyőzetnénk, az volt eszméje, hogy hadaink a Maros vidékén pontosittassanak össze, s itt Bem venné át a fővezérletet. Ez iránt is akart tehát előleg értekezni a tábornokkal.

Fő oka azonban annak, hogy bármi terv is munkálatba nem vétetett, s általában, hogy Buda megvétele után a harc tüstént meg nem kezdetett; utóbb pedig oly szerencsétlen fordulatot vett, hogy eddig annyiszor győzedelmes hadaink mind több és több veszteséget szenvedtek, számukban megfogytak, lelkesedésükben lehangoltattak, és végre, ezek következtében, a hazafiúi reményekkel oly iszonyú ellentétben álló viszonyok fejlettek ki, — Görgey fővezér s hadügyminiszter volt. Ő Buda megvétele után úgy vezette a nemzet szabadságharczát, hogy annak utóbb szükségkép a világosi katasztróphal kellett végződnie. Hadi munkálatainak összege azóta nem volt egyéb, mint részben a Kossuth elleni gyűlöletből s őt és a függetlenségi nyilatkozatot megbuktatni törekvő heves vágyból, részint hanyagságból, könnyelműségből s engedetlenségből elkövetett hibák, szándékos és szándékatlan balfogások láncolata, melyeknek a világosi fegyverletétel csak befejezése lön.

Elbeszéltük, mik voltak légyen ez időben céljai, szándokai; mik bírták őt Kossuth ellen ama heves gyűlöletre, melynél fogva, a Debreczenben az ő megbuktatására szőtt fondorlatai miatt, a haza legdrágább perczeit elvesztegette. E fondorlatokat ő még Debreczenből távozta után is nem

kevesebb szenvedélylyel szövögeté. Említők, hogy céljai érdekében, a békepárttal folytatott értekezletek szerint, egy hírlapot szándékozott megalapítani, melyben, ama párttal kezdet fogva, a kormányzó ellen egy erős ellenzékot fejtsen ki, s népszerűségét a nemzetben aláassa. Midőn tehát Debreczenből végre távozva, Pestre visszatért, ott ismét több napot vesztegetett el, hogy e lapot megindítsa. Kétséget nem szenved, egy ilyféle lap ügyesen szerkesztve, nagy befolyást nyerhetett volna a közvéleményre. Görgey neve, mely alatt az megindítandó vala, Buda megvétele után oly nagy népszerűségre jutott nemcsak a hadseregben, hanem az egész országban, hogy azt e tekintetben még talán Kossuth neve sem haladta meg. E népszerűség tehát, párosulva a lap beirtartalmasságával, mit a vele szövöttezett békepárt jelesebb erői egyelőre is biztosíthatának, felette nagy súlyt kölcsönözhetett volna e közlönynek. E veszélyt lehetetlen volt át nem látni a kormányzónak; miért is ő e lap kiadását egy miniszteri tanács végzése által meggátolta. A titkosabb célzatokat nem tekintve is, melyeket Görgey e lapnak kitűzött, a kormánynak erre elég oka volt. A hadseregben, mindenek felett pedig a Görgey közvetlen vezénylete alatt volt 7-dik hadtestben s annak táborkarában a politizálás kórsága már is annyira elhatalmazott, hogy a kormány s a hadsereg közti meghasonlás veszélye, egy azt tüzetesen szitogatandó lap nélkül is, mind fenyegetőbbé vált. Értésére adatott tehát Görgeynek, hogy közlendői számára a hivatalos közlöny, mint hadügyminiszternek, különben is nyitva állván, más, katonai szellemű lap kiadásának megengedése, miután az ama már is aggasztó mételety a hadseregben még inkább kifejzhetné, bűnös könnyelműség lenne a kormány részéről.

És még azután is, miután valahára Komáromba s a hadsereghez visszatért, nem annyira hadi tervek s munkálatok, mint fondorlatainak tovább szövése foglalkodtatá elméjét. E napokban egy terjedelmes emlékirat készítéséhez fogott, melylyel aztán, június közepe táján ismét személyesen jött le Buda-

pestre, hogy azt a miniszteri tanácsnak benyújtsa. A hosszú irat főleg a hadügyek állását, pénzvizonyainkat s hadviselésünk körülményeit fejtegette ugyan; e tárgyat mindazáltal, úgy látszék, inkább csak ürügyül akarta felhasználni első nyílt fellépésére Kossuth ellen. Mintegy üterére akart tapintani a kormányon ülő férfiaknak, hogy lássa, mennyi bennök az erély és bátorság, vele szembeszállni, mekkora az egyetértésük Kossuthtal? Az emlékiratban ugyanis kiterjeszkedett a függetlenségi nyilatkozatra, s azt, daczára annak, hogy magát két héttel elébb, a hadügyminiszteri tárcza átvételénél, esküvel kötelezte, miképen e függetlenségi nyilatkozatot minden következményeiben helyesli, jóváhagyja s fentartani fogja, most mégis határozottan roszalta, idétlen, fonák lépésnek bélyegezte. Azt lehetett várni, hogy ebből összeütközés, nyílt harcz támad közte s a kormányzó közt. S talán épen ezt kívánta elő is idézni Görgey a kényes tárggyal, melyet nem letté tenni már nem lehetett, s melynek roszalása vagy épen visszavonatása is csak Kossuthot, annak egyedüli szerzőjét, sértheté, de a haza ügyére szintűgy nem lehetett befolyással, mint nem volt annak megalkotása. Mert bizonyára, oly igazságtalanul senki sem ítéltet Görgey eszéről, hogy róla feltehesse, miképen ő valaha hitte volna, hogy az april 14-kei törvény eltörlése képes lesz a határokon álló százezernyi muszka hadakat megfordítani, visszatérésre bírni. E törvény gáncsolása tehát nem lehetett egyéb Kossuth kihívásánál. A minisztérium bámulatára azonban, Kossuth nem vette fel az elejébe dobott keztyűt, csöndesen végig hallgatá az emlékiratot s egy szóval sem tett észrevételt a csipős kikelésre. A miniszterek közöl, kik Kossuthtól vártak reá választ, egyedül Batthyány Kázmér tett reá némi mérsékelt megjegyzést; mi azonban, mivel a kormányzó folyton hallgatott, nem volt képes vitát ébreszteni. Kossuth, — miként a miniszterek utóbb értesültek, — közvetlen a tanács előtt négy szem közt mindent ráfordíta, hogy Görgeyt az emlékirat visszavonására bírja; de Görgey nem engedett, s ő némán túrta a sérelmet. Kossuth-

nak e gyöngesége újabb inger lőn Görgeyre nézve ármányait azontúl még bátrabban folytatnia. Nem sokára, mint látandjuk, nyíltan felmondta neki az engedelmességet, s daczolva rendeleteivel, mindinkább urává tette magát a nemzet sorsának.

Egyébiránt, visszatérve hadi tervünkre, a fölött hogy annak a Bem dunántúli működéseire vonatkozó része már lehetetlenné vált, maga Görgey sem szándékozott azt soha fogatba venni, s csak addig színlelte abban való megegyezését, míg általa Dembinski, Percei és Guyon elmozdításában célját érte. Ez megtörténvén, magát Klapkát, a terv szerzőjét is reábirta, hogy felhagyván a lényegileg védelemre számított tervvel, valahára támadásra menjenek át a hosszú tétlenségből.

Lássuk tehát emlékirataiból, mily terv szerint indult meg Görgey, midőn a bécsi lapok egy orosz segélyhadnak megérkeztét már régóta hirdették, sőt az egész orosz sereg kevés napok múlva megérkezését bizonyosnak mondták; — de ezt nem tekintve is, midőn ő már nem csak gyaníhatta, de tudhatta is, tudnia kellett és könnyen lehetett, hogy az osztrák császári hadak, a komáromi ütközet óta lefolyt hat hét alatt tetemesen megerősödtek. Elmondván, hogy a főserég Damjanicsban és Aulichban legjelesebb vezéreit elvesztette s Buda megvétele után szinte árván maradt; hogy az új hadtest-vezérek, Nagy-Sándor és Knezics tábornokok, Pöltenberg és Asbóth ezredesek még alkalmat nem nyertek, önállásukat az ellenség előtt bebizonyítani, — így adja elő munkálati tervét.

„El kellett tehát magamat határoznom, hogy az osztrákok ellen kitűzött újabb támadó hadjáratot *vagy* a saját vezérletem alatt *egyetlen vonalon összpontosított* fősereggel nyissam meg, s a még ki nem próbált hadtestparancsnokokkal a jövő esélyeinek vakon menjek elébe; *vagy* osszam fel a főser eget, s egyes önálló hadtestekkel tegyek *több* munkálati vonalon kísérletet, hogy mindjárt kezdetben kitűnjék, ki

fogja az új parancsnokok közül kipótolhatni Damjanicsot és Aulichot.

„Egyetértve a táborvezérkar főnökével én az utóbbikat választám.

„A támadó munkálatot tehát e szerint az önállólag működő 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtesteknek az ellenség vági vonalára intézendő kombinált támadással kellett megkezdeni, s e hadtesteknek csak akkor egyesülniök megint személyes vezérletem alatt, midőn az említett folyamom az átkelés sikerült

„A 7-dik hadtestnek Pöltenberg és Kmety alatt időközben a Duna jobb partján csak tüntetéseket kellett intézniük.

„Az én fővezéri feladatom, az érintett támadó művelet első kifejlési szakában, következetesen csak a munkálati egység fölötti örködésre szorítkozott.

„S én e feladat megoldását a táborvezérkar főnökére bíztam.”

Ő tehát *kétszer annyi* ellenséggel szemben, a helyett hogy egész erejét lehetőleg öszpontosítva, ügyekezék áttörni az ellenség kinyújtott vonalát, egyes hadtestekre oszlatja a főszereget, hogy azok önállólag, egymástól távol működjenek; csupán azért, hogy a parancsnokoknak alkalmat nyújtson kitűntetni, képesek-e önállólag munkálkodni? De nem nyújtott-e evvel az ellenségnek is alkalmat, túlnyomó erejével egyenként elnyomni, megsemmisíteni külön, önállólag munkálkodó hadtesteinket? S e veszteséget pótolhatja-e aztán az, hogy egyik vagy másik parancsnok jeles vezérnek bizonyítja be magát, ki azonban, csudát még sem mívelhetvén, meg nem gátolhatja, hogy a számra sokkal erősebb ellenség az ő csekély erejét meg ne verje? Ily kísérletek még april végén is veszélyesek voltak volna, midőn a többször megvert de még meg nem tört ellenség hátrálni kénytelenítettett hadseregünk előtt: most, midőn az ellenség erkölcsi erejét nem csak annak tudata, hogy számra erősebb, hanem egy hatal-

mas szövetséges gyámolításának bizonyossága is hatványozta, ily kísérletnek mulhatatlanul vészthozónak kellett lenni. E veszélyt pedig még nagyobbá s bizonyosabbá tette ama körülmény, hogy a fővezér még a munkálati vonal közelében sem maradt, hogy a próba alá vetett tapasztalatlan parancsnokok hibáit, balfogásait mindjárt kezdetben helyrehozhassa, hanem még a felügyelést is a hadmunkálati irodára bízta, mely Tatán, a kitűzött harczterttől hét-nyolcz mérföldnyi távolságban, létezett a sereg háta mögött.

Görgey pályájának minden szakában sokkal több belátást s hadvezéri tehetséget tanúsított, mintsem róla feltehető volna, hogy ő e veszélyeket eleve be nem látta. Ebből pedig, fájdalom, szükségkép azon következtetés foly, hogy a haza ügye, annak legválságosabb perczeiben már csak másod rendű dolog gyanánt állott szeme előtt; lelkének legjobb tehetségeit s erejét, legbecsesebb idejét pedig a Kossuth elleni fondorlatok szövése vette igénybe. Ő még a megkezdett munkálatokra való felügyeletet is másra, a középponti irodára bízta, mert épen e napokban írta amaz emlékiratát a függetlenségi nyilatkozat ellen s ment le avval Pestre, hogy ezt a minisztertanácsban megtámadja, — ha lehet, megbuktassa.

Mi volt pedig ama középponti hadmunkálati iroda, melyre Görgey ily válságos percekben bízni merte a munkálatok sikerét s ezekkel a haza sorsát? „Ezen intézetnek, úgymond Klapka, nagy hasonlatossága volt az egykori, annyiszor nevetségessé lett bécsi fő hadi tanácssal. Hasonlóképp tétovázó intézkedései, bénító befolyása a munkálatokra, melyeket az események színhelyétől nagy távolságban, a földek s az ellenséges erő mozdulatainak ismerete nélkül vezetett, a feldunai műveletek folytában eléggé bebizonyították ezen új intézet czélszerűtlenségét.” Hozzáadhatjuk még, hogy ezen iroda élén Bayer ezredes, a főszeregben terjedező ama többször gáncsolt politizáló, az országgyűlést, a kormányzót s minisztériumot gúnyoló, mételyes szellem fő

indítója, állott; — nem tehetségtelen katona ugyan, de a ki-
ben az osztrák hadsereg keblében nyert neveltetése s meg-
futott pályája minden hazafiúi lelkesedést, minden melegebb
honszerelmet eloltott volt, s kit ezen felül a mértékletlen ital
időnként egészen képtelenné tett fontos állása teendőinek
végzésére; s a kit Görgey csak is azért pártolt annyira, mivel
fondorlatainak részese, bűnös terveinek javallója, izgatója,
többször szerzője volt.

Így álltak az ügyek táborunkban, midőn a szövetséges
császárok hadseregei végre megkezdték ellenünk munkála-
taikat. Mielőtt azonban ezeknek elbeszélésébe ereszkednénk,
lássuk, számszerint is mily s mekkora erők álltak egymással
szemben az ellenséges táborokban; mennyi fegyverrel ren-
delkezhetett a magyar kormány összesen s egyenként a külön
harcztereken; s mily erő állott ezekkel szemben a szövetsé-
gesek részéről?

I. A feldunai harcztéren Komárom körül,
Görgey fővezérlete alatt:

1-ső hadtest Nagy-Sándor tá-
bornok vezérlete alatt:

Máriássy hadosztálya: 5 honvéd
zászlóalj, tíz 6 fontos, 8 lovassági
ágyú.

Bobich hadosztálya: 4 honvéd-zászl.,
nyolcz 12 fontos ágyú.

Mesterházy hadosztálya: 1½ hús-
ezred, 6 lovassági ágyú.

Mérenökkari csapat: 2 század utász,
összesen: 9¹/₃ zászlóalj, 12 hu-
szárszázad; létszám:

9,540 ember, 32 ágyú.

2-dik hadtest Asbóth (utóbb Ká-
szonyi) ezr. vezénylete alatt:

Butler hadosztálya: 5 honvéd-zász-
lóalj, 2 század vadász, 4 század

utász; hét 3 fontos, hat 6 fontos, hat 12 fontos ágyú.

Horváth hadosztálya: 5 honv. zászl., hét 3 fontos, tizenégy 6 fontos ágyú.

Mándy hadosztálya: 8huszár-, 1 kunlovas-század, 5 lovassági ágyú.

Összesen: 10½ zászlóalj, 9 század lovas; létszám:

10,400 ember, 45 löveg.

3-dik hadtest, K n e z i c s, utóbb

L e i n i n g e n ezredes alatt:

C z i l l i c h hadosztálya: 5 honv. zászl., 2 század utász, tizenhat 6 fontos ágyú.

Padoszky hadosztálya: 4 honvéd-zászl., hat 6 fontos, 4 röpp.-telep.

P i k e t y hadosztálya: 12 huszár-század, 14 lovassági ágyú.

összesen: 9⅓ zászlóalj, 12lovas-Bzázad; létszám:

9,800 „ 40 „

7-dik hadtest P ö l t e n b e r g tábornok alatt:

P o s t a hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 1 zászlóalj vadász, tizenhárom 6 fontos ágyú.

L i p t a y hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 1 zászlóalj vadász, hét 6 fontos ágyú.

W e i s s e l hadcsapata: 1 zászl. gránátos, 1 zászl. utász, 4 röpp.-tel.

B e r c s é n y i hadosztálya: 21 huszár-század, 20 lovassági löveg.

összesen: 12 zászlóalj, 21 lovas század; létszám:

12,000 „ 44 „

8-dik hadtest Klapka táb. alatt:

Kosztolányi hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, $\frac{1}{2}$ század utász, 12 huszár-század, nyolcz 6 fontos, kilencz 3 fontos, 8 lovassági ágyú.

Eszterházy hadosztálya: 6 zászlóalj honvéd, 2 század huszár, tizenegy 12 fontos ágyú és mozsarak.

Összesen $10\frac{1}{2}$ zászlóalj, 14 század lovas; létszám:

10,500 ember 36 löveg

Kmety önálló hadosztálya: 5 zászlóalj honvéd, 2 század vadász, 1 század utász, 8 század huszár, nyolcz 6 fontos, 7 lovassági ágyú, 2 röpp-telep.

Összesen $5\frac{1}{2}$ zászlóalj, 8 század lovas; létszám:

	5,700	„	17	„
Horváth hadcsapata:	1		zászlóalj	és
2 század honvéd,	4		század	lovas,
4 lovassági ágyú; létszám:	1,600	„	4	„

G ö r g e y Ármin hadcsapata: 13V2

század honvéd, 2V2 század huszár, hat 6 fontos, 4 röppentyű; létszám: 2,300

„ 10 „

Beniczky hadcsapata: 3 század honvéd, 2 század vadász, $\frac{1}{2}$ század huszár, 2 lovassági ágyú; létszám:

800 „ 2 „

Az egész feldunai hadsereg ösz-

szesen: $60\frac{2}{3}$ zász., 83 század

lovas; létszám: 62,640 „ 229 „

II. A feltiszai harcztéren Dembinski, utóbb Wysocki fővezérlete alatt:

8-dik hadtest Dessewffy Arisztid táb. és Bulharin, Lázár, Jasz-witz és Jurics dandárn. alatt;

Gyalogság: 9 honvéd-zászlóalj (de valamennyi hiányos, úgy hogy egy-egy csak 2—5 századból állott), 2 vadász-zászlóalj, 4 századnyi lengyel légió, 12 századnyi szabadcsapatok az éjszaki megyékből, 1 század utász; névszerint $14\frac{2}{3}$, de csak 10-nek vehető zászlóalj.

Lovasság: 6 század huszár, 1 század lengyel dzsidás, 1 század önkéntes.

Tüzérség: négy 12 fontos, tizenhat 6 fontos, tizenegy 3 fontos ágyú, 3 röppentyű-telep.

Összesen: 10 zászlóalj, 8 század

lovass; létszám: 9,600 ember 34 löveg.

Kazinczy külön osztálya: 6 zászlóalj honvéd, 4 század vadász, 1 zászlóalj mármarosi szabadcsapat, 4 század huszár.

Összesen $7\frac{2}{3}$ zászlóalj, 4 század

lovass; létszám: 7,000 „ 23 „

Az egész feltiszai sereg összesen:
 $17\frac{2}{3}$ (névszerint 22 $\frac{7}{3}$) zászlóalj,

12 század lovass; létszám: 16,600 „ 57 „

III. A bács-bánsági harcztéren, a déli hadsereg Vetter altábornagy fővezérlete alatt:

4dik hadtest Perczel Mór tábornok, utóbb Tóth Ágoston ezredes alatt.

Bánffy hadosztálya: 4 zászlóalj honvéd, 4 század huszár, nyolcz 6 fontos ágyú.

Pereczy hadosztálya: $\frac{1}{2}$ zászlóalj vadász, 4 zászlóalj honvéd, 3 zászlóalj önkéntes, $6\frac{1}{2}$ század huszár, hat 12 fontos, hat 6 font., 6 lovassági ágyú.

Igmándy hadosztálya: 1 zászl.honv.,
1 zászl. bácsi önkéntes, $1\frac{1}{2}$ sz. huszár, $1\frac{1}{2}$ század bácsi önkéntes, $\frac{1}{2}$ század pécsi önként., négy 6 fontos, hat 3 fontos, 4 röppentyű-telep.

Simonyi hadosztálya: (Perlaszi, ócskái, aradáci, eleméri őrségek) 2 zászlóalj honvéd, 3 zászl. csongrádi és torontáli önként., 4 század szegedi, csongrádi lovas, 11 ágyú.

Őrségek: Orsován, Pancsován stb, 4 zászlóalj honvéd, $1\frac{1}{2}$ század székely hús., 1 száz. Károlyi hús., 17 ágyú.

Összesen: 21 $\frac{1}{2}$ zászl., 2072 szá-

zad lovas; létszám:

18,800 ember 68 löveg.

5-dik hadtest, Vécsey gr. táborok alatt:

Przyjemski dandára: $1\frac{1}{6}$ zászlóalj honvéd, $\frac{1}{3}$ zászl. kr.issói és torontáli nemzetőr, 1 sz. huszár, hat 6 fontos.

Rákóczy dandára: $\frac{1}{2}$ zászl. honvéd, 2 század huszár, $\frac{1}{2}$ század bihari önkéntes lovas, nyolcz 6 fontos.

Nagy dandára: $\frac{2}{3}$ zászl. honvéd, V2 század huszár, 13 löveg.

Bergmann dandára: 1% zászl. honvéd, 2 század huszár, 7 löveg.

Boros dandára: $2\frac{1}{2}$ zászlóalj honvéd, 1 század zarándi nemzetőr, 1 század huszár, 32 löveg.

Hadcsapat Erdély határain:	3½		
zászl. honvéd, ½ század huszár, 3 löveg.			
Összesen: 10 zászlóalj, 7 század lovas; létszám:		10,000 ember	69
löveg.			
<i>Pétevárad őrsége:</i> 5 zászlóalj honvéd, mérnökkar és tüzérség, összesen:	8,000	„	
Az egész déli hadsereg összesen:			
37 ½ zászlóalj honvéd, 28 század lovas; létszám:	36,800	„	137
löv.			

IV. Az erdélyi hadsereg Bem altábornagy fővezér alatt.

<i>6-dik hadtest, Czecz táb. alatt:</i>			
1 század vadász, 22 (hiányos) zászl. honvéd, 5 tartalék zászl. honvéd, 13 század huszár, tizenkilencz 6 fontos, huszonkét 3 fontos, 4 röppentyűtelep.			
Összesen 277c zászlóalj, 13 század lovas; létszám:		20,000 ember,	45
löv.			
Inczédy mozgó hada: ½ zászl. vad., 1/3 zászl. honvéd, 2/3 zászl. önkéntes, 3 század húsz., 8 ágyú, 3 röpp. telep.			
Összesen: 1 1/3 zászlóalj, 3 század lovas; létszám:	2,000	„	11 „
<i>Gyulafehérvári ostromsereg</i> Stein ezredes alatt: 8 zászl. honv. (hiányosak), 1 század huszár, 2 század önkéntes lovas, két 6 fontos, négy 3 fontos, 3 röpp.-telep, 10 ostromágyú; létszám:	5,000	„	19 „
36½ zászlóalj, 19 század lovas; létszám:	27,000 ember		75 löv.

Tartaléksereg Guyon táb. alatt:

	zászl.	huszársz.	6 fontos	
Hadik osztálya:	4	4	6	
Pulszky „	6	2	6	
Összesen:	10	6		9,500 emb., 12 löv.

Az összes magyar hadsereg:

	zászlóalj.	század lovas	emb.	löv.
Feldunai hadsereg:	60 ² / ₃	83	62,640	229
Feltiszai „	22 ¹ / ₃	12	16,600	57
Déli „	37 ¹ / ₂	28	36,800	137
Erdélyi „	36 ¹ / ₂	19	27,000	75
Tartalék „	10	6	9,500	12
Összesen:	167	148	152,540	510
Székely s magyar szabad csapatok és mozgó nemzetőrök			20,000	—
Összesen:			172,540	510

Az osztrák császári hadsereg.

I. Dunai hadsereg Haynau fővezérlete alatt:

	zászlóalj	század lovas	löveg	hidfogat
Schlick hadteste:	21	32	60	2
Csorich „	15	6	42	2
Schwartzenbergé	17	14	42	2
Wohlgemuthé	17	24	60	2
Összesen:	70	76	208	8

Tüzérségi tartalék: 13 különféle nagyságu ütég, 7 század utász és hidász 3 tartalékhidfogattal.

Létszám: gyalogság	55,890
lovasság	9,740
tüz. és mérnökkar	5,800... 71,430 emb., 312 löv.

Paniutin orosz hadosztálya: 12,000 emb. 48 löv.

Az egész dunai hadsereg az orosz
 segélylvel 83,430 „ 360
 „

II. Déli hadsereg Jellasics alatt:

Kriegern, Dietrich, Rastics, és
 Ottinger hadosztályai: 25 zászlóalj,
 34 század lovas, 18 üteg ágyú, 4 telep
 röppentyű.

Knicsanin szerb dandára: 2 zászlóalj
 szervián, 3 sajkás zászlóalj, 1 zászl.
 önkéntes, 2 század zombori nemzetőr,
 1½ század lovas, egy 6 fontos üteg.

összesen a bán mozgó hada 31V3
 zászl., 35½ század lovas;

Létszám: gyal. 26,700

lov. 4,400

tüz. 2,600 _____ 33,700 emb., 137
 löv.

Pétevárad ostromserege Mayerhoffer alatt:

Mámul a dandára, 5 zászl., rendes gya-
 logság, 1 zászl. felkelt nép, 1 század
 dragonyos, másfél 3 fontos, egy 6 fon-
 tos, két 12 fontos üteg, 20 ostrom-
 ágyú, utász- és hidász-osztályok.

Hallavanya dandára: 3 zászlóalj ör-
 vidéki katonaság, 1 zászlóalj felkelt
 nép, négy 6 fontos ágyú.

Összesen 10 zászlóalj, 1 század

lovas; létszám: 10,400 emb. 51
 löv.

Az egész déli hadsereg létszáma: 44,100 emb. 188 löv.

Temesvári őrség: 6½ zászl., 6½ század lovas, tüzérség, mérnökkar.

összesen 8,840 emb.

III. Erdélyi hadsereg Clam-Gallas alatt:

Pergen és Coppet hadosztályai 12 zászl., 16 század lovas; létszám: 12,000 ember 36 löv.

Springinsfeld (volt Urbán) dandára 4 zászlóalj, 1½ század lovas,

létszára: 3,000 „ 9 „

Az erdélyi hadsereg összesen: 15,000 ember 45 löv.

Az összes osztrák császári hadsereg:

	zászlóalj	sz. lovas	ember	löv.
Dunai hadsereg Haynau alatt	86	78	83,400	360
Déli „ Jellasics „	41½	36½	44,100	188
Temesvári őrség	6½	6½	8,840	—
Erdélyi hadsereg	16	17½	15,000	45
1. Tartalék Nobili alatt	6	3	7,000	12
2. Tartalék Nugent alatt	10	4	9,000	24
Apróbb őrségek	10	4	10,000	—
Összesen	176	149½	177,340	629

Orosz segély-hadseregek:

I. A fő hadsereg Paskevics tábornagy alatt:

2-dik hadtest Kuprianow altábornagy vezérlete alatt:

	ember	löv.
Glasenapp táb. könnyű lovas hadosztálya két dandárral 32 század:	4,886	
Karlovitsch táb. gyalog hadosztálya, 2 dand. 16 zászlóalj:	12,732	
Labinzow táb. gyalog hadosztálya, 2 dand. 16 zászlóalj:	12,664	
2 vadász, 2 utász zászlóali:	1,951	

	emb. löv.
Serputowski tüzérosztálya: 2 lovas tüzér ttege.	401 16
Tábori tüzér-dandár, 2 nehéz, 2 könnyű üteg.	1,075 48
Tábori tüzér-dandár, 1 nehéz, 3 könnyű üteg.	948 48
Doni kozák-ezred	654
Tartalék-üteg	335
Összesen: 34 zászl., 38 száz. lovas; létszám:	36,721 112

3-dik hadtest Rüdiger lovassági táb.
vezérlete alatt:

Offenberg könnyű lovas hadosztálya			
24 század		3,566 emb.	
K a u f m a n n gyalog hadosztálya 16 zászlóalj		11,892 „	
L i s s e t z k i gyalog hadosztálya 12 zászlóalj		7,106 „	
Müller tüzérosztálya:	lovas		tüzér-dan-
dár, két tábori	tüzér-dandár,		külön-
féle ütegekkel	2,070 „	100 löv.	
2 Doni kozákezred, 12 század	1,555 „		
Tartalék-ütegek	714 „		
Sass hadosztálya (a	hadtest		előhada)
8% zászl., 8 század:	_6,787 „	20 w	
Összesen: 34 zászlóalj, 44 század lovas; létszám:		33,703 emb.	120 löv.

4-dik hadtest Tscheodajew tábor-
nok alatt:

1 könnyű lovas hadoszt.: 32 század;	5,001 emb.
1 vadász-zászlóalj, 3 század utász, hid- fogattal	1,422 „
B e l o g u s e w gyalog hadosztálya, 8 zászlóalj	6,800 „
Buschen gyalog hadoszt., 16 zászlóalj	14,113 „

Tüzérhadosztály: 1 lovas, 2 tábori tüz.

dandár különféle 8 üteggel	2,506 emb.	88 löv.
Kozákok: 9 század, 2 üteggel	1,576 „	14 „
Osztrák röpp.-telep, és tartalék-üteg	982 „	— „
Oldalcsapat Belogusew alatt: gyalogság, utászság, tüzérség, és kozákok	7,565 „	26 „
összesen: 34 zászlóalj, 44 század lovas; létszám:	40,120 emb.	128 löv.

Jobhózámyi oldalhadtest G r a b b e tábornok alatt: 16 zászl., 22 század lovas; létszám: 17,610 emb. 56 löv.

Tartalékosztály Sacken táb. alatt:

8 zászl, 15 század lovas; létszám: 9,335 „ 32 „

Tartalék-dragonos-test: 80 század lovas; létszám: 13,500 „ 48 „

Főhadzállási csapat: 2 század gens-

darme, 10 sz. kaukazi lovas: 1,198 „ — „

A fo hadsereg összesen: 126 zászl.,

255 század lovas; létszám: 152,187 emb. 499 löv.

II. Erdélyi hadsereg Lüders tbk. vezérlete alatt:

5-dik hadtest maga Lüders vezérlete

alatt 26zászl. 34sz.lovas; létszám: 28,636 emb. 56 löv.

Grotenhjelm hadosztálya: 8 zászló-

alj, 18 század lovas; létszám: 10,501 „ 32 „

Az erdélyi hadsereg összesen: 34

zászlóalj, 52 század 39,137 emb. 88 löv.

Az egész orosz haderő összesen:

Főhadsereg 152,187 ember 499 löveg

Erdélyi hadsereg: 39,137 „ 88 „

Paniutin hadosztálya 12,000 » 48 »

Összesen 203,324 ember 635 löveg.

„Miként e kimutatásokból kitűnik — úgymond a jeles Rüstow — összes ereje ama seregeknek, melyeket Ausztria és Oroszország júniusban Magyarország ellen felállított, 367,000 emberre megy, melyeknek a magyarok csak mintegy 100,000 embert vethettek ellenébe. A szövetségesek túlhatalma tehát nagyobb volt a kétszeresnél, és ha a magyarok nagy erőfeszítéssel, mi meg is történt, harczeréjüket még mindig növelhették, a szövetségesek még folyton kétszer oly erősek maradtak, mint a magyarok, nem tekintve azt, hogy a magyarok új hadainak általában fiatal, gyakorlatlan (sőt részben rosszul fegyverzett) katonákból kellett állniok.

„Ily körülmények közt Magyarország megigáztatásának kétségen kívül gyorsan be kellett következni. Nagyon valószínűtlen volt, hogy a magyarok győzzenek, vagy csak hosszú ideig húzassák is ki a harcot; egyedül rendkívüli hadvezéri tehetségek erre nem lettek volna elegendők, hanem szükséges lett volna még az is, hogy ily hadvezér teljesen rendelkezessék valamennyi magyar seregekkel, hogy azokat oly módon oszthassa fel, hogy időszerűleg majd ezen majd amazon a ponton túlnyomó erővel léphessen fel. Ezen feltétel pedig most nem teljesedett; az egység a magyar hadi ügyekben a helyett, hogy erősödött volna, napról napra inkább elveszett a dolgok élén állók politikai viszályaiban. De a győzelem vagy legalább csak a dicsőséges bukás más feltételei sem teljesedtek. Semmit sem látunk a szakadatlan tevékenységből, semmit az igaz utak s módok felismeréséből s fogamatba vételéből. A cselekvés ama gyorsasága, mely a magyaroknak lehetővé tette volna, az osztrákokat egymagokra megverniök, mielőtt az oroszok bejövének, általában hiányzott, mióta Görgeyn az april 14-ke elleni harcz gondolata uralkodott. Épen a válság idején nyugodott Magyarország, mintha már semmi teendője nem volna.

„Osztrák írók, gyakrabban mint a magyarok, azon kérdést vetették fel: vájjon bírt volna-e Ausztria egyedül a magyarokkal? Könnyen érthető, hogy amazok a kérdésre nagy

előszeretettel *igent* válaszolnak.... Az osztrákok arra hivatkozhatnak, hogy az orosz sereg valójában egy nagy csapást sem hajtott végre. Világos azonban, hogy oly tömegeknek, minőket Oroszország a harctérre állított s rendelkezhetővé tett, csupán jelenléte is szükségkép nagy befolyást gyakorolt, ha csak azt vesszük is, hogy a magyarok hatalmának elforgácsolására hatott, az osztrákoknak ellenben lehetőséget nyújtott erejüket annál inkább összeszedni. El tudták volna-e, például, az osztrákok magokat arra határozniok, hogy Graliciát teljesen fedezetlenül hagyják? A ki az osztrák hadviselés sajátosságait ismeri, ezen méltán fog kételkedni....

„Mi bizonyára nem fogjuk becsmérteni Haynau rendkívüli hadvezéri tehetségeit, kinek a magyarok nem tudtak hasonlót ellenébe állítani, sem az előnyt, mely a magyar ügy vezetői közt kitört pártviszályból az osztrákokra háramlót, nem számítjuk csekélyre: azt mindazáltal bizonyosnak tartjuk, hogy a magyaroknak, ha Ausztria egyedül áll, velők szemközt, legalább is nem kellett a győzelem fölött kétségbeesniük, a mihez valóban közel jutottak, midőn Oroszország Ausztriához szövetkezett. Azon osztrák pártemberek is, kik állítják, hogy Ausztria önmaga is segíthetett volna magán, megengedik, hogy Ausztriának, ha egyedül áll, több időre lett volna szüksége. Evvel azonban több van mondva, mint a mennyit e pártemberek mondani akarnak. Temesvár és Károlyfőhérvár eleste, mielőtt Erdélyben valami meg lett volna nyerve s mielőtt Haynau a Tiszavonalt elérte, az erők arányában bizonyára igen lényeges fordulatot hozhatott volna elő, — és mi közel volt már e várak eleste! — nem a körmön égett-e már a tűz?...”

Csak kevés megjegyzésünk van a jeles író avatott Ítéseiére. Mi elébb is ezen, az osztrák írók által felvetett kérdést illeti: ha az osztrákok bízhattak magokban, hogy a magyarokat legyőzhetik, miért hívták be az oroszokat? E tény maga elég bebizonyítani ellenkezőjét annak, mit utólagosan állítanak. Teljesen igaza van Rüstownak, midőn mondja, hogy

oly nagy tömegeknek, mint az orosz hadsereg, pusztá jelenléte is lényegesen megváltoztatta hadmíveleteink viszonyait. E felett az oroszok betörése nélkül Görgey magatartása is valószínűleg más leend vala; ő legalább maga is azt állítja, hogy csak azóta győződött meg erőködéseink sikeretlenségéről, azóta lón teljesen lehangelva, mióta a muszka hadsereg roppant tömegei vették el reményeit.

Mi pedig azt illeti, hogy az oroszok betörése után lehetett-e még reményünk győzedelmet nyerni, vagy csak hosszúra is húzni a háborút: kétséget nem szenved, nagyon valószínűtlen, hogy fél annyi erő legyőzhessen kétszer annyit; s feltéve, hogy Görgey kénytelen akkor kezdeni támadását, midőn már csakugyan kétszeres erő állott velünk szemben: meg kell vallani, alig kerülhetjük el a gyors megigáztatást. De vájjon mi kényszerítette Görgeyt, addig késni, míg a muszka is az országban volt? Ha ő azon három hét alatt, mely Buda megvétele s a muszkák betörése közt lefolyt, politikai fondorlatai helyett, öszpontosított seregével támadja meg a Duna két oldalán veszteglő osztrákokat: nincs-e akkor alapos remény a győzedelemre? A múlt tavaszon három hét alatt verte vissza a számra egyenlő osztrák sereget a Tiszától Pozsonyig: vájjon nem lehetett-e ezt ismételnie, azóta sokkal edzettebb, a nyert győzedelmek által fellelkesített hadainkkal? Ha pedig az osztrákok másodszor is kiveretnek: nem nyer-e egészen más kifejlést az ország ügye? Míután hadmunkálataink ideje bűnösen halasztatott el annyira, hogy végre kétszerte nagyobb erővel kellett szembe szállnunk: bizonyára nem annyira e kétszeres erő, mint Görgey hazafiatlansága s bűne okozta vesztünket. És hogy még azon alkalmakat is, melyek utóbb egy párszor hozhattak volna kedvezőbb fordulatot hadviselésünkbe, Görgey szinte bűnösen mulasztotta el felhasználni, elbeszélésünk folytában elég alkalmunk lesz kifejteni.

K I L E N C Z E D I K K Ö N Y V .

**A HARCZ A SZÖVETSÉGES OSZTRÁK-OROSZ
HADAK ELLEN GÖRGEY ELVONULTÁIG KOMÁROM-
BÓL.**

ELSŐ FEJEZET.

A harcz kezdete a Vágnál.

Miután hadseregünk, Budát megvévén, ismét a Feldunához indíttatott, az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtest Surány és Érsekújvár táján, a Nyitra folyam mellett foglalt állomást. Kapcsolatban volt e sereggel, a Duna balpartján, Horváth mozgó csapata, és Görgey Armin hadcsapata, mely legszélső jobb szárnyunkat képezve, a bányavárosokat fedezte. Kmety hadosztálya Buda alól Fehérváron keresztül Veszprémbe ment, hogy a terv szerint a szinte dunántúlra jövendő Bemmel egyesüljön; miután pedig e terv megghiúsult, Veszprémből Pápán keresztül Győr felé közeledett, a hadsereg balszárnyát képezendő. Pöltenberg a 7-dik hadtesttel még mindig Győrnél állott. A 8-dik hadtest részint Komáromban, részint a Csalóközben tanyázott.

Miután Görgey, politikai pártfondorlataira időt nyerendő, arra határozta magát, hogy a hadjárat kezdetén ne személyesen vezesse az őszpontosított hadsereget az ellenségre; hanem míg maga az april 14-kei határozat megbuktatása végett Pesten járand, az egyes hadtestek parancsnokai, állítólag, hogy

vezéri tehetségeiket kitüntethessék, önállólag működjenek: a középponti munkálati iroda által a Nyitra mellett lévő három hadtest számára következő tervet készítettett.

A 2-dik hadtest Asbóth vezérlete alatt, Gutánál hidat vevén, a Csalóközből keljen át az érsekújvári Dunán, s az alsó Vágtól üzze el az osztrákokat, hogy a 3-dik hadtest is, Knezics alatt, Zsigárdnál átkelhessen a Vágón. E két hadtest aztán, felfelé hatolva, a felső Vágtól is nyomja vissza az ellenséget s tegye lehetővé Nagy-Sándor hadtestének is Szerednél az átkelést e folyamon.

Nem tekintve, hogy a Vágvonal a sokféle természeti akadályok miatt, szakértők ítélete szerint, harctérnek nem kedvező, elég megjegyezni azt, hogy a hadsereget, egyedül a Vágón való átmenetel végett a számra nézve is erősebb ellenség előtt ily nagy téren szétosztani, annyi volt, mint e hadtesteket egyenként tenni ki a megvertetés veszélyének. E tekintetből „a magyar munkálati terv — úgymond Rüstow — valóban több mint nyomorúságos színben tűnik elo, s elfogadtatását Görgey által csak azon politikai elvakulásból lehet megfejtteni, mely már egynémely okos emberben az értelem utolsó szikráját is eloltotta.”

De Görgey, jobb belátása ellenére is, elfogadta a tervet, s avval június 10-kén Klapkához ment, ki miután a komáromi parancsnokságot átvette, Győrbe rándult, hogy a szinte vezérlete alá rendelt 7-dik hadtest felett szemlét tartson. Klapkának nem tetszék ugyan, hogy az ő, szinte rász, védelmi tervétől végkép eláll Görgey; nem tetszék neki különösen az, hogy a 3-dik hadtest, melynek a 7-dikkel és 8-dikkal a Komárom körüli elsánczolt táborban az Ő vezérlete alatt kell vala egyesülni, tőle elvonatik. Görgey azonban könnyen kiengesztelé őt az által, hogy e hadtest helyett Kmety hadosztályát rendelte pótlékul. A terv e szerint Klapkától is elfogadtatván, Görgey Pestre ment hogy, mint már elbeszéltük, a függetlenségi nyilatkozat megbuktatását a minisztertanácsban megkísértse.

Klapka még Győrött időzék, midőn június 12-kén hírvette, hogy egy osztrák hadosztály Kapuvárról Csorna felé mozog. Ez Wyss tábornok dandára volt, ki már 8-kán meg-

szállta Csornát és most a Rába felé nyomult. Klapka tehát azonnal hírt adott Kmetynek, ki ép azon napon érkezett Pápáról Tétre. Kmety itt az osztrákok mozdulatairól különben ia értesülvén, daczára annak, hogy az nap már nagy menetet tőn, még azon estve Móriczhidáig nyomult, s 13-kán hajnalban a Rábán átkelvén, hadának egy részét Faradnak intézé, hogy a császáriak hátrálási vonalát elállja; maga a másik részszel egyenesen Csornának tartott, öt óraker reggel kezdődött a csata. Wyss azonban, bár a helység lakossága is lövöldözni kezdett reá, sokáig makacsul ellentállott; de midőn Faradról hadosztályunk másik fele is megérkezett, nyolcz óra tájban, magát tovább nem tarthatván, az egyetlen úton, mely számára még nyitva maradt, Bő-Sárkány felé hátrálni kezdett. A visszavonulás azonban nem sokára futássá vált, mely alatt maga Wyss tábornok is elesett. A végveszélytől csak az menté meg a futamlókat, hogy a Rábczán túl, az e tájon táborozó Schlick hadtestéből néhány zászlóalj jött segedelmökre. Vesztesége azonban így is érzékeny volt, holtak és sebesekben mintegy másfélszázat, köztök a tábornokon kívül 9 tisztet számlált; huszáraink ezen kívül 125 foglyot hoztak vissza a futamlókból; ezek közt volt egy Salm herczeg is. Kmety más nap elébbi állásába, Tétre s Marczaltőre vezette hadosztályát, seregünknek ott legszélső balszárnyát képezendő.

E szerencsés csata nyitotta meg a bekövetkezett bal események hosszú sorát. Időközben a Duna bal partján lévő három hadtestünk is megkezdte az említett terv foganatba vételét. Az osztrákok, újabb tervök szerint, a Duna jobb partján szándékoztak ugyan megkezdeni ezen hadjáratot, hogy mennél rövidebb úton, s minden esetre az orosz fő sereg előtt juthassanak Budapestre; a Schlick és Schwarzenberghadtestét kivéve mindazáltal, melyek elseje az óvár-rábezei, másika a Sopron-czenki vonalon állott, még egész erejük részint a Csalóközben, részint a Vág mellett, régi fekvésében vala. Itt volt Paniutin orosz segély hada is, úgy hogy, midőn 1-ső,

2-dik és 3-dik hadtestünk, melyek összesen 30,000 emberből álltak, munkálataikat a Duna balpartján valahára megkezdték. 40,000-nél valamivel több ellenség állott velök szemben. E számok aránytalansága mellett megjegyzendő még, hogy az ellenség általában igen kedvező helyzetet tartott elfoglalva, míg viszont a mieinknek folyamokon s ingoványos mocsárokon kellett áthatolniuk; a földég, melyen előrenyomulások történt, általában oly természetű vala, hogy a győzelem, legkedvezőbb esetben is, semmi fontosabb eredményre sem vezethetett, a megveretésnek ellenben, ha nem is megsemmisítést, de minden esetre nagy veszteséget kellett maga után vonnia.

Nagy-Sándor, az 1-ső hadtesttel, június 8-kán az Ürmény-Mocsonoki vonalon állott, Horváth mozgó csapata pedig, vele kapcsolatban Galgócz felé portyázott. E haderőnek egyelőre csak az volt rendeltetése, hogy az osztrákok balszárnya ellen, mely a Sempte-sellyei vonalt tartá, némi tüntetéseket tegyen, míg a másik két hadtest a vági átmenetet erőszakolja ki. 9-kén e végett Sopornya és Sempte mellett egészen a Vágig hatolt, miután azonban ott az osztrákokkal néhány ágyúlövést váltott, előbbi vonalára ment vissza, egészen június közepéig ott veszteglendő.

Asbóth, a 2-dik hadtesttel, miután a vági híd elkészült, június 12-kén Gutára szállott át a Csalóközben, s onnan egy osztályal Vasárut felé terjeszkedvén, az ott lévő osztrák előhadat Szerdahely felé nyomta vissza, s Guta és Vasárut közt Aszód helységénél az érsekújvári dunaágon is hidat veretett. A 3-dik hadtest ez alatta Vág bal partján a Tornócz és Szemő helységek közt elnyúló vonalon nézett farkas szemet az ellenséggel, ki a túlparton Negyed és Sellye közt táborozott.

A dunaági híd Aszódnál június 15-kén végre elkészülvén, Asbóth hadtestének egy részét még az nap a balpartra szállította, más nap reggel a többivel is utána menendő. Kétséget nem szenvedett, hogy ez napon csatára kerül a dolog, mert Pott tábornok, mihelyt átkeléséről értesült, még 15-kén,

Zsigarán vonta össze dandárát, s Wohlgemuthtól erősítést kért, ki aztán Hertzingert osztálynokot küldé segedelmére.

Asbóth 16-kán reggel egy hadoszlopot Negyed és Farkasd felé a Vág partjára küldvén, maga többi hadaival Zsigárdnak tartott. Ugyanekkor az ellenség erejének megosztása végett a 8-dik hadtestből egy dandár Kosztolányi alatt a Csálóközben Bős felé intézett támadást az ellenségre; Knezics pedig és Nagy-Sándor rendeletet vettek, Sellyénél és Sempténél kísérteni meg az átkelést.

Asbóth tíz óra tájban Királyréven, a Feketeviz mellett találkozott az ellenséggel, s azt onnan elűzvén, Zsigárdot támadta raeg. Itt azonban már makacsabb volt az ellentállás. Merő ágyúzás által az ellenséget a helyséből ki nem mozdíthatván, déltájban végre szuronynyal vette meg azt; mely alkalommal a Bocskay-huszárok fél üteget is hátalmokba ejtettek. De alighogy Asbóth ezen előnyöket kivívta, s a Zsigárd és Pered közt fekvő dombokra vonult ellenséget újabban is megtámadta, midőn Hertzinger tábornok Diószeg felől végre megérkezett Pott segedelmére, ki aztán kedvező fekvéséből iszonyú tűzzel fogadta előrenyomuló hadainkat. E segély megfordítá a csata sorsát. A mieink balszárnya nem sokára hátrálni kényszerítettet az újonnan érkezett osztrák had előtt; minek következtében Asbóth Zsigárdot elhagyni kénytelenítetvén, nehogy körülfogassék, egész hadával visszavonult, s bár az ellenségtől sokáig üzetett, tűrhető rendben tért vissza Aszódra. Vesztesége azonban igen érzékeny volt: nemcsak az ellenségtől elvett fél üteget, hanem saját ágyúi közül is hármat, holtak, sebesültek és foglyokban pedig mintegy öt százat veszített.

Knezics ez alatt a 3-dik hadtesttel tétlenül vesztegelt a Vág partján, s bár Farkasdnál, Asbóth hadoszlopának megjelenése után, hadtestének legalább egy részével akár komponkon akár a kész anyagokból Szelőczénél, hol a Vág alig száz lépésnyi széles, kevés óra alatt verhető hídon átkelhetett s a harcztérre annak idején megérkezhetett volna, mire egyik s

másik dandárnoka által ösztönöztetett is, határozott utasítás híjában, helyéből meg sem mozdult.

Nagy-Sándor kissé több önállóságot tanúsított ugyan; de ő sem fejtette ki a szükséges erélyt. A helyett, hogy mindjárt reggel kezdte volna meg működését, csak akkor támadta meg Semptét, midőn értesült, hogy Asbóth Zsigárdot elfoglalta. Az ellenség, hadaink hosszú tétlensége alatt Szered és Sempte közt hidat vert, s eme várost némi sánczokkal is megerősítette volt. Némi ágyúzás után Nagy-Sándor e sánczok ellen intézett rohamot, s azokat szuronyszegezve megvén, az ellenséget Galgócz felé szorította. Majd a hídfő ellen is intézett támadást. Itt azonban nagy erőt fejtett ki az ellenség s 20 röppentyű állványáról oly élénken tüzelt ostrom-seregünkre, hogy ez elébb hátrálni, majd, négy ágyúja vesztével, Patára és Soporhyára kénytelenített visszavonulni. Holtak és sebesekben mintegy 160 embert veszített.

Kosztolányi támadásának Bősnél sem lőn kedvező eredménye. A csata itt csak ágyúkkal vívatott; de az ellenség fekvése oly kedvező s tüzelése oly heves volt, hogy Kosztolányi az ágyúfogatokban szenvedett tetemes vesztesége után előbbi állására, Nagy-Megyerre vonult vissza.

E munkálatok szerencsétlenségének fő oka kétségen kívül abban feküdt, hogy a támadás csekély erővel intéztett; hogy a 3-dik hadtest az egész napon át tétlen vesztegelt, holott ha Zsigárdnál Asbóthot megsegíti, más fordulatot nyert volna a csata; hogy végre, miután a fővezér Pesten fondorkodék, az őt helyettesítő középponti munkálati iroda pedig a tatai várkastélyban nyolcz mérföldnyi távolságban létezett, nem volt ki a még tapasztalatlan s e miatt bátortalan, egymástól is messze lévő vezéreket tanácsával gyámolíhatta, hibáikat helyreigazíthatta, mulasztásait pótolhatta volna. „Várakozásaim, monda Görgey, melyek szerint a három hadtest-parancsnok valamelyikében Damjanics és Aulich helyett kárpótlást reméltem, e tapasztalások következtében igen lehangoltattak.”

Bizonyos, hogy a harctérről lelépni kényszerült két tábornokot, ama három parancsnok egyike sem pótolhatta. Azonban méltán kérdezhetni: szabad volt-e Görgeynek a haza legválságosabb pillanataiban, midőn az ellenség száma a haza földén naponként nagy tömegekkel szaporodott s minden elvesztett csata egy-egy életerét metszé meg a nemzetnek, ily tapasztalatlan alvezérekre bízni a csaták, s általok a haza sorsát, csak azért, hogy kísérletet tegyen, ki képes közölök önállólag is ügyesen működni? Vagy, ha már ily kísérletet szükségesnek látott: nem volt volna-e kötelessége úgy intézni a kísérletet, hogy ha az szerencsétlen fordulatot vesz, maga is közel legyen, s a hibát helyreigazíthassa, nehogy a haza lássa kárát?

Azonban, nem tekintve is a parancsnokok hibáit, e kísérlet szerencsétlen kimenetele eléggé meggyőzhetne volna Görgeyt, hogy ezen reánk nézve nem kedvező földegen, hol azon kívül az ellenség nagyobb 8 öszpontosított erővel kedvezőbb fekvéséből könnyen visszaverheti támadásainkat, hadseregünk, kivált így megosztva, nem sok babért nyerhet, ha pedig szerencsétlenség éri, helyreüthetlen veszteséget szenvedhet. O azonban, nemcsak honfitársai irányában volt önfejű s makacs; a szerencsét is kényszeríteni akarta, hogy szeszélyeinek engedelmeskedjék. Mihelyt Pesten a csata szerencsétlen kimeneteléről értesült, azonnal elhatározta magát, hogy a támadást ugyanazon téren önmaga ismétlendi.

Az indokok felett, melyek Görgeyt ezen határozatra bírták, alig lehet kételkedni. A fővezérségnek és hadügyminisztériumnak a maga személyében egyesítése, a fentebb előadott intézkedések után már ugyan bevégzett tény gyanánt vala tekinthető, s azok birtokában magát már meglehetősen meg is erősítette: e hivatalhalmozás helytelensége s az abból eredő számos bajok azonban napról napra világosabban tűntek fel; minek következtében a hadi tervek fölötti tanácskozásokban Kossuth e bajokat és veszélyeket több ízben megérinté, s minduntalan visszatért a két fontos hivatal egymástól elvá-

lasztásának szükségére. Kossuth, mint tudva van, azt óhajtá, hogy Görgey egész idejét s erejét a hadügyminisztériumnak áldozza, ez esetben más fővezérről gondoskodandó. Görgey tehát újabban is be akarta most Kossuthnak bizonyítani, hogy ő a seregnél is legalább szintoly szükséges, mint a minisztériumban; meg akarta mutatni, hogy a sereg az ő vezérlete alatt ott is győz, hol távollétében, mások vezetése alatt megveretett, s hogy e szerint csak az ő nevéhez van kötve a harcok szerencsiye. Ezt pedig annál világosabban vélte bebizonyíthatni, ha ugyanazon hadakkal, ugyanazon téren, hol s melyek az ütközetet 16-kán elvesztették, ő győzedelmet fog kivívni. Tisztán hazafiúi, a haza javának tekintetéből származó indok ritkán, vagy soha sem volt Görgey tetteinek rugója.

Ily hiú s önző indokok birták őt most is reá, hogy az ellenséget Zsigárdnál újabban megtámadja. Klapka, ki a földet s egyéb körülményeket a helyszínén jól ismervén, e kísérlet s általában e tervtelen, fonák hadi munkálatok veszélyességét átlátta, mihelyt Görgey szándékáról értesült, június 18-kán írt bizalmas levelében komoly észrevételeket tön Görgeynek. „Mindenek előtt, úgymond, ellene kell nyilatkoznom a jelen körülmények közt, az elhamarkodott támadó munkálatoknak. A jelen pillanatban — (akará tán mondani: miután a támadó munkálatok ideje oly megbocsáthatlan könnyelműséggel elpazaroltatott) bennünket egyedül a védelmi állás illet, melyből gyakoribb kirohanásokat intézhetünk.... Az isten szerelméért! csak önámításokba ne ringassuk magunkat; egyedül körülményeink praktikai felfogása, s az ellenünk minden felől tornyosuló nagy veszélyek józan, nyugodt megfontolása mentheti meg a hazát.

„Ha, miképen tervemben javaslam, három hadtestet egyesítettünk volna Komáromnál, úgy az ellenség a jobb paron és Csalóközben tán már többször megveretett volna; a nem volt volna szükség ide rendelni Kmetyt, ki pár ezer emberrel erősödve s a Drávához küldve, Jellasics és a Péterváradot

ostromló sereg hátában, déli hadseregünket lényegesen segítendő vala feladata megoldásában... Nem akarok egyes vezérek fölött ítéletet mondani; de meg kell vallanom, hogy, miként én a dolgokat látom, ha vak nagyravágyás vezérli munkálatainkat, kevés idő alatt elveszünk.

„Az tehát véleményem, hogy egy ideig ne sóvárogjunk győzedelemre; hanem itt fent is, szintúgy mint lent, a déli vidéken, adjunk haderőnknek oly szerkezetet, mely ügyünket biztosítsa, s ne kényszerítsen bennünket, a jövődőt s hazánk javát egy koczka szerencséjére kitenni.

„Engedd meg tehát, hogy kérjelek.... miszerint Komárom legyen sarkpontja munkálatainknak.... Ne engedjük magunkat tévútra vezetetni; az ellenség egy ideig még nyugton maradand, hogy bennünket helyzetünkből kicsaljjon; s ha mi az általa készített cselbe valóban bele megyünk, ki kezkesedik a harc kimeneteléről? stb.”

De Görgey ezen észrevételeket nem vette figyelembe. Ő egy fényes győzedelemmel akarta bebizonyítani, hogy a seregnél ő nem kevésbé szükséges, mint a hadügyminisztériumban, hogy csak az ő vezetése alatt tudnak győzni seregeink. És hogy ez annál fényesebben tűnjék ki, ismét csak a 16-kán már elégtelennek bizonyult erővel akart ütközni, holott gondolható, hogy az ellenség azóta még több erőt egyesített ezen ponton. Elbizakodottsága azonban keserű következményeket vont maga után.

A június 19-kén kiadott rendeletek szerint a munkálatot következőleg intézte el: a 2-dik hadtest 20-kán reggel az érsekújvári Dunán Aszódnál átkelven, Királyrévig halad s ott megvárja, míg a 3-dik hadtest is megérkezik, mely Negyednél fog a Vágón átkelni; a két hadtest egyesülvén, a vezérletet maga a fővezér veszi át. Az 1-ső hadtest feladata Sempét megvenni, az átmenetelt a Vágón kierőszaokolni és Szereden, Galantán keresztül lépni a más két hadtesttel kapcsolatba. A Csalóközben a vár őrségét képező 8-dik hadtest egy része az aszódi hidat fedezendi.

A 2-dik hadtest, minapi veszteségei után számra nézve alig több nyolcz ezernél, még 19-ke éjjelén átment a Duna ágán Aszódnál s hajnalban már Királyrév előtt állott, s az ott talált ellenséges csapatot elűzvé, megállapodott. A sűrű köd, mely a síkon elterjedt, igen jó alkalmat nyújthatott volna, az ellenséget Zsigárdon készületlenül meglepni. De a vett parancs szerint be kellett várni a fővezér megérkeztét; ő pedig, miként az isaszegi ütközet alatt a kókai temetődombon, úgy most kíséretével együtt kora reggeltől az aszódi hidnál egy árnyas erdőben heverészett, állítólag, Klapkát bevárandó, hogy neki a június 18-kai levelére szóbeli választ adjon. E válasz azon mentségből állott, hogy midőn a levelet vette, a rendeletek már ki voltak adva; különben, úgymond, e támadás szükséges is, mert a Vágvonalt múlhatatlan meg kell tartanunk; a mai nap határozó leend. Klapka nem érté őt; mert Görgeynek, mint ő vallja, mindig ama titkos terv forgott szeméi előtt, hogy itt csatányos győzedelmet nyervén, az osztrákokat békével kínálja meg. Ha e szándékot csakugyan még most is ápolá lelkében, bizonyára nagyon elfogulva s elhomlyosodva kellett már lenni elméjének a Kossuth iránti gyűlölet-től, hogy még hihesse, miképen az osztrák kabinet az ő békeajánlatára hajlandó lehetne visszaparancsolni a már betört muszka hadakat!

A beszélgetésnek vége szakadván, Görgey tiz óra tájban Királyrév felé nyargalt, Klapka intézkedéseket tőn az ellenségnek a Csalóközben nagyon valószínűleg várható támadását visszaverni.

Görgey Királyréven csak egy gyöngé csapatot talált a 2-dik hadtestből. Aszóth ugyanis tizedfél órakor megszólalni hallá az ágyúkat a Vág felől. Ezek Rakovszky őrnagy ágyúi voltak, ki szinte a 2-dik hadtest egy dandárával Farkasd felől oldaltámadást intézett a Zsigárdon lévő ellenségre. Aszóth tehát maga sem vesztegelhetett tovább, s nem várva többé Görgey re, tiz óra tájban hadtestének szinte jelt adott a támadásra. Mire Aszóth Zsigárd alá érkezett, az ellenség, fél

órai harc után Rakovszkyval már elhagyta volt e helységet, s hogy a feléje közeledő segélylyel mennél előbb összeköttetésbe léphessen, Pered és Alsó-Szely közt foglalt állomást. E reményében nem is csalatkozott, mert Hertzingert tábornok ekkor már egy újabb dandárral közeledett Felső-Szelyről. Az ellenség, ekként megerősödven, megint előrenyomul Peredre; Pott tábornok egész dandárát a helységbe vezeti s a mieinknek oda már behatolt zászlóaljait onnan ismét kiűzi.

Asbóth azonban hamar belátá, hogy a helység képezi az állás kulcsát s annak megvétele döntendi el a nap sorsát. Ő tehát, mihelyt hátráló zászlóaljai összeszedte, hogy az ellenség jobb szárnyát a helységben lévők megsegítésében gátolja, mindenek előtt ama szárnyat támadtatja meg a maga bal szárnya által. Kisfaludy dandárnok két zászlóaljat tol előre, s összes ágyúival heves tüzelést kezd. Asbóth ezt még a közepéről is támogatja s 12 fontos ütegevel fél kanyarulatot tértetvén, keresztűzbe fogja s rövid idő múlva meg is ingatja az ellenség e jobb szárnyának zászlóaljai. Ekkor Mándy alvezredes négy század lovassággal rohamot intéz; az elejébe vetett ellenséges lovasságot visszaveri, s Kisfaludy által támogatva, az ellenség jobb szárnyát előbb Alsó-, onnan Felső-Szelyre.űzi. Asbóth e közben a helység ellen is elrendelte a támadást. Rakovszkynak parancsot küldvén, hogy a jobb szárnyal előre nyomuljon, maga a közepén öt zászlóaljat indít a helységbe. Ostromcsapatunk a heves tüzelés daczára is előre hatol; egy zászlóalj már a helység közepéig jutott, midőn az ellenség a templom mögött rejtve tartott ágyúiból oly heves kartácstüzet kezd vala reászórni, hogy nem csak e zászlóalj, hanem az utána menők is megbomlanak s visszahúzódnak. De Asbóth, érezvén a pillanat fontosságát, a hátrálókat gyorsan összeszedi, s élőkre állván, egy óra tájban újabb rohamot intéz a helységre. És most előbb a helységet környező kertekben, majd az utczákon s udvarokban iszonyú harc fejlik ki; a fő utczából szuronyszegezve üzetik ki az ellen-

ség. Pott, az itt harczoló osztrák dandár vezére e közben értesül, hogy a segedelmére jött másik dandár Szely felé üzetik; a maga állását tehát ezentúl tarthatlannak látván, Deáki felé visszavonulást rendel. Ez egy ideig tűrhető rendben megy; Privoda őrnagy azonban a Würtemberg-huszárokkal azt nem sokára szilaj futamlássá változtatja s Deákiig üzi a futamlókat; hol aztán Hertzinger tábornok mind a két dandárt egyesítvén, Taksonyra s Vizkeletre vonult vissza. Két óraker Pered, elborítva holtakkal és sebeseikkel, kezünkben volt. Ekkor érkezett meg a 3-dik hadtest egy része is a csatatérre, melynek azonban már semmi sem jutott a napi munkából. Görgey is csak kevéssel előbb, a helységben folyt harcz végén érkezett Peredre, s a két hadtest vezérletét személyesen átvette.

Első tette az volt Görgeynek, hogy az ütközetet megszüntette s Asbóth ezredet, bár ő magát e napon jelesen viselte, s nem csak személyes bátorságát fényesen kitüntette, hanem vezéri tehetségének is az által, hogy a számára nézve legalább is egyenlő ellenséget egymaga megverte, teljes érvényű tanúságát adta, — csak azért, mivel rendelet szerint a fővezér s a 3-dik hadtest megérkezéére tovább nem várakozék, a 2-dik hadtest parancsnokságától elmozdította. Hasonló módon Knezics tábornokot a 3-dik hadtest parancsnokságától fosztotta meg azon okból, mivel a csatatérre későn s ekkor is hadtestének csak egyik részével érkezett meg. Knezics helyébe a rettenthetetlen bátorságú, maga iránt pedig feltétlen ragaszkodással viseltető gróf Leiningen ezredet, kit aztán nem sokára tábornokká is emelt, nevezte ki a 3-dik hadtest parancsnokává; a derék Asbóthot pedig az iránta szinte határtalan hódolatot mutató Kászonyi ezredessel pótolta a 2-dik hadtest vezérletében. Mily igazságtalan volt Asbóth e letétele, eléggé bizonyítja az is, hogy e hadtest osztályparancsnokai, a vezérükön elkövetett méltatlanság miatt, szinte beadták lemondásukat, úgy hogy 20-kán estve e hadtest minden fontosabb

helyeit új, a legénység által még nem ismert egyének foglalták el.

Megfoghatatlan, hogy Görgey a vezérletet átvévén, egyáltalában nem üzette a megvert ellenséget, bár ez, kivált a Pott dandára, miként tudósításában Paniutin is tanúskodik, teljes feloszlásban vala. Az ellenség üldözésének ezen elmulasztását avval indokolja Görgey, hogy Knezics, míg maga Negyednél kelt át a Vágón, a 3-dik hadtest kisebb felét a folyam bal partján felfelé indítá, hogy Királyfalvánál szálljon át, hol 16-kán megkísértetett ugyan, de nem sikerült a hídverés; minél fogva a hadtest e része a Vág balpartján maradt. Meggondolván mindazáltal, hogy az ellenség Asbóth által teljesen megveretve, rendetlen futásban keresett menedéket, s 3-dik hadtestünk nagyobb része is megérkezett a harcztérre: e mulasztást nem indokolhatja a hadtest kisebb részének a Vág túlpartján maradása; mert az ellenség sükeres üzésére így is elég ereje volt, az éjen át pedig a hadtest elmaradt részei is átkelhettek, a minthogy át is keltek, a jövő napi csatára a többiekhez csatlakozandók.

Knezics mentségére egyébiránt megemlítendő, hogy azon körülmény, miszerint hadtestének egy részét a Vág bal partján Királyfalva felé tette mozgásba, s mi egyik oka volt a parancsnokságtól való elmozdításának, tulajdonkép nem az ő, hanem a fővezérlet, vagy az azt helyettesítő középponti iroda hibája volt. A június 16-kai támadás alkalmával ugyanis Knezics hadtestének e megosztására egyenes parancsot vett a középponti irodából; aj un. 20-kai ütközetre hozzá küldött rendelet pedig röviden csak abból állott, hogy most is a 16-kai rendelet kötelező. Knezics nem tudta, hogy a híd Királyfalvánál még sem készült el; s ha Görgey 20-kán más munkálatot kívánt tőle, nem kell vala őt a 16-kai rendelethez utalnia.

Ily habozásnak s rendtelenségnek azonban Görgey már az aprili hadjárat alkalmával is több ízben adta bizonyítványait. Ez akkor, midőn még Damjanics, Aulich, Klapka na-

gyobb önállósággal e vezéri belátással működött oldala mellett, csak tűrhető volt; az alvezérek jobbra saját belátásuk szerint pótolták a fővezér mulasztásait s ezek legfeljebb csak azt eredményezték, hogy az ellenség, — mint, például, Isszegnél, mikor Gáspár szinte parancs hiánya miatt nem nyomult előre a 7-dik hadtesttel Besnyőről Gödöllőre, még nagyobb vereséget nem szenvedett. Most azonban, midőn már a 16-kai csata meggyőzhette Görgeyt, hogy kevesebbé jártas és önálló alvezérekkel működik, ily mulasztás minden esetre súlyosan terheli őt.

Igen különös mindazáltal, hogy a két hadtestparancsnokot épen ellenkező okokból fosztotta meg vezéri állásuktól; Asbóthot, mivel önállóbban működővén, mihelyt a támadás percét megérkezettnek hitte, s a sokáig késő fővezért a vett parancs szerint be nem várván, a támadást megkezdette, s mire a fővezér megérkezett, az ellenséget meg is verte; Knezicset, mivel szorosan a vett parancshoz ragaszkodott, s azt áthágni, mint a körülmények igényelték volna, nem bátorkodott. E kettős büntetésnek tehát csak arra kellett szolgálnia, hogy a fővezéret hibái s mulasztásai fedessenek el.

Megfoghatatlan továbbá az is, hogy Görgey, látván, miképen Nagy-Sándor e napon is késik az 1-ső hadtesttel megjelenni a harcmezőn, nem tett kísérletet legalább egy osztályal Szered felé, hogy az ott lévő ellenséget hátba fogván, az 1-ső hadtestnek alkalmat nyújtson az átkelésre; miszerint aztán a jövő napon, melyről eleve is tudható, hogy kemény harcot kellend kiállnia, mind a három hadtesttel öszpontosítva működhessek. Ha ez megtörténik, kétség kívül más vége lett volna a jövő napnak. Ő azonban nem csak ezt, de még azt is elmulasztá, hogy midőn a két hadtestet Pered, Királyrév és Alsószely közt éji szállásra felosztotta, egyszersmind Deákit s a mellette lévő erdőt, mi igen fontos helyzet volt, haddal eléggé megrakja.

Miként előre is látható vala, míg hadseregünk Pered táján Wohlgemuth hadteste ellen harcolt, a Csalóközben fekvő

másik osztrák hadtest seregünk hátrálási vonala, az aszódi híd ellen intézett támadást. Klapka ennek visszaverése végett a 8-dik hadtest egy részével már 20-kán virradóra elállá a híd környékét, s név szerint gr. Eszterházy Pál ezredes alatt két zászlóalj, két huszár-századot s négy ágyút Nagy-Megy erre, gr. Zichy ezredessel mind a három fegyvernemből ugyanannyit Apácza-Szakállásra, Kosztolányi ezredes alatt pedig négy zászlóalj, öt huszár-századot és 12 ágyút az aszódi híd mellé rendelt.

Klapka dél tájban vette a tudósítást, hogy Vasáruiról az ellenség egy dandára indult meg Aszód felé. Ő tehát, nehogy a híd közelében legyen kénytelen harcolni, Kosztolányi két zászlóaljjal s négy század huszárral Nyárasd felé indítá meg, Zichyt is oda rendelvén Apácza-Szakállsról. Kosztolányi az ellenségtől már megszállva találván a helységet, azt nyomban megtámadta. De alig kezdődék a harc, midőn az ellenséges lovasság már is rohamot intézett a Károlyi-huszárok három százada ellen. E fiatal huszárság, melynek még kevés alkalma volt tűzhöz szoknia, nem állta ki a rohamot s mind maga megfuta, mind a többi hadat megbomlasztá futásával. A még szinte új, de már számos harczi által az öreg huszárok vitézségére emelkedett Hunyadi-huszárok egy százada megállítá ugyan az ellenség lovasságát, s időt nyert a Károlyiaknak magokat összeszedniök; de ezek, midőn aztán újabban rohamra vezettetek, másodszor is megfutamodának; minél fogva Kosztolányi a gyalogsággal is hátrálni kényszerült. Klapka ezután a hídhöz közelebb foglalt állomást, hova utóbb a hátramaradt más két zászlóalj is megérkezett. Hadai számára nézve most erősebb lévén az ellenségnél, ez nem is kelt többé viadala, hanem csak ágyúzással, mire nézve meg ő volt hatalmasabb, folytatá a harcot, míg nem Zichy csapatainak közeledtére Apácza-Szakállsról Nyárasdra húzódott vissza.

Görgey a nyárasdi csata szerencsétlen kimeneteléről mindjárt az nap estve értesült. De, mi őt még inkább aggasztatá, tudósítottatott arról is, hogy Paniutin orosz hadosztálya

Diószegre érkezett. E 12,000 emberből s 48 ágyúból álló hadosztály, mint említők, már május közepén megérkezett Hradischra, a magyar határszélek közelébe; de mindjárt nem rendeltetvén az osztrák fővezér parancsai alá; csak június első tizedében lépett magyar földre, s Nagy-Szombaton keresztül csatlakozott az osztrákokhoz; 19-kén pedig parancsot vón Wohlgemuth segedelmére Diószegre nyomulni. E segély Wohlgemuth erejét legalább is 30 ezerre emelte; melynek Görgey a 3-dik hadtest hátramaradt részének megérkezése után is legfeljebb 17—18 ezret vethetett ellenébe; mert 1-ső hadtestünk Nagy-Sándor alatt, mint mondók, e napon sem tudott magának utat nyitni a Vágón keresztül.

E körülmények, közt, midőn egy részről, vett tudósításból annyit bizonyosnak tarthatott, hogy az ellenség a jövő napi ütközetre nagy tömegeket egyesített ellene; s más részről nagyon kétes volt, hogy Nagy-Sándor, ki már kétszer sikertelenuül kísérté meg az átmenetet Szerednél, szerencsésebb lesz-e harmad ízben? — s midőn végre nagyon valószínű volt, hogy az ellenség, ha Perednél valóban támadni szándékozik, egyszersmind a Csalóközben az aszódi híd ellen is még nagyobb erővel intézندی támadását, — e körülmények közt kétségkívül legtanácsosabb lett volna, a 2-dik és 3-dik hadtesttel is visszavonulni a Vág mögé, s nem kockáztatni oly ütközetet, melyben a győzedelem, az erők nagy aránytalansága miatt egyáltalában nem valószínű, a megvertetés pedig a két hadtest megsemmisítését vonhatja maga után.

De a visszavonulás meg nem férhetett Görgey hiúságával. Mint mondók, ő épen azért ismételte a 16-ai munkálatot ugyanazon erőkkel s ugyanazon helyen, hogy megmutassa, miképen ott is tud győzni, hol mások megverettek. Aztán politikai terveinek sikerítésére múlhatlanul győzni kellett, mielőtt az egész orosz hadsereg betör az országba! Erezte ő jól, hogy a hazafias óvatosság a haza veszélyes állapotában kímélni parancsolja a nemzetnek aránylag úgy is csekély haderejét. Emlékirataiban mentegeti is magát, hogy nem arra

határozta magát, mit az eszély s óvatosság igényelt. Mondja, hogy attól tartott, mikép ily visszavonulás a sereg önbizalmát csökkentheti. De, meggondolván, hogy seregünk 20-kán győzött; s hogy köztudomású dolog volt Nagy-Sándor hadtestének távolléte, és az utolsó ember is könnyen megérthette, miképen most, a győzelem után, épen e hadtesttel való egyesülés végett vonul vissza a két hadtest, egyáltalában nem lehetett alaposan félni attól, hogy a visszavonulás csökkenteni fogná a sereg önbizalmát. Mondja még azt is, hogy miután annyiszor ismételtetett a táborban, hogy az orosz intervenció csak a császáriaktól a magyarok megfélemlítésére koholt mese, s az állítólag betört muszkák nem mások mint a Hurbán-féle átöltöztetett tótok és hanákok: valahára öntapasztalásukból akarta légyen meggyőzni hadait, hogy valóságos oroszokkal van dolguk. Mily súlylyal bír ezen indokolása egy oly ütközet elfogadásának, melyről előre látható vala, hogy legjobb esetben is iszonyú áldozatokba kerülend, nem szükség fejtegetni.

Mily kevés reménye volt neki magának is a győzelemre s ellenben mily valószínűnek tartotta a veszedelmet, ha vissza nem vonul, világosan s őt elítélőleg bizonyítja az, hogy mihelyt Klapka hadainak Nyárasdnál szenvedett megveretéséről s az oroszoknak Diószegre érkezéről értesült, maga is felhagyott egyelőre a támadási tervvel. Intézkedéseit akként tette, hogy a sereg a jövő napon mind délig védelmi állásban maradjon, s csak akkor kezdje meg a támadást, ha az ellenség délig nem támadna, vagy ha Nagy-Sándor előnyomulásáról kedvező hírek érkezének. A csatarendet oly módon szabta ki, hogy a 3-dik hadtest, a jobb szárnyon, Pered fő utcájától a Vágig, a második hadtest a balszárnyon szintazon utcától a Dudvágig terjeszkedjék; s ennek egy dandára, a hátrálási vonal biztosítása végett, Királyrévet minden áron megtartani ügyekezzen. Nagy-Sándorhoz végre két tisztet küldött azon rendelettel, hogy minden lehető erélyt fejtsen ki a vági átmenet kierőszakolására s a két hadtesttel való egyesülésre.

Az ellenség, látván haderőnk csekélységét, más nap, június 21-kén nem is várta be a támadást, hanem miután 20-kán minden erejét öszpontosította, azt korán reggel maga kezdte meg. A középpontot egy vadász-ezreden kívül, az egész orosz hadosztály foglalta el, oldalain három-három osztrák lovaszázad által fedve; a jobb szárnyat Theissing és Jablonovszky tábornokok dandárai s egy orosz vadász ezred képezték; a balszárny a Vágra támaszkodva Perin és Pott tábornokok dandáraiból állott.

A harc balszárnyunkon kezdődött, hol Hertzinger tábornok még nap kelte előtt megtámadta Felső- s Alsó-Szölyt; hadaink innen rövid ellentállás után Királyrévre vonultak vissza, ennek megtartása lévén tulajdonképeni feladatuk. Ugyanaz történt nem sokára Deákival, honnan Görgey előhada rövid csatározás után Peredre nyomatott vissza. Ez csak mintegy előjáték volt; a tulajdonképeni ütközet tíz óra tájban kezdődék.

Az ellenség derekát képező oroszok gyilkos tüzelést nyitottak meg harczvonalunk közepe ellen. Az ágyúzás körülbelül egy óráig tartott. A derék 3-dik hadtest, mely eddigi harczaiban Damjanics vezérlete alatt annyi babért aratott, most is, Leiningen alatt, nemcsak kiállta a heves ágyúzást, hanem még támadásra is átmenvén, az ellenség balszárnyát kissé visszanyomta. De annál kevésbbé tűrte a heves tüzet különben is gyöngye balszárnyunk, s mind hátrább és hátrább húzódott. Görgey, látván, hogy e hátrálás a harczvonalat egészen megfordítja, s hadseregünk, mely eddig a Vágtól a Dudvágig keresztben nyúlt el, háttal mindinkább egészen a Vág felé szoríttatik: mindenekelőtt jobb szárnyát Peredig vontatott vissza, s aztán kísérletet tőn balszárnyát ismét elébbre tolni. E végett a lovassággal, mely jobbára a balszárnyon állott, egy rohamot saját vezérlete alatt szándékozott intézni. Már épen indulóban vala e munkálatra, midőn jelentést vesz, hogy Királyrévet az ellenség elfoglalta. E körülmény még veszélyesebbé tette seregünk állását; mert a mocsáros földgen szűkség esetén csak Királyréven keresztül vonulhatott vissza a

sereg az aszódi híd felé; e helység elvesztével tehát visszavonulási vonala lőn elvágva, serege pedig a Vágba nyomtatás veszélyének kitéve.

O tehát a szándéklott lovassági rohamot Kászonyi ezredre bízván, Rakovszky őrnagyot, a 2-dik hadtest egyik osztályának új parancsnokát, egy pár zászlóaljjal tüstént Királyrév visszavételére indítá s maga is oda sietett. A Kászonyi által ezután végrehajtott lovassági roham azonban nem lett szerencsés kimenetelű. A 12 huszárszázad hatalmas lökése meglepte ugyan s eleinte hátrálásra is kényszerűe az ellenséget; majd azonban ez néhány eddig néma s a harcvonal mögött elrejtett ütegből oly pusztító kartácstüzet szórt huszárainkra, hogy ezek megzavarodtak s aztán a reájok rohant ellenséges lovasság által futásra kényszerítetttek. Forgósziel gyanánt közeledett Pered felé a lovasok roppant tömege, melyben huszárok, vasasok és dzsidások szilaj rendetlenségben kavarogtak. A hatalmas lökés ellenállhatatlannak, eldöntőnek látszék, mert majdnem bizonyossá lett, hogy megiramodott lovasságunk a balszárny egész gyalogságát magával ragadja a futámlásba. De a Pered nyugoti oldalán fekvő kis erdőbői rögtön heves puskatűz kezd szórátni a mellette vágató ellenségre. Ez, cselt gyanítván, megáll s figyel, s midőn tapasztalja, hogy a golyózapor perczenként nő, hirtelen megfordul s vágatva tűnik el a fölvert porfelleg mögött. A veszély, legalább egy időre megszűnt; lovasságunk ismét rendbe áll Pered mögött, a gyalogság pedig előre kezd nyomulni. A varázshatást a 60-dik zászlóalj eszközlé, mely az erdő mögött tömegben fölállítva, az összekevert lovas gomolynak útját állá s bator magatartása által az ellenséget, midőn a győzedelmet már bizonyosnak tartá, megfutamította.

De e pillanatnyi fordulat után nem sokára ismét újabb veszély éri balszárnyunkat. Hertzinger tábornok, miután Királyrévet megvette, dandárai egyikét annak megvédésére hagyván, másikával s az orosz vadász ezreddel Pered felé indult s ott Paniutin jobb szárnyához csatlakozván, oly erővel

támadta meg a Királyrévre ment két zászlóalj távozta után még gyöngébbé vált balszárnyunkat, hogy ennek már elébb is ingadozó zászlóaljai most, rendetlenül megfutamodván, Zsigárd mellett azon mocsáros szög felé erednek, melyet Gutával átellenben a Vág s az érsekújvári Duna képez.

Pered nyugoti oldala ily módon majdnem egészen védetlenné lön, mert Kászonyi alig volt képes a megfutamlott 2-dik hadtestnek négy zászlóaljból némi töredékeket összeszedni. E szerint aztán a 3-dik hadtest sem maradhatott tovább veszély nélkül Pereden, melyet balszárnyunk megfutamodta után keletről Pott és Perrin dandárai, éjszokról Paniutin, nyugotról Hertzinger a Jablonovszky-dandárral s az orosz vadász zászlóaljjal egyszerre támadtak meg. Görgey épen ekkor tért vissza Királyrévből a harcztérre, s Leiningennek nyomban parancsot küldte, hogy az egész 3-dik hadtesttel Zsigárdra hátráljon; Kászonyit pedig odautasítá, hogy a 2-dik hadtestnek még helyben maradt lovasságával, s négy töredék zászlóaljával amazt a balszárnyon fedezze.

E mozdulat két óra tájban történt. Az ütközet hanyatló folyamán még csak az tehet vala fordulatot, ha Szered felől végre Nagy-Sándor is megjelent volna a harcztéren s az ellenséget hátban támadja meg. Erre mindazáltal felette kevés volt a remény; mert Wohlgemuth, bár a megelőző éjen hadait egészen visszavonta Szeredről, egyszersmind a Vág hídját is fölszedette Szered és Sempte között. Királyrév megtartása tehát most kétszeresen szükségessé vált, mert csak azon keresztül lehetett az aszódi hidhoz hátrálni. Görgey tehát intézkedéseit Perednél megtévén, visszanyargalt Királyrévre, hogy azt minden áron megvegye. Odaérve, Rakovszkit már heves harcban találá Theissing tábornok dandárával, kit aztán ismételt rohamok s egy iszonyú mészárlat után sikerült is végre a Dudvágon keresztül nyomnia s Tallós felé üznie. Hertzinger erről értesülvén, azonnal megindult ugyan másik dandárával Királyrév visszavételére; de részben mivel Kászonyi lovassága által több ízben megtámadtatott, részben

mivel a megfutott Theissing dandárt összeszednie sok időbe került, célját többé nem érthette.

Mióta azonban Kászonyi a lovassággal Hertzinger megtámadására kelt, 3-dik hadtestünk balszárnya fedezetlen maradván, zsigárdi állása, melyet Paniutin, Pott és Perrin három oldalról szorongatának, teljesen tarthatatlanná vált, Görgey tehát négy óra tájban kiadta a rendeletet, hogy Leiningen a 3-dik hadtesttel Farkasd felé a negyedi hídhöz, Kászonyi pedig a 2-dik hadtest maradványaival az aszódi hídhöz vonuljon vissza.

A hátrálás mind a két felé jó rendben ment végbe. Perrin és Pott dandárai mindenütt nyomában voltak ugyan Leiningennek; de e kitűnő hadtestünk, meg-megfordulva, érzékeny csapásokat mért üzőire, s míg utóhada az ellenséget Farkasdon egy ideig foglalkodtatá, kevés veszteséggel kelt át Negyednél a Vág hídján. Az utóhad csak más nap reggel hagyta el Negyedet s csatlakozott a hadtest zöméhez, a hidat pedig felszedte maga után.

Kászonyi, még szerencsésebb, minden üldözés nélkül jutott el az aszódi hídhöz, mialatt Hertzinger a Királyrévről Tallósrá futamlott dandárt összeterelgeté. A Királyréven keresztülvonuló csapataink egy iszonyú látványnak voltak tanúi. Az utolsó rohamban, mely a helységet végre a mieink birtokába juttatá, elesettek tetemei, honvédeké s osztrákoké tarka vegyületű halmokban feküdtek az utczákon s az udvarokban. „Az önfeláldozás, a halálmegvetés, mond Klapka, melyet a napi harcban elfáradt, kiéhezett honvédeink ezen falu ostromában tanúsítottak, e hősiességben egyébiránt gazdag hadjárat későbbi harcaiban majdnem példa nélkül maradt.”

Hogy a 2-dik hadtest maradványai szerencsésen átjutottak az aszódi hídon, csak azon körülménynek vala köszönhető, hogy az osztrák fővezér rendeletei hiányosan teljesítettek. Csorics még 20-kán estve rendeletet vőn, hogy a magyar hadak hátrálási vonalának elmetszése végett másnap az érsekújvári dunaág mind a két partján intézzen támadást az aszódi

híd ellen. Ő azonban, mivel hadai nagy részben már indulóban valának Pozsony felé, hogy ott a Dunán átkeljenek, csak kevés erővel, s csak a jobb parton, ott is csak estve hét órakor, épen midőn a 2-dik hadtest fáradságtól s éhségtől félig aléltan vonult át a hídon, támadta meg Klapkának Aszód és Nyárasd közt felállított hadosztályát. Azonban, még ekkor is nagy zavart okozott hadainkban a támadás. Kosztolányi dandára, miként a múlt, úgy e napon sem állta ki az ellenség élénk ágyúzását s lovassági rohamát, és mind közelebb vonult vissza a híd felé, melyen a második hadtest átkelőben vala. Klapka, látván a veszélyt, Görgeytől néhány öreg huszár-századot s ágyút kére segítségül. Görgey a Würtemberg-huszárokat küldé rohamra s bár kedvetlen és boszús, maga is a harctérre sietett. Megfeszített törekvéseiknek végre sikerült megállítani az ellenséget, ki azontúl az éj beálltaig csak ágyúival folytató a harcztot.

Hadseregünk e két napi ütközetben felette érzékeny veszteséget szenvedett. A 3-dik hadtestnek 81 halottja, 118 sebesültje, 325 hiányzója, tehát összesen 524 ember vesztesége volt. Sokkal magosabbra rúgott a 2-dik hadtesté, mely holtak, sebesültek és foglyokban mintegy 2100-ra ment. E hadtest, mely már 16-kán is annyira megtizedeltetett, mintegy hat ezerre olvadt létszámában. Klapka hadosztálya a Csalóközben e két nap alatt 110 holtal és sebesülttel s 200 fogollyal kevesbedett.

És ezen nagy veszteséget, mely seregeinknek nemcsak számát oly tetemesen megfogyasztotta, hanem hangulatát is megrontotta, erkölcsi erejét, önbizalmát s bátorságát csökkentette, a középponti hadmunkálati iroda s annak főnöke Bayer ezredes fonák és hiányos intézkedéseinek kivül, főleg Görgey makacs hiúságának, a politikai fondorlatokba tévedett, hazafiatlan törekvéseinek köszönhetni. De ezentúl sűrűn érte Görgey bűneit a büntetés, mely azonban, fájdalom, egyszerismind a hazának is mindinkább sietteté veszedelmét.

De mielőtt feldunai hadseregünk további munkálatait elbeszelnék, látnunk kell, miképen és hol törtek be az orosz hadak, mert midőn a peredi ütközet vívatott, már mintegy 200,000 muszka tapodta hazánk szent földét. Ezeknek előrenyomulása pedig nagy befolyással volt az osztrák főszereg további mozdulataira.

MÁSODIK FEJEZET.

Az orosz hadak betörése Magyarországra.

A két szövetséges császárnak május harmadik tizedében végbe ment személyes találkozása alkalmával egyebek közt határozattá lett az is, hogy az orosz hadsereg zöme mind Magyarországon, mind Erdélyben június 17-kén vonuljon át a magyar határokon. Két hadosztály mindazáltal, az osztrák fővezér sürgetéseire, mint említők, már elébb betört az országba. Az első orosz had, mely magyar földre lépett, Sass tábornok osztálya volt, ki május 13-kán a határokhoz érkezvén, egy kozák osztályt azonnal beküldött az Árva folyam völgyébe, melynek aztán 16-kán némi csatározása is volt egy itt őrködő gyöngye magyar csapattal. Sass június elején azon hírt vévén, hogy a magyarok az Árva folyam hídját Alsó-Kubin fölött elrontani szándékoznak, június 7-kén egész osztályával bejött az országba s 9-kén Kubint is megszállotta. Ezen osztály mindazáltal, mely tulajdonkép a 3-dik hadtest előhadát képezte, Kubinból nem sokára visszahívatott, hogy hadtestével egyesüljön. Ezt utóbb Grabbe tábornok 17,000 emberből és 56 ágyúból álló hadosztálya váltotta fel Kubinban, egyelőre azon rendeltetéssel, hogy az Árva és Felső-Vág folyamok völgyeit tartsa szemmel s tisztítsa meg a magyar hadaktól. A másik hadosztály, mely a közönséges betörést megelőzte,

Paniutin osztálya volt, mely, mint láttuk, már június első felében jött be az országba, s csatlakozott az osztrák fő-sereghez.

Paskevics tábornagy június közepéig három hadtestben, a 2-dik, 3-dik s 4-dikben mintegy 110,000 embert egyesített a Kárpát hegységnek Sáros és Szepes megyébe nyíló szorosainál. Miklós czár június 14-kén tartott szemlét a duklai szorosnál táborozó hadak felett. A jobb szárnyat képező 3-dik hadtest Rüdiger tábornok vezérlete alatt, mivel leghosszabb utat kell vala tennie, már jun. 15-kén megszállá Ó-Falut, Szepesben, honnan 17-én Lublyóra érkezett. E napon megkezdte az átkelést a 2-dik és 4-dik hadtest is, a Sáros megyébe nyíló négy szoroson. A 4-dik hadtest egy osztálya, mely a duklai szoroson jött be, egyenesen Sztropkónak tartott. Az oroszok úgy voltak értesülve, hogy e tájakon 60,000-nyi magyar sereg áll velők szemközt; s hogy a nyugotiabb szorosokon átkelő osztályoktól Sztropkó felé vonják e haderőt, ezen osztály mindenütt azt híresztelé útjában, hogy az egész orosz hadsereg ugyanezen úton halad előre. 18-kán az az utolsó hadosztályok is átkeltek a Kárpátokon. Miklós czár ezeket a szoros legfelsőbb magaslatáig kísérte, 8 hadaira ott áldását adván, Varsóba utazott vissza.

Paskevics terve fő vonalaiban abból állott, hogy Eperjesnél, Kassánál mind a három hadtestet egyesíti, s a maga előtt lévő, mint említők, 60 ezernek tartott magyar sereget megvervén, vagy Pest felé úzi, hol azt az osztrák fő-sereg fogná aztán megtámadni; vagy, ha a magyarok a Tisza mögé vonulnának, oda követendi őket, hogy aztán az Erdélyből feléje tartó többi orosz hadakkal két tűz közé foghassa s úgy semmisíthesse meg. Mert említsük itt meg előleg is, hogy a mely napon az orosz fő hadsereg a Kárpátokon átkelve Szepes, Sáros megyébe vonult, ugyanakkor Grotenhjelm egy hadosztálylyal a borgóprundi szorosnál, Lüders az 5-dik hadtest nagyobb részével a tömösi és töröcsvári szorosnál tört be Erdélybe.

A három hadtest, mely Kassa felé tartott, mintegy 110,000 emberből volt képezve. S ezen roppant erővel részünkről csak a felvidéki hadsereg állott szemben, mely a Dembinski, s június 18-ától kezdve, midőn ő végkép lemondott, Wysocki és Dessewffy Arisztid tábornokok alatt lévő 9-dik hadtestből és a Máramarosban épen képződésben lévő Kazinczy-féle hadosztályból volt szerkesztve, és számszerint nem ment többre 17 ezernél. És mivel Kazinczy osztálya nagyon messze esett az oroszok meneteinek vonalától, ezek tulajdonképen csak a 9,600 emberből és 34 ágyúból álló 9-dik hadtestet találták útjukban. E hadtestből az oroszok bevonultakor egyegy dandár Bártfa, Kis-Szeben, Deméte és Eperjes mellett volt elhelyezve. A szorosoknál, melyek pedig igen erős védelmi helyzeteket nyújthattak volna, egy emberünk sem volt; minek oka főleg abban feküdt, hogy a kormány, megfoghatatlan könnyelműséggel, e vidéken több hadat nem gyűjtván össze, nagyon el kellett volna forgácsolni a 9-dik hadtestet, hogy csak némi haderő is jusson belőle a számos szorosok mindenikébe. Az oroszok tehát a szorosoknál egyáltalában semmi ellentállásra nem találtak; mert azon csekély sánczolásokat, torlaszolásokat, melyeket Dembinski némely főbb szorosnál készítettett, miután védőkkel megrakva nem voltak, könnyű szerrel széthányták B kiegyengették az orosz utászok. Dembinski az Eperjestől nem messze fekvő Kapivár környékét kereste volt ki csatahelyül, hol az ellentállást megkísérli. De miután ő időközben lemondott, az új vezérek képtelenségnek tartották, az erők oly iszonyú aránytalansága mellett, komolyabb csatába ereszkedni.

Paskevics, miután 19-kén Bártfára tette főhadi szállását s ott nyomban egy nagy kórházat alakítottatott, roppant előkészületeket tőn a nagy számúnak vélt magyar sereg megtámadására, mely az előrenyomuló muszka hadosztályok előtt lassanként Demeteré húzódott vissza. Egy erőszakolt kémlet Oirált mellett eléggé elárulható ugyan seregünk csekély számát; de az oroszok, jó hiszemmel-e, vagy altatással? — bi-

zonytalan, hatszor-hétszer annyinak adták ki az előttök lévő haderőt, mint a mekkora valóban volt. Paskevics jun. 22-kén szándékozott Deméte ellen támadást intézni, s e végett, 21-kén, míg Kuprianow tábornok a 2-dik hadtest zömével Osikóig nyomult előre, más hadosztályok az Eperjesre vezető régi, elhagyott országúton, melyet utászai által gyorsan kiigazítottatott, a magyar sereg balszárnyának irányában vőnek állást. Rüdiger pedig, kinek előhada 20-kán Héthársnál egy ott lévő csapatunkkal csatározott, 22-kén Kis-Szebenig és Sz.-Mihályig haladt a 3-dik hadtesttel, és ekként seregünket hátmögül fenyegeté. Deméte vidéke különben elég kedvező helyzetet nyújthatott volna ugyan az ütközetre; ezt mindazáltal az erők oly nagy aránytalansága mellett elfogadni, örültséggel határos tény lett volna. Vezéreink tehát, látván az oroszok készületeit, 22-kén hajnalban Eperjesre hátráltak, más nap pedig Lemesány mellett állapodának meg. Az oroszok ennél fogva 23-kán Eperjesre is ellentállás nélkül vonultak be.

Úgy látszik, Paskevics most már maga is meggyőződött a vele szemben álló magyar erő csekélységéről, mert a helyett, hogy még ezentúl is ütközettel akarta volna ezt megkínálni, csak Anrep tábornokot küldé egy 46 lovas századból és 24 lövegből álló előhaddal annak üldözésére; maga pedig kényelmesen intézé hadserege előre nyomulását. Anrep még 23-kán megtámadta a magyarok hátvédét Somosban. Több órai heves harcz fejlett ki, míg végre a mieink, a Tarczán átkelvén, szinte Lemesányba hátráltak. Veszteségünk néhány derék **tiszt** s 82 emberből állott. E harcz következtében Wysocki még azon éjjel elhagyta Lemesányt s 24-kén Kassára, más nap Forróra, 26-kán pedig Miskolcra vonult vissza.

Paskevics az üresen hagyott Eperjesen, szintúgy Kassán is egy-egy kórházat rendeztetett be; a jó fekvésű Alsó-Sebest pedig földsánczokkal erősítetté meg s órséggel látta el, hogy eleség-szállítmányainak, melyekkel több ezer szekér szünetlen mozgásban volt a duklai nagy táruk és a sereg között, támasz-

pontjául szolgáljon. Ezek védelmére különben Felső-Szvidnik és Sztropkó között is állott egy hadosztály.

De az élelmi szereket nem egyedül galicziai táraiból hozatta a sereg után Paskevics. Gróf Zichy Ferencz még a betörés előtt megjelent az orosz táborban, mint osztrák császári biztos, ki a hadsereg élelméről gondoskodnék, a szükséges fuvarokat előállítaná, s általában közbenjáróul szolgálna az orosz hadaknak a magyar hatóságokkal való érintkezéseiben. Paskevics tehát, Zichyvel egyetértőleg, 25-kén, kassai fő hadi szállásáról rendeletet bocsáta a hadak parancsnokaihoz, mely szerint ezeknek engedelem adatott, élelmi szereket — kész pénzért, a lakosoktól is követelni. S mivel e vidéken hus könnyebben szerezhető, mint kenyér, a legénység kétszer-sültadagának fele ezentúl hússal, mihez az orosz katona egyébiránt szokva nem igen volt, lenne pótlendő.

Az élelmi szereknek ezen, pénzért ugyan, de mégis kényszerített kiszolgáltatásánál sokkal súlyosabb volt az ország népére nézve az oroszoknak, kivált a kozákoknak megfélemltetlen rablása, melyet semmi fegyelem, semmi szigor a parancsnokok részéről nem volt képes meggátolni. Legnagyobb pusztítást tettek az élelmi szerekben. Kíéhezett-ségök vagy falánkságuk oly szerfelett nagy volt, hogy a kerteket sáskák gyanánt földigien kipusztították, az éretlen gyümölcsöt, nyers veteményt egyenlő mohósággal emésztvén fel. Ez volt aztán részben oka, hogy Paskevics oly szükségesnek látta az ispotályokról való gondoskodást; mert a betegségek, kivált a cholera, mit a hiányos ételmezés mellett a folytonos esőzés is nagy mértékben elősegített, rémítő módon kezdett köztök pusztítani. Naponként körülbelül ezer ember került kórházba. Június 25-től július 13-káig a három hadtestnél 14,500-ra ment a betegek száma; s azokon kívül, kik ezek közül elhaltak, a két ezret e napok alatt azoknak a száma is meghaladta, kik a zászlóaljknál veszték el. Cseodajeff tábornok, mint mindjárt elmondok leszünk, mintegy tíz ezernyi hadosztálylyal szál-

lotta meg Debreczent, s már negyed napon 900-ra ment ott a holtak száma.

Wysocki Miskolczon rendeletet vőn Kossuthtól, hogy azon tájon, valamely jó helyzetben, mindenkép ügyekézzék magát tartani; kevés napok alatt segedelmet fog neki küldeni vagy a Komáromból levonuló főszeregükből, melynek Peetbuda felé való hátrálását az őszpontosítás végett ekkoron minden áron sürgette; vagy a Czegléd táján képezett újoncz hadakból. De mivel az oroszok Kassáról szinte Miskoicz felé nyomultak, Wysocki lehetetlennek látván az ellentállást, 27-kén Harsányra, 28-kán Mezőkövesdre, onnan pedig a következő napokban Kápolnán keresztül Hatvanba hátrált, hova július 2-kán érkezett meg. És bizonyára, ha Eperjes vagy Kassa táján képtelennek érzé magát megállani az annyszorta nagyobb erő előtt, holott akkor még jobbról Kazinczyt, balról a Felsővág és Garan táján mozgó Beniczkyt is magához vonható s erejét 17—18 ezerre emelheté: most, midőn e mellék osztályoktól már egészen elváगतott, sőt a felvidéken szedett újonczok saját hadából is mindinkább szökdösének, úgyhogy ez, mely Eperjes táján még tizedfél ezret tőn, Miskolczon már nyolczadfél ezerre apadt, csak gondolnia is lehetetlen volt az ellenállásra.

Ő e helyett, válaszul Kossuth levelére, különféle terveket küldé hozzá, arról szólókat, hogy mit lehetne az orosz ellen kezdeni. E tervek egyike az volt, hogy torlaszoltatná el Pestet a mennyire csak lehet, gyűjtene oda mind azokat, kik csak fegyvert foghatnak, s egy dühös torlaszharczban verné meg az oroszot, vagy temetné magát Pest romjai alá.

Úgy látszik, érzé maga Wysocki is, hogy e tervet csak a kétségbeesés egy órája sugallhatá neki; s azért más terveket is terjesztett neki elő. Ha, úgymond, a kormányzó képes volna egy nagy tömegű felkelt népet, melynek legalább száz-ezer emberből kellene állni, a Zagyva táján egyesíteni, s egy hadtesttel, melyet Komáromból lehetne megindítani, az oro-

szokat oldalban támadatná meg, míg ő, a maga némileg szinte szaporítandó hadával s a felkelt néppel homlokban intézné a támadást: a süker nem lenne épen lehetetlen. Egy harmadik terve szerint, az ő hadát is Vetter altábornagy seregével kellene egyesíteni, mely aztán a Bácskába tört Jellasicsot megvervén s a Dunán átútvén, Oláhországba, Moldvába törne be B onnan az orosz háta mögött készítené felkelést, vagy nyugtalanítaná s kényszerítené a határok felé visszatérni az orosz hadsereget. Egy negyedik tervében végre azt javallá, hogy rendeltetnék az ő hada is Komáromba, hogy a körül a magyar hadsereg túlnyomó erővel támadhassa meg az osztrákokat; ha ezek megveretnek, seregünk törjön be Ausztriába, keltse fel Bécset, Prágát, szólítsa fegyverre a nem rég megigázott Németországot; e közben pedig Bem, seregével Erdélyt odahagyva, törjön be Lengyelországba, mely kétségkívül kész lesz azonnal felkelni az oroszok ellen.

„Látni való, — mondja ezekre a jeles hadi író, Rüstow, — hogy Wysocki végső javaslataiban nem rossz gondolatok rejlenek. Ezek alapeszméje ugyanis nem más, mint egyesítése az összes hadi erőnek, hogy az valamely irányban, s mindegy akár melyben, rettegést vigyen magával s az akkor még ingadozó fejedelmi székek alól a talajt valamely ponton kirántsa. De nem tekintve, hogy mind ez most már későn volt, hiányzó az alapfeltétel is, a magyar kormány sükeres hatalma, melynél fogva általában valamely ponton túlnyomó erőt gyűjtethett volna össze az ellenség ellenében.

„És azon régi közmondás, hogy a tudósok az erdőt a sok fától többnyire nem látják, itt is eszünkbe jut. Kérdeznünk kell itt ugyanis, vajjon Wysocki a maga feladatának, megoldására valóban nem tehetett semmi mást, mint folyton hátrálni? És itt a felelet épen nem oly igenlő, mint talán látszhatik.

„Arra, hogy valamely harctéren kísértse meg az ellenállást, Wysocki serege kétségkívül nagyon gyöngye volt. De hogy az oroszokat aggodalomba s pedig nagy aggodalomba

ejtse, az egyáltalában nem volt lehetetlen. Az orosz hadseregnek ugyanis egy hosszú, felette érzékeny farka volt, mely egész Galiczián keresztül nyúlt, melyet ott lehetett megcsípni, hol az ember akarta s melynek nem csirógató érintése által az egész szörnyeteget minduntalan visszafordulásra lehetett volna kényszeríteni.

„Már a mit eddig elbeszélünk is, mutatja, mily lassan haladtak előre az oroszok (például Zmygrodtól Kassáig, tizenkét mérföldnyi utat nyolcz nap alatt tettek meg), bár ellenállásra sehol sem találtak. Számítsuk ki e szerint, mi eredménye lett volna a legcsekélyebb ellenállásnak, azaz, a közlekedési vonal megtámadásának. A tények *után*, melyek már részint közöltettek, részint még elbeszélendők, ezt könnyű megmondani. De ne higye senki, hogy itt egy utólagos Ítéshét áll szemeink előtt. Az orosz és különösen Paskevics hadviselési módja eléggé ismeretes volt, s *kellott* hogy azt legalább jellemző tulajdonságaiban ismerje minden katona, ki a hadi történetet egy kissé tanulmányozta.

„És ehhez épen Wysockinál még más indokok is járultak, melyek benne a Galicziába való betörés gondolatát könnyen fölébreszthetik vala.

„Wysocki maga lengyel volt, azok voltak alparancsnokai közül Bulharin és Idzikovski, a magyar szolgálatban lévő minden lengyel csapatok épen a feltiszai seregbe valának beosztva. Ez bizonyára arra mutat, hogy az intézők gondoltak e seregnek Galicziába való betörésére.

„Egy ily betörés Galicziába, vagy az oroszok közlekedési vonalára való hatás, az egyetlen dolog volt, mit a magyar feltiszai sereg, gyöngesége mellett, a sükerre való kilátással s észszerűleg tehetett volna. Wysockinak, a helyett hogy Kassára s Miskolczra hátrált, Ungvárra, Munkácsra kell vala átcsapnia, hogy Kazinczyval egyesüljön; Munkácsról egy osztályt Galicziába küldhetett Stry felé, zömével pedig készen állhatott ismét Bártfára, Eperjesre, Kassára nyomulni, mihelyt az orosz hadsereg Kassától dél felé haladt. Bizonyosnak

tarthatni, hogy ily munkálati módozat az oroszokat, kik krokodilszerűleg képtelenek voltak egy stratégiai fordulatot végrehajtani, igen sokáig az éjszakai vármegyékben tartotta volna lekötve.”

Nem gondoljuk, hogy ilyféle terv most, az oroszok betörése *után* a kormányzó elébe terjesztve, nem nyerte volna meg annak helyeslését. Kossuth a Galicziába törést még májusban sem igen látszék ellenzeni, midőn azt Dembinski, egészen más viszonyok közt s más célból terjesztette elő. A minisztertanács is csak azért ellenzé azt, mivel jámbor hitében még Örömetst ápolá magában azon véleményt, hogy az oroszok csak Galicziát fogják megszállni, alkalmat nyújtandók a bécsi kormánynak onnan minden erejét ellenünk fordítani; azt hiték, eszélytelenség volna betörésre ingerleni az oroszot, mi talán nincs szándokában. Most azonban, miután ezen önáltatást, melybe magát a kormány erőnek erejével beringatta volt, a szomorú valóság oly kiméretlen kézzel szélesztette el, ilyféle tervet aligha nem helyeselt volna a különben is minden szalmához kapkodó kormány.

És valóban, mily kedvező eredményei lehettek volna egy ily terv végrehajtásának, kitűnik azokból, mik az orosz táborban történtek. Paskevicsban még „a szörnyeteg farkának csipkedése” nélkül is komoly aggodalmak támadtak hadseregének élelmezése s egészségi állapota tekintetében. Az élelmi szerek requisitója kevés eredményt mutatott. A vidék népsege részint a kormány kiáltványai által az oroszoktól elretentve részint az előhadakban járó kozákok falánksága s rablásai által óvatossá téve, lehetőleg rejtegeté élelemszereit s elhajtá marháját. A tisztviselők, kiknek közbenjártával Zichy császári biztos az élelmi szerek előteremtésében fáradozék, magok is lehetőleg meghíúsítani ügyekeztek a requisitio eredményeit. A Dukláról vont szállítmányok, bár a szekerek ezrei voltak mozgásban, annál nagyobb nehézségekkel jártak, mennél belebb hatolt a muszka sereg az országba. Kassán már csak egy héti élelemkészlete volt a legénységnek; a lo-

vaké pedig végkép elfogyott. A cholera is mind rémségesebben pusztít vala a legénységben.

Paskevics ennél fogva arra határozta magát, hogy a requisitiók területének kiszélesítése végett is, a 2-dik és 3-dik hadtesttel Miskolcz tájára nyomul, mind addig ott veszteglendő, míg legalább is három hétre való élelemkészlete nem lesz felhalmozva; a 4-dik hadtestet pedig Cseodajeff alatt Tokajon keresztül Debreczen felé küldje, különben is megfenyíteni vágyván a „rebellió ezen fészket”. Cseodajeff mindjárt 27-kén megindult Hidas-Németire; a másik két hadtest pedig a következő napon tétetett mozgásba Miskolcz felé. Június utolsó napján a hadsereg nagyobb része Forró és Miskolcz közt volt elszállásolva; mert Paskevics itt nemcsak, mint mondók, élelmi szállítmányait, hanem Cseodajeff hadjáratának eredményeit is bevárni szándékozott.

Cseodajeff előhada már 28-dikán elérte Tokajt. Közeledtére az ott lévő két honvédszázad, a hidat szétszedvén, két kis ágyújával kezdett tüzelni a túlpárti oroszokra, kiknek nagyszámú lövegei azonban tízszeresen válaszolának; hidászai pedig nyomban hozzá fogtak a hidveréshez. Hogy ez minden nyugtalanítás nélkül folyhasson, egy közézkzed úsztatva akart átvergődni a túlpartra s elűzni onnan a honvédeket; és mivel a partok meredeksége miatt lovaikkal a vízbe nem mehettek, ezek nélkül s pedig meztelen, úsztak át magok. A gyöngye magyar őrség nem várta be őket, hanem Rakomazra hátrált, az oda vivő hosszú töltés számos hídját mind felégetvén maga után, Útközben négy újoncz, még sem be nem tanított, sem fel nem fegyverzett, kaszás és lándzsás honvédzászlóaljjal találkoztak, kik Debreczenből küldettek segélyökre, s most velők együtt Rakomazra, onnan utóbb Szolnokon át Czeplédre hátráltak.

Mihelyt a hidak elkészültek, az orosz sereg mindjárt útra kelt Debreczenbe. Július 3-kán a város tanácsa, értesülvén közeledtökről, egy küldöttség által üzente meg vezérüknek hódolatát. Cseodajeff még az nap beült a városba;

s kiáltványban hirdeté hogy ezúttal még megkegyelmez lakosainak; de ha még egyszer felkelnének fejedelmök ellen, városuk földig rontatik, magok kard élére hányatnak. Cseodajeff a három napot, melyet a városban töltött, derekasan felhasználta requisitióra. Midőn július 6-kán a várost elhagyta, hogy ismét Tokajon keresztül a többi hadsereghez csatlakozzék, egy végetlen szekérsor követte seregét, mely 30,000 ember számára három héti élelmet szállított Tokajba.

Mialatt Cseodajeff Debreczenben tette látogatását, Sasa tábornok, ki miután június közepén Grabbe által Árvában felváltatott, még e hónap vége felé Kassa táján csatlakozott a főszereghez, — más felé tett kirándulást. Paskevics, értesülvén hogy az élelemgyűjtés Torna táján népfelkelés által gátoltatik, a szállítmányok lefoglaltatnak, Sasst egy ezred kaukazi muzulmán néppel ktildé azon vidékre a felkelők elrettentése s megfenyítése végett.

Az orosz hadak mintegy tíz napig veszteglének Miskolcz vidékén. E megállapodásuk úgy a fővárosi, mint a vidéki közönségben olyféle gyanításoknak s kósza híreknek lön forrásává, mintha az osztrák és orosz hadak vezérei közt meghasonlás támadt volna. Volt nem egy vérmes könnyenhívó, ki már arról is álmodozék, hogy e meghasonlás következtében az orosz nem is segítendi többé az osztrákot. Képzeltök sem lévén a muszka sereg élelmezésének nehézségeiről, meg nem foghatták miért nem vonul Paskevics a fővárosba, s nem tudtak e ténynek más magyarázatot adni mint a meghasonlást, vagy más rejtett czélokat. Mert mások meg olyfélüket beszélének, mintha az orosz eddigelé csak színlelte volna a barátságot Ausztria iránt, hogy annak álczája alatt seregeit behozhassa; most pedig már czélját érven, fegyverét az osztrák ellen fordítandja. A népet e véleményében megerősíté az is, hogy az orosz és osztrák tiszték közt egyáltalában nem létezett barátságos viszony; sőt nem egyszer vala hallható a muszkák által megszállt vidékeken, hogy tisztjeik az osztrá-

kokat gúnyolják, gyalázzák; hol osztrák tisztekkel érintkezésbe jöttek, azokat megvetek, s velők nem társalogtak. Ez pedig annál feltűnőbb vala, minthogy a muszkák a magyar fogolytisztek s maga a nép iránt is inkább rokon-, mint ellenszenvet mutattak. Eleinte, midőn még Bártfa s Kassa közt haladtak előre, és azt hitték, hogy a velők szemben lévő magyar hadak száma mintegy 60,000, s azokat magok előtt mégis minden ütközet nélkül hátrálni tapasztalak, elég-szer lehetett ugyan ajkaikról gyalázó szavakat hallani a „gyáva rebellisekéről, kik előttök megállni sem mernek. Mihelyt azonban meggyőződtek, hogy e velők szemben lévő magyar hadak száma alig megy többre, mint az ő egy-egy hadtestök előhada; s azon apró csatározásokból, melyek előhadaik s a mi hátvédünk közt történtek, tapasztalták is, hogy nem a bátorság, hanem a kellő szám hiánya okozza hátrálásukat: egészen megváltozott véleményök s indulatuk a magyarok iránt. A magyar foglyokkal emberségesen bántak, a fogoly tisztekkel örömet és barátságosan társalogtak; a magyar pénzjegyeket, mind a mellett is hogy azok a Feldunánál Haynau, az által megszállott vidékeken Zichy Ferencz császári biztos által eltiltattak s forgalmon kívül helyeztettek, — nemcsak elfogadák s értők a felváltásnál aranyokat s ezüst rubeleket adtak; hanem gyakran osztrák bankjegyek helyett is magyar papírpénzt kívántak.

A rokonszenv és becsülés, melyet az oroszok a magyar fogoly tisztek iránt tanúsítottak, könnyen megfejthető ugyan azon lélektani hatásból, melyet a bebizonyított vitézség, nyert győzedelmek a katonára gyakorolni szoktak, s ennek okát nem szükség valamely rejtett politikai célzatokban keresni. Hasonló módon fejthetni meg azon lenézést s megvetést is, melyet az oroszok az elébb annyiszor megvert osztrák katonák iránt árultak el, s viszont az osztrákoknak a szegényérzetből eredt idegenségét a megmentésökre jött muszkáktól; s e miatt szinte nem szükség meghasonlást föltenni a szövetségesek közt.

Kétségtelen azonban, hogy a két tábor tisztei közt már ekkor nagy ellenszenv létezett, mi utóbb valóságos gyűlöletté fejlett ki, melynek az orosz tisztek számtalan kézzelfogható bizonyítványait adták.

A magyar ember mindazáltal mind eme gyűlöletben, melynek sok ízben tanúja volt, mind ama rokonszenvben, melyet maga s fogoly honfitársai irányában tapasztalt, — mert óhajtá s nagy örömmel látta volna azokat, politikai irányzatokat s célzatokat szeret vala látni, melyeket az orosz hadak utasításul hoztak volna magokkal előljáróiktól. És innen származtak aztán ama különféle gyanítások és soknál is több badar beszédek, melyek Oroszországnak a színleg barátságos intervenció palástja alá rejtett messzeható politikai célzatairól oly szélesen elterjedtek a nagy közönségben. Innen eredt az is, hogy a nép, kivált hol az orosz tisztekkel érintkezésbe jött, mindinkább elveszte félelmét a muszkáktól, s azon nagy népfelkelési tervek, melyeket a kormány elébb Debreczenből, s újabban a fővárosból hirdetett, kevés kivétellel mindenütt füstbe mentek.

Midőn ugyanis az oroszok betörése Sárosba és Szepesbe, s előnyomulása Miskolcz felé —, Erdélyben pedig a borgóprundi, töröcsvári és vöröstoronyi megerősített szorosok megvétele Budapestre hírül érkezett, bár az intervenció valószínűségéről már majdnem két hónap óta folyt a szóbeszéd: a kormányt, mely a múlt hetekben oly könnyelműnek, gondtalanoknak látszék lenni, mintha a legbékésebb jövőnek örvendhetne, annál nagyobb aggodalom szállotta meg, mert a muszka betöréssel ugyanazon időben érkezett a fővárosba a szerencsétlen peredi ütközetek híre. Feldunai hadseregünk volt magköve összes haderőnknek; ez nyerte az aprili hadjáratban ama szép győzedelmeket; ez volt gyakorlottságra, vitézségre és számra nézve egyaránt legerősebb hadseregünk: ebben volt tehát minden bizodalma, hogy az osztrákokat újabban is megvervén, hasonló szerencsével álland szembe a muszkákkal is; ennek megveretése az osztrákok által a szép re-

ményvárakat egyszerre lerontotta; az orosz seregek hatalmát kétszeresen ijesztő színben tüntette fel a valahára tisztábban látni kezdő szemek előtt.

E veszélyt a kormány a június 27-kén kibocsátott szótáiban adá a nemzet tudtára, figyelmeztetvén ezt, hogy az ügyek oly fordulatot vettek, melynek következtében a hazát rendes eszközökkel megmenteni már lehetetlen. Kijelenti azonban, hogy a veszély csak akkor válnék halálossá, ha a nemzet magát gyáván elhagyná; mert a ki magán nem segít, azt az isten sem segíti. Ha ellenben a nép hazájának, családjának, szabadságának bátor, elhatározott védelmére felkél: elég erős arra, hogy boszúló karjai alatt elhulljanak ellenségei. Tudtára adta tehát, hogy az oroszok Galicziából a felső megyékbe, Bukovinából és Oláhországból Erdélybe nagy erővel betörték; hogy az erdélyi oláhok, újra felizgatva, ismét fegyvert fogtak; hogy az ausztriai császár, minden erejét összeszedve, a Feldunánál ismét előrenyomul. És miután egyszersemind azt is kijelentette, hogy a nemzet Európa egyéb népeitől semmi segílyt nem várhatván, egyedül csak a maga erejére kénytelen támaszkodni: a népet újonnan sürgetve szólítá fel hogy, ha szabadságát, függetlenségét elveszteni nem akarja, itt az idő, midőn tömegesen kell fölkelnie a hazába tört ellenségek visszaverésére. E végre kihirdette a felkelés szabályait, melyeknek megtartását különösen a felvidéki megyék lakosainak kötötte szívére. A közoktatási miniszter pedig a lelkészekhez s néptanítókhöz külön bocsátott egy felszólítást, buzdítván őket, hogy híveik élére állván, legyenek a hazának Capistrán Jánosai s elszántan vezessék a népet az élethalál harcra.

E felkelésnek, hogy eredménye legyen, első s lényeges feltétele volt volna, hogy az egyetemesen, mindenütt egyszerre történjék; itt százezernyi tömegek állják útját az ellenségnek, amott több egyes helységek lakosai nyomják el a kisebb csapatokban szétoszlott ellenséget, foglalják le és semmisítsék meg élelmi szállítmányait. Meg kell azonban vallani, hogy ez

a kétségbeesés szabálya volt, végveszélyt hozható egyes vidékekre, ha nagy ügyességgel nem hajtatik végre. A kormány azonban csak a szónál marad, magára a népre hagyván, foganatosítsa mint tudja, a kihirdetett szabályokat, a helyett hogy népszerű, elszánt, s főképen ügyes férfiakat is rendelt volna ki a felkelés szervezésére s vezérletére. S ez volt leginkább oka, hogy a nép, kevés kivétellel, sehol sem mozgott; a hol pedig történt is valami, mint, például, Torna vidékén, az oly csekély erővel s ügyetlenül intéztetett, hogy néhány kozák szotnya, vagy más lovas század is képessé lón a felkelést elfojtani. Egy két ilyenét példa elég volt aztán óvatossá tenni a népet, megzsibbasztani tetterejét. És, miután a kormány részéről igen kevés történt arra, hogy a felkelés célszerűleg foganatosíttassék, helyesen cselekedett a nép, hogy szórványos, apróbb felkelések által oly veszélyt s pusztulást nem vont magára, minő, például, Losoncztot érte.

Azon mulasztásokat is, melyekért a kormány diplomatai működése tekintetében méltán megróható, egy nyilatkozvánnyal akarta most helyrehozni. E mulasztásoknak, miknél fogva mind a külföldi közvélemény megnyerésére, mind a hatalmaknak ügyünk iránti érdekeltségére általában igen kevés gond fordították; az lett eredménye, hogy újabb időben a kormánynak nem volt kielégítő tudósítása a nyugoti hatalmak politikájáról az orosz intervenció tekintetében; — a kormánynak, mondom, mert Kossuth, ha vett is ügynökeinktől eziránt némi tudósításokat, azokat még a miniszterek előtt is rejtegeté, mintha attól tartott volna, hogy eljárását még ezek is helytelenítendik s őt cserben hagyandják, ha egész nagyságában feltárja szemök előtt a veszélyt, mely a hazát fenyegeti¹⁾. így állván e dolgok, a minisz-

¹⁾ íme erre egy példa. Dembinski, mint említők, május vége felé engedelmet kért a kormánytól betörhetni Galicziába. Előterjesztését Kossuth teljes miniszter-tanácsban tárgyalatá, felszólítván a kormány minden tagját, mondanák meg ez iránt egyenként véleményüket. A közoktatási minisztere kerülvén a sor, kinek addiglan az orosz intervencióra vonat-

terium azon reménybe ringatá be magát, hogy az európai hatalmaknak, saját érdeköknél fogva is, lehetetlen megengedniök a fegyveres intervenciót Magyarorszában, s az ellen, az európai súlyegyen fentartása végett s egy ilyféle intervenciónak a keleti kérdésre gyakorlandó nagy hatása tekintetében, kétségkívül tiltakozni fognak. Most ellenben, miután az orosz roppant hadserege az országban volt, hadainkkal többször összecsapott s mind inkább közeiedék a főváros felé: a csalatkozás keserű érzelmével s a kétségbeesés egy nemével kénytelenítetett meggyőződni, hogy Európa népeiben s kormányaiban semminemű, még erkölcsi segélyre sem számolhat. Egy szózatot intézett tehát Európa népeihez, melyben a maga érzeményeit s véleményét, melyeket az orosz betörés és az azt nem gátló európai hatalmak eljárása benne ébresztett, világosan kifejezi. Nem egyéb e szózat, mint a kétségbeeső vészkiáltása, s keserű átká a szabadság ügyét elhagyott kormányokra. A többi Európától azonban, kivált ez időtől fogva, annyira el valánk zárva a bennünket minden felől körülfogott, több mint negyedfél százezernyi ellenséges hadak által, hogy a szózat át sem hatott az ország határain.

Paskevics részint a requisitiókból, részint a Galicziából intézett szállításokból július első tizedének végén, hadserege számára, összegyűjtve látván a három héti élelem-készletét; s értesülvén azon előnyökről is, melyeket az osztrák hadak a

kozó hiteles adat nem jutott tudomására, ki külföldi ügynökeink tudósításait soha sem látta, oly értelemben szólott, hogy ő a kitűzött kérdésre nézve mind addig nem mondhat határozott véleményt, míg egész hitelességgel nincs értesülve az orosz intervencióról. Mert ha az intervenció azon alakban volna eddigelé elhatározva, hogy a muszkák csak Galicziát szállják meg: hibának tartaná, őket egy Galicziába intézendő betöréssel ingeregni; míg ellenben, ha az orosz betörése Magyarországra bizonyos, nincs mi gátolja Dembinski ez esetben ajánlható hadjáratát. Kéri tehát a kormányzót, tárná fel ez iránti adatait, vagy legalább nyilatkoznék, bizonyos-e az oroszok betörése az országba. Kossuth erre a teljes tanácsban azt felelte, hogy azt ő maga sem tudja hitelesen.

magyarok felett a Feldunánál nyertek, melyek következtében valószínűvé lett, hogy Görgey nem sokára kénytelen leend Komárom tájáról a főváros felé hátrálni: július 9-kén Miskolcra Gyöngyös felé tette mozgásba hadseregét, hogy a levonuló magyar sereget két tűz közé fogja.

A Miskolc-hatvani vonalon nem létezett többé magyar haderő; mert Wysocki Hatvanból már júl. 6-kán Czeglédre csapott át, hogy ott a 10-dik hadtesttel egyesüljön, melyet Kossuth ott az újdön felállított zászlóaljából, s a Tiszántúl szétszórta apró őrségi csapatokból, a vele megint kibékült Perczel vezérlete alatt alkotott, s mely Wysocki hadainak hozzácsatlakozásával mintegy 20, a hónap közepéig pedig 30 ezerre növekedett. Az oroszok tehát az egész Miskolc-hatvani vonalon nem találtak ellentállásra. Július közepén az orosz sereg Hatvan és Mezőkövesd közt állott. Egy osztály átcsapott Poroszló felé, hol azonban a hidat őrség nélkül találta. Egy más osztályt Paskevics Gödöllőn keresztül Pest felé küldött, hogy összeköttetést keressen az osztrák fő sereggel. Ezen osztály Adlerberg tábornok alatt, már július 12-kén, minden ellentállás nélkül bevonult Pestre, honnan aztán hamar kapcsolatba lépett Haynaunak Buda felé nyomuló előhadával.

A tudósítások, melyeket Paskevics e napokban Haynautól vett, mind valószínűbbnek állítják, hogy Görgey, a Duna jobb partján Komáromnál egészen be lévén kerítve, e folyam bal partján fog Pest felé vonulni. Paskevics azonban még azon eshetőséget is számításba vette, ha Görgey, — mint a nagyító hír szárnyalt, — a maga hatvan ezernyi seregével nem Vác felé Pestre, hanem Putnok felé Kassára intézné menetét. Nehogy tehát, ha ez megvalósulna, összeköttetései Galiciával megszakasszanak, élelemszállítmányai elfogassanak; melyeket egyébiránt, a Máramarosban, mint tudósították, szinte mozogni kezdő Kazinczy hadosztálya is veszélyeztethetne: Miskolcra a Kassa bártfai vonalra mintegy 8—10 ezernyi hadosztályt küldött vissza; e felett pedig az eddig Galiciában maradt Sacken tábornok szinte tíz ezernyi tartalékhadát is

ugyanazon vonal megszállására rendelte. Sacken helyét végre Galicziában a 80 századból s mintegy 14,000 főből álló dragonyos hadosztály foglalta el. Ekként aztán mind az élelmi szállítmányok biztosítva, mind Görgey elfogadására megtéve lettek az intézkedések, ha ő Komáromot elhagyná s a Tisza felé venné útját.

De ideje már, hogy elbeszélésünk azon eseményekre térjen vissza, melyek a szerencsétlen peredi ütközetek után a Vfi gnál s a Feldunánál, Komárom körül történtek.

HARMADIK FEJEZET.

A Győr és Komárom körüli harcok.

A váratlan bal szerencsének, mely hadainkat a Vág vonalán érte, miként az elbeszélte részletekből láttuk, egyedül az volt az oka, hogy, bár a Feldunánál mintegy 62,000-re ment seregünk száma, az egyes hadtestek s hadosztályok egymástól oly messze szórattak szét, miszerint azok, midőn egyenként harczba vezettettek, mindig kétszer annyi ellenséggel állának szemben. Az ellenséges haderő Pered körül június 21-kén Wohigemuth 18,000-nyi, és Paniutin 12,000-nyi hadtestéből, tehát 30,000 emberből állott, míg a mi 2-dik és 3-dik hadtestünk — miután a szeredi híd az ellenség által elrontatván, az 1-ső hadtest tétlen maradt, — összesen csak 17—18,000-re ment. A harczosok számának ily aránytalansága mellett a két félen, ha egyebeket — például, a harczter nehézségeit, alvezérek gyöngeségét — nem veszünk is tekintetbe, az ütközetnek el kellett veszni.

Görgey e szerencsétlen ütközetből három tanulságot méríthetett: az egyiket, hogy csak minden erejének özpontosítása által nyerhet előnyt az ellenségen; a másikat, hogy az ellenség erejének nagyobb fele nincs a Vágnál, tehát más felől, a Duna jobb partján készül reánk csapást mérni; a harmadikat, hogy a harczterétől 7—8 mérföldnyi távolságban intézkedő,

s ennél fogva sem a harctér viszonyait nem ismerő, sem a rögtön fejlődő körülményeket, míg mégis gyakran elhatározók, nem tudható középponti hadmunkálati iroda fonák vagy hiányos rendelkezései veszélybe döntik az országot.

Ő mindazáltal e tapasztalatokból nem tudott vagy nem akart bölcsebbé, óvatosabbá lenni. Mi különösen az első és második tanulságot illeti: nem tekintve is azt, hogy saját hazánkban folyván a harc, bőséges tudósításokat kaphatott arról, hol s mennyi ellenséges erő létezik, egyedül a 21-kén lefolyt ütközetből világosan láthatá, hogy a Vágvonalon az ellenségnek nincs más ereje, mint a Wohlgemuth-féle 4 (lik hadtest s Paniutin orosz hadosztálya; hogy, továbbá a Csalóközben a Csorics-féle 2-dik hadtestből legfeljebb két dandár van még jelen; mert különben az ütközet második napján bizonyosan nem raulasztotta volna el nagyobb erővel megtámadni a mieinknek hátrálási vonalul szolgáló aszódi hidat, melynek megvétele által teljesen tönkre teheti az erre hátrált 2-dik hadtestünket. Ebből pedig önként folyt a következtetés, hogy az 1-ső és 3 dik osztrák hadtestnek egészen, s a 2-dik nagyobb részének is a Duna jobb partján kell már jelenleg állnia; minél fogva rövid idő múlva, ott várható az osztrákok támadása, s ha ez bekövetkezik mielőtt maga is ott összpontosítaná hadainkat, a Győrnél lévő 7-dik hadtestünk s a Marczaltőnél táborozó Kmety hadosztálya nagy veszélynek van kitéve.

Ezen, öntapasztalatából meríthetett tanuláshoz járultak a peredi ütközet után az ellenség mozdulatairól vett tudósítások is, melyek egyhangúlag bizonyíták, hogy a szövetséges osztrák-orosz hadak nemcsak hogy nem szándékoznak kieroszakolni az átkelést a Vágón; hanem mindjárt a peredi ütközetre következett napon a Vágtól Pozsony felé húzódnak vissza, csak egy pár dandárt hagyván a Vágnál s a Csalóközben, kétségkívül ezt sem más okból, mint hogy mozdulataikat előttünk palástolják.

Es valóban úgy is volt. Haynau, tudván, mily késleltetést és huzavonást tapasztalt előde, Welden, az oroszok részéről,

midőn május közepén velök egyesülve akart Buda felmentésére intézni hadjáratot, s ebből nem különben mint az azóta felmerült tényekből világosan látván, hogy az oroszok oly módon szándékoznak viselni a háborút, hogy Magyarország megigázásának dicsősége főleg az övék legyen: mindjárt a fővezérlet átvétele után elhatározta magát, hogy a Duna jobb partján intézendi a hadjáratot. Ebből nem csak azon előnyt látá hárulni az osztrák hadseregére, hogy az oroszoktól függetlenül működhetik; hanem azt is, hogy rövidebb úton, könnyebben s hamarabb eljuthat Budapestre. Ő tehát az őszpontosítást a Duna jobb partján elhatározván, csak azért késett azt elébb foganatba venni, mivel az oroszokkal kötött szerződés szerint a munkálatoknak mind a két hadseregnél csak június 17-kén kell vala kezdődniök. Egyébiránt érdekében is feküdt mind a muszkákat, mind a magyarokat mennél tovább azon altatásban tartania, hogy a Duna bal partján szándékozik megindítani a hadjáratot. A jobb parton való őszpontosulásra mindazáltal már 18-dikán kiadta a parancsot; s 19-kén mind Wohlgemuth a Vágnál, mind Csories a Csalóközben meg is kezdték e szerint mozdulataikat. Ez volt oka, hogy a 20-kai ütközetben Perednél csak két dandár, a Csalóközben pedig Nyárasdnál s Aszódnál csak egy dandár vett részt a harcban. Es Wohlgemuth, csak e nap éjjelén vonta vissza a Pozsony felé már útban volt dandárait s pontosítá azokat össze Pered táján. Csories pedig csak azért mulasztá el nagyobb erővel megtámadni az aszódi hidat, mivel már megindított s messze járó többi hadosztályait magához nem huzhattá. Es mihelyt a 21-kén Perednél harczott hadak fáradaimaikat kissé kipihenték, mindjárt ismét megkezdték félbeszakasztott mozdulataikat részint Pozsony felé a vasúton, részint Somorja felé a Csalóközben, hol aztán 24-kén három gőzhajó szállitá át őket a Duna jobb partjára. 26-kán már az egész osztrák fő hadsereg Paniutin osztályával együtt a jobb parton állott, és csak két dandár maradt a Vágvonalon és Csalóköz-

ben, Potté Farkasd és Szered közt a Vágnál, Liebleré a Csalóközben, Vasárut vidékén.

E mozdulatok kezdetéről már 22-kén, legkésőbb 23-kán kellett némi tudósításokat vennie Görgeynek. Ő ugyan azt állítja emlékirataiban, hogy azon körülmény, mi szerint Nagy-Sándor a két napi ütközetben a harctéren meg nem jelent, azon gondolatra vitte őt, hogy nagy haderő áll vele szemben s tán a tájon öszpontosítja fő erejét az ellenség. De ha ez nem utólagos mentség, úgy mindenesetre menthetlen gondatlanság egy fővezérben, hogy még a szenvedett csapások után sem ügyekezett hiteles tudósításokat nyerni az ellenség mozdulatairól, holott e jó érzelmű, magyar lakosságú vidéken csak akarnia kellett, hogy a legrészleteseb tudósítások érkezzenek hozzá az ellenség minden mozdulatairól s erejéről.

De vett is ő már 22-kén, ha, gondatlansága miatt, nem is kimerítő, de bizonyára elégséges tudósítást a végre, hogy meggyőződhessék, miképen tévedt, ha eddig^azt hitte, hogy Haynau Szered táján öszpontosítja erejét. Miután ugyanis a 2-dik hadtestnek az ütközetből megfutott s a Gutával szemközt lévő mocsáros folyamszögbe, melyet a Vág és az érsekújvári Duna képez, menekült néhány zászlóalját a Csalóközbe áttétette, még az nap Tót-Megyerre ment, hol Leiningen hadteste táborozék, mióta Negyednél a Vágón átvonult. Itt értesült, hogy Szerednél már a megelőző napon is alig volt néhány század ellenség s Nagy-Sándor csak azért mulasztá el az átkelést s az előnyomulást a harctérre, mivel az ellenség onnan elvonulván, a hidat elrontotta, s kevés tevékenységet fejtett ki abban, hogy az átkelést valamely módon lehetővé tegye.

Es mind e mellett is daczára a keserű tapasztalatnak, hogy a Vágnál szenvedett vereségek egyedül onnan származtak, hogy hadseregünk nem volt öszpontosítva; és daczára a vett s még bőségesebben vehető hiteles tudósításoknak, miszerint az ellenség nem hogy öszpontosulna a Vágnál, hanem attól inkább elvonul: vájjon miféle rendeleteket bocsátott ki

a hadsereg felállítása tekintetében? Nagy-Sándor hadtestét régi állomásán marasztá Mocsonokon; a 3-dik hadtestnek, Leiningen alatt, Tót-Megyert és Tarko-keddet tűzte tanyául; a 2-dikat Gutánál hagyá, hogy kuúszálsága után ott rendezkedjék; a 8-dikat, Kosztolányi alatt, a Csalóközben helyezte el, hogy az ellenséget szemmel tartsa. Görgey Ármin és Horváth mozgó csapatait, melyek létszáma összesen mintegy öt ezerre ment, azontúl is minden szükség nélkül a bányavárosokban s Nyitra megyében hagyá kalandozni, hol semmi ellenség sem volt, s hol, ha az oroszok arra jőnének, e csekély erő őket úgy sem fogná feltartóztatni. A végre pedig, hogy e tájak is szemmel tartassanak, egy pár mozgó század is elég leend vala. A Duna jobb partján a 7-dik hadtest továbbra is a győri elsánczolt táborban, Kmety hadosztálya végre Marczaltónél hagyatott. Mind a mellett is tehát, hogy eddigi baleseteinknek oka főleg a hadsereg szétdaraboltságában feküdt, megint 15—20 mérföldnyi téren szórta szét hadainkat, s pedig oly módon, hogy tényleges összeköttetésben, miszerint megtámadtatás esetében egymást megsegíthessék, a Vágnál csak az 1-ső és 3-dik, a Csalóközben a már igen gyöngye 2-dik és 8-dik hadtest maradt csak egymással; a vági és csalóközi két-két hadtest, — mivel a negyedi híd lerontatott, csak Komáromon keresztül, tehát két-három napi út által jöhetett egymással kapcsolatba.

Görgey a sereg ezen felállítását azzal indokolja, hogy nem volt elégséges tudósítása az ellenség mozdulatairól s még mindig azt hitte, hogy az ellenség nagy tömegei mozognak Galgócz, Lipótvár táján. E bizonytalanságból Ő egy pár kém kiküldése által 24, legfőlebb két annyi óra alatt mindenesetre kivergődhetett volna. A helyett azonban, hogy ezt cselekedné, s mi fővezérnél, ha sükert akar, minden körülmények közt mulaszthatlan, az ellenség mozdulatairól magának minden más előtt elégséges értesülést szerzett volna, jun. 23-kán, a táborn megint odahagyva, Tatára a középponti hadműveleti

iroda székhelyére, onnan pedig más nap Pestre utazott, mintha semmi teendője sem lett volna a táborban.

Pestre, hol egész 27-kéig időzék, a hadügyminiszteri rendes foglalkodásokon kivül, miket azonban státustitkára is elvégezhetett, semmi fontosabb ügy, hanemha az hozta Görgeyt, hogy különféle mellékes okokkal, — minő volt, például az, hogy a kormány mind eddig elmulasztá felszállítani az ígért újonczokat stb. — mentse ki a menthetlen baleseményeket. Kossuth, kiben ezek méltán nagy aggodalmakat ébresztenek, minden módon sürgeté a hadak öszpontosítását. Ő azt kívánta, hagyassék Komáromnál 24—25 ezer ember az elsánczolt táborban; a többi, körülbelül 35 ezerrel vonuljon le Görgey Budán keresztül a Mátrához, s ott egyesülvén a Wysocki-féle 9-dik, s a Czeglédnél újdön képezett, mintegy 20,000 nyi 10-dik hadtesttel; s míg Klapka Komáromnál az osztrákokat foglalja el, ő, Görgey, ezen öszpontosított erővel a muszkákat támadja meg. De Görgey ezen eszmét nem helyeselte. O ügy okoskodék, hogy minden rendelkezésre álló erőt az osztrákok ellen kell fordítani, ezekre kell csapást mérni csapás után. E végett pedig ne csak a feldunai sereg maradjon Komáromnál; hanem, ha csak lehet, Wysocki hadteste, vagy a czeglédi tábor egy része is mennél elébb szállíttassák fel. Ezeknek szükségét ő a 26-kán tartott miniszteri tanácsban is fejtegette; s felhívá egyszersmind a kormányt, ne rejtegesse a veszélyt a nemzet előtt, hanem azt vele egész nagyságában tudassa, hogy élethalál harcra készüljön. Szóltott végre még arról is, miképen a kormánynak magának is legcélszerűbb lenne Komáromba, a fősereghez mennie. Most, úgymond, legközelebb Csak egy a teendő, az, hogy az osztrák hadat Komáromnál megverjük; ha ez sikerül, ám foglalja el az orosz bár az ország felét, s magát a fővárost is, nincs elveszve a nemzet. Ha azonban minden erőt az osztrák ellen akarunk kifejteni, igen valószínű, hogy az oroszok nem sokára bevonulnak a fővárosba. A kormány a fő seregnél lesz a

legbiztosabb helyen; s ott időzve fogja csak bebizonyítani, hogy mindenre kész a nemzet megmentéséért.

A kormány, látván, hogy az osztrák főserég a Feldunánál, a muszka derékhad a Feltiszánál, mint két óriási hullám hömpölyög a főváros felé, s ha egyesülésök előtt valamelyik meg nem töretik s vissza nem nyomatik, múlhatatlanul elborítják a nemzetet, — mint már régóta, úgy most is csak a seregek őszpontosítását sürgeté, történjék az bármely oldalon. Ha Görgey katonai szempontból is hasznosabbnak látja, a minthogy politikai szempontból csakugyan kívánatosb, hogy az őszpontosítás Komáromnál történjék: nincs semmi ellenvetése, csak hogy valóban megtörténjék, s ne szórassanak szét a hadtestek, mint a lefolyt szerencsétlen vági ütközeteknél. E tekintetben tehát nemcsak megegyezett vele, de úgy a kormányzó, mint a miniszterek sürgették is őt az őszpontosított erővel való működésre, minek elmulasztása okozta ama baleseményeket.

Helyesnek látszék az is, hogy a nemzet egész nyíltsággal tudósíttassák a veszély nagyságáról. S ennek következtében tétetett közzé mindjárt a következő napon a fentebb említett szöveget a nemzethez s Európa népeihez. Görgey harmadik indítványát azonban, hogy a kormány Komáromba tegye át székhelyét s osztozzék sorsban a fősereggel, lehetetlen volt Kossuthnak s a minisztereknek komoly szó gyanánt fogadniok. A kormánynak Komáromba zárkóznia, annyi volt volna, mint egyszerre megakasztania a további hadi készüléteket, a most épen erélylyel intézett seregszaporítást, lőszeres stb. készítését; mint felhagyni a papírpénzjegyek készítésének folytatásával, vagy, ha ezeket Komáromban is le'hetett volna készíteni, a teljes elzárás esetében megfosztani minden többi hadainkat Erdélyben, a bánóságban s Bácskában a szükséges költségtől; annyi, mint különben is lehangolni, szétoszlanni a többi, mintegy százezernyi hadainkat, — szóval, feladni a nemzet ügyét, azon egy dicsőségért hogy, legjobb esetben, másodsor is megvertük az osztrák hadsereget, a nélkül azon-

ban, hogy ennek következtében a haza meg legyen mentve. A kormány ezt nem tekinthette másnak mint, hogy Görgey, ezen indítványa által, egy oldaldöfést akart intézni az általa úton útfélen félénknek, gyávanak gúnyolt Kossuth személye ellen; s mint rász akaratból származott éretlen eszmét, figyelmére is alig méltatva, kevés szóval visszautasította, figyelmeztetvén Görgeyt, hogy ha a hadseregnél is mindenki oly buzgón teljesíti kötelességét, mint a kormány a maga körében, úgy még nem lehet elveszettnek tekinteni a hazát.

Görgey, e minisztertanács után, június 27-kén, azon ígéretit hagyta el a fővárost s indult vissza Komáromba, hogy ezután hadseregét lehetőleg öszpontosítva, egész erélylyel fog működni az osztrák hadak ellen.

Emlékirataiban azt állítja Görgey, hogy „miután az orosz fő hadsereg betörése az országba egyszerre megfosztá minden gyakorlatias jelentőségétől azon törekvéseit, melyeket az 1848-ki alkotmány helyreállításának érdekében az april 14-kei függetlenségi nyilatkozat további fenmaradása ellen intézett:” e törekvésekkel a jövőre teljesen felhagyott, ks bizonyára, valamint e törekvések eddig a közügyre károsak voltak, úgy ezentúl is folytatva, valóságos bárgyúság, sőt örültség jelei lettek volna. Görgey azonban, ha felhagyott is ezen, de egyáltalában nem hagyott fel minden törekvéseivel Kossuth ellen; és, miként alább látandjuk, csak, más szín, más ürügy alatt intézte megbuktatására intézett fondorlatait.

Addig is azonban, míg elbeszélésünk folyamában ezeket elmondhatjuk, felette érdekes olvasnunk azon önvádolat, melylyel eddigi eljárását, úgy látszik, bűnbánva, önmaga is kárhoztatja.

„Magyarország megmentésére, úgymond, mostantól fogva még csak egy vezethetett: a szövetséges hadseregek legyőzése!

„De képes volt-e Magyarország egymagáé feladat megoldására?

„Az én meggyőződése, mint katonáé, erre feltétlenül tagadólag válaszolt; s én azon kérdést, hogyan kelljen még

megmenteni Magyarországot? — már merő uralkodásnak tartottam. — Az volt ez bizonyára már régóta! — És hogy én ezt általában csak most ismertem meg, hogy én eddigelé, bár azoknak kik bizalommal néztek valamely külsegély elébe, hiszékenységen mosolyogva, magam is nem kevesebbé valószínűtlen feltevéseknek (arra nézve t. i. hogy az általa még egyszer megverendő Ausztria, az april 14-kei törvény eltörlése után a békét tőle elfogadandja) helyt adtam, sőt ezek befolyása alatt stratégiai működéseimet, mint a főserég vezére, elhanyagoltam; — épen abban feküdt fő oka az én nyilvános működésem tagadhatatlan fonáságának az 1849-diki april hó 14-dike után.”

„Rég meg kell vala ismernem, hogy azon pillanattól fogva, mióta az osztrák hadsereg magát az orosz segélyre való kilátással kecsegtetni kezdte, Magyarország alkotmányos jogainak védői előtt csak egy kérdés állhatott, — a kétségbeesésnek azon kérdése tudniillik, miként lehetne a halálos ellenséget még az utolsó görcsös erőfeszítéssel legérzékenyebben sújtani?

„Régóta minden gondolatomat s törekvésemet kizárólag csak e kérdés megoldására kellett volna fordítanom, nem gondolva azzal, vájjon az 1848-ki alkotmány, vagy az april 14-kei függetlenségi nyilatkozat-e azon zászló, mely alatt az utolsó csapások intéztek Magyarországot örökös ellen-sége ellen.”

Bizonyára, ha Görgey így cselekszik vala, Magyarország, minden valószínűség szerint meg lett volna mentve; vagy legalább nem jutott volna azon állapotra, melyet ő alább e szavakkal fejez ki: „most már csak hetek szerint számítám még Magyarország lételét.”

Az önvéd s a vallomás, hogy „fájdalmasan érezte a tétlenül, fel nem használva lefolyt hónapok elröpültét”, — kétségkívül igen épületes, és hajlandóvá is tehetné talán a nemzetet bocsánatra, ha ekkor a minisztertanács előtt tett fogadását híven beváltja, s azontúl úgy működik hogy, mint emlékiratában ígéri, „legalább a még hátralévő hetek ne osonjanak el hasz-

nálatlanul.”*) Miként felelt meg ezen ígéretnek, elbeszélésünk folyamában látandjuk.

Tekintélyes szakemberek egyező véleménye szerint, hadseregünknek akár támadó akár védő munkálatokra Győr és vidéke sokkal több előnyt nyújthatott mint a Vágvonal. Es valóban, a Győrnél, megerősített táborhelyül még az őszszel készült sánczok, melyeket a 7-dik hadtest parancsnoka június folytában némileg kiigazított, és a Rábavonal hadseregünknek igen alkalmas helyzetet nyújthatott. Bizonyítja ezt az is, hogy a nemsokára vívott ütközetben 7-dik hadtestünk egyedül is elég hosszan képes volt itt ellentállni az osztrák főszereg hatszorta nagyobb erejének s végre is csak azért vonult vissza, ”miivel hátrálási vonalát a nagyszámú ellenség túlszárnyalással fenyegeté. Nevelte e helyzet előnyeit, hogy hadainknak, a visszavonulás kényszerűségének esetében, a közel fekvő szőnyi sánczok és Komárom tökéletes menhelyet nyujthatának; míg ellenben az osztrák sereg, megverettetése esetében egész Pozsonyig alig találhatott alkalmas helyet a maga összeszedésére. S így a győri helyzet, győzedelem esetében, nagy süker kivívbatására; vereség esetében pedig biztos visszavonulásra nyújtott alkalmat.

Hiba volt ennél fogva Görgeytől eleve is nem inkább itt, mint a Vágvonalon kezdeni meg támadó munkálatait; s még nagyobb hiba, hogy a Zsigárdnál s Perednél szerzett keserű tapasztalatok után is a Vágvonalon állítá fel az 1-ső, 2-dik és 3-dik hadtestet. Súlyosbítja e hibát az, hogy ezt akkor cselekedte, midőn, mint már elbeszéljük, az egész osztrák főszereg már átkelőben volt a Duna jobb partjára. Az elégséges tudósítások hiánya az ellenség ezen mozdulatáról nem mentheti a hibát; mert ha még 22-kén talán nem, de a következő napokban bőséges tudósítást szerezhetett volna arról magának. De valamint ő maga arról nem gondoskodott: úgy midőn, egyébiránt minden szükség, minden fontosabb ok nélkül

*) Mein Leben und Wirken in Ungarn. 2, 187 kövv.

Pestre utazott, elmulasztá legalább az őt helyettesítő közép-ponti munkálati irodának fő feladatává tenni, hogy mindenek előtt az ellenség állása, mozdulatai iránt igyekezzék tisztába jönni s a szerint intézni hadseregünk felállítását.

De erre nézve egyáltalában semmi sem történt a gondatlan fővezérlet részéről. S így történt, hogy június 26-kán a Vágnál és a Csalf5közben hagyott egy-egy dandár kivételével, az egész osztrák fő hadsereg, Paniutin hadosztályával együtt, számszerint mintegy 75 ezer, a Duna jobb partján, Győrtől pár mérföldnyire létezett öszpontosítva. Perencz-József császár, Schwarzenberg elnök s Gyulay hadügyminiszter kíséretében még az napon szemlét tartott Ovárnál hadseregén, melynek fővezére, Haynau, avval biztató őt, hogy hat hét múlva be lesz fejezve a háború. A magyar táborban minderről senkinek sem volt csak sejtelme is.

„A középponti hadmunkálati iroda s vele együtt Görgey, mond emlékiratában Klapka, a peredi ütközet után annyira elvesztette fejét, hogy minden előterjesztések és sürgetések daczára, Pöltenberget a maga kilencz (helyesebben tizenkét) ezer emberével az egész osztrák-orosz sereg ellenében minden segély nélkül hagyta Győrött s tette ki a bizonyos megveretés veszélyének. A világnak egy intézete sem értette annyira az idővesztegetést, mint a Görgey által annyira elkényeztetett középponti iroda s annak főnöke, Bayer ezredes.”

Görgeynek június 27-kén, midőn a táborba, vagy, helyesebben, a Győrtől hét mérföldnyire fekvő Tatára, a közép-ponti irodához visszatért, valahára volt már tudósítása az ellenség mozdulatairól; mert ez nap érkezett Tatára a jelentés, hogy az ellenség egy osztálya a Rábán, Győr és Marczaltó közt átkelvén, Kmetynek, ki hadosztályával az utóbbik helyen létezett, összeköttetését Győrrel megszakasztotta. „Ez által, — úgymond Görgey maga, — a Kmety-hadosztály a 7-dik hadtesttől elvágtatott, s ezen utóbbik helyzete Győrben és előtte balrul megkerültetett, s egyenes összeható megtámadtatása már a jövő napra kilátásban vala.”

Csak most gondoskodott végre a fővezérlet arról, hogy Pöltenberget meg kell segíteni, különben, a maga csekély erejére hagyatva, a megverettetést, legjobb esetben is, el nem kerülheti; de még elfogatásnak is ki van téve. A 2-dik hadtest tehát, mely a Vágnál szenvedett veszteségei után mintegy hatodfél ezerre olvadt le, Gutáról még azon éjjel Komáromba rendeltetett, hogy más nap a 8-dik hadtest egy osztályával Győrbe menjen. De ha Győr megtámadtatása már a 27-kei jelentések után „a jövő napra kilátásban volt,” ezen intézkedés nem segíthetett többé Pöltenbergen; mert a 2-dik hadtest, erős menettel is legfőlebb Gönyőig juthatott el az napon. Ugyanakkor a 3-dik hadtest Érsekújvárra, az 1-ső pedig Komjáthira rendeltetett.

Mit Görgey Tatán, a 27-kei jelentésből gyanított, csakugyan megvalósult. E napon Győr és Marczaltó közt Vár-Keszónél egy erős osztrák dandár kelt át a Marczalon s azonnal Marczaltó megtámadására indult. Közeledtére Kmety védelem nélkül hagyta el e helyet s Ihász mellett foglalt állomást. Az ellenség azonban ide is követte őt, akként intézvén támadását, hogy győzedelem esetére őt a Győr felé való hátrálásban megakadályozza, s Pápa felé szorítsa. A szerencse az ellenségnek kedvezett. Kmety igen heves tűzzel fogadta a császáriakat, mi által eleinte meg is ingatta soraikat. Mintegy két órai ágyúzás után azonban az ellenség erős lovassága őt végre Pápa felé visszanyomta, bár a nyert előny 230 holtjába és sebesültjébe került az ellenségnek. Kmety más nap megkísérteni szándékozott ugyan Győrrel való összeköttetésének helyreállítását; de csakhamar meggyőződött, hogy a vele szemben álló ellenséges osztály nem más, mint az osztrák főszereg szélső jobb szárnya. S minthogy Pöltenbergtől egész napon át semmi hírt sem vett, nem kételkedett többé, hogy Győrnél az osztrák hadsereg által megtámadtatván, megverettet s Komáromra hátrált. Nehogy tehát magát is nagyobb veszély érje, még azon éjjel Pápára s onnan más nap Vesz-

prémbe vonult. A kormányt innen hadosztálya helyzetéről tudósítván, ennek intézkedései szerint utóbb Paksnál a Pestről oda lebecsátott hajóhídon kelt át a Dunán s a bácskai seereghez csatlakozott.

Az ekként magára maradt Pöltenberg tábornokot Győrött, e napon valóban nem csekély veszedelem fenyegette. Haynau ki egyenes ellentéte volt a lassú, erélytelen, tétovázó Windischgrätznek, szintűgy mint a mi középponti hadműveleti irodánknak, 28-kán, mintegy 60,000 ezer embert vezetett Pöltenberg 11 —12 ezer embere ellen.

A magyar tábornok, értesülvén az osztrák hadak közeledtéről, már 27-kén a következő módon osztotta fel csekély erejét: legszelső jobb szárnyán 2 zászlóaljat, ugyanannyi huszár-századot s 8 ágyút Révfaluba s a Kis-Csalóközbe (Szigetközbe); ugyanannyi erőt a Rábcza és Dunaág közé a Szigetküllvárosba s a fáczányos erdőbe; 2 zászlóaljat, 6 századot s 9 ágyút Kossuth alezredes alatt az Újváros nevű külvárosba, 2 zászlóaljat s 12 löveget a Rába jobb partján a belvárosba vetett; a többi 4 zászlóalját, 8 századát és 10 lövegét pedig Liptay hadosztályparancsnok alatt Ménfőre küldé, hogy a maga állásának megkerültetését meggátolja s hátrálási vonalát Komárom felé biztosítsa.

Liptay a maga osztályának felét még az nap Téthre küldé, hogy Kmetyvel kapcsolatba lépjen. De hamar meggyőződván, hogy Kmety tőle már elvágatott, a dandárt még az napon visszavonta Ménfőre, honnan aztán, mivel a Téthről visszatérőktől érté, hogy a császáriak már nagy tömegekben keltek át a Rábán, maga is a városhoz közelebb, Szemerére húzódott.

Görgey Tatán, 28-kán virradóra mind ezekről jelentést vévén, a 2-dik hadtestet s a 8-diknak néhány zászlóalját Komáromból Győr felé indíttatá; a Vágnál lévő hadakhoz pedig rendeletet küldé, hogy Leiningen u 3-dik hadtesttel Érsekújvárra, Nagy-Sándor az 1-sővel Surányra, Horváth a maga mozgó hadával Nyitráról Verebélyre, Görgey Armin a bánya-

városokból Bátra húzódják. Maga a fővezér, a szinte Tatán időző Klapkával Győrbe indult.

Pöltenberg 28-kán reggel látván a város felé minden oldalról fél körben közeledő roppant ellenséges hadsereget, egyelőre is meggyőződött, hogy az igen terjedelmes sánczokat, melyek legalább is 40 ezer ember befogadására készültek, a maga csekély erejével nem fogja megtarthatni; mindazáltal eltökéld magát, hogy azokat, míg csak lehet, megvédi.

A harczot reggeli kilencz óra tájban Schlick hadteste a Dunaág két partján Révfa és Sziget külvárosoknál, Wohlgemuth hadteste pedig Újvárosnál, a Rába és Rábcza közt kezdette meg. Schlick hadai amott, kivált Szigetnél igen heves tüzzel fogadtattak a sánczokból. Emitt Benedek, ki Kossuthal állott szemben, ennek lovasságát, mely a városból félóránnyira volt felállítva, visszaűzvé, mind inkább közeledék a sánczok felé, melyek ezen oldalon nagyon hézagosan valának még elkészülve. E miatt Kossuth nem is lón képes azt sokáig tartani. Fél órai harcz után látván, hogy a hézagokon betolakodó Benedek őt mármár hátmögül fenyegeti, az abdai híd pallózatát felszedetvé, a többi részeit felgyújtatván, kis hadát a külvárosba vonta vissza. Itt azonban sokáig nagy vitézséggel tartá magát. Benedek az abdai hidat, melynek tüze eloltatott, hamar ismét használható állapotba helyezte, s új fekvésébe is követte Kossuthot, de itt oly vitéz ellentállásra talált, hogy segélyre lón szüksége. Wohlgemuth egy újabb dandárt küldött támogatására. De így megerősödvé sem nyerhetett semmi előnyt Kossuth két vitéz zászlóalja ellen. Benedek most több üteget nyert segédeimül, melyeket Hertzinger tábornok az egész gránátos hadosztálylyal követett. Mind hasztalan. Kossuth lovassága, melyet a külváros egy nyiit pontján rohamra küldött, visszavetettet ugyan az ellenség sokkal nagyobb számú lovasságától; ő maga mindazáltal hősiiesen tartá magát a roppant erő ellen is két zászlóaljával. Végre Schlick, ki, mint mondók, a Dunaág két partján intézé

az ostromot, miután egyebütt ily makacs ellentállásra nem talált, a maga hadtestéből is rendelt ide újabb erőt, s 42 ágyúból gyilkos tüzet kezd vala szórítani a védőkre. De bár ezek öldöklő tüze a sánczok egész terjedelmét átfogá s a szó szoros értelmében elborítá, — minek következtében több lőporos szekerünk légbe röpült, néhány ágyúnk leszereltetett, lovaink s embereink megtizedeltettek: a hősiés két zászlóalj, mely már három óra hosszant ernyedetlenül védi vala helyzetét, még akkor sem akart tágítani. De majd lehetlenné válik a további védelem; mert miután az osztrákok, egy felől a fáczányos erdőt megvévén, a Sziget külvárost elfoglalták; más felől pedig Révfalut is hatalmokba ejtvén, mind a két oldalról Újváros felé közeledtek: Kossuth, látván, hogy az ellenség őt oldalban és hátmögül is egyszerre készül megtámadni, nehogy egészen körülfogassék, végre kénytelennek látá magát, elhagyni az eddig oly dicsőn védett sánczokat. Dandárát tehát a Rábán keresztül, jó rendben a belvárosba vezette, s még arra is maradt ideje, hogy a folyam hídját maga után lerontsa. És ekként üldözés nélkül ugyan, de mégis némi csatározás közt nyomulhatott a többi dandárok után, melyek a vezér parancsára már jóval előbb visszavonultak Gönyő felé. Hozzá e parancs épen akkor érkezett, midőn különben is hátrálóban volt a belvárosba.

A visszavonulási parancsnak oka abban feküdt, hogy Liptay, miután dandárával a megelőző napon Ménfőről Szemerére vonult, itt sem volt képes állását sokáig megtartani. A helységből kinyomatván, átkelt a Bakonyfolyás patakán s miután annak hídját elrontotta, a helységtől kelet-éj szakra fekvő sukoróhegyi magaslatokon foglalt újabb állomást. De miután az ellenség, a hidat helyreállítván, ide is utána sietett, egyszersmind pedig jelentést vett, hogy az ellenség más nagy tömegei (az egész 3-dik császári hadtest) húzódnak bal-szárnya táján háta mögé, ezen állását is odahagyván, Kismegyer és Szabadhegy felé vonult vissza, s annál gyorsabban,

mivel Csanak mellett az ellenség egy más osztálya közeledett felé, melylyel hátrálásában némi ágyúzást is folytatott.

Görgey, mint mondók, 28-ka reggelén Tatáról Györbe ment Pöltenbergtől itt a hadtest felállításáról értesítetvén, azonnal Liptay dandárához Szemerére indult, ez lévén a legfontosabb pont a sereg visszavonulhatásának biztosítása tekintetében. De már útközben hírt vett, hogy Liptay Szabadhegyre hátrál: ő tehát, nehogy a városban az egész hadtest körülfogassék, Pöltenbergnek nyomban parancsot küldé, hogy a városból Gönyő felé hátráljon; s maga is a sereghez sietett, a vezérletet személyesen átveendő.

Délután négy óra tájban két osztályban kezdődött meg a hátrálás Gönyő felé. A hátvédet maga Görgey képezte az egész lovassággal. Az ellenség őt nem üldözte nagyobb erélylyel, mert miután a városba minden oldalról betolakodott dandárok összekeveredtek, huzamosb időre volt szükségök, hogy ismét rendbe szedessenek. Hátráló seregünk este a 2-dik hadtestet, mely két nap alatt Gutáról elébb Érsekújvárra, onnan Komáromba s végre Gönyőre tiz mérföldet gyalogolt, felette elfáradva, a 8-dik hadtest kiküldött zászlóaljait pedig Szt.-Iványon találta; honnan aztán más nap hajnalban minden osztályok Ácsra hátráltak. Veszteségünk holtak és sebesültekben mintegy százra, foglyokban negyedfél százra emelkedett.

„Bár mily jók voltak is az intézkedések Haynau részéről a város megtámadására, úgymond Rüstow, meg kell mégis vallani, hogy ez nem volt nagy mesterség az osztrákok túlnyomó ereje mellett, mi, ha roszak voltak volna is az intézkedések, elég hatalmas volt célját érni. Haynau érdeme abból állott, hogy ő e nagy túlerőt meglepőleg pontosította össze a Duna jobb partján; hogy ő magát Görgey támadásai által az alsó Vágnál az őszpontosításban sem zavartatni, sem attól elfordíttatni nem engedte; sőt e támadást is felhasználta a magyarok tévedésben tartására a maga fekvése és szándékai fölött. A magyarokat azonban nagy gáncs terheli, hogy mago-

kat oly sokáig engedték áltatni, minek főképen Görgey meggyőzhetetlen ide s tova utazási hajlamában feküdt az oka.”

Mialatt e harcz Győrnél víváték, Kossuth Pesten öszpontosítási tervekkel foglalkodott, s ennek, mi pótolhatlan kárunkra oly sokáig elmulasztatott, érdekében, írta egyebek közt 28-kán, Bemhez: „...Véleményemet tisztán s nyíltan ki kell mondanom: ha erőnket gyorsan, igen gyorsan egyesíthetjük, a haza meg van mentve; ha nem, nincs...” Más nap Győr elvesztenek hírére, egyebek közt ismét így ír ugyanahhoz: „...Sietve tudatom önnel, hogy a tegnapi győri csata reánk nézve roszul ütött ki, seregeinknek Győrt oda kellett hagyniok. Annál sürgetőbb szükséggé vált, hogy altábornagy úr velünk itt egyesüljön. Ha ezen egyesülés elég gyorsan megtörtént, a haza meg van mentve...”

A győri ütközet elvesztenek híre a fővárosi közönségben, mely hadseregünk fekvéséről értesülve nem lévén, nem tudta azon körülményt, hogy ott Pöltenberg hadteste egymaga volt csak harczban, — mondhatatlan levertséget okozott, melyet Aradvár valahára sikerült megvételének ugyanakkor elterjedt híre sem volt képes enyhíteni. A kormányférfiak közt pedig tetőpontjára hágott a boszúság Görgey ellen, ki a haza megmentetésére mulhatatlanul szükséges s már rég óta megtörténhetett, újabban is annyira sürgetett öszpontosítást mind eddig elmulasztván, hadtesteinket egyenként engedi megverettetni, anyagilag fogyasztatni, erkölcsileg lehangoltatni. A minisztériumnak némely egyes tagjai Görgeyt már ekkor egyenesen árulásról vádolták. A többség azonban még nem akart helyt adni lelkében az iszonyú vád önként feltalalható gyanújának. De bizodalom benne, fővezéri tehetségeiben egyáltalában elveszett a kormány tagjai közt; mert a kik még szándékait, akaratát gyanúsítani vonakodtak, ügyességét, buzgalmát, előrelátó gondosságát kénytelenítették kétségbe vonni, miket most Damjanics és Aulich tábornokok sem támogattak.

E körülmények közt, melyekben csak egy elmulasztott nap is helyreépíthetetlen kárt és veszedelmet hozhatott ügyünkre, a kormánynak szoros kötelessége volt, gyorsan intézkedni, s nem tűrni tovább, hogy egy tábornok makacssága s önfejűsége, hibája vagy rász akarata a hazát szemlátomást döntse a végveszélybe; kötelessége volt hogy, mit eddig a hadügyminiszter és fővezér Görgey elmulasztott, határozott tervet készíttessen a hadi munkálatokra. A kormányzó tehát hírért vévén a szerencsétlen győri ütközetnek, azonnal miniszteri tanácsot tartott, melybe a fővárosban jelen volt valamennyi tábornokot is meghívatta. E tábornokok következők voltak: Kiss Ernő, Dembinski, Mészáros, Perczel, Aulich, L'ahner, Török. A lábtöréséből még fel nem idült Damjanics véleménye külön kéretett ki.

A kormányzó a vett tudósítások nyomán előadván az összes hadi körülményeket, különösen az ügyek állását Erdélyben s Miskolcz táján, hol az oroszok, a Bácskában, hol Jellasics nyomul előre, a követendő hadmunkálati terv iránt egyenként kikére a tábornokok véleményét. E körülmény különösen megemlíthető volt azon vád alaptalanságának kimutatására, melyet Görgey a kormány ellen emelt, mintha a kormányzó egyedül a miniszterekkel, kik közül egy sem volt katona, tanácskozott volna a hadi terv felett, s ez csupán polgári, a hadügyekben járatlan egyének által készíttetett volna. Az egybegyűlt tábornokok véleménye egyhangúlag abban öszpontosult, hogy miután a hadi erőik egyesítése s a támadó munkálatok megkezdése a Feldunánál annak idejében, menthetetlen hanyagság vagy ügyetlenségből elmulasztottak, s a háború ott a munkálatok valahárai megkezdése után is tervtelenül, megszakgatott erővel s ennek következtében szerencsétlenül folytatott: a seregeket többé, a hazának világos veszedelme nélkül, még azon esetre sem lenne többé tanácsos Klapkának májusban készült terve szerint Komárom táján öszpontosítani, ha ez még nem vált volt is lehetlenné. Miután a muszka főhad már egész Miskolczig előrenyomult, ha

Wysocki és Dessewffy tábornokok gyöngé hadteste a lehető leggyorsabban tetemes erővel nem szaporíttatik, a muszka kevés nap alatt nemcsak a fővárost elfoglalhatja, hanem, míg egyik szárnyával a Tiszára támaszkodik, másik szárnyával a Komárom körül álló osztrák hadsereggel is egyesülhet, minek következtében a komáromi sánczokban létező seregeink a többi országrészekről és ezekben lévő seregektől végkép elszakaszthatnának. Ebből az következne, hogy a sánczok közé szorított fő seregünk pénz, lőszer s egyéb szükségletek híjában nem sokára kénytelen lenne felhagyni a harc folytatásával. De ha az hosszabb ideig védhetné is magát sánczai között, a kormánynak nem maradna biztos helye, hol a pénzjegy sajtókat folyton működésben tarthatná s a háború folytatására szükséges szereket előteremthetné.

Az ügyek jelen veszélyes állapotában tehát csak az adhat még hadviselésünknek szerencsésebb fordulatot, ha a Tiszánál nagyobb erő egyesítettik, mely a muszka fő sereget előrenyomultában megállítsa. A Feldunánál Komárom által fedetik az ország; ott tehát kisebb erő is elégséges elfoglalni az ellenséget; míg ellenben a muszka sereget semmi ilyféle akadály nem gátolja az egész tiszavidék s a főváros elfoglalásában. Ha pedig egyszer ezeknek birtokába jut, egy hadosztálylyal bácskai seregeinknek is hátába kerülvén, azt két tűz közé szorítandja. Szóval, oda ment ki a tábornokok véleménye, hogy, ha a Tiszánál gyorsan nagyobb erőt nem egyesítünk, pár hét alatt múlhatatlan bukás éri az országot.

Javasiák ennél fogva, hogy a Feldunánál lévő seregeinkből hagyassék a komáromi sánczok között Klapka vezérlete alatt 15—18 ezernyi sereg, mely számot a kormány rögtön felküldendő újonczok által egészítse ki 24 ezerig; a többi, mintegy 35 ezernyi sereget Grörgy a lehető leggyorsabban vezesse le a fővároson keresztül a tiszavidékre, hol az Dessewffy és Wysocki hadtestével s egyéb tartalék-seregeinkkel egyesülvén, az orosz sereget Kassa felé visszanyomni ügyekezzen.

Előre látható volt ugyan, hogy seregeinknek e mozdulatai a fővárost nem fogják megmentetni, a Komáromban maradó sereg meg nem akadályozhatván, hogy akár az osztrák fő hadsereg egy osztálya, akár a bányavárosok felé nyomuló Grabbe tábornok orosz hadosztálya azt meg ne szállja. Hasonlókép a dunántúli országgrész is kitétetett az ellenséges megszállásnak, A Görgey mulasztásai s fonák vági táborozása következtében kifejtett körülmények közt azonban már nem maradt egyéb választás; nem volt elfogadható más terv, mint ez, melyet a tábornokok javasiának, ez tévén egyedül lehetőségessé, hogy fő seregünk a tiszai sereggel, s a Czeglédnél összevont mintegy 20 ezeryi tartalékkal egyesülhessen, egyzsersmind pedig a Bácskában és Bánságban működő három hadtesttel valamint az erdélyi hadakkal is összeköttetésben maradjon. Ez tette továbbá lehetőségessé, hogy a kormány a pénzsajtókat valahol a Tisza vidékén, vagy a nem rég megvett Aradvárban folyton működésben tartsa, s a szükséges hadi szerezket, melyek jobbára a Tisza vidékén és a bánságban készítették, előállítsa.

Görgeynek a feldunai hadviselésben april hó vége óta követett nagy hibái s mulasztásai oda juttatták a nemzeti ügyet, mely az említett időben, szerencséje tetőpontján, mindenkit végdiadallal kecsegtetett, hogy e diadal iránti remények a legvérmesebb kedélyekből is mindinkább tünedeztek; s mind azok, kikben a remény egészen még ki nem veszett, mind azok, kik a nemzeti bukást immár elkerülhetlennek tartották, egyelőre már csak azt óhajták, hogy az óriási ellenséges erők által rögtön el ne borítottassunk, hanem a harczot hosszabb ideig kitarthassuk.

Emezek, kik a bukást múlhatatlannak látták, s legjobb esetben egy tűrhető békekötést, mely legalább egynémit mentsen meg a nemzet számára, lebegtettek szemeik előtt még tán elérhető célul, a harcz hosszabb kitartását óhajtották; mert csak úgy vált lehetőségessé, hogy mi iránt a legújabb hírek és vett tudósítások szerint, mint alább elbeszélendjük, némi

remények kecsesgetőnek, Angolország az orosz intervencióba bele szóljon, s békét eszközöljön a harczoló felek között.

Amazoknak, kikből még nem vezett ki minden remény saját erőnkkel kivívhatni a nemzeti ügyet, s kik e végre minden bizodalmukat seregeink öszpontosításában s a muszka hadaknak, melyeket a cholera és más betegségek naponként rémitő módon tizedeltek, meggyöngülésében helyezték, — szinte az volt leghőbb kívánságuk, hogy a harczot mennél tovább, ha lehet, még a jövő télen keresztül is kiállhassuk: így lévén csak elérhetővé, hogy az ország külön vidékein, egymástól messze táborozó hadaink oly nagy erővé egyesülhessenek, hogy az ellenség bár melyik fő hadával is képesek legyenek megmérkőzni.

A háborúnak mennél hosszabb ideigi kitarthatása volt tehát a fő feladat; ez lévén minden ápolható remények feltétele. E végett szükségkép oly térre kellett áttenni, míg ez hatalmunkban állott, a hadviselést, melyen seregeink öszpontosítása mennél előbb lehetővé váljék. Mit előbb a kormány annyira, de süker nélkül sürgetett, az öszpontosítás Komáromnál, már egyáltalában lehetlenné vált: a Tiszánál kellett tehát azt megkísérteni.

Ezek valának az okok, melyek a kormányt reábirták, hogy a tábornokok azon véleményét, miszerint Görgey fő seregünk egy részével mennél előbb a Tiszához siessen, elfogadta. Nehogy pedig Görgey a kormány e rendelete által akár gögjét s hiúságát megsértve érezhesse, akár a késlekedésre bár mi okot kereshessen, a rendelet megvitelére Kiss Ernő és Aulich tábornokok küldettek fel hozzá Komáromba. A tábornokokhoz csatlakozott még Csányi László miniszter is, ki a múlt őszi táborozás alatt, egész a főváros feladásáig Görgey táborában kormánybiztosként működött, s vele meghittebb barátságban élt, Őt csaknem fiaként szerette s ennél fogva a személyes találkozásból sükeres eredményt várhatott. Csányi a tábornokokkal 29-ke éjjelen indult útra. Haladék nélkül megindítá-

tott Komáromba öt zászlóalj újoncz is a sánczok közt marandó seregek szaporítására.

Csányi s a két tábornok 30-kán Komáromba érkezvén, Görgeyvel nyomban közie a kormány rendeletét. Görgey, kétségkívül, mivel a rendelet okainak fontosságát s helyességét magának is át kellett látnia, könnyebben hajólt, mint a kiküldöttek egyelőre várták, a rendelet elfogadására. Nem hagyta azt ugyan ellenvetés nélkül; de Csányi szavára mégis elfogadta a tervet, s csak Aulichhoz intézé azon csipős megjegyzést, önképen csodálkozik, hogy ő, Aulich, mint tapasztalt hadvezér, szinte bele tudott egyezni e tervbe, mely szerint a sereg elvonulása az ellenség elől szökéshez hasonlít. Megegyeztek ezután a levonulás idejére nézve is. A kormány küldöttei rövid határidőt sürgettek; Görgey azonban okul adván, hogy hadseregének némely osztályai, névszerint az 1-ső hadtest, Görgey Ármin és Horváth mozgó csapatai még mindig távol vannak, állítá hogy két nap előtt lehetetlen megindulnia; s menete még akkor is csak úgy válik lehetővé, ha az említett két mozgó hadat Komáromban hagyja. A kormánybiztosok végre megnyugodtak a határidőben, s Görgeynek szavát vették, hogy július 2-kán kész a rendeletet végrehajtani s a Komárom kellő ellátásából felmaradandó sereggel útnak eredni Buda felé.

Azonban, úgy látszik, ezen Ígéretre csak azért hajólt oly könnyen Görgey, mivel meg volt győződve, hogy a császáriak, kik eddig rendkívüli gyorsasággal hajták végre mozdulataikat, július 2-káig az elsánczolt táborn s általában a várat körül fogván, lehetlenné teendik a levonulást Buda felé.

És valóban, a kormány küldöttsége, a tanácskozás után, alig ült hajóra, Görgey fő hadi szállásán már is más terveket forraltak. A küldöttek távozta után Ludvig János a hadseregénél lévő állandó kormánybiztos, egyedül maradván Görgeyvel, örömet jelenté ki neki, hogy a küldöttség megelégedve térhet vissza: most már nem fogják Pesten mondhatni, hogy Görgey nem tud, nem akar engedelmeskedni. Görgey hallgatott;

a belső küzdelem jelei tükröződtek vissza arezán s taglejtésin. „Igen, — szólalt meg végre — azon urak Pesten, jobban bíznak a török határookban, mint Komáromban és a hadseregben.”

Majd belép a tábornoki főnök, Bayer ezredes is. „Tábornok úr, monda azonnal, hivatalomtól kérem magamat fölmentetni. Én a minisztertanácsban elfogadott stratégiához nem értek, rosszul készíthetném a rendelkezéseket; tehát inkább elbocsáttatásomat kérem.” A gúnyos szavak elevenre találtak Görgeynél s a Csányi jó akaró, majdnem atyai intései s hazafias érzelmeket keltő szavai által háttérbe tolt hiúságát és makacsságát egész mértékben fölébresztek. Mogorván szólta Bayerhez, vessen véget e komédiának. De Bayer erősítgeté, hogy kérelme komoly; de csak hamar más irányt adván beszédének, monda: „de hogyan is ígérhette tábornok úr, hogy levezeti a sereget?” Közbe szólal most Ludvig is, helyeselvén a vezér tettét. „Hogyan? — válaszolja Bayer, hiszen ez a védelem feladása, ez valóságos megszökés az ellenség elől.” E szavakat nem tűrheté tovább Görgey büszkesége s hiúsága. „Bayernek igaza van!” kiálta fel; s evvel a kedélyében történt egész fordulatot elárulá. Hiába okoskodék aztán Ludvig is, hogy ha ez meggyőződése, miért nem világosította fel s győzte meg nézetei helyességéről a küldöttséget; miért ígérte meg a sereg levezetését, mit, miután szavát adta, legyen bár miként, foganatba kell vennie. Görgey mind erre csak azt felelé: „Nem bánom, mondjanak inkább árulónak, mint számárnak.*) Nekem az a kötelességem, hogy a haza hadseregét megmentsem, nem pedig hogy bizonyos vesztére levezessem.”

*) Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy Görgeynek talán minden más tulajdonai közt legerősebb volt azon hiúság, melynél fogva mindig nagyon genialis, szellemdús embernek óhajtott feltűnni s tartatni. Nem csoda, hogy most is inkább hajlott magát árulónak bélyegeztetni, mint genialitása iránt — hite szerint — kétséget támasztani környezetében s a kormányban.

De a kormánybiztos sem tágitott. Sürgeté őt, fejtené ki okait egyszerű állításának; figyelmeztető őt a zavarra, melyet a kormány minden egyéb intézkedéseibe hozand, ha a sereget ígérete szerint le nem vezeti. Kijelenté végre, hogy nem elég a kormány tervét gáncsolni, rendeletét elvetni; hanem tényleg meg kell őt arról is győzni, hogy rendeleténél a hazára nézve hasznosabbat is lehet tenni. Mi tehát a vezér s táborkarának terve? Görgey ezekre válaszólag, meghagyá Bayernek, fejtse ki Ludvighnak a stratégiai okokat, melyek a kormány tervét elvetnie parancsolják, s a Komárom körül maradást javasolják.

Ludvigh, ki egyébiránt mindig barátságos viszonyban lévén Görgeyvel, ellenséges indulatról egyáltalában nem vádolható, bizonyítá, miképen ő Görgey nyilatkozataiból arról győződött meg, hogy ez még maga is habozott a teendők iránt, s nem tudta magát mire határozni; hanem várta az események fejlődését, mi majd neki is irányt mutatand magatartására. Csak egyben látszók elhatározva lenni, abban, hogy a fővezérséget másnak át nem engedi, sem mással meg nem osztja.

A tervekre nézve: Bayer azt mutogató neki, hogy a kormány terve, a stratégia szabályai szerint, kevés idő alatt, valahol a Marosnál vagy a bánságban, *sakk-mattra* vezet. Az okokat pedig, melyek a Komáromban maradást javasolják, akként fejtegeté, hogy valamint a múlt télen a Tisza mögött szaporított a haderő: úgy e végett most a Dunára s Komáromra kell támaszkodni. Eleimet is, miként elébb a Tisza vidéke adott, a jövőben a Duna vidéke fog szolgáltatni. Ha az ellenség a Tiszához vonul: hadseregünknek az út Bécs felé marad nyitva; s a Dunavonal megtartása még Olaszországot is újabb felkelésre, a még küzdő Velenczét kintartásra ösztönözheti. Komárom sok időre el lesz látva élelemmel s lőszerrel; ez utóbbit pedig, valamint pénzjegyeket is ott legbiztosabban lehet készíteni. A kormány maga legjobban cselekszik, ha

Komáromot választja székhelyéül; ha ez nem tetszik, menjen Arad vidékére.

A kormánybiztos mind ezekről nyomban tudósítá Kossuthot; s mivel valószínűnek látá, hogy Görgey nem fogja beváltani a levonulásra adott szavát: nehogy Komárom pénzkészlet nélkül maradjon, Szerelmei tábornokari alezredest, ki hajdan egy könyomda birtokosa volt, azonnal leküldé Pestre, hogy, ha a kormány Görgeyt engedelmességre nem hajlíthatván, kénytelen lesz tűrni Komáromban maradását, — a papírpénz készítésére szükséges sajtók s papír beszerzése iránt értekezék a finanszminiszterrel.

A Komáromban járt küldöttség, Csányi miniszter s a két tábornok, Ludvigh ezen tudósítása előtt érkezvén le a fővárosba, teljes megnyugtatóst hozott a kormánynak Görgey engedelmissége iránt. De e megnyugvást pár óra múlva a leghevesebb ingerültség váltotta fel a kormánytagok kebelében. E változást egy futár megérkezte okozá, ki Görgeytől hozott egy hivatalos jelentést, melyben a tábornok száraz rövidséggel jelenti, hogy miután az ellenség a komáromi sánczokat körülfogta, a Budára vezető utakat elfoglalta: „ő a fővárost az ellenség túlnyomó ereje ellen egy óráig sem biztosíthatja. Ha a kormány Komáromba akar jöni, ott teljes biztosságban leend; ha erre nem hajlandó, menjen Nagy-Váradra, vagy, belátása szerint, különben gondoskodjék a maga biztosságáról. Miután ő a sánczok közé vonulni kénytelenítettett, s az ellenség ennek következtében a Budára vezető utakat elfoglalta: ő a Duna jobb partján Budapestre többé nem vonulhatván le, Komáromban marad. Kéri tehát a kormányt, hogy őt azon esetre, ha az ország többi részeivel való közlekedésben egészen meggátoltatnék, lássa el vagy 100 millió (talán toll hibából 10 millió helyett) forinttal; egyébiránt vesse le róla gondját s hagyja sorsára.”

A futár, ezekre vonatkozólag még Ludvigh kormánybiztostól is hozott két levelet, egyiket Kossuthhoz, a mási-

kat a közoktatási miniszterhez. Úgy látszik Görgey és Bayer stratégiai magyarázatai a legmélyebb aggodalmakat ébresztették Ludvighban a kormány sorsa felett; leveleiben ennek kézzel fogható bizonyítványai léteztek. A kormányzóhoz intézettben, a legélénkebb kifejezésekkel kére, ösztönzé, sürgeté őt, hogy miután az ellenség a budai utat elfoglalta s előhadai Neszmély felé nyomulnak: egy óráig se mulasson tovább a fővárosban, hanem távozzék mennél előbb a nemzet megmenthető kincseivel, hova belátása szerint biztosnak látja, például Nagy-Váradra. Görgeynek azonban sietve küldjön legalább tíz millió firtot, hogy a háborút, elvágatása esetében is tovább folytathassa. Mindenben megegyezett evvel a közoktatási miniszterhez írt levele, kit e fölött még arra szólított fel, ügyekezni a maga részéről is ezen értelemben hatni Kossuthra, hogy Pestről gyorsan távozzék; mert a veszély oly nagy, hogy „ha Kossuth távozni nem akarna, szükséges lenne őt, személyének biztosítása végett, erőszakkal kocsira tenni s elvinni a fővárosból.” Mellékesen megjegyezve, ily eszközhöz nyúlni Kossuth személyének biztosítása végett, egyáltalában nem volt szükség; azon makacs physikai bátorság s daczolni tudás a személyes veszélylyel, melyet benne, az őt tán nem eléggé ismerő kormánybiztos föltett, köztudomás szerint, nem tartozott Kossuth jellemtulajdonaihoz.

Képzeltetni, mily iszonyú volt a kormányzó és a miniszterek meglepetése, midőn Csányi s a két tábornok megnyugtató tudósítása után néhány órával az idézett leveleket kézhez vették, melyek most tudomásokra hozák, hogy Görgey, szavát megszegvén, a sereget levezetni nem hajlandó. E levelek Görgeyt többről vádolák, mint pusztá engedetlenségről. Ő, azok szerint, a kormánytól s a többi hadseregtől elszakadva, a maga kezére akart cselekedni s munkálkodni, egyedül a maga hajlama szerint, minden ellenőrség, minden felelősség nélkül. Azon ajánlatának, miszerint a kormány Komáromban telepedjék meg, melyet, mint képtelenséget, már a jun. 26-kán

tartott miniszteri tanács, magának Görgeynek jelenlétében egyszerűleg mellőzött, megújítása, csak azt akará mondani: a kormány hagyja magokra a nemzet többi hadseregeit, szakasza el magát azoktól s az egész országtól, temetkezzék egy mától holnapra ostrom alá vetetendő várba s bízza itt magát a sereg kétes szerencséjére s fővezérének több mint kétes jóakarására. Azon másolat (alternatíva) pedig, hogy a kormány, ha Komáromba menni nem akar, vonja meg magát Nagy-Váradon, annyit tett: menjen a kormány papírpénz sajtóival oly helyre, mely a felett hogy védtelen, csak öt-hat mérföldnyire fekszik a Tiszán átkelt orosz hadaktól. Végre a tíz millió forint küldése iránti kérelem, világos gúny volt Görgey részéről, ki legjobban tudá, mily csekély, Duschek előbbi mulasztásai következtében, a pénzkészlet, s miként csak feszített munka által mehet a kormány arra, hogy egy-egy hónapi szükségletet annak folyta alatt előteremthessen.

A kormányt Görgeynek már azon világosan kifejezett szándoka is nagy ingerültségbe hozta, hogy ő a nemzet legnagyobb, leggyakorlottabb, legvitézebb seregével a nemzet ügyétől különválva, önkénye szerint a maga kezére kivan működni. A kormány tagjainak keblében e gondolatra magától is fölébredt mind azon elfojtott gyanú, melyre Görgey a maga hazafiságának és szándokainak tisztasága, feddhetetlensége ellen, kivált az utolsó hetek lefolyása alatt, annyi okot szolgáltatott makacssága, önzése, hiúsága, fondorlatai által. Es ha tán még nem mondták is ki ellene nyilván az áulás vádját, annak súlyos gyanúját nem fojthatták el többé szíveik rejtekében.

Azok, kik iránta már azelőtt is gyanúval viseltetének, e levélből magoknak meggyőződést szerezhettek, hogy nem hazaszeretet, hanem önzés, hiúság, dacz és gyűlölet teteteinek forrása, rugonya; a cél, melyre törekszik, minden más inkább, mint a haza megmentése. Ezek, kik elébb látván fondorlatait a kormányzó s a függetlenségi nyilatkozat ellen, azt sejték, hogy a hatalom birtokára, dictatorságra vágyódik, — most arról győződének meg, hogy ő, a függetlenségi nyilat-

kozatnak már lehetetlenné lett megbuktatása helyett, más valamely célzt tűzött ki magának. Úgy vélekedének, hogy miután az országnak oly roppant ellenséges erővel körülhálózása meggyőzte őt, hogy ha talán még némi ideig kitartható is a háború, de győzedelmet a magára hagyott nemzet ügye többé nem arathat: a hatalom rövid, mulékony birtoka hiúságát, gyűlöletét többé nem képes kielégíteni, s azt legfőlebb eszköz gyanánt tekinti még más cél elérésére. De mi légyen e cél? Külön békére akar-e lépni az osztrákokkal; s csak azért akar Komáromban maradni, hogy ezt azoknak átadhassa, fegyverét a nemzet legjobb, legnagyobb hadseregével, mely összes haderőnk egy harmadát képezte, letétethesse? — vagy csak Kossuth iránti gyűlöletének akar-e szerezni kielégítést, Őt mennél előbb bukásnak tévén ki? Csak azt látták világosan, hogy céljai, szándokai nem tiszták, nem származnak hazaszeretettből. Másként nem fejthették meg eljárását.

Kossuth maga még Ludvig h kormánybiztost is gyanúba vette a Görgey veí való pártoskodásról, nem hihetvén, hogy Csányi s két kiküldött társának elutazta után Komáromból már is oly veszélyes körülmények álltak volna be a fővárosra nézve, minőket Ludvig h ábrázolt leveleiben. E miatt őt Kossuth azonnal visszahívatni határozta a hadseregtől. Az igazság érdekében meg kell azonban mondani, hogy Ludvig hnak semmi része sem volt Görgey fondorlataiban. Az ő hibája legfelebb az volt, hogy áltatni engedte magát a ravasz Bayer és Görgey által. Ludvig hot, ki mint Szepes megyei képviselő s a ház jegyzője, lelkes hazafinak s Kossuth politikája buzgó hívének ismertetett, leginkább azért nevezte volt ki Kossuth Vukovicsnak miniszterré létele után a feldunai sereg kormánybiztosává, hogy mint Görgeyvel jó barátságban lévő, a maga hazafiúi érzelmeivel benne is ügyekezék éleszteni a kormány iránti jó indulatot, szilárdítani az egyetértést, s a kormány akaratának erélyesen érvényt szerezni a táborban. Kossuth tehát most ellene sem titkolható boszúsá-

gát, hogy legalább is mystificáltatni engedte magát ama két álnok ember által.

Kossuth vévén Görgey s Ludvigh leveleit, július 1-jének estvéjén kormány tanácsot tartott, melyre a fővárosban lévő tábornokok is mindnyájan meghívtak. Ezek közt volt Klapka is, ki a Komáromban járt Csányival s kiküldött társaival jött a fővárosba, hogy a vár védelmének eszközeiről, mielőtt abban elzárkóznék, bővebben értekezék a kormánnyal. Perczel és Dembinski, Görgeynek különben is személyes ellenségei, hevesen kikeltek ennek egész hadviselési módja ellen. Még a különben oly higgadt mérsékelt Aulich is gáncsolta eljárását, megfoghatatlannak s hihetetlennek állítván, hogy azon időközben, mely az ő leutazta s a leveleket hozó futár megindulta közt lefolyt, oly nagy változás történt volna Komárom körül, minőt a levelek ábrázolnak s melyek következtében lehetlenné vált volna a sereg levezetése. Ő azonban, Görgey iránt kíméletes, valamint a vági s győri bal eseményeket, úgy ama veszélyes körülményeket is, melyekről a levelek szólnak, egyedül a fővezért képviselő középponti hadmunkálati iroda főnökének, Bayer ezredesnek, az ő hibáinak s mulasztásainak tulajdonítá. Voltak azonban többen a tanácsban, kik Bayerról is szigorúbban ítélve, a pusztá hibáztatásnál súlyosabb gáncsokkal s vádakkal terhelték őt. Görgey tettéről mindazáltal, habár annak okait különféleképp magyarázták is, egyező volt az Ítélet, hogy az hallgatással annál kevesbbé mellőzhető engedetlenség, mivel most is mindnyájan meg voltak győződve az előbbi rendelet helyességéről s múlhatatlannak állították, hogy a hadsereg mennél előbb levezettessék. Az árulás vádját azonban világosabb próbák híjában az indokokról, melyek őt az engedetlenségre indították, nyilván kimondani még senki sem merte, kivéve Perczelt, kinek, mint Görgey halálos ellenségének s különben is indulatos embernek ezen, már máskor is többször kifejezett véleménye figyelembe nem vétetett.

A tanácskozások folytában ama kérdés felett, hogy miután az engedetlen Görgeyt a sereg élén hagyni nem lehet, ki

legyen az új fővezér? — Kossuth ismét megpendíté az eszmét, melynek már többször megkísértett valósítására a körülményeket eddigelé nem látá alkalmasoknak. Említők, hogy ő az aprili hadjárat megindultakor, utóbb megint Görgey hadügyminiszterré avattatásakor önmagát óhajtja vala fővezérré tenni. Most erre megint jó alkalmat látván, midőn a szóba hozottak részint a tanácstól nem fogadtattak, — részint az ajánlatot magok nem fogadták el: Kossuth egy ildomosán oda vetett szóval akart a tanács Űterére tapintani. „Így hát enmagam leszek, úgymond, kénytelen, a sereg élére állani.” Ő azt várta, tapssal fogadtatik a szó; de a tanács hallgatott, minél fogva aztán ő sem sürgette tovább kívánata valósítását.

A kormánynak tehát csak az lőn határozata, hogy Görgey, megtartván a hadügyi miniszterséget, a fővezérletet másnak adja által. A kormány ugyanis akként volt meggyőződve, hogy Görgey, ha bűnös tervei volnának is, mihelyt a fővezérlettől elmozdítatik, megszűnik veszedelmes lenni; míg más részről a minisztériumban, ha azt megtartani akarja, orgánizáló tehetségeinél fogva jó szolgálatot tehet a hazának. Ellene szóló világosabb próbák híjában őt a miniszteri tárczától is megfosztani nem látszott tanácsosnak. Görgeynek az országban, de kivált a feldunai hadseregben még az utósó csatavesztések után is nagy volt népszerűsége. E sereg főtisztei, kevés kivétellel, melegen ragaszkodtak hozzá. Attól tartott tehát a kormány, hogy őt eléggé még be nem bizonyítható váddal sújtván, ha valóban bűnös terveket forral magában, könnyen arra vetemíthetné, hogy a neki hódoló főtisztekkel és hadosztályokkal e legváltóságosabb pillanatokban szakad el a nemzet ügyétől. Azonban, tagadni nem lehet, hogy ezen aggodalmat csak saját gyöngesége ébresztette a kormányban, örökké sajnálatos, hogy a gondviselés azon férfiút, kit tündöklő észtehetséggel s feddhetetlen magán jellemmel megáldva, a haza sorának vezérletére, kormányának élére rendelt, egyszersmind a physikai bátorság ajándokával is nem ruházta fel.

Tagadhatlan, hogy a seregben nagy volt Görgey népszerűsége; de még nagyobb volt Kossuth tekintélye mind a mellett is, hogy azt Görgey ott régtől fogva rendszeresen, minden hatalmában álló módon lerontani (igyekezett. Ha Kossuth a táborban személyesen megjelent s elragadó szónoklattal a sereghez szólott volna: ennek közepette is képes leende Görgeyt, minden népszerűsége daczára, elfogatni s hadi törvényszék elébe állíttatni. A sereg mindenek felett a hazáért lelkesült, hazafiúi érzelmű volt; Kossuth személyét pedig régóta mindenki megszokta már a haza ügyével egybeforrottnak tekinteni. — De ennyire bizonyosan nem ment volna a dolog. Pusztá megjelenése a táborban, s nevének varázsszerű tekintélye, s a tiszti karhoz intézendő pár meleg szó mindent rendbe hozhat, s jelenlétében bizonyosan Görgey sem bátorkodik vala az egész tábornoki kar véleményére alapított rendeletével ellenkezni. És ezt annál biztosabban lehet állítani, minthogy Görgey, bármily ravasz, fondorkodó volt is a távolban, bármily szenvedélyességgel gyűlölte, gúnyolta s gyalázta is Kossuthot háta mögött, jelenlétében mind- eddig soha sem mert vele egyenesen szembe szállani; sőt rendszeren hízelkedve hunyászzkodott meg előtte. Ama bátorságot, melyet, mint utóbb látni fogjuk, Aradon mutatott Kossuth irányában, csak ennek többször tapasztalt gyöngeségéből, erélyesen fellépni nem merő bátortalanságából merítette. Ha tehát most Kossuth személyesen ment volna a táborba: miként a múlt télen, a kápolnai ütközet után, úgy most is könnyen elintézheti a vizsályt, engedelmességet szerezhet vala a kormány rendeletének, mely a körülmények közt egyedül volt képes hosszabbítani a nemzet életét s még kedvezőbb fordulatot is adni ügyeinek. Legfőlebb talán néhány főtiszt, Görgeynek néhány meghittebb barátja, adta volna be lemondását, mi a haza ügyére semmi fontosabb befolyást nem vala gyakorlandó.

Azonban ekkor már igen észrevehető volt Kossuthon, hogy erélye, melyet a múlt év s még a tél folytában is annyi-

szór, oly fényesen tanúsított, hanyatlani kezd; bátorsága pedig a veszélylyel személyesen szembe szállni még sokkal kevesebb, mint volt az előtt. Kik ezt észrevették, e változást benne többnyire testi ereje hanyatlásának, a folytonos feszített munka s örökös izgatottság által előidézett kimerültségnek tulajdonították. Lehet, hogy ezen okoknak is volt némi befolyása ezen erkölcsi erőcsökkenés eredményezésében; lehet, hogy a szakadatlan, semmi szórakozással fel nem váltott, fárasztó munka, melybe annyira mintegy eltemetkezett, hogy néhány órai éjjeli nyugvást kivéve, roncsolt egészségű testének semmi pihenést nem engedett; — lehet, hogy a különféle jó és bal események, kedvező s kellemetlen hírek szerint egymást oly sűrűn felváltó remény és félelem, öröm és szomorúság, aggodalom és boszúság indulatai hazája sorsán függő lelkében, egészségére, testi erejére károsan hatván, egyszersmind erkölcsi erejét is csökkentették. De ennek valódi, fő oka másutt keresendő. Ő e tekintetben azon ritkább emberek közé tartozott, kiknél nem a lélek a testből, hanem megfordítva a test a lélekből merít erőt. Nála nem pusztá szó, hanem valóság volt az, midőn — mint például a múlt szeptemberben, Batthyáni Lajos lemondásakor, — testi gyöngesége tekintetében monda: „most nem akarok beteg lenni; most azért sem leszek beteg.” Az ő meggyöngült, túlzgatott idegzetének folyton a lélekből, eszméből, indulatból kellett merítenie az erőt a ruganyosságra. Ha ez hiányzott, a gyöngé idegzetből is eltűnt az erély s élénkség, és általános lankadtság, ernyedtség lepte el valóját. Nem egyszer történt az 1848-ki év nyarán és őszén, hogy testi ereje annyira ki volt merülve, miképen napokig ágyát kellé őriznie; de midőn eljött a cselekvés percze, a test gyöngesége eltűnt a felizgatott lélek uralma alatt. Az idegzetes test gyöngesége néha oly nagygyá lőn, hogy a szószékre is mások segedelmével lépett föl; de a mint beszélni kezdett, a mint lelkét az eszme vagy szenvedély mindinkább áthatotta, az hullatag testének is perczről perczre mind nagyobb erőt kölcsönzött úgyannyira, hogy nem csak

órákig szólott, hanem szónoklata alatt hangjában, mozdulataiban nem ritkán oly rendkívüli erőt fejtett ki, mely bámulatra ragadta hallgatóit.

Ily lélektani tünemény, ily csodálatos erő kifejtés azonban, mióta kormányzóvá lett, többé nem volt rajta s benne észrevehető. Az eszme, mely szellemét felvillanyozhatá, az indulatok, melyek idegzetét felizgathaták, ez időben sem hiányzottak ugyan; de hiányzott azon közeg, melyben elébb azon erő kifejtés történt, hiányzott a nyilvánosság alkalmá. És mi főleg ebben találjuk okát Kossuth erély- s bátorság-hiányának kormányzói pályája alatt. Az ő nagysága különösen szónoklatában állott; ő az élet minden viszonyai között a szószéken volt legnagyobb. Az ő ékesszólása nem csak a hallgatókat ragadta el, nem csak azok lelkét villanyozta át: felvillanyozta az őt magát is, felfokozta az saját tehetségeit is. Szónoklata közben érett meg benne többnyire a legfontosabb ügyekre nézve a gondolat, a vélemény akarattá, elhatározássá, szónoklata közben fejtett ki benne az erély és bátorság, mely aztán utóbb cselekvésére, a határozat végrehajtására is kihatott. Hogy erélye, bátorsága súlyegyenbe jusson a gondolattal, az értelemmel, neki azon jóváhagyásra, azon ösztönre, azon lelkesítésre volt szüksége, mely a hallgató közönség tapsviharából eredt, válaszul az általa mondottakra. Midőn ez nem történt, a gyöngye idegzet lőn benne uralkodóvá, s tetteit erélytelenség, bátortalanság jellemzé.

Már pedig mióta kormányzóvá lett, hiányzott neki a szószék, a nyilvánosság, közjóváhagyás lelkesítő közege. Azóta ő idejének legnagyobb részét dolgozó szobájában, író asztalára görnyedve tölte, dolgozva a fontosabb ügyekben, miket másra bízni nem szeretett, nem igen elégedvén meg mások munkájával; vagy, mi legtöbb idejét vette igénybe, leveleket írogatva a tábornokokhoz azon összekoczczanások, súrlódások, viszályok kiegyenlítése végett, melyek a vezérek közt, vagy azok és a kormány közt mind sűrűbben fejlettek ki. A ki őt reggeltől éjfélig íróasztalára görnyedve látá, inkább egy szúr-

galmas írnoknak, egy buzgó titkárnak, mint egy ország kormányzójának tarthatá őt. Ezen örökös elzártág szobája négy fala közé, honnan csak fris légszívás végett is hetekig sem ment ki; ezen örökös levelezés saját kezével; ezen visszavonultság a tettdúsabb élettől, ez ernyeszté még testét és lelkét, ez lón forrása gyöngeségének, fő oka erélye s bátorsága hanyatlásának, mondhatni, teljes eltűntének, s ennél fogva egyik fő hibája kormányzói életének.

E gyöngeség s bátorsághiány volt oka, hogy Kossuth most is, midőn Görgey fő hadi szállásáról az idézett leveleket vette, bár eléggé érezte, hogy ez fordulatpontja ügyeinknek, nem sietett fel azonnal személyesen Komáromba, a hely színén erélyesen és gyorsan intézendő el, mit a körülmények kívántak; hanem a miniszteri tanács hozzájárultával fővezért választott Görgey helyett, s erre bízta a kellő intézkedést, holott jól ismerte már Görgey makacsságát s engedetlenséget, melyet még csak az ő tekintélye lehetett képes megtörni.

A fővezér megválasztása nem csekély nehézségbe került. Kiss Ernőt magasabb vezéri tulajdonok s tehetségek hiánya, Vettert, ki különben, katonai képzettségénél fogva, arra képes volt, a seregnél, melynek egykor, a tiszafüredi kiinduláskor már volt vezére, megcsökkent tekintélye s elveszett népszerűsége miatt nem lehetett megválasztani. Mészáros iránt, bár a hazában köztiszteletben állott, egy pár szerencsétlen csatái miatt a seregben nem létezett bizodalom. Dembinski ellen nem rég tanúsított féktelen indulatosságán kívül az szólott, hogy elegendő helyismerete, a seregnek pedig ragaszkodása nem volt iránta. Klapkára Komáromban volt szükség, hogy a sánczok közt maradandó seregrészszel az osztrákok beebb nyomulásának gátot vessen; s különben is, bár volt képzettsége, de hiányzott benne a fővezérben szükséges erély, önállóság, elhatározottság a válságos pillanatokban. Bemet, kit Kossuth leginkább óhajt vala, Erdély akkori veszélyes állapotában onnan eltávolítani nem lehetett, távozni onnan

maga sem akart. Aulich, betegeskedése miatt, elébb még hadteste vezérletéről is lemondott. Damjanics még mindig ágyban volt.

Végre mégis Mészárosra esett a választás. Ő azonban szerénységében gyöngébbnek állítá magát, mintsem a nagy feladatot elvállalhatni és a sikernek csak némi reményével is végrehajtani képes volna; s csak azon feltétel alatt hajlott végre annak elfogadására, hogy oldala mellé Dembinski tábornagygyá neveztetett ki.

Az új fővezérnek kötelességévé tétetett, az elfogadott terv szerint a sereget Komáromból azonnal levezetni s minden erőt a Tisza vidékén egyesíteni, s e végett tüstént Komáromba utazni. — Ludvig kormánybiztos is visszahivatott, s helyébe Bónis Samu képviselő küldetett fel a táborba.

A kormányzó minden hadtestvezérnek külön tudtára adta változást a fővezérletben, a nemzet és szabadság, s annyi önfeláldozás és hősiességgel tanúsított hazaszeretetök nevében szólítván fel őket az új fővezér s a kormány rendelete iránt engedelmességre s az egyesség fentartására, mely a jelen válságos pillanatokban egyedül képes még fordítani a haza ügyén. Klapkának, mint a felső seregben legidősb tábornoknak, ki Görgey után abban legtöbb népszerűséggel bírt, ezen kívül még egy külön bizodalmas levelet is írt, melyet már azért is méltó közleni, mivel kitetszik belőle, mi véleményben volt e pillanatban Kossuth Görgeyről.

„Tábornok úr, — így szól a levél — Görgey az egy miniszter és két tábornok által nekem adott szavát megszegette.

„Maradjon miniszter; de a fővezérletet egy pillanatig sem tarthatja meg tovább. Mészáros altábornagy neveztetett fővezérré.

„Görgey talán nem fog engedelmeskedni. Ez gyalázat, ez ámulás lenne, mint már szószegése s azon vak hódolat is, melylyel Bayer iránt viseltetik, határos az ámulással.

„Szörnyűség a mit nekem ír.

„Tábornok úr a haza, sőt Európa (!) szabadsága függ attól, hogy most a seregben semmi egyenetlenség s pártoskodás ne történjék.

„... A haza és szabadság mindenek felett! Gyámolítsa ön Mészáros tábornokot. Az okokat máskor közlöm önnel. Isten és a történet ítélend fölöttünk.

„Önben, tábornok úr, nem fogok csalatkozni!

„Pesten 1849-ki júl. 1. Kossuth Lajos, kormányzó.”

Az új fővezér, Mészáros altábornagy, a kormány rendeleteivel júl. 2-kán gőzhajóra ült s megindult Komárom felé. De az Almás táján hallott sűrű ágyüdörgésből, s a parti lakosok egyhangú állításából, hogy Komárom táján egész napon át foly az ágyúzás, nem különben Görgeynek jun. 30-kai tudósításából azt gyanítván, hogy a Duna jobb partját az ellenség már megszállotta, visszafordult s egy őrnagyot küldött csak maga helyett a kormány rendeleteivel Komáromba. E lépés mindenesetre nagy gyöngeség, nagy hiba volt Mészárostól. Azt, hogy Kossuth személyesen nem sietett fel Komáromba, egyedül az pótolható vala némileg, ha az új fővezér személyesen viszi meg a vezérlés változásáról szóló kormányrendeletet. Ez gátolhatja meg egyedül a Görgeynek hódoló tisztikarban a pártoskodást; személyes és erélyes föllépése veheti vala elejét Görgey ellenszegülésének is. Mészáros személyes meg nem jelenése következtében mind ez megtörtént, s a bajok öregbedése, mi innen származott, részben legalább az ő hibájának tulajdonítandó. De mielőtt ezen újabban kifejtett bajok elbeszélésébe ereszkednénk, szükség elmondanunk azt, mi Mészáros futárának megérkeztéig történt Komáromnál.

Az egyesült osztrák-országi sereg a győri ütközet után, június 29-kén Komárom ellen indult, s más nap balszárnyával Ácsot, közepével Nagy-Igmándot, jobb szárnyával Kis-Bértl szállotta meg. júl. 1-jén az ácsi erdőnél álló csapatainkat visszanyomván, a szőny-monostori elsáncolt táborunk felé közelgett; miből gyanítható volt, hogy más nap a sánczokat

is megtámadni készül. Görgey tehát júl. 2-kán, ha akarta volna sem indíthatta meg az őszpontosítás végett leszállítandó seregérszt a Duna jobb partján; s különben is rendén volt, hogy mielőtt a sereg nagyobb része innen távozik, győzedelmet úgy ekézzék kivívni az ellenségén. Ez mind a szőnyi sánczok közt maradandó seregnek, mind a visszavonuló osztályoknak nagyobb biztosítást vala eszközlendő.

Egy eredménydúsabb győzelemnek azonban csak úgy lehetett volna biztosabban nézni elejébe, ha a sánczokban egész seregünk őszpontosítva áll s összes erővel tétetik a támadás. De Görgey ismét, szándékosan-e, vagy nem? — azon hibát követte el, melynek következményei voltak a Vágnál és Győrnél szenvedett veszteségek. A 1-ső hadtestet Nagy-Sándor vezérlete alatt, valamint az öt ezerre menő két mozgó osztályt is még egyre czéltalanul a Vágvonalon hagyá vesztegleni; minél fogva a sánczok közt csak 25—26 ezer ember 4000 lóval és 124 löveggel volt egyesítve oly módon, hogy a monostori sánczokat, különösen az 1., 2. és 3. számú erődöt a 8-dik hadtest négy zászlóalja, a 4—7. erődöket a 7-dik hadtest, — a 8—10. számú erődöket végre s a hídfőt a 3-dik hadtest tartá elfoglalva. A 2-dik hadtest tartalékul a sánczok belsejében, a 8-dik a várban maradt.

A támadást a szövetséges osztrák-orosz hadsereg reggeli nyolcz órakor kezdte meg, félkörben Monostortól O-Szőnyig. Wohlgemuth hadteste a jobb szárnyon Harkályra, tőle jobbra egy lovassági hadosztályal Bechtold a nagy-igmánczi úton új-Szőny felé nyomult előre; ennek háta mögött Paniutin állott az orosz hadosztályal; a legszélső jobb szárnyon Benedek O-Szőnyt támadta meg. A balszárnyn az 1-ső hadtest, Schlick alatt, Monostor ellen; közte s Wohlgemuth közt a közepén a 3-dik hadtest az új-szőnyi úton intézte a támadást.

A harcot Leiningen kezdte meg, ki észrevévén Bechtold lovas hadának közeledtét, a maga huszáraiból néhány századot támadásra küldött. De ezek az ellenségtől visszaűzettek; ki azonban, midőn a mieink (ízésében a sánczok lövegeinek

hordkörébe esett, szinte megzavarodván, visszavonulni kényszerítettett. Huszáraink ezután még egy rohamot intéztek Bechtold második harczsora ellen, de ekkor sem szerencsésbben.

E lovassági harcczal majd nem egy időben Benedek és Simbsehen dandárai Ó-Szőnyt közelíték meg, s miután Leiningennek benne lévő egypár zászlóalja egy ideig hasztalan erőködvén a túlnyomó erőt fentartani, végre a sánczok közé vonult vissza, azt el is foglalták.

E közben Monostornál is hevesen folyt a harc. A közeledő ellenséget a 8-dik hadtest 4 zászlóalja a sánczok előretolt félholdiából heves tüzeléssel fogadta ugyan; de a félhold ellen megnyitott heves röppentyűtüzet utóbb ki nem állhatván, a sánczok közé vonult vissza. A betolakodott ellenség saját lövegeinket is a hátrálok ellen fordítá. — E szerint dél tájban a monostori elősánczok (félhold) s Ó-Szőny az ellenség kezében volt. Haynau az eredménynyel megelégedvén, parancsot adott, hogy a hadosztályok tanyáikra térjenek vissza.

E parancs azonban nem mehetett foganatba; sőt a harc még csak ezután kezdődött javában. Görgey és Klapka csak most érkeztek meg a várból a harczmezőn, s amaz a jobb, emez a balszárnya sietett, a monostori elősáncz és Ó-Szőny visszavételére. Görgey, mialatt Monostorra lovagla, egy csapat futamlóval találkozék a 7-dik hadtestből, melynek egy pár zászlóalját Pöltenberg még korán reggel az ácsi erdőbe rendelte volt. Ezek, az ellenség túlnyomó erejétől erősen nyomtatván, megfutamodtak. Görgey megállítani ügyekezett őket; az elbódult futamlók azonban szavára nem hajtvá, a Duna partjára fordulnak, annak lejtőjén szándékozók bejutni a sánczok közé. De Görgey boszúságában rögtön a sánczba lovagol s két ágyút kartácssal töltetvén meg, a vízparton betörekedőkre sütteti ki, s őket megint Monostor felé üzeti, hol aztán a huszárok által fogadtatván, nagy nehezen ismét rendbe szedettek. Görgey ezután a tartalékban maradt 2-dik hadtest egy osztályát szólítja elő Rakovszky alatt, s az ellenség által el-

foglalt elősáncz visszavételére küldi; ki aztán jelesen végre is hajtá feladatát, az ellenséget az elősánczból Lovad felé űzván.

E közben Pöltenberg is összeszedte a 7-dik hadtestnek elébb megkuszált zászlóaljait s az ácsi úton nyomúlt előre. Időközben az elébb már önként hátrálni kezdett ellenség, látván, hogy a magyar hadak támadásra mennek át, ismét visszafordult. Pöltenberg a két ellenséges dandárt, melyet maga előtt talált, makacs harcz után hátrálásra kényszeríti, s Harkályt is megszállja. Újabb dandárok is jönnek a futamlók segélyére; Schlick két 12 fontos üteget irányoztat Harkályra. Vitézeink azonban, kiket a stiker s a 2-dik hadtest eddig részint tartalékban maradt, részint Rakovszky alatt az elősánczokat visszavett osztályainak megérkezte is fellelkesít, az újabb tűzbe hozott osztrák dandárokat is visszanyomják. Schlick minden felől szorongatva, képtelen ellentállni hadtestével s a Csémnél tartalékban maradt Paniutint szólítja segedelemre.

Az orosz hadosztályon kívül még Wohlgemuth is küld egy pár dandárt Schlick támogatására. Görgey, midőn ezen újabb hadoszlopok mozgását észreveszi, hogy a 7-dik és 2-dik hadtest teljes győzedelmet nyerhessen Schlick felett, Pöltenberg által 24 huszár-századdal intéztet rohamot a közeledő orosz had ellen. De mialatt huszáraink előre robognak, balszárnyuk egy szinte Schlick felé siető Wohlgemuth-féle dandártól oldalban fogatik, s hátrálni kezd, míg a jobb szárny folytatja előrenyomulását. Görgey, a megzavart balszárnyat rohamra lelkesíteni szándékozván, maga is oda vágat; míg azonban a már messzebb távolodott századoknak fővegével integetett, hogy ők is nyomuljanak előre, a lovas osztályok kavargó gomolyában födetlen fején — szándékosan-e vagy véletlenül? — bizonytalan, erős kardvágást kap. Es mialatt ő hasztalan erőködik előre vinni a balszárnyat, a harkályi magaslakok felé tartott szárnyat Paniutin valamennyi ütegeiből oly iszonyú tüzrel fogadja, hogy az is hátrálni kényszerül.

Görgey sebe daczára még egyszer ismételni akarja a lovassági rohamot, most azonban kapcsolatban lovassági ütegei-

nek közreműködésével. De míg Pöltenberg a lovasságot újra rendezi s az ütegek előrobognak, az ellenség, egész vonalán visszahúzódván, a harcznak véget vetett; minek következtében hét óra tájban, Görgey is a sánczok közé rendelte vissza hadainkat.

A balszárnyon már körülbelül egy órával elébb megszünt a harc. Midőn ugyanis Pöltenberg és Rakovszky az ácsi erdőnél és Harkálnál győzedelmesen nyomulának előre, Klapka Leiningennek is parancsot adott Ó-Szöny visszavételére. Leiningen hét zászlóaljjal hatolt be a faluba; ott azonban egy eltorlaszolt híd mellett oly hevesen támadtatók «ieg-, hogy hátrálni kényszerült s egy üteget is, a legjobbak egyikét, elvesztette. Egy második roham hasonló módon visszaverettet; és csak a harmadikkal, melyet a csillagerőd ágyúi is támogatának, lón képes Leiningen kiűzni torlaszai mögül s Mócsa felé kergetni Benedeket.

Ha seregünk többi, még a Vágnál veszteglő osztályai is jelen vannak, alig lehet kételkedni, hogy e nap sokkal több eredménnyel végződött volna reánk. Így azonban meg kellett elégedni avval, hogy az ellenség elsánczolt táborunktól visszanyomatott. Veszteségünk holtak és sebesültekben mintegy 1500-ra ment. Az osztrákok 872-re, az oroszok 18 emberre teszik a magokét.

Így álltak az ügyek a feldunai táborban, júl. 2-kán, midőn Mészáros futára a kormány rendeleteivel Komáromban megérkezett.

Görgeyre, ki másnap seblázban feküdt, nagy hatást látzott tenni, a táborban pedig, hol a hír rögtön elterjedt, heves izgatottságot okozott a kormánynak a fővezérlet változtat illető rendelete. Különösen a 3-dik és 7-dik hadtestben, melyet gróf Leiningen és Pöltenberg, Görgey személyes barátjai vezényeltek, igen nagy ingerültség fejlett ki. A fenforgott körülmények közt felette veszélyes hangulatot még inkább elmérgesíték egy részről Görgey pártolói, kik közé tartozott a főbb tiszték nagyobb része, más részről a kormánynak a tá-

borban sompolygó titkos ellenségei, kik e rendeletről ellene újabb fegyvereket kovácsoltak. Ez utóbbiak élén állott Bayer a középponti hadmunkálati iroda főnöke, ki a rendelet szerint Görgeyvel együtt visszahívatott. Bayer, és Görgey táborokara e pillanattól fogva középpontja lón azon fondorlatoknak, melyek a táborban Kossuth s pártolói ellen szövettek. Bayernek annyira vetemedett bűnös vakmerősége s makacssága, hogy a visszahívott Ludvig kormánybiztos szállása elébe őrt állíttatott, B őt, bár inkább a kormány kigúnyolására mint komoly szándékból, néhány óráig fogolyként őrizteté. Mind ez csak Mészáros azon gyöngesége s hibája következtében történhetett, hogy maga személyesen nem ment fel a táborba; s ennél fogva ott pillanatnyilag senki sem volt, ki a kormány rendeletének tiszteletet tudott s akart volna szerezni.

Végre Klapka, mint legidősb tábornok, s mint a kit a kormányzó bizodalomával különösen megtisztelt, érezni kezdé, hogy ha Görgey hevesebb barátjai a fenforgó körülmények közt valamely szélsőségre fognának vetemedni, s abból aztán még nagyobb bajok fejlenének ki, a felelet súlya ő reá fogna nehezedni: júl. 4-kén tehát a hadtestvezéreket és idősb törzstiszteket hadi tanácsra gyűjté össze. A jelenlevőket aztán, miként ő maga beszéli el, a kormány iránt bizalomra s engedelmességre híván fel, fejtegeté nekik, hogy a fenyegető veszélyek közt, két oly nagy fontosságú hivatalt, minő a hadügyminiszterség és fővezérség ugyanazon személynek kellőleg betölteni lehetetlen. Hagyjanak fel tehát a kormányrendelet gyűlöletes értelmezésével. Ha azonban az ellen valamely előterjesztések volna, adják elő, s ő maga fogja azt a kormánynak megvinni, remélvén, hogy az nem maradand ügyelem nélkül. A jelenlevők erre a magok és csapataik nevében kijelentették, hogy nekik Görgey vezérletében van legnagyobb bizodalomok; s azért megkéretni óhajtják a kormányt, hogy őt a sereg élén továbbra is hagyja meg; s ha két hivatala közül egyikét egyáltalában le kell tennie, vétessék el tőle a hadügyminiszterség,

de fővezérnek azontúl is maradjon meg. „És ekként — úgy-
mond Klapka — a kormány tekintélye megmentetett, s azok, kik
ennek lerontására már fegyverüket köszörülték, még idején
kellő korlátok közé szorítottak.”

Az ügy azonban koránt sem lőn oly jól elintézve, mint
Klapka idézett szavai gondolni késztenek. A tiszti kar már
ezen Klapka által összehítt hadi tanács előtt is tartott egy
összejövetelt a sánczok között, s megállapodásuk nem egyez
meg egészen avval, mit a Klapka által hirdetett hadi tanács
végzése gyanánt, ugyan Klapka előadása szerint említettünk.
Azon első összejövetel végzése ugyan is sokkal keményebben
hangzott: nem kérelem volt az a kormányhoz, hanem hatá-
rozott kijelentés, hogy a hadsereg csak Görgeyt ismeri el fő-
vezérnek, s mást nem fogad el a maga élén. Így nyilatkozott
a tiszti kar a Klapka által összehívott hadi tanácsban is; s
mivel jól ismerte e tábornok gyöngé, hajlékony jellemét, nem
is bízott benne, hogy egész hűséggel fejezze ki a kormány
előtt a hadsereg akaratát; s azért Zakó őrnagy s képviselő
által írásban is feltétette a maga nyilatkozatát. Ezen iratot
Klapka is aláírta ugyan a többi tábornokokkal; a kormány-
nak azonban azt soha sem nyújtotta át; s ez csak utóbb, Lud-
vigh által értesült a dolog teljes mivoltáról hűségesen. Klap-
kával egyébiránt színleg magán ügyei miatt, Nagy-Sándor is
leмент Pestre.

Pesten e közben iszonyú zavar uralkodott. A közönség,
mely csak az elvesztett csatákról értesült, de annak okait
nem tudta, a fonák hadviselést a kormánynak tulajdonítván,
ellene nagy elégedetlenséget kezdett nyilvánítani. Még hango-
sabbban a kormány ellen fordult a dolgok okairól nem érte-
sült közvélemény, midőn Görgey letételének s Mészáros főve-
zérre neveztetésének híre elterjedt. Görgey neve alatt vívattak
ki az aprili győzelmek; benne volt most is minden bizo-
dalom. Mészáros közönséges tiszteletben részesült ugyan,
mint tiszta lelkű hazafi; de szerencsétlen csatái után őt senki
sem óhajtá látni a hadseregek élén. A közönség meg nem

fogható, hogyan cserélhette fel a kormány a fővezérletben Görgeyt Mészárossal. Legtöbben ezt Kossuth személyes okokból származott, a hazára mindazáltal veszedelmet hozó idegenségéből fejtegették, melylyel egy idő óta Görgey iránt viseltetnék. A „Márczius Tizenötödike” hevesen megtámadta a kormányt, hogy személyes indulatból, a nyakára nőhető Görgey iránti féltékenységből a hazát legjobb tábornokától fosztja meg s dönti a végveszélybe. Izgatásai a kormány ellen oly hevesek lőnek, hogy a kormány kénytelené lőn a lapot betiltani. Növelte a zavart Szemere miniszter is, e hónap elejével megindított „Republica” című lapja által, melynek egy pár cikke a Kossuth és Görgey közti viszonyokat fejtegetvén, bár némileg palástolva, Kossuthot látszék terhelni.

A kormány, Görgey ama tudósításai után, miszerint a fővárost egy óráig sem képes tovább megvédeni, kénytelen lőn azon határozatot hozni, hogy székét a fővárosból a Tisza mellé, Szegedre tegye által, körülbelül annak vidéke tűzétvén ki a hadseregek központosítására is. E vidéket azon célra már ama körülmény is alkalmassá tette, hogy Arad vára végre kezeinkbe került, s ennek következtében a Marosvonal, melyen keresztül Erdélylyel is könnyű volt az összeköttetés, egészen hatalmunkba esett; ezenfelül itt a Temesvárt ostromló sereggel, mely azt rövid időn megvenni reményié, s a bánági és bácskai hadtestekkel, melyek ott Jellasics ellen működtek, szinte legkönynyebbé vált a kapcsolat és egyesülés.

A kormány ezen határozatnál fogva a bankjegysajtókat, ezen egyedüli pénzforrásainkat, a raktárakat és mindennemű készleteket, melyek a hadak felszerelésére a fővárosban egy hónap óta felhalmozattak, a legnagyobb sietséggel indítá meg a vasúton Szolnokba, s onnan a Tiszán Szegedre. És volt is szükség a sietésre, nem csak Görgey és Ludvig kormánybiztos ama jajveszéklő tudósítása miatt, hanem azért'is, mivel Paskevics, ki még egyre Miskolczon tartá fő hadi szállását, seregének egy részét Egerig előretolta, s onnan mind a fővárost,

mind a vasútvonalat egyaránt fenyegette. Wysocki és Dessewffy hadserege ennek következtében Jászberényig hátrált, az ellenség előnyomulását erejének csekélysége miatt meggátolni képtelen lévén. Kossuth Perczel tábornok által az újonczokat s a Tisza vidékein gyűjtött tartalék-csapatokat Czeglédnél összeszedetvén s a Tiszán túl szétszórt s Lahner tábornok által összpontosított apróbb őrségeket is hozzájok adatván, néhány nap alatt összeállított ugyan egy, körülbelül 10 ezrenyi sereget; de azt ily rögtön nem lehetett még azon állapotba helyezni, hogy Wysockinak azonnal tetemes segedelmet nyújthatott volna. Ennek hadteste tehát legfeljebb arra szolgálhatott, hogy a kozákcsapatoknak a főváros és a szolnoki vasút felé kalandozását gátolja meg.

A főváros tekintete ismét olyan lett, mint volt a múlt télen, a Debreczenbe vándorlás alkalmával. Az utcák költözők-dők seregével voltak elfedve. A vasút alig győzte a szolgálatot a számtalan kivándorlók s a mindennemű készletek elszállításában. A kormányhivatalnokok csak kisebb részének tétett ugyan kötelességévé Szegedre költöznie, a többiek szabadságukra hagyatván; de mégis a nagyobb rész leköltözött. A képviselőknek épen júl. 2-kán kell vala ismét megnyitni üléseiket; mi azonban a fenforgó körülmények közt meg nem történhetvén, Kossuth ez napon személyesen gyülekezőtökbement, hogy az elnapolásnak és Szegedre költözésnek szükségét előadja. Ennek következtében tehát a képviselők is újra kezökbe vették a vándorbotot. Kossuth maga, leginkább a végett, hogy a Czeglédén gyűjtött sereg rendezését sürgesse s elősegítse, s Perczellel értekezzék, júl. 2-kán Czeglédre távozott a fővárosból, hova mindazáltal, az ott maradt miniszteriummal tanácskozendó, azután még több ízben berándult. Egyébiránt a reményből-e, ismét visszatérhetni, vagy annak előérzetéből, hogy nem sokára idegen földre kell hazájából menekülnie? — gyermekeit rokonaihoz Veszprém megyébe küldötte.

E rögtön távozásnak a fővárosból elmaradhatlanul számos igen káros következményei voltak közügyeinkre. Mindezek közt legsajnosabb volt azon körülmény, hogy a papírpénz, melyből ekkor már mintegy 55—60 millió forint volt kibocsátva, s egyetlen forgalomban lévő pénznem volt az országban, értékében azonnal tetemesen megcsökkent. Külföldön kelet nem lévén, már az előtt is néhány százalékkal veszté becsét a forgalomban; minek következtében minden árucikk csaknem egy harmadával megdrágult. Mihelyt a kormány elköltöztének híre futott, rögtön csaknem felényire csökkent a pénzjegyek értéke; sőt mind számosabban fordultak elő az esetek, hogy a kalmárok azt, kivált a nagyobb jegyeket, elfogadni egyáltalában nem akarták; s csak a kormány szigorú rendeleteinek sikerült megakadályozni, hogy pénzjegyei saját szeme előtt végkép el ne veszítsék értéküket. Nagy hatása volt ez ügyre kétségkívül annak, hogy mind Haynau a Feldunánál, mind a muszka táborban lévő császári biztos gr. Zichy Ferencz, forgalmon kívülinek hirdette s kárpótlást nélkül beszedetni rendelte a magyar pénzjegyeket.

E becsvesztése a magyar papírpénznek azonban inkább csak a kereskedésben okozott zavart; a hadviselésre még nem éreztetett nagyobb mértékben akadályozó befolyása. A kormánynak még mindig volt annyi ereje, hogy pénzjegyeit fentartsa a forgalomban. A vidéken pedig még szükségesek sem valának a kényszerítő szabályok; mert a nép még most is jobban szerette a magyar jegyeket a bécsieknél; és így csak a városokban okozott az értékcsökkenés zavart és drágaságot.

Nagyobb baj volt a hadviselés tekintetében az, hogy miután a pénzsajtókat oly rögtön kellett Szegedre leszállítani, s azok e miatt működésüket majd két hétig félbeszakasztották, a kormánynak alig volt annyi készlete, hogy a hadsereg mindennapi szükségzeit fedezhesse. Tagadhatatlan ugyan, hogy a pénzügyminiszternek sok akadályokkal kellett küzdenie a pénzjegyek gyártásában; lehetetlen mindazáltal Duscheket nem hibáztatni a miatt, hogy a kormányzó és minisztérium számtalan

sürgetései daczára, a pénzsajtókat egy év lefolyta alatt oly állapotba nem helyezte, hogy azok minden előre nem látható esetekre legalább annyi készletet állítottak volna elő, hogy a kormány költségei pár hónapra mindig eleve fedve legyenek, mit erős akarattal s buzgalommal kivált a múlt tavasz óta, elérni egyáltalában nem volt lehetetlen. Ezen akarat s buzgalom hiánya okozta, hogy midőn a sajtók Szegedre költöztek, a kormány egy hétre alig volt ellátva költséggel. A pénzjegyek e szükében Kossuth kénytelen lőn azon rendelkezést tenni, hogy a hadseregben pár hétig csak a katonaság díja fizetessék kész pénzzel; a többi költségek pedig csak tizenégy nap múlva Szegeden kifizetendő kötelezvények által fedeztessenek.

Kossuth július 3-kán Czeglédről Pestre visszarándulván, a fővárosban létező tábornokokkal, — kik közül a lábára még mindig szenvedő Damjanics már Szegedre s onnan Arad várába költözött, — a minisztérium hozzájárultával ismét hadi tanácsot tartott. A határozat az lőn, hogy miután a muszka sereg, netaláni gyorsabb előnyomulása a seregek őszpontosítását igen megnehezíthetné, sőt lehetetlenné tehetné, a feldunai sereg levezetése újabban sürgettessék; s miután Klapka a sánczok közt maradandó 18—20 ezernyi sereg vezérévé volt kinevezve, Nagy-Sándor tábornok bízott meg a többi hadtestek levezetésével. A visszavonulásnak könnyítése, s menyire lehet, elfedezése végett Klapka rendeletet vőn, hogy seregével mind addig igyekezzék elfoglalni az osztrák-orsz tábornok, míg visszavonuló hadaink legalább két napi utat előrehaladtak. Ha a visszavonulás a jobb parton már kivihetetlen volna, a bal parton hajtassék végre.

Klapka és Nagy-Sándor júl. 4-kén épen azon pillanatban indultak Pestre a tisztikar kérelmével, Görgeynek a vezérletben meghagyatása iránt, midőn a rendeletek Komáromba érkeztek; s annál inkább siettették útjokat. A tanácsban, mely megérkeztök után Pesten tartatott, a sereg izgatottságát s a benne támadható zavarok veszélyességét oly élénk színekben

adták elő, hogy Kossuth kénytelennek látta magát, hajolni a sereg kívánatára, mennyiben az a kiadott rendeletekkel meg-egyeztethető volt. Sem ő, sem a minisztérium nem ellenzetté tehát, hogy Görgey, ha a hadügyminisztériumról lemondani akar, maradjon a sereg vezérletében, úgy mindazáltal, hogy Mészárost, kinek kinevezetését visszavonni nem lehet, az összes magyar sereg fővezéréül ismerje el, s a maga seregét haladéktalanul vezesse le Komáromból. A hadsereg küldöttei kijelenték, miképen meg vannak győződve, hogy küldőik e határozattal meg lesznek elégedve, s reményöket fejezték ki, hogy azt Görgey is nehézség nélkül elfogadja s illetőleg teljesítöndi. A kormányzó ennek következtében Aulich tábornokot nevezte ki aztán hadügyminiszterré.

De Görgey rejtélyes jellemét, makacsságát s cynismusa alá takart heves nagyravágyását tábornoktársai, sőt még barátjai sem ismerték. S Klapka és Nagy-Sándor, Komáromba visszasietvén, nem sokára meggyőződtek, hogy csalódtak, midőn a kormány előtt kifejezett reményöket arra építették, hogy a haza ily válságos perceiben személyes érdekeit a közjónak alárendelni egy hazafi sem késhtik, s így Görgey sem fog tovább ellenkezni a kormány rendeleteivel. Görgeynek arczát, midőn a kormány újabb rendeleteit átolvasta, komor ború szállotta meg. Rövid eszmélet után kijelentette ugyan, hogy azokkal meg van elégedve; de ezt csak azért tette, hogy a vezérletet magának újra biztosítsa, mert ettől függött tervei végrehajtásának lehetsége. A hadügyminiszterségről tehát lemondott s a vezérletet megtartotta; szándéka azonban épen nem volt teljesíteni a kormány által ahhoz kötött feltételeket; sőt azontúl még erősebb lön elhatározása, mint valaha, a kormánynyal végkép megszakasztani összeköttetését, s a maga kezére dolgozva, sietni szívének rejtekében ápolt céljai felé.

E törekvését ezentúl egész magaviselete tanúsítá; ezen önző céljaira voltak intézve minden lépései, seregével tett minden munkálatai. E perctől kezdve nem a kormánytól

kinevezett, hanem „tishti kara által választott vezérnek” tartá és címezé magát. Így írt alá némely okleveleket is, melyekről alább szólandunk.

Klapka és Nagy-Sándor, midőn juh 5-kén Pestről a kormány rendeletével Komáromba visszaindultak, becsületszavukat adták a kormányzónak, miképen minden erejüket reáfordítandják, hogy a sereg a rendeletek szerint mennél előbb levezetessék. Görgey tehát ezen rendeletnek e két tábornok ellenére egyenesen ellene nem szegülhetvén, azt más módon ügyekezett kijátszani, erősen el lévén tökélve, annak nem engedelmeskedni úgy, mikép a kormány óhajtá, hogy t. i. seregét a tiszai seregekkel egyesítse, s ott más fővezér parancsa alá álljon. Klapkát és Nagy-Sándort kivéve, valamenynyi hadtestparancsnok, sőt a törzstisztek is, kik jobbra tőle nyerték rángj okát, madjnem kivétel nélkül föltétlenül engedelmeskedtek akarátjának. Előre is tudható tehát, hogy hadi tanács határozata alá bocsátván a sereg jövődő mozdulatait, az említett két tábornok ellenében az ő véleménye fog többséget nyerni, minek következtében ezek is kénytelenek lesznek megnyugodni a hadi tanács határozatában. Görgey tehát juh 6 kára nagy hadi tanácsot hirdetett.

„Miután Görgey nézeteit a háború valószínű menete iránt előadta, — úgymond a szemtanú Klapka — azon meggyőződését fejezte ki, hogy a csatatérnek a Duna jobb partján kell maradnia, nehogy seregeink a Tisza és Alduna elszegényedett síkjain az ellenség egyesült túlnyomó ereje által, elnyomassanak. A Balaton vidékét tűzte ki a hadmunkálatok középpontja gyanánt, honnan a háborút egy vitéz, jó hangulatú nép kebelében s a hadviselésre alkalmas földeken szerencsével folytatni s hosszú időre kitartani lehetne. Reményét fejezé ki, hogy ez esetben a lőszer hiányát Németújhelyből és Gratzből lehetend kipótolni. S végre állitá, hogy ott azon kellemes helyzetben leend a sereg, miszerint csak valóságos és természetes ellenségeink, az osztrákok ellen fog a harcra kényszeríttetni. Az ő véleménye tehát, melyhez a hadi tanács

hozzájárulását kívánja, az, hogy kísértessék meg az ellenséges táboron keresztül a dunántúli vidékre.”

Klapka, kit e nyilatkozat nem kevésbé lepett meg, mié-
ként emlékiratában állítja, kijelenté, hogy ahhoz egyáltalában
nem járulhat, s nézeteit következőleg adta elő: „A haza sor-
sát nem lehet guerillacsaták által eldönteni: ezzé válnék pe-
dig kevés idő múlva a Duna jobb partján való hadviselés. Míg
számos hadseregünk, szervezett erőnk van, a harcot ütköze-
tekben kell kivívunk. A jobb partra előnnyel lehetett volna
áttenni a háborút elébb, midőn a sereg öt külön véres ütközet-
ben negyed részét s győzedelmi öntudatát még el nem vesztette,
midőn az orosz seregek az országot még el nem árasztották,
s mi a jobb parton Bécs falai alá juthatánk vala. Most erre
gondolni már késő; s jelenleg nem szabad többé, még na-
gyobb feleletteher nélkül a nemzet erejét újra megosztani,
részekre szakgatni, eldarabolni: hanem egybegyűjteni, egye-
síteni kell azokat a haza jogáért és szabadságáért vívandó
utolsó nagy harczra. A háborút a jobb parton, a többi sere-
gektől elkülönözve folytatni, annyit tenne, mint e sereget a
déli vidéken és Erdélyben küzdő honfitársainktól elzárni, és
ama vitézeket sorsukra hagyni, kik annyi kitartással és hő-
siességgel küzdenek ügyünkért De mindenek előtt azon gon-
dolatnak kell a feldunai sereget is ösztönözni az egyesülésre,
hogy, ha a sors úgy akarja, hogy Magyarország ügye vesz-
szen, ez legalább egy csatányos nagy ütközetben történjék,
elszánt harcz után s oly módon, hogy a nemzet becsületét
biztosítsa a történelemben.” Átment azután azon előnyök
fejtegetésére, melyeket egy, a bal parton haladék nélkül inté-
zendő menet a Tiszához, s egyesülés az ott létező seregekkel
nyújtana. Elmondá utóbb, hogy a sereg önbizodalját július
2-kán ismét visszanyerte. A levezethető sereg ereje, mely-
lyel a Pest-egri vonalt még minden akadály nélkül elfoglal-
hatni, 27,000 próbált vitéz 130 löveggel s 6000 lóval. Ezen
erő az egyesülésre készen álló Perczel és Wysocki hadteste-
ivel 50 ezer emberre, 200 ágyúra és 10,000 lóra menend, s a

bácsbánsági három hadtestből mind több szaporodást nyerhet. Miután Grabbe orosz tábornok a bányavárosokban, Sacken tábornok még a galicziai határszéleken létezik, a Paskevics alatt álló orosz főhad csak egyenlő, vagy kevéssel több erőt vethetne azon vonalon öszpontosítandó seregünk elébe. Az oroszoknak pedig ez első harca leend Magyarországon, s katonáik ezen felül jobbára fiatalok, a hadviselésben járatlanok: az előny tehát a mi részünkön álland. Az oroszok megverése egy elhatározó ütközetben nem csak a nemzet és sereg erkölcsi erejét emelendi; hanem Európa közvéleményében is oly fordulatot cszközlend, miszerint várni lehet, hogy a nyugót, kivált Anglia, hallhátóbban emelendi fel szavát az interventió ellen. Ha az a szándék, hogy a háború hosszúra nyújtassák, úgy az osztrákokkal el is lehet kerülni az összeütközést, s a sereget a Tisza vidékére vonni vissza, honnan ha Bemnek némi segedelem küldetnék: úgy ő nem csak Erdélyt megtisztíthatná az ellenségtől, s jövődő munkálataink alapjává tehetné; hanem a Kazinczy ezredesnek Szatmárban álló tartalék hadtestével egyesülve, az orosz sereg balszárnya ellen is munkálhatna. A többi haderő ez alatt lassan a Maros felé vonulhat, s öszpontosított állásban Aradvárra támaszkodva, nyugottan elvárhatja a pillanatot, midőn egész erővel megtámadhatja az osztrák-orosz hadakat, melyek valószínűleg különválva terjedelmes vonalban nyomulandnak előre.

„Miután Nagy-Sándor is ezen véleményben volt — folytatja Klapka — a többi jelenlevők pedig határozatlanul hallgattak, Görgey, szándékait, reménye ellenérc veszélyeztetve látván, még egyszer szót emelt s kijelenté, hogy tán roszul fejezte ki magát s félreértetik, miután ő a többi seregtől s a kormánytól elszakadni nem akar. Neki az áttöréssel csak az a szándéka, hogy az osztrák sereget megverje. Miként látja, a többség véleménye oda megy ki, hogy a feldunai sereg a déli sereggel s egyéb haderőkkel egyesüljön: az ellen neki sem volna ellenvetése; ő csak azt kívánja, hogy az egyesülés győzelem után történjék, mire az ellenség alkalmat ad. A kér-

dés, — tévé hozzá, ravasz számítással a tisztikar becsületézetének felébresztésére, — mely fölött a haditanácsnak végeznie kell, nem az tehát: egyesüljünk-e vagy ne? — hanem az: hogy a kívánt egyesülés szökés által történjék-e vagy harc által? A kormány rendeletének elég fog tételni, ha a levonulás Paks felé történik. Így az őszpontosítás gyorsabban is végrehajtható. De, természetesen, — monda végre metsző gúnnyal, mely nem téveszthető hatását, — könnyebb és biztosabb a hátulsó ajtón kibújni és szökni,” mint vitézül harczolni; melyik mód szerez azonban a világ előtt elismerést és becsületes sükert, ám arra feleljen mindenki önmagának. Ezen manoeuver által Görgey a jelenvoltakat legérzékenyebb oldaluknál, katonai becsületöknél érintvén, őket a maga véleményére fordította A makacsság, melylyel ő egy vakmerő kalandos tervnek egy alapos hadi munkálat felett elsőséget vívott ki, világosan kimutatá szándékát, miszerint magát minden áron elkülönözni akarta a többi haderőtől s a kormány befolyásától.” Nem szükség mondani, hogy a Paksnál való átkelést s az egyesülést ő, miként maga is nyíltan megvallja, csak fogásul monda, hogy a sereg levezetésére hajló többséget véleménye elfogadására reábirja. A hadi tanács tehát az osztrákok megtámadását s az áttörés megkísértését ellenvetés nélkül elhatározta; de azon feltételt adván hozzá, hogy siker esetében a kormány rendelete Bzerint a sereg levezettség s a többi haderővel egyesítettessék.

Mi alatt Görgey, a kormány által elfogadott terv szerint teendő hadi mozdulatok kijátszása végett, a tisztikar kebelében ekként fondorkodék, a sereg szelleme mindinkább megromlott. A korteskedés annyira elterjedt a tisztikar között, hogy a kiknek egyedül az volt volna gondjuk, valamint az volt feladatuk: miként verjék meg az ellenséget, miként szabadítsák meg a hazát, mind ezzel már nem gondolva, politikai vitatkozások és viszályokba merültek el. Görgey célját, miszerint ez a maga sorsát a nemzetétől elszakasztani töreke-

dett, a főbb tisztikarban többen magokévá tették. Szerencsétlenség volt a hazára nézve, hogy a nemzet ezen leggyakorlottabb, legvitézesebb seregében a főtisztikar többsége oly egyénekből állott, kik előbb az osztrák zászlók alatt szolgáltak, s részben nem is magyar származásúak, vagy legalább nem magyar fajbeliek, s ennél fogva inkább katonák, mint hazafiak valának. Jobbára e körülményből eredt azon Görgey által különben egyre ápolt, egyre szítogatott idegenség is, melylyel ezek a polgári kormány iránt viseltettek. Ez volt oka, hogy most, midőn a kormány akaratát vezérük szándékaival ellentétben lenni tapasztalták, készebben voltak nem csak a kormánytól, hanem még a nemzet ügyétől is elszakadni, mint vezéröktől megválni. Személyökön kívül legfőleg még a vezetésök alatt oly dicsőn harczolt, nekik hírnevet szerzett seregek jövő sorsa feküdt szívökön; a haza és a nemzet sorsának elintézését pedig a seregek hű gyámolítása nélkül minden esetre tehetetlen kormányra bízták. A főbb tiszttek nagy részének e gondolkodásmódja, e jelleme következtében nem lehetett meglepő, hogy vitatkozásaikban mind többször felmerült, mind inkább elterjedt a magok kezére megkezdendő békcalkudozás kérdése. Bayer ezredes, és néhány más önző, s a kik a kormánynál hitelőket, s ezzel együtt reményöket még felébb emelkedni, elvesztették, egyenesen azt kezdték sürgetni, hogy a sereg már most elválva a nemzet ügyétől, békealkura lépjen az ellenséggel. Mások, kikben a katonai becsület nem, de a hazafiság hiányzott, ezen elszakadásra csak azon esetben valának hajlandók, ha a kormány és nemzet miatt Görgeyt kellene feláldozniok.

Tett-e Görgey valaha titkos lépéseket az osztrákoknál a békealku iránt, bizonytalan. Erre mutat herczeg Wittgenstein miniszter egy irata júl. 21-kéről, melyben egyebek közt ez áll: „Görgey a magyar fősereggel azon szándékból maradt légyen Komáromnál, hogy Kossuthal és a lengyelekkel közremunkálni kénytelen ne legyen, s a császári vezérekkel alkudozhassak, mihelyt Pest s a tiszai vonal elfoglalása által

a visszavonulás meggátolva leend. Bécsben azt hiszik, hogy Görgey két hét múlva már alkudozni fog s magát megadandja.”

Vájjon Görgey egyenes lépései adtak-e arra okot, hogy Bécsben felőle ekként gondolkodjanak; vagy csak a magyar táborban uralkodó hangulat keltett fel az ellenségnél ilyféle reményeket, az mind eddig titokban lappang. Annyi bizonyos, hogy a komáromi tábor tisztai karának kebelében júl. 3-ka óta az ellenséggel való békealku gyakran volt tárgya a beszélgetésnek s vitatkozásnak; és hogy e hangulat egyenesen Görgey fő hadi szállásáról, az ő környezetét képező tisztiek köréből, s a középponti hadmunkálati irodából vette eredetét s terjedt át a tisztikar nagy részére. Az minden esetre igen feltűnő, hogy Bécsben ily jól ismerték Görgey és környezetének hangulatát és szándékait.

Ily körülmények, ily hangulat lévén a felső táborban, multhatatlanul szükséges vala, hogy ott vagy maga Kossuth, vagy legalább Mészáros fővezér legyen meg személyesen. E helyett azonban júl. 6-kán a Görgeynél tartott haditanács után Kossuthnak ismét csak egy levele érkezett Klapka tábornokhoz, melyben tudósítá őt, hogy Wysocki Kőrös és Kecskemét felé vonul seregével, Perczel pedig Török-Szent-Miklóson és Szolnokon táboroz, onnan Nagy-Várad felé menendő, hogy az ott felkelt néptömegekkel egyesülve, a Debreczenből netalán lejjebb haladni szándékozó oroszokat megállítsa. A feldunai sereg lejövetele tehát, miután Paskevics még mindig Miskolczon vesztegel B előhada csak Egerig terjeszkedett, még könnyen megtörténhetik, ha, miként Ő és Nagy-Sándor Pesten létök alkalmával Ígérték, a sereg a bal parton, 7-dikén útnak indul, minek eszközlésére Klapkát a haza szent nevében újonnan is felszólítja. Egyébiránt meghagyta Klapkának, hogy a hadi tanács ezentúl csak a hadműködésekre vonatkozó ügyekkel foglalkodjék s a kormány és országgyűlés rendeleteinek bírálgatásától távol tartsa magát. Tudtára adja végre, hogy kormánybiztosul a visszahívott,

Ludvigh helyett, Bónis Sámuel-t küldi fel, kinek kötelessége leendő a hadi tanács tárgyalásainál mindenkor részt venni, katonai intézkedésekbe magát ugyan nem avatni, hanem felügyelni, hogy a politikai és hadi munkálatok közt összehangzás legyen, a kormány által megállapított hadi tervek fogantatba vétessenek. A kormánybiztos iránt ezekben a parancsnokoktól engedelmisséget kíván.

Klapka tehát, a seregben Görgey után egyébiránt is a legidősb tábormok lévén, mind a kormánynak Pesten adott szavánál fogva, mind ezen újabb sürgetések következtében azon volt, hogy a sereg 7-dikén valóban meginduljon, s miután Görgey a haditanács után seblázban feküdt, a rendeletet ez iránt Bayer ezredesnek ki is adta, hozzátévén, hogy azokat Görgeyvel, ha annak állapota megengedi, a végrehajtás előtt közleni, minden félreértés kikerülése végett el ne aulassza.

E rendelet következtében az 1-ső hadtest Nagy-Sándor tábormok alatt 7-dikén hajnalban a várból Bátorkeszire indult, útját onnan Vácznak folytatandó. A fondorkodó Bayer azonban a sereg levonultát egyáltalában ellenezvén, hogy a különben is elég nagy zavart új bonyodalmak által nevelje, a rendeletet Görgeyvel egyelőre nem közölte, s csak később, midőn az 1-ső hadtest már kiindult volt, adta tudtára. Görgey ezt hírül vévén, Leiningen és Pöltenberg barátait nyomban magához hivatá s kijelenté nekik, hogy miután tekintélye ekként sértetik, a seregnek az ő tudtán kívül adatnak rendelet, el van határozva a vezérletről lemondani. E nyilatkozata után a két hadtestvezér azonnal Klapkához sietett, s kijelenték neki, hogy ők készek ugyan a sereggel bármi véres harczokat vívni; de egyszersmind el vannak határozva, a sereg feloszlását, mire, mint mondák, Görgey lemondása vezetne, becsületos békealkuval megelőzni. Kérték ennél fogva Klapkát, vonná vissza a kiadott rendeleteket, s ez által bírná reá Görgeyt, hogy a vezérletet megtartsa; a sereggel pedig, miután

Görgey sebe által gátoltatik, a hadi tanács végzése szerint kísérténé meg az áttörést a jobb parton táborozó ellenségén.

Klapka e jelenetből meggyőződött, hogy e különben derék tábornokok s vitéz, de, mint nem is magyarok, hazafiúi érzettől át nem hatott katonák, s velők együtt számos tiszt készebbek a haza s nemzet ügyét feláldozni, mint Görgeytől elszakadni. Es minthogy Görgey a balparton levonulni egyáltalában nem akart, nehogy a kormány újabb rendeleteinek értelmében a balparti levonulás további sürgetése által a meghasonlást öregbítse, a két tábornok kívánságának engedett, föltéve, hogy a hadi tanács végzése szerint is, ha az áttörés a jobb parton nem sikerül, a levonulás a bal parton haladéktalanul végrehajtassák. Nagy-Sándor hadteste tehát Bátorkesziről visszahivatott; a tiszti kar pedig Görgey hez küldöttséget intézett, mely őt a vezérlet megtartására kérje. „A válasz — úgymond Klapka — melyet ő a küldöttségnek adott, a sereg kívánságának megfelelt ugyan, de a kormányra nézve nem igen volt hízélgő; sőt abban újabb tanúságát adta mind engesztelhetlen gyűlölségének, mind azon törekvésének, melylyel a kormány iránt a rokonszenv és tisztelet végső szikráját is kioltani ügyekezett a seregben.” Egyenesen kijelenté, tudniillik, a küldöttségnek: ám gondolnák meg mit cselekszenek, midőn az ő vezérlete alatt akarnak maradni; mert vele tartani annyit tesz, mint ellenkezni a kormánnyal, — mely iránt aztán a legkíméletlenebb kifejezésekben tört ki.

Ezen vizályokat s fondorlatokat a Görgey pártjabeli tisztek között Klapka tábornok, kíméletből egykori társai iránt, kiket utóbb az általok imádott Görgey akasztófára vezetett, egyáltalában nagy tartózkodással és mérséklettel írja le emlékiratában. De mind e mellett is több kifejezéseiből kitűnik, hogy e sereg tiszteinek nagy része már annyira demoralizálva volt Görgey által, hogy miként ez előtt úgy előttök is nem a haza, nem a szabadság, hanem egyedül Önzés, önfentartás volt a czél, melyre még törekedtek. S ha

ezekkel egyetértve Görgey ekkor még nem tett lépéseket az ellenséggel való alkudozásra, — mit Wittgenstein herczeg idézett levele után sem lehet teljes bizonyossággal állítani, — azt csak azért mulasztá el, mivel vagy alkalmá nem volt, vagy az osztrákoktól nem remélt még kedvező választ, vagy tartván Kossuth tekintélyétől, ha netalán ő a seregben megjelenne, bevárni akarta az időt, midőn a feldunai sereg a kormánytól és többi seregeinktől egészen el fog vágatni. A tábornokok közül csak két határozottan hazafiúi jellemű férfi volt e hadseregben, Klapka és Nagy-Sándor József. Ezek azonban sem elegendő erélyvel, sem oly népszerűséggel nem bírtak, hogy Görgey s a főbb tisztek többsége ellenében a haza ügye iránt hűséget, a kormány rendeletei iránt engedelmességet, ha kell, a hadi törvények egész szigorának alkalmazása által is, képesek voltak volna szerezni a seregben. Nagy-Sándor hadtestének és a komáromi őrségnek tisztikara, sőt a többi hadtestek alsóbb rangú tisztjei is nagyobb részben, a legénység pedig kivétel nélkül, oly lelkesedéssel viseltettek a haza és szabadság iránt, hogy Kossuth, ha köztök megjelent volna, sőt tán egy elhatározott, bátor és népszerű tábornok is, az ügyek állását egy pár meleg hazafiúi szóval előadván, képes lesz vala Görgey pártján diadalmaskodni, s a viszályt még idején jó végre vezetni. De Kossuth nem jelent meg; az említett két tábornokban pedig ily elszánt erély nem létezett; Klapkát ezenkívül baráti, bár az utolsó rendelkezés következtében kissé meghidegült viszonyok kötötték Görgeyhez. E tábornokok attól is tartottak, hogy ilyféle kísérlet, az ellenség előtt, a magyar hadtestek önálló szervezete mellett, ha nem sikerülne, s a hadtestek közt nyílt viszályra, tán épen a sereg feloszlására vezetne, az ügyet még inkább elrontaná, a hazát még nagyobb veszélybe döntené. A kormányzó és Mészáros fővezér, ha tán nem ismerték is a körülményeket és hangulatot egész veszélyességükben, arról legalább annyira mégis tudósítva voltak, hogy kötelességüknek tartásuk a táborban való személyes megjelenésök által véget vetni a fondorlatok

és viszályoknak. De, miként látók, az erély már Kossuthban is megernyed; Mészáros pedig nem birt annyi önbizodalommal, hogy Görgey ellenében magának engedelmességet szerezni remélt volna. Ez volt igazi oka, hogy bár Kossuth sürgetéseire 7-dikén Komárom felé ismét útnak indult; de értesülvén, hogy Nyergesújfalu táján ellenséges csapatok állanak, a híd pedig Esztergomnál, melyen a bal partra átmehetne, le van égetve, újra visszafordult s meg sem kísérté, utiát az ellenségtől ment bal parton folytatni. Klapka, erélyes fellépés helyett e körülmények közt lemondani szándékozott, mivel, úgymond, sem elég erőt nem érzett magában, a tisztikar mind rosszabbuló hangulata mellett, a kormány és sereg közti összeköttetést tovább is fentartani, s a kormánynak a sereg levezetése iránt adott szavát beváltani; sem tanúja nem akart lenni a sereg elszakadásának a nemzet ügyétől. És csak az gátolta meg lemondásában, hogy Görgey, sebe miatt lóra még nem ülhetvén, őt bízta meg a sereg vezérletével a megkísértendő áttörésnél.

Kossuth s Mészáros fővezér azon mulasztásának, miszerint a táborban személyesen meg nem jelentek, némi melegségre szolgál, hogy Klapkának mind szóval adott ígérete, mind írásbeli tudósításai szerint Pesten egész 8-káig azon reményt táplálták, hogy a sereg, melynek első hadteste már valóban meg is indult, valahára mégis csak le fog vezetetni. És midőn híre érkezett is ez napon annak, hogy Nagy-Sándor Bátorke-sziről Komáromba ismét visszarendeltetett, a fővezér még 9-kén sem tudta bizonyosan, hogy Görgey nem akar engedelmeskedni. „A haza nevében, melyet ön annyira szeretni mond — így ír Mészáros Görgeynek 9-kei levelében — szólítom fel önt, jelentse ki, vájjon akar-e engedelmeskedni a kormány rendeleteinek, és szándéka-e levezetni a hadsereget, hogy tudjuk, mihez kelljen magunkat tartanunk.”

Ily nagy volt a bizonytalanság Pesten a feldunai sereg munkálatairól; ily nagy a gyöngeség és erélyhiány a kormányban és a fővezérben engedelmességre szorítani vagy büntetni

egy tábornok makacsságát, mely, ha más tervei nem voltak is, a haza e válságos perczeiben maga elég arra, hogy a történelem kimondja reá a honárulás bűnét. E gyöngeséget jól ismerte már Görgey, s bár a kormányzótól és fővezértől levél érkezett hozzá levél után, hogy a drága perczeket, melyeket a muszka főszeregnek folytonos veszteglése enged, a seregek öszpontosítására felhasználni el ne mulassza: Komáromban mégis nap múlt nap után tétlenségben, mintha csak azt várta volna Görgey a maga pártjával, hogy az ellenség őt a maga s a vár megadására szólítsa fel, mi jó alkalmul szolgálhatott volna az alkudozás megkezdésére.

Klapka, midőn Leiningen és Pöltenberg tábornokoktól megkérgetve, Nagy-Sándor hadtestét Bátorkesziről visszarendelte, s Görgey felszólítására az áttörési kísérletnél a vezérletet elfogadta, sürgeté, hogy e kísérlet 9-kén hajtassék végre; egyszersmind pedig a hadtestek vezéreinek egyenként szavát vette, hogy ha az áttörés sikerül, az illető seregrészszel azonnal útra indulnak s a többi seregekkel a Tiszánál egyesülni törekednek. Szinte ezt kívánta Nagy-Sándor is, ki minden erejét ráfordítá, hogy a kormány rendeletei teljesítenek. De Görgeynek, hogy elszakadási tervét végrehajthassa, érdekében feküdt, a támadást mennél továbbra halasztani; s Bayer, Görgey bűneinek részese, ösztönzője, elég akadályokat s mentéseket talált, azt napról napra halasztani: majd lőszer nem volt elegendő készletben, majd ismét Görgey Ármin és Horváth mozgó csapatait, melyek a bányavárosokból még meg nem érkeztek, kellett bevárni. Szóval, mind addig halásztattott a sereg levezetése, míg végre a muszka fő had Miskolcz körüli állásából, hol csaknem két hétig veszteglett, megindulván, az utat a bal parton is elzárta. És csak midőn júl. 10-kén a fővezértől tudósítás érkezett, hogy a megelőző napon az oroszok már Jászberényt is megszállották, — a Komárom körüli ellenség pedig, túlnyomó erejének tudatában, sem a vár feladására, sem alkudozásra — mint tán Bayer remélte, mind eddig semmi lépést nem tett, határozta el végre magát

Görgey és Bayer, az osztrák sereget a következő napon megtámadni s az áttörést megkísérteni; mi végre még az nap estve kiadattak a rendeletek.

Mielőtt azonban ezeket s általában ájul. 11-kei eseményeket elbeszélünk, szükség egy pillanatot vetnünk az osztrák táborra s látnunk, miért nem intéztek júl. 2-ka után támadást elsánczolt táborunk ellen, hol, mint láttuk, annyi viszály uralkodott.

Fentebb mondók, hogy Haynau, midőn hadseregét június utolsó tizedében a Duna jobb partján öszpontosítá, a 2-ik hadtest, Csorich vezérlete alatt a bal parton maradt. Nagyobb része a Csalóközben a Nagy-Medgyes és Aranyos közti vonalon áll, s ezen utóbbik helynél némi csatározásokat is folytatott az előre nyomott várórség egy osztályával, mely aztán Komáromhoz közelebb, Újfalura húzódott vissza. E hadtest egy dandára folyton Szerednél maradt, s ott az elébb elrontott vági hidat is helyreállította. Ezen dandárnak utóbbi rendelkezésül az lón kitzúve, hogy Grabbe orosz hadosztályával Komáromot a Duna bal partján zárja el.

Grabbe már június közepén megérkezett volt hadosztályával Árvában, hol, mint mondók, Sass tábornok osztályát váltotta fel. Grabbe, némi csatározásokon kívül, melyekbe Görgey Árminnak akkor még a felső Vágnál mozgó csapattal ereszkedett, sokáig tétlenül maradt Alsó-Kubinban, állítólag, hogy Galicziát fedezze. Haynau mióta hadseregét a Duna jobb partjára szállította, mindenkép le akarta őt vonni Komárom felé, s e végett fel is szólította őt Csorich által. De az orosz tábornok erre elébb Paskevies megegyezését vélte kikérendőnek, kitől aztán oly választ nyert, hogy csak annyiban működjék közre az osztrákokkal, a mennyiben ezt feladata, nyugoti Galicziának fedezése, megengedi. Grabbe ennél fogva, egyelőre csak Szent-Keresztig nyomult előre, hol aztán ismét sokáig vesztegelt.

Komárom körül az osztrák főszereg, ájul. 2-kai ütközet után, Ács, Cseni, Mócsa és Igmánd körül elébbi állomásaiban

maradt; egy-egy osztály azonban Tatára és Almásra tolatott előre, s ekként fél körben egészen elzárta Komáromot. Július 4-kén híre futamodott az osztrák táborban, hogy a magyar sereg a Duna bal partján levonulni szándékozik. Haynau ezt meg akarta várni, a júl. 2-kai tapasztalatból meggyőződván, hogy az elsánczolt tábor erősen védetik, s nem látván tanácsosnak erejét a sánczok kétes kimenetelű ostromára pazarolni. Táborában különben is nagy mérvben dúlt a cholera; a kórházakban több mint 14,000, az oroszokból 2000 feküdt beteg. Azon hírnek vétele azonban, hogy Paskevics július 6-kán megkezdi mozdulatát Budapest felé, őt is kiragadta várakozó helyzetéből. Nem akarván az oroszoknak engedni ama dicsőséget, hogy az osztrák hadak előtt szállják meg a fővárost, elhatározta magát, hogy seregének egy részét Budára küldje. E végre júl. 9-kén Ramberg altábornagy alatt a 3-dik hadtest nagyobb részét mozgásba tette részint az egyenes utón Bicske, részint a Vérteshegyeket megkerülve, Moór és Székesfehérvár felé.

A Komárom körüi maradt sereg még 53 zászlóaljából, 50 lovas századból és 176 ágyúból állott. Számszerint tehát körül-belül akkora volt, mint a magyar sereg, melyet vezéreink az áttérés megkísértésére harczba vezettek. E körülmény tehát kedvező volt reánk nézve; s az ütközet fényes győzedelmel végződhetett volna, ha az jobb terv szerint intéztetik, s Damjanics és Aulich még hadaink élén állnak vala.

A fővezérletet, mivel Görgey még seblázban feküdt, Klapka viselte; s őjul. 11 re a következő rendeleteket bocsátá ki a hadseregben:

Aschermann ezredes, Klapkának a várparancsnokságban helyettese, nyolcz órakerreggel a 8 dik és 2-dik hadtest egy-egy osztályaival, amaz Janik, emez Rakovszky vezénylete alatt, megtámadja az ácsi erdőben lévő ellenséget s azt a Czonczó patakon túlúzi.

Ugyanakkor Pikety tábornok a 2-dik, 4-dik, 9-dik és 16-dik huszár ezredekkel elűzendi a Harkályon lévő ellensé-

ges lovasságot, s aztán az ácsi erdő felé fordulva, az ott lévő ellenséget oldalba s hátba fogva, Aschermannak segédelmére lesz az ácsi erdő megvételeben.

Pöltenberg tábornok fél órával később indulva az ácsi úton, Aschermann és Pikety közt nyomul előre a 7-dik hadtesttel, s amazt támogatja az ellenség kiűzésében az erdőből; s aztán Ácscsal szemközt a Czonczónál foglal állást.

Leiningen tábornok a 3-dik hadtesttel, szinte nyolcz óraker, az igmándi úton előre nyomulva, Csémet támadja meg; s ha Aschermann és Pöltenberg szerencsével működött, a Győr-bicskei utat foglalja el, ott kapcsolatba lépve az 1-ső hadtesttel.

Ezen 1-ső hadtesttel Nagy-Sándor Mócsát veszi meg, s onnan egy osztalet Tata felé küldve, maga a had zömével Tömördön áll meg, onnan a 3-dik hadtesttel működve közre a bicskei út elfoglalására.

Gr. Eszterházy Pál ezredes a maga hadosztályával (8-dik hadtest) Ó-Szönyről Almás felé intéz tüntetést.

Görgey Ármin a maga hadosztályával Aschermann és Pöltenberg háta mögött tartalékul marad.

Ha az ellenség Ács és Igmánd közt megveretik, Pikety azt üzőbe veszi, de estvére visszatér a Czonczó patakhoz.

A várórség az erődítésekben lesz felállítva. Az áttörés sikerére múlhatlan szükséges, hogy az ellenség Ácsnál és Igmándnál megveressék s Győr felé üzessék. Ha ez sikerüli, a hadsereg elvonulandó részei mind Bicske felé húzódnak; a Komáromnál maradandók pedig Ács körül a Czonczóvonalt tartják szemmel, míg amazok előrehaladnak. A podgyász és löszertartalék a megerősített táborban várakozik az indulásra. Süker hiányában a hadtestek a tábor sánczai mögé vonulnak.

Egy szakiró (Rüstow) ítésete szerint e rendelkezéseknek az volt fő hibája, hogy hadseregünk az egész félkörben egyenlő számban volt felosztva, minél fogva sehol sem léphetett fel túlnyomó erővel; holott csak úgy sikerülhet az ellenség táborának áttörése, ha egy ponton, különösen Ács és

Igmánd közt, mintegy 35 ezer ember egyesítették, s míg ezen tetemes erő ellenállhatlan hatalommal szakasztja ketté az ellenség táborát, mind a két szárnyon csak tüntetések intézettek. De Klapka a Monostor, Harkály, Csém, Mócsa és Ó-Szöny közt elnyúló, mintegy három mértföldnyi hosszú vonalon, oda is, hol arra szükség nem volt, tetemes erőt rendelve, annyira elforgácsolta hadosztályait, hogy minden három lépésre körülbelül csak négy ember jutott; holott azokat az említett ponton annyira öszpontosíthatta volna, hogy minden három lépésen tizennyolca ember intézze a lökést az ellenségre. „És így már a rendelkezés csirájában lehetetlenné tett minden sükert.”

Ha már a támadás tervének ezen lényeges hibája eleve is kétséssé tette a sükert: az egyes osztályok fonák vagy erélytelen működése azt teljesen megghiúsította. Az idő pedig egyébiránt igen kedvező volt a támadásra, mert reggel sűrű köd, utóbb pedig eső borította a vidéket, mi mozdulatainkat sokáig elfedte az ellenség elől.

A harcztot jobb szárnyunkon Aschermann és Pöltenberg kezdte meg az ácsi erdőben s körülötte. Tőlök balra azonban Pikety, a helyett hogy a maga 32 század lovasságával rohamot intézne a Harkályon lévő ellenségre s aztán az ácsi erdő ellen hát mögül működnék, egy hosszú heves tüzelést kezdett, mely nagy kárt okozott ugyan az ellenségben s annak két dandárát hátrálásra kényszerítette; de mivel azokat újabb osztályok nem sokára megsegítették, Pikety feladata azon részének nem felelhetett meg, hogy az ácsi erdő megvételeit elősegítse. S ez volt oka, hogy Pöltenberg minden erőködései sükeretlenek maradtak ezen erdő ellenében. Aschermann azonban Monostorról a Czonczó patakon átüzte az osztrákokat.

De tulajdonkép nem is itt, hanem Csémnél volt a harcztvonal eldöntő pontja, itt kellvén áttörni az ellenség táborát. Épen e miatt, a legvitézebb hadtestünket, melyet még Damjanics szelleme és erélye lelkesített, a 3-dikat, rendelte ide s maga is innen ügyelt a harczt fejleményeire Klapka. E derék hadtest első rohanással megvette a helyet, melyet csak egy

dandár védett. Majd azonban Hertzinger tábornok két újabb dandárt hoz a futamlók segedelmére, s mivel hadtestünk zöme időközben Harkály felé fordult, Csémet megint hatalmába ejté. Klapka e fordulatot észrevévén, a 3-dik hadtest majd egész tüzéségét e ponton egyesíté, s egy órai heves tüzelés után ostromra küldé zászlóaljait, melyek aztán a helyet szokott vitézségökkel meg visszavették. Ez három óra tájban történt; s így ekkor két ponton, itt Csémnél, és Monostornál határozottan előnybent folyt részünkről az ütközet. De ezen-tül mind a két ponton hanyatlás állott be.

Schlick egész hadtestét összeszedvén, egyszerre támadja meg Aschermannnt és Pöltenberget. A harcz itt most kezdődik csak javában. Háromszor hatolnak be Schlick dandárai az erdőbe, de makacs védelem után mindannyiszor visszafizetnek. A negyedik roham azonban sikerül nekik, és Aschermann és Pöltenberg kénytelenek az erdőt átengedni. Ekkor az ácsi út táján és Monostornál minden lövegeiket felállítják, hogy az ellenség előnyomulásának az erdőből gátot vessenek. De Schlick is megerősített tüzéségét, s a három új üteg mely a tartalékból segélyére érkezik, számra, erőre, túlnyomóvá teszi lövegeit, s öt óra tájban Aschermann és Pöltenberg kénytelenek az elsánczolt tábor felé visszavonulni.

Csém, mint mondók, még három óra előtt visszakerült birtokunkba. Klapka, mielőtt onnan előrenyomulna, megvárni akará, míg jobbján Pikety a lovassággal Harkálynál, balján Nagy-Sándor hadteste Mócsa ellen, vele egy vonalba lépnek. Erre mindazáltal hasztalan várt. Nagy-Sándor a mócsai utón csak az ó-szőnyi szőlőig nyomúlt előre; s itt aztán léhán vesztegelt. Pikety pedig roham helyett, egyre csak ágyúit sütögeté a vele szemközt álló Benedekre, ki azonban hátrálni nem akart. Piketynek végre még lőszerkészlete is elfogyott.

Míg Klapka szárnyainak elő nyomulására hasztalan vározkodik, az ellenség nagy tömegeket indít meg Csém ellen. Balról az osztrákok két dandára, jobbról Paniutin orosz hadosztálya oly lökést intéz 3-dik hadtestünkre, hogy ez a helyet,

bár heves, de rövid harcz után elhagyni kénytelen. Leiningen megkuszált zászlóaljait összeszedvén, új rohamra viszi azokat; de Paniutin összes tüzéségével fogadja s veti őket vissza, mi alatt a mieink az ellenség tüzétől nagy kárt szenvednek. Majd azonban Klapka is itt egyesíté a hadtestén kívül a tartalék egész tüzéségét. S most egy nagyszerű ágyúharcz fejlik ki, melyben a két részről mintegy 140—150 ágyú dörgése rengeté a földet. E közben veszi Klapka a hírt, hogy Aschermann és Pöltenberg, visszaveretvén, az elsánczolt táborba hátrálnak. S e mellett tapasztalván, hogy a 3-dik hadtesttel legalább is kétszer annyi ellenség áll szemben, meg kellett győződnie, hogy az áttörés, mi a nap feladata volt, már lehetetlen. Nehogy tehát a rémitő ágyúzás miatt már úgy is sokat szenvedett 3-dik hadtestet czéltalanul fogyaszsa, öt óra tájban az egész vonalon visszavonulót fúvatott.

Az ellenség üzöbe vette a Csém elől hátráló hadtestet; mielőtt azonban abban jelentékenyebb kárt tehetett volna, Nagy-Sándor is ide küldé lovasságát, melynek fedezete alatt aztán a 3-dik hadtest is szerencsésen visszajutott az elsánczolt táborba. Nagy Sándor a maga gyalogságát már elébb bevезette a sánczok közé; lovassága azonban, egészen a sánczokig hátán hozta a mieink üzésére kiküldött Bechtold lovas hadosztályát, míg nem ezt a sánczok ágyúi végre megfordították.

A nap folytában Eszterházy Pál is előrenyomúlt Ó-Szőnyről a maga osztályával s egészen Almásig kergette az előtte álló osztrák dandárt. De estenden, a közönséges visszavonuláskor ő is visszatért Ó-Szőnyre.

Veszteségünket, holtak és sebesekben mintegy 1600-ra számíták vezéreink; az ellenség a magáét 800-nak adta ki.

Görgey, ki az ütközetet a sánczokról nézte, végre meggyőződött, hogy seregünk képtelen áttörni az ellenségen, minél fogva az útosó hadi tanácsban előadott tervével, hogy a harcztert a többi seregtől s a kormánytól elválva a dunántúli vidékre teszi át, fel kell hagynia. Az áttörési kísérlet sikeretlensége igen kellemetlen keresztvonást tőn számításain,

melyek egy elhatározó győzelem reményére valának fektetve. Csak ennek folytán lehetett volna, miről tiszti kara e napokban annyit vitatkozott, alkudozásra lépni az ellenséggel. De most, megveretve, az első lépést nem teheté; az ellenségtől azt természetesen várni sem lehetett.

A dunántúli vidékre tehát nem juthatván, most már csak kettő közt maradt választása: vagy a Duna bal partján levezetni a sereget, vagy az Összes erővel Komáromban maradni. A múlt napok eseményei után azonban tanácsosnak tartá, hogy e fölött ne maga, hanem a tiszti kar határozzon; s e végett még az nap estve nagy hadi tanácsot hívott egybe.

Egyező volt valamennyiek véleménye, hogy Komáromban maradni annyi volna, mint a kétségkívül nem sokára minden oldalról bekerítettendő várban eleség és lőszer hiánya miatt elébb utóbb egy kényszerű fegyverletételnek nézni elébe. A vár ugyan már ekkor is legalább fél évre el volt látva minden szükséglettel, de csak 25 ezer emberre. Végzéssé lett tehát, hogy a sereg más nap mindjárt megkezdje levonulását a Duna bal partján.

A vár és az elsánczolt tábor védelmére Klapka a 2-dik és 8-dik hadtesttel, melyek a nem rég érkezett újonczokkal 22 zászlóaljából, 14 huszárszázadból, 48 tábori s 350 várágyúból, számszerint 18 ezer emberből álltak, maradt hátra. Az 1-ső, 3-dik és 7-dik hadtesttel s Görgey Ármin osztályával, melyek összesen 45 zászlóaljat, 47 huszárszázadot és 120 ágyút, számszerint 28—30 ezer embert tőnek, Görgey júl. 13-kán hajnalban Vác felé indult.

Haynau erről még az nap értesült főhadí szállásán, s gyors futár által rögtön tudósítá az idő közben Hatvanig nyomult orosz fővezért is, hogy Görgeynek Vácznál állhassa el útját. Míg ez elválnék, nehogy Görgey, ha Váczról visszaüzetvén, Komáromba térne vissza, itt a 11-keihez hasonló áttörést nagyobb sikerrel kísérthessen meg, júl. 16-ig váróban maradt. Ramberg azonban a 3-dik hadtesttel már júl. 13-kán beült Budapestre, s a lánczhidat is járhatóvá tétette. A főhadsereg-

ből Haynau egyelőre csak a 4-dik hadtestet Wohlgemuth alatt toldta Buda felé.

Mi előtt azonban Haynau további levonulására s Görgey hadjáratának viszontagságaira kerülne elbeszélésünk sora, látnunk kell, mik történtek a harcz egyéb téréin, a Bács-Bánságban és Erdélyben, július közepéig.

NEGYEDIK FEJEZET.

A bács-bánsági események július közepéig.

A bács-bánsági harcok elbeszélésének fonalát azon időt szakasztottuk meg, midőn Perczel, diadalmas hadjáratában, elébb a Bácskában Sz.-Tamást s a római sánczokat megvévén, majd Theodorovics tábornokot a Bánságban ia több csatában megvervén, s Pancsovánál a Dunán keresztül Szerbországba üzvén, a rácz felkelést egyedül a Knicsanintól tartott, erős titeli fensíkra szorította; — és midőn Bem az Oláhországból a Puchner-féle hadakkal Orsovánál betört Malakovszki császári tábornokot május közepén Oláhországba vissza kergetvén, seregének egy részével Temesvárat elzáratta. Bem avval kecsegteté magát, hogy e várat rövid időn megveszi s avval a Bánságban teljesen befejezi a háborút; mert itt Temesváron kívül még csak az egy Aradvár volt ellenséges kézen, de az élelem megfogyta miatt oly állapotban, hogy annak feladását másnapoként lehetett vala várni. Temesvárt azonban Bem erebbnek találta, mint eleve hitte; s mivel semmiféle ostromszere nem volt, reményéről lemondva, megelégedett azzal, hogy az őrség kicsapásainak meggátlása végett, Perczyt három ezer emberből álló dandárral hagyta hátra a vár elzárására. Ő maga a kormánynyal, kivált a Gör-

gey kezébe jutott hadügyminisztériummal támadt kedvetlenségei miatt megint visszatért Erdélybe.

Perczy azonban igen gyöngé volt féken tartani az ő dandáránál kétszerre számosabb őrséget. Rukavina várparancsnok, mihelyt Bem távoztáról értesült, Leiningen tábornokot az őrség egy dandárával Perczy elűzésére küldte ki. Perczy érzékeny veszteséggel kénytelenített táboraiból hátrálni. Szerencséjére, már útban volt Vécsey tábornok az aradi ostromló seregnek ott feleslegessé lett mintegy 4000-nyi dandárával, ki aztán Perczyt is magához kapcsolván, a várat ezentúl szorosabban körülfogta. József-külváros és Mehála helység közt az ostromműveken munkáltatni kezdett; a Gyár-külvárost pedig megszállván, a várbelieket az élelmökre szolgáló víztől elzárta, úgy hogy azok csak a várban ásott kutakból szerezhettek azontúl magoknak vizet.

Miként fentebb láttuk, Perczel s Görgey hadügyminiszter közt is heves súrlódások s viszályok fejlettek ki, melyeknek következtében amaz a parancsnokságról le is mondott. A kormány azonban nem fogadta el lemondását, miben aztán Perczel is örömet megnyugodott s folytatta hadi munkálatait.

Perczel, jól látván, hogy az erős titeli fensík birtoka annyi mint a Bácska birtoka, egy ideig azon törte fejét, miként ejthetné azt hatalmába a Tisza bal-, vagy a Duna jobb partjáról; mert a római sánczok felől, honnan csak keskeny töltések vezettek a mocsároktól környezett fensíkra, mint láttuk, sikeretlenül kísértette meg annak ostromát. Hogy azonban a Duna felől hozzá férhessen, mindenek előtt azon császári és szerb hadakat kellett elűznie, melyek Péterváradot a Duna jobb partján elzárva tartották. Bem távozta után tehát a Bánságból Újvidékre s Péterváradra ment hadaival. Egy dandárt mindazáltal Perlaszvárosnál Titellel szemközt hagyott oly célból, hogy az ő, másfelől intézendő támadása alatt a Tiszán keresztül tigyekezzék bejutni a fensíkra.

E feladat megoldására azonban már nem volt többé ideje. Említők, hogy midőn a császári hadak Budapestről ki

vonultak, az új fővezér, Welden altábornagy, Jellasicsot a maga 15 ezernyi hadtestével az alvidékre küldötte le, hogy ott a Péterváradot elzáró Mayerhofferrel, s a Theodorovicsnak Szerviából visszatért s Karlovicz alatt táborozó hadaival közreműködve, a háborúnak elalvóban lévő szövetségét e déli harcsterén újabb lángra gyújtsa.

Jellasics Budáról levonulván, Horváth császári ezredes két ezernyi mozgó hadát is magához vonta; május 1-jén Tolnánál, 3-kán Szegszárdnál, 6-kán Mohácsnál volt táborával, melyet ott aztán több napig pihentetett, míg Ottinger is visszatérne Pécsről, hová őt egy csapattal e hazafias érzelmű város megfenyítésére s a „rendnek” helyreállítására még Tolnáról küldötte volt ki. Maga a bán e közben Zágrábba utazott, s onnan 10-kén ment át Eszékre, az e napon szinte oda érkezett seregéhez. Itt érték őt egyfelől a Péterváradot elzáró Mayerhoffer tábornok, másfelől a Titelbe vonult Knicsanin sürgető felszólításai, hozna nekik mennél előbb segédelmet, mely nélkül Perczel és Bem egyesült ereje előtt képtelenek lennének magokat hosszabban tartani. Jellasics tehát felhagyván szándokával, mely szerint eleinte Dályáról akart vala a Dunán keresztül Bácskába törni, a Duna mentében Vukovár és Újlakon keresztül folytatta menetét, s máj. 23-kán érkezett Kamenicbe, hol Mamuk tábornok egy dandárral zárolá el Péterváradot.

A várbeliek itt némi sánczokat készítenek Mamula szinte megerősített tábora ellenében, honnan lövegeikkel ebben nem csekély kárt okoznak vala. Jellasics tehát mindezen előtt e sánczok ellen intézett ostromot, Az őrséget sikerült ugyan onnan kiűznie, s az ágyúkat is elfoglalta; de a vár lövegeinek hordkörébe eső sánczokat nem volt képes megtartani.

Perczel ez alatt, mihelyt értesült, hogy Jellasics Eszékéről Pétervárad felé tart, látván hogy idejéből a Szerémségben lévő császári hadak ellen tervezett munkálatok végrehajtására kifogyott, Titel ellen a római sánczok felől akart intézni Jel-

lasics megérkezte előtt még egy kísérletet. A támadás napját máj. 22-kére tűzte ki; és miután a Perlásznál hagyott dandárhoz rendeletet küldött, hogy ez napon az is áttörni tgyekezzen a Tiszán, maga két hadoszlopban Vilovó és Moszszorin felől intézte a táraadást oly módon, hogy emitt a gyöngbbs osztály csak az ellenség erejének megosztása végett működjék, a fő erő azonban Vilovó mellett fejtsék ki.

Knicsaninnak még mindig tetemes, számra nézve Perczelénél nem csekélyebb ereje volt a titeli fensíkon; a két Sajkás, a péterváradí és pancsovai egy-egy végvidéki zászlóaljkon kívül mintegy két-három ezer szervián, összesen 6000 ember és 90 ágyú állott rendelkezésére. Vilovóra, mely ellen a támadás főereje iotéztetett, egy mocsároktól környezett hosszii s könnyen védelmezhető töltésen lehet csak keresztüljutni. De a helyzet ezen erős volta mellett is csak nagy bajjal s erőfeszítéssel és tömérdek veszteségével lón képes Knicsanin több órai harc után feltartóztatni a töltésen benyomulni törekvő zászlóaljainkat. A harc végével pedig, miután Perczel Kovil-Sz.-Ivánra vonult vissza, sürgetőleg szólítá fel némi segélynyújtás végett Horváth ezredet, Jellasics előhadának parancsnokát, ki a megelőző napon érkezett Szalánkeménre. Horváth mindjárt más nap két zászlóaljat, ugyanannyi lovasszázadot és három röppentyűtelepet tétetett át a Dunán Titelbe.

Perczel máj. 24-kén újabb támadást intézett a fensík ellen. Három órakor reggel már a vilovói töltés körül álltak zászlóaljai. De a megerősödött Knicsanin készen várta őt, s minden rohamait megghiúsította. A röppentyű telepek nem kevés kárt tettek zászlóaljainkban. Perczel e körülményből hamar meggyőződött, hogy az ellenségnek már kellett segélyt kapnia Jellasicstól, s erőködését most még kevesbbé látván czélra vezetőnek, mintegy három órai harc után visszavonulót fúvatott. Ezen napon a Perlaszvároson lévő magyar dandár is nagy erőfeszítést fejtett ki, hogy áttörését a Tiszán

kierőszakolja. De mivel az átkelésre kevés komppal s hajóval rendelkezhetett, erőködése ennek is meghiúsított.

Ez volt Perezel utolsó kísérlete Titel ellen, mert a következő napokban Jellasics Szalánkeménél egész seregével átkelt a Sajkás-kerületbe, minél fogva ott, miután serege már elébb két új zászlóaljjal szaporodott, mintegy 25 ezer fegyveres létezett a titeli fensíkon. Most már Perezel nemcsak hogy nem gondolhatott többé annak megtámadására; hanem közeledni látá azon időt is, melyben magának végkép el kellend vonulnia e vidékről, nehogy az ellenségnek mintegy háromszorta nagyobb ereje által Péterváradba szoríttassák. Mielőtt azonban elvonulna, még egy csapást akart mérni nem ugyan Titelre, hanem a Duna jobb partján lévő császári ár-latseregre, mely Mamula és Halavanya dandáraiból állott. Mialatt tehát Jellasics a Dunán, hézagos hidkészületein nagy bajjal kelt át a Sajkás-kerületbe, ő a maga hadait Újvidéken öszpontosítván, június 4-kén virradóra, Péterváradon keresztül 8 zászlóaljjal s négy üteggel támadta meg a zárhatat. A támadás a császáriak megerősített táborának egy előretolt váracska ellen intéztetett, mely egy makacs harc után meg is vétetett. Midőn azonban Perezel innen a táborba beljebb nyomulni tiyеkezett, a császáriak mindkét dandára által oldalba és hátmögül támadtatott meg, úgy hogy elébb menetét megállítani, majd, nehogy a vártól végkép elvágassák, visszavonulni kényszerítettet, s csak a támogatására megszólalt vár-foki ágyúknak köszönhető, hogy az ellenség hamar felhagyott üldözésével. Vesztesége mindazáltal így is tetemes, holtak és sebesekben mintegy negyedfél százra emelkedett. Az ellenség 258-ra számította a magáét.

E támadást egy más nemű ügy előzte meg Péterváradon. Perezel mióta e várat a Duna balpartján a zárlat alól fölmentette, s abba bement volt, úgy tekinté azt mint sajátját. A kormánynak olyféléket írogatott szeszélyességében, hogy ő e várat kizárólag a maga rendelkezése alatt állónak kívánja tekintetni, s e végett annak parancsnokává is saját

testvérét, Miklóst, nevezte ki. A kormány még elébb Kiss Pál tábornokot nevezte volt ki parancsnoknak, ki azonban a vár felmentése után a zárlat alól hasztalan ügyekezett elfoglalni kitűzött állását: Perczel őt kevés gyöngédséggel utasította el. A kormány, mely csak az imént marasztalá hadi parancsnokságában a lemondani akarót, kímélettel akart elbánni a szeszélyeiben bár néha túlcsapongó, de különben hűséges, buzgó hazafival. E végett tehát fiatalkori barátját, Vukovics igazságügyi minisztert, küldé le Péterváradra a viszály jó szerével való elintézésére. Vukovics elébb Becskerekre, innen június 3-kán Kiss Pállal együtt Péterváradra ment, hol Perczel épen szándéklott kitörése előkészületeivel foglalkodék. Perczel megértvén Vukovicstól kiküldetése czélját, eleinte valóban ellenszegült Kiss Pál beiktatásának a várparancsnokságba; makacosságában egy felette zajos jelenetet idézett elő, B jogot követelt arra, hogy Ő adjon öcscsében a várnak parancsnokot. Majd azonban Vukovics komoly és nyugalmas, nem kevesebbé baráti, mint hivatalos előterjesztéseire magába szállva engedett, sőt maga kívánta a minisztertől, hogy hivatalos iratban hagyja meg neki a vár átadását. A viszály eként békésen végződött; Kiss Pál azonnal átvette a várparancsnokságát.

Midőn Perczel a Duna jobb partján lévő császári zárhadak ellen intézett kitöréséből visszatért, a Sajkáskerületbe kiküldött kémek azon tudósítást hozták Péterváradra, hogy Jellasics valamennyi hadait a nagy római sánczok felé tette mozgásba. Ezen értesülés ama szerencsétlen, vagy helyesebben, elbizakodott gondolatot ébreszté Perczelben, hogy a maga kilencz ezernyi hadával Jellasics 25,000-nyi hadseregét a római sáncaoktól a Sajkás-kerület belsejébe üzze. E végett június 6-kán éjfél tájban Újvidékről kiindulván, hadait a római sánczok hosszában helyezé el oly módon, hogy a seregénél lévő, mintegy 3—4 ezerre menő nemzetőrség s felkelt nép Csurogról a Tisza mentében intézzen támadást, míg maga öszpontosított rendes hadával Kátynál rohanja meg az ellen-

séget. Egész lovasságát s gyalogsága fő erejét is a Káty-sz.-iványi úttól éjszakra eső erdőnek vezette, míg magán az úton, jobb szárnya gyanánt, csak egy gyöngye osztályt irányza Káty ellen.

Perczel közép hadával szemben Ottinger tábornok állta a maga lovassági hadosztályával, mely a Wallmoden, Hardegg és Szász-vértesek és császár-dragonosok egy-egy ezredéből volt képezve. Ottinger az erdő mögött készen várta a támadást; eleinte azonban, midőn Perczel a római sánczokon átkelt, hogy őt beljebb csalja, semmi ellentállást nem vetett ellenébe. Perczel az erdőt, melyben csak némi gyalogság létezett, reggeli négy óra tájban megközelítvén, az ellen igen heves ágyútüzet nyitott meg. Azt vélvén ugyanis, hogy az ellenséges had zöme az erdőben van felállítva, az ágyúzás álczája alatt erejének javával az erdőt balra megkerülni, s az ellenségnek oldalába s hátába esni szándékozott. Ottinger azonban e cselfogást egy ügyesebb csellel hiúsította meg, mely veszedelmére vált hadainknak. Ő mind addig csekély ellentállással hagyá beljebb nyomulni Perczelt, míg ez az erdő közepének magasságát meghaladta. Ekkor azonban az erdő mögül kikanyarodva, a csak néhány száz lépésnyire haladó Perczel jobb szárnyára rohan. A meglepett magyar lovasság és tüzéség, látván az ellenséges lovasság e nagy tömegeit, nem is gondol többé ellentállásra, s minden harc nélkül megfutamodik. Ezek ugyan jobbára megmenekültek; de annál nagyobb veszély érte a magára hagyott s ennél fogva szinte futásnak eredt gyalogságot. Az utánok robogó császáriak rémítő mérszárlást vittek végbe a futamlók közt. Mire a római sánczokat elérték, mintegy 800 halott és sebesült hullott el közülök; ezerötszázán pedig a sánczoktól elnyomatván, folyokká tétettek. A megvert sereg legalább 2300 honvéddel megfogyva, erkölcsileg pedig teljesen lehangolva, nagy rendtelenségben érkezett vissza Újvidékre.

És most még azon veszély is fenyegette Perczelt, hogy a Sajkás-kerületből kitörő ellenség által egész hadával elzá-

ratik Újvidéken. Ő tehát mihelyt megkuszált seregét némileg rendbe szedte, más nap hajnalban mindjárt útra kelt Petrovácz felé. Szerencséjére, a bán most is szokott lassúságával intézte mozdulatait s az napon, 8-kán, csak Járekig és Temerinig haladt seregével; 9-kén pedig, midőn Perczel már a Ferenccsatorna éjszakai partján helyezte el hadait, a bán, mielőtt utána eredne, az újvidéki sánczokat megvenni s a Péterváradra vezető hidat elrontani s ez által a várat minden közlekedéstől elzárnai szándékozott.

A péterváradai őrsereg, mely öt zászlóaljából, néhány lovas századból, a tüzerekkel s a mérnöki karral együtt mintegy 8000 főből állott, Perczel balszerencséje s elvonulása után Újvidékről, bizonyosnak tarthatá a megtámadtatást. Kiss Pál várparancsnok tehát, a mennyire a vár biztossága a Duna jobb partján lévő zárlatseregtől engedé, az Újvidéket körül fogó erődítéseket is megrakta hadakkal. Ezen erődítések nagy terjedelme, s az őrsősökre fordítható hadak csekély száma azonban lehetetlenné tette az erélyes védelmet. Miért is, midőn a bán hadai jun. 11-ke éjjelén, a Kiszács és Piros helységek felé néző erődöket nagy csendben, minden lövés nélkül megmászta s megvették, az őrség a többi erődökből is a hídfő erődébe vonult vissza, száznolczvanat kivéve, kik fogságba estek. De a hídfőből oly kemény tüzelést folytattak az előrenyomuló császáriakra, hogy azok a házak mögött konytelelítették menedéket keresni, s egyáltalában nem közeledhének a hídfőhöz, Jellasics ezen egész munkálattal csak azt czélozván, hogy a városból a várba vezető hidat elrontsa, s az őrséget ekként minden közlekedéstől s élelemszerzéstől elvágván, idő folytával a vár feladására kényszerítse, látván hogy igen nagy áldozat nélkül nem képes megvenni a hídfőt: ágyútűzzel kísérté meg a híd elrontását. De evvel sem boldogult. A tűz, mely a hídfő környékén néhány házban kigyuladt, egy erős déli szél által szítogatva mind tovább harapódzék a városban, s abból nemcsak a támadókat, hanem a polgárokat is kiszorította. A rác lakosság a táborba, a magyar és német a

hídfőn keresztül a várba menekült. A nem rég virágzó város, nagyobb részben leégvén, elpusztulván, Komárom sorsára jutott.

Jellasics, mivel az elpusztult vidék seregének élelmet nem nyújthatott, egy dandárt hagyván Újvidéken, jun. 15-kén a Ferencz csatornáig nyomult előre, s a Verbász-földvári vonalon helyezte el összesen mintegy 24 ezernyi seregét, ott várando be, míg Haynau, ki ép e napokban kezdte meg hadjáratát, a Feldunától leebb vonul.

A magyar hadseregnél az egész délszaki vidékre nézve e napokban Vetter altábornagy vette át a vezérletet. Perczel az alárendeltséget nem tűrvén, a seregtől a Czegléd táján képezett tartalék sereg parancsnokságának átvételére távozott, Tóth Ágostonnak adván át a 4-dik hadtest vezényletét. Az új fővezér a Tisza két partján 0- és Török-Becsénél összpontosította az egész déli hadsereget, melyet elébb Perczel a csatorna hosszában Bezdántól Földvárig, Pancsovától Orsováig szétforgácsolt. Tóth Ágoston hadteste, mely, miután a Bemtől hátrahagyott Perczy-dandár is hozzácsatlakozott, mintegy 12 ezerre nőtt, Ó-Becsénél foglalt állomást, egy dandárát Földvállal szemközt a csatornáig, egy másikat Verbászig tolván előre; egy csapat azonban Bajánál a Duna mellett hagyatott; Mihálovics dandára végre Bajmoknál őrködék. Kohlman ezredes hadosztálya a Bánságban, számszerint mintegy 5000, az Aldunától szinte összevonatván, Török-Becsénél szállá táborba.

így álltak egymással szemben az ellenséges hadak egészen június 24-kéig. Vetter, mielőtt támadó működését megkezdené, végét akarta várni az aradvári őrséggel a hónap eleje óta a vár átadása iránt folyamatban lévő alkudozásnak, hogy az ott lévő záralthadakat is seregéhez kapcsolhassa.

Mielőtt azonban ez megtörténhetett volna, Jellasics, kit a magyar hadaknak ily nagy közelsége nyugtalaníta, arra határozta magát, hogy a Tisza jobb partján lévő magyar hadakat a bal partra kergesse s az ó-becsei hidat lerontván, a Bácska és Bánság közt e vidéken minden összeköttetést meg-

szakaszszon. A támadást e végett jun. 24-kén egyszerre intéztette Földvár és Ó-Becse ellen.

Czintula alezredes, a Földvárnál lévő dandárunk parancsnoka, észrevévén, hogy ugyanakkor, midőn ő megtámadtatott, erős hadoszlopok mozognak Becse felé, nehogy a sereg többi részeitől elmetszessék, folyton harczolva, hátrált vissza Becsére. Midőn ő itt megérkezett, az ó-becsei sánczok ellen már heves tüzelést kezdett volt az ellenség. Hadaink ezt két óránál tovább kiállani nem bírván, a városba s rövid harcz után onnan a Tisza balpartjára vonultak, a híd egy részét is felszedvén magok után. Jellasicsnak csak ez volt célja; s miután a hidat végkép elrontatta, elébbi állására tért vissza a Ferencz-csatorna mögé. Tóth Ágoston viszont Becséről Zsombolyára húzódott hadtestével; Mihálovics dandárát pedig az ellenség mozdulatainak szemmel tartása végett, Bajmokról, a Tiszához közelebb, Csantavérre rendelte. A 4-dik hadtest vezérletét azonban pár nap múlva Guyon tábornok vette át.

Mi alatt a 4-dik hadtest Zsombolyán veszteglett, valahára Aradvár is birtokunkba jutott. Vécsei tábornok, ki mind Arad, mind Temesvár zárlatát vezérlé, mihelyt Budavár megvételének hírért vette, szónokot küldte be Aradvárba, ki Bergernek győzedelmeinket valamennyi harcztéren s a császári hadaknak az osztrák határokra történt visszavonultat tudtára adván, őt a vár feltétlen feladására szólítsa fel. A várban már felette megfogytak az élelmi szerek, minek következtében az őrségben ragályos nyavalya is kezdett. dül;ni. De Berger mind e mellett sem akart megegyezni a vár feltétlen megadásában.

Vécsey, a kormánytól ez iránt utasítást vévén, jun. 3-kán ismétlé Bergernél a felhívást, de már nem feltétlen feladásra, hanem a szokott katonai tisztelettel, fegyverben való kivonulásra. Berger most nem vetette vissza az ajánlatot; mielőtt azonban részletesb alkudozásba ereszkednék, kívánta, engedtetnék meg az őrség néhány tisztének, hogy Temesvárra, mások pedig a császári feldunai sereghez menjenek s önszem-

léletükből győződjenek meg a vett tudósítások valóságáról. Vécsey ebben megegyezett s ideiglen fegyverszünet kötött. A kiküldött tisztek június 20-ka felé tértek vissza, s a Vécseytől már elébb tudokra adott körülményeket igazolták. Az alkudozás tehát most tüzetesen megkezdett, s 27-kén befejeztetvén, az őrség teljes hadi tisztelettel vonult ki a várból. A capitulatio egy pontja szerint Berger arra kötelezte magát s az őrséget, hogy hat hónapig nem fog küzdeni a magyarok ellen; neki viszont egyebek közt kikötöttet, hogy legénysége Stájerországba fog kísértetni.

A vár birtokával 66 külön nagyságú ágyú, 2000 mázsa lőpor s 1500 fegyver jutott kezeinkbe. A vár parancsnokságát a lábtörése miatt egyéb szolgálatra még mindig képtelen Damjanics tábornok vette át.

Vécsei a zárhad egy részét, mint említettük, mindjárt június elején, midőn az átadási alku megkezdett, Temesvárra szállította át, minek következtében ott mintegy 8—9 ezerre szaporodott a zársereg. Ezentúl Temesvárat is keményebben kezdé ostromlatni. Jun. 11-kén új három ostromútæg készült el egy-egy Mehála, a Gyár- és József-külvárosokban, melyek azonnal hevesen kezdék bombázni a várat. Jun. 16-kán, midőn az aradvári tisztek a táborba érkezének, Vécsei az ágyúzást, mely eddig szakadatlanul folyt, megszüntetvén, feladásra szólítá fel Rukavina parancsnokot, ki azonban az ostromsereggel számra majdnem egyenlő őrségében, s a minden szükségletekkel bőségesen ellátott vár erősségében bizván, a felhívást visszautasította. A reá következő éjen Vécsey az ellenségnek a vár déli részén fekvő elsáncolt táborára intézett rohamot, mely azonban visszaveretett. Vécsey ezentúl csak a közeledési árkokon munkáltatott, mind addig, míg Arad átvételével ostromhadának számát mintegy 11 ezerre, ostrom-lövegeiét pedig 55-re emelhetette. És mihelyt ezek elhelyezve lettek, júl. 4-kén újra megkezdé a várat lövetni. Rukavina élénken viszonzta a tüzet; a reá következő éjen a József-külvárosra kitörést intéztetett. Ez, mintegy

150 embere veszteségével visszaveretett ugyan; a harcz alatt mindazáltal sikerült neki ostromlövegeinkből tizennyolczat, néhány nap múlva pedig, egy újabb kitörésnél, ismét hetet beszegeztetnie.

A kormány ekkor, mint alább elmondok leszünk, a fővárosból már kivonult, s mind a maga székhelyét, mind özpontosításban lévő hadaink harczerét a déli vidékre készült áttenni. Vécseyhez ennél fogva mind sürgetőbb rendeletek küldettek, fejtene ki minden emberileg lehető erőt a várnak mennél előbbi megvételére, hogy az kezünkre jutván, Araddal együtt hadmunkálataink alapjává tétethessék. Vécsey tehát újabban is két ostromüteget hozatott át Aradról, s miután a beszegezetteket is kijavította, július 13-ka óta 68 lövegből folytatá, a hónap 4-kétől kezdve szakadatlan ágyúzást. 14-kén legiszonyatosabban folyt a tüzelés, a reákövetkezett éjen pedig, az ágyúk folytonos dörgése közt, az elsánczolt táborra is roham intéztetett. Ennek azonban csak az volt célja, hogy a harcz alatt a második párhuzamos árkot is elkészíthessék s abba ostromlövegeket vihessenek. Mihelyt ez végrehajtattott, zászlóaljaink is visszavonattak az elsánczolt tábortól; s megint az ágyúk kezdék meg borzasztó zenéjüket. Ez három napig szünet nélkül folyt, 18-ka éjjelén azonban szünet álla be: ostrom csapataink rohamot intéztek a vár földött útja ellen, mely azonban pár órai erőködés után visszaveretett.

De térjünk vissza a Bácskába, hol e közben jelentékeny események történtek. Guyon tábornok, mihelyt a 4-dik hadtest vezényletét Zsombolyán átvette, a fővezér, Vetter altábornagy parancsa szerint, a becsei hidat helyreállítván, június utolsó napjaiban a Tisza jobb partjára ment át, s a következő napokban Topolyán szállá táborba, egy dandárt Kohlman ezredes alatt Bajáig tolván előre oly utasítással, hogy a Dunán hidat készíttessen s Kmety hadosztályával kapcsolatba lépjen.

Tudjuk már, hogy Kmety, miután az ihászi csata következtében a Győrt tartó Pöltenbergtól jun. 27-kén elvágott,

s a következő napon hasztalan kísérté meg összeköttetését Komárommal helyreállítani, Veszprémen keresztül Pakshoz ment le, s a kormány rendelete szerint Pestről leusztatott hajóhídon kelt át a Dunán, Kmety Kalocsán és Hajóson keresztül a Ferencz-csatorna felé húzódott le, s júl. 12-kén Nemes-Militicsről összeköttetésbe lépett a Topolyán táborozó 4-dik hadtesttel.

Vetter csak Kmety megérkezését várta, hogy megkezdje támadó munkálatát Jellasics ellen. E munkálat terve következő volt: Guyon júl. 14-kén tüntetést intéz a bának Verbász-földvári vonala ellen, mi közben Kmety a csatornán szívácznál átkelven, Veprováczon foglal állomást. Július 15-kén aztán Guyon egész seregével támadja meg homlokban, Kmety pedig oldalban a bán seregét. A Titellel szemben Perlasznál lévő dandárunk is rendeletet vőn, hogy e napokban kitelhetőleg nyugtalanítsa ágyútüzével a titelieket.

Jellasics már 12-kén hírt vett a magyarok mozdulatairól Horváth dandárnokától, ki ez napon Kmety által megtámadtatván, Zomborról Kulára kénytelenített visszavonulni. Más napon meg azon jelentést vette, hogy Guyon Topolyáról 7—8 ezer emberrel Hegyesig nyomult előre, míg szárnyai jobbról szíváczt, balról Földvár felé terjeszkednek. Ő tehát mindjárt 13-ka éjjelen átkelt hadának zömével a csatornán Verbásznál, s mivel még az átkelés alatt jelentést vőn, hogy háta mögött, Sztapár és Veprováczt közt is mozog egy magyar had s ama helységet fel is gyűjtotta, Veprováczt felé is egy dandárt küldte ki. Szándéka az lévén, hogy a Hegyesnél lévő magyar sereget meglepje, hadai egész éjen át menetben voltak, s már virradat előtt megérkeztek Hegyes elébe, hol a magyar tábor a legnagyobb csendben lévén, még álomba merültek látszék a közeledő császáriaknak.

E csend azonban szándékos volt; a magyar sereg e napon különben is támadni szándékozván, és e felett még az ellenség mozdulatairól is jól értesülve lévén, készen várta őt

a magas és meredek partú Barra patak mögött, mely a Teleszkai dombok egy ágát ketté hasítva, Hegyesről Szeghegy és Feketehegyen keresztül foly s a sz.-tamási mocsárokat táplálja. E jó fekvésben, Hegyes és Feketehegy közt nyúl el a magyar sereg oly módon, hogy bal szárnyunk Feketehegynél majdnem hátába esett a patakkal éles szöveget képező országúton Hegyes felé nyomuló császári seregnek. És mihelyt vezéreink észrevették, hogy ez Hegyest megközelítette, a tábor hosszában meggyújtott máglyák által azonnal jelt adtak a támadásra. Legerősebb volt ez balszárnyunkon, honnan gyalogságunk s lovasságunk rögtön az ellenség oldalába s hátába esvén, magát a löveg-tartalékot és lőszerkészletet is oly nagy veszélylyel fenyegette, hogy azt a fedezésére hátrahagyott dandár csak az által lőn képes megmenteni, hogy vele együtt rendetlen futásban vonult vissza Verbászra.

A bán, ki Verbászról kiindulva, reményteljes büszkeséggel számítgatá környezete előtt a biztosnak tartott eredményt, melyet a magyar sereg meglépéséből nyerend, bámulva vette észre, hogy önmaga lőn a meglepetett. Mihelyt tehát jobb szárnyának megfutamlását hírül vette, a balszárnyon lévő Ottingert is Szeghegy felé a jobbszárny támogatására küldötte; s maga is oda sietett két üteg 12 fontossal. Ekkor azonban meg Guyon tört ki Hegyesről az ellenség meggyöngült balszárnyára s azt Verbász felé üzte. A bán végre meggyőződött, hogy lehetetlen az elveszett ütközetet helyreállítani, s egész seregének jelt adott a visszavonulásra. Ez futászerű gyorsasággal, nagy rendetlenségben ment végbe. Verbászt még a délelőtti órákban elérte, egészen a csatornáig üzelve huszárainktól, kik a hátvédét képező Castiglione vértés dandárába gyakran bevágtak.

A bán szerencséjére, Kmetynek júl. 14-kére az volt rendelete a fővezértől, hogy e napon Veprováczig nyomuljon, s a támadást onnan csak 15-kén intézze. Ő tehát, miután az e

tájra kiküldött császári dandárt visszaüzte, Veprovácznál azon oknál fogva is szükségesnek látá a megállapodást, mivel liada másfelé indított osztályainak csak estve kell vala hozzá csatlakozniok. A bán azonban, ki ezt természetesen nem tudhatá, Veprovácz felől is minden órán félhetvén a támadástól, csak annyi időt töltött Verbászon, mennyi azon intézkedések megtételére kívántatott, melyek által visszavonulásának folytatását biztosíthatá; s nyomban Kis-Kérre indította seregeit. De még ott is csak két órai pihenést s étkezést engedett azoknak s egész éjen át folytatta útját a Sajkás-kerületbe, hova 15-kén még sötét reggel érkezett meg.

De szükséges is volt e gyorsaság, mertöuyon a csatorna mellett a hátrahagyott utóhadát haladék nélkül megtámadta, s elébb a sánczok közé, onnan pedig Kis-Kér felé üzte, melynek táján elfáradt vitézeink felhagytak az üldözéssel.

Ugyanazon időben, midőn Guyon Verbásznál az ellenség hátvédét Kis-Kér felé üzöbe fogta, a Földvár felé kiküldött csapataink is megtámadták az ott lévő császári dandárt. Ez épen akkor vévén a rendeletet, hogy Mosszorinba a titeli fensíkra vonuljon vissza, rövid harc után megkezde hátrálását, miben a mi gyöngébb csapatunktól nem is háborgattott. A bán e napon át 700 és néhány emberét vesztette el holtak és sebesekben. Nagyobb volt még erkölcsi vesztesége: különben is kedvetlen hadaiban oly nagy lön a lehangoltság, hogy azokkal még az erős de egyébiránt élelmet sem adható titeli fensíkon sem vélte maradását tanácsosnak, s legtöbbet szenvedett osztályait Kovilból még 15-kén, a többieket pedig a következő három napon átszállította Karlóczára, csak egy pár dandárt hagyván Knicsanin megerősítésére a fensíkon. A szép győzelem részünkről 80 halott és 145 sebesült vitézünkbe került.

E téren ezentúl semmi jelentékenyebb esemény sem folyt le, mert egy részről hadaink innen a hegyesi győzelem után nem sokára más harczterre tétettek át; a bán pedig

egészen július végéig nem mert kimozdulni a Szerémségből s a Sajkás-kerületből, és csak függetlenségi harcunk végnapjaiban lépett fel ismét a színpadon.

De annál hevesebb napok folytak le június közepe óta Erdélyben. Forduljunk tehát mi is oda elbeszélésünkkel.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az erdélyi események július közepéig.

Midőn Bem april közepén tíz ezernyi hadtesttel a Bán-ságba ment, hogy annak meghódoltatását elősegítse s Puchnernek Oláhországból Orsovánál betört seregét kiűzze, Erdély még koránt sem volt egészen megbékéltetve. Fehérvárat és Dévát még a császáriak tárták; a Janku praefectsege alatt lévő oláhok pedig az abrudbányai havasok közt számos ezeren fegyverben álltak, mit sem hajtván Bem békéltető felszólításaira. Említők, hogy Bem kiindulta előtt Fehérvárat és Dévát oslromzár alá vetette, s az abrudbányai havasok felkelt népe ellen három csapatot tett mozgásba.

Dévavárat Forró ezredes két ezernyi dandárral fogta körül; de mivel kis öblű hat ágyújával a magas meredek sziklavárnak nem árthatott, csak kiéheztetéstől várhatott eredményt. A várat Kudlics főhadnagy egy század császári katonával védelmezé, s bár neki is csak három, de nagy ágyúja volt, elég kárt tett Déva városában. Forró, hogy a feladást siettesse, pár héti zárlat után, a vár közelében fekvő hegyre ágyúkat vonatott fel, melyekkel a várbeliek vízvezetékét elrontotta. Ezóta csak annyi időre nyúlhatott meg ki a várbeliek ellentállása, míg vízkészletük el nem fo-

gyott; mert a 800 láb magosságú sziklafokon gondolni sem lehetett kútásásra. De nem csak vize, egyéb élelmi szere is hamar elfogyott az őrségnek, minél fogva május 27-kén, pünkösöd napján, kénytelen lón feladni a sziklafészket.

Sokkal kedvezőbb körülmények közt léteztek a Fehérvárba zárkózott császáriak. Auguszt ezredes védserege tiz század gyalogból s 50 lovasból álla, kik minden szükségletekkel bőségesen el voltak látva. A 3000 főből álló zárlatsereg eleinte b. Kemény Farkas ezredes, a hadügyminisztériumban történt személyváltozás után pedig b. Stein ezredes, Mészárosnak e minisztériumban jobb keze, s alstátustitkár vezénylete alatt álla. Steinban nem hiányzott ugyan a képesség ügyesen vezérelni az ostroramunkálatokat, de a legszükségesebb ostromszerekben is hiányt szenvedett. ágyúja eleinte csak 6 fontos volt, melyek utóbb négygyei megszaportattak; csak Déva és Arad megvétele után nyerhetett néhány nagyobb öblű ostromágyút, bombamozsarat s egy röppentyű-telepet; de most meg hozzá való löszere nem volt sok ideig, úgy hogy csak június 24-kén lehetett megkezdeni a vár lövetését. A székes templom tornya lévén a várbeliek figyeldéje, röppentyűk által az lángba borított; kigyuladt több ház is, köztök a püspöki lak és a pénzverde.

Néhány óráig tartó bombázás után Stein feladásra szólítá a várbelieket; de az ajánlat visszautasított. A beállott éjen s néhány óráig még más nap is folyt az ágyúzás; de már estenden elfogyott a nagy lövegek töltény-készlete; s azontúl a vár mind felmentéseig csak elzárolva maradt.

A Zariczki ezredes tervezése szerint az abrudbányai havasok ellen intézett hadjáratnak sem lett eredménye. A kiküldött s b. Kemény Farkas, b. Eglofstein és Trángus által vezényelt hadak, bár a havasok közt létező magyar községek védelme végett az Aranyos völgyében Toroczkótól, a Szamos völgyében pedig Gyalutól kezdve, hosszú vonalon nyúltak el, az összecsoportozott oláhokat mégis, hol azok hegyeikből támadást intéztek, mindig visszaverték

ugyan; e győzelmek azonban semmi eredményre sem vezettek. A megvert oláhok hozzáférhetlen hegyeik közé menekültek s újra le-lecsaptak a magyarokra s kivált élelmi készleteikre. A hadparancsnokok Bemtől különben is azt vévén utasításul, hogy ne annyira fegyverrel, mint jó szerével, felvilágosítással ügyekezzenek hatni az elcsábított népre: több ízben békés közlekedésbe is tették magokat annak vezéreivel; de mind hasztalan: ezek többnyire azt válaszolták, hogy jonek már segedelmökre a muszkák s közéig a számolás órája, ők tehát békülni nem fognak. Egszersmind avval fenyegetődzének, hogy, ha ellenök tovább is folytatják az irtó háborút, arra vetemedhetnének, hogy a hegyek közti községekben lakó húsz ezer magyaron töltésék boszújokat; ők egyébiránt fegyverteleneket nem akarnak bántani.

Ezen három csapattól függetlenül, még egy negyedik is működék az oláhok ellen Zaránd felől, egy ideig Csutak őrnagy alatt; kitől aztán, mivel Brádnál tovább haladni nem birt, május elején Hatvani őrnagy, szabadsapatvezér, vette át a parancsnokságot.

A minisztérium mindjárt megalkotása után, egy törvényen dolgozott, melynek czélja volt a külön nemzetiségeket jogaik tekintetében megnyugtanni s kibékíteni; mivel azonban ez rögtön el nem készülhetett, majd az országgyűlés is eloszló félben volt, e törvényt a pesti ülészakra kénytelenítették halasztani. Szemere elnök- s belügyminiszter tehát addig is akart tenni némi lépést az oláhok sajnálatos lázadásának lecsillapítására, s e végett a Debreczenben lévő oláh nemzetiségű képviselőkkel tanácskozván, Drágos belényesi képviselőt Jankuhoz küldé a kibékülés megkísértésére, a következő pontokat tűzvén az alku alapjául:

I. Az oláhok, mint külön nemzetiség, kívánságuk szerint, az okmányokban jövőre *románoknak* fognak nevezetni.

II. A magyar kormány azon óhajtástól lelkesítve, hogy Magyarország minden nemzetisége önállólag fejthesse ki ma-

gát, a románoknak következő biztosításokat nyújt nemzeti-ségek tekintetében.

1. A magyar nyelv diplomatikai használata csak a törvényhozás és a közigazgatási ügyekre fog terjedni; a községi ügyvitel nyelvét a törvényhatóságok határozzák meg.

2. Azon megyékben, hol a románok többségben vannak, a tanácskozás nyelve román és magyar egyaránt lehet; a jegyzőkönyv mind a két nyelven vihető; s csak a nemzeti gyűléssel, a kormánnyal s a többi hatóságokkal való közlekedés legyen magyar nyelven.

3. A román iskolák nyelve román.

4. A szóbeli eljárású törvénykezésnél az illető hatóság nyelve használtatik.

5. A románok, folyamodásaikat anyanyelvükön nyújthatják be.

6. Az ó-hitű vallás, az egyházi s iskolai igazgatás tekintetében a többi vallásokkal egyenjogú, a románok püspökeiket a szerb papságtól függetlenül választhatják, s azok egyike patriarcha címet nyerend.

7. A görög egyház részére a minisztériumban külön osztály lesz felállítva, kizárólag e vallásbeli egyénekből.

8. Iskoláik s templomaik minden más vallásokéival egyenlő jogban részesülnek.

9. Egyházi és iskolai alapítványaikat magok kezelendik.

10. A pesti egyetemnél számukra theologiai kar állítatik fel.

11. Egyházi zsinatot évenként tarthatnak.

12. Azon községekben, hol többséget képeznek, a nemzetország vezényleti nyelve román lehet.

13. Minden álladalmi hivatal nyitva lesz előttök.

III. Kik a magyarok ellen felkeltek, fegyvereiket a legközelebbi polgári hatóság kezébe leteszik.

IV. A múltakért mindenki amnestiát nyer.

V. A felkelt nép Magyarország függetlenségére két hét alatt esküt mond s fegyverét beadja; a kik ezt nem teljesítik, az amnestiában nem részesülnek.

Drágos e pontokkal Jankuhoz érkeztén, mindenek előtt fegyverszünetet kötött. Volt-e kilátás arra, hogy a románok e pontokat elfogadván, a fegyvert leteszik? — bizonytalan. De, ha különben békülékenyek lettek volna is, mit a körülmények, különösen a magyar fegyvereknek nem csak Erdélyben, de Magyarországon is tapasztalt szerencséje, javasiának, megrontotta azt, s az oláhokat dühösségre ingerelte Hatvani parancsnok menthetetlen magaviselete.

Ő, mielőtt a dandár parancsnokságát átvette, személyesen meglátogató Kossuthot Debreczenben, kitől gyors és érellyes eljárásra ösztönözött, ha Drágos küldetése Jankuhoz sükeretlen maradna. Mihelyt pedig Brádra érkezett, tudósítá a kormányzót, hogy jelenleg némi erőfeszítéssel fényes sükert lehetne elérni a románok ellen, felhatalmaztatást kért tehát tőle, támadó munkálatainak megkezdésére. Kossuth hajlott a kérelemre; kétségkívül azon esetre, ha Drágos alkudozása célra nem vezetne. Hatvani azonban — könnyelmű elbizakodásában-e, vagy mivel az alkudozásról oly féle hírt vett, hogy az eredménytelen maradt? bizonytalan, — meg sem várván Drágos visszatértét, május 6-kán az Abrudbányán táborozó Jankut 1500 főből álló dandárával megtámadta, megverte s az elfogott Buttyán prsefectust kivégeztette.

A boszúra gyúlt oláhok első tette volt a visszatorlás. Nem akarták hinni, hogy Drágos titkon ne vett volna részt a fegyverszünet álnok megszegésében, s őt többekkel együtt, kik a kibékülést javasolták volt, kivégezték. Janku maga egy nagyobb csoportot szedvén össze, Hatvanit május 8-kán Abrudbányán megtámadta. Ez, sokáig makacsul ellentállott; különösen a halálfős német legio, Klein vezénylete alatt nagy vitézséget fejtett ki. De a többszörte nagyobb számú boszúszomjas oláhok mind untalan újabb rohamokat intéztek; s

kifáradt, megtizedelt csapatunk más nap reggel kénytelen lón Brádra visszavonulni. Az Abrudbányára betódult oláhok a magyarok házait egyenként felgyújtották, magokat nagy részben leölték.

Hatvani, a közvéleménytől is élénken gáncsoltatván, égett a vágytól vereségét mennél előbb megboszúlnia. Némi erősítést nyervén, május 16-kán másodszer is megtámadta s elfoglalta Abrudbányát. De Janku is még nagyobb erővel jött le hegyeiről, s most hátrálási vonalát is elállván, élethalál harczra kényszerítette őt. E harcz 19-kéig folyt, s eredménye az lón, hogy Hatvani tetemesen megfogyva, már élelmi szerekben is hiányt szenvedve, végre is visszavonulni kényszerült. Fegyverrel nyitott magának utat a szorosokon; de ha a vele szemben állókat elűzte vagy leölte is, nem érhető el az oláhok azon ezerjeit, kik a magaslatokat elállván, iszonyú közápport hánytak reá. Négy ágyúja, néhány híjával az egész német legio tagjai s a dandár majdnem egészen oda-veszett; két-három százan alig bírtak megszabadulni, s a dévai záratsereghez menekülni. És most a minapi mézszárlatból fenmaradt abrudbányai polgárság is áldozatul esett.

A győzelem által felszított lelkesedés a havasok egész vidékén újabb lángra gyújtá az oláh lázadást. A hónap végén Móga József alpraefect vezérlete alatt mintegy 8000-nyi had csapott le az Aranyos völgyébe Tövisre s onnan Borbándra, magát a Fehérvárat elzáró seregünket is megtámadni eltökélve; de ennek lövegei által hamar megfordítottak.

A lázadásnak ezen újabb terjedése a Bánságból nem rég visszatért Bem vezérben is aggodalmat ébreszte. Ő tehát egy erélyesebb hadjáratot rendelt a havasok ellen. B. Kemény Farkas ezredest 4000 honvéddel, 18 könnyű löveggel s egy pár röppentyű-állvánnyal Brádra küldé, hogy onnan hatoljon be a havasok közé. Kemény jun. 4-kén érkezett Brádra, előcsapatát Forró, hátvédét Inczédi ezredek vezényletére bízván. 8-kán indult meg Abrudbánya felé, de mivel az utakat

mindenütt bevágva találta, csak nagy erőfeszítéssel s kerületekkel jutott el negyed napon az említett város romjai közé. Az oláhok most tömegesen sehol sem álltak ellen; s csak apróbb csapatok kapkodtak a hátvédben s élelemszerei körül. Kemény Abrudbányáról az Aranyos völgyébe, Topánfalvára szándékozott nyomulni s meg is kezdte menetét; de már Kerpenyesen tapasztala, hogy minden élelmiszer gondosan el van előtte takarítva. Nehogy tehát Hatvani sorsára jusson, meg visszatért Abrudbányára, pár napi pihenés után azt is elhagyni szándékozó. De alighogy megindult június 16-kán Zalatna felé, midőn ugyanazon vidéken, hol Hatvani hada sírját lelte, Axente praefect alatt mintegy 10—12 ezernyi felkelt oláh támadta meg őt, nem rendes harcban, hanem golyó és kőzáporral a szoros utak tetőiről. Az ágyúkat csak a hátvédet vezénylő Forró ezredes lélekjelenléte s a derék 11-dik zászlóalj önfeláldozása mentette meg a veszélytől. Seregünk az éjét Zalatna romjai közt töltvén, más nap Fehérvárra érkezett.

Zariczky ezredes, kit Bem még a tavasszal bízott meg a magyar községeket a havasi oláhok lecsapásai ellen védő őrvonal felügyeletével, Kemény hadjáratával egy időben Bánfi-Hunyad és Gyalu felől is megindítá a két helytt őszpon-tosított őrvonalt. A Hideg-Szamos völgyében, Mariselen kell vala egyesülni a két csapatnak, s onnan Kemény nyel szemben haladni a hegyeken keresztül az Aranyos völgyébe, Topánfalvára. De Bem, ki épen e napokban utazott Nagy-Váradra, hogy Kossuthal találkozzék, s már az oroszok betörési készül-eiteiről is vett volt híreket, e hadjáratot visszaparancsolta. A gyalui hadat épen indulásakor érte a rendelet, ez tehát visszafordult; a bánfi-hunyadi csapat azonban, elébb indulván, már nem vehette a parancsot, s Mariséiig érvén, ott megállapodék, bevárando a gyalui társakat. Ezek helyett azonban más nap virradóra egy tömérdek oláh csapat fogta őket körül. Két kínos napot és éjét tölte itt a maroknyi had, folyton nyugtalanítva az oláhoktól. Végre, látván, hogy hasztalan várnak a

gyalui dandárra, az ellenségen keresztül törni tőkéllek el magokat. Az ifjú Vasváry Pál, a Rákóczy-csapat őrnagya, s a had parancsnoka, ki a múlt évi márciusban oly híressé lett Pesten népgyűlési szónoklataival, a tapasztaltabb Buzgó László századosnak, ki elébb a cs. kir. hadseregben szolgált vala, engedé át a vezényletet. A derék Buzgónak sikerült is végre, bár nagy áldozattal, magát keresztül vágnia; de Vasváry a hegyek közt hagyta 26 éves életét. Miként Kőváry tudósít Teleki Blanka grófhölgy, a jeles honleány, az ifjú szabadsághős testét, a harc viharának elvonulta után, kiváltván, családi sírboltjába tétette örök nyugalomra.

„Ez órától, úgymond Kőváry, a magyarok Jank ellenében folyvást védelmi állásban maradtak; a románok is beérték a requirálás babéraival. Csendesen nézték a bekövetkezett események lefolyását. Sok leégett falu és város siratja e felkelést. .. Jutalmul a felkelt nép kereszteteket kapott... Vezére Jank egyelőre szóbeli kitüntetésekben részesült, s miután vágyait el nem érte, a forradalom után szelíd örütségbe esett; ... most a népnek, mely akkor bálványozá, kegyelet helyett szánalma van számára.”

De nem csak azon meggyőződés, hogy e guerillákként majd összecsoportozó, majd havasaik hozzáférhetlen rengetegekbe vonuló hegyi nép ellen lehetetlen rendes háborút folytatni, vetett részünkről véget minden további hadjáratnak az oláhok ellen; ennek oka még inkább abban feküdt, hogy más felé nagyobb szükségünk volt a hadakra: az oroszok, Paskevics főhadserégével egy időben, Erdélybe is betörték.

Bem mióta arról értesült, hogy a muszka hadak Moldvában és Oláhországban öszpontosítatnak s betörésre készülnek, nem szűnt meg ösztönözni Kossuthot, küldene Konstantinápolyba követséget; Omer basát pedig, az Oláhországban lévő török hadak vezérét, jelentékenyebb ajándékokkal megvesztegetve, ügyekeznek arra bírni, hogy szegüljön ellen az osztrák és muszka hadak betörésének Erdélybe. A következő Kossuthnak különben is szándokában volt, s Beöthy Ödön

a kinevezett követ, már hetek óta várta Brassóban a török útlevelet, mely útját biztosítaná. Nem feledkezett meg a kormány azon eszközökről sem, melyeket a mohácsi vész után beállott korszak történelme legjobb kulcsnak bizonyít a török urak szívéhez. Beöthy egy láda arannyal, s a Görgey által a múlt évben kivégeztetett gróf Zichy Ödöntől elkobzott nagy, gombszerű gyémántokból is néhányval lón ellátva. Beöthy mellé Teleky Sándor és Bethlen Olivér grófok nevezettek követségi segédekül. Ezek, eleve Ibrahim béghez Kinenbe, s tőle Omer basához küldetvén, vitt ajándékaik által teljesen megnyerték e két úr hajlamát s az útlevél mellett nagy ígéretekkel s biztatásokkal bocsáttattak el általok. Kevesebb szerencsével jártak azonban az oláhországi kormánynál, melynél szinte útlevelek végett szólának be. Philippesco belügyminiszter, az oroszok befolyása alatt állván, nemcsak jó indulatot nem tanúsíta, de még útlevelet sem adott követeink számára. A Portához való közeledés ekként meggátoltatván, Batthyányi Kázmér külügyminiszter utóbb gróf Andrassy Gyulát ktildé Konstantinápolyba, ki oda, más utakon megérkezett ugyan, de sokkal későbbben, mintsem hogy ügyünknek még hasznára válhatott volna. Omer basával, mint alább látandjuk, maga Bem is siker nélkül kísérté meg az összeköttetést.

De bár mennyire óhajtották volna is talán különben a török urak, az oroszok betörését Erdélybe, meggátolni nem voltak képesek. A betörés két oldalról készült: az éjszakkelen Beszterczénél, a borgó-prundi szoroson; a délkeleten Brassónál, a törcsvári és tömösi szoroson. Amott Grotenhjelm-tábornok alatt Vatra Dorna bukovinai helysénél 10,500 orosz állott készen a betörésre; s ennek előhadát Urbánnak kiűzött, most Springinsfeld alezredes vezénylete alatt lévő 3000-nyi dandára képezte. A szövetséges császárok betörő hada tehát e részen összesen 13,500 főből állott.

A délkeleti részen Lüders tábornok volt az orosz had vezére, mely 28,000 emberből állott. Az osztrák had, mely

előbb Puchner, utóbb, a Bánságba megkísértett betörésnél, Malakovszki, most Clam-Gallas tábornok parancsai alatt létezett, 11,000 fegyverest számlált. Az összes betörő had tehát e részen 39,000-re emelkedett. Az orosz hadsereg egyik fele a tömösi, másik, kisebb fele a töröcsvári szoros közelében állott jun. 18-kán. Clam-Gallas feladata Ion a vörös-toronyi szoros közelében megvárni, míg a Brassónál betörendő orosz hadak Szebent is megveszik, hogy aztán a Vöröstoronynál ők is Erdélybe nyomuljanak.

Ezen, mindössze 52,500 emberből álló erőnek Bem Erdélyben mintegy 26—27,000-nyi haderőt vethetett ellenébe, mely a betörés idejében a következő állomásokon volt elhelyezve:

Brassónál, Kiss Sándor ezredes vezérlete alatt mintegy 4000 ember, részint a tömösi, részint a töröcsvári szorosnál volt felosztva.

Szebennél s részben a vörös-toronyi szorosnál szinte körülbelül 4000 emberünk örködött Ihász vezénylete alatt.

Hogy a keleti szorosok se maradjanak fedezetlenül, Gál Sándor a székely földön 5000 embert számlált zászlai alatt, melyekkel az ojtosi és gimesi szorosokat tartá szemmel.

Besztercze táján Dobay József alezredes hat ezernyi haddal a borgó-prundi sánczokat és a radnai szorost védelmezé.

A többi, mintegy 8000-nyi sereg részint Fehérvárat tartá ostromzár alatt, részint Zalatna táján a havasi oláhokat hgyelé őrszeggel Inczédi és Beké alezredesek vezénylete alatt.

Bem altábornagy, midőn június első hetében a Bánságból Erdélybe visszatért, erélyesen sürgeté az újonczozást, hogy a magával kivitt s a Bánságban hagyott tizezernyi sereget, ha lehet, a már akkor bizonyosnak tudott orosz betörés megtörténteig helyrepótolhassa. Erre azonban már nem maradt elégséges idő, s összesen csak két zászlóalját, al 33-dikat és 134-diket lehetett még némileg felszerelni. Intézkedéseit Szebenben megtévén, június 8-kán körútra indult, a szorosoknál elhelyezett hídait megszemlélendő. Körútját végezvén

Kolozsvárra ment, hol a nőktől díszkarddal tiszteltetett meg; s Nagy-Váradra utazott, hol 19-kén Kossuthtal kellett találkoznia. Ezen értekezletek egyik tárgyát, miként már fentebb is érintettük, ama viszályok és súrlódások kiegyenlítése képezte, melyekbe Bem egy részről bánásági hadjárata alatt Vécsey tábornokkal, más részről, a Bánóságban s Erdélyben kibocsátott s a politikai igazgatásba vágó önkényes rendeletei miatt, a kormánnyal bonyolódott. Fontosabb volt ennél a másik tárgy, mely, a mennyire tudjuk, a körül forgott, hogy ha a Feldunánál, hol Görgey épen e napokban kezdte meg támadó munkálatait, fegyvereinknek a szerencse nem kedvezne, — mit a már megtörtént szerencsétlen zsigárdi csata után minden esetre számításba kell vala venni, a Tiszánál kellene seregeinket öszpontosítani; hol aztán azoknak fővezérletét Bem venné át. Ez annál sürgetőbbnek tűnt fel Kossuth előtt, mivel Jellasics már egészen a Ferencz-csatornáig nyomult fel. De Bemnek semmi kedve sem volt akár a már ismert erdélyi harcztérről távoznia, hol babérait nyerte, s kénye kedve szerint intézkedhetek; akár más hadvezérekkel együtt működni s olyféle viszályoknak menni élébe, mint a milyenekbe Dembinski bonyolódott volt a tavaszon.

Ezen értekezletek folytában érkezett a hír Nagyváradra, hogy az oroszok Beszterczénél és Brassónál betörték. Bem tehát azonnal visszaindult Erdélybe; de midőn június 24-kén Dézsre ért, már Dobay is ott volt a Besztercze vidékéről elűzött sereggel.

Grotenhjelm már 19-kén megközelítette az erdélyi határokat. Vezetőül Springinsfeld osztrák dandára ment előre s vele Pawloff tábornok négy orosz zászlóaljjal, másfél század lovassággal és 8 ágyúval. A határokra érvén, az osztrákok helyben maradtak, ott várva Grotenhjelm zömét; Pawloff pedig a maga dandárával jobbra az Hova patak völgyébe hatolt s itt két oszlopra szakadva, a nagyobb Radna felé a Szamos völgyébe kanyarodott, míg a kisebb Nagy-Ilova felé nyomult előre. Emitt, az Hova völgyében Sándor őrnagy

volt felállítva egy csiki zászlóaljjal. Előőrsei oly vigyázatlanok voltak, hogy magokat meglepetni engedték. Őrnagyuk erre az egész zászlóaljjal minden ellentállás nélkül Kis-Ilovára hátrált, hol az Hova és Szamos völgyei egyesülnek. A nagyobb orosz oszlop Radna táján talált ellentállásra, melyet Klement őrnagy a 12-dik zászlóaljjal tartott elfoglalva. De Klement sem érzé magát képesnek a csatára a háromszoros orosz erő ellen, s még az nap megkezdé hátrálását a Szamos mentében, hol aztán Kis-Ilovánál Sándor zászlóaljával egyesült. A két zászlóalj itt 20-kán megkísérté az ellentállást; de megnyomatván, folyton harczolva, Naszódig húzódott vissza, onnan más nap Bethlenbe vonulandó. Igaz, hogy a két zászlóalj az Ilova-völgyben az oroszok négy zászlóaljával állott szemben; kétséget mindazáltal nem szenved, hogy erélyesebb parancsnokok alatt sokkal több erőt s ellentállást lett volna képes kifejteni.

A borgói szorost a 31-dik és egy székely zászlóalj Illuczánál védelmező, Damaszkín, Sárosi és Kálnoky őrnagyok vezénylete alatt. Springinsfeld június 21-kén támadta meg Illuczát, hol aztán több órai harcz fejlődött ki. Az osztrák dandárnak folyton sükerrel álltak ellen vitézeink, úgy hogy ez egy talpalatnyi földön sem nyomulhatott előre. Majd azonban két orosz zászlóalj is segedelmökre jött, melyek a hegyeket megmászván a mieinket hátmögül fenyegetek. Zászlóaljaink ennél fogva a borgói sánczokba vonultak vissza.

E sánczokat 22-kén reggel Grotenhjeml zöme hét orosz zászlóaljjal s az osztrák dandárral támadta meg. Dobay alezredes épen nem akadályozta az ellenség kifejlését; de midőn tényleg megtámadtatott, vitézül védte magát különben gyöngesánczaiban négy zászlóaljával. A védelem mindazáltal csak addig lön lehetséges, míg a muszkák a magaslatokat jobbról s balról meg nem mászták. A mieink ekkor élénk kereszt-tűzbe fogatván s hát mögül is fenyegettetvén, kénytelenek lettek mintegy három órai védelem után a sánczokból ki — s Beszterczén keresztül Bethlenbe vonulni, hol aztán a radnai

völgyből hátrált zászlóaljakkal egyesülvén, a dézsi sánczokban készültek ellentállásra. De az ellenség nem nyomult előre; Grotenhjelra, be akarván várni, míg Lüders betörésének sikeréről hírt vesz, Borgónál maradt, előőrseit Jádig rendelvén ki.

Bem 24-kén Nagyváradról visszatérve, Dézsnél találta Dobay seregét, ki ellen haragja, az erélytelen védelem s nagy hátrálás miatt, mint mondják, oly hevesen felforrott, hogy őt hadi törvényszék elébe akarta állítani. Más nap tüstént visszaindult az orosz tábor felé; ez éjét Somkeréken, a következő Beszterczen tölte s 27-kén Lád és Borgó közt találkozott a jöttének hírére elejébe nyomult ellenséggel. A csata délelőtti 11 órától mind estig hevesen folyt, elébb ágyútűzzel majd rohamokkal. Estenden Bem a muszkák jobb szárnyát oldalba ügykezett fogni; de a kísérlet meghiúsult, mire Bem zászlóaljait Jád mögé, Grotenhjelm a magáéit Borgóra vonta vissza.

Június 28-kán Bem Wallendorfnál állítá fel hadait, nem ugyan azért hogy támadjon, hanem hogy készületlen ne legyen, ha megtámadtatnék. Meggyőződván, hogy a több mint kétszerte számosabb ellenséget gyöngye hadával, mint óhajtá, Bukovinába vissza nem űzheti, a múlt napi harcz után rögtön erősítésekért küldött a székely földre, s ezek megérkezéig támadni nem, csak védeni akarta magát, ha megtámadtatnék. És nehogy ez esetben a szász-régeni úttól, melyen az erősítésnek érkezni kell vala, elvágassék, hada javát jobb szárnyán állítá fel. Az orosz vezér azonban hihetőleg sejté Bem tervét, s délután egy óra tájban táraadást intézett. Bem több óráig ugyan, de csak védőleg folytatá a harczot; s megelégedvén azzal, hogy zászlóaljai az ellenség több rohamát visszaverték, estenden, a tekéi utón a székely föld felé húzódtott vissza, a hátvédet, mint mindig, úgy most is, maga képezvén ágyúival. A muszkák egészen Sófálváig kapkodták a hátrálókat; itt azonban Bem ágyúival előre rugaszkodván, azokat egy domb mögé rejté, s onnan oly szörnyű golyózappal fogadta a hadai után nyomuló muszkákat, hogy ezek rögtön

megfordulva, véget vetettek az üldözésnek. A szeredfalvi hídnál ezután, melyet részben felszedett, erős őrséget hagyván, többi hadaival Tekére ment, ott várandó be az érkező segélyt.

Jött ugyan Szász-Régenből némi had, de alig több, mint a mennyivel a veszteségek által megfogyott seregét ismét 6000-re egészíthette ki. Bőségesebb segély helyett, azon jelentés érkezett hozzá, hogy a muszkák, kik Brassónál betörték, mint mi is mindjárt elbeszélendjük, mindenek előtt a székely földet akarják meghódítani. Meggyőződván ebből, hogy több segélyre számot nem tarthat, júl. 1-jén hadával ismét Besztercéé felé indult, hol aztán állomást is foglalt, előőrseit Walendorfra küldvén.

Itt veszteglett a sereg tovább egy hétnél; mert Grotenhjeml nem mozdult Borgóról; Bem pedig meggyőződött, hogy amannak kétszerte számosabb serege ellen sikerrel nem működhetik. Ő maga levél- és nyilatkozvány-írással foglalkodék. Emevvel a muszkák betörése miatt megfélemlt népet akará bátorítani s lelkesíteni az elszánt ellentállásra, minek biztos sükert ígért, ha a nép magát férfiasan viseli. júl. 3 kán egy kiáltványában hirdeté, hogy a muszkákat a borgói szorosba zárta; más hadai Brassó felé vannak útban, hogy az ott betört ellenséget nyomják vissza. Két nap múlva egy más kiáltványt bocsáta ki, avval biztatván a nemzetet, hogy az orosz hatalom koránt sem oly nagy, mint közönségesen hiszik; hogy Oroszországban forradalom van készülöben, mi ha kiüt, a muszka hadak mind visszahivatnak. Kelljen fel tehát a nép; védje magát addig is minden erejéből; úzze vissza az ellenséget Oláhországba, hol szinte felkelés készül ellenök stb.

Úgy látszik, Bemet, mióta a Bánságból visszatért, néhány forradalmi szellemű oláhországi román környezé, kik vele elhitették, hogy a muszka pártfogást megunt szabadelvű párt nagyon hajlandó volna a felkelésre, ha Erdélyből, vagy épen Omer basától támogattatnék. E napokban a basához is írt egy újabb levelet, melyben Őt mindenkép ösztönzé a muszkák megtámadására, egyebek közt avval is kecsegtetvén őt,

hogy mihelyt ezeket maga Erdélyből kiveri, azonnal egy kirándulást teend Oláhországba. De gondolkodott ennél hatékonyabb eszközökről is. A basáshoz már a Bánságból is írt vala levelet, s mivel arra még nem vett választ, úgy hívé, hogy őt az oroszok vesztegették meg. Sürgetve szólítá fel tehát újabban is Kossuthot, küldene a töröknek mennél elébb valamely jelentékenyebb ajándokot. Kossuthnak egyébiránt, kitől némi hadaknak Jellasics ellen a Tiszához küldése iránt e napokban újabb sürgetéseket vón, határozottan kijelentette, hogy az lehetetlen, magának sem lévén annyi ereje, mennyire a muszkák ellen szüksége volna.

A bátor, sőt vakmerő hadvezér azonban még koránt sem veszté el reményét a győzelemre, ha idején gyűjthet annyi erőt, hogy akár Grotenhjelmet, akár Lüderst külön megverhesse. Hosszú, sükeretlen várakozása után a segélyre, meggyőződött, hogy itt, Besztercze táján, nagyobb erő összpontosítása már nem fog sikerülni: elhatározta tehát magát, hogy ezt a székely földön, vagy általában a déli részeken kísértse meg. E végett júl. 10-kén három ezernyi dandárt Beszterczo mellett hagyván, a többivel maga a székely földre indult. De még Sófálváig sem haladt, midőn hírét veszi, hogy a muszkák Besztercze ellen mindenfelől mozgásban vannak; onnan tehát visszaindult.

Az elmúlt napokban Bem tétetett ugyan némi csatározásokat, de a muszkák, megelégedvén azzal, hogy minden támadást visszavertek, részökről nem léptek ki a várakozó állásból. júl. 9-kén azonban Grotenhjelme rendeletet vón Paskevicstől, hogy miután a fő hadsereg Miskolczról előre nyomul, ő is komolyan fogjon a támadáshoz. A muszka tábornok ennél fogva 10-kén egész hadával felkerekedett Borgórol, s míg egy dandárt a dézsi út elfoglalására oldalt küldött ki, maga a Beszterczenél lévő magyar hadat támadta meg. Ez, mint tudjuk, most csak 3000-re olvadván, gyöngébb volt, mintsem hogy sokáig ellentállni bírt volna az oroszoknak. Némi ágyúzás után tehát hátrálni kezdett. Bem még elég

korán visszajött ugyan, hogy a csatát helyreállítsa; de a győzedelmet ő sem bírta kiragadni az ellenség kezéből és Szeredfalvára vonult vissza. Itt aztán mintegy 3000 embert hagyván Damaszkín alatt, a többivel maga M.-Vásárhelyre indult. Damaszkín a megfogyott haddal természetesen még kevesbbé állhatott ellen az oroszoknak, s 16-kán nagy erővel támadtatván meg, Szász-Régeribe vonult dandarával. Ut közben találkozék Inczédyvel, ki, Bemtől küldve, 2000 embert hozóit segedelmére. De ez már mit sem fordíthatott az ügyek állásán, s Inczédy Damaszkínnal együtt Szász-Régenbe húzódott. Grotenhjelm is 17-kén meg visszavonta seregét Beszterezéhez, mert a délszakon betört muszka hadak még mind nem haladtak annyira elő, hogy Ő is tanácsosnak látta volna a tartományba belebb nyomulni. — Ideje azonban, hogy róla mi is Brassó tájára fordítsuk elbészélésünket.

Lüders tábornok 28 ezernyi seregével márjun. 18-kán öszpontosítva állott Oláhország határai közelében a sinai kolistornál, szemközt a tömösi szorossal, míg Engelhardt tábornok Rukar mellett egy kisebb osztálylyal a töröcsvári szoros ellenében foglalt állást.

A tömösi szoros háromszoros sánczolat által volt megerősítve; az első közvetlen a határszélen, az út legmagosabb pontján; a másik a veszteglő ház sFelső-Tömös helység mellett; a harmadik Alsó-Tömösnél, hol az út meredek sziklafalak közt legkeskenyebbre szorul. A mintegy négy ezernyi hadnak, mely Kiss Sándor ezredes alatt a két szorosban őrködék, nagyobb fele a tömösiben létezett.

Dyk tábornok, Lüders előhadának vezére, 8 zászlóaljjal, 16 századdal s 16 ágyúval, 19-kén reggel 7 óra tájban támadta meg az első, gyönges sánczokat, melyekben s melyek környékén az erdőben Szabó Nándor vezénylete alatt 1500 székely volt elhelyezve. A harcz egy ideig ágyú- s kézi fegyver-tűzzel folyt; a védelem azonban, mint a veszteség csekélyisége tanúsítja, sem hosszú sem erélyes nem volt: az őrség egy pár

roham visszaverése után a második sánczolatba, innen pedig még rövidebb ellentállás és Felső-Tömös felgyújtása után, két óra tájban a harmadik sánczolatba vonult. Az oroszok ez napon elégelve a két sáncz megvéételét, a másodiknál megállapodának.

A harmadik sánczolat ellen Alsó-Tömösnél, Lüders 20-kán 14 zászlóaljat, ugyanannyi lovas századot s 34 ágyút tőn mozgásba, melyet Kiss Sándor mintegy 2500 gyaloggal s öt ágyúval védelmezett. Mivel a sánczok itt egy kis erődre támaszkodának, a védelem is hosszabb s erélyesebb lön. A mieink a szorostól jobbra s balra a magaslatokat is elállván, élénk tüzet szórtak az ellenségre; a sánczokból pedig annak több rohamait visszaverték. Lüders ugyanakkor, midőn a fő-támadást intézé, a balszárnynon, hol a hegység hozzáférhetőbbnek mutatkozott, két zászlóaljat, ugyanannyi kozák századot két ágyúval a sánczolat megkerülésére küldött ki. De ezeknek minden kísérleteit megghiúsíták a magaslaton alkalmasan elhelyezett puskásaink, s a természeti akadályok, melyek őket végre is visszatérésre kényszerítették. Az oroszok most, mivel a sánczok előtt is makacs ellentállásra találtak, jobb szárnyukon küldenek ki egy más megkerülő csapatot. Míg azonban ezek a meredek hegyeket megmásztak, a sánczoknál folyton pusztítólag foly a harc. Kiss ezredesnek egy golyó lovát ejti el, egy másik karját lövi át, egy harmadik czombjába fúródik, mely eszméletétől is megfosztja őt. Mire magához jő, a sánczok megkerülésére kiküldött ellenséges csapat is célját érven, körülfogással fenyegeti balszárnnyunkat. Ezen esemény tarthatatlanná teszi a sánczokat. Kiss, magát lóra emeltetvén, jelt ad a visszavonulásra; mit aztán a megkerülő csapat oldaltüze rendetlen futássá változtat. Az öt ágyú odaveszett. Kiss Sándor sebe miatt gyorsan nem haladhatván, a sánczokon betört kozákok foglyává lön. Utóbb Csernoviczba vitetett; hol a haza bukásáról értesülvén, hír szerint, sebei kötelékeit letépte s elhala. A futamlókat Szabó csak Prásmárnál lön képes összeszedni. A létszám mintegy háromszázzal

fogyott meg, kiknek egy része fogolylyá lón. A muszkák vesztesége holtak és sebesekben 163 emberből állott.

A futamlókkal, kik Brassón keresztül vették utjokat, a kozákok is betolakodtak a védetlen városba. A fellegrát két század gyaloggal s hat ágyúval Szidlovszki lengyel más napig iartá, ki, midőn az ellenség betolakodék, nehogy muszka kézre kerüljön, föbe lőtte magát. Az őrség fogságba esett.

A töresvári szorosnál, hol Engelhardt tábornok 20-kán kezdte meg a támadást, az őrség mindaddig ellentállott, míg a tómsi szoros elestének hírére nem vette. A beállott éjen aztán visszavonult a tarthatatlanná vált erődből. Engelhardt 21-kén minden akadály nélkül bevonulhatott Rozsnyóra, s tette magát Brassón a többi oroszokkal összekötésbe.

Lüders Brassóba beülvén s a száz hatóságokat helyre-állítván, mielőtt terv szerint Szebennek iudulna, szükségesnek látá, háta raögét a székelyek ellen biztosítani, s e végett a székelységet lefegyverezni, ha ellentállna, megtörni. E mütétei végett két hadosztályt küldé be a székely földre: egyiket a Moldvában hagyott hadakból az ojtosi szoroson; másikat Brassóról Prásmáron keresztül. Emez Hasford tábornok alatt hét zászlóaljából, egy ezred lovasból s 12lövegből; amaz Lein ezredes alatt négy zászlóaljából, némi kozákságból és szinte 12 ágyúból állott.

Gál Sándor ezredes alatt öt ezrenyi sereg állott fegyverben Háromszékben és Csikszékben. Ő az oroszok betörésének hírére Csik-Szeredán őszpontosította egész hadát. Ilasfordnak csak Háromszék határain, az Olt mellett volt némi csatározása a tómsi szorostól visszavonult Szabóval, ki aztán szinte Gál Sándorral egyesült. A muszkák jun. 25-kén mind a két felől gátolatlanul mentek be Kezdi-Vásárhelyre, melyet hadainkkal a lakosság nagy része is oda hagyott; s nem volt egyéb dolguk, mint megrontani, elpusztítani az ágyúöntödét, gyutacsgyárat és a lőpor-malmokat, melyeket a derék háromszékiek a múlt téli hősies önvédelmek alkalmával Gábor Áron

vezetése alatt állítottak fel. A hónap végén, azt hívéen, már nincs több ellenség a székely földön, visszatértek Brassóba.

Lüders, ki idő közben kozákjaival Háromszék nyugoti részeit is egészen Szepsi-Sz.-Györgyig és Miklósvárig bekalandoztató, mivel ellentállásra ezek sem találtak, a székely földet teljesen meghódoltnak tartván, iiadait Szeben felé kezdte előretolni. Engelhardt, ki az előhadat képezé, Fekete-halomról már Sárkányig haladt, hol azonban őt egy újabb parancs megállítá.

A háromszékiek most sem tagadták meg magokat. A kivonuló muszkák nyomában ismét fegyverben álltak; Gál Sándor is levonult Csik-Szeredáról, s midőn Lüders e mozgalmakról júl. 1-jén értesüle, ő már Kökösnél állt hadával az Olt hídjánál.

Lüders látá ebből, hogy Brassót mind addig nem hagyhatja hátában, míg a székelyek megtörve nincsenek s egy erős had nem marad Brassóban. Terv szerint Clam-Gallas altábornagy osztrák seregének csak akkor kell vala benyomulni a vöröstoronyi szoroson, midőn a muszkák már Szebenben lesznek. Lüders most elállott e tervtől s Clam Gallast Brassóhoz rendelé, s míg megjöne, újabb hadjáratot rendelt Háromszékbe.

Azt hívéen, hogy ott csak a felkelt nép mozog, júl. 2-kán Adlerberg tábornokot egy dandárral küldd ki az Olt folyamhoz. Adlerberg a Kökös hídjánál találkozott Gál Sándor előhadával, mely kevés csatározás után a sereg zöméhez Uzonra hátrált. Adlerberg ide is követé azt. Itt azonban Gál oly vitézül fogadta Őt, hogy egy makacs csata után visszavonulni kényszerült, s a még nagyobb veszedelmet csak az által kerülhette el, hogy a Sz.-Péternél tartalékban lévő másik dan dárral egyesült.

Az orosz vezér, látván, hogy ilyféle apróbb hadjáratokkal nem érhet czélt, júl. 4-kén végre maga túlnyomó erővel indult meg Háromszékre. A közepen 12 zászlóalj három üteggel nyomúlt Uzon felé, hol Gál Sándor táborozék; bal szárnya,

egy ezred lovasság, föladatul nyerte, az Olt bal partján a magyarok hátába kerülni; míg a jobb szárnyak a Fekete-Ügy folyó bal partján bárom zászlóaljjal s némi lovassággal a mi-einket oldalba kell vala fognia. Gál azonban értesítve volt az ellenség nagy erejéről, s annak közeledtére Szepsi-Szent-Györgyre vonult vissza, üzetve a muszkák bal szárnyát képező lovas ezredtől. Gál itt, hogy az üldözésnek véget vessen, az Olt balpartján harczrendbe kezdé állítani gyalogságát; huszárainak pedig a muszka lovasság ellen rohamot parancsolt. De a lehangolt seregbe már befészkelte magát a viszály szelleme. A lovasság és tüzérség parancsnokai a gyalogságot cserben hagyva, folytaták hátrálásukat; minek következtében a magára maradt gyalogság nagy veszteséget szenvedett a soraikba vágó muszka lovasságtól. Gál csak nagy bajjal lón képes a folyamon átvezetni megkuszált hadait. A folyamon túl, melynek hidja lerontatott, nem üzetvén, Olt-Szeménél seregének rendezéséhez fogott, eltökélve, hogy ellentállás nélkül nem hagyja bejutni a szoros útba, mely onnan Csikszékbe vezet, a netalán ellene nyomuló ellenséget. De a seregből már elszállt a jó szellem. Szilágyi alezredes az engedetlenek élére állva, a nép nevében tiltakozik a megállás ellen; mások Szabó Nándort akarák vezérnek kikiáltani, s mindnyájan a hátrálást sürgetve, s nem hajtván többé Gál parancsaira, Csikszeredára siettek. „De Gál Sándor, — mond Kőváry — a vele maradt 200 gyalog s 30 lovas tiszttel és közlegényekkel gyáva futás helyett a Mitács szorosán megállt; néhány ágyút a Nyerges szorosára küldött. Móricz Sándor derék utászkaris százados közreműködése mellett elmondhatá, hogy e pár száz emberrel inkább utolsóig elvérzik, mintsem aCsikba vezető két szorost a muszkáknak feladja. Itt állt Gál Sándor, közlegénykép az előőrson, míg pártos tisztjei, két alezredes, 14 őrnagy.... Csik-Szereda várába vonták magokat s táblabíráskodtak. E leverő helyzetben találta őket Bem, július 6-kán.... Szörnyű haragra gyúlt. Gál Sándort. ... a vezér-

ségben meghagyta, a szakadást indító alezredek s két őrnagyot elfogatá s hadi törvényszék elébe állíttatta.”

E megrettenés a nagyobb számú ellenségtől, e lehangoltság s engedetlenség, mely a székely hadakban elharapódzék, volt, úgy látszik, oka annak is, hogy Bemet szokásos gyors működése helyett, július eleje óta szinte két hétig tétlennek, tétovázónak láttuk Besztercze előtt. Midőn végre meggyőződött, hogy személyes jelenléte nélkül a székelyekkel nem boldogul, 11-kén, mint említők, Damaszkint Szeredfalvánál hagyva, pár ezernyi haddal Maros-Vásárhelyre ment. Jelenléte itt új lelket öntött a lehangolt népbe és hadakba. Minden rendelkezésére álló csapatokat magához vonván, pár nap múlva Csik-Szeredára ment. Itt vette júl. 16 kán Kossuthnak 9-kéről kelt levelét, melyben ez, közölvén vele a dolgok állását a Feldunánál s a többi harctéereken, így ír egyebek közt: „Vérző szívvel bár, de szilárd meggyőződéssel ki kell mondanom, ha az őszpontosítás gyorsan megtörténik, egész tartományokat, sőt az ország négy ötöd részét kész vagyok feladni. Mert úgy megverjük az ellent s azt megvervén, az elveszett tartományokat magoktól visszacapjuk. De ha a fő erőnk szétveretik, a nemzet elvesz s a tartományok mit sem használnak. Óhajtom azért, hogy ön, altábornagy úr, egész seregével jőjön ki Erdélyből, egyesüljön a többi hadsereggel s vegye át a főparancsnokságot: úgy *tour-à-tour* megverjük elleneinket s visszanyerjük a — világszabadságot. Ha ez nem lehet, félek, hogy tizennégy nap alatt egy catastropha történik.” Felhívja aztán őt, válaszoljon gyorsan s határozottan, hajlandó-e s mely feltételek alatt elfogadni a fővezérletet?

Kossuthban e hangulatot a Komárom körüli balesemények s Paskevicsnak Miskolczról végre megkezdett előnyomulása ébresztették.

Méltán kérdezhetni azonban, hogyan hihette ő, hogy az ügyek veszélyes állapotába bármi kedvezőbb fordulatot is hozhasson azzal, ha Bem egész seregével kijő Erdélyből? Mint tudjuk, most már csak az alsó Tisza és a Maros vidéke

lehetett a tér, hol seregeink összpontosuljanak. De ha Bemnek sikerülhet is egész hadával kijőni Erdélyből, vajjon nem kellett-e feltenni, hogy a muszkák, kik előtt e kivonulást elrejtetni nem lehetett, szinte utána fognak nyomulni? Ezen esetben pedig seregünk egy részről Lüders, más részről Paskevic által nyomatva, még kevesebb sikerrel fogna megállhatni a három annyi erő ellenében. De ha Bem az Erdélyben lévő orosz hadakat megelőzi is néhány nappal a Tiszánál s Marosnál, hogy az itt lévő sereggel egyesüljön: lehetett-e arra alapos reménye, hogy az ekként egyesült magyar sereggel, melynek száma mindazáltal így sem haladta volna meg az 50—60 ezret, képesebb legyen megküzdeni Paskevicnak száz ezernyi fő seregével, mint volt Erdélyben az egymástól messze működő két orosz sereg valamelyikével? Meggondolván azonban, hogy Bem meg Erdélyben sem volt képes csak annyira is összpontosítani a maga hadait, hogy Grotenhjelm 12—13 ezernyi seregét, ha nem nagyobb, legalább számára nézve egyenlő erővel támadhassa s verhesse meg: már maga az is kivihetetlen vala, hogy Bem a kivonulás és a tiszai seregekkel való egyesülés végett összpontosíthassa az erdélyi hadakat. Ezeknek nagyobb része székelyekből áll; tudjuk pedig, hogy a székely embert általában sem volt könnyű, akkor pedig, mikor hazájában ellenség dúlt, épen lehetetlen vala kivezetni határai közül.

Jól tudta ezt Bem maga s azért ő figyelembe sem véné Kossuthnak ezen felszólítását, egészen más gondolatokkal foglalkodék. Szívósan ragaszkodva azon hitéhez hogy, ha ő egy sereggel Moldvába, az oroszok háta mögé tör, ezek hadaik nagyobb részével Erdélyből kivonulnak; bizván abban is, hogy Omer basát az ő betörése szinte ellentállásra ösztönzeni: eltökélte magát, hogy mihelyt a Csik-Szeredán összegyűjtött mintegy 15 ezernyi hadával egy csapást sikerülend mérnie a Brassónál álló ellenségre, maga valamelyik szoroson, a körülmények szerint, csakugyan betör Moldvába vagy Oláhországba. E szándékát tehát Kossuthnak, a 17-kén, hozzá

írt válaszában tudtára adván, újra ösztönte őt, küldene men-
nél előbb valamely jelentékeny ajándékot Omer basához. Ha,
úgymond, e terve sikerül, akkor neki is lehetségessé válan-
dik hadaival kimenni a Bánságba. Mi a fővezérletet illeti: ő
azt csak azon esetben volna hajlandó átvenni, ha az ország-
gyűlés őt két hónapra dictatori hatalommal ruházza fel; nem
kéri ezt több időre, mert, úgymond, meg van győződve, hogy
ama feltétel alatt ennyi elégséges lesz arra, hogy a magyar
földet minden ellenségeitől megtisztítsa. — Valóban, megfog-
hatatlanul vérmes remény egy ily tapasztalt vezérben! —
annál meglepőbb, hogy Erdélyt, hol valóban dictatori hatal-
mat gyakorlott, három hét leforgása előtt végkép elvesztette.
De mielőtt akár Bemnek e tervezett hadjáratát Oláhor-
szágba, akár Lüdersnek, mint mondók, Szeben felé megkez-
dett előnyomulását elbeszélnek, Magyarországra kell ismét
visszatérnünk, hogy lássuk, mit mívelt, merre járt ott fő
hadseregünk, miután Komáromból elvonult; mit tón s hol
ütötte fel székhelyét a kormány, midőn azt a Buda felé kö-
zelgő osztrák sereg a fővárosból kiriasztotta.

TIZEDIK KÖNYV.

SZEGEDEN.

ELSŐ FEJEZET.

Hadi munkálatok a Tisza jobb partján.

Mióta Görgey június 30-kán kelt levelében a kormánynak kijelentette, hogy a fővárost az osztrák sereg ellen többé nem fedezheti, s még inkább mióta a kormány hadösszpontosítási parancsait félre vetve, az engedetlensége s pártoskodása által támasztott viszályok közt a győzelem reményét is mindinkább megcsökkentette: a kormánynak s ájul. 2-kán ismét megnyílt országgyűlésnek nem volt többé maradása a fővárosban.

Az országgyűlés a júl. 2-kán tartott tanácskozmányban értesülvén az ügyek szomorú állapotáról, a kormány indítványa szerint, mint fentebb említettük, Szegedre tette át a maga s a kormány székhelyét. És, ha nem is oly hanyathomlok sietséggel, mint az év első napjaiban, azonnal megkezdődött a költözködés a fővárosból.

A papírpénz-sajtókat Duschek pénzügyminiszter, mindjárt az első napokban leszállíttatá Szegedre, hogy azok ott, a várban elhelyeztetvén, mihamarább megkezdhessék működéseiket. Mert, — mi sokak előtt megfoghatlannak látszék, s minek okait alább fejtendjük meg, a kormánynak alig volt annyi pénzjegy-készlete, kivált a kisebb jegyekből, hogy folyó kiadásait fedezhesse. E sajnos körülmény azon gondo-

latra vitte a kormányzót, hogy mielőtt a fővárost véglegesen odahagyná, annak lakosai által ily pénzjegyekben kölcsönt írasson alá az állam számára. A szükség kényszerén kívül e finanszszabályt javasolni látszék azon körülmény is, hogy mióta az osztrák-orosz hadak betörték s a magyar pénzjegyek forgalma ellen a Feldunánál Haynau, Kassánál gr. Zichy Ferenc császári biztos tilalmat bocsátottak ki, — de kivált mióta a hadi hírek Komárom felől mind aggasztóbban hangzanak, a pénzjegyek mindinkább vesznek beesőket. Még az osztrák bankjegyek irányában is, bár ezeknek szinte nagy volt agiójok, — kivált a nagyobb jegyek 25—30 százalékot vesztenek névszerinti értékökből. Azt hitte a kormány, egy ilyen átlaralkölcsönnek a pénzfolyamra is jótékony lesz a hatása. Reményeiben mindazáltal minden tekintetben csalatkozott. A kölcsön összesen csak félmillió forintot eredményezett; a pénzfolyamot pedig egyáltalában nem javította meg. E pénzjegyekből nagy mennyiség létezett ugyan a polgárság kézében; de ez, részint mivel teljesen bukottnak tartotta már a nemzeti ügyet és kevés napokra nyulónak tekinté a hitelt kérő kormány életét; részint mivel nem hihette, hogy épen minden kárpótlás nélkül szedessék be az osztrák hatóságoktól a magyar pénzjegy: kevesebbet vélt rajta veszteni, azt megtartva, s utóbb az osztrákoknak beszolgáltatva, mint a múlt-kony hatalmú kormánynak kölcsönadva.

E pénzviszonyok s a nyakukra várható katonai kényuralom, melynek súlyát a rémnevű Haynau vasvesszeje alatt eleve is még nagyobbnek képeztek, mint a Windischgrätz alatt kiállottét, — általában komor hangulatba helyezték a polgárságot. A még csak pár héttel elébb élénk utczák, mihelyt a költözködők zaja elhangzott, csöndcsekké váltak. A közel súlyos jövő miatti aggodalom Ieköté, elnémitá a nyelveket. Legfőlebb az árusok s vevők közt támadt a pia ezokon és boltokban zaj, hallattak szitkok a pénzérték csökkenése következtében beállott nagy drágaság s az apróbb pénzjegyek hiányából eredt felváltási nehézségek miatt.

Kossuth, ki részint azon hírek következtében, hogy az osztrák had komáromi elsánczott táborunkat már túlszárnyalta, B annak egy osztálya Buda felé nyomul, biztossága tekintetéből; részint hogy Perczellel, ki által Czeglédnél egy hadtestet szerveztetett, a hadi ügyek felett személyesen értekezék, már 2-kán elhagyta a fővárost, — egy párszor jobbára csak azért jött oda vissza néhány órára, hogy annak levert hangulatát némileg emelje. E végett, nem is oly pompával, mint június 5-kén, hanem gyalog haladt keresztül az utczákon az indóháztól szállásáig. De ennek sem lón semmi hatása. Ujjongó néptömeg helyett csak egy csoport utczai suhancz s gyermek kíséré őt mentében. A főváros tekintete mindenkép nagyon szomorú volt.

Kossuth még utóbb is néhány napot töltött Czegléden, jobbára a haza védelmével, hadi ügyekkel foglalkodva. E munkásságával azonban egyáltalában nem volt megelégedve a két fejű fővezérlet. Mészáros, mint engedékeny, gyöngé jellem, Dembinski, mint idegen, s kit különben is csak Mészáros akarata tett részesévé a fővezéri hatalomnak, gyöngébb tekintélyek voltak Kossuth előtt, mintsem hogy őt visszatarthatták volna attól, hogy a hadi tervekben, a hadseregek mozdulataiban az ő tudtok nélkül is, sőt kiadott rendeleteik ellenére ne intézkednék, legfőlebb Perczeit, kivel most nagy egyetértésben volt, vonván be terveinek, rendelkezéseinek titkaiba. Mióta Jellasics a Bácskában a Ferencz-csatornáig felnyomult, Szeged egy napig sem volt biztosítva támadása ellen. A bántól kellett tehát mindenképp előtt megszabadítani az alvidéket. A fővezér ez okból Wysocki és Dessewffy tábornokok hadtestét Hatvanból, hol az a muszkákat tartá szemmel, Vetter altábornagy bács-bánsági hadseregéhez rendelte le, hogy ez Jellasicsot mennél elébb megvervén, a többi hadakkal is mihamarább a muszkák ellen fordulhasson. Kossuth azonban e hadat, midőn Nagy-Kőrösrol Bács felé indulóban vala, visszahivatta és Perczel rendelkezése alá helyezte. Mi több, midőn értesült, hogy Cseodajeff egy hadosztálylyal Tokajnál a Tiszán átkelt

s Debreczent megszállta, Perczel egész hadseregét e muszkák ellen indítá, egyszersmind a Tiszán túl lévő valamennyi hadakat parancsai alá rendelvén; és mind ezt Mészáros tudta s megegyezte nélkül, bár ez, midőn a fővezérletet Dembinskivel elfogadta, feltételül tűzte ki, hogy a hadmozdulatokba, megegyeztük nélkül a kormány ne avatkozzék. Ekként tényleg Perczel lőn a fővezér, s ki e tisztet névszerint viselé, Mészáros, csak utólagosan, azon megjegyzéssel lőn értesítve ezen intézkedésekről; hogy „tekintve a hazai körülményeket, tenne félre minden susceptibilitást s nyugodnék meg rendelkezéseiben.”

Úgy látszik, Kossuth csak azért mulasztá el mindezekre nézve egyetértőleg intézkedni a névleges fővezérekkel, mivel ezektől végkép menekülni vágyott, s ez okból szándékosan kereste az alkalmat, hogy őket lemondásra indítsa. Mióta ugyanis Perczellel Czeglédén több ízben tanácskozott, erősen elhatározva látszék lenni saját kezeibe venni a fővezérletet, nem ugyan a harcok, hanem a hadsereg mozdulatai s az összes hadviselés iránya intézésének tekintetében.

A két öreg urat Kossuth rendelkezései csakugyan türelmetlenné tették. Júl. 9-kén estve Szolnokon e miatt közöttök heves szóváltás fejlett ki. Dembinski indulatosan kelt ki a kormányzó kétszínűsége ellen; Mészáros pedig, bár csöndesebb vérrrel, ajánlá neki, gondoskodnék új fővezérről. Forma szerint azonban még egyikök sem mondott le, talán csak azért, mivel az előrehaladt éj véget vetett a vitának; más nap pedig azt nem lehetett tovább folytatni, mivel Kossuth éjjél után oly híreket vévén, hogy Árokszállás és Jászberény körül kozákok portyáznak, még azon éjen odahagyta Czeglédet.

Az oroszok ez alatt, mint tudjuk, három napi megszállás után júl. 6-kán Debreczenből kimenvén, az egész Tiszántúlról visszavonultak; minek következtében Perczel is a Tisza jobb partjára tért vissza hadaival. Kossuth pedig július 12 kén Szegedre utazott. A város polgárai, daczára a haza szomorú körülményeinek fényesen, mondhatni, lelkesedéssel fogadták őt, mintha magokat, városukat is biztosítva hitték volna az ő

jelenléte által. A lakosság nagyobb része az utczákon s téres piaczkon fel s alá hullámozva várta őt, a örömrivalgással kísérte szállására a megérkezőt.

Estve fáklyatengerrel jelent meg a nagy téren szállása előtt, s egy szónok lelkes szavakban üdvözlé őt a polgárság nevében. Kossuth erre válaszolva, ismét egyikét monda el azon fellengző beszédeinek, melyek hatásukat soha sem tévesztek el a nép szívében. Monda egyebek közt, hogy a kormány azon reményben választá Szegedet a maga székhelyül, a hadmunkálatok középpontjául, hogy e városból sugárzand ki *Európa szabadsága!* — Mennél kétségbeejtőbb állapotban volt a haza, most is, mint a 9-kéről Bemhez irt levelében, annál ábrándosabb reményeket nyilvánított tolla s nyelve. De ezen nagy szavaknál, melyek minden gondolkodóban csak azon gondolatot ébresztették, hogy a nép pusztá megnyugtatására vannak számítva, sokkal nagyobb hatása volt azon szavainak, melyekben kijelenté hogy, „ha találtatnék valaki, ki a hazát nagyravágyásának áldozatává —, s e végett magát a nemzet urává tenni, dictatori hatalomra vergődni törekednék, azt saját kezeivel gyilkolná meg, hogy a hazát megmentse.”

Görgey nevét nem említé ugyan beszédében; de a hallgatók nagy része teljesen megérté a célzatot s megdöbbsent annak hallására. A kormány az utósó napokban semmi hírt sem vévén Görgey céljairól s mozdulatairól, a feldunai se-regről igen keveset közölhetett a közönséggel; a viszályokról pedig, melyek közte s Görgey közt léteztek, nehogy azok még inkább elmérgesedjenek, a szakadás öregbüljön, mélyen hallgatott. A legmélyebb aggodalommal érté tehát most a polgárság s a városba mindenfelől összegyűlt képviselők s más hazafiak nagy tömege, mit eddig, ha sejtett is talán, nem akart teljesen elhinni: hogy a kormány s a főhadserg vezérlete közt ily súlyos viszály létezik, s hogy a nyert győzelmeiért a hazában annyira ünnevelt Görgey a haza szabadságával, üdvével ellenkező tervek s célokról vádoltatik épen az által,

kiről azt hitte, hogy szívvére semmiért sem buzog melegebben mint a haza javáért, megmentéséért. E fölfedezés leverőleg hatott a hallgatók értelmesebb tömegére, inert minden reményüket elvesztették, hogy e belviszályok közt meg lehessen még menteni a több százezernyi hadaktól megtámadott hazát.

Kossuth azonban e gyanút s vádat Görgey ellen most még annyival is inkább indokoltnak érzé, mivel Görgeytől azon levele óta, melyben ez a hadügyminiszterségről lemondott, s magát a sereg által választott hadvezérnek írta alá, sem ő, sem Mészáros fővezér egyáltalában serami tudósítást nem vett a seregről s annak mozdulatairól; Görgey úgy viselte magát, mintha azontúl semmi összeköttetésben nem akart volna állni a kormánynyal; Kossuth pedig ebből azt következtette, hogy ő valóban el akar szakadni a nemzet ügyétől. Kossuth oly annyira semmit sem tudott azokról, mik a feldunai seregnél történnék, hogy, például, 9-kén azt írta Bemnek, hogy e sereg „Vácztól Hatvan felé van útban”; pedig akkor Görgey még mind arról gondolkodott, hogy Komáromból az ellenségén keresztül törve, a dunántúli országrészbe teszi át a harczterét, s ott a kormánytól függetlenül működendik. Kossuth e tudatlansága a sereg állásáról még 16-kán is folyton tartott. „A felső sereg, írta e napról Bemhez, még mindig Komáromnál áll”; s csak néhány nap múlva esett értésére a tiszai sereg kémei által, hogy Görgey Váczig előrenyomúlt, ott csatázott; de onnan merre vette útját, ismét sokáig senki sem tudta Szegeden; csak az volt kétségtelen, hogy Vácznál nem törhetett keresztül, s nem ment Hatvan felé. Kossuth ugyan több felé küldött ki kémeket s futárokat; de ezek vagy épen nem, vagy igen későn, vagy csak azon hírrel tértek vissza, hogy az ellenséges hadakon keresztül nem juthattak.

Kétségtelen, hogy a kormány helyzetét, intézkedéseit e hosszas bizonytalanság a főseregről mondhatlanul nehezíté. Nagy vigasztalására, nem különben mint megnyugtatóra szolgált ugyan annak híre, hogy Vetter Jellasicsot, júl. 14-kén, Hegyesháza mellett, egy elhatározó ütközetben megverte s a Sajkás-

kerületbe, onnan pedig a Duna jobb partjára szorította; — minél fogva mindenki biztosabban kezdé magát érezni Szegeden: de az aggasztó hírekben sem volt hiány. Ilyen volt egyebek közt az, hogy az osztrákok Budát megszállták, a a láncz-híd padlózatát helyreállítván, a Hatvanig s Váczig előre hatolt muszka sereggel egyesültek; ilyen az is, — mit szintúgy mint Görgey hadjáratát mindjárt elbeszélők leszünk, — hogy Mézszáros és Dembinski Perczel seregének egy részével Túra táján harcot adott az oroszoknak, de veszteséggel kénytelenített visszavonulni. Erdélyből is mindenféle részint aggasztó, részint boszantó hírek érkezének. Ezek egyike volt, hogy a muszkák mind Beszterczénél, mind Brassónál s a székely földön több ütközetben győztek. Másika a kormánybiztos, Szentiványi Károly tudósítása, hogy Bem minden polgári hatóságokat felfüggesztett, a tartományt ostromállapotba helyezte, — mi mindent zavarba bonyolított, s magát Szentiványit is lemondásra bírta. Harmadika magától Bemtől jött, ki örökös pénzsürgetéseivel nem hagyott nyugtot a kormánynak. O, mint már említők, a neki ajánlott fővezérséget is csak akkorra fogadta el, ha előbb Erdélyből ki lesz üzve az ellenség, 8 csak azon feltétel alatt, hogy két hónapig dictatori hatalom adassék kezébe. Ennek megadására nem a legjobb ajánló levélül szolgáltak azon önkénykedések, melyeket magának a tábornok minap a Bánságban a telepítvények, Erdélyben már előbb a sóár, legújabbán pedig az ostromállapot megrendelése körül engedett.

A képviselőket azonban nem kevésbbé mint a nagy közönséget természetesen leginkább a Görgeyről s hadseregéről, s a közte s a kormány közt kifejtett viszályokról szárnyaló hírek foglalkodtaták. Emezeket örömet rejtegeté a kormány, amazokról sokáig senki, maga a kormány sem tudott semmi bizonyost. Ez győzedelmekről, amaz vereségekről beszélt. S maga e bizonytalanság is inkább az aggodalmakat növeszté, mintsem a reményeknek nyújtott táplálékot. Mintegy tíz nap folyt le Szegeden e bizonytalanságban, mielőtt

csak maga a kormány is képes volt volna hitelesebb tudósításokat szerezni az eseményekről; s még akkor is csak hézagosan érkezett hozzá ezek híre. De e szakadozott hírekből is kitűnt, hogy az események oly rohamosan kezdenek lefolyni, miszerint a végbukás közégig s már csak napok szerint számálható a szabad, független, alkotmányos Magyarország élete, íme az események sorozata.

Görgey, miután júl. 13-kán az 1-ső, 3-dik és 7-dik hadtesttel s Görgey Ármin osztályával, mik összesen 45 zászlóaljból, 47 huszár századból és 120 ágyúból, számszerint 28—30 ezer emberből álltak, — Komáromból leindult, útját Váczig minden akadály nélkül folytathatta. Görgey Armin, ki az előhadat képezé s Nagy-Sándor 15-kén érkezett Vácra, s miután az ott tanyázott orosz csapat a mieink közeledtére visszavonult, mind a ketten a Gombás patak mellett, előhadaik pedig a dukai hegyen, Váczról kelet felé egy órányira foglaltak állást.

A Váczról visszavonult orosz csapat Bebutoff tábornok mozlem lovas ezrede volt, előhadát képező a 3-dik hadtestnek, mely Hatvan és Aszód körül áll. Paskevics többi hadtestei a Hatvan-mezőkövesdi országúton léteztek; egy erős hadosztály pedig Tolstoy alatt Jászberény s Nagy-Káta körül volt felállítva.

Rüdiger a 3-dik hadtest parancsnoka, mihelyt értesült, hogy Görgey hadai Váczon vannak, egész hadtestét mozgásba tette e város felé. Sass tábornok hadosztálya, mely a hadtest elohadát képezé, még 15-kén délután Sződre érkezett, s előőrseinket a dukai hegyről elkergette. Nagy-Sándor s Görgey Ármin erre mindjárt előrenyomult és csatározni kezdett az oroszokkal. A csata szerencsével folyt, kivált mióta Leiningen is megérkezett hadtestével s egy pár zászlóaljat az ellenség jobb oldalába tolt előre. Épen ekkor, Nagy-Sándor is visszaverte az ellenség balszárnyát, mely egy nagy lovassági roha-

mot kísértett meg. Az ellenség nagy számú lovassága visszanyomta ugyan huszárainkat; de ütegeinktől oldalba fogatván, tetemes veszteséggel kénytelenítetett visszaroogni. Sass ezentúl csak ágyúzásra szorítkozott, s annak folyama alatt hadait lassanként Sződ mögé vonta vissza.

A beállott estvén Pöltenberg is megérkezvén a 7-dik hadtesttel, Görgey egész serege Vác körül volt öszpontosítva. Ő július 16-kára támadást várt az oroszok részéről, s nem tudta mire vélni, hogy a dél is elérkezett a nélkül, hogy az ellenség mozogni kezdene. Ennek oka abban rejlett, hogy Paskevics e nap reggelére még csak Rüdiger hadtestét egyesíthette Hartványánál; s bár az osztrák fővezérlettől vett tudósításokból jól tudta, hogy Görgey serege számra nézve ezen hadtesttel sem mérkőzhetik, ezen első, komolyabb ütközetre oly túlnyomó erőt akart egyesíteni, mely képes legyen teljesen tönkre tenni a magyar sereget. E végett bevárni akará, míg 2-dik hadteste is Hartványhoz érkezik.

Görgey délután négy óra tájban, mivel ellenség még sehonnan sem tűnt fel, épen egy erőszakolt szemlét szándékozott intéztetni Hártván felé, midőn kétségtelen forrásból értesüle, hogy az orosz fő hadsereg nagyobb része már egyesülve van Sződ és Hártván közt. Bizonyítá ezt az is, hogy Dukát s a szödi szőlőket újabb ellenséges csapatok szállották meg.

A dolgok ezen állásában Görgey méltán vakmerőségnek tartá szembe szállni a számra nézve legalább kétszer annyi ellenséggel; s nem csak a már szükségtelenné lett, sőt károsná válható erőszakolt szemle szándokával felhagyott, hanem arra határozta magát, hogy mihelyt besötétedik, egész seregével elvonul Vác alól s Losonczon keresztül a felső Tiszához, Tokaj felé veszi útját. Azon körülmény, hogy az orosz hadak eddigelé nagy lassúsággal mozogtak, oly reménységgel kecsgeteté őt, hogy néhány erőszakolt menettel az ellenségnél jóval előbb elérheti a felső Tiszát. E végett a hadtestparancsnokokat magához hivatván, sors által dönteté el, melyikök

maradjon hátra az éji visszavonulás fedezésére? A sors Leiningen hadtestét érte. A rendelet ezután nyomban kiadott, hogy a 7-dik s utána az 1-ső hadtest a sötétség beálltával mindjárt útra keljen; Leiningen pedig virradat előtt kövesse amazokat.

Úgy látszik, ezen éji visszavonulást semmi sem fogná akadályozni; mert mire azt az oroszok előőrsei észrevehetik, két első hadtestünk már Vadkerten, s Leiningen is túl lehet a váczi hegyen. Egy nem várt akadály azonban nagy zavart hozott a visszavonulásba. Midőn hadseregünk Komáromból levonult, számtalan compromittált polgári rendű egyének követtek a sereget. Számok útközben is annyira szaporodott, hogy 15-kén már több ezer szekér volt a sereg kíséretében. Görgey, hogy ezek mozdulataiba rendet hozzon, katonai kíséretet s parancsnokot adott melléjük. A szekérsereg 15-kén, a vett rendelet szerint, Toronyán állapodék meg; 16-kán pedig, mihelyt a visszavonulás határozattá lett, parancsot vőn, a sereget megelőzve, azonnal Vadkertre indulni. Szerencsétlenségre, a menekülők seregében 16-kán ama hír kezdé szárnyalni, hogy Görgey a megelőző napon egy nagy győzedelmet nyert az oroszokon, minél fogva seregével már dél felé vonul. Nehogy tehát ettől valamikép elvágassanak, még mielőtt a Vadkert felé vonulás rendelete hozzájuk hatott, nyakra főre sietének eljutni Vácra, hogy onnan ők is dél felé kelhessenek. A kíséret parancsnoka hasztalan próbálá visszatartoztatni a tömeget; a kíséretbeli csapat áttöretett, s 16-kán estve a szekerek ezrei lepték el Vác utczáit, s oly igen megnehezítették a sereg elvonulását, hogy 17-kén virradatkor még csak a 7-dik hadtest érte el Katalint és Szendehelyt, az 1-ső hadtest nagy része s Görgey Ármin hadosztálya a 3-dik hadtesttel együtt még mind Váczon szorult.

Paskevics, miután hadseregének két teste a megelőző éjen teljesen összpontosult Sződ és Hártyán között, 17-kére támadást határozott. De mindenek előtt a magyar sereg állásáról és számáról kívánt venni részletesb tudósítást. E végett

virradóra egy kozák had és egy dzsidás ezred által erőszakolt szemlét intéztetett Vác ellen. Nagy-Sándor, ki 16-kán jobb szárnyunkat a Hétkápolna táján képezé, azon hibát követte el, hogy midőn hadtestének eleje a visszavonulást megkezdte, előőrseit is visszavonta. A kozákok tehát most a Duna partján minden akadály nélkül betörhettek a városba, s első rohamukkal mindjárt négy ágyút ejtenek hatalmukba. A zavar leírhatatlan lett a városban. A nagy számú szekér hányatnomlok menekülni törekszik a kozákok kardjától, s hadainknak minden rendszeres mozdulatát lehetetlenné teszi. Görgey Ármin végre némi rendet hoz osztályába s az oroszokat megtámadja. Ugyanakkor Leiningen is benyomul a vasút tájáról, s az oroszokat kiüzi, hármat az elfoglalt ágyúkból is visszavévén. És mivel nem kételkedhetett, hogy az oroszok most a várost nagyobb erővel fogják megtámadni, hadtestét, a Gombás pataknál állítá fel. A támadásra nem is kellett sokáig várnia. Paskevics értesülvén a magyar hadak visszavonulásáról, Rüdigert a 3-dik hadtesttel üldözésekre küldötte. Ennek közeledtére Leiningen is megkezdí hátrálását, s folyton harczolva vonul vissza Rétságig, hol Pöltenberg is segedelmére lévén, az oroszokat visszanyomja, a helységet felgyújtja s ekként az üldözésnek e napon valahára véget vetvén, emevvel együtt Vadkertre húzódik.

Veszteségünk számát sehoh sem találjuk vezéreink által följegyezve; de tekintetbe vevén, hogy az üldözö oroszok is 450 embert veszettek holtak és sebesekben, a mi veszteségünknek tetemesnek kellett lenni; s még nagyobb volt a foglyok és szétszórtak, mint a holtak és sebesek száma. Az erőfeszítés Görgey fejsebét is oly annyira elmérgesítette, hogy egypár napig minden munkától tartózkodni kénytelen, 18-kán Losoncra, a következő napon pedig Rima-Szombatra vitette magát, s csak 20-kán kezdett megint részt venni a hadi munkálatokban.

Hátráló seregünk 18-kán Vadkertről virradatkor indult Balassa-Gyarmat felé. A hátvédet ezen városig Pöltenberg

képezé a 7-dik hadtesttel. Rüdiger még e napon is egész hadtestével nyomába volt hadainknak, s Pöltenberg Vadkert felett, a Lókospataknál, hol útját állá, kemény harczot vívott vele. Balassa-Gyarmatnál Nagy-Sándor az 1-ső hadtesttel maradt hátvédül; többi hadaink pedig Ludányra mentek éji szállásra. De az éjét nem tölthették csendesen; mert bár Rüdiger, miután Pöltenberg hadtestét a Lókospataktól visszanyomta, a vett parancs szerint megszüntette-hadtestének további előnyoraulását s Chruieff ezredes alatt, kit aSz.-Kereszten álló Grabbe hadosztálynak kell vala támogatni, — csak néhány század lovassággal üldöztette hátrálóinkat: a hátvéd utócsapatában támadt vaklárma, hogy a kozákok jönnek, az egész 1-ső hadtestre, onnan többi hadainkra is átterjedvén, fáradt honvédeinket már éjfél előtt fölverte nyugalmokból. A menekülők ezernyi szekerei keresztül-kasul robogva, megint iszonyú zavart támasztottak hadainkban, melyek aztán még azon éjjel nagy rendetlenségben siettek Losoncz felé, hol csak 19-kén reggel lehetett azokat rendbehozni. Nehogy ilyféle jelenetek a jövőben is zavarják a sereg menetét, a menekülők szekerei Losonczról még az nap más utakon indítottak meg a Tisza felé. Seregünk hátrálása ezentúl több renddel ment végbe, az oroszok üldözése igen gyöngé lévén.

Azon rendeletnek, mely Rüdiger hadtestét 18-kán már Vadkert tájáról visszahívta, oka abban feküdt, hogy Perczel serege is mozogni kezdett az oroszok oldalában. Mióta Cseodajeff Debreczenből kitakarodott, Perczel serege, mely, mint mondók, ellene indult vala, Szolnokra tért vissza. Sem a fővezérek, Mészáros és Dembinski, sem Perczel nem vett ugyan hivatalos tudósítást Görgey serege felől; de mivel, — mint emlékirataiban Mészáros értesít, — a lehetőségek sorában létezett, hogy Görgey a Duna bal partján Vácznak húzódik: áttörésének könnyebbitése végett, 13-kán Perczel is megindult Szolnokról a maga két hadtestével. De már Új-Szászon egy jelentéet vettek vezéreink Komáromból, mely azonban csak azon kérdésből állott: hol létezik híd a Dunán? Látni

való, hogy e futár 10-kén, vagy 11-kén indított meg Komáromból, midőn hadaink ott azon reménnyel támadták meg az osztrák fő sereget, hogy azon áttörvén, Paks felé vonuljanak, ott kelendők át a Dunán.

E kérdésből vezéreink azt gyanítván, hogy Görgey levonulását Vácz felé többé nem várhatják, nemcsak fölöslegesnek, de veszélyesnek is tarták félig kaszás seregökkel támadó mozdulataikat az orosz tábor felé, mely ekkor már, mint tudjuk, a Hatvan-Mezőkövesdi vonalon létezett: a sereget tehát 15-kén Új-Szászról Abonyba vezették vissza, indítva azon hírtől is, hogy az osztrák sereg már Pesten létezik.

„Perczel — úgymond emlékiratában Mészáros — szeretett volna valamely csillogó hadi tettel fellépni, s bár seregének fele kaszás volt, mégis az oroszok háta mögött egy diversióval akart volna kedveskedni a nemzetnek... Mivel a hírek, bár nem hivatalosak, még mind arról beszéltek, hogy magyar seregek mocognak a Duna bal partján, s mivel a véletlen a magyar hadak mozdulataiban nagy szerepet játszott, 16-kán határozattá lőn, hogy a gyalogság fegyvertelenebb része Abonynál marad; Wysocki a maga hadtestével Tápio-Szeléig nyomul, ott várandó be a további parancsot; a lovaság pedig az oroszok munkálati vonala felé diversiót teend. A lovaság ennek következtében 17-kén Nagy-Kátáig haladt; 19-kén szemlét intézett, 20-kán pedig Fényszaru felé indult, tervben lévén, hogy onnan Jászberény felé a vasút vonalára térjen vissza.” E lovaság 13 huszár-századból s a lengyel légiónak Thworznicki ezredes által vezényelt négy századából, összesen 17 századból s 12 lövegéből áll. Fényszarut azonban nem érthette el lovasági dandárunk, mert már Zsámboknál ellenségre talált. De mielőtt az ütközet lefolyását elbeszélnök, hogy tudjuk, kikkel történt a csata, az oroszok mozgalmaira kell vetnünk egy pillanatot.

Paskevics 17-kén jelentést vévén, hogy Perczel hada Szolnokról az orosz sereg oldalában kezd mozogni, mivel szekérfogatait e napon Pest felé indította volt, ennek fedezése

végett egyelőre Tolstoy tábornok alatt 8 zászlóaljból, 24 lovas századból és 16 lövegből álló hadosztályt rendelt ki. Ekkor küldé a parancsot Rüdigerhez is, hogy Görgey üldözését Chrulleff ezredesre bízván, maga a legrövidebb úton Nagy-Berczel és Pata felé térjen vissza Gyöngyöstre, ott szándékozván Perczel ellen összpontosítani két hadtestét; a harmadikat végre Mezőkövesdről Miskolcz felé toltta előre, hogy Görgeynek, ha arra fordulna, útját állja.

Lovas dandárunk tehát, midőn 20-kán Nagy-Kátáról Fényszaru felé indult, Tó-Almásnál egy czirkáló kozák csapatra bukkant, s abból kettőt el is fogott. A többiek vágatva sietének Bagra, hírül vinni Tolstoy-nak a magyarok közeledtét. Az orosz tábornok erről értesülvén, hadosztályával nyomban Túrara ment s e helységtől dél felé állítá fel hadait. Midőn a mi lovas dandárunk Zsámbokról Fény szarura vonult, Túra előtt már harcrendben látá az ellenséget.

„Tervben ugyan nem volt, beszéli Mészáros, a verekedés az oroszokkal. De szégyennek tartatott előlök csata nélkül visszahúzódni. Azonnal harcrendbe sorakoznak tehát. A lengyelek, körülbelül 400 lóval s hat ágyúval a jobb szárnyat foglalták el Thworznicki vezénylete alatt; de velők volt maga Dembinski is. A középben Dessewffy tábornok öt századdal s fél röppentyű-üteggel vőn állomást; itt volt maga a fő vezér, Mészáros is. A bal szárnyat végre Perczel egy ezred huszárral képezte. Mind a két szárnyunk nagy terjedelmű kukoriczás földekre támaszkodott.

Az oroszok mivel erőnket, mint mindig, úgy itt is, a valónál sokkal nagyobbnak hitték, Hatvanba segítségért küldvén, nyugton várták be a magyar lovasság kifejlődését, bár abban, ha mindjárt támadnak, azon körülménynél fogva, hogy Perczel csak később vergődhetett a csatarendbe, nagy kárt okozhattak volna. Dembinski, jobb szárnyunkon, mihelyt Perczel megérkeztét észrevette, heves ágyútűzet nyitott meg az ellenségre, kinek mintegy 16 század lovassága volt az első harc sorban felállítva. Majd azonban az ellenség is

visszavonja lovasságát, s ütegeit nyomja előre. Lövéseik oly jól valának irányozva, hogy a mi lengyeleink ütegének vezénylője már a 3-dik lövéstől megsebesítettet; a következők pedig a lovasság közé esvén, azt megzavarták. Dembinski ennél fogva kissé hátrább vonta századait, s annál hevesebben működteté lövegeit. Az ágyúzás ezután hosszan tartott. Az oroszok közönséges lovassági ágyúikon kívül régi modorú, *serpentin* nevet viselt hosszú csövű ágyúkat is használnak, melyek messze hatásukkal s különös sivitásukkal meglepőleg hatoltak huszárainkra.

Pár órai ágyúzás után jobb szárnyunkon Dembinski, a balon Perczel majdnem egy időben rohamra indíták századait. Perczel huszárai oly hevesen vágtak be az orosz Olga-huszárok közé, hogy ezek rövid ellentállás után megfordulnak s az ágyúk és gyalogság háta mögé robognak vissza, a mieinktől mind addig üzelve, míg viszont őket nem fordítá meg az orosz ágyúk tüze. Tolstoy az Olga-huszárokat dzsidásokkal és kozákokkal erősítvén, ismét szembe állítá Perczellel. De Perczelnek ekkor Desscwffy is segélyére megy a középről öt századával, s az oroszok megint visszanyomattak. Ha csak némi gyalogság is támogatja vala huszáraink győzedelmes rohamait, e nap itt dicsőséget hozott volna fegyvereinkre. De, bár részünkről több roham szerencsésen folyt le, a visszaűzött orosz lovasság mindannyiszor rendbe állott az ágyúk és gyalogság háta mögött, melyek elől viszont a mi huszáraink kénytelenítették hátrálni. A csata ennél fogva nem vezetett eldöntő eredményre, mind addig, míg estenden vezéreink Hatvan felől nagy porfellegeket látván emelkedni, s abból meggyőződévén, hogy az ellenségnek segedelme érkezik, a harcznak az egész vonalon véget vetvén, dandárukat jó rendben, üldöztetés nélkül Nagy-Kátára vezették vissza.

A Hatvari felől Tolstoyhoz közeledő segítség Labinczoff tábornok volt, ki hét zászlóaljjal jött amannak támogatására. S hogy az ellenség, így megerősödvé sem üldözé a mieinket, csak annak volt köszönhető, hogy Wysocki a mi részünkről

is előrenyomult Felső-Sz.-Györgyön maradt gyalogságával; mely aztán a nélkül, hogy tűzbe jutott volna, szinte Nagy-Katára, onnan Abonyba vonult vissza. Mészáros holtak és sebesekben mintegy 100, az ellenség 60 embert vesztett.

Perczel seregének e mozdulata Túra felé nagy előnyére vált Görgey hadának, mely, mint mondók, Losonczon keresztül Miskolcz felé húzódék; mivel ez lőn egyenes oka annak, hogy Paskevics Rüdiger hadtestét visszavonta Görgey üldözéséből. Ennél fogva Balassa-Gyarraattól kezdve Chruleff ezredes csak három század lovassággal követte seregünket, sokkal gyöngébb, mintsem hogy bevágni mert volna utóhadunkba. Az orosz fővezér, midőn Rüdiger hadtestét visszaparancsolta, Sass tábornokot 22 századdal rendelte volt Chruleff erősítésére; de Sass még távol létezett, s mielőtt megérkeznék, Chruleff attól tarthatott, hogy gyöngé csapatát végkép tönkre teszi a hátvédünket képező Nagy-Sándor. Ő azonban nem veszté el fejét, s cselhez nyúlt. 20-kán Losoncz mellett, az elfogatás veszélyében látván magát, ál-alkudozásokkal akart időt nyerni, míg Sass is megérkeznék. Rüdiger hadnagyot egy trombitással a magyar előőrsök parancsnokához küldé s ezt általa Paskevics nevében fegyverletetésre szólította fel. Az ajánlat visszautasítatván, Chruleff újabban két tisztet, Kotlaroff századost s ugyancsak Rüdiger hadnagyot küldé Nagy-Sándorhoz, kik ugyanazon felhívás ismétlése mellett, mindenek előtt fegyverszünetet ajánlanak, s egyszersmind olyféle reményeket ügyekeznének ébreszteni a magyar tisztekben, hogy Paskevics, ki a magyarok iránt nagy rokonszenvvel viseltetnék, hajlandó lenne közbenjárókép lépni fel a magyar nemzet s az osztrák császár között.

Miként már fentebb elbeszéltük, a súrlódások, féltékenységek, melyek eleitől fogva sem hiányzanak, idő folytával oly élessé fejlődtek az orosz és osztrák táborok között, hogy az országszerte köz beszéd tárgya lett s nem egy hiszékeny kedélyben ébresztett reményeket az oroszok pártfogása iránt. De sehol sem voltak az ilyféle remények vérmesebbek, mint

táborunkban, tisztjeink közt. Chruleff követsége ezeket most épen a legnagyobb valószínűség fokára emelte. Nagy-Sándor hasonló altatástól elfogulva, a követ tiszteket Rimaszombatba, Görgey fő hadi szállására kísérteté.

Görgey, miután előadásukat meghallgatta, hitellevelet kívánna tőlök, mely küldetésök valóságát bizonyítaná, s midőn erre azon választ nyerte, hogy küldetésök előleg csak szóbeli, utóbb azonban az iratok sem fognak hiányozni, mihelyt Görgey a 48 órai fegyverszünetben megegyez: Görgey, saját állítása szerint, azt kezdé gyanítani, hogy az oroszok e lépése nem egyéb cselnél, mely által menetét akarják késleltetni, hogy őt a Tiszánál megelőzhessék. Ez őt csak arra ösztönöz, hogy menetét még inkább siettesse. Kétséget mindazáltal nem szenved, hogy Görgey némileg maga is osztozott ama reményekben tisztjeivel, hogy ilyféle alkudozásnak mégis lehetne talán valamely jó eredménye.

E hiedelemben szólítá fel ő az orosz szónokokat, tennék írásba a feltételeket, melyek alatt az orosz vezér a magyar sereg fegyverletételét kívánja. Az irat elkészült s így hangzott:

„A Magyarországgal való béke feltételei, melyeket Paskevics herczeg tábornagy az orosz sereg előhadának ezredese által ajánlott.

„1. A tábornok, törzs- és főtiszt uraknak szabadság adatik, fegyvereik megtartásával szétoszlani; s ha ezek az orosz seregben való szolgálatot választják, ott ugyanazon rangot nyerendik, melyet a magyar seregben bírtak.

„2. Ha a magyar tiszték szolgálni nem akarnak, teljesen szabadok maradnak.

„3. A magyar sereg legénysége fegyverét letenni s kiadni köteles; e feltétel teljesítése után vagy az osztrák szolgálatába állhat, vagy tűzhelyeihez mehet.

„Ezen iratot igaznak nyilvánítom, Chruleff orosz előhadi ezredes úr nevében. Rüdiger, hadnagy.”

Görgey, mint állítja, a Kotlaroffal folytatott beszélgetésből teljesen meggyőződött, hogy az oroszok e lépése nem

egyéb cselnél; mivel azonban a felett még sem kételkedett, hogy a küldöttség hozzá Paskevics meghagyásából intéztetett, a szónokokat következő válaszszal bocsátá el:

„Fő hadi szállás Rimaszombat júl. 21-kén 1849-ben, két óraker reggel.

„Azon ajánlatra, melyet nekem Kotlaroff kapitány, és Rüdiger hadnagy urak, Chruleff ezredes úr nevében, a császári orosz s az én parancsom alatt álló belföldi hadak közti békét illetőleg átnyújtottak, előleg a következőkben van szerencsém válaszolni.

„1. Mielőtt határozott választ adhatnék, egy vagy két napra van szükségem, hogy az ajánlott béke-feltételek felett tábornokaimmel s hadparancsnokaimmel tanácskozhassam.

„2. A mi az előleges fegyver-nyugvás megkötését illeti: miután az én hadaim az ilyféle katonai szerződésekkel ismeretlenek, s ennél fogva én az ellenségeskedés felfüggesztésének felelősségét hadvezéri becsületem kockáztatása nélkül el nem vállalhatom: kénytelen vagyok a fegyvernyugvást, határozott válaszom megérkeztéig köszönettel mellőzni, s csak azt várom meg, hogy az én szónokaim is ép oly emberségesen s hadi szokás szerint fogadtassanak s eresztesse nek vissza, a mint az orosz császári szónokokkal a mi részünkről történik. A két orosz szónok úr visszatérte után tehát az orosz táborba az ellenségeskedés a maga folyamában marad.

„3. Határozott válaszomat a vett békeajánlatra, hacsak lehet 24, legkésőbb 48 óra alatt két tiszt által küldendem meg Chruleff ezredes úrnak.

„4. Nézeteimet egész Magyarország lehető megbékéltetésének módja iránt Kotlaroff kapitány úrral négy szem közt közöltem. Görgey Arthur, magyar tábornok.”

Ezen okmánynak a kormányhoz átküldött másolatán még a következő jegyzet vala olvasható, Görgey saját kezétől:

„A kormánynak felvilágosító irányzól szolgáljon, hogy a negyedik pontban említett közlés abból állott, hogy Magyarország a maga szorongatott helyzetében hajlandóbb, lenne

egy orosz, mint egy osztrák fejedelmet elfogadni, s hogy Paskevics ez iránt a magyar kormány nyál alkudozásba léphetne.”

Az orosz tisztek távozta után Görgey a következő körlevelet intézé a maga hadparancsnokaihoz:

„A főparancsnokságtól Nagy-Sándor, gr. Leiningen és Pöltenberg tábornokokhoz.

„Az ide mellékelt feltételek azon meghagyással adatnak tábornok úr tudtára, hogy azok iránt velem mind a saját mind tiszti kara véleményét hivatalosan közölje.

„Én kényszerítve érzem magamat, hogy a Paskevics tábornagyhoz küldendő választ ne egyedül a saját magam véleménye, hanem a sereg többségének nyilatkozata szerint írjam meg; mert én azon napon, midőn a kormány által letéttem s a sereg tisztikara által önként fő parancsnokká választattam, politikai tekintetben is megszűntem lenni a sereg korlátlan parancsnoka, hanem csak a többség képviselője maradtam.

„Rimaszombat, 1849.júl. 21-én reggeli 3 órakor. Görgey.”

A tisztikar válasza értelmében pedig aztán a következő levelet intézé Paskevicshez:

„Főhadiszállás, Sajó-Sz.-Péter 1849-ki júl. 22.

„Az általam vezérlett sereg tábornokainak, törzs- és főtisztjeinek válasza a bennünket Vácztól követő előhad parancsnokának Chruleff ezredesnek, Kotlaroff kapitány és Rüdiger hadnagy által tett ajánlatára a következő:

„A hadsereg azon alkotmányra van megesketve, melyet V. Ferdinánd magyar király 1848 tavaszán szentesített; s a hadsereg, a maga esküje szerint, ezen alkotmány fentartásáért eddigelé híven harczolt.

„A hadsereg a maga esküjéhez a jövőben is hű maradand s fegyvereit csak akkor teszi nyugalomba, ha amaz alkotmány újra biztosítatik s minden ellenséges erő kiszorítva lesz Magyarország határaiból.

„A tábornokok s tiszti kar nevében: Görgey Arthur, tábornok.”

E válasz tanúskodik, hogy bár Görgey főhadi szállásának tisztjei már szélteben kezdtek volt beszélni, hogy a magyar koronát az orosz czárnak Konstantin nagyherczeg, vagy Leuchtenberg herczeg számára kellene felajánlani, — a hadtesteknél eddigelé még nem romlott meg annyira a tiszti kar erkölcsisége, hogy személyes érdekeiknek a hazájokét feláldozni hajlandók voltak volna.

Chrulleff ezredesnek, miután czélját a csellel teljesen elérte, gyöngé előhada, Sass tábornok megérkezéig a mieink által nem támadtatott meg, semmi oka nem volt ama levelet elküldeni Paskevicshez; de közüé azt mégis Rtttdiger tábornokkal, miként ennek utóbb Görgeyhez érkezett levele tanúsítja.

Görgey az orosz tiszték elbocsátása után még inkább sietteté útját, s oly erős menetekben haladt Miskolcz felé, hogy 22-kén már ezen városnál s Diós-Győrnél állott hadaival, előőrseit pedig egészen Harsányig küldötte ki. Ezen erőszakolt menetek azonban, melyek alatt serege minden pihenő nap nélkül 25 mérföldön oly sietve gyalogolt keresztül, hogy főzni is alig volt ideje, nem kevésbé megfárasztá, hangulatában pedig megrontá a legénységet. Sokan a gyalogolást tovább nem győzve, eltikkadtan dőltek ki a sorokból; úgy hogy a sereg, bár a harcokban szenvedett vereség ezerre sem ment, a fáradalmak következtében 3—4 ezerrel csökkent meg.

Görgeynek Miskolczról két út nyílt a Tiszán átkelnie s a mögött levonulva, többi hadainkkal egyesülnie: Tokaj, és Tisza-Füred felé. E két átjárás Knezics tábornok védelmére volt bízva, ki e vonalon a Tisza mögött egy gyöngé hadosztálylyal volt felállítva, melyet a két híd védelmére osztott fel. A tokaji híd felé épen semmi akadály sem állott útjában, s Görgey, ha akar, ott már 24-kén minden nagyobb erőfeszítés nélkül, kényelmesen átkelhet vala a Tiszán, hogy a mögött levonulva egyesüljön többi hadainkkal. Ez esetben csak azon egy kérdés támadhatott: vájjon míg ő a Tisza mögött lefelé

vonul, nem fognak-e az oroszok átkelni Tisza-Fürednél hogy további levonulásának útját állják? Ilyféle veszélynek azonban az által lehetett volna elejét venni, ha mindjárt Miskolcra érkeztek oda utasítja Knezicset, hogy hadosztályának Tokajnál lévő dandárát is rögtön Tisza-Füredre indítsa s ott egész erejével álljon ellen a netalán áttörni akaró muszkáknak.

Sokkal gyorsabban, de való, nem akadály nélkül, történhetett volna meg azonban a levonulás Tisza-Füred felé: itt, hogy Poroszlónál a hidra jusson, előbb ütköznie kell vala Cseodajeff tábornokkal, ki Gyöngyös tájáról a maga hadtestének nagyobb részével már 20-kán visszatért vala Mezőkövesdre s előhadait Ábránynál állította fel. Az átkelés tehát Tisza-Fürednél csak azon esetben történhetett volna meg, ha Görgey e muszka sereget előbb megveri s a Tárna felé nyomja viszza, — mi azonban lehetetlen egyáltalában nem volt, miután ezen orosz hadtestnek Mezőkövesd vidékén táborozó részei számra nézve nem haladták meg Görgey hadseregét. Ha a szerencse kedvez, s a muszkákat megveri: azontúl semmi sem akadályozható többé Görgey egyesülését Szeged és Arad táján a Perczel és Vetter vezénylete alatt álló többi hadseregeinkkel. Ha azonban Cseodajeff hadtestét le nem győzheti, azon esetben csak a tokaji átkelés marad vala még nyitva számára, hogy az annyira sürgetett öszpontosítást eszközölhesse.

Már, hogy melyik utat kellett legyen választania Görgeynek, azt megítélni csak ő lehetett képes; és akár Tokaj felé indul, akár Mező-Kövesd táján ütközetet próbál meg, gáncs őt semmi esetre sem érheti. Egy azonban bizonyos, az hogy, ha a kormánynak engedelmeskedni, s többi hadseregeinkkel egyesülni akar, — mi szorult körülményeink közt egyedül volt volna még képes némi fordulatot hozni ügyeinkbe, — neki mindjárt 23-kán múlhatatlanul meg kell indulnia Miskolcra, legyen az Tokaj, vagy Tisza-Füred felé. Lehetetlen volt ugyanis be nem látania, hogy minden nap, melyet Miskolc

táján vesztegelve tölt el, nehezebbé sőt lehetetlenebbé teszi a többi hadakkal való egyesülést az alsó Tiszánál. Öntapasztalatából tudta, hogy Vácznál két orosz hadtest állott vele szemben. Tudta azt is, hogy e hadtestek egyike Balassa-Gyarmatig nyomában járt s őt üldözte; onnan azonban Vác vagy Hatvan felé kellett visszafordulnia, — mert az üldözés azontúl felette gyöngé volt. Tudta azt is, hogy Mezőkövesdnél még nincs öszpontosítva a muszka had; mert, mint emlékiratában maga vallja, csak azért engedték őt a muszkák ellentállás nélkül Miskolcra vonulnia, mivel Paskevics még nem érkezett meg hadai zömével Vác tájáról. Mind ebből pedig önként folyt azon következtetés, hogy mennél több időt tölt Miskolcz táján, annál nagyobb tömegekben gyűl össze a Váczról visszaindított muszka sereg vele szemben Mezőkövesd táján. Bizonyosnak tudható azt is, hogy ha már a Tokajnál való átkelésre határozta magát, mennél továbbra halasztja ott az átkelést, annál kétségesebbé válik a levonulhatás a Tisza mögött; mert kételkednie egy perczig sem lehetett hogy, mihelyt a muszkák észreveszik miképen ő Tokajnál átkelve vonul lefelé, mindent el fognak követni, hogy a tiszafüredi átkelést kierszakolják, neki pedig útját állják a Tiszán túl. Mert arról könnyen szerezhet vala magának tudomást, hogy Knezics gyöngé hadosztálya hosszú időre nem lehet képes az egész orosz sereget feltartóztatni Tisza-Fürednél,

Így állván tehát a körülmények, Görgeynek, mihelyt Miskolcra érkezett, ha mégis általában szándéka volt alvidéki hadaikkal egyesülnie, csak egy teendője maradt: Miskolczról azonnal tovább indulnia, s akár a Cseodajeff hadán Mezőkövesdnél áttörve, Tisza-Fürednél kísérteni meg az átkelést; akár az akadálytalan tokaji úton sietni le az alföldre.

Szakemberek állítása szerint, mindenesetre hiba, de csak egyszerű nézethiba volt Görgey részéről, meg nem kísérteni az áttörést Cseodajeff hadtestén, Tisza-Füred felé. Mert, ha itt sikert aratván, a Tisza mögött Szolnokig vonul le, s ott a folyam jobb partjára kelve Perczel seregével egybehangzólag

működik, már Kecskemét vagy Félegyháza táján tönkre teheti a Szeged felé nyomuló Haynau seregét.

De Görgeyben, mihelyt meggyőződék, hogy Miskolczon, legalább egy ideig, veszély nem fenyegeti, s a tokaji út később is nyitva álland neki a Tiszán való átkelésre, ismét felébredt a makacsság szelleme. Ő egyáltalában nem akart, a kormány rendelete szerint, egyesülni alvidéki hadainkkal, s eltökélte magát, mind addig Miskolcz és a Sajó s Hernád vidékein maradnia, míg csak túlnyomó erő által nem kényszerítették annak elhagyására s a Tisza mögé vonulásra. Csakhogy a kormánnyal daczolhasson, jó hiszemmel-e, vagy pusztá önmentségül? — bizonytalan, makacsságában még arra is rábeszélé önmagát, hogy itt a felső Tiszánál maradva, nagyobb hasznára lesz a közügynek, mint ha levonulva, s a többi hadakkal egyesülve alkalmat nyújtana arra, hogy ott legalább is 70—80 ezernyi tekintélyes hadsereg öszpontosítva működjék a szövetségesek akár egyik, akár másik serege ellen. Úgy okoskodik, hogy míg ő Paskevicset a felső Tiszánál foglalkodtatja, többi hadainknak elég idejük leend Haynau osztrák seregét megverniük. De arra nem gondol, hogy, ha ő azonnal levonul, míg a lassan mozgó muszka sereg az alföldre leérkezik, ő a többi hadakkal egyesülve, egy elhatározó ütközetben tönkre teheti az osztrák sereget, s még mindig lesz ideje azután fordulni az oroszok ellen.

Görgey, jó vagy rossz szándékkal, — mindegy, az említett módon okoskodva, egyenesen a muszkák tervének előnyére cselekedett. Cseodajeff ugyanis 23-kán virradóra oly rendeletet vón Paskevicstől, hogy Görgeyt Miskolcz vagy, ha onnan Tokaj felé vonulna, ennek táján mindaddig visszatartóztatni ügyekezzen, míg ő maga hadának zömével Tisza-Füredre érkezik, hogy onnan Görgeyt hátba foghassa, s az altiszai magyar seregekkel való egyesülésben meggátolhassa.

Cseodajeff e rendelet következtében az Ábrányban létező előhadával, mely 9 zászlóaljából s 24 lovas századból áll, 23-kán egy erőszakolt szemlét intéztetett a magyar hadsereg

ellen. Esetlegesen, e napon Görgey is szemlét parancsolt kísérelni Pöltenbergnek Mezőkövesd felé. A két szemlélő had Harsány vidékén, dél tájban találkozott egymással. De az oroszok, bár többszörte számosabbak voltak, mivel azt hitték, hogy Görgey egész serege közel létezik, nem mertek komolyabb harcra bocsátkozni, s az országúttól jobbra s balra fekvő erdőket szállották meg; s miután a kozákok egy kísérelte a mieinket megkerülni, visszaveretett, egészen három óráig sükeretlen lövöldözéssel tölték az időt. Pöltenbergnek sem volt kedve az ellenséget fedett erdei állásában megtámadni, s megelégedett avval, hogy annak tüzelését viszonzva, előnyomulását az erdőből meggátolta. Három órakor az oroszok visszavonultak s a csatának vége szakadt. A holtak és sebesültek száma egyik félen sem ment tízre.

Görgey e napon Alsó-Zsolcán a Sajó mögött tartá főhadi szállását. Pöltenberg jelentésével az erőszakolt szemle lefolyásáról körülbelül egy időben jelentének be nála egy delnőt, ki az előőrsök által feltartóztatva, Görgeyhez vezetetté magát, állítván, hogy levelet hoz számára. A levél Rüdiger tábornoktól júl. 19-kén, Balassa-Gyarmaton íratott, kétségkívül azon szándékból hogy, mivel Ő onnan Gyöngyös felé vette útját, a magyar sereg üldözésére hátrahagyott Chruleff ezredes gyöngye csapatának, míg Sass is oda érkeznek, némi biztosságot szerezzen.

„Uram, az én parancsaim alá helyezett hadak szemben voltak azokkal, melyeket ön vezényel; a fegyverszerencse részemre dőlt el. Mialatt önt követem, menetemben mindenütt azt hallám, hogy ön teljes méltányossággal s igazsággal elismeri az én hadtestem vitézségét. Önnek ezen eljárása irányomban kötelességemmé teszi, hogy én is bizonyítványát adjam a becsülésnek, melyet bennem az ön, mint vitéz katona jelleme ébreszt; s azért határoztam el magamat, hogy e közlést Önhöz intézzem, ön tehetségei legyőzték a súlyos nehézségeket, melyek közt hadteste létezett; de nem rejtheti el ön maga előtt, hogy azt ismét újabb veszély fenyegeti. Én tehát

önnek, uram, egész bizodalommal az alkudozás útját ajánlom. Adja ön tudtomra a feltételeket, melyek alatt ön lehetségesnek ítéli megszüntetni a harczot, mely ezentúl önre nézve aránytalan; és én sietni fogok kieszközölni e tekintetben ö Magasságának, az orosz sereg fővezérének, rendeleteit. Szükségtelen hozzátennem, hogy ezen tőle veendő szabályok teljesen meg fognak felelni az igazságérzetnek, melytől főnököm át van hatva, s egyszersmind olyanok lesznek, hogy általok az ön s vitéz katonái becsülete a legkisebb csorbát sem fogja szenvedni. Fogadja ön, uram, megkülönböztetett becsülésem biztosítását. Gróf Rüdiger, főparancsnoka az orosz seregek egy hadtestének.”

„A mennyire emlékezem — mondja emlékirataiban Görgey — válaszom Rüdiger grófhhoz lényegében a következő volt:

„ — Hogy én egyáltalában nem volnék idegen, becsületes feltételek alatt békére nyújtanom kezemet, ha egyedül hadaim megmentése és saját személyem forogna kérdésben.

„ — Hogy azonban itt Magyarország megmentése forog fenn, melynek politikai lételét az osztrák császár és legközelebbi környezete megsemmisíteni szándékoznak; mire a legújabb időben, fájdalom, ő felsége az orosz császár is, — arról mit Magyarország nagyobb és jobb része akart s folyton akar, valószínűleg hibásan értesítve, — erős segédkezet nyújtott.

„— Hogy ennél fogva nekünk mind addig harczolnunk kell, míg békés polgártársaink a megigáztatás veszélyétől megszabadíthatnak, vagy mi az egyenetlen harczban elveszünk.

„— Hogy én mint katona s az országtól reám bízott hadak vezére csak ezen választ adhatom.

„— Hogy én hiszem, miképen ez iránt a magyar seregek minden vezére velem egyenlőleg gondolkodik; minél fogva nehéz lenne Magyarországot az egyes hadvezérekkel megkísértendő egyezkedések által megbékéltetni.

„— Hogy azonban kötelességemnek tartandanára, megnyitni s egyengetni az utat a magyar ideiglenes kormány s az orosz tábornagy, Paskevics herczeg közt kezdendő titkos alkudozásokra, mihelyt a herczeg hajlandó lenne velem tudatni, hogy mily feltételek alatt köthetne Magyarország békét ő felségével az orosz császárral; és hogy ezen esetben Oroszországra nézve előleg is kívánatosabb eredményt hiszek kilátásba tehetni, mint a minőt Magyarországnak legteljesebben sikerült megigázása is nyújthatna.”

E levelet Görgey, mint állítja, Leiningen tábornokkal, Bayer tábornokari főnökkel, s a főhadi szálláson esetleg jelenlévő más főtisztekkel (de, a kivel mindenek előtt kell vala, Bónis kormánybiztossal nem) közölvén, lepecsételve, ugyanazon nő által, ki Rüdiger levelét hozta, küldötte el ehhez. A levélvivő azonban Nagy-Sándor hadtestének Szikszónál lévő táborán utazván keresztül, ennek is tudomására jutott a levelezés. Nagy-Sándorban, ki egyike volt ha nem is legszerencsésebb, de bizonyára leghazafiasb érzelmű tábornokainknak, jól ismervén Görgey előbbi fondorlatait, nemkevesebbé mint a főhadi szállás és táborvezérkar tisztjeinek a kormány iránt elenséges hangulatát, s mind ama különféle beszédeket, melyek szerint Görgeynek már nem volna más teendője, mint, a kormányt mellőzve, a muszkákkal saját kezére alkuba ereszkedni, Görgey e levelezése az orosz tábornokkal méltán gyanút ébresztett: a levelet tehát — Görgey állítása szerint, titkosan feltörte, s annak tartalmát, bár az gyanúját nem igazoló, a kormányval is közölte. Görgeynek tudomására jutott leveleinek e feltörése, s a miatt Nagy-Sándor iránt még csak engesztelhetlenebb gyűlölettel viseltetett. Az orosz tábornokkal váltott levelekről egyébiránt Görgey ezen esemény után maga is tudósította a kormányzót.

Ugyanezen napon, — 24-kén — midőn Görgey Rüdiger levelére válaszolt, érkezett vissza azon két tiszt is, kiket Görgey Chruleff követsége után egy, mint említők, Paskevicshez intézett levéllel küldött volt Chruleffhez. E tiszték nemcsak

azt hozták hírül, hogy Chruleffel már Sass tábornok is egyesült, hanem egyszersmind e két orosz főtisztól egy-egy pár pisztolyt is hoztak ajándékol Görgeynek; mit ez aztán hasonló ajándékkal viszonzott.

Ezen ajándékcseré Görgéy s az orosz főtisztok közt, szintúgy mint ama levélfeltörés Nagy-Sándor részéről, magokban véve oly csekély események, hogy említésre is alig látszanak méltóknak. És mégis mind a kettőnek felette fontosak lettek következései. Ama levélfeltörés szolgáló némileg kulcsául Nagy-Sándor debreczeni csatája szerencsétlen kimenetelének. Az ajándokváltások pedig megerősítették a tisztikart azon, a nagy közönség, sőt magok a képviselők és kormánytagok közt is mind szélesebben terjedező véleményben, hogy a szövetséges hatalmak és hadseregeik közt csakugyan komoly meghasonlás tört ki; s az oroszok ennél fogva nem is vonakodnának külön valamely békeszerződésre lépni a magyarokkal, kik iránt annyi rokonszenvet tanúsítanak. A vízbe fuldoklónak szalmaszálhoz is kapkodása módjára, a nemzet iszonyú veszélye által feltüzelt s megzavarodott képzeletök könnyen beringattatni engedték magokat ama tévedésbe, hogy mindazon lenézésben s megvetésben, melyet az oroszok az osztrák tisztok irányában —, s mind azon rokonszenven s becsülésben, melyet a magyarok iránt tanúsítanak, nem egyes orosz tisztok gyűlöletét s rokonszenvét, hanem Oroszország indulatát s viszonyait lássák egy részről Austria, másról Magyarország iránt. E téves felfogásnak pedig, melynek annyian oly örömet engedték át magokat, mint alább elbeszélendjük, nagy fontosságú következményei lettek ügyeink vég kifejlődésére.

Cseodajeffnek, mint említők, az volt meghagyva Paskevictól, hogy Görgéy mind addig Miskolcz és Tokaj táján tartóztassa, míg ő maga Tisza Füredet elfoglalván, a magyar seregnek hátába nem kerül: Cseodajeff c végett 24-dikén egész 30 ezernyi hadtestével támadást intézett Pöltenberg állása ellen Görömböly vidékén. Leiningen és Nagy-Sándor

hadtestei ekkor már a Sajó bal partján, emez Szikszónál, amaz Zsolnánál lévén, s énnél fogva Pöltenberg segedelmére nem lehetvén, ez egymaga kénytelenítettett felfogni nyolcz ezerre olvadt hadtestével az orosz had támadását. Pöltenbergnek ennél fogva, ki röviddel a megtámadtatás előtt különben is parancsot vett vala a visszavonulásra, gondolnia sem lehetett a komolyabb ellentállásra, s mind újabb állást foglalva, jó rendben hátrált Miskolczig s onnan a Sajó mögé Felső-Zsolczára. Az oroszok, kiknek, mint mondók, csak az volt czéljok, hogy hadainkat e vidéken néhány napig elfoglalják, épen e miatt túlnyomó erejük daczára is csak gyöngén nyomultak hadaink után, miért ezek nem is szenvedtek jelenté-
kenyebb veszteséget.

Görgey e nap estvélén, már nemcsak Cseodajeff ezen erélytelen támadásából, hanem egyéb tudósításokból is teljesen értesülve lett az oroszok czéljáról; miképen t. i. az előtte lévő orosz hadtest tulajdonkép csak tüntetéseket intéz táraadásai-
saival, s a valódi czéljok az, hogy Tisza-Fürednél áttörve a Tisza bal partjára nyomuljanak. Teljes hitelességű jelentéseket vett ugyanis, hogy a Gyöngyös-mezőkövesdi országútról két orosz hadtest indult meg Tisza-Füred felé.

De Görgey még e tudósításokat sem tartá elegendőknek arra, hogy ha más okból nem, legalább saját hadseregének biztossága végett mennél előbb keljen át a Tiszán s ne tétesék ki azon veszélynek, hogy az oroszok Tisza-Fürednél áttörve, őt hátba fogják. Állítása szerint, ő abban bízott, hogy Knezics, kit a Tisza mögött Tokaj és Tisza-Füred védelmére egy hadosztálylyal értesült felállítva lenni, az oroszokat, ha megkísértenék is Tisza-Fürednél az átkelést, minden bizonynyal vissza fogja verni. Még azt sem látá szükségesnek, mit mindjárt Miskolczra érkezte után mulhatatlanul kell vala ten-
nie, hogy magától Knezicstől hitelesen értesíttessék, mennyi tulajdonkép azon erő, mely Tisza-Füred biztosságára van rendelve? Ezt megtudnia, csak egy futár, egy levél küldésébe került volna. Ő azonban, talán azért, mivel Knezicscel, kit

jún. 20-kán a peredi ütközet alkalmával, hadteste parancsnokságától megfosztott, feszült viszonyban állott, még ezt is elmulasztá. Pedig egy ily hozzá intézett kérdés tudomására hozza vala, hogy Fürednél, Korponay ezredes alatt, összesen csak 2500 újoncz áll, kiknek nagy része még csak kaszával van felfegyverezve.

De, történt légyen a mulasztás gondatlanságból, vagy rász szándékból, annyi bizonyos, hogy Görgey még 26-kán is, midőn az oroszoknak a megelőző napon intézett újabb támadása következtében, seregével a Sajó mellől a Hernád mögé vonult vissza, teljesen el volt tökéelve, e helyzetében mindaddig megállani, míg az oroszok által kényszerítetni nem fog Tokajnál a Tisza bal partjára kelni. Ama gondolat, hogy neki a Felső-Tiszánál kell maradnia, nehogy az oroszok is a Marosig nyomuljanak, és hogy Tisza-Füred Knezics által teljesen biztosítva van, szinte rögeszmévé vált benne, — kétségkívül csak azon okból, mivel az alsó Tiszához mennie, ott a többi hadakkal egyesülnie s más fővezérlete alá lépnie, elviselhetetlen gondolat volt előtte. E rögeszmét látjuk azon levelében is, melyet a Hernád mögötti állásából írt vala Klapkának, mint állítja, azon czélból, hogy őt is támadó munkálatokra buzdítsa az osztrák sereg háta mögött. E levélből azonban még többet is értünk, azt t. i. hogy ő elhítenni akarja vele, miképen e Hernád melletti állásban már összeköttetésbe lépett többi hadseregeinkkel. Tudtára adván, hogy Vácznál az ellenség túlnyomó ereje miatt keresztül nem törhetett, s Losonczon és Putnokon keresztül Miskolcra vonult, „hogy az ország többi hadtesteivel, oly gyorsan, mint csak lehet, tényleg egyesülhessen”, — így folytatja iratát: „Ezen egyesülés hadaink által, daczára a bennünket Vácztól fogva üldöző orosz hadtestnek, szerencsésen végrehajtatott. Knezics tábornok, ki a Tisza-Füred-tokaji vonalon áll, kész bennünket fölvenni; s ha a Harsánynál álló ellenség Hernád mögötti állásunkat megtámadni merné, ő, Knezics, minden rendelkezésére álló erejével a Rutka és Lök közti harcvezonalba lépend. Az ország

többi hadseregei a tizza-füredi vonalra támaszkodnak egészen Szegedig. Az ellenség terve tehát, hogy bennünket a Tizza mögötti menhelyünkön a többi seregektől elvágjon, ezeknek mozdulatai által meg van hiúsítva.....”

És mikor ezt írta, az ellenség már Tizza-Füreden állott egy hadtesttel! Ő tehát tényleg el volt vágva az ország többi seregeitől! Az oroszok már 25-kén megtámadták Korponay Poroszlónál, ki miután 2500 nagy részben csak kaszákkal fegyverzett újonczaival a többszörié számosabb ellenségnek ellentállni képtelen volt, még az nap estve a Tizza bal partjára vonult vissza, s a hidat is fölégette maga után. De az oroszok már 26-kán virradat előtt hidat kezdenek verni a Tiszán, s addig is míg az elkészülne, számos ágyúik fedezése alatt CBOI-nakokon szállítanak át mind több hadat a jobb partra. Korponay egy ideig heves tüzeléssel lehetőleg védte magát; de csekély erejének ellentállása sem tartós, sem sikeres nem lehetett. Mivel a száraz nyári időben az itt különben szelesen elterjedő mocsárok is mind ki valának szikkadva: az ellenség nem csak a töltésen, hanem attól jobbra s balra s mindenfelé képes lón elönyomulni. Korponay, nehogy egészen körül-fogassék, Újvárosra s onnan Debreczenbe kényszerűlt maroknyi hadával visszavonulni. A híd már délben készen állott a Tiszán, s az orosz sereg estre, nem több mint 62 emberének vesztével, Tizza-Füreden táborozott. Paskevics, mihelyt ezen eseményről értesült, nemcsak az egész 2-dik és 3-dik, hanem az eddig Görgeyvel harczolt 4-dik hadtestet is Tizza-Füredre indította. E hadtest helyett a bányavárosokból már elébb előszólított Grabbe, s a Galicziából szinte néhány nappal előbb berendelt Sacken tábornokok hadosztályai léptek szemközt Görgeyvel a Hernád vonalán.

Görgeynek még 27-kén reggel sem volt tudomása arról, hogy Tizza-Füred már a muszkák kezében van, sőt ezek e napon Debreczen felé nyomulnak, hogy öt, ha majd tévedéseit átlátva, Tokaj vidékét valahára elhagyja, Debreczen körül elfoghassák. E megfoghatatlan gondatlansága, magának Tizza-

Füred képzelt biztos védelméről, s a muszka seregek mozgalmairól tényleges tudomást szerezni, utóbb, midőn mind ezen tények világosságra derültek, a szándékos árulás gyanúját ébresztette fel számos oly hazafiban is, ki elébb tőle várva a haza megmentését, hozzá buzgón ragaszkodók.

Ő 27-kén Kossuthtól, kivel mióta Miskolcra érkezett, megint némi, bár felette hideg összeköttetésbe lépett, levelet vévén, melyben felszólított, hogy menne elejébe Kardszagig vagy Debreczenig, hogy ott vele személyesen találkozassak, még az napon útra kelt Nyíregyházára. És csak itt estenden megérkezve értesült valahaiba Korponay jelentéséből a Tisza-Füred körül történekről. Most már egész nagyságában átlátá valahára mind a maga seregének veszélyes helyzetét, mind azon föltevésének alaptalanságát, hogy ő a maga 25 ezernyi seregével hosszabb időn is képes leend Miskolcz táján lekötni a száz ezret meghaladó muszka hadakat. Lemondván tehát a Kossuthal való találkozásról, más nap, 28-kán, sietve visszament seregéhez.

A sereg, vagy is inkább csak Leiningen hadteste, Görgey távolléte alatt egy szép győzedelmet vívott ki az oroszokon. Grabbe tábornok, ki Cseodajeff helyét foglalta el a magyar sereg nyugtalanításában, 28-kán korán reggel 10 zászlóaljjal, 22 lovas századdal s 32 löveggel támadást intézett Geszthely ellen, hol Leiningen táborozott a maga hadtestével. Az ellenség közeledésére Leiningen ezt oly fedezett helyzetben állítá harcrendbe, hogy az ellenségtől épen nem láttathatók; s bár ez már távolról, az ágyúk horderejénél messzebb, megkezdé az ágyúzást: ő mindaddig csöndesen maradt rejtekében, míg az ellenség az ő lövegeinek hordkörébe előre nem nyomúlt; ekkor azonban valamennyi ágyúi egyszerre megdördültek s oly heves tüzet szórának az oroszokra, hogy ezek meglepetésükben nagyon megzavarodva, futásnak eredtek. Grabbe, a mieinktől üzelve, a Sajóig meg sem állott seregével s onnan is nem Miskolcra, hanem azt megkerülvén, Putnok felé hátrált, attól tartván, nehogy Miskolcz lakossága, mely a

geszthelyi győzelem hírére felzendült, hadainak útját állja. Az oroszok magok holtak és sebesekben 103 főre teszik veszteségüket e csatában. A mieinknek, fedett helyzetökben egy halottja sem, sebesültje is csak egy volt.

E győzelem nem igen sokat változtatott ugyan hadseregünk általános helyzetének veszélyességén; mindazáltal annak legközelebbi mozdulataira nézve két igen jelentékeny előnyt eredményezett. Ezek egyike az volt, hogy a sereg nyugton kelhessen át a Tiszán; mert Görgey, mióta az oroszokat Tisza-Füreden tudta lenni, tovább nem maradhatott a Hernádnál, s mihelyt 28-kán táborába visszaérkezett, ezt azonnal Tokajba indította s a Tiszán még azon éjjel átkelven, s a hidat maga után elrontatván, Nyíregyháza felé folytatta menetét. A másik előny a hadsereg további menetére vonatkozott. Paskevics ugyanis, ki e napon 2-dik és 3-dik hadtestét pontosította össze s 29-kén azonnal Debreczenbe szándékozott indulni, hogy annak táján Görgeyt elfoghassa, a geszthelyi csata szerencsétlen kimeneteléről értesülvén, aggódni kezdett, nehogy Görgey egyenként támadja meg és tegye tönkre Grabbe és vSacken tábornokok hadosztályait; vagy, mi reá nézve még érzékenyebb csapás leend vala, Kassa felé nyomuljon, s őt élelemszállítmányaitól s közlekedésétől Galicziával elvágja elébbi tervét, mely szerint hadait Debreczenbe indítani szándékozott, egészen megváltoztatta. Először is, a Poroszló és Tisza-Füred közt létező hidat, ezen, még száraz időben is sok nehézségekkel járó átkelési vonalról Csegére tette át. Azután pedig, júl. 30-kán, a 2-dik hadtestet a Tisza jobb partjára vonván vissza Csatra indította, szándéka lévén, mielőtt Debreczen felé indulna, Görgeyt kiűzni a Hernád mögötti állásából. A 2-dik hadtest Csatról Miskolcra folytatá menetét, s Cseodajef is rendeletet vőn ott vele egyesülni s Görgeyt megtámadni. Tudjuk azonban, hogy ő e napon már Nyíregyházán volt seregével, s onnan nem is késett tovább folytatni menetét. Paskevics csak 30-kán értesült Görgey e mozdulatáról; seregeit nyomban visszaindította ugyan a Tisza bal partjára,

de azokkal csak augusztus 1-jén kelhetvén útra Debreczen felé, ezen előre s hátra intézett menetei által Görgeynek alkalmat nyújtott, ha nem is egészen háborítatlanul, legalább összes seregének nagyobb veszedelme nélkül meghaladnia Debreczen t.

Hadjáratának utóbbi viszontagságait, azonban csak alább fogjuk elbeszélni; mert most vissza kell fordulnunk az ügyeink középpontjává lett Szegedre, s látnunk, mi történt ott július végéig.

MÁSODIK FEJEZET.

A kormány s országgyűlés működése Szegeden.

Midőn Kossuth, júl. 12-kén Szegedre bevonult, s az őt nagy lelkesedéssel fogadott polgárság előtt mondott beszédében, mint említők, a titok fátyolát, mely a kormány s Görgey közt kitört meghasonlást a közönség szemei elől eddig elrejté, némileg föllebbentette: mondhatatlan aggály és levertség fogta el a közönség, kivált a jelenvolt képviselők keblét. E vizzály még azon, különben is csekély, reménytől is megfosztá őket, hogy egyesülendő hadseregeinknek talán még sikerülhetne, daczára az ellenség roppant számának, megmenteni a hazát. És az aggodalmakat, melyek az ekként köztudomásra jutott vizzály miatt támadtak, nem kevésbé nevelte az, hogy Görgey hadseregéről, melynek szerencsés működésétől láták pedig függni ügyünk sorsát, még július második tizedében is senki, maga a kormány sem tudott semmi bizonyost; s e bizonytalanságban különféle, több aggasztó mint reményre derítő, kósza hírek szárnyalának, melyek szerint majd az mondatott, hogy Görgey serege szétveretett; majd megint, hogy győzött ugyan, de a muszkákkal alkura lépett stb.

A képviselők, kik Pestről egyenesen Szegedre utaztak, eleinte csak mintegy százan lévén, alig várhaták többi társaik összegyűltét, hogy ülést tarthassanak s a kormányt a haza

állapotairól interpellálhassák. Mert, ha közölök néhányan, kik a kormány egyik vagy másik tagjával meghittebb lábon álltak, ezektől nyertek is némi értesülést: a nagy többség a kósza hírek és bizonytalanság hullámai által hányaték. Mindenki gyűlést óhajtott tehát, hogy a kormánytól számot kérjen.

A hónap második tizedének végén, midőn számuk már meghaladta a másfél százat, mivel Almássy Pál, ki régóta egyedül maradt volt az elnökletben, Szegeden szinte nem jelent, meg, köz kívánat szerint, végre június 20-kán a korelnök, Palóczy László, hirdetett ülést. Megjelent a minisztérium is, és Szemere elnök-miniszter, be sem várván az iherpellatiokat, mindjárt a megnyitás után egy jeles beszédben fejtegeté az ország állapotát.

A nemzetnek, úgymonda egyebek közt, három óhajta van. Első, hogy az ellenség legyőzessék; — s e tekintetben előadá, hol és mi ereje van a nemzetnek fegyverben. A második közóhajtas, hogy a fellázadt népfajok kibékíttessenek; s megemlítvén, mi történt eddig e végre, kijelenté, hogy a kormány oly módon kívánja e kérdést elintéztetni, „hogy még a Mindenható is, ki kezében a népek sorsát mérlegezi, azt mondhassa a magyarról: e nemzet megérdemli a szabadságot, mert tudott lenni igazságos más nemzetek iránt, öldököltetése után is elég nagylelkű volt, testvéri kézzel nyújtani a béke olajágát ...” Tudtára adá egyébiránt a képviselő háznak, hogy a kormány a nemzetiségekről szóló törvényjavaslatot, melyet még Debreczenben, mindjárt a minisztérium megalkotása után benyújtani kívánt, de azt akkor, az országgyűlés elnapoltatása miatt nem tehetta, mindjárt másnap előterjesztendi. A nemzet harmadik óhajta, hogy Európa elismerje függetlenségét. Erre nézve elmondá, hogy ez még nem történt ugyan meg, s az európai politika jelenlegi viszonyai közt egyhamar nem is remélhető; azzal vigasztalta mindazáltal a képviselőket, hogy míg a kormányok ezt meg-

tenni késnek, Európa népei a magyar iránt rokonszenvvel viseltetnek.

A szép szónoklat azonban koránt sem elégítette ki a képviselőket, ők, aggodalmaikban, most nem ily, általánoságok körül forgó, szép beszédeket, hanem felvilágosításokat vártak a feldunai hadsereg s Görgey tekintetében, miről Szemere mit sem mondott; várták, hogy a kormány a külhatalmakkal folytatott alkudozásait s ezeknek az orosz intervencióra vonatkozó véleményeit a házzal világosan tudassa. Hunfalvi Pál képviselő tehát kívánta, terjesztené elő a kormány minden levelezéseit, melyeket a külkormányokkal folytatott. A belállapotokra nézve pedig választ kívánt azon kérdésre: kinek hibája, hogy Buda ostromával a nemzeti ügy győzedelmének kivívására fordítható idő elpazaroltatott? — mert úgy látszik, ezt a kormány Görgeyre, ez pedig a kormányra, különösen a kormányzóra tolja.

Az interpellationnak azonban kevés lett az eredménye. Az első kérdésre nézve gr. Batthyáni Kázmér hajlandó volt volna ugyan némi felvilágosításokat adni a háznak; de Szemere, eleve is tudván, hogy ezek inkább leverők, mint biztatók lennének s megnyugvás helyett csak az aggodalmakat nevelnék, közbeszólt s fejtegeté, hogy ez most, midőn az alkudozások még egy kormánynyal sincsenek befejezve, meg nem történhetik; legyen tehát a ház türelemmel. Támogatta őt Irinyi képviselő is, kinek szava e tekintetben némi súlyt nyert azon körülménynél fogva, hogy ő nem rég tért vala meg Parisból, hol a kormány küldetésében egy ideig gr. Teleki László oldala mellett működék s ennél fogva feltehető vala, hogy a külviszonyokat eléggé ismeri. A ház végre megnyugodott; s átlátván, hogy a jelen viszonyok közt a második kérdés vitatása is, szenvedélyeket kelthetvén, több kárt mint hasznot hajthatna: a Buda ostromával elkövetett hiba nyomozásába sem kívánt ereszkedni; s megelégedett a kormány azon ígéretével, hogy a napokban már meginduló Közlönyben minden

fontosabb tárgyra nézve közzé teendi a beérkezendő jelentéseket.

Más nap Szemere nem is késett, ígérete szerint előterjeszteni a nemzetiségekről szóló törvényjavaslatot.

Nem egyszer lehetett hallani mind a Magyarországon lakó külön nemzetiségek keblében, mind külföldi hírlapokban azon vádat, hogy a kormány e nemzetiségi törvényt ez időben csak azért kívánta megalkottatni, mivel, az ellenségtől nyomatva, maga előtt látá a kényszerűséget, székhelyének a Bánságba áttételeire: csak a szükségűtől kényszerítve s csak akkor tudott tehát igazságos lenni a más nemzetiségek iránt, midőn ezen, jobbára külön népfajoktól lakott országrészbe kellett költözködni. Ezen körülményből pedig ama következtetést vonják le, hogy e törvények nem igazságérzetből, hanem a szükség kényszerűségéből származtak s így nem is őszinte kifejezései a magyar nemzet véleményének s érzelmeinek a külön nemzetiségek iránt.

De ezen állítás tévedésből ered. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a Bánságba költözés körülménye e törvényt most szükségesebbnek tünteté fel a kormány előtt, mint bár mikor előbb; de megalkotásának oka bizonyára nem ezen kényszerűségben, hanem a kormány s nemzet igazságérzetében keresendő; s kételkedni egyáltalában nem lehet, hogy az e körülmény közbejötte nélkül is megalkottatott volna. Sőt az által, hogy még jelenleg is meg akarta azt alkotni midőn a bukás már csaknem elkerülhetetlennek látszék, midőn tehát arra is kevés volt már a remény, hogy e törvény a többi nemzetiségeknek csak tudomására is jusson bukásunk előtt, — csak annak adta bizonyosságát, hogy még életének utolsó pereseiben is nyilvános emléket kívánta hátrahagyni, miképen elég igazságérzet volt benne, a néptestvériség s a nemzetiségek egyenlő jogosításának elvét a lázadásban levő népfajokra is kiterjeszteni.

És e tekintetben minden kétséget kizárnak e törvény alkotásának előzményei.

Mihelyt a minisztérium az elmúlt májusban megalkotta, Szemere belügyminiszter azonnal buzgón foglalkodék e törvényjavaslat készítésével, elhatározott akarata lévén, evvel nyitni meg az új kormány alatt alkotandó törvények sorát. Ezt kívánta az új minisztériumnak a képviselő ház elébe terjesztett programja is, mely a forradalmi, demokratiai s republicai irányt tűzte ki. Mire azonban a törvényjavaslat elkészült, — mi a külön nemzetbeli egyénekkel tartott értekezletek szüksége miatt csak pár hét múlva történhetett meg, a körülményeknél fogva szükségessé lett az országgyűlés elnapolása s Pestre áttétele. Midőn azonban a kormány e miatt kénytelen lőn a törvényjavaslat tárgyalását elhalasztani, a minisztertanácsban határozat alkottatott, hogy e törvényjavaslat a júl. 2-kán Pesten megnyílandó országgyűlésnek minden más előtt elejébe terjesztessék, s a nemzetiségeknek már is oly sokáig elhalasztott kibékítése valahára komolyan munkába vétessék.

A minisztérium e határozatot akkor alkotta, midőn a szerbek, több csatában megveretvén, a fegyvert mindenütt letették, vagy Szerviába menekültek, s midőn lázadásuk egyedül a Knicsanin és szerviánjai által tartott titeli fensíkra szorítottatott; az oláhok pedig Erdélyben Bem diadalmas serege előtt, az egy Jankut s az abrudbányai havasok lakóit kivéve, magokat mindenütt megalázták; — szóval, midőn fegyvereink az osztrák hadakon is diadalt nyertek s a remény egyáltalában nem volt alaptalan, hogy a nemzetiségek lázadásainak csekély maradványait fegyverrel is megtörhetjük, és szigorral állíthatjuk helyre a belbékét

De a kormány nem ápolt keblében boszúindulatot; s ha fájdalommal emlékezett is a magyarok azon számos ezreire, kik a fellázadt népségek dühének áldozataivá estek; de sajnálta magokat ezen áldozatok gyilkosait is, mert bennök osztrák fondorlatok által ármányosan elcsábított, fanatizált, tévútra vezetett szerencsétlen s azért részvétet érdemlő népet látott. „Ha az ország kormánya, ugymonda Szemere júl. 21-kei

beszédében, melylyel a törvényjavaslatot indokolá, — a kegyetlenségeket hasonló kegyetlenséggel torolta volna meg, azóta talán béke volna, habár a sírnak békéje. De ez nem történt; hanem felhasználtattak a szellemi erőnek minden eszközei, a testvériség százados kötelekeit ismét összefűzni. Felvilágosításokat, magyarázatokat, proclamatiókat ezrenként osztogattunk szét. A sajtónak minden becsületes hatalmát felhasználtuk. Támogattuk a képviselőket békéltető törekvéseikben, s támogattuk azt is, ki eme törekvéseinek szerencsétlen áldozata leít épen saját vérei által*). Tudtuk, hogy a havasalföldi mozgalmak vezérei a románokra nagy befolyást gyakorolnak, — és ezen befolyást igénybe vettük. Tudtuk, hogy a rácz lázadás, táplálékát Szervíából is veszi, — s nem késtünk felvilágosítani a szerb fejedelmet és kormányát, közölvén vele nézeteinket a Magyarországon levő külön népfajok jogainak értelmezéséről, s nézeteink ott teljes méltánylásra találtak. Nem szalasztók el a kibékülésnek egy pillanatát, nem tartózkodtunk elveinket pontokba foglalva előadni. S mi lett következménye? Körülbelül az, hogy míg győztünk, addig tetszetek; mihelyt azonban a hadjáratban szerencsénk csillaga némileg borulni kezdett, feltételeinkre, ajánlatainkra kiterőleg, elhalasztókig válaszoltak; szóval a legőszintébb, legbeesületesb eljárásunk rendszerint csalfasággal, sőt árulással találkozott. Célunk egyébiránt ebben sem volt más, mint az ország függetlenségének és polgári szabadságának biztosítását siettetni egy részről; más részről pedig a kegyetlenségek meggátálása által a szelíd humanitásnak uralkodását helyreállítani, s annyira, hogy forradalmunk fő dicsősége, a szelíd és békés fejlődés, az embertelen terrorizmus vérnyomai által meg ne fertőztessék. Úgy voltak e pontok szerkesztve, hogy hasonló jogokat egy ország sem ad a maga határain belül az apróbb nemzetiségeknek.”

*) Drágos képviselő, kit, bár maga is oláh volt, Hatvani támadásakor, Janku emberei öltek meg.

Így gondolkodók, így akart intézkedni a magyar kormány a kisebb nemzetiségekről. Ily értelemben készült el a törvényjavaslat is, melyet a Pesten, júl. 2-kán megnyilandó országgyűlésnek akart elejébe terjeszteni, Tudjuk azonban, hogy ott, a mondott napon csak azért nyílt meg a törvényhozás, hogy magát, a főváros fenyegetett állapota miatt, ismét elnapolja, és Szegedre tegye át székhelyét.

Itt tehát a kormány valahára alkalmat nyervén, a rég készen álló törvényjavaslatot előterjesztöm, azzal egy napig sem késett többé. A tárgyalás mindjárt júl. 21-kén megkezdett. A képviselők közt nem hiányoztak néhányan, s mi majdnem hihetetlen, épen a radikál pártbeliek közül, kik saját jeliszavokat, a jogegyenlőség és szabadság elveit megtagadva, a törvényjavaslatot, azon ürügy alatt, mintha a honpolgárok egy osztályának kiváltságokat adna, valóban pedig, mint felette szabadelműt s demokratiait, vak elfogultságukban s önzésükben hevesen megtámadták. „Úgy szólának, — írja Szemére a Szegedről Aradvár megszemlélésére távozott Kossuthnak, — mintha még 1832-ben élnénk, midőn a magyar minden, a rác és oláh csak joggalan nép volt.”

Maga a született arisztokratából demokrat polgárrá lett gróf Batthyáni Kázmér keményen megróta a törvényjavaslatot ellenzők hűtlenségét a szabadság és egyenlőség elvéhez, s jelesen szólt ennek teljes megalapítása érdekében. Szemére pedig egyikét monda azon szabatos, szép beszédeinek, melyekkel egyaránt meggyőzni s gyönyörködtetni tudta hallgatóit. Kerekén kimondá, hogy a többi nemzetiségek kívánatainak magyar arisztokratiai felfogása, ha abból a nemzet valahára ki nem emelkedik, tönkre teszi Magyarországot. Ezen, majdnem egy óráig tartó remek szónoklat hatása alatt megszégyenülve némultak el azon ál-demokraták s radikálok, kik nyelvökön mindig népszabadságot hordának, de annak határait csak addig terjesztették, a meddig saját érdekeiknek kedvezett. Hogy a képviselőház a törvényjavaslatot oly kevés ellen-

zéssel emelte törvénynyé, részben legalább Szemere beszédének lőn eredménye.

A nagy fontosságú törvény, melynek, eredménye tekintetében, csak egy hibája volt, az hogy nem az 1848-ki márcziusban alkottatott, rövid kivonatban ím a következő:

„A Magyarország határai közt létező minden nemzeti-ségek szabad kifejlődése a következő intézkedések által biztosítottatik:

1. A kormányzati, igazgatási, törvényhozási és katonai hivatalos nyelv a magyar marad; az országban divatos többi nyelvekre nézve a következő szabályok érvényesek:

2. A községi gyűléseken mindenki a maga anyai nyelven szólhat; a jegyzőkönyv nyelvét a többség szabadon határozza meg.

3. A megyei gyűléseken, minden e joggal bírók tetszésök szerint magyarul vagy saját nyelvökön szólhatnak. Azon megyékben, melyekben valamelyik nemzetiség a lakosság felét meghaladja, a jegyzőkönyv, ha a többség kívánja, ennek nyelvén vitetik. A levelezések azonban a kormánnyal s más hatóságokkal magyarul folynak.

4. Az esküdszékeknél s első folyamodás! bíróságoknál, midőn az eljárás szóbeli, a 3-dik pontban kimondott elv alkalmazandó.

5. A nemzetőrség vezényleti nyelve ugyanaz lesz, melyen a községi ügyek tárgyaltnak.

6. Az elemi iskolákban az oktatás mindig a község vagy az egyház nyelven történik.

7. Az anyakönyvek s általában az egyházi ügyek nyelve mindig az egyházi község nyelve leend.

8. Folyamodásaikat a magánosok bármely hatósághoz tetszésük szerint bármely nyelven intézhetik.

9. Az ó-hitű egyház zsinata minden évben egybehívhatik és oly szabadon határozhat minden vallási és iskolai ügyek felett, mint a többi vallások. A zsinat jogához tartozik megválasztani a püspököket, és határozni azon kérdés felett:

vájjon a szerb és román nemzöt egyházilag egyesülve maradjon-e vagy külön váljon egymástól?

10. Az ó-hitűek egyházai és iskolái mind azon előnyökben részesülnek, melyeket az állam a többi vallásbeliek egyházainak és iskoláinak engedményez.

11. Az óhitűek önmagok igazgatják s kezelik egyházi és iskolai alapítványaikat.

12. Az óhitű egyházbeliek számára a budapesti egyetemenél theologiai tanítók arapíttatik.

13. A kinevezések mindennemű hivatalokra és méltóságokra egyedül érdem és képesség szerint történnek, minden tekintet nélkül a nemzetiségre és vallásra.

14. A kormány felhatalmaztatik s illetőleg köteleztetik a törvényben kifejezett elveket foganatba venni.

15. A kormány felhatalmaztatik s megbízatik különösen a tekintetben, hogy a szerbek és románok méltányos kívánatait meghallgatván, minden alapos sérelmeiket megszüntesse, akár saját hatalma, akár a nemzeti gyűlés elébe terjesztendő törvényjavaslat által.

16. Végre a kormány teljes hatalommal ruháztatik fel a nemzet nevében amnestiát adni mind azoknak, kik a meghatározandó idő alatt a fegyvert leteszik, s a nemzeti függetlenségre hitet tesznek le.”

E szabadelvű törvény gyökeresen megoldotta a nemzetiségi kérdést: minden nemzetiségnek teljes szabadságot biztosítván természetes kifejlődésére, a nélkül hogy az ország politikai egységén csorbát ütött volna.

A nemzetiségi törvénynél, nem kisebb dicsőségére válik a szegedi képviselőháznak, egy másik, amavval egy napon, s egyhangúlag megalkotott törvény, az, mely a zsidóknak a keresztényekkel mindenben egyenlő polgári s politikai jogokat biztosít.

Mi alatt a képviselők ezen üdves, de, szerencsétlenségünkre, későn alkotott törvényekkel foglalkodának, Kossuth, mióta Szegedre érkezett, különféle, azonban mind oda irányzó

terveken törte fejét, miként fordíthatná jobbra a hazának, tagadhatatlanul, részben az ő hibái, tévedései s balfogásai következtében is, veszendőnek indult ügyét. úgy látszik, hogy ő még e szomorú körülmények közt sem vesztette el minden reményét. Ruganyos szelleme, élénk képzelete a legcsekélyebb, csak némileg is kedvezőbb viszonyokból is tudott új reményeket meríteni.

Most, egy részről a Bemtől vett tudósítások, melyekből látá, hogy a muszkák Erdélyben, bár egy egész hónap előtt törtek be, még mind nem foglaltak el nagyobb tért, s egyik seregük folyton Besztercze, a másik Brassó vidékén van lekötve, — azon reményt ébreszték benne, hogy Bem, mihelyt hadait öszpontosítania sikerülend, végre mégis ki fogja verni az egymástól külön s messze működő orosz hadakat. Más részről annak híre, hogy Görgey elébb Vácznál, utóbb megint Miskolcznál tűnt fel, bizonyosnak mutatá előtte, hogy a pártos tábornok végre csak magába tért s nem gátolja többé a hadak öszpontosítását a Tiszánál vagy Marosnál. Ha pedig ez megtörténhetik, miben akadályt többé nem látott, — azt hívé, a Görgey, Perczel, Vetter s Vécsey seregeikből és Kazinczy tartalék hadából egybegyűlendő, mintegy százezernyi hadsereggel végre mégis sikerülend egyenként megverni a szövetségesek hadait; vagy legalább oly hosszúra nyújtani a háborút hogy, — mi iránt szinte újabb reményeket kezdde táplálni, a nyugoti hatalmoknak idejök legyen beleszokni az orosz invasio európai kérdésébe, s közbenjárókként lépni fel a nemzet s ellenségei között.

És valóban, a külföldről vett legújabb hírek erre nézve elég kedvezőleg hangzanak. A rokonszenv külföldön, kivált Angolországban, azon mértékben nőtt ügyünk iránt, a milyenben a mozgásba tett óriási orosz hadak egész Európa békéjét s biztosságát fenyegetni látszanak. Londonban s több más nagyobb angol városokban a magyarok barátai által mind több meetingek, népgyűlések tartatának a végre, hogy az azokban nyilatkozó közvélemény a kormányt is kényszerítse az orosz

interventióba beszólani s elhárítani a veszélyt, mely abból egész Európára eredhet. A hírlapok, még azok is, melyek a minisztériumból vették sugallataikat, mind kedvezőbb hangon kezdenek írni ügyeinkről s az orosz interventióba való beszólás szükségességéről. A július 21-kén tartott parlamenti ülésben a szónokok nagy többsége igen melegen nyilatkozott Magyarországról. A közvélemény, Angliának ezen első államhatalma, oly annyira pártfogása alá vette már ügyünket, hogy lord Palmerston külügyminiszter szinte kényszerítve látá magát az előtt meghajolni s oly értelemben nyilatkozni, miképen az angol kormány kötelességének tartja, befolyásával oda munkálkodni, hogy a háború a hadakozó felek között békés kiegyenlítéssel végződjék. Kossuth élénk képzelete az angol közvélemény és kormány e nyilatkozataira, szintúgy mint azon rokonszenvre, melyet az Oláhországban parancsnokló török főtiszték, Omer basa, Ibrahim bég s mások irántunk nyilvánítanak, arany hegyeket épített. És miután most már hadseregeink őszpontosítását is nem csak lehetőnek, de bizonyosnak tartá: nem is látott egyebet szükségesnek ügyeink jobb fordulatára, mint az egységet a működésben, az egyetértést és szíves közremunkálást vezéreink között.

E végett most a fővezérlet kérdése lön előtte a legfontosabb. Ő leginkább Bemét kívánta volna seregeink élére állítani, mert nemcsak legtöbbet bízott benne, hanem azon reménnyel is kecsegteté magát, hogy ennek a többi tábornokok is engedelmeskedni fognak. De látván, hogy Bem Erdélyt nem akarja elhagyni, más fővezérről kellett gondoskodni. A kérdés azonban nem volt könnyű megoldatú. Görgeyben, ha talán lejöné is az Altiszához, mire Komáromból végrehajtott elvonulása némi reményt látszék már nyújtani, a múltak után nem volt többé annyi bizodalma, hogy összes haderőnk élére állítani merte volna; ezen kívül Vettert, Perczeit, Dembinskit sem látá hajlandónak szolgálni Görgey parancsai alatt. Arra pedig gondolnia sem lehetett, hogy Görgey kész legyen magát másnak alárendelnie.

Ez okoknál fogva most inkább el volt határozva, mint valaha, hogy önmaga vegye kezébe a főparancsnokságot oly módon, hogy a hadviselés stratégiai iránya egyedül tőle függjön, a taktikai kivitelt, végrehajtást pedig az alvezérek belátásuk szerint intézzék. Ekként nem csak Görgeyt ellensúlyozhatni hitte, hanem az egyes hadsereg vezérei közt támadható viszályoknak is legkönnyebben remélte elejét vehetni. Ezen békéltető, egyeztető működés most szükségesebbnek látszék, mint valaha; mert nem csak attól lehetett tartani, hogy Görgey, mihelyt a többi seregekkel kapcsolatba jő, könnyen új viszályokra nyújthatna okot; hanem a többi vezérek közt is a haza veszélyeivel együtt nőtt az egyenlenség. A fővezéri címet még mindig Mészáros és Dembinski viselték; de Perczel, magától Kossuthtól felszabadítva, nem sokat hajlott reájok, minek következtében az összeütközések szinte mindennapiakká váltak közöttök. Hasonlókép Dembinski és Wysocki közt is oly éles viszály tört ki, hogy az utóbbik lemondását is beadta. Mind a két esetben csak a kormányzó engesztelő közbelépte, kérései, békéltetései lohaszthatták le némileg a ki-kitörő indulatokat, gátolhatták meg a végazakadást.

Az eszmét azonban, mely szerint önmaga kívánta felvenni a fővezéri címet, eleinte csak tartózkodva s félig meddig közölte a minisztériummal, egy új hadsereg felállításának rendeletét használván arra alkalmul. Ő ugyanis e napokban egy harmincz ezernyi önkéntes tartalék-sereg felállításának tervével foglalkodék, s azt egy hirdetésben közzé tévén, a toborzásra nézve a hatóságoknál meg is tette az intézkedéseket. E sereg gyorsabb megalakulása végett eleinte azon módhoz akart nyúlni, melyet a múlt évben, Jellasics betörésének idején oly hatékonyan tapasztalt a tiszai vidék hazafias érzelmű lakossága között: személyesen akarta bejárni és szónoklatával fellelkesíteni a népesebb községeket. Ily módon e sereget egy hónap lefolyása alatt teljesen megalakíthatni remélte.

Midőn tehát ez iránti szándokát a minisztériummal tudata, kijelenté egyszersmind azt is, hogy ezen tartalék-sereget személyes vezérlete alá akarja helyezni. A minisztériumnak ez ellen semmi ellenvetése nem volt, a sereg gyors megalakultára szinte a legjobb eszköznek tartván a kormányzó személyes fellépését. E körutat ugyan részint gyöngélgedő egészsége, részint egyéb dolgainak halmaza miatt, nem hajthatta végre; a fővezérlet átvételének szándékáról mindazáltal nem mondott le, sőt mind többször megpendíté azt a minisztertanácsban, állítván, hogy különben minden erőködési daczára sem remél egyiséget, szíves közremunkálást eszközölhetni a vezérek között.

Még inkább megerősödött e szándokában Kossuth, miután Görgey a Sajóhoz érvén, vele ismét levelezésbe lépett. Görgey e levelei biztos reményt nyújtanak neki, hogy ő valahára mégis egyesülend a többi hadakkal. De e reménynei benne egyszersmind azon aggodalmak is fölbredtek, nem fogja-e Görgey az öszhangzó szíves közremunkálást makacsága, hiúsága, más tábornokot maga felett nem tűrő elsőségi vágya által ismét meggátolni? „Ezen aggodalomra a múltak emlékezetén felül maga Görgey egyik levele is elégséges okot szolgáltatott. Javaslá tudniillik neki a tábornok, mozdítaná el Dembinskit a fővezérlettől, ki fonák intézkedései, tehetségtelensége által mindent meg fogna rontani. Kossuth ezt nem magyarázhatta másra, mint Görgey azon kívánatára, hogy mihelyt a többi hadakkal egyesül, magának igényli a fő parancsnokságot. Ezt pedig most még kevésbé volt hajlandó az ő kezébe adni, mint bár mikor elébb; a történetek után nem csak önhatalmát félt tőle, hanem félt attól is, nehogy Görgey a muszkákkal olyatén egységre lépjen, mely a hazának s az általa gyűlölt, megvetett polgári rendnek veszedelmét vonja maga után; és félt még attól is hogy, ha Görgey fővezérré lesz, Dembinski, Vetter, Perczel mindnyájan lemondanak; s miután Damjanics lábtörése miatt a szolgálatra még mindig képtelen, Aulichnak, a fölött hogy a hadügyi minisz-

teriumban is szükség van rá, gyöngéledése miatt nincs kedve többé tábori szolgálatra, Klapka Komáromból nem távozhatik: nem talál alkalmas embert, kit az Altiszánál lévő hadak élére állítson; pedig, miután Haynau Pestről már lefelé indul, rövid napok alatt itt is kemény harcoknak kell elejébe nézni.

De volt még egy más ok is, mely Kossuthot arra ösztönzé, hogy önmaga vegye fel a fővezéri czímet. A mint híre terjedt, hogy Görgey, magát a muszka hadakon átvágván, Miskolcz táján táborozik, az iránta ébredt gyanú, mely a kormányból a közönségbe is át kezdte szivárogni, ismét elenyészett, s a köz kívánat mind hangosabbá lőn, hogy Görgey vegye át az egyesülendő seregek vezérletét. Maga Szemere elnökminiszter is arra ösztönzé a kormányzót, hogy ossza meg Görgeyvel a fő hatalmat; legyen maga dictator a polgári ügyekben, s engedjen amannak a katonai ügyekben korlátlan hatalmat. De Kossuth erre, mint mondók, egyáltalában nem volt hajlandó. Érzé, hogy Görgeyt inkább hadi törvényszék elébe kellene állítani, mint fővezérré neveznie. Ily szigorú lépésre azonban bátorsága nem lévén, elhatározá magát, szótlan túrnie Görgey elkövetett engedetlenséget; sot a barátság és bizodalom színlelésével őt, ha lehet, erősebben lekötni a haza ügyéhez s a kormányhoz. A közönségnek Görgey fővezérsége iránt mind hangosabban nyilvánuló kívánságát azonban másként alig hitte mellőzhetni, mint ha önmaga veszi át a fővezérséget.

Kossuthnak e küzdelmeit, e czélzatait s gondolkodását leghívebben ábrázolja ama levele, melylyel e napokban, (úgy látszik, 23-kán) Görgey ama levelére válaszolt, melyben ez őt Dembinski mellőzésére ösztönzi.*)

*) Vannak, kik e levelet nem Görgeyhez, hanem Perczelhez hiszik intézettnek. Így Mészáros Károly is az 1862-ben közzé tett „Kossuth levelezésében”, Perczelhez írottak állítja, s azt több olyakkal toldja meg, mik csak is Perczelhez íráhattak. Hogy azonban c levélnek legalább az

„Vettem, úgymond, leveleidet; köszönöm. Csak ne haragoskodjunk, mert az soha sem vezet jóra; ellenben az mindig jóra vezet, ha közlöd velem a bajokat, tanácsot adsz; s gondolatot cserélve együtt mindig kitaláljuk a legjobb orvosló szert. Én tudom, hogy senki, én sem szeretem tisztábban, jobban a hazát, mint te; — te is légy meggyőződve, hogy senki, te sem szeretheted tisztábban s jobban a hazát, mint én. E kölcsönös hit közöttünk mindig fenn fogja az egyetértést tartani, mire szükség van, hogy a hazát megmentjük.

„Épen most kapom a positiv tudósítást, hogy tegnap már Miskolczon voltál s ma alkalmasint Kövesden vagy. ítéld meg: jobb lesz-e egyenesen csatlakoznotok, mit az ellenség már nem gátolhat, vagy corabinative két oldalról operálnotok. S tedd magadat biztos futárok által közlekedésbe a többi seregekkel is. Csak most hárrítsuk el a viszálykodást.

„A két öreg urat, Mészárosot és Dembinskit, illetőleg, nagyon igazad van. Az egyik (Dembinski) mindent felejtett; a másik csak amannak szemeivel lát. Mondod, szép módot kell találnunk, hogy elmenjenek. Gondolkodtam. Más nem találtam mint azt, hogy magam menjek a sereghez. Fővezért nem nevezek; hanem mint kormányzó képezem a harmónia kapcsát; veled egyetértőleg s tanácsaid után intézem az operatio irányát úgy, mint, például, Czegléden tevék. Aztán a dispositio a ti dolgotok. Így bizony, csak így lehet, véleményem szerint, a sok mindenféle súrlódásokat kikerülni, s nem lesz kérdés Mészáros, Dembinski, Görgey és Perczel közt; hanem barátságosan intézem az irány egységét, s aztán gonddal leszek, hogy mindenféle harmonice működjétek a kezetek alatti seregekkel s megverjétek a muszkát. Minden más mód nem ment meg a súrlódásoktól. S az, hogy a kormányzó rendelkezik az irány felől, senkiben susceptibilitást

itt általunk közölt része Görgeyhez is intéztetett, ez maga vallja emlékirataiban (II, 318). úgy látszik tehát, hogy az itt közölt részt Perczelhez is elküldé Kossuth, ekkor vele is feszültségben lévén.

nem okoz... Szeged, júl. 23-kán. 1849, Hű barátod Kossuth Lajos.”

De e barátságos levélben csak megpendíteni akarta az eszmét Görgey előtt, mert az ő megegyeztének kieszközlését egy személyes találkozásra szándékozott halasztani. Azt hívtén, hogy Görgey 23-kán már Mezőkövesden lesz, s onnan útját Tisza-Füred felé haladéktalanul folytatandja, 24-kén egy futárt küldött elejébe, ki által vele találkozási szándékát tudatván, felszólítá őt, határozná meg a helyet s időt, hol és mikor találkozhatnak. És mivel késedelemre idő nem volt, más nap maga is útra kelt. Tudjuk azonban, hogy Görgey még mindig a Hernád táján vesztegelt, s bár a felszólítás vétele után mindjárt megindult elejébe, 27-kén Nyíregyházán értesülvén, hogy a muszkák már áttörtek Tisza-Füredre, kénytelen volt felhagyni a találkozással s visszatérni Geszthelyre. Kossuth egészen Madarasig haladt, de onnan ama hír vétele után, hogy a vidéken kozákok portyáznak, Görgey pedig még a Hegyalján táborozik, s meg nem jelenését a Tisza bal partján Görgey részéről akarathiányra magyarázván, szinte visszatért Szegedre.

Kossuth távolléte alatt viharos napok folytak le Szegeden. A közönségben mindinkább elhírült, hogy Kossuth és Görgey közt súlyos viszály létezik; kiszivárgott annak híre is, hogy Kossuth maga akarja átvenni a fővezérletet, s épen e miatt utazott volna el a városból. E mellett pedig mind fenyegetőbb hírek érkezének Pestről is, miképen Haynau e várost megszállván, onnan egyenesen Szeged felé tart seregével. E hír, melynek valóságáról nem lehetett kételkedni, lázas izgatottságba hajtotta a közönséget, s pedig nem Görgey, hanem Kossuth s általában a kormány ellen.

A közönség előtt még mindig ismeretlenek voltak Görgey magaviseletének részletei, tehát ismeretlenek okai is a közte s a kormány közt létező viszályoknak. A kormány, mivel nem merte kérdőre vonni s nem bírta megbüntetni az

engedetlen tábornokot, mélyen hallgatott annak bűneiről, érezvén hogy annak köztudomásra juttatásával csak önmagát vádolná erélytelenségről. S ezen kívül, ha már Görgeyt nem büntetve, a sereg élén meghagyta, sőt, mint a mondottakból tudjuk, vele teljesen kibékülni törekedett, óvakodnia is kellett az ő nyilvános vádolása által őt ingerelni s a viszályokat öregbíteni. A közönség csak annyit tudott a hónap elején lefolyt eseményekről, hogy Görgeynek le kellett volna jönnie Komáromból, mit ő nem teljesítvén, közte s a kormány közt viszályok támadtak. Az egyes részletek, fondorlatok, hiúságok s önző tervek, mik Görgey viseletére, ha nem is az áruulás, de bizonyára a vétkes engedetlenség s pártoskodás bélyegét nyomták, mind titokban maradtak. Nem volt tehát csoda, hogy a közvélemény inkább a kormányt mint Görgeyt gáncsolá.

Azt hitték, a viszály onnan ered, hogy Görgey, katonai tapasztalatainál, vezéri jobb belátásánál fogva nem fogadta el a kormány hadi tervét, mely szerint Komáromból a hónap elején lejönnie kellett volna. Görgey, a nem rég győzedelmes hadvezér, a kinek neve alatt vívattak ki ama diadalog, melyek az osztrák hadakat a tavasszal az országból kiűzték, Budát kezünkre juttaták, ezen engedetlensége miatt semmit sem veszített népszerűségében; sőt, miként a veszély növekedett, a közvélemény mind hangosabban követeli, hogy ő állíttassák minden seregek élére; a kormány ellenben mind nyíltabban gáncsolaték s gyaláztaték, hogy őt, mint hívék, egyedül személyes féltékenység és gyűlölet miatt nem nevezi fővezérré. Még ha köztudomásra jött is Görgey engedetlenségének egynémely részlete, a miatt nem csak hogy nem gáncsolák, hanem inkább menték őt, természetesnek találván, hogy az érdemtelmes hadvezér, a kormánynak iránta tanúsított méltatlan viselete által kedvetlenített el. A békepárt hangosan hirdeté e véleményyt.

Különösen seregeink kellő időben való őszpontosításának elmulasztását, mi miatt most oly iszonyún tornyosodnak a veszélyek a nemzet fölött, nem annyira Görgeynek, mint

Kossuthnak tulajdoníták, ki amazt, mivel dictatorságától fél, alaptalan gyanakodás, személyes boszantások, méltatlanságok s az által, hogy a maga czélszerűtlen hadi terveit ráerőszakolja, az engedetlenségre mintegy kényszerítette. E véleményben még inkább megerősödött a közönség, midőn híre terjedt, hogy Görgey, miután az ellenségre Vácznál érzékeny csapást mért, hirtelen Miskolczon termett s ott a muszkákkal már is több győzedelmes csatát vívott. E gyors hadjárata, mely a télihez hasonlíta s fennen magasztaltatok, nem csak kimenté őt a közvélemény előtt ama vád alól, hogy a többi hadakkal egyesülni nem akar; sőt inkább a kormányt terhelé ama váddai, hogy a nemzet veszedelmét siettetí, midőn a győzedelmes hadvezért, ki egyedül képes még a veszélyt a hazáról elfordítani, nem szűnik keseríteni s gátolni a többi hadakkal való egyesülésben az által, hogy hatalom-féltésből őt, ki annyi győzedelme után más parancsa alatt nem állhat, a fővezérletben mellőzve, méltatlanul s hálátlanul sérti. Görgey ekként igazságtalanul üldözött gyanánt tűnt fel a közönség előtt, mi népszerűségét még inkább emelé, a kormányét s különösen Kossuthét napról napra csökkenté.

Görgey elfogult imádói s már ennél fogva is Kossuthnak nyílt vagy titkos ellenzői, kivált a békepárti képviselők, nem szűntek örökös rágalmaik s gáncaik által még inkább tévútra vezetni a közvéleményt, azzal vádolván Kossuthot, hogy daczára a hadi ügyekben való járatlanságának, azokba mégis egyre avatkozik, a tábornokokra oly hadi terveket tol fel, melyeket ezek el nem fogadhatnak.*) Voltak, kik ezen viszályo-

*) Mennyire el volt terjedve ezen hibás vélemény, mutatja az, hogy azt még a szabadságharcz történetét tárgyaló némely későbbi iratokban is feltaláljuk. Különösen megrovást érdemelnek e tekintetben Szilágyi Sándornak „A magyar forradalom története” és „A magyar forradalom napjai júl. L-je után” című iratai. Említésre méltónak sem tartanok e könyveket, ha több kiadásban megjelenve, jobbak hiányában annyira el nem terjedtek volna. Azt mondja egy helyen: „Kossuth és a miniszterium pedig hadi terveléseit folytatá, daczára annak, hogy Görgey

kat Kossuth és Görgey közt merő női befolyásnak tulajdonították; Kossuth körül nejéből és húgaiból, képzeletükben, kamarillát alkottak s annak gyűlöletéből származtatták Kossuth idegenségét Görgeytől.

Ezen balvéleményektől volt elfogulva egyebek közt a „Szegedi Hírlap” is, a Közlöny mellett egyetlen hírlap, a kormánynak Szegeden időzése alatt. E lap, egyik számában nyilván meg is róttá azon „veszélyes, udvarszerű környezetet”, mely nőkből alakulva, a kormányzói teremekben állítólag nagy befolyást gyakorolna. E vélemény, ha nem szándékos rágalom, annál megbocsáthatlanabb tévedés, mivel könnyű volt volna a valót ez ügy körül megtudni s értesülni, hogy Kossuth rokonai egyáltalában semmi befolyást sem gyakoroltak a közügyekre, s néhányan közölök, nejével meghasonlásban lévén, nem is jártak házához. Nejének kétségkívül volt ugyan reá egynémiben, különösen a Görgeyvel való viszonyaiban is, hatása; mert bizonyos, hogy ő ezt, mióta férjének megbuktatására törekedett, hevesen gyűlölte; de e hatás is csak magán körben maradt, a tanácskozásban s a határozatokra, valamint a kormány többi tagjaira, kik pedig, Görgey tekintetében, az egy Csányit kivéve, Kossuthal egyezőleg vélekedtek, annak legkisebb befolyása sem volt.

Ugyanezen lap Görgey irányában következőleg mondta ki véleményét, mi azon időben körülbelül a közvélemény szava volt: „Vezesse Kossuth a politikai dolgokat felelőség mellett

tőle s a többi táblabíróktól hadi tervet nem akart elfogadni.” S aztán nagy tudatlansággal a kormánynak tulajdonítja június végén, a Klapka, mint helyettes hadügyér által május elején készített tervet. „A táblabírák, mondja megint, amaz elvettetvén, készítettek egy más operationalis tervet, mit Görgey ... bár mindenkép nyakába akarták erőszakolni, nem fogadott el.” Egyszer mindenkorra kijelentjük, hogy, ha beavatkozott is néha Kossuth a hadviselés irányának meghatározásába, hadi tervet a minisztertanács *soha* sem készített, s azokat vagy magok a vezérek, vagy a kormány székhelyén lévő tábornokok, hadi tanácsba összegyűjtve, készítették.

s tetteiért utólagos számadással . . . Vezesse Görgey a hadi operatiokat. Vegye át az összes magyarhoni seregeket, s legyen itt ő az, mi Erdélyben Bem ... A haza színe előtt szólítom fel a kormányt, hogy initiálja, s a nemzeti gyűlést, hogy mondja ki: Magyarhon polgári kormányzatát Kossuth vezeti továbbra is oly hatalommal, mint eddig. A magyarhoni seregek vezényletében pedig egység van s a fővezér Görgey.”

A nagy közönséggel körülbelül egyező véleményben volt a képviselők többsége is. S ők most, a haza egén napról napra mindinkább tornyosodó vészföllegek által felriasztva, nem is voltak többé hajlandók azon semleges szerepet folytatni, mely eljárásukat s határozataikat a debreczeni ülés alatt jellemzé. Híre szárnyalván, hogy Haynau hadserege már Kecskemét vidékén jár, korelnököktől, Palóczy Lászlótól, zárt tanácskozmányt kívántak. A jelenlévő mintegy két száz képviselők többsége azon szándokkal lépett a gyűlésbe, hogy a kormányt nem csak kérdőre vonják, hanem kötelességévé is teszik, hogy Görgeyt fővezérré nevezze; többen e kinevezést önmagok akarták megtenni a gyűlésben.

Az interpellatiókra, melyek által a közügyek állapotának előadása követeltetett, először is Szemere Bertalan válaszolt. Mivel azonban az ügyek állapotát tökéletesen fel nem fejthette a nélkül, hogy egyszersmind önmagát s kormány társait, kivált pedig Kossuthot, Görgey irányában erélytelenséggel ne vádolja: felvilágosításai nem voltak kielégítők; sőt beszéde által sokan megerősítve érzék magokat azon balvéleményben, hogy a kormány Görgeyt alapos ok nélkül, talán csak személyes gyűlöletből vagy hatalomféltésből mellőzte a fővezérlétben. Vádak emeltettek a kormány ellen, hogy ezen személyes versenygés miatt Görgeyvel a haza végveszedelmét siettetí. Irinyi képviselő, az indulat által annyira elragadtatni engedé magát elfogultságában, hogy e bajokat egyenesen a Kossuth környezetében alakult női kamarilla befolyásából származtatná. Kossuth nejét egy más magas delnőhöz hasonlítá hatásában, állítván, hogy valamint ez idézte fel hazánkra

a háború nyomorait: úgy amaz a bukást sietteti azon gyűlölete által, melylyel Görgey iránt viseltetik s melyet férje szívébe is átönt. kívánta, hogy a ház felemelkedve e kisszerű versenygéseken, Görgeyt, a haza megmentésére, fővezérré nevezze. Hasonló értelemben szóltak még többen, ugyanazon határozatot kívánván.

Maga az érdemdús, tisztakeblű Gsányi László közlekedési miniszter is Görgey fővezérsége mellett szónokolt. E hazafias érzelmű agg férfiú, ki a múlt évben, Windischgrätz Pestre érkezéig, Görgey táborában kormánybiztos lévén, az ifjú, erélyes, sok vezéri tulajdonokkal bíró Görgeyt azon időben fiaként szerette, s kinek szívében ezen indulat oly erősen befészkelte magát, hogy daczára mind annak, mit Görgey június vége óta elkövetett, iránta nem volt képes meghidegülni s nem tartá őt oly hazafiatlan kedélyű, veszélyes egyéniségnek, mint Kossuth s többen mások a kormányban. Roszalta ugyan ő is Görgey tetteit; de abban csak Kossuth iránti daczot látott; súlyosabb gyanút a szerető szív nem engedett magában fölbredni, s azt hitte, mihelyt annak megsértett hiúsága a fővezéri bot által kielégíttetik, mihelyt büszkesége s gyűlölete a Kossuth felett nyerendő diadal által elégtételt nyer: Görgey azonnal csodákat mívelend, az ellenséget, szokott erélyességével és szerencséjével még most is legyőzheti. Csányi e vélekedése mellett is őszinte barátja volt Kossuthnak; de úgy látá, hogy a jelen válságos perczekben, midőn minden az ütközetek kimenetelétől függ, szükségesebb a fővezér, kinek szerencséje a győzelem reményével bíztat, mint a kormányzó, ha talán ez, mi valószínű egyébiránt nem volt, lemondana is Görgeynek felette nyert diadala következtében. Csányi tehát az ellenzékkel együtt arra szavazott, hogy Görgey fővezérré neveztessek.

A képviselők többsége erre Görgeyt azonnal kikiáltá fővezérnek, kijelentvén egyszersmind, hogy ezután ő a hadjáratokat, a kormányzó s az országgyűlés ellenörködése alatt ugyan s felelősség terhe mellett, de mindenkitől függetlenül,

saját- belátása szerint vezesse, s a többi tábornokok kivétel nélkül tartozzanak neki engedelmeskedni.

A tanácskozmány e végzése egyenesen a kormány a névszerint Kossuth ellen volt intézve. Közvetve azon vád mondatott ki abban, hogy Kossuth eddig őt meg nem illehető befolyást követelt magának s gyakorolt is a hadi ügyekben. Befolyása, ezekben, e végzés szerint, csak az ellenörködésre szorítottatott; Görgeynek ellenben teljes hatalom biztosítottatott a hadviselés intézésében. E vádnak nagy részben ama közönségesen elterjedt vélemény szolgált alapjául, hogy Buda ostroma, mely által az ellenség megsemmisítésére legalkalmasabb idő tétlen elmulasztatott, s mi a jelen nagy veszélynek is méltán kezdetül tekintetett, egyenesen Kossuth rendelete szerint, Görgey tanácsa ellenére történt legyen. A képviselők testülete, mivel tudta, hogy Kossuth forrón óhajtotta volt a kormány székét a fővárosba áttenni, egyáltalában nem akará hinni, hogy, miként fentebb elbeszéljük, s később maga Görgey is bevallotta emlékirataiban, — Buda ostroma inkább neki, mint Kossuthnak tulajdonítandó, s hogy ennél fogva, az annak hosszú ostromával elkövetett időpazarlás, szintúgy mint a Buda megvétele után beállott egy egész hónapi tétlenség bűnsúlya egyenesen és kizárólag Görgeyt terheli; s Kossuthot erre nézve, csak az a vád érheti, hogy e megbecsülhetetlen idő eltékozlását oly könnyelműleg tűrte. Nem akarák hinni, hogy a függetlenségi nyilatkozat megbuktatása végett politikai fondorlatokba merült Görgey rovására kell írni szintúgy a szerencsétlen vági csatákat, mint most a veszélynek oly ijesztő feltornyosulását, — amazokat, mivel maga minden idejét fondorlataival töltve, a hadviselés gondját egészen ama szerencsétlen középponti munkálati iroda főnökére bízta; emezt mivel csupa daczoskodásból Kossuth ellen, a tábornokok hadi tanácsa által megállapított had-összpontosítást, míg könnyen lehetett volna, végrehajtani nem akarta.

Ha a miniszterium ezen balvéleményekből származó vádakát magáról s a kormányzóról elhárítani s a Görgey fővezérré kineveztetését illető határozatot megmásíttatni nem képes: a hatalmat egy pillanatig sem tarthatja meg tovább a maga kezében s okvetlen le kell vala mondania. Múlhatatlanná vált tehát, hogy a kormány Görgey bűneit valahára egész meztelenségökben fedezze fel, s a képviselőházzal híraezetlenül tudassa a június vége óta lefolyt eseményeket s azok lényegesb részleteit. E feladatot Szemere elnökminiszter egy remek, ritka szabatossági hevenyészettel fejtette meg. Beszédében csak egy hiány volt, az, hogy nem adta elő, mi okból ment a hadsereg a Komárom alatt vívott győzelem után az ellenség üldözése s Bécsig nyomulása helyett Buda alá, s miért tartott oly sokáig ennek ostroma? Mi azonban június vége óta történt, híven s leplezetlenül előadta. Lefesté az akkori hadi állapotokat, a hazának annyi oldalról történt megtámadtatását, minél fogva a hadi tanács egyező véleménye szerint, csak a hadak rögtöni őszpontosítása s egy vagy más irányban túlsúlyú fellépése volt volna képes elhárítani a most fejünkre nőtt veszélyt. Előadá az okokat, melyek engedetlenséget, makacsságát, szószegését, a tiszti kar egy részének általa előhívott s ápoltt fondorlatait s daczolását a kormánynyal, mely csak a tábornokok hadi tanácsának egyhangú véleményét kívánta végrehajtatni; előtérj észte a mindenféle zavart, mely Görgey s tiszti kamarillájának daczoskodásából származott; nem hallgatá el azt sem, hogy Görgeynek tagadhatatlan szándéka volt makacsságában a maga seregével a kormánytól s így a nemzet ügyétől külön válni s a maga kezére működni, s végre azon szerencsétlenségeket, melyek onnan származtak, hogy seregével annak idején nem jött le Komáromból; — szóval felfedte Görgey bűneit, melyek a nemzetet jelen veszélyes körülményeibe sülyeszték, a nélkül azonban, hogy Görgeyt tulajdonkép bevádolta, s fővezérré kineveztetése helyett, — mit egyébiránt, csak hogy más módon, a jelen

viszonyok közt maga is múlhatatlannak lát vala, megbüntetni kívánta volna.

Szemere e beszédéből, melyet Vukovics igazságügyi miniszter is több részletekkel s más szempontok felmutatásával támogatott, a képviselők meggyőződtek, hogy határozatuktól, vagy inkább, mivel ez csak zárt tanácskozmány volt, szándékuktól, a következő nyílt ülésben oly határozatot alkotni, el kell állniok. S a nyílt ülésben, mely a tanácskozmányt közvetlenül követte, a tárgy többé egy szóval sem lőn megpendítve. Valamint a kormány elmulasztá Görgey ellen forma szerint vádat emelni s megbüntetését követelni: úgy a képviselők sem kívántak a jelen körülmények közt kétszeresen kényes tárgyba ereszkedni. Pedig, ha a kormány Görgey megbüntetését ennyi s ily világos bűnei után is elmulasztani elég gyöngye volt, mulasztását a nemzeti gyűlésnek kell vala pótolnia. A hazát Görgeynek ily későre halasztott megbüntetésére már ugyan nem menthette volna meg; de legalább a két héttel utóbb megtörtént bukást halaszthatta, s annak szégyenteljes jellemét változtathatta volna meg. Mert hadi tekinetelyek állítása szerint is, ha Görgey serege még csak Szegednél egyesül is ott lévő seregünkkel, — mi egyáltalában nem volt lehetetlen, Haynau serege, számra is kisebb a miénkénél, aligha elhatározó vereséget nem szenvedend vala; mi, mint alább kifejtendjük, még nagy fordulatot hozhatott volna ügyeinkbe. A nemzeti gyűlés, mely ekként akkor sem tett semmi lépést Görgey ellen, midőn annak bűnei magok a tények által felvilágosítottak, osztozott a kormány gyöngeségében.

Miután Kossuth útrajól, melynek czélja volt Görgeyvel a fővezérlet ügyében személyesen értekezni, mint tudjuk, sikeretlenül tért vissza, e kérdés elintézése még múlhatatlannabbá lett, mint volt eddigelé. Mészáros és Dembinski egy újabb viszály következtében a nekik engedelmeskedni egyáltalában nem akaró Perczellel, az általok eddig viselt fővezéri címről is végkép lemondtak; és mivel Haynau hadserege

mindinkább közeledék Szeged felé, s az egység és összehangzás múlhatalanná vált hadseregeink között, a fővezér kinevezését sem lehetett tovább halasztani.

Kossuth, mióta székhelyét Szegedre tette át, a fővezérlet kérdésében több levelet váltott Bemmel, kinek kezébe legtöbb bizalommal tette volna le a fővezéri botot. De Bem, mint már tudjuk, feltételül azt kívánta, hogy két hónapra dictatori hatalommal ruháztassék fel, mire Kossuth, sem önmaga sem Görgey tekintetében nem volt hajlandó. Egyébiránt ő most, mint alább elbeszélendjük, Moldvába tett egy hadi kirándulást, s ha Erdély állapota különben engedte volna is, oly rögtön nem jelenhetett meg a Tiszánál, mint az itt égetőkké vált körülmények igényelték. Kossuth tehát nem vélt mást tehetni, mint Görgeyt, Perczelt és Vettert illető hadseregeik élén meghagyva, a köztök eszközzendő egység s öszhangzó munkálatok végett, saját kezébe venni a fővezérletet.

Mindjárt visszatérte után tehát miniszteri tanácsot hívott egybe s azt kívánta tőle, hogy általa tábornoki ranggal ruháztassék fel, miszerint így, ha katonai képzettség hiányzott is, legalább katonai címmel léphessen fel a hadseregek előtt. A minisztérium azonban nem remélt egységet s nagyobb összehangzást, hanem, különösen Görgey részéről, újabb daczoskodástól és viszálytól félt, ha Kossuth kezd intézkedni fővezéri tekintélyvel. A miniszterek egy része tehát, mivel ilyféle intézkedésben bizodalma nem volt, más része, mivel a már különben is magába térni látszó Görgeyt, ha többi seregeinkkel még egyesülhetne, a fővezérletben újabb viszály nélkül mellőzhetni nem vélte; s egyébiránt is, a kétségbeejtő körülmények közt, ha még valakiben, csak ő benne, az ő szerencséjében s erélyében bízhatott: Kossuth indítványának ellene szavazott.

Önhatalmilag, a minisztérium megegyezte nélkül Kossuthnak, talán mivel a felelősséget maga sem merte ez iránt elvállalni, nem volt kedve fölvenni a tábornoki s fővezéri címet; e kívánatáról tehát, bár nem minden rejtett boszúság

nélkül, véglegesen lemondott. E perctől kezdve Kossuth s a minisztérium közt is némi feszültség álla be, melyet aztán Szemere ürügyül használt fel arra, hogy a minisztériumból kilépjen. Ő már júl. 21-kén is nyújtott be a kormányzónak egy emlékiratot, melyben előadván, hogy ama kettős felelőség mellett, mely egy részről a kormányzót, másról a minisztériumot kötelezi, a létező körülmények közt, lehetetlen kormányozni a nélkül hogy vagy a kormányzó vagy a minisztérium tevékenysége meg ne béníttassék, s az ügyvitelben, a naponként előforduló ellenkező intézkedések következtében, zavar ne támadjon, — arra ösztönzi őt, hogy dictatori hatalmat vegyen kezébe. „Ön a forradalom főszervezője, — úgymond egyebek közt — önt illeti tehát a legtöbb jog azt igazgatni már azért is, mert ön felelős leginkább annak sikeréért. En tehát ennél fogva is egy kézben szeretem látni a hatalmat; s bár a dictatorságnak is meg van a maga rossz oldala, miután a kényuralmat, ha csak kevés napokra is igazolni látszik, én mégis az erőteljes hatalomgyakorlathoz hajlom. Egyébiránt Ön ezt, bár neve nélkül, eddig is gyakorlá. Ön vesz a kormányzásban legtöbb részt, s épen ön az, ki nem akar felelős lenni. Ön azt mondja, hogy nem kell önt a pártok viszályaiba belevonni, különben serami rendíthetlen s állandó hatalom nem lesz az országban. De viszont a minisztérium is elveszti nem csak tekintélyét, hanem egész befolyását is, ha neki csak a gáncs és vád jut osztályrészül . . . Oly minisztérium, mely mindenért felelős, de melynek hatalma nincs, csak országgyűlés-nélkül tarthatná fenn magát. De ez a dolgok állapotát tarthatatlanná teszi... A nemzeti gyűlést csak az vezetheti, a ki kormányoz; s ez csak ön, mi nem kormányzunk . . . Tudom, hogy ön nem szereti a dictatori nevet. De erre nekünk épen az ön neve szükséges. A dictatorságot a haza megmentése után is gyakorolni, bűn —, de addig nem létesíteni, hiba volna. Én csak abban látom a haza megmentését; különben maga a vezetők közti egyenetlenség is megront bennünket. . . Az én véleményem tehát az, hogy most semmi szükség a

minisztériumra; mert ez, ha kötelességét teljesíti, gátolja a kormányzót; ha nem teljesíti, fölösleges; most minden hatalomnak egy kézben kell összpontosítva lenni, és ez — a dictatorság.” Kijelenté egyébiránt, ha Kossuth ezt nem helyesli is, ő minden esetre lemond tárczájáról, hogy siettesse azt, mit a körülmények közt szükségesnek lát, a dictatorság létrejöttét.

Szemere sebes léptekkel látá közeledni a végveszélyt, s talán azt hitte, hogy kezét még tisztára moshatja, s a felelősség terhét a bekövetkezendő bukás miatt a történelem előtt vállairól még levetheti s egyedül Kossuthra hánthatja. Igaz ugyan, hogy Kossuth szeretett mindenben önkényesen s a miniszterek tudta nélkül is intézkedni a tárczajokat illető ügyekben; volt azonban eset, kivált mióta a kormány Pestről leköltözött s Kossuth a miniszterektől gyakran távol létezett, hogy e rendkívüli időben, midőn az intézkedések stikere gyakran csak gyors végrehajtásuktól függött, felelősségénél fogva felhíva is érezte magát, a miniszter távollétében, önhatalmilag intézkedni. De ha ezen két oldalú intézkedésből támadt is aztán néha némi zavar: bizonyára nem ezen, a polgári ügyekben e miatt felmerült rendetlenségekből származott az ország veszedelme. Ezt csak az ápril végétől fogva a hadviselésben elkövetett szándékos vagy szándéktalan hibák s balfogások, a vezérek közti viszályok s különösen Görgeynek daczos engedetlensége s a polgári kormány ellen szótt fondorlatai, mind ezek mellett pedig a kormánynak ama hibákat, fondorlatokat, viszályokat és daczoskodásokat tűrő nagy gyöngesége eredményezték. S nem valószínű, hogy a dictatorság Kossuth kezében, most pedig már, július végén, bár ki más kezében is, jelentékeny javulást hozhatott volna még ügyeink állapotába. Kossuth, ha egyáltalában tudott volna, a minisztérium mellett is, sőt, általa támogatva, még talán könnyebben fejthet vala ki annyi erélyt, hogy a hadviselésben ama bűnök s hibák, melyekből a jelen veszélyek származtak, ne történjenek. A dictatori cím semmit som változtatott volna

Kossuth jellemén s egyéniségén; erélyesebbé sem tette volna tehát hatalomgyakorlatát. Hiszen Szemere, miként idézett leveléből látjuk, maga megvallja, hogy a dictatori hatalmat Kossuth, bár a cím nélkül, eddig is gyakorlta; s azt erélyesebben, mi egyedül volt lényeges, a cízzel sem tudta s fogta volna gyakorolni. Így állván pedig a dolgok, bizonyára nem csak fölösleges, de ártalmas is lett volna most olyféle változást hozni be a kormányban, melynek, feltéve, hogy bukásunk még továbbra halad, csak az lett volna következése, hogy a Kossuth gyöngeségét számos tapasztalatai után jól ismerő Görgey azon látványt szerezze a nemzetnek s a világnak: miként tud egy makacs, pártos tábornok dacolni egy gyöngye jellemű dictator erélytelen hatalmával.

Ez volt az oka, hogy a többi miniszterek, kikkel Szemere, nem ugyan nyíltan, de kémlőleg, közlé a dictatorság eszméjét, azt felkarolni nem voltak hajlandók. Egyébiránt, Szemerét magát is sikerült Kossuthnak, miként elébb, úgy most is reávenni miniszteri tárczájának további vitelére.

Minthogy a minisztérium Kossuth kívánatára, a fővezérletet az ő kezébe adnia nem hajolt, az altiszai seregnek tényleg Perczel volt a fővezére, mert Mészáros és Dembinski már néhány nap óta távoztak a seregtől. Már a turai csata után, midőn hadaink Nagy-Kátára, onnan Abonyba visszatértek, heves vita támadt egy részről Mészáros és Dembinski, másról Perczel között. Amazok a vaspálya-vonalt, hogy Haynaut Pest vidékén mennél tovább letartóztassák, oly hosszan szándékoztak tartani, mint csak lehetséges. Perczelnek azonban más tervei voltak, s a fővezérek akaratának ellenszegült. Még hevesebb lett a viszály e felett a következő napokban, midőn a fővezérek a hadügyminisztérium által értesítettek, hogy a bács-bánsági seregek Szegedhez parancsoltattak fel az ott készült sánczok védelmére. Mészáros ennél fogva, hogy ama hadaknak mennél több időt szerezzen a felvonulásra, Perczelnek határozott parancsul adta ki, hogy serege egy részével Czeglédre menjen, s onnan a Kecskemét felé nyomuló osztrák

hadat oldalt fenyegetvén, mozdulatait legalább lassítsa. Perczel azonban most kereken megtagadta az engedelmisséget, mint emlékirataiban Mészáros tudósít, — kijelentvén, „hogy neki a kormányzó, mivel a sereget ő gyűjtötte s rendezte, független rendelkezést adott a felett. És ha eddig seregénél a fővezérletet megszenvedte, azt inkább tiszteletből, mint kötelességérzetből cselekedte. Ő tehát saját terve szerint, nem Czeglédre, hanem egész seregével Kőrösre induland.” Mészáros és Dembinski, mivel lemondásukat már különben is beadták volt s csak helyettesítőjüket várták, nem akartak többé vitázni Perczellel s a tábort oda hagyták. Perczel ezután Nagy-Kőrösről Czibakházán és Vásárhelyen keresztül vonult le Szegedre, hol júl. 29-kén érkezett meg.

Szegedre azonban Perczel egy újabb viszály magvát hozta magával. Ez úttal a kormány volt szeszélyes haragjának tárgya, oka pedig Damjanics tábornok. Ez lábtöréséből, a haza szerencsétlenségére, még sem lévén felépülve, midőn Pestről elköltöznie kellett, hogy egészségét azontúl háborítatlanul ápolhassa, Aradvárban foglalt lakást. A kormány az ő szolgálatát, saját kívánata szerint, ezen állapotában is igénybe vévén, felhatalmazta őt e várnak minden szükséglettel ellátására s teljes védelmi állapotba helyezésére. A felhatalmazás ennél fogva az ő kezeibe tette le a várnak gyakorlandó főhatalmat; de, valószínűleg a fogalmazó hibájából, a rendeletben nem volt egyenesen kimondva, vájjon a várparancsnokra, Perczel Miklós ezredesre is kiterjed-e hatalma, miért ez neki az engedelmisséget egyenesen megtagadta. A haragra gyűlt Damjanics a várparancsnokot e miatt tüstént elfogatta, a kormánytól pedig e fegyelemsértésért azon elégtételt kívánta, hogy az ezredes hadi törvényszék elébe állíttassák. A kormány nem hajolt ugyan a tábornok kívánatára, sőt a foglyot szabadon bocsátatá, de a várparancsnokságtól mégis elmozdította.

A kormánynak e rendelete Perczel Mór tábornokot, Miklós testvérét, oly dühös haragra gyulasztá, hogy elégtételért,

mindjárt Szegedre érkezte után, a kormányzóhoz sietett, kinél épen hadi tanács volt összegyűlve. Ez azonban nem tartóztatá vissza Perczelt, hogy a kormányzó, Aulich hadügyminiszter s az egész kormány ellen a leghevesebben ki ne keljen, s azt részrehajlásról vádolva ellene sértő kifejezésekre, sőt fenyegetésekre ne fakadjon. A seregarancsnokságot e jelenet után, mely a kormány tekintélyét az egybegyűlt tábornokok előtt oly érzékenyen megsértette, lehetetlen volt tovább Perczel kezeiben hagyni. Aulich tábornok s hadügyminiszter, a kormánytanács végzése szerint, még az nap tudtára adta tehát, hogy a sereg vezérletétől fel van mentve. Ideiglen Wysocki bízott meg a parancsnoksággal.

E körülmény következtében a kormánynak ismét fővezérről kell vala gondoskodnia. Kossuth ismét Mészárosot és Dembinskit szólítá fel, vennék át újra a sereg vezérletét oly módon, miként az Pesten rajok ruháztatott. A két altábornagy hosszú vonakodás után végre engedett a felhívásnak, úgy azonban, hogy most nem Mészáros, mint előbb, hanem Dembinski viselje a fővezéri címet és tisztet, Mészáros pedig a tábornoki főnök vagy inkább, mivel Dembinski a tervezésre sokat tartott, segéd s magyar levelező szerepében működjék mellette. E fővezéri kinevezés azonban Kossuth részéről sem őszinte, sem hosszabb időre számított nem vala. Neki semmi bizodalma sem volt már Dembinski vezéri tehetségeiben. S hogy őt mégis nemcsak felszólítá, de sürgetve kérte is a vezérlet elvállalására, csak az volt oka, hogy miután azt a minisztérium szavazata ellenére még sem akarta saját kezébe venni, nem volt más rendelkezés alatt lévő tábornok, kire azt csak annyi bizodalommal is ruházhatta volna, mint Dembinskire. A kinevezésnek pedig rögtön meg kell vala történnie, mert Haynau hadai már Félegyházáig, részben pedig, mint alább elbeszélendők leszünk, Szabadkáig nyomultak. E kinevezés azonban nem gátolta őt abban, hogy Bemet újra is felszólítsa, jőne ki mennél előbb Erdélyből, s venné ő át Magyarországon a hadak fővezérletét.

A tábornokok eloszlása után a kormány e napon még késő éjjig tanácskozott a Görgey által az oroszokkal folytatott alkudozások felett, melyeknek irományai csak most jutottak le Szegedre. Ezen irományok nem lepték meg a kormányt, mert miután Görgey a Chrujeff ezredes által hozzá küldött feltételek felett serege egész tisztii karának véleményét kikérte volt, az ügy magán levelekből mindjárt tudtára esett a kormánynak. Maga a válasz ellen, melyet Görgey Chruleff feltételeire és Rüdiger tábornok levelére adott, nem volt ugyan sok kifogása a kormánynak; mert bár e válasz is a január 5-kei váczii nyilatkozat értelmében volt írva, s magáról benne oly formán szólott, mint a tisztii kar által választott parancsnokról; egyszersmind azonban Rüdigert békeajánlataival a kormányhoz utasítá s a nemzeti ügy mellett bátran szót emelve, határozottan kijelenté, hogy mind addig harczolni fog, míg vagy meg nem menti a nemzetet, vagy elvesz az egyenetlen harczban. De annál több kifogás lehetett a mód ellen, melylyel Görgey ezen ügyet, a kormánybiztos mellözte veii, ön-hatalmilag tárgyalá. Hogy tehát, ha az oroszok ezen alkudozást még folytatni akarnák, a kormány abba haladék nélkül beszélhasson s az oroszokkal végezessen, Szemere elnök- s gróf Batthyáni Kázmér külügyminiszter Görgey táborába küldetett.

Felölő lehet az események lefolyta után, hogy a kormány csak egy pillanatig is komolyan hihette, hogy az oroszok, szövetségeseiket, az osztrákokat elárulva, hajlandók lehessenek valamely külön békeszerződésre lépni a magyarokkal. Ez azonban akkor koránt sem látszék oly nagy képtelenségnek.

Kétségtelen tényekből tudaték, hogy az orosz és osztrák táborok s vezérek közt nagy meghasonlás létezik.

Utóbb, miután a hadjárat történetét mind a két fél megiratta s kiadatta, felderült ugyan, hogy ezen meghasonlás csak azon versengésből eredt, hogy mindegyik fél önmagát tekinté Magyarország meghódoltatásában a fő tényezőnek, a másik

félt pedig csak segélyezőnek tartotta, és ezen felfogás szerint bántak is egymással. Hogy, továbbá, az oroszok e felett még a miatt is igen komolyan neheztek az osztrákokra, hogy ezek vagy éppen nem, vagy igen rosszul teljesítették a szerződésben elvállalt ama kötelezettségüket, hogy az orosz hadsereg élelmezéséről az osztrák kormány fog gondoskodni. Paskevics, ezen kikötés ellenére, csak betörése után egy hónapra, midőn seregével Hatvan táján járt, kapta az osztrákoktól az első élelmi szállítmányt; de az is oly csekély mennyiségben, s oly elromlott állapotban érkezett táborába, hogy annak hasznát sem vehetvén, továbbra is galicziai élelemtáráiból lón kénytelen beszállítatni seregének élelmét. Ezen iratokból is kitűnik azonban, hogy a versenygés, neheztelés, meghasonlás, bár csak a mondott okból származó, de komoly volt légyen a két táborban.

A magyar kormány csak a meghasonlás létezéséről, de annak valódi okairól nem lévén értesülve, s azokat nem is gyaníthatván: mi volt természetesb mint, hogy az oroszok tudva lévő terjeszkedési vágyairól a délkelet felé, e meghasonlást politikai okokból származtassa. Európa viszonyai ez időben oly kedvezők voltak az orosz tervek létesítésére, hogy egyáltalában nem volt képtelenség feltenni, miképen Miklós császár megjötnék látta az időt, foganatba venni állampolitikájának egyik fő irányelvét, a Keletnek meghódoltatását. És bizonyára ez most hasonlíthatatlanul könnyebben sikerülhetett volna neki, mint néhány évvel utóbb, midőn azt valóban megkísértette. A magyar kormány, midőn tapasztala, hogy az oroszok a merre csak járnak, a nép iránt mindenütt éppen oly kíméletesek, mint a mily kegyetlenek s mondhatni embertelenek az osztrákok; midőn értesüle, hogy az orosz tiszti kar a magyar hadi foglyok iránt ép oly nagylelkűleg, sőt majdnem barátságosan viseli magát, mint a mennyire éreztetik azokkal nemtelen bosszújokat az osztrákok; midőn a Chruffel folytatott alkudozásnak — melynek indokait nem tudhatá, irómanyaiban olvasá, mikép a magyar hadi tiszteknek az ajánl-

tatik, hogy az orosz seregbe rangjok megtartásával léphetnek be; — a magyar kormány, mondom, mind ezt tudva, látva, olvasva mi könnyen juthatott s pedig a túlságos hiszékenység s alaptalan ábrándozás vádja nélkül, ama gondolatra, hogy mind ez talán mégis politikai okokból történhetik! A haza veszélyes állapotában tehát kötelessége volt oly lépést tennie, hogy legalább az oroszok ezen viseletének s eljárásának indokait kipuhathatlassa.

De volt még más indoka is a két miniszter kiküldetésének. Görgey seregéből az utazó tisztek, futárok, magán levelek által olyféle hírek érkeztek a kormányhoz, melyek sokkal többet gyaníttatának rejleni ezen alkudozásokban, mint a mi a beküldött hivatalos irományokból látható volt. Ezt sejteté maga Görgey egy jegyzéke is, melyet ónnal írt egyik okmány alá, s mélyben nem kevesebbet mond mint, hogy ő a magyar koronát az oroszoknak már oda ígérte, s biztosította őket, hogy a magyarok készebbek egy orosz, mint egy osztrák fejedelmet elfogadni. Görgeynek eddigi magaviselete után pedig egyáltalában nem látszék lehetetlennek, hogy ő, ha csupán makacsságból s megsértett hiúságból is, hadseregére nézve, melyben már annyira megromlott a hazafias szellem, valamely külön szerződést kössön a muszkával. A két miniszternek tehát kötelességévé tétetett ilyesmit is meggátolni, Görgeyt őrszemmél kísérni; s ezen kívül serege erkölcsi érzelmeit szilárdítani, s egyszersmind oda hatni, hogy annak levonultát s a többi hadakkal való egyesülését lehetőleg sietessék.

A következő napon, júl. 30-kán, volt a képviselőháznak utolsó ülése. Miután az időközben, zárt tanácskozmányokban elkészült nemzetiségi törvény felolvasatott s kihirdettetett, a kormány tudtára adá a háznak, hogy fővezérré Bembsinski van kinevezve, mi a képviselők által egykedvűséggel fogadtattott. A kormány részéről még Duschek pénzügyminiszter kért újabb 60 millió forintnyi hitelt a háború s igazgatás egyéb költségeinek fedezésére. Indokolása szerint, még nem volt ugyan kimerítve a múlt évben megajánlott ugyanannyi hitel 5

mivel azonban a háború esélyei a törvényhozás későbbi összeülhetését kétségessé tévők: eleve szükségessé lett erről gondoskodni. A hitel ennél fogva minden nehézség nélkül meg is ajánlatott. Mivel az ellenség már csak négy-öt mérföldnyire létezett a várostól s rövid napok múlva ez ütközet színhelyévé vala válandó: a ház magát határozatlan időre elnapolta, csak azt jelentvén ki hogy, ha a körülmények engedik, Aradon hol a kormány is székelend, folytatandja üléseit. A képviselők egy része még a napon csakugyan Aradra, más része azonban, kivált a békepárti, Görgey táborába indult.

HARMADIK FEJEZET.

Hadi események július közepétől végéig.

Az ellenség, melynek közeledte miatt az országgyűlés a kormánynyal Szegedről távozni kényszerítettet, Haynau tábornok volt az osztrák fő hadsereggel. Őt és seregét még Komáromnál hagytuk el ájul. 11-kén vívott ütközettel, melyben seregünk az osztrák hadakon keresztül törni s a Duna jobb partján levonulni sükeretlenül tón kísérletet. Tudjuk, hogy Görgey ezen ütközet után júl. 13-kán a Duna bal partján vount le Komáromból, melyben azontúl csak Klapka marac, mintegy 20 ezernyi sereggel.

Haynau még az napon értesült Görgey elvonultáról, de meg sem kísérté őt követni s üldöztetni, hanem csak az orosz hadvezért figyelmezteté a történtekre, hogy Görgeynek Vácznál útját állhassa. Azt is szükségtelenek látá, hogy még tovább időzzék hadaival Komáromnál, jól tudván, hogy nem ott, s nem is Budapesten, bár ennek mennél elébbi megszállását lényeges dolognak tartá, hanem valahol az alföldön fog véglegesen megoldatni a magyar felkelés elnyomásának feladata. Egyelőre elégségesnek tartá Komáromot a 2-dik s ideiglen az 1-ső hadtesttel számszerint 28,000 emberrel elzáratni; maga pedig többi hadaival s Paniutin orosz hadosz-

tályával július 16-kán Buda felé indult, hova, mint tudjuk, egy hadosztályt már a hónap első tizedében előre küldött vala.

Lehozott hadserege, mintegy 38,000 ember, július 22-kén már Pestnél volt összpontosítva. Ő maga 19-ke óta tartá ott fő hadi szállását. A szeszélyes kegyetlenségeiről elhírült fővezér még az nap fenyegető nyilatkozványokkal hirdeté megérkezését. Az ostromállapotot azonnal kihirdette; a fegyvereket s magyar pénzjegyeket halálos büntetés fenyegetése alatt beszédette. Haragja leginkább a budapesti hazafias érzelmű zsidó közönséget sújtá, melyre felszerelési tárgyokban kiállítandó mintegy két millió forintnyi sarcot vetett. Kívánta egyebek közt, hogy e közönség 40,000 gyalogsági köpenyt, 36,000 lovassági nadrágot, 60,000 pár német cipőt, 20,000 pár magyar topánt, 15,000 pár csizmát, 60,000 darab inget, ugyanannyi gatyát, 36,000 nyakraalót, 46,000 rőf posztót, 800 mázsa talp- s fél annyi fel-bőrt, 300 mázsa talpbélést stb. stb. hat hónap lefolyta alatt időszakonként szolgáltatson ki. Ha valamely cikk a kitűzött határidőre be nem adatnék, a közönséget naponként 500 pft bündj lefizetésére kötelezte ezüst hűszasokban mind addig, míg a rendeletnek pontosan meg nem felel.

Július 24-kén tudtára adá a két városi polgárságnak, hogy seregével tova indul. „Ha ti, így szól egyebek közt kiáltványára, felszólításaimat figyelembe nem venni s azokat, ha csak egy részetek is. áthágni merészelnétek, sorsotok megsemmisítés fogna lenni. Én akkoron mindnyájatokat egyért felelőseknek, éltetőket s vagyontokat illetően vakmerő merénylet megboszulása áldozatául esettnek tekintendem... Pestiek, szépen díszlő várostok akkoron... romba dült kőhalommá fog változni... Brescia hűtlen lakosai kik szintúgy mint ti,... felségsértő árulást követtek el, szolgáljanak tanúságul, ismerék-e kíméletet a lázadók iránt?” A szörnyeteg még dicsekedett az emberiséget gúnyoló, őt magát egész Európa előtt megbélyegző iszonyú tettével. Parancsnokul Pest kerületében Kempen, Pest városában Heintzl, Budavárban Sardagna tá-

homokokat nevezte ki, s őrsegül 8000 embert szakasztott ki seregéből mely, miután Komáromból az 1-ső hadtestet is lerendelte, mintegy 46,000-re szaporodott.

Hogy Perczel seregét a szolnoki vasút vonalától, Vettert a Bácskából elmozdítsa, Pestről három csapatban indítá meg lehozott hadseregét. Jobb szárnyát, melyet Ramberg alatt a 3-dik hadtest képezett, hogy a Bácsban lévő magyar hadakat visszavonulásra kényszerítse, júl. 21-kén Kun-Sz.-Miklóson, Halason keresztül Szabadka felé indítá; egyszersmind a bánt is oda utasítá, hogy hadtestével a Bácskába nyomuljon. A középben maga egy lovassági hadosztálylyal s Paniutin orosz hadtestével Kecskeméten, Félegyházán keresztül Szegednek tartott. A 4-dik hadtestből képezett balszárnyát, Lichtenstein Ferencz herczeg alatt júl. 23-kán egyelőre Czegléden át Abony felé nyomta előre, melynek azonban, mihelyt a Komáromból útban lévő Schlick az 1-ső hadtesttel ugyanazon utón Abonyba megérkezett, Nagy-Körösön keresztül Kecskemétnél júl. 28-kán a középpel kellett egyesülnie.

Haynau már Kecskemét táján számított ütközetre Perczel seregével, mely júl. 25-kén Czeglédről Kecskemét felé vonult vála. Ez azonban csak azon esetben történhetett volna meg, ha Görgey, ki mint tudjuk, 22-kén Miskolczra érkezett, a következő napon magát a Mező-Kövesdnél álló egy orosz hadtesten átvágja s öt napi folytonos menettel Tisza-Füredről a folyam bal partján Török-Sz.-Miklóson, Szolnokon és Nagy-Körösön keresztül, 29-kén Kecskemét táján terem s Perczellel egyesül. Ez nagy, nehéz feladat lett volna ugyan, de nem lehetetlen; 8 ha megtörténik, a hónap utolsó napjaiban a krónika nagy győzedelmet jegyezhetett volna föl részünkre, mert Haynau, ekkor a 27-kén Pestre érkezett Schlick hadtestét is odaszámítva, legfőlebb 30 ezer embert egyesíthetett volna a 40—45 ezernyi magyar hadsereg ellenében. Perczel azonban egymaga ütközetet nem adhatván, már 26-kán Félegyházára, s onnan, mint tudjuk, 29-kéig Szegedre vonult, hol aztán Dembinski vette át a vezérletet. Schlick e napon Czeglédre

érkeztén, onnan következő napon Szolnokra, Lichtenstein pedig és Paniutin hadtestei Félegyházára nyomultak. Itt az osztrák sereg zöme több napig vesztegelt; mert Haynau ott akarta bevárni, míg jobb szárnyán Ramberg Magyar-Kanizsánál, Schlick pedig a bal szárnyon Alpárnál a Tiszán átkel, s a Szentesnél lévő magyar csapatokat elűztén, Makón keresztül a magyar seregnek hátába kerül.

A magyar kormány, mihelyt értesüle, hogy Haynau a maga hadaival Komáromból Pestre indult, nem kételkedhetvén, hogy onnan Szeged felé nyomuland, ezen, sánczokkal is megerősített, alkalmas fekvésű várost tűzte ki, hol neki seregeink harczot adjanak. Mivel azonban Görgey mozdulatairól sokáig semmit sem tudván, reá nem számíthatott, oda fordítá minden ügyekezését, hogy Vetter mennél előbb végezze be bácskai hadjáratát és Szegednél egyesüljön Perczel seregével.

Vettért július 15-kén hagytuk el munkálatainál, midőn Jellasicsot a megelőző napon Hegyesnél megvervén, a Ferenczesatornán és a nagy római sánczokon keresztül a titeli háromszögbe űzte. Miután a bán a Sajkások-kerületéből is nyakrafőre áttakarodott a Dunán s ott a Kamenics-karlóczai vonalon Bzállott táborba, Vetternek az volt terve, hogy míg Guyon hadteste Temerinnél, a nagy római sánczok vonalán keríti be a titeli fensíkot, ő maga a Kmety vezénylete alatt lévő többi hadaival s a várbeli őrséggel Péterváradról a bánt támadja meg s vagy szétveri, vagy ismét a titeli fensíkra kelni kényszeríti seregét, hogy azt ott minden oldalról körülfogva, kiéheztesse s fegyverei letételére szorítsa. Vetter e terv végrehajtása végett már július 16-kán Péterváradra tette át fő hadi szállását; de mialatt az előkészületekkel foglalkodék, már júl. 21-kén közbejött a hadügyminisztérium egy rendelete, melynél fogva e tervről lemondani kénytelenítettet. A mondottakból tudjuk, hogy az osztrák fő hadsereg ekkoron már elhagyta Komáromot, hogy Pesten keresztül az alvidékre vonuljon, és Szegednél, vagy a Tiszán túl az utolsó elhatározó csapást mérje a nemzeti függetlenségre. Görgeyről s hadáról,

júl. 20-kán, még mit sem tudott a kormány. Egyedül Perczel serege, mely ekkor Abony táján létezett, maradt fenn, melyet Haynau seregének elébe lehet vala vetni. Hogy azonban ezen, szám szerint mintegy 20 ezernyi részben újoncz s rozszul fegyverzett sereg képes legyen Haynaunak ellentállani, azzal a legvérmesebb képzelet sem kecsegtethette magát. Szeged tájára kellett tehát a Bácskából is felrendelni minden itt nélkülözhető hadakat, Perczel erősítésére; mert mindenki előre láthatá, hogy Szeged táján, vagy valahol a Tisza mögött fog vívatni függetlenségünk utolsó, elhatározó harcza.

Vetter ennél fogva rendeletet kapott, hogy felhagyva tervével, melynek végrehajtására nincs többé idő, rögtön tegyen még egy kísérletet Titel ellen, s akár sikerüi azt megvennie, akár nem, azonnal küldje fel Szegedre hadseregének mind azon részeit, melyek nem múlhatatlanul szükségesek Pétervárad táján.

Vetter tehát, a rendelet vétele után, oly intézkedéseket tőn, hogy Kmety 22-kén Péterváradnak a Duna jobb partján lévő sáncaiban foglaljon állást s a következő napon, a bán seregének foglalkodtatása végett, onnan intézzen némi tün-tetést; Guyon pedig ugyanazon időben egész erejével támadja meg a titeli fensíkot. Támadását a Szegedről e végre leküldött négy löveggel ellátott hadi gőzösnek, nem különben mint a Perlaszvárosnál állomásozó csapatainknak a Tisza felől kell vala támogatniuk. Titelben Knicsanin alatt 5—6 ezernyi szerb had, s Láng ezredes alatt a bán seregének egy dandára, összesen tehát 8—9 ezer fegyveres képezte az őrséget.

Guyon az ellenséget meglepni szándékozván, még virradat előtt, három óraker, egyszerre két oldalról intézte a támadást; jobb szárnyának Vilovót, a balnak Mosszorint kell vala elfoglalnia. A meglépést azonban saját hibánk hiúsította meg. A vilovói ostromcsapatnál igen korán megkezdődött az ágyúzás a nélkül, hogy egyszersem a legénység is előre nyomulhatott volna a Vilovóra vezető töltésen; midőn pedig ez aztán megtörtént, a töltés annyira meg lőn rakva ágyúkkal s

őrséggel, hogy ostromcsapatunknak minden erőködése, azon keresztül törnie, megghiúsított. Hasonló volt az eredmény Mosszorinnal is, hol a töltésen előrenyomuló csapatunkban az ellenség heves tüzelése e fölött még nagy zavart és kárt okozott.

Guyon meggyőződén, hogy hasztalan minden erőködés, napkeltekor mind a két ponton visszavonta ostromcsapatait, hogy délután összes erejével még egy kísérletet tegyen. A mocsárokat Mosszorin táján jobban, legalább annyira kiszáradva észlelvén, hogy kisebb csapatok azokon is foglalhatnak helyet, itt egyesítette egész erejét. A töltés mellett jobbra s balra állítá fel egész, hat ütegből álló tüzérségét, s a hadzöme, gyalogság s lovasság a mögött foglalt állomást, míg az idő a rohamra megérkeznék. Paska felől, hol a mocsár legszélesebb ugyan, de egyszersmind legszárazabbnak mutatkozott, részint mivel nagy tömegeket talán még sem birt volna meg a, bár felületén száraz mocsár, részint hogy az ellenség lövegeitől sokat ne szenvedjenek, hat zászlóalj oly apró csapatokba osztott fel, hogy majdnem csatárlánczczá gyérültek. Ily harcrendben, délutáni két óra tájban kezdődött a támadás. Míg az említett módon felosztott hat zászlóalj kitűzött helyeit el nem foglalta, körülbelül egy óráig heves tüzet folytatott a töltés két oldalán; s három óra felé mindenütt rohamra hangzott fel a parancsszó. Honvédeink halált megvető, ritka hősiességgel törtek előre, daczolva az ellenség heves ágyú- s puskatüzével; de ez igen kedvező, fedett fekvésében a magaslatokon végre is minden erőködéseiket megghiúsította, s a rohamot visszaverte. Egy második, hasonló elszántsággal s kitartással intézett roham sem vezetett több eredményre. De Guyon még sem ernyede, s öt óra tájban még egy harmadikat is intézett: ez sikerült. Elkeseredett honvédeink ellenállhatatlan vitézséggel mászták meg a fensík partjait, s üzék a Tisza felé Knicsaninnak, bár szinte nagy vitézséggel küzdő harcosait.

Már-már teljes győzelem reménye lelkesíté a mieinket, s ez el sera is maradhatta, ha a vezényletben egy nagy hiba nem történik, mely a sükert elébb kétségessé tette, utóbb teljesen megghiúsította. A fensíkra jutottakat a szuronyviadal s egyes hátráló szerb csapatok üzése igen szélyel szórta, s hogy a győzedelmet magoknak teljesen biztosíthassák, multhatatlanul támogattatniok kell vala a tartalékban maradt zászlóaljaktól. Szerencsétlenségre, ezeknek nagyon későn adatott ki a parancs az előnyomulásra, s mire a fensíkhöz érkeztek, vitézeink onnan már ismét lenyomattak. Knicsanin ugyanis, mihelyt vitézeinek hanyatlását észrevette, a Vilovó táján tétlenül időző osztrák dandárt szólítá segedelmére, maga pedig szerbiánjait, a futamló szerbeket s Mosszorin fegyveres népét a helység mellett rögtön összegyűjtván, újabb erővel indult szétszört zászlóaljaink ellen. Epén ekkor ékezik támogatására az osztrák dandárból is két század dragonyos. Az osztrák vezénylő három ágyújával alig száz lépésnyire robog a rendetlen csoportokban lévő magyarokra, s egy pusztító kartácslóvet után rohamra vezetí lovasságát. Honvédeink, sem a tartaléktól s messze lévő ágyúinktól, sem a Tisza felől, hol a hadi gőzös, néhány parti ágyútói gátolva, állást a szerbek háta mögött nem foglalhatott, — semmiképen sem táraogattatván, egy véres viadal után végre is lenyomattak a tetőről.

„Knicsanin — írja a jeles hadtörténész, Rüstow — a harczot nagy vigyázattal s elszántsággal vezérlé, mit azonban neki igen megkönnyített az, hogy a magyarok támadása ellenében rendkívül kedvező helyzetben létezett. Ő csak 8 halottat s 25 sebesültet vesztett. A magyarok e napon valódi hősiességgel harczolának; a vitézség volt az egyetlen tulajdonság, melyet részükéről ezen földék helyviszonyai közt kifejtteni s tanúsítani lehetett. A lovasságot a mocsárokon keresztül felhasználni nem lehetett és a tüzérség, mely csak egy terjedelmes mocsáron keresztül tüzelhetett, a mélységből a magaslatra, mely azon felül még túlsó oldalán nem lankásan terül el, hanem meredeken száll alá a síkra, — tüzének minden

hevessége daczára is kevés eredményt eszközölhetett. A magyarok vesztesége ennél fogva aránylag nagy lón. A szerbek népdalaiban az ezerre tétetik, és a dal ezen esetben talán igazat mondott, mit azonban pontosabban kitudni nem lehet, mert a magyar részről csak némileg is megbízható adatok nem léteznek.”

Ez volt az utolsó harcz e végzeteljes fensíknál, mely körüi, fájdalom, annyiszor oly elkeseredten küzdöttek egymással a közös hazának egymást boldogtalan meghasonlásukban meg nem értett magyar és szerb fajnbeli fiai.

Bár nem sikerült Titel megvétele, Vetter, a vett rendelet szerint, kénytelen lón felhagyni minden további kísérlettel, s hadseregének itt nélkülözhető részét Szeged felé indítani. A sereg létszáma e harcztéren, a pétervaradi őrséget kivéve, mintegy 27—28 ezer emberre ment. Ebből mindazáltal körülbelül 7—8 ezret különféle apró őrségek vettek igénybe. A Bánságban Perlaszváros, Aradác, Ecska és Elemér közt két honvéd- s három alföldi önkéntes zászlóalj s négy század lovasság volt felosztva; Pancsova, Új-Palánka, Moldova és Orsóvá őrségeire összesen négy honvédzászlóalj s három huszárszázad fordítatott. Zambély ezredes egy, két ezernyi dandárral Baja táján a Dunát tartá őrszeggel. Ezen őrségeket jobbára azontúl is szükség volt helyeiken hagyni. Ezek levonásával mintegy 20 ezernyi tábori sereg volt Vetter rendelkezése alatt. Ezt tehát egyenlő két részre osztván, azok egyikét Kmety tábornok vezérlete alatt a nagy római sánczoknál és a Ferencz-csatornánál hagyván, másikat Guyon tábornok alatt 25-kén Ó-Becsénél egyesítette, s mivel értesült, hogy egy osztrák hadtest Szabadka felé vette útját, a Tiszán átvezetvén, Szegedre indította. Hasonlókép Zambély hadát is visszavonta Bajáról s a Tisza mögött Szegedre küldötte. Guyon 29-kén vonult be Szegedre, s tizenkét ezer próbált vitézzel szaporította ott lévő seregünket. Kmety hadteste zömével Zsablyánál tartá szemmel a titeli fensíkot; egyes osztályokat pedig a Bácskán keresztül a Tiszához lesiető osztrák had figyelésére

a Ferencz-csatoma hosszában helyezett el. Vetter maga Beodrán tartá fő hadi szállását.

E szerint tehát jelenleg Szegednél volt összpontosítva a magyar főereg, melynek feladata lón az osztrákokat a Tiszán átkelésben meggátolnia. Annak jobb szárnyán egy hadosztály Lenkey tábornok alatt, Szentesnél őrzé a tiszai átmenetet; egy gyöngé dandár pedig a bal szárnyon Török Kanizsánál volt felállítva. De mielőtt e hadak további működéseinek elbeszélésébe kezdenénk, szükség elébb azokra fordítani figyelmünket, mik az erdélyi harcztéren történtek.

A muszkák Erdélyben, júl. közepéig, mint fentebb elbeszéltük, nem tettek jelentékeny előhaladást. Grotenhjelmet Bem nem bírta ugyan legyőzni Beszterczénél; de támadásai, bár visszaverettek, legalább azt eredményezték, hogy az oroszok sem nyomultak előre borgói táborukból. Lüders tábornokot viszont, ki júl. elején már útra kelt Szeben felé, az elébb meghódolni látszott székelyek újabb támadása Gál Sándor alatt, hívta vissza Brassóba s a székely földre. Említők, hogy Lüders Gál seregét Illyefalva és Sz.-György mellől megint felnyomta ugyan Csíkszékbe; de meggyőződén, hogy a székelyek fékentartására nagyobb erőt szükség hagynia a Bárczaságon, Clam-Gallas osztrák seregét, melynek elébb az tűzetett ki feladataul, hogy Oláhországból az oroszok által elébb megveendő Szebenbe vonuljon, rendelte Brassóhoz, s maga csak azután indult meg Szeben megvételeére. Említők azt is, miképen Bem, látván, hogy csekély hadaival Besztercze mellett nem boldogul Grotenhjeltn ellen, júl. 11-kén Daraaszkin az oroszok ellen Szeredfálvánál hagyván, maga a székely földre sietett, hogy az ott gyűjtendő újabb erővel Moldvába törjön s e mozdulata által az oroszokat Erdély elhagyására kényszerítse.

Csíkszékben pár nap alatt sikerült ugyan meg összeszedni Gál Sándor megbomlott seregét s azt 12 ezerre emelnie; de

ekkoron már Clam-Gallas is megérkezett az osztrák haddal Háromszékbe: ez ellen kellett tehát mindenek előtt működni. júl. 19-kén mintegy 8000-nyi haddal indult meg Csik-Szeredáról az osztrákok ellen, kik az Olt és Ügy folyamonk közti vonalon álltak Szepsi-Sz.-Györgytől Kökösig, Közeledtére, Clam-Gallas 20-kán Illyefalvánál öszpontosítá hadait. A következő nap Bem ismétlé a támadást; s bár ez szándékosan csekély erélyiyyel intéztetett, az osztrákok az Oltón átkelve, Brassóhoz megint közelebb, a hermányi és sz.-péteri domboknál foglaltak állomást. Bem a két napi csatározásból meggyőződén, hogy az osztrákok erélyesebb támadást intézni nem szándékoznak, seregét, Gál Sándor vezérlete alatt az Oltnál hagyván, maga Kézdi-Vásárhelyre sietett, az ott hagyott 2000 gyaloggal, 1000 huszárral s négy ágyúval szándéklott betörését Moldvába végrehajtandó.

Gál Sándor tulajdonkép csak azért maradt seregével Szepsi-Sz.-Györgynél, hogy míg Bem Moldvában jár, az ojtói szoros fedetlen ne maradjon; s azért, vett utasítása szerint, csak védőleg kell vala magát tartania. Az osztrákok azonban 22-kón, mint várták vala, nem támadtatván meg, a következő napon magok támadták meg seregünket. Gál Sándor evvel Sz.-György alatt Szemeria helységénél táborozék, midőn a Sz.-Királynál felállított előőrsei estenden hírül hozták, hogy az ellenség Illyefalva felől közeledik. Alig telt el fél óra, midőn az osztrákok kiállított csatárlánczunk ellen meg is kezdték a tüzelést. Gálnak feladata csak az lévén, hogy sz.-györgyi állását tartsa meg, miután csatárait lassanként visszavonta, az ellenség közepét s az Olt bal partján előnyomuló jobb szárnyát heves ágyútűz által ügyekezett feltartóztatni; bal szárnyát azonban oly erélylyel támadtatá meg, hogy az egy véres harc után megfutott s már ágyúit is elvesztendő vala, ha a legváltóságosabb perczben a középről nem kap segedelmet. Ugyanakkor, hogy e szárnyának veszedelmét elhárítsa, az ellenség Szemeria ellen is rohamot intézett. Gál azonban, eléggelvé, hogy a maga erejét az ellenségnek megmutatta, ko-

molyabb harcza nem akart ereszkedni, s részben azért is, mivel Szemeriat az ellenség lövegei felgyújtották, jó rendben húzódott az égő helység mögé, Szepsi-Sz.-Görgy elejébe, hol aztán még egy ideig mind a két részről folyt a lassanként szünetező ágyúzás. Gál azonban ki, vett utasítása szerint, komolyabb harcot kockáztatni nem szándékozott, Sz.-György közelében sem akarta túrni az ellenséget. Éji tiz órakor tehát, midőn az ellenséget már nyugalomra keltnek hitte, az Oltón átkelven, annak jobb szárnya ellen intézett egy heves támadást, melyet az csak nagy erőfeszítéssel lőn képes visszaverni. Gál ez által teljesen elérte célját. Az ellenség más nap nemcsak hogy támadását nem újította meg, hanem meg visszavonult elhagyott hermány-sz.-péteri figyelő állásába.

De valamint az osztrák had a maga támadó munkálataival, úgy Bem sem érte célját moldvai kirándulásával. Fentebb említők, hogy egy idő óta néhány oláhországi forradalmár létezett Bem környezetében. Ezek ketteje, Boliák és Bolexes előbb már Kossuthnál is jártak volt, s azzal kecsegtették őt, hogy az oláhországi s moldvai szabadelvű, muszkaellenes párt nagyon hajlandó lenne fegyverre kelni az oroszok ellen, ha Erdélyből némi segédelmet nyerne. Tudjuk, hogy mind Kossuthnak, mind Bemnek már aprilban nagy kedvők volt nemcsak a függetlenségre törekvő havasalföldieket, hanem a törököket is felizgatni az oroszok ellen; s e tekintetben mind a ketten tettek is némi lépést a török parancsnokoknál. A törökök azonban, bár magok sem örömet látták a muszkát az aldunai fejedelemségekben; sőt midőn ezek február elején Szebenbe s Brassóba nyomultak, e lépés ellen egy félénk óvást is kockáztattak: nem csak hogy a muszkák ellen erélyesebb rendszabályokhoz nyúlni nem mertek; hanem, még az osztrák sereget is fegyverben túrték meg a fejedelemségekben, midőn azt Bem márcziusban az oroszokkal együtt Erdélyből kiűzte.

Az osztrák had e kényszerített megjelenése az oláh földön nagy mozgalmat okozott az oláh-moldvai függetlenségi

pártban; s ekkor jöttek az említett menekültek is Kossuthhoz, ösztönözvén őt, küldene a fejedelemségekbe egy hadosztályt, melynek támogatása alatt a felkelésre kész szabadelvű párt magát hadilag szervezhesse. Kossuth örömmel fogadta az eszmét s az oláh férfiakat Bemhez utasítja.

Az oláh-moldva felkelés azonban csak úgy ígért némi sükert s hasznot részünkre, ha a török hadi hatóságok által is támogatattik. S ennél fogva Kossuth és Bem ezentúl még inkább ösztönözni kezdek erre a török urakat; midőn pedig ezekben a rokonszenvet irántunk ugyan nem, de a bátorságot folyton hiányozni láták: a muszka intervenció megtörténte után elhatározzák magokat, hogy Bem az első kedvező alkalmalmmal törjön be Havasalföldre, adjon lökést a forradalmi párt oly bizonyosnak ígért felkelésének, a törököket pedig az oroszok előtt compromittálja, azt híván, hogy az oroszok s törökök közt ebből eredendő súrlódás talán végre is ellenséges lépésekre bírhatja az utóbbiakat. Bemet ezen felül még azon remény is kecsegteté, hogy ha az oroszok munkálati alapját, Havasalföldet megtámadja, s ott felkelést előidéznie sikerüli: a muszákak azonnal kitakarodnak Erdélyből.

Kossuth Bemmel ezen ügyben csak az imént is váltott levelet. Amaz ennek egyebek közt azon tanácsot nyújtja, hogy a forradalmi oláh párt által alakítandó hadat betörésénei a maga előcsapatául használja, hogy betörésünk ekként az oláhok a törökök előtt a barátságos szövetség színét nyerje. Bem pedig, mihelyt a Szeredfalva mellett hagyott táborából Csik-Szeredára érkezett, Kossuth ama levelére júl. 17-kén válaszolva, tudata vele, hogy moldvai betörését rövid napok múlva végrehajtandja; küldene tehát Omer basához, a Havasalföldön lévő török hadak vezéréhez, mennél előbb valamely szívet nyerő jelentékeny ajándokot.

Ezen előzmények után érkezett Bem 22-kén az ojtosi szoroshoz, hova az említett, 2000 gyalogból s 1000 huszárból álló dandárt Kezdi-Vásárhelyről már előbb elküldötte. Innen Moldva- s Oláhország lakosaihoz kiáltványt bocsáta, melyben

felszólítja őket, keljenek fegyverre, gyűljenek zászlai alá, hogy, a törökkel kezét fogva, a muszkákat hazájukból s Erdélyből kiűzzék.

A kiáltványokat maga is nyomban követé; 23-kán a határokon átlépven, Hersánál, az ott állomásozó orosz zászlóalj, majd az Utrogoff tábornokkal Onestiből annak segédmére jött hadat is Bakóba nyomta. Bem még 24-kén is Onestiben időzék, várva az oláhok gyülekeztét zászlói alá. De már azon napon is eléggé meggyőződhetett ebbeli reményeinek alaptalanságáról. Az oláhmoldván szabadelvűeknek, mióta értesültek, mily óriási haderővel tört be az orosz Magyarországra, minden kedvök elmúlt a felkeléstől; az együgyű nép pedig, mely a kezébe került kiáltványokat talán nem is érté, semmi hajlamot nem mutatott zászlai alá állani. E helyett hírül vette, hogy a Moldvában maradt orosz hadak parancsnoka Bakónál egy, 8 zászlóaljból, ugyanannyi lovas századból álló hadat vont össze s elejébe siet. Bem tehát 25-kén teljesen kiábrándulva, dandárával még azon napon visszajött az ojtózi szoroson.

A mi ezentúl Erdélyben történt, felette szomorító, s annál szomorítóbb, mivel az ügyünket ért csapásokat a vezér más eljárása elfordíthatta volna. Ezen eljárás Bem hadviselési modorának teljes elítélésére nyújt okot, hadvezéri hírére pedig nem csekély homályt vet. De mielőtt legközelebbi munkálatait elbeszelnék, Lüdersnek Szeben elleni hadjáratát kell előrebocsátanunk.

Lüders épen az napon indult meg Brassó tájáról Szeben felé, midőn Bem Csik Szeredáról készült lemenni Háromszékbe, az oroszok helyét elfoglalt osztrákok ellen. De egy hadosztálya, melyet Engelhardt tábornok alatt néhány nappal előbb megindított Fogarasba, e várat már 12-kén megvette volt. Engelhardt 8 zászlóaljjal, 12 századdal és 20 ágyúval jelent meg Fogaras előtt, melyben részünkről csak egy hiányos zászlóalj örködött négy ágyúval. Természetes, hogy e csekély erő nem is gondolhatott a roskadt várban hosszabb

ellentállásra, és szerencsésnek tarthatá magát, hogy néhány halott és sebesült s mintegy 200 fogoly vesztével megszabadulhatott.

Fogarason 8 zászlóaljat s néhány századot hagyván, esetleg az osztrák had segélyére, többi hadaival egyenesen Vöröstoronynak tartott az orosz tábornok. Közeledtére a Fenyőfalván lévő magyar csapat 19-kén Talmácsra vonult, s hat ágyújával a Czód patak mögött fogott állást; de más nap reggel balszárnyát Czód felől megkerülve látván, rövid védelem után e helyet is feladta, s mivel magát ily nagy erő ellen gyöngének vélte, az erődben egy kis őrséget hagyván hátra, Ihász őrnagy vezénylete alatt az egész zászlóalj, mintegy 900 ember, a határok közelében lévő veszteglő intézet sáncaiba vonult. Az erőd csakhamar megvétetett s őrsége fogságra jutott. Egy dandár, mely onnan a veszteglő házhoz küldetett, Ihászt is hamar kiszorítá sáncaiból s Oláhországba nyomta. A kozákok az első oláh helységig üzték menekvőinket. Egy török csapat azonban közbe lépett, s bár őket, mint kívántatott, nem adta ki, de lefegyverezte s Vidinbe kísérte.

Lüders innen 21-kén Szebennek fordult, hol azonban már csak ennyi ellentállásra sem talált. Az ott őrséget tartott magyar zászlóalj még megérkezte előtt elhagyta a várost, és M.-Vásárhelyre húzódott, egygyel több bizonyosságát adván, hogy az ekként elforgácsolt gyöngé őrségek haszon helyett csak kárára vannak az ország védelmének, mert együtt véte tetemes erőt vonnak el az elhatározó ütközeteket vívó fő hadseregtől.

Bemnek, midőn moldvai kirándulásából Kezdi-Vásárhelyre júl. 25-kén megtért, még mindig volt volna ideje a szétszórt kisebb hadakból egy tekintélyes sereget öszpontosítani s avval vagy a gyöngébb Grotenhjelmet, vagy magát a szinte több osztályra szakadt Lüders hadtestét megtámadni. De ő bár a Besztercze táján vívott csatákból meggyőződhetett, hogy sokkal szívósabb s kitartóbb ellenséggel van dolga, mint a minőknek a télen s a tavaszon az osztrákokat tapasztalta;

s hogy most csupa vakmerőséggel, ha azt az ellenségével legalább egyenlő erő nem támogatja, czélt nem érhet s hasztalan pazarolja erejét, — afféle portyázó hadviselési modorából még sem tudott kivergődni. Moldvai kirándulása után Gál Sándor hét-nyolcz ezernyi serege egészen czéltalanná lett e vidéken; de ő azt mind e mellett is csak Udvarhelyszékbe rendelte s egyedül a vele járt kis dandárral indult Maros-Vásárhelyre, kétség kívül, hogy Damaszkinnal egyesülve, megint Grotenhjelmmel ellen forduljon.

Vásárhelyre 28-kán érkezett s ott újabb bizonyítványait találta, mire vezet az apró hadakkal való harczolás. Ott találta ugyanis Damaszkint, kit 11-kén három ezer emberrel hagyott Szeredfalván ál; ott hallá, hogy e kis had nem csak ezen helynél szenvedett júl. 16-kán vereséget, hanem midőn Inczédy és gr. Lázár Dénes egyegy zászlóaljával Szász-Régenben egyesülvén, Szeredfalvára visszatérni készült, Grotenhjelmtől 23 kán megint túlnyomó erővel támadtatott meg, s másodsor is megveretvén, oly nyakrafőre futott a Kis-Kükülő folyamig, hogy hada egészen felbomlott, s csak felével tudott 26-kán visszatérni Vásárhelyre.

De még e balesemények sem voltak képesek őt kiragadni szerencsétlen rendszeréből s arra bírni, hogy valahára őszpontosított nagyobb erővel működjék. Most pedig erre kétszeres indok is ösztönözheté őt. Vásárhelyt értesült ugyanis az említett baleseményeken felül még arról is, hogy Lüders a vöröstoronyi szorost és Szebent megvette, s mi ennél is fontosabb volt, ismét indulóban van a székely földre, hogy ott a békét valahára teljesen helyreállítsa s az ő, Bem, erőforrását megsemmisítse. Vett tudósításai szerint Lüders ropant készülleteket tőn e terv végrehajtására: Grotenhjelmet, a nyolcz zászlóaljjal Fogarason hagyott Dyck tábornokot, Clam-Gallast az osztrák sereggel, Dannenberget a Moldvában hagyott hadosztálylyal, Barnuczot egy felkelt oláh sereggel mind egyszerre a székely föld külön pontjai felé indította, s maga is megindult Segesvár felé.

A kiknek az oroszok e terve tudomására jutott, valószínűleg mindnyájan azt hitték, hogy Bem valahára komolyan gondoskodni fog hadainak öszpontosításáról, s legalább azokat, melyek Vásárhelyhez közelebb esnek, névszerint Kemény Farkast 4—5 ezer emberével Kolozsvárról, Steint a különben is tétlen ostromhaddal Fehérvár alól, Gál Sándort Udvarhelyszékből, hova öt még 26-kán rendelte volt, magához vonja, 8 az egyesülendő 15—20 ezernyi hadsereggel vagy Grotenhjelmet vagy magát Lüderst fogja megrohanni. De az eszélyen most is győzött kalandos hajlama a portyázásszerű vakmerő, mindent kockáztató hadviselésre. Eltökélte magát, hogy a M.-Vásárhelyen, kezénél lévő öt-hat ezernyi haddal egyenesen Lüders ellen induljon s e végett csak Gál Sándor seregének egy részét rendelte fel Dobay ezredes alatt Segesvárra, hogy ott vele egyesüljön. A többi hadakkal akként rendelkezett, hogy Kemény Farkas M.-Vásárhelyre siessen s azt tartsa míg lehet; ha megnyomatik, Kolozsvár felé hátráljon; Steinnak már elébb azt parancsolta volt, hogy a fehérvári zár-lathaddal Szebenb támadja meg, vagy legalább foglalkodtassa az ott hagyott muszka hadat. Felszólítá végre a különben parancsai alatt nem álló Kazinczyt is, ki a nyár folytában alakult 8—9 ezernyi tartalék haddal még mindig tétlen vesztegelt Szatmár keleti szélein, hogy avval Erdélybe siessen.

Lüders, seregének egy részét a Vöröstoronyánál és Szebenben hagyván, maga 12 ezer emberrel s 28 ágyúval 26-kán indult meg Segesvárra, hol 29 kén érkezett meg, s hogy a székely föld felé rendelt többi osztályoknak is idejök legyen elfoglalniok a részökre kitűzött pontokat, pár napig megállapodék. Lüders azt hitte, hogy Bem, kinek Moldvába menetéről vett ugyan hírt de gyors visszatértéről mind eddig nem értesült, még most is ott létezik, s úgy tette intézkedéseit, hogy öt végkép kirekeszsze Erdélyből. Clam-Gallasnak különösen meghagyta, hogy az ojtozi szorost állja el s a vele lévő orosz vadász ezredet a szoroson keresztül Bem hátába küldje.

Bem azonban 30-kán M.-Vásárhelyről Segesvárra indult Lüders elejébe. Miután előre küldött hadai e napon Kereszturnái, Udvarhelyszékben, a Gál Sándor seregéből Dobay alatt magához rendelt osztálylyal egyesültek, azok száma mintegy hét ezerre emelkedett; de ágyúja, e kedvencz fegyvere, csak 42 volt. „S méltán lehet kérdezni, úgymond Rüstow, miért nem vonta magához, tán egy gyöngye hátvéd kivételével, Gál Sándor egész seregét? Kielégítő választ erre alig lehetne várni, miután Bem már 28-ka óta értesülve volt, hogy őt minden oldalról bekeríteni szándékoznak. Életkérdés volt tehát, hogy valamely ponton oly erős legyen, mint csak lehetséges az ellenséges hadoszlopok egyike ellenében.”

Az ellenséges felek előcsapatai 31-kén dél tájban lettek egymással szemben a Segesvár-keresztúri úton. Bem Fehéregyház előtt állítá seregét harczrendbe, jobb szárnyával e helység előtt, zömével az országúton, bal szárnyával a völgyben lévő szántóföldeken foglalván állást. Az orosz sereg egy része vele szemben az udvarhelyszéki, más része a vásárhelyi országúton létezett.

Miként Magyarországon Paskevics és alvezérei, úgy itt is Erdélyben mindig azt hitte mind Lüders, mind Grotenhjem, hogy sokkal nagyobb magyar hadakkal állnak szemben, mint valóban volt: nem hihették, hogy aránylag ily csekély hadak teheték elébb oly annyira tönkre az osztrák hatalmat, hogy orosz segílyt kénytelenítettett igénybe venni. Most azonban az orosz had magasabb állása képessé tette Lüderst áttekinteni Bem egész haderejét; de elfogultságában most is úgy vélekedék, hogy az előtte lévő magyar csapatok csak egy, tüntetésre kiküldött mellékosztály, a főtáraadás pedig Vásárhely felől fog ellene intéztetni; maga is oda sietett tehát, s jobb szárnyának vezérletét Iwin tábornokra bizta. A bal szárnyról aztán kozák csapatokat küldte ki a vásárhelyi úton e város felé, kik azonban két óra tájban azon hírrel tértek meg, hogy ott sehol sem mutatkozik ellenség. Lüders

tehát maga is visszament jobb szárnyára, hova egyszersmind két zászlóalj s egy üteg ágyút is átrendelt.

Fehéregyház előtt, az udvarhelyi úton ekkor már három óra hosszant folyt a harc. Bem, kinek jobb szárnya igen kedvező állásban volt, minden ügyeket arra fordítá, hogy a völgyben lévő bal szárnyával azon magaslatokat foglaltassa el, hol az oroszok jobb szárnya állott. Mindenek előtt igen heves ágyúzást nyitott meg itt; azután több ízben zászlóaljit is rohamra vezetette. De hasztalan; az oroszok kitartását nem bírta legyőzni, azok, számra nézve sokkal erősebbek, nem mozdultak. Míg azonban maga itt siker nélkül erőködik, jobb szárnyát éri veszély. A harctérre visszajött Lüders négy dzsidás századdal s néhány szotnya kozákkal e szárnyunk ellen rohamot intéztetett. Huszáraink jól kiállták az első lökést; de, számra nézve kevesebbek, nem sokára megfutamodnak. Az ágyúk háta mögött azonban rendbehozatván s a tartalékban lévő századdal is megszorítottatván, ismét elővezettetnek; de ekkor sem szolgál nekik a szerencse: újabban is hátat fordítanak s futásukban a jobbára újoncz gyalogságot is magokkal ragadják. A jobb szárnyat a közép, hol egyéb-iránt szinte hevesen folyt eddig a harc, majd a bal szárny is követi. Az ütközet helyrehozhatlanul el van vesztve; a sereg rendetlenül fut Héjasfalva felé, messze űzve a kozákoktól, míg nem a hegyek s erdők közt szertesélyedt. A vakmerő harcban 1300 holtat és sebesültet, 500 foglyot s hét ágyút vesztettünk. A többiek, jobbára székelyek, haza siettek.

E futásban esett el kozák kardok alatt koszorús költőnk, Petőfi Sándor is, ki Bem kíséretében vala. Bem maga, mivel lova ellövetett, szekerebe vetette magát; de a gyors futásban ez is felborult, s ő maga csak az által menekült az üldöző kozákoktól, hogy az út mellett lévő árokba feküdt s holtak színle magát. Midőn az est beálltával az üldözés megszűnt, négy Vilmos-husár ment őt, a holtak hittet, felkeresni, s ezekkel menekült Keresztúrra, honnan, hogy a veszedelem hírért megelőzze, még azon éjjel Maros-Vásárhelyre hajtattott

Lüders, ki az ütközetben 246 embert veszített, miután a Fogarasról Kőhalomra nyomult, de ellenséget nem talált Dyck tábornok vele egyesült, Keresztúrra ment hadaival. Ott vette aztán hírért, hogy a vett rendelet szerint Clam-Gallas is bement Háromszékbe, s az időközben oda szinte visszatért Gál Sándor hadát Csikszékbe nyomta, s ott elébb Kászon Újfalunál, majd Tusnád mellett megfutamítván, szétverte. Egy más székely csapat ugyanazon időben Bükszádnál szenvedett vereséget. Gál Sándor hadának romjaival Kolozsvár felé húzódott. A székely földön tehát nem volt többé magyar sereg. Clam-Gallas ellentállás nélkül, vonulhatott be Csik-Szeredára s kezdhette meg a nép lefegyverzését, miben Dorsner székely ezredes által is gyámolítottatott.

Bem, midőn aug. 1-jén reggel M.-Vásárhelyre érkezett, már a Kolozsvár vidékéről oda rendelt Kemény Farkas hada is közel jár vala e városhoz. E had mintegy 4000 emberből áll, mindig elég Bemnek, hogy vele, kedvencz portyázó modorában egy nem várt csapást mérjen az ellenségre. Sokáig nem időzhetett Vásárhelyen, mert értesült, hogy Grotenhjelm a város felé tart Szász-Régenből. De a gyorsaságot tervének kivitele is szükségessé tette. E terv abból állott, hogy mielőtt a székely földet megigázott orosz hadak onnan megfordulnának, ő Szeben alá siessen s a Fehérvár zárlatáról már egy hét előtt oda rendelt Steinnal egyesülve, Szebent a Hasford tábornok alatt ott hagyott orosz hadaktól elvegye.

Mi volt ebben célja: egyedül az-e, hogy az ellenségre ott, hol még lehet, egy érzékeny csapást mérjen? — vagy talán azt hitte, hogy Szeben megvétele, mint a télen elégséges volt Puchnert egész hadával arra indítani, hogy sietve Brassóra vonuljon, s onnan az oroszokkal együtt kitakarodjék az országból, úgy most is valami hasonlóra indíthatná az oroszokat? — bizonytalan. Kemény Farkast egy zászlóaljjal Kolozsvár fedezésére visszaküldvén, a többivel maga Medgyesen, Nagy-Selyken keresztül egyenesen Szebennek tartott. Útjában

minden elszórt apró őrségeket magához vont, és Stein hadát is Szeben alá rendelte.

E hadat azonban az elmúlt napokban nagy csapás érte volt. Stein, mióta Szeben az oroszok kezére jutott, ezek szemmel tartása végett Szász-Sebesre egy zászlóaljot tolt előre; midőn pedig a szebeniek háborgatására Bemtől rendeletet vőn, 25-kén éjjel a vár alól elhúzódván s a maros-portusi hidat maga után lerontván, egész hadával Szász-Sebesre ment. E had létszáma a kitűzött feladatra elég jelentékeny volt ugyan, mert mintegy 4000 fegyveresből áll; de jobbára az osztrákok kiűzetése után képezett újoncz zászlóaljból lévén szerkesztve, minősége sok kívánni valót hagyott: Stein tehát, mielőtt vele a szebenieket megtámadná, a Temesvárat ostromló Vécseytől kért némi segédelmet, addig is míg az megérkeznék, Kútalfvánál Szász-Sebestől délkeletre szállott táborba, s onnan Szerdahelyig portyáztatott.

De Hasford Szebenben nem akará túrni a közelében mozgó magyar hadat, s azt, mielőtt a várt segedelem megérkeznék, aug. 1-jén megtámadta. A csata vészes kimenetelű volt tűzhöz meg nem szokott hadunkra. Az oroszok élénk ágyúzással nyitották meg a harcot, mit Stein is viszonztatott. De amazok csak addig folytatták a tüzelést, míg a kozákok jobbról s balról a mieink hátába kerültek s támogatva a fehérvári őrseregtől, ezeket kapkodni kezdték. A zavar, mely e miatt a mieinkben támadt, jelül szolgált Hasfordnak, hogy homlokban is rohamra vigye zászlóaljit. Ez határozott; újoncz hadunk megbomlott és szélyelfutott. A holtak, sebesültek száma nem volt ugyan felette nagy, a 200-t sem ütven meg; de annál tetemesb vala a foglyoké. Az oroszok ezeket 1175-re számították. Hogy még többen nem vesztek, vagy fogattak el, csak annak lehetett köszönni, hogy a muszkák nem folytatták hosszan az üldözést.

Steinnak mintegy harmadfél ezer embert sikerült összeszedni megvert hadából, melylyel aztán, mivel az oroszok aug. 2-kán Szebenbe visszamentek, megint Szász – Sebesnél

foglalt állást. Itt volt, midőn Bem, aug. 6-kén délben, 20 ágyúval és számszerint ugyan 14 zászlóaljjal és 8 huszár-századdal, de melyek igen hézagosaak voltak, Szeben előtt termett.

Hasford, kinek összesen öt zászlóalj s pár század lovaság áll vala rendelkezése alatt, ezek egyikét foglyaival, podgyászával s betegeivel Vöröstoronyra küldvén, a többivel s 10 ágyúval Nagy-Csűríg ment elejébe. Bem, itt valahára számszerint erősebbnek látván magát, nem sokáig folytatá szokásos élénk ágyúzását, hanem szárnyait azonnal az ellenség bekerítésére nyomta elő. A muszkák azonban ezt be nem várva, a város falai mögé húzódtak. De Bem oda is utánok nyomult, s estenden azt megvén, a muszkákat, kik holtak és sebeseben mintegy 350 embert vesztettek, a vöröstoronyi szorosba kergette. „A szászok — mond Kőváry — éljenzéssel fogadták a magyart, az utcákra virágokat szórtak.” Megunták-e már a muszka uralmat, vagy csak a győzedelmesek haragját akarták magokról elfordítani, miután elébb a muszkákat is örömujjongva fogadták?

De Bem ez alkalommal nem sokáig ülhetett Szebenben. Lüders már aug. 3-kán értesült Bem hadjáratáról Szeben felé, s nem kételkedvén, hogy célja e város megvétele, a következő napon rögtön nyomába indult s 30 órai sebes menettel aug. 6-kán reggel már Nagy-Csűrön termett. Bem a Szelindekig portyázó kozákok megjelenéséből már az előző napon meggyőződött, hogy közel jár a muszka sereg, s 6-kán reggel hadának egy részével N.-Csűr mellett fogott állást, más részét, Forró ezredes alatt, hátának fedezésére Vöröstorony felé küldé; a harmadik rész a városban maradt. Előszólította volt Steint is Szász-Sebesről, de ennek már nem volt ideje hozzácsatlakozni, mert Lüders, meg sem várva egész seregének megérkezését, nem késett a támadással.

A csata több óráig tartott; míg Bem körülbelül egyenlő erővel állt szemben, bár a muszkákat meg nem nyomhatta, maga sem hátrált; de midőn dél tájban az orosz had zöme is megérkezett, állásaiból kivettvén, Szeben felé —, s mivel

az ellenség mindenütt sarkában volt, hadát az utczai harc veszélyeinek kitenni nem akarván, s azért is, hogy a várt Steinnal mennél előbb egyesülhessen, a város alatt Kis-Toronyra húzódott. A hátrálást, szokása szerint, most is maga fedezte ágyúival, mi alatt megint kevésbe múlt, hogy el nem fogatott. A Szeben folyó menetében, egyesült vele a csata elveszteni hírére a Vöröstorony felől visszahúzódott Forró s a városban hagyott őrség megszabadulhatott része is. A csapás nagy volt. Több száz halotton és sebesültön kívül mintegy másfél ezren jutottak fogságba. Kurcz Antal, Bem titkára, a városból menekése közben, Bem szekerén lövetett agyon. Bem serege romjait Szász-Sebesen Steinéhoz kapcsolta, s a vezérletet erre ruháztatván, maga a Bánságba sietett, Kossuth újabb meghívása szerint, ott a fővezérletet átveendő.

TIZENEGYEDIK KÖNYV

ARADON.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Aradon.

Midőn Dembinski július 30-kán a sereg fővezérletét átvette, hadainknak a harctéren a következő volt létszáma s állása:

Az elébb Perczel parancsai alatt lévő sereg, létszámára nézve mintegy 20,000, két hadtestre, a 9-dikre és 10-dikre oszolva, a Szeged körül készült sánczokban létezett. Emezt Dessewffy Arisztid tábornok, amazt Wysoeki vezénylé, kinek helyét azonban ekkor, mivel Dembinski alatt, kivel nem rég viszályba keveredett, szolgálni nem akarván, betegség ürügye alatt leköszönt, Gál ezredes vette át.

Ehhez járult a Bácskából, mint említők, e napokban Szegedre érkezett Guyon tábornok hadteste 10,500 emberrel; és Zambély ezredesnek szinte onnan feljött 2000-nyi osztálya, mely itt az olasz légióval s némi újonczokkal három ezerre szaporodva, Monti ezredes vezénylete alá került.

Szinte Szegednél, de a bal parti sánczokban volt még Asbót tábornok vezénylete alatt azon tartaléksereg, melyet Kossuth, június végével, saját vezérlete alatt harmincz ezerre szándékozott emelni, melynek létszáma mindazáltal e napig alig haladta meg az 5000-t, s még tűzfegyverrel sem igen volt ellátva.

És ekként a szegedi sánczokban, a hónap végén, mintegy 38—40 ezer ember létezett, legalább is két harmadában még harcban nem volt újoncz. Huszáraink ellenben, kiknek száma mintegy 4000-re ment, jobbára harcedzett vitézek voltak. Ágyú 100 létezett a seregben.

Szegedtől felfelé, a fősergnek jobb szárnyát képezve, Lenkey tábornok 7000-nyi osztálya Hód-Mező-Vásárhelynél állott; melynek, ha az osztrákok bal szárnyától nyomatnék, átkelhetése végett a Maroson, Makónál e folyamon híd vettetett. Knezicsnek Tisza-Fürednél s Tokajnál álló osztálya, a távolság és összeköttetés hiánya miatt, számításba itt nem jöhet.

Szegedtől lefelé ellenben a Bácskában s Bánságban Kmety parancsai alatt Guyon feljötte után még mintegy tizen-nyolcz ezer ember maradt, kikből a különféle helyőrségek nyolcz ezret vettek igénybe. A többi 10,000-re nézve Kmety július 28-kán parancsot vón a Bánságban felfelé vonulni s a főserg bal szárnyát képezni. Ő aug. 4-kén Torontálban Melenczénél állott hadtestével.

A kormány egy, még elébb tartott haditanács javaslata szerint, Szegednél határozta elfogadni az ütközetet.

A múlt télen, midőn a Bánságban működött seregeink is a Közép-Tiszához rendeltettek, a felkelt szerbek pedig ennek következtében a Marosig nyomulván, Szegedet is háborgatták, a város biztosítása végett véletlen megrohanások ellen némi sánczolatok készültek a Tisza bal partján a Marostól az úgynevezett Boszorkány-szigetig. Most pedig, június vége óta, midőn a kormány s országgyűlés Szegedre vonulása határozattá lett, a város a folyam jobb partján is sánczokkal vétetett körül. E földmunkálatokon egész július folytában, Gál ezredes vezetése alatt, naponként több ezer ember dolgozott ugyan; a mű mindazáltal roppant terjedelme miatt, a hónap végéig még koránt sem lőn befejezve. E sánczok a Tiszától a Tiszáig fél körben, délről a Matyere hídját, nyugotról Dorozsma, éjszokról Tápe helységeket is magokba foglalva,

mintegy három mérföldnyi hosszóságban terjedtek el, s nem is közvetlen a város védelmére hanem egy megerősített táborhelyül készültek. De terjedelmök még e szempontból is oly túlságos volt hogy, ha védelmi munkálatokra elég volt volna is bennök a 38 ezernyi sereg; de támadó munkálatokra, mik mégis helyzetünkben, midőn a muszka hadseregnek is közel léte miatt egy hely. hosszás védelmére nem volt időnk, — multhatatlanokká váltak, legalább is két annyi vagy még több erőnek s különösen nem száz, mennyivel bíránk, hanem vagy harmadfél száz ágyúnak kellett volna bennök lenni, hogy süketesen munkálkodhassunk.

Részint tehát ez okból, részint a miatt is, mivel a sánczolat némely részei nagyon hézagosan készülhettek el, részint végre, mivel az osztrákok bal szárnya által fenyegeti, s a magyar seregnek hátába eső Maros-vonal védelme sem volt eléggé biztosítva, — Dembinski Szegednél nem akarta elfogadni az ütközetet. Ő azt, hogy seregével Szegedről a Bánságba vonulhasson, már a fővezérlet elfogadásának is egyenesen feltételül tűzte ki. A kormány maga is belátta ugyan Dembinski indokainak fontosságát; de abból nem azt következtet. mit Dembinski, hogy hadseregünk minden ütközet nélkül hátráljon a Bánságba, hanem azt, hogy a már csak négy mérföldnyire, Kisteleknél lévő osztrák seregnek elejébe menvén, azt ott támadja meg, s csak, ha az ütközet szerencsétlenül ütne ki, vonuljon vissza a sánczok közé s azokból a Tisza mögé.

A kormánynak, mióta Szegedre költözött, a középpontnál lévő katonai tekintélyek tanácsai szerint is, mindig ilyféle terve volt a szegedi állomással. Ezért munkáltatott oly szorgalmasan a sánczokon is a hónap folytában; ezért készítettett a Tiszán, a vár mellett lévő s a várost Új-Szegeddel állandóan összekötő hidon kívül még más kettőt, amattól dél felé; ezért hozatta le az” algyői hidat is Tápé mellé, szemközt a Maros torkolatával; minek következtében aztán, nehogy az ellenség Algyőnél átkelhessen, a Tisza kiöntéseit gátló töltések ott átvágtattak s az egész partvidék víz alá borítottak.

Támogatta most a kormány ezen tervét Vetter altábornagy is, ki Guyon hadtestével 30-kán jött volt Szegedre. És valóban egy ütközet Kistelek táján a győzedelemnek nagy valószínűségével kecsgethett. Haynau, miként már említők, bal szárnyát, Schlick hadtestét, néhány nappal elébb Alpárnál szállíttatá át a Tiszán, s az tőle oly messze járt, hogy az ütközetben egyáltalában nem vehetett volna részt. Hasonló volt az eset az osztrák sereg jobb szárnyával, Ramberg hadtestével, mely a Bácskában, Hajós és Jankovác felé indult le Pestről a Tiszához s auguszt. első napjaiban Szabadkánál járt, hogy onnan Magyar-Kanizsára menjen, ott kelendő át a Tiszán, ez is tehát, hat-hét mérföldnyi távolságban létezett a Kisteleknél álló sereg zömétől. Haynau tehát e napokban, ha részünkről megtámadtatik, egyedül Lichtenstein hadtestét s Paniutin orosz osztályát, számszerint csak 25—26 ezer embert vezethet a harcba; míg részünkről azon esetben is, ha a löfegyverrel el nem látott újonczosztály őrsegül a sánczok közt hagyatik, mintegy 32—33 ezerrel lehetett volna intézni a támadást. Mi tehát jelentékeny számelőnyben valánk; mely körülménynél fogva annál kevésbbé volt alaptalan a kormány s vele együtt Vetter altábornagy reménysége agyőzedelemre, mivel tudomásunkra volt, hogy az osztrák fő hadseregnek csak fele áll velünk szemben Kisteleknél.

Ha az ütközet megtörténik, s várakozás ellenére, szerencsétlenül üt vala ki, Szeged sánczai s a Tisza négy hidja mindig elég biztosságot nyújthatnak vala arra, hogy a hátrálás jó rendben hajtassék végre. A győzedelemnek ellenben elláthatatlanul fontosak lehettek volna eredményei; nemcsak mivel az osztrák seregnek, s egész tartalék tüzérségének, jó utakban teljesen szükölködő, terjedelmes homok pusztákon kellett volna hátrálnia Pest felé, — mi közben mondhatatlan kárt szenvedett volna; hanem azért is, mivel mint alább elmondok leszünk, épen e napokban, aug. 4-kén, történt Klapkának győzedelmes kitörése az újszönyi erősített táborból, minek következtében a megvert osztrák hadak nemcsak a Duna

jobb partján, hanem a Csalóközben is nagy rendetlenségben kénytelenítették hátrálni Pozsony felé. Klapka e győzedelménél fogva arra is képessé válhatott, hogy mihelyt a Kisteleknel nyert győzelem hírért veszi, 20 ezernyi őrségének nagyobb felével Budapestre nyomuljon s ott fogadja a futamló osztrákokat.

De a hadvezéri hírnevét hajdan hazájában is merő visszavonulások által nyert Demkinski a győzelem ily sikerrel biztató esélyeinek felhasználását is nagy vakmerőségnek tartá; — mintha a Tisza mögött, ha majd az egész osztrák hadsereg egyesülve lesz, valaha még csak ennyire kedvező körülményekre is számíthatott volna! Ő tehát, miként a tavaszon a kápolnai ütközet harmad napján, Kerecsendnél, úgy most is makacsul ragaszkodott kedvencz hátrálási tervéhez. És Kossuth a helyett, hogy a jobb nézetű, nem rég Hegyesnél is a Bácskában oly szép győzedelmet nyert Vetternek, — ki iránt ellenszenvvel viseltetett, adta volna át, ha Dembinski a jobb tervre nem hajol, a fővezérletet, végre is megnyugodott ennek akaratában, kiről még csak pár nappal előbb azt írta volt Görgeynek s Perczelnek, hogy „mindent felejtett”. És aligha hibázunk azt állítván, hogy mind e mellett is csak azért adta a fővezéri botot Dembinski kezébe, mivel Bemet ekkoron már megint meghívta volt annak átvételére; ennek eljövetelekor pedig Dembinskit könnyebben mellőzhetőnek vélte, mint Vettert, ki hegyesi győzedelme által újabb próbáját adta vezéri tehetségeinek. Vetter a Dembinskivel támadt súrlódásai miatt néhány nap múlva le is mondott a bácsbánsági vezérletről, hol, miután Kmety is Dembinski alá rendeltetett, nem is volt több serege s teendője.

Egyébiránt, midőn Kossuth Dembinski visszavonulásában megnyugodott, a hadsereg további munkálati tervéül az lőn meghatározva, hogy az a Tiszán túl a Szőreg-Deszk-sz.-iványi vonalt oly hosszan tartsa, mint csak lehet, hogy egy részről Kmety, másról Görgey időt nyerjen elérni a Marost. Ha pedig Szőreget is feladni kénytelenítették, Makóról Len-

keyt is magához vonva, Aradra vonuljon, s ott aztán Görgeyvel és Kmetyvel egyesüljön. E hadak öszpontosítása által ott 75—80 ezernyi sereget remélnék öszgyűjthetni s azzal aztán egy elhatározó győzedelmet vívhatni Haynau fölött. Ha ez sikerül, terv szerint, dél felé, Szerviába, Oláhországba kell vala üzni az osztrákokat; ha nem sikerül, Erdélybe kellett visszahúzódní a seregnek, s onnan szorítani ki az oroszokat.

Dembinski tehát, mivel a Kisteleknél vívandó ütközet tervét nem pártolta, a szegedi sánczokat pedig a védelemre alkalmasoknak nem látta, miután a fegyverek Szeged polgáraitól beszedettek s azokkal egy pár kaszás zászlóalj felfegyvereztetek, aug. 1-jenek éjjelén végre is hajtá átkelését a Tiszán, és a hidakat lerontván, Szőregnél, a Tisza és Maros kiöntései ellen készült, egyébiránt országutul is szolgáló töltések mögött foglalt állást, Új-Szegednél, a sánczokban csak egy dandárt hagyván hátvédül. Visszavonulása, bár az ellenségtől egyáltalában nem nyomatott, oly elhamarkodva történt, hogy az el nem vitt élelmi szereken felül jelentékeny mennyiségű lőpor és tölténykészlet is hagyatott hátra; mi annál érzékenyebb veszteség volt, mivel lőszerekben különben sem bővelkedénk.

Haynau, ki aug. 2-kán a szegedi megerősített tábor ellen két dandárral kémletet intéztetett, értesülvén Szeged kiürültéről, azt e dandárok által még az napon megszállatta, más nap pedig maga is oda tette át fő hadi szállását. Ezt annál inkább teheté, mert ekkoron már szárnyai is jól előre haladtak. Schlick júl. 31-kén Alpárra érkezvén, nyomban hidat veretett a Tiszán, s mihelyt az más nap elkészült, hadtestével átkelvén, Szentes felé tartott.

Pár nappal elébb nagy veszély érte Csongrádot. Nehogy Lenkey hada, mely elébb Szentesnél állomásozott, akár Schlick hidverését, akár, a Tiszán átkelvén, a félegyházi tábort nyugtalanítsa, Haynau már 27-kén egy osztály lovast küldött Csongrádra, mely azonban, itt mindent békésen találván, még az nap visszatért Félegyházára. Két nap múlva, újabb hírek

következtében, ezen osztály ismét megjelent Csongrádon, ekkor azonban a felkelt nép azt megtámadta s nagy veszteséggel kényszerítette kivonulni a városból. A nép e támadásának oka különféleképp magyaráztatik. Az osztrákok úgy beszélik, hogy Kossuth, midőn Kardszag tájáról, hol Görgeyvel találkozni szándékozott, visszatérőben értesült, hogy Csongrád lakosai első ízben békésen túrték városukban az osztrák lovas-ságot, leveleket küldve Csongrádra s vidékére, melyben arra izgatá a népet, hogy az ilyféle csekélyebb ellenséges csapatokat támadják s rontsák meg; s ez indítá aztán Csongrád lakosságát ama tette, mely romlást hozott városukra. Mások azonban úgy beszélték, hogy a népet a katonaság ingerelte felkelésre az által, hogy erőszakosan szerzett magának és lovainak élelmi szerezket s különben sem tartá tiszteletben a polgárság vagyionát. De volt légyen bár mi az ok, annyi bizonyos, hogy Haynau a támadásról értesülvén, 30-kán Thun dandárát küldé ki a város megbüntetésére. A polgárok, közleledtéről hírt vévén, nagyobb részben kifutottak városukból, melyet aztán az ellenség kirabolt s egyszerre hét helyen felgyújtott.

Schlick e közben hídját Alpárnál elkészítettvén, a következő napokban Szentesre s Hód-Mező-Vásárhelyre ellentállás nélkül vonult be, mert Lenkey Makóra ment hadosztályával s aug. 4-kén ott is átkelt a Maroson a hidat pedig maga után lerontatta.

Ugyanezen napokban Ramberg hadteste is eljutott Kanizsára, s bár a bal partról egy magyar csapat néhány ágyúval meggátolni akarta a hídverést, az 5-kén virradóra mégis készen állott, és Ramberg még az nap átkelt a Tiszán.

E közben Új-Szegednél és Szőregnél hevesen folyt a harcz az osztrák és magyar hadak között. Haynau aug. 3-kán a vár mellett s a Felső- s Alsó-külvárosokban ágyú- s rőppen-tyű-ütegeket állíta fel, melyek védelme alatt Benedek és Jablonovszky dandárai kompokon s dereglyéken kísértének meg az átkelést, melyet egy Új-Szegednél felállított magyar

dandár néhány ágyúval gátolni törekedett. A Felsővárosijai Jablonovszky minden erőködése sokáig megghiúsítottak; Benedek azonban, miután a vár melletti ágyúk s röppentyűk Új-Szegedet lángtengerbe borították, ágyúinkat pedig elnémították, estenden átkelt a folyamon s csapatainkat az Új-Szeged és Szőreg közt lévő, a múlt télen a szerbek ellen hídfőül szolgáló sánczokba szorította; de ezeket is csak addig tarthatá dandárunk, míg végre Jablonovszky is átkelt, ekkor aztán Szőregre kénytelenített hátrálni. A híd még azon éjjel elkészült a folyamon. Haynau azonban, hogy egy részről Schlicknek, másról Rambergnek ideje legyen a harcztérhez közelebb vonulniok, csak 5-dikére halasztotta a szőregi magyar sereg megtámadását, a hídfői sánczokat mindazáltal mindjárt megakasztá hadaival.

Azt lehetne hinni, hogy Dembinski, midőn Szegedről a szőregi töltés mögé vonult, s az osztrákok átkelését a Tiszán oly kevés erővel, tehát csak színleg gátolta, ezt csak azért tette, hogy onnan a győzelemnek még biztosabb reményével támadja meg az osztrák hadat, midőn az majd a Tisza és Szőreg közé nyomul. Erre látszék mutatni az is, hogy a töltésen 50 rést törtetett s mindenikbe egyegy ágyút helyezett el. De ő, bár kétszeres erővel támadhatta volna meg az osztrák sereg azon részét, mely 4-kén a Tiszán átkelt, e napon is téfelen maradt Szőreg mellett; estve pedig, midőn Lenkeytől hírt vett, hogy Schlick már beült Makóba, — egy gyöngye osztályon kívül Szerdahelyi őrnagy alatt, ki ott a hidverést gátolná, Lenkeyt is magához rendelvén, elhatározta, hogy ennek megérkezte után más nap Szőregről is elvonul. 4-kén estve még Kmetyhez is rendeletet küldte, hogy 6-kán Nagy-Kikindán legyen hadtestével s ott hozzá csatlakozzék; mert, ellenére a 31-kén tartott hadi tanácsnak, mely Aradot tűzte ki hátrálási pontul, ő, bizonytalan miért, nem Arad, hanem Temesvár felé határozta intézni visszavonulását. Némelyek szerint ezt azért cselekedte, mivel nem akart Görgeyvel egyesülni, ki szinte Aradhoz rendeltetett. Mások szerint az bírta

őt e mozdulatra, hogy Kmetyvel is egyesülhessen; de ez esetben meggondolván, hogy Kmetynek, ha őt az elébb, l-jén vagy 2-dikán kiadható parancs, Aradhoz rendeli, oda is lett volna ideje megérkezni; más részről pedig tekintetbe vévén hogy, ha ő erősödik is Kmety hadtestével, de az alatt Haynau is egyesülend Schlick és Ramberg hadtesteivel, melyeknek mozdulatairól kellő tudomása volt Dembinskinek: indokolva egyáltalában nincs a hátrálási vonal megváltoztatása.

Aug. 5-kén az ellenség már reggel hét óra tájban megkezdé az ágyúzást a hídfői sánczokból, mit a szőregi töltés résein elhelyezett magyar ágyúk is erélyesen viszonztak mintegy reggeli 9 óráig, midőn a tűz mind a két részen elcsöndesedett. Haynau ekkor szállíttatá át többi hadait is a Tiszán s tévé intézkedéseit a délutánra tervezett ütközetre.

Dembinski ellenben az ágyúzás alatt vévén a jelentést, hogy az ellenség Kanizsánál is átkelt, seregének visszavonulására azonnal kiadta a parancsot. E szerint a fegyvertelen, kaszás hadosztály, Gál László vezénylete alatt már 11 óraker megindított Bébára. A jobb szárny osztályainak két óraker kell vala egyiknek a másik eltakarodása után lefoszlaniok a szőregi állásból s a töltés mögött haladniok Béba felé. A középnek s a lovasságnak, mely a Sz.-Ivány és Vedresháza közti vonalt tartá elfoglalva, mind addig helyben kellé maradnia, míg amazok Bébát meg nem közelítik.

Haynau délutáni két óra tájban ismét s ekkor rendkívüli hevességgel megkezdette a tüzelést, mert ekkor már tartalékütegeinek nagyobb része is a hídfői sánczokban volt felállítva. Száz tűztorok hányta a mieink állására a golyózaport, mely azonban a töltés által fedett zászlóaljainkban kevés, a távolabb álló társzekerekben s lovaikban több kárt okozott. A hídfői sánczoktól jobbra, Vedresháza táján, Bechtold 24 század lovast állíttatott fel, hogy azokkal a sz.-iványi erdónél lévő lovasságunkat elűzvé, állásunkat megkerülje. De Bechtold csak hat óra felé végezhetette be századainak

felállítását s ekkor is oly ügyetlenül vezényelt, hogy még ágyúi is veszélyben forogtak a rája csapott Bocskay huszároktól, s csak egy idején érkezett muszka zászlóalj által mentettek meg. A lovassági harcz mintegy fél óráig, de nem nagy hévvel s változó szerencsével folyt; míg végre huszáraink, a nélkül hogy megnyomattak volna, önként visszavonultak, mert észrevették, hogy hatok mögött az osztrák gyalogság a töltésre jutott.

Az osztrák vezér e közben ugyanis Bechtold késedelmzését megunván, végre a középén maga kezdte meg a támadást. Ütegeit a hídfői sánczokból mind közelebb tolta a mi állásunk felé, s ezek egyike jobb szárnyunkon, honnan osztályaink már elvonultak, még a töltésre is felvonatott. Ha ez ott magát tarthatja, a töltés hosszában felette nagy kárt okozott volna középünknek még a töltés mögött lévő osztályáiban. Szerencsére, a szándok hamar észrevéttetett, s egy oda küldött zászlóalj az üteget, mielőtt pusztító működését megkezdheté, onnan gyorsan elűzte.

Dembinski a töltés résein elhelyezett 50 ágyúját is kivonta lassanként a tűzből s Béba felé indította. De midőn azok tüze elhallgatott, az osztrákok gyalogsági rohamot intéztek a töltés ellen. Ekkor hármat kivéve, melyek aztán az ellenség kezére jutottak, már valamennyi ágyúnk útban volt Béba felé. Honvédőink csak addig álltak ellen a töltésnél, míg az ágyúk biztosságba lettek helyezve, s aztán lassanként mindnyájan megkezdték a hátrálást. A hátvéd a, már a múlt télen leégett, most pedig az osztrákok iszonyú tüzétől rommá lőtt Szőreg mögött fogott állást s folytatá a harczot, míg az egész közép vissza nem vonult. Ennek hátrálása tűrhető rendben ment végbe. Az éj különben is beállván, az ellenség a mieinket nem követte túl a töltésen, s a magyar seregtől elhagyott Szőregen, Sz.-Iványon foglalt éji szállást, előhadát Deszkgig tolván előre. A veszteség mind a két részről körülbelül egyenlő, mintegy 250 ember volt holtak és sebesekben; a mieink e felett még vagy 300 foglyot vesztek. Dem-

binski alatt nem csak lova lelövetett, de, bár nem veszélyesen, maga is megsebesített; mi azonban nem gátolá őt azután is személyesen intézni a hátrálást.

Bár az osztrákok a mieinknek mindenütt nyomában jártak, utóhadunk többször csatázni kényszerítettet amazok előhadával, a visszavonulás túrhető rendben hajtattott végre Temesvárig. Erre vonatkozólag még csak két körülményt szükség megemlíteni. Egyik az, hogy Dembinski, miután augusztus 6-kán Kmetynek N.-Kikindán megérkeztéről jelentést vett, minél fogva az egyesülést vele többé semmi sem akadályozá: maga sem tért ki többé Kikinda felé, hanem Kereszturról Sz.-Miklósnak, Bessenyőnek egyenesen folytatá útját Kis-Becskekre. A másik az, hogy még az ellenség is azon meggyőződésben volt, miképen ő nem Temesvár, hanem Arad alá veszi útját, s azt még gátolni is ügyekezett az által, hogy midőn Schlick hadteste is átkelt Makónál a Maroson, ezt e folyam ellenében küldé felfelé, nehogy Dembinski, mint kellett volna, Arad felé csapjon s ott Görgeyvel egyesülhessen. Ha azonban ő hibáját belátva Sz.-Miklósról mégis Arad felé fordul, Schlick őt abban nem gátolhatta volna meg.

Az események Szeged feladása óta oly rohamosan sietének a végkifejlés felé, hogy mire Dembinski Temesvár alá ért, több oly jelentékeny tény gömbölyödött le a végzet csomójából, mely nagy befolyást gyakorlott ügyeinkre. Mielőtt tehát a Temesvár alatt vívott utolsó nagyobb ütközet elbeszélésébe fognánk, el kell azokat is mondanunk, mik augusztus elejétől 9-kéig egyebütt, különösen Komáromnál, Aradon, a középpontban és Görgey táborában történtek vala.

Ugyanazon napokban, midőn a Tisza és Maros vidékén mindinkább elhomályosodott a szabad Magyarország szerencsecsillaga, Komáromnál az, bár igen mulékonyan, váratlan fénynyel tündöklék ki. Miután Haynau, mint említők, az ideiglen Komáromnál hagyott Schlick tadtestét is az alföldre, maga

után rendelte, e vár körül még csak Csoricsnak három dandárból álló 12,000-nyi hadteste maradt hátra zárlatul, mely aztán dandárok szerint három részre osztva, a Vágnál, a Csálóközben és a Duna jobb partján foglalt állást a vár körül. A dandárok a lovadi és gutái hidak által voltak egymással összekötötésben.

Klapka, a várban 20—22 ezernyi sereg élén, mihelyt Schlick hadtestének levonultáról értesült, júl. utolsó napjaiban mindenek előtt Tata ellen intézett egy kitörést, Kosztolányi, ki azt vezénylé, ellenségre ott nem talált ugyan; de egy nevezetes zsákmánnyal, a bécsi postakocsival, tért vissza a várba. Ebben taláztatott egyebek közt az osztrák titkos rendőrség úgynevezett „feketekönyve”, melybe szép ábéczé rendben taláztatott beírva mind azon jelentékenyebb, minden rendű s rangú hazafiak nevei, kik a közéletben magokat kiűntették, a nemzeti jogok s alkotmányos szabadság érdekei védelmében a figyelmet magokra vonták. E könyv, tulajdonkép lajstroma a titkos rendőrségi levéltárnak, minden név után bizonyos mennyiségű több vagy kevesebb számokat, az illető személyekre vonatkozó okmányok számait foglalta magában; s a végre küldetett Budapestre, hogy Haynau ott, mihelyt a háborút befejezi, ennek nyomán megkezdethesse a vérbíróságok működéseit.

A várbeliekre nézve sokkal fontosabbak voltak ennél a postakocsiban talált némely hivatalos levelek. Ezek egyike a Csorics zárlathadának létszám kimutatását foglalta magában; miből Klapka teljesen meggyőződhetett, hogy aránylag gyöngye ellenség áll vele szemben, s annál nagyobb ösztönt nyerhetett annak megtámadására, minthogy a várőrségről viszont az állíttatott, hogy az, mint Klapka a vidéken szándékosan híreszteltette, 6000 legfőlebb 8000 emberből áll. Nagy érdekű volt ezen kívül még Berg orosz tábornok levele Miklós cázárhoz, melyből megérthetővé lőn, hogy Paskevics és Haynau igen aggódnak az ősz közeledése miatt s hogy addig a háborút minden áron befejezni óhajtják; mert ha ez nem sikerülne, az

utak roszasága, a sereg s élelmi szállítások nehézségei miatt kénytelenek lennének annak folytatását a tavaszra halasztani.

Klapka ezen érdekes tudósítások után júl. 29. és 30-dik napjaiban mindenek előtt a Nyitra és Zsitva folyamok közt, a vár közelében táborozó osztrák dandárt támadtatta meg s üzette Érsekújvárra, honnan az utóbb még tovább, Sempte felé vonult. Ugyanekkor a Csalóközben lévő dandárt is távolabb nyomatta a vár környékéről. Ezen előzmények után pedig aug. 4-kén a szőnyi sánczokból a Duna jobb partján lévő dandár ellen nagyobb erővel intézett kitörést. Az ellenség Pusztá-Harkálnál és az ácsi erdőnél kísérté meg az ellentállást, de nagyobb erőnk előtt pár órai harcz után nagy rendetlenségben kényszerült futni a lovadi híd felé, hogy azon keresztül a Csalóközbe menekülhessen. Ha Aschermannnak az ellenség megkerülésére s a hídtól való elvágására kiküldött osztálya el nem késik, azon ritka eseményt jegyezhetné volna fel lapjaira a történet, hogy az ostromlottak, az ostromhad nagy részét minden külsegély nélkül foglyukká tevék. De Aschermann első ágyúlövései a Lovad előtti magaslatokról csak azon pillanatban kezdenek sívítani a futamlók fejei fölött, midőn ezeknek utolsó csapatai vonultak át a hidon, melyet aztán magok után le is rontottak.

De a győzedelem eredményei mind e mellett is nagyok voltak. Az ellenség, ki már a Duna bal parti csatákban is többet veszített két száz emberénél, e napon mintegy 300—400-ra számította holtjait és sebeseit, 1000-nél pedig több, köztök 48 tiszt, fogolylyá tétetett. Az ellenség más nap a Csalóközben nagy-léki sánczaiból is sietve vonult Pozsony felé, tizennégy 18 fontos, de beszögezett ágy úját is hátrahagyván. Ezeken kívül még más hót ágyú, több mint 3000 lőfegyver, nagy töltenymennyiség, számtalan podgyász- és társzekér s mintegy 7—800 mázsa lőpor, s mi a vágó marhában nem igen bővelkedő várbelieknek nagy örömére vált, a Haynau táborába szánt 2750 ökör esett a várbeliek martalékává.

Aug. 5-kén Klapka, miután az elfogott fontos levelekkel s a győzedelemtől tett jelentésével Kossuthhoz Aradra futárt küldött, Mednyánszky alezredest egy osztálylyal Székes-Fehérvár felé indítá, hogy azon vidéken népfelkelést rendezzen, újonczokat szedessen, s a kormánybiztosból guerilla-vezérré lett derék Noszlopi pár ezernyi hadát, mely a Bala-tonnál, bár csak egy 9 fontos érez- és egy faágyúja volt, Nugent tábornok 6000—7000-nyi seregét június vége óta eddigelé nagy sikerrel foglalkodtatá, magához vonja s a várba hozza.

Maga Klapka ugyanazon napon tíz zászlóaljjal s 30 ágyúval Győrbe indult, s ott a lakosság nagy lelkesedésével fogadtatott. A martalék, melyet itt hadi, de még inkább lelmi szerekben lefoglalt, tömérdek vala. Ezek közt volt több dunai hajón mintegy 100,000 mázsa liszt, 40,000 darab ruha, mind Haynau serege számára. Az egész zsákmány Komáromhoz s a várba szállítottatott.

A komáromi csata s eredményeinek híre Bécsben igen nagy zavart és ijedtséget okozott. Az osztrák hadak a német örökös tartományokban mindenütt mozgásba tétettek; Pózsonyban a régi vár erősítettett, sánczok s palánkolatok készítették. Playnauhoz aug. 7-kén hatott le annak híre, mi őt aztán arra indítá, hogy Jablonovszky tábornok alatt egy erős dandárt küldjön vissza a fővárosba.

Klapka a következő napokban ama tervvel foglalkodék, hogy elébb Nugent hadosztálya ellen hadjáratot intézzen s őt az országból kivervén, Grätz felé törjön be a német örökös tartományokba. E készülétek közt találkozott vele Győrött, menekülése közben Almássy Pál, a képviselőház alelnöke. Megértvén ettől a Tisza vidékén egymás után bekövetkezett baleseményeket, s a közelgő bukás elkerülhetetlen bizonyosságát, ő is felhagyott minden további támadás terveivel; s azontúl még csak seregének szaporítására s minden szükségletekkel való ellátására szorított.

Az újonczozás az egész vidéken nagy erélylyel és sükkel folyt; a nép annyi veszteségek híre után e győzedelem által újabb reményekre ébresztve, seregesen küldé a zászlók alá ifjúságát. Ivánkovics, vasi kormánybiztos, egymaga többet hozott be 2000 újoncznál, kiket már az osztrákok levonulása alatt is készen tartott volt, s ügyes mozgásaival az ellenséges csapatok portyázásai közt is sikerült az elfogatástól megmentenie. Avarba szállított ezen első csapatok után, kevés napok múlva egyebűn is mintegy négy-öt ezer újoncz küldetett a várba; úgy hogy e napokban, Noszlópi mozgó hadát is ide számítva, mintegy hét-nyolcz ezerrel szaporodott a vár őrsége.

De ezen szép győzedelem s annak nagy eredményei mellett egy szomorú hír is futotta be a felvidékről az országot. Történj hogy aug. 1-jén némi felvidéki guerillák a Losonczon szállásoló muszka csapatra törvén, azt részint leölték, részint szétverték. Grabbe, miután Görgey a Tiszán átkelt, a Hegyalja tájáról ismét a bányavárosok felé fordult vissza hadtestével. Engesztelhetlen haraggal csapatának ama meglepetése miatt, szállá aug. 7-kén Losonc alá. A guerillák, más vidék lakosai, a losonczy polgárok részvéte nélkül, sőt, mint mondják, azok ellenkező kérélméi daczára, egyedül hajtották ugyan végre az orosz csapat megtámadását; Grabbe mind e mellett is az egész városon akarta megboszulni az oroszok ellen elkövetett merényt. S boszúja iszonyatos lón.

A szerencsétlen város alá érkezvén, rendelte, hogy a polgárság 18,000-nyi hadteste számára 16 óra alatt öt napi élelmet szállítson táborába. Megyei tisztviselők jelen nem lévén, a városi előljároság és lakosság mindent megtón, mi emberi erőtl kitelhetett, hogy a véaszt magáról elfordítsa. A kívánt élelem, még a kiszabott idő előtt ki lón teremtve. Grabbe, erről értesülvén, fegyvereseinek azonnal szabad rablást engedett a városban. Az eseményt, mely ezután a szerencsétlen városban lefolyt, egy szemtanú következőleg írja le:

A rablás alatt elpusztult minden, mit a katonaság magával vinni vagy elrontani képes volt. Rendes csapatokban, tisztek vezetése alatt, baltákkal, fejszékkel ellátva, iszonyú örömjajjal leptek el egyegy utcát, s megkezdődött a zárt kapuk s ajtók ostroma. Egy pár percz alatt minden ház, bolt, vaktár, valamennyi egyház s más középületek, takarékpénztár stb. be voltak véve. A tulajdonosok, férfiak és nők, vének és gyermekek kímélet nélkül bot- és korbácsütésekkel kínoztattak, vagyonuk szemök láttára raboltatott el. A város erősen körül lévén fogva, a szerencsétlenek menekvése lehetetlenné vált. Férfiak és nők rejtekeikben felkerestetvén, legalsó ruhájokig levetkeztettek; amazok különbség nélkül megverettek; emezek, s köztök számtalan gyöngé leányka az állati ösztönök áldozatává tétettek. De még mind ez sem elégíté ki emberetlen boszújokat. Miután az ingóságok a városból társzekereken, s az ott lefoglalt járműveken kitararítottak, aug. 8-kán a város felgyújtatott. A lángok bámulatos gyorsasággal csaptak össze a tűztengerré vált szerencsétlen város fölött, mely, elébb 15,000 szorgalmas polgár lakhelye, néhány óra alatt iszonyú rommá változott. Három egyház minden ékszereivel, három iskola, minden gyűjteményeivel s könyvtáraival, minden középületek, raktárak, házak s ezekben minden rejtekhelyek, befalazott szobák, pinczék elpusztultak. A szerencsétlen lakosságnak csak annyi ruhája sem maradt, hogy a szabad ég alatt töltött éjeken az eső ellen magát védhette volna; s ha a vidék adakozásai gyorsan meg nem érkeznek, a lángoktól megkímélt s a kínzásokat túlélte lakosság része éhség által veszett volna el.

Losoncz elpusztítása*) méltó mellékdarab Csongrád és Csorna Haynau parancsára történt feldúlásának. A különbség csak az az osztrák s az orosz vezér eljárása közt, hogy ez

*) Szerző menekülésében a külföldre e városon keresztül haladva, vérző szívvel látta a pusztulást, melyből talán csak négy vagy öt félre eső ház maradt meg, nem ugyan épségben, de legalább a lángoktól meg nem emészte.

az embereket csak verette, kirabolhatta s pusztította; amaz pedig a rabláson s pusztításon felül tömegekben halomra lövette. Csongrád lakosai e sors elől ideje korán félrevonultak; de annál súlyosabban érte az Csorna lakosait, kiknek nagy részét, miután elébb általok saját sírjaikat megásatta, tömegesen lövette agyon.

A komáromi őrsereg aug. 4-kén nyert győzedelme az osztrák zárlatsereg fölött utolsó felcsillámlása volt a magyar fegyverek szerencséjének. Azontúl csapás érte a csapást; mi néhány nap alatt oda vitte a nemzet ügyét, hogy némely vezéreink ügyetlensége, kivált pedig Görgeynek, a gyűlölet és makacsság ezen emberének, árulással határos eljárása könnyű szerrel végbukásra vezethette azt.

Dembinskinék folytonos visszavonulása ott is, hol magánál gyöngébb ellenséggel áll vala szemben, szintúgy mint hátrálási vonalának szükségtelen megváltoztatása mondhatatlan aggodalmat okozott Aradon. A kormány és képviselők, kik közül mintegy százan mentek volt Aradra, de gyűlést ott többé nem tartottak, e hátrálás következtében egészen fedezetlenül maradtak. Miután tehát kémeink aug. 6-kán hírül hozák, hogy az ellenség egy osztálya Makóról a Maros mind két partján Arad felé vonul, nehogy valamely száguldó csapat véletlenül a városra törjön, a várórség egy zászlóalja Pécska felé küldetett. Kossuth maga a várba, a képviselők egy része Világosra, Lúgosra költözött. Legnagyobb bajt és aggodalmat okoztak a pénzsajtók. Ezek legbiztosabban működhetnek volna ugyan a várban, hol Szegedről elköltözvén haladék nélkül fel is állítottak; de mivel attól lehetett tartani, hogy e vár is ostrom, legalább zárlat alá kerül, midőn aztán a gyártott pénzt kiszállítani nem lesz mód, azért Duschek miniszter sajtóival a sereg háta mögé, Lúgosra költözött. E körülmény, hogy a pénzjegy sajtók működéseikben annyiszor háborgattak, nagy felakadást okozott a pénzviszonyokban.

Már Szegeden is, hol Duschek a sajtók helyiségének berendezésével igen sok időt pazarolt vala el, oly nagy volt a pénz hiánya, hogy a kormány a sereg minden szükségleteit kész pénzzel kielégíteni képtelen, nemcsak némi hadi s élelmi szereket hitelre kényszerítettett beszerezni, hanem a sereg díját is csak hiányosan fizethette.

Legérezhetőbb volt a hiány az apró jegyekben, melyek közül utóbbi időkben csak 15 és 30 krajczárosok nyomattak. Az egy és két forintos jegyek, melyek az elmúlt évben legelőbb adattak ki, arany s ezüst alapra lévén kibocsátva, mióta ezen alapot, mely a pesti kereskedelmi banknál volt letéve, Windischgrätz a télen lefoglalta, épen nem nyomattak. Az említett 15 és 30 krajczárosok felett ennél fogva az öt és tíz forintos jegyek voltak a legkisebbek; de ezeknek felváltása a krajczáros jegyek szűke miatt a legnagyobb nehézséggel járt, kivált a seregben. Ily krajczáros jegyeket húsz sajtón egy hónap alatt a legfeszítettebb szorgalommal egy millió forint értékig is alig lehetett kiállítani. Pedig a kormány egy hónapi kiadása ez időben már mintegy 7—8 millióra emelkedett. Ehhez járult, hogy Duschek egy idő óta még az öt forintos jegyek készítését is megszüntette. A régiek papirosa elfogyott, hasonlót szerezni már nem lehetett; Duschek pedig semmi módon sem volt reábirható, hogy azokat az elébbitől különböző papíron nyomassa. A kormány tehát e körülmények közt, a kisebb jegyek hiányát némileg pótlandó, Szegeden egy és két forintos kincstári utalványokat kezdett nyomtatni s kibocsátani. Ezek segélyével, ha a sajtók háboríttatlanul működhetnek vala, feszített szorgalommal csak ki lehetett volna állítani a szükségletet; de miután a sajtókat annyiszor más és más helyre kellett áttétni, a szükséges pénzmennyiség kiállítása csak úgy válhatott volna lehetővé, ha nagyobb részben százas jegyek készíttetnek; mit azonban, kivált miután e nagy jegyek aránylag már is túlságos mennyiségben forogtak, a felváltás lehetetlensége nem engedett. A kormány egyéb szorongatásai közt a pénz ügyében is mind nagyobb zavarba

bonyolódók. És nem lehet tagadni, hogy e zavarnak legalább egy részét Duschek pénzügyminiszter pedantsága s mulasztásai okozták. Az ő bűne, hogy április, május és június hónapok folytában Kossuth számtalan sürgetései daczára sem fordított elég gondot és szorgalmat arra, hogy a pénzjegyekből a beállható szükség esetére nagyobb készletet gyűjtött volna, mi egyáltalában nem volt lehetetlen.

Midőn hadseregünk Szegedről a Bánságba hátrált, az volt minden hazafinak legforróbb kívánata, vajha Görgey, félretéve minden személyes tekintetet s egyedül a haza ha nyatló ügyét hordva szívéen, mennél előbb sietne a Maroshoz egyesülni Dembinski seregével! Ezen óhajtás teljességétől függött minden remény, némi fordulatot hozhatni ügyünk állásába. S e fordulat valószínűleg nem is maradt volna el Görgey megjelenésekor; mert bár Dembinski nem Aradra, hanem Temesvárra' hátrált, ha Görgey az alatt, míg Haynau Dembinskit Temesvár alá követte, a Maroson átkelve az osztrák sereg oldalába s hátába tör, alig lehet kételkedni, hogy a harcztéren közreműködendő 75 — 80 ezernyi magyar sereg (mert ennyire emelkedett volna az Görgey 25,000 és Vécsey 9000 emberével) elhatározó győzedelmet arathat az osztrákok felett, kiknek száma a hátrahagyott őrségek s a Pestre visszaküldött Jablonovszky dandárának s 19,000 betegjeiknek levonásával, e napokban, Paniutin orosz hadosztályával egyetemben, hivatalos kimutatás szerint csak 37,000-re ment. Ekkor minden ábránd nélkül nagy valószínűséggel teljeshedhetett volna az, miről a Szegeden 31-kén tartott hadi tanácsban szó vala, hogy számra nézve kétszerte nagyobb hadseregünk az ellenséget elhatározó győzelem esetében az Aldunára, s azon keresztül Oláhországba kergesse.

És itt mindenek előtt azon kérdés támad: lehető volt-e általában, hogy Görgey még idején elérje a Marosvonalat s egyesüljön Dembinskivel? Nem alaptalan-e a vád, mely őt ennek elmulasztása miatt ámulással terheli?

Mellőzve azt, hogy Görgey, egyáltalában semmi által nem kényszerítve, szándékosan töltött egy egész hetet a Hegyalja táján, csak Nyíregyházáról számítsuk hadmenetét, hova júl. 30-ka folytatában érkezett egész seregével. Nyíregyházától, azon úton, melyen seregével Görgey járt vala, Aradig 25, Vingáig s Orczifalváig pedig, hol Dembinski seregével közvetlen összeköttetésbe lépett volna, 28 mérföld terjed el. Hogy ekkora utat száraz, nyári időben, sík földön egy sereg, ellenségtől nem kergetve is, naponként négy mérföldet haladva hét, s közben egy vagy két pihenő nappal nyolcz-kilencz nap alatt minden rendkívüli erőfeszítés nélkül megtehet, senki sem fogja kétségbe vehetni, ki meggondolja, hogy ugyan Görgey serege Vácztól Putnokig, ekkor, igaz, erőszakolt menetekben *négy* nap alatt *húsz* mérföldön haladt keresztül. Most csak vagy *huszonöt* mérföldet *nyolcz* sőt *kilencz* nap alatt keletelt volna megjárnia, hogy már aug. 7-kén vagy 8-kán az Arad-temesvári vonalon vehesse fel Dembinski seregét. Haynau, mint tudjuk, csak 10-kén szándékozott harcot adni seregünknek, mert előbb nem pontosíthatta össze minden erejét; az 1-ső hadtest Schlick alatt csak 6-kán kelhetett át Makónál a Maroson.

Lehetetlenségről, vagy csak nagyobb nehézségekről is itt tehát nem lehet szó, s csak az akarat jó számításba. De Görgeyben az akarat hiányzott. Ő nem azért vonult el a Hegyaljáról N.-Várad felé, hogy többi seregeinkkel egyesüljön, hanem csak azért, hogy a Tiszafüredről Debreczennek tartó muszkasereg öt Aradtól, pénz- és lőszerforrásától el ne zárja. Maga a Nyíregyházán kiadott menetparancs is oly csekély napi utakat tűzött ki, hogy abból nyilván látszik, miképen neki egyáltalában nem volt célja egyesülni a többi hadakkal. E rendelet szerint Nagy-Sándor hadtestét a netalán öt üldözni akaró muszkák ellen oldalvédnek Debreezenbe küldvén, a 3-dik és 7-dik hadtestekből álló zömének a következő meneteket tűzte ki: júl. 31-kén Nyíregyházáról Kallóra; aug. 1-jén Nyír-Adonyba; 2-kán Vámos-Pércsre; 3-kán Nagy-Létára;

4-kén Kis-Máriára; — tehát naponként átlagban Mi mérföldet. Mi több, önmaga is mondja emlékirataiban (II, 321), hogy neki egyáltalában nem a többi seregekkel való egyesülés, hanem az volt czélja, hogy a Berettyóvonalon megállapodjék s állást fogjon hadaival.

Mind ezekből tehát perczig sem lehet kételkedni miképen itt lehetetlenségről szó sem lehet arra nézve, hogy Görgey, ha akar, aug. 7-kén vagy 8-kán az Arad-temesvári vonalon állhat vala seregével, s oly fordulatot hozhat hanyatló ügyeinkbe, mely teljes mértékben igazolhatja a júl. 31-kei szegedi hadi tanácsban kifejezett reményeket.

De Görgeyben a hazaszeretet, sőt még a becsvágynak e nemesebb neme sem létezett, mindenesetre gyöngébb volt a keblében dülő önzés, hiúság, gyűlölet és boszú indulatainál. Szemere és Batthyáni miniszterek, kik mint mondók ájul. 30-kán tartott kormánytanácsból küldettek ki Görgey táborába, a muszkákkal, ha lehetséges, komolyabban folytatni a Görgey által megkezdett alkudozást, aug. 1-jén Nyír-Adonyba érkeztek Görgey fő hadi szállására. Ők ugyanazon tanácsból küldetvén ki, melyben Dembinski fővezérré neveztetett, s melyben ez csak oly feltétel alatt fogadta el a fővezéri botot, hogy Szegednél ütközni, mint a kormány akarta volt, ne kelljen, hanem a Bánságba vonulhasson: azon ténnyről, hogy Dembinski a Tiszán már átkelt s Arad felé vonul, szinte vihettek hírt Görgey táborába. De mind ez nem indítá Görgeyt menekéni siettetésére a Marosvonalhoz. Ő aug. 2-kán is csak két kis mérföldet haladt előre Nyír-Adonyból Vámos-Pércsre, hol már dél előtt megérkezett hadaival.

Nagy-Sándor, mint mondók, Nyíregyházáról egyenesen Debreczennek indíttatott, hogy oldalvédül szolgáljon a Debreczen felé vonulható muszkák ellen. Ő már aug. 1-jén megérkezett Debreczenbe, hol a Tiszafüredről oda hátrált Korpóczy ezredes 1500 emberből álló dandárát is a maga hadtestével egyesítette. E hadtest, Balassa-Gyarmattól a Sajóig hátról lévén rendelve a többi hadak hátrálásának fedezésére,

azon útjában igen sokat szenvedett s létszáma összesen csak mintegy 6000-re olvadt.

E hadtest jobbára azon zászlóaljkból állott, melyek az első minisztérium alatt a ráczok felkelésének kezdetén önkéntesekből, jobbára mívelt fiatalságból alakultak. Tisztjei, vezérek példájára, csaknem kivétel nélkül hű hazafiak s Kossuth pártolói lévén, azon pártoskodásokban, melyeket más hadtestek s a táborvezérkar tisztjei júl. első tizedében Komáromban elkövettek, nemcsak semmi részt nem vőnek, hanem azokat határozottan roszalták s gáncsolták is; az alkudozásokról pedig, melyeket amazok oly gyakran pengettek, a kormány megegyezte nélkül hallani sem akartak. Ezek sürgettek, vezérekkel egyetemben, Komáromban a kormány által megrendelt levonulást és a többi hadakkal való egyesülést is leghatározottabban; s midőn a komáromi utolsó (júl. 11-kei) ütközet után arról forgott a kérdés: levonuljon-e a sereg a Duna bal partján, miután a túl part már el van zárva, vagy Komáromba zárkózzék? — készebbeknek nyilatkoztak, inkább mind egyig elesni becsületes harcban a hazáért, mint a várba zárkózva, magokat elébb utóbb megadni. Görgey e hadtest tisztjeit ezen tulajdonságaik, ő szellemök miatt nem kevésbbé gyűlölte, mint vezéroket, Nagy-Sándort, ki egykor — april végén — a Caesar szerepét emlegető Görgeyt Brutus szerepére figyelmeztette. Most tehát jó alkalma volt Görgeynek megboszálnia magát e tüzes hazafiakon; s ő nem is mulasztá el az alkalmat.

Sokan bűnül tulajdonítják Görgeynek már azt is, hogy ezen a vácsi hátrálás alatt oly igen meggyöngült s megfogyott hadtestet rendelte ismét a többiek oldalvédéül Debreczenbe. De, miután ily oldalvédre szükség csakugyan volt, hogy arra épen Nagy-Sándor hadteste rendeltetett ki, az reá nézve sérelmes egyáltalában nem lehetett, kivált ha igaz, mit Görgey állit, hogy oly utasítást vett légyen, miszerint komolyabb ütközetbe ne bocsátkozzék, hanem, nagyobb erőtől történhető megtámadtatása esetében, akár Berettyó-Újfalura, akár a had zömének

menetvonalára hátráljon; azt pedig, hogy Debreczenben töltse-e az egész aug. 2-kát, a körülmények szerint Ő maga Ítélje meg, Görgey ezen állításának valóságát azonban méltán kétségbe lehet vonni azok után, mik aug. 2-kán történtek.

Nagy-Sándor már aug. 1-jén értesült, hogy Újvárosnál 15,000-nyi muszka sereg áll. Ez ugyan épen kétszerte haladta meg számra nézve az ő hadtestét, mely Korponay dandárával mintegy 7500-ra ment. Mivel azonban a debreczeni nemzetőrség, mely a múlt évben a bács-bánsági háborúban osztályonként részt vévén, jobbára megszokta volt a tüzet, hozzácsatlakozni ígérkezett, ő bevárandónak vélte az ellenséget; s a város nyugoti oldalán, akként állítá fel hadait, hogy jobb szárnya, melyet Korponay dandára képezett, a város erdejére, bal szárnya a szőlőkre támaszkodott. A középben csak 1500 embert hagyott hat ágyúval, mert oda váratott erősítésül a nemzetőrség; bal szárnyán, melynek hátrálási vonalát kell vala fedeznie, 4500 embert állított fel 16 ágyúval. Abban minden esetre hibáztatható Nagy-Sándor, hogy jobb tudósításokat nem ügyekezett magának szerezni Újvárosról; mert ezek meghozhatták volna neki, hogy ott nem 15, hanem 50 ezer muszka van éji szálláson, magának Paskevicsnek fővezérlete alatt. Midőn az ellenség közeledett, nagy számáról már lehetetlen volt képezni helyes ítéletet, mert a messze vidéken kiterjedő, magas szárú kukoriczás a sík téren nem engedett kilátást. Ez volt oka, hogy maguk az előőrsök is csak akkor vették őt észre, midőn előhadai ezek elejébe bukkantak.

Nagy-Sándor, tiszti karának főbbjeivel a városban ebédnél ült, melyet a polgárság adott tiszteletökre, midőn az ágyúzás kezdete tudtára hozta az ellenség megérkezését. Ő azonnal táborába sietett. Görgey állítása szerint, tiszti kara főbbjei, látván a muszkák roppant tömegeinek kifejlését, sürgetve kérték volna őt, vonuljon vissza az aránytalan erő elől, mire azonban Nagy-Sándor nem hallgatott. Ha ez való, a vezért kétszeres vád terheli, hogy hadtestét idején nem

vonta ki a veszélyből. Mások szerint az is indította volna a tábornokot elfogadni a harcot, mivel értesült, hogy Görgey s környezete őt háta mögött erély s bátorság hiánya miatt gúnyolják; most tehát, midőn a magas kukoriczástól gátolva egyáltalában nem ítélhette meg az ellenség nagy számát, nem akarta magát kitenni újabb gáncsoknak.

Legyen bár miként, a csata megtörtént és nagy veszélyt hozott a hadtestre. Eleinte bal szárnyának ütegei nagy veszteséggel úztek ugyan vissza egy dzsidás ezredet, mely az elejébe küldött négy huszár-századot megnyomta; de majd a gyalogság tömegei is kifejlődtek, s ezeknek ellenállhatatlan lökése s az öldöklő ágyútűz pusztítása elébb a gyöngye jobb szárnyat, majd a középet, s végre midőn az oroszok a városba is behatoltak, a bal szárnyat is futásra kényszeríték. A vert had a Berettyó felé mintegy két mérföldnyire üzetett, mi közben összesen majd két ezer embert veszített. Holtak és sebesekben mintegy 250 volt a veszteség; a többiek fogságra jutottak. Hogy még nagyobb nem lett a veszedelem, csak a huszároknak vala köszönhető, kik, bár szárara kevesen, több izben bátran összezsaptak az üldözőkkel. Nagy-Sándor más nap a Berettyó mögé Keresztesre, 4-kén Nagy-Váradra vonult. Az oroszok 200-ra számíták holtjaikat és sebeseiket; ezen utóbbiak közt volt Kuprianoff tábornok is, az egyik hadtest parancsnoka, ki egyik lábát veszíté el.

Görgey e csata alatt, mint a táborában lévő Szemere tudósít, Vámos-Pércsen, Debreczentől két órányira, szállásának udvarán gyermeki játékokkal mulatott tábor vezérkara tisztjeivel, s midőn az ágyúk dörgésének hallattára némelyek úgy vélekedtek, hogy mégis jó lenne futárt küldeni Debreczenbe, azt egyáltalában nem engedte meg; hanem valóságos kárörömmel monda meghittebbjeinek: „A gyáva, bizonyosan , meg fog veretni . . . Kétségkívül legalább ötezer emberrel kevesbünk lesz mai napon.”

De tekintsünk be már tüzetesebben Görgey táborába, s lássuk mit végeznek minisztereink is vele s a muszkákkal,

kikkel alkudozniuk kell vala. Említők, hogy már Nyír-Adonyban, aug. 1-jén érkeztek meg táborába. Ha Görgeyt hallgatjuk, ő első nap nem fogadta el a minisztereket, állítólag, elfogultságának ürügye alatt, valóban pedig hogy megvetését éreztette Szemerével azon levél miatt, melyben ez tudtára adta volna, hogy megjött az idő, melyben Kossuthot megbuktathatja s csak tőle, Görgeytől, függ, hogy vele, Szemerével, a fő hatalmat megosztsa. „Én, úgymond, Szemerének e leveléért teljesen illő büntetésnek tartam, hogy őt egy ideig el ne fogadjam s a fő hadi szálláson jelen lévő tisztek gúnyjának kitegyem.” A más napi találkozásnál Vámos-Pércsen Szemere első kérdése volt volna, hogy megkapta-e Görgey az emiutott levelet? Mire azonban ez, röviden igenlőleg válaszolván, a beszédet rögtön az országgyűlés által Szegeden a júl. 25-kei ülésben történt fővezéri kinevezetésére fordította volna; és csak ezután ment át a beszéd a miniszterek küldetésének tulajdonképeni céljára, az oroszokkal való alkudozásra.

Szemere viszont következőleg ábrázolja a találkozást: „Váratlan megjelenésünk nagy csodálkozást, sőt ijedtséget támasztott Görgey fő hadi szállásán; azt hitték, Görgey letétele végett jöttünk. Első estve elzárkózék előlünk azon ürügy alatt, hogy seblázban fekszik; és midőn őt másnap tanácskozásra meghívtuk, fülíg elpirult és megzavarodva kiáltá ki az udvarra: „hívassanak egybe a tábornokok”, — mi azonban elmaradt azon észrevételünkre, hogy mi nem hadi, hanem diplomatiái ügyben akarunk vele szólni. Ha Görgey készülhetett, akkor arcának nagyon hideg és nyugodt kifejezést tudott adni; de meglepetve gyakran elveszte lélekjelenlétét, azon egyszerű okból, mert nem határozott elv vagy épen tiszta meggyőződés változhatatlan alapján állott. 0 eleinte még akkor is ellenzé a muszkákkal való alkudozást, midőn mi neki kijelentők, hogy mi őket csak kipuhatolni akarjuk, hogy csak a muszkák által kimondott első szóra óhajtunk válaszolni. Később azonban teljesen megegyezett, sőt sürgetett bennünket, hogy minden tétova nélkül ajánljuk

fel a muszkáknak Magyarország koronáját; mit azonban mi nem tettünk, először, mert be nem láthattuk, miért kellene az orosz dynasziát az osztráknak elejébe tenni; másodsor, mivel nem hittük, hogy Miklós császár, ezen minden esetre lovagias autokrata, oly trónt elfogadjon, melyre szövetségese tart igényt; harmadszor, mert nem akartuk a nemzetet kitenni azon megaláztatásnak, hogy koronáját visszautasítva lássa. Görgey egyébiránt kérdéseinkre mindig kellő tisztelettel válaszolt; beszúját s gyűlöletét csak mellékjelenetekből kémlelhattük ki.”

Mi már a miniszterek által folytatott alkudozást illeti, ez röviden a következőkből áll. Ama kérdésekre, mennyire ment légyen Görgey a muszkákkal, ez akként válaszolt, hogy ennek tudva kell lenni a kormány előtt, mert ő minden erre vonatkozó irományokat beküldött. Azóta pedig nem történt egyéb mint, hogy 28-kán egy parlamentair jött Leiningenhez, hogy a magyar fogságba került orosz sebesültek sorsáról személyesen meggyőződjenek. Ha azonban a kormány felvilágosítást akar magának szerezni az iránt, hogy nem teljesen fölösleg-e, mint ő hiszi, minden alkudozás, ám Ígérjék nekik a legfőbbbet, az ország koronáját. Ha erre sem jó válasz, abból tudni fogják, hogy az oroszok alkudozni nem akarnak.

Szemere és Batthyáni erre egy levelet írtak Paskevicshez, Görgey állítása szerint, az ő értelmében ugyan, de a melyben a korona felajánlása nagyon homályosan volt volna kifejezve. Szemere, mint idézett szavaiból tudjuk, tagadja, hogy ők oda ígérték volna a koronát. A levél Miloradovics orosz hadnagy által küldetett el, ki másnap Görgey táborába jött, pénzt hozván az orosz fogoly tiszteknek. Mivel aug. 6-káig e levélre semmi válasz nem érkezett, a miniszterek, Gyapjún, újabban felkeresték Görgeyt; s oda magyarázván a válasz kimaradását, hogy a levél oly alrendű tiszttel küldetett el, kívánták, jelöljön ki Görgey a maga főbb rangú tisztjei közül valakit, ki egy újabb levél mellett szóval is értekezhessek Paskevicsessel. Görgey szerint az újabb levél

sem szólott elég világosan a koronáról; s annak elvitele most Pöltenberg tábornokra bízott, ki aztán egy táborkar kíséretében 7-kén indult meg Debreczen felé, Paskevics fő hadi szállására. Görgey azonban, miként Szemere megjegyzi, Pöltenberggel, elindulta előtt, 6-kán éjjel, négy szem közt hosszan tanácskozott, s „neki szóval, talán Írásban is, külön utasítást adott”. Ezen utasítás iránt, bár arról Görgey emlékirataiban mélyen hallgat, semmi kétség sem maradhat fenn azok után, miket Pöltenberg Rüdigernek szóval előadott.

Pöltenberg más nap reggel artándi fő hadi szállásán találta Rüdigert, kit a serege zömével Debreczenben maradt Paskevics csak egy, jobbára lovasságból álló hadosztálylyal küldött a Berettyóhoz. Rüdiger, küldetéséről értesülvén, azt nyomban tudtára adta a tábornagnak. De ez nem akarta elfogadni a követet, s megíratá Rüdigernek, jelentené ki a küldöttnek, hogy ő hadakozni s nem alkudozni jött Magyarországra. Ha a magyarok alkudni akarnak, forduljanak Haynauhoz. E választ Rüdiger levélben is megírta Görgeynek, mely így hangzik:

„Tábornok úr! Én tudomására adtam a varsói herezeg tábornagy úrnak báró Pöltenberg parlamentairnek hadstennél való megérkeztét, s ő Magassága meghagyta nekem, hogy jelenteném ki önnek, miképen az ő hadseregének hivatása egyedül harcolni, és hogy ha ön alkudozni akar törvényes fejedelme iránt való alávetéséről, az osztrák sereg főparancsnokához kell fordulnia, ki ez iránt valószínűleg teljes hatalommal fel van ruházva. Fogadja ön stb. Artánd aug. 9. gr. Rüdiger Tivadar.”

Mielőtt azonban Pöltenberg e levéllel az orosz táborból távozott, még egy hosszabb beszélgetése volt Rüdigerrel, melyben a Görgeytől vett utasítás értelmében, kijelenté neki, miképen ez egyáltalában nem idegen attól, hogy fegyvereit föltétlenül is letegye; de, jegyzé meg, ezt csak az oroszok és egyáltalában nem az osztrákok előtt volna hajlandó végrehajtani. Mit válaszolt légyen erre az orosz tábornok, s általában

miként folyt tovább e tárgyról köztök a beszélgetés, nem tudjuk. A később történekből ítélve azonban alaposan feltehető, hogy Rüdiger e nyilatkozatot nagy örömmel fogadta és már ekkor is ösztönözte a küldöttet s általa Görgeyt e lépés megtételére, ígervén, hogy ez esetben Paskevics s maga Miklós czár is tekintélyök egész súlyával készek lesznek közbenjárni az osztrák császárnál, hogy a fegyvereit letett seregnek amnestiát eszközöljenek. Annyi bizonyos, hogy Pöltenberg visszatérte után Görgey táborának tisztí kara nagyobb részben, táborvezéri kara pedig teljesen meg lón nyugtatva jövőd sorsa iránt, sőt rendkívüli kedvezésekben remélt részesülni az orosz ígéretek nyomán.

Aug. 6-kán éjjel, midőn Görgey Pöltenberget e nyilatkozatra utasítással ellátta, az ország fő hadseregéről csak azt tudta, hogy Dembinski avval Arad felé hátrál, — mert hogy a hátrálás nem Arad, hanem Temesvárra történt, arról csak pár nap múlva értesült; — s hogy e szerint a főserég, miután vele Guyon és Kmety hadtestei 13 egyesültek, mintegy 55—60 ezer emberből áll. Mind ezt neki hivatalosan adta tudtára Aulich hadügyminiszternek 5-kén kelt levele, melyben Görgey felszólított, hogy siettesse ő is menetét Arad felé, miszerint ott a fő sereggel egyesülve egy elhatározó ütközetet adhassanak az osztrákoknak.

És mit tön Görgey? A helyett hogy menetét egy elhatározó vég csapásra siettesse, az orosz hadvezérnek azt izeni, hogy ő kész fegyverét letenni az oroszok, de nem az osztrákok előtt.

Görgeynek ezen izenete teljesen igazolja a képet, melyet Szemere, mint szemtanú, róla és seregéről ad. „Midőn, úgymond, Görgey táborában megérkezénk, udvariasnak, de hidegnek találtuk őt; került bennünket, mikor csak lehetett, daczos és elzárkózott, gyanakodó és közlékeny telén volt. Seregében és táborvezér-karában különböző, sőt egészen ellenkező szellem uralkodott; amaz még mindig kész volt harcolni s meghalni, de Görgey környezete immár gúnyt

üzött a szent ügyből, melynek egykor bajnokai voltak. Tapasztaltuk, hogy a lelkesedés egyáltalában nem ápoltatott a seregben. A fegyelem egészen eltűnt, a betegek, a szökevények, a gyávák naponként százsámra osontak el. Görgey ugyan folyvást haladt előre, de egyáltalában nem sietett, s az oroszok sem, a kik estve majdnem mindig ugyanazon helyen szálltak meg, melyet reggel Görgey hagyott el. Ő előre menni látszék, nem hogy déli hadseregünkkel összeköttetésbe lépjen, hanem csak hogy az oroszoktól utól ne éressék. Nyoma sem volt látható a komoly gondoskodásnak akár a hadak ellátásában, akár azoknak óvatos vezetésében s elhelyezésében . . . Az orosz foglyokat, még a közkatonákat is, saját asztalánál vendéglé meg; az orosz tábornokokkal emlékjándékokat váltott, és midőn mi Paskevicscsel alkuba lépni akaránk, ő azt gáncsolta... A nemzet végvonaglósaiban feküdt, minden igaz hazafi borús lélekkel gyászolt, Görgey pedig és környezete gyermekes játékokkal mulatta magát. Ha egy honvéd panaszkodva jött hozzájuk egy felválthatatlan nagyobb bankjeggyel, Görgey s táborokara kigúnyolták az úgynevezett Kossuth-pénzt, s röhögve mondták a honvédnek, hogy úgy sem sokáig marad már értékben, s elbocsáták őt, hogy a kétségbeesés mérgét magával társaihoz vigye ... És míg így látszék dolgozni seregének vesztén, más részről az embereket a legcsekélyebb okokból is akasztatá. Szóval, ekkor is tapasztalám rajta, hogy a kormány közelében engedelmes, távolban önféjú, de mind engedelmségében, mind engedetlenségében következetlen, állhatatlan volt.”

Teljesen megegyeztek Szemere e rajzával a táborból vett egyéb tudósítások. Ezek szerint Görgey és környezete, mióta a muszkákkal érintkezésbe léptek, az elébbinél még sokkal nagyobb mértékben folytatták erkölcstelenítő, lehangoló hatásukat a hadseregre. Minthogy Görgey, miként a Pöltenbergnek adott utasítás bizonyítja, már ekkor el volt határozva fegyverét letenni, minden esetre szükségesnek látá, a sereget, melyben minden szerencsétlenségeknek s a végsűker

reménye tünedeztek daczára is, még mindig számosan voltak a szilárd lelkű hazafiak, olyanná tenni, hogy abban ellentállásra ne találjon, bár mi módon vetend is véget a háborúnak, A környezetében lévő nagy számú tiszték, kik körülé egy tábori kamarillát alkotának, nem szüntek a sereg szellemét mindenféle módon lehangolni. Másról már beszélni is alig lehet vala őket hallani, mint arról, hogy a harcz, melyet folytatnak, sikerre egyáltalában nem vezethet, s a muszkával múlhatatlan az alkudozás; hogy a sereg még fegyverét feltétlenül letéve is eszélyesebben cselekszik, mint a haszontalanná vált vérontást folytatva; a muszkában, a fegyverletétel esetére, mind a sereg, mind a nemzet hatalmas pártfogót nyerhet a bécsi kormány előtt. Elbeszélék a muszka tiszték való, vagy képzelt ígéreteit, melyek még oly reményekre is feljogosítanak, hogy az orosz a magyarral szövetségre lép s Magyarországot pártfogása alá vévén, fegyverét Ausztria ellen fordítja. Nem erre mutat-e, mondák, azon gyűlölet, melyet a muszkák az osztrákok irányában s a rokonszenv és barátság, melyet viszont a magyarok irányában minden alkalommal tanúsítanak? Ilyféle beszédek közt pedig nem mulaszták el egyszersmind a kormányt is folytonosan gyalázni, gúnyolni, tetteiben gáncsolni s úgy állítani a sereg szemei elébe, hogy egyedül annak gyávasága, Görgey ellen folytatott fondorkodásai juttatták ennyire a dolgokat; hogy miután a sereg fegyverletétele által magának bizonyos aranstiát eszközölhet ki, bizonyára ama táblabírák, kik a hazát ennyi bajba keverték, egyáltalában nem méltók arra, hogy verőket érettök még tovább is ontsák stb.

Míg Görgey táborában így álltak az ügyek, Temesvár környékén mindinkább közeledett egy, miként eleve is sejtendő volt, elhatározó ütközet napja.

Kossuth Aradon aug. 6-kán értesült, miképen Dembinski nem csak a szöregi sánczokat feladta, hanem, a hadi tanács

végzése ellenére, Arad helyett másfelé vonul. Haragja miatt nagy lőn Dembinskire. Nyomban futárt küldö Bemhez Erdélybe, kérvén őt, jőne késedelem nélkül Magyarországba s venné át a sereg fő vezérletét, mielőtt Dembinski tönkre tenné a haza ügyét. Dembinskihez pedig határozott rendeletet utasíta, hogy a sereget, a mennyire lehet sebes menetekben, Aradra vezesse. A megelőző napon, mint tudjuk, Görgeyhez is ment hasonló rendelet a hadügyminisztertől. E napon pedig a kormányzó egy levelében Csányi minisztert is felszólítá, menne haladék nélkül Görgey táborába s azon baráti viszonynál fogva, melyben vele él, hatna reá sükeresen, hogy sietesse csatlakozását Dembinski hadaihoz. Végre Vécsey is oda utasított, hogy Temesvár ostromával felhagyva, Aradra vonuljon s addig is, míg maga megérkezhetnék, egypár zászlóaljat s huszárszázadot sietve küldjön át, mert az osztrák had egy osztálya Makóról Aradnak tart. Kossuth ekként 80,000 embert remélt öszpontosulni Arad alatt, s hogy a közlekedést a folyam két partján megkönnyebbítse, Aradnál a két híd mellé még egy harmadikat, s Lippánál is két hidat veretett. Vécseynek a kormány nem örömet adta ki a parancsot az ostrom félbeszakasztására, mert mindenkit azon remény kecsgettetett, hogy e fontos vár nem sokára kénytelen lesz feladni magát. Mióta a kormány Szegedre költözött, Vécseynek azonnal meghagyatott, hogy minden erejét feszítse meg e vár gyors megvéételére. Vécsey ennél fogva rendkívül heves tüzelest kezdett a város ellen, mi a védeket s lakosokat a pinczékben s várfali hajlékokban kényszeríté menekvést keresni. Az őrség gyöngén viszonzotta a tüzet, mi arra mutatott, hogy lőszereinek fogyatékán van. Szőkevények pedig azt is hírül hozák, hogy a várbeliek már élelmi szerekben is oly nagy hiányt szenvednek, mely szerint még a lóhúsból is hetenként csak kétszer osztatnak ki némi csekély adagok. Július utolsó tizedében még újabb 30 ostromlöveg küldetett hozzá Aradról, minek következtében 98-ra ment öreg ostromágyúinak száma. Lövegekkel e szerint eléggé el lévén látva, Vécsey júl. 26-ka

éjén egy harmadik párhuzamot is akart nyitítani a falak közelében. Hogy a várbeliek figyelmét erről másfelé vonja, az ellenkező oldalon ostromot intéztetett a vársíkon. De bár az őrség fegyverfogható része már csak 1200 gyalogra s 370 lovasra olvadt, a különben is csak tüntetésül intézett ostrom visszaveretett. Sajnosabb volt, hogy az őrség azt is észrevette, mi a másik oldalon szándékba volt véve, s egy rendkívül heves kartácsolás által árkászaink is meggátoltattak az új párvonal ásásában.

A következő napokon tehát Vécsey újra s minden ediginél hevesebb tüzet szórattott avarra; 31-kén a 98 tűztorok valóságos pokolbeli hatalommal működék a vár ellen. Dörgések szinte Aradig volt hallható. Midőn a kormány Aradra vonult, Vécseyhez is újabb intés ment, úgy ekéznek a várat minden áron megvenni. Ő tehát 4-kén estve újabb ostromra adott parancsot. A támadás két oldalról intéztetett, a vár déli oldala s a vár körüli megerősített tábor ellen. De mind hasztalan. A maroknyi őrség, melynek, úgy látszik, a segély közeldtéről is volt már némi tudomása, megtörhetlen volt kitarásában s példás hősiességgel verte vissza a mieink ismételt rohamait. Más nap Vécsey az őrséget újban is egy becsteltteljes capitulatióra szólíttatá fel. Ez is határozottan visszautasíttatott.

Aug. 6-kán, mint mondók, rendelet küldetett Vécseyhez, hogy a várat oda hagyván, seregével Aradra vonuljon. Ő tehát már a bekövetkező éjén visszavonatá ostromágyúit s más nap azokat mind Aradra indíttatta, azontúl csak tábori ágyúival tartván fenn a tüzelést. Maga azonban már nem vonulhatott el a vár alól, mert 7-kén estve tudósítást vón Dembinski seregéből, hogy ez azon nap Csatádon táborozik, más nap pedig Kis-Becskeken, Temesvár közelében leend,

Dembinski maga szinte Csatádon vette a kormány rendeletét, hogy mulhatatlanul Aradra vonuljon. De mivel egy osztrák hadosztály, mely hátvédét e napon Kis-Temerianál megverte s belőle mintegy 700 foglyot tett, mind a mellett is,

hogy az osztrák sereg zöme e napon még csak a Sz.-Miklós és Mokrin közti vonalig haladt, ő kivihetlenné tartá már az Aradra vonulást, s más nap csakugyan Kis-Becserekre, Temesvártól két mérföldnyire húzódott seregével, s ott Vécseynek és Kmetynek, e napon Zsombolyáról szinte megérkezett seregével egyesülve, szándékozott, mint monda, bevárni Görgeyt; ki azonban Klapkához írt levelében, a fővezér e tettét roszalván, oly módon nyilatkozott, miszerint „sok adata” vannak reá azt hinnie, hogy e mozdulatot csak iránta való féltékenységből tette”, nehogy t. i. Aradnál a két sereg egyesülvén, a fővezérség iránt ismét kérdés támadjon. És valóban, az osztrákok gyors előrenyomulása nem is adhatott Dembinskinek nagy reményt arra, hogy kis beeserek-sz.-andrászi vonalán még több napig megtámadatlan maradjon; mert az osztrák sereg e napon előhadait részint Temesvár felé Csatádig, részint Arad felé Varjasig toltá előre; zöme a Rác-Sz.-Péter, Peszák, Lovrin és Grabác közti vonalon szállt meg éjjelre. Még egy napi menet az ellenséges hadakat egymással egészen szembe állítandó vala. Egyébiránt az osztrák vezérnek aug. 8-kán tett azon mozdulata, hogy Lichtenstein hadtestét e napon Peszákra, s annak előhadát Varjasra toltá előre, egyenesen arra mutatott, hogy ő Dembinski és Görgey seregeinek egyesülését, ha az megkísértetnék, gátolni szándékozik.

Legközelebbi célja különben Haynaunak, úgy látszék, nem ütközet, hanem Temesvár felmentése s megsegítése volt. A 9-kén tett mozdulatai egészen e célra voltak irányozva. Az ütközetet ő 10-kére halásztá, midőn egyik szárnyával már Temesvárra támaszkodhatik. Ezt bizonyítja ama mozdulata, hogy 9-kén két egész hadosztálya N.-Jécsáról és Zsombolyáról Beregszó és Szakállháza felé és, mintha már nem tartana többé a két magyar sereg egyesülésétől, bal szárnya is egészen dél felé, a jobb szárnyhoz közeledve intézte menetét. Lichtenstein ugyanis a maga hadtestével Peszákról nem Vinga, hanem Knéz és Hódony felé mozgott; és csak Schlick hadteste

maradt a Maros közelében, annak mind a két partján haladva Arad felé. E hadtesten kívül tehát az osztrák sereg, mintegy 28—30,000 ember, e napon a bal szárnytól a jobb felé tekintve, a Kárány, Hódony, Kis-Becskerek és Beregszó közti vonalt foglalta el.

Hogy az osztrák sereg ütközet nélkül e vonalba léphessen, az tette lehetővé, hogy Dembinski, alig érvén el Kis-Becskerek vidékét, ezt sem tartá ütközetre alkalmasnak; s a nevezett helységnél csak előőrsoket hagyván, 0-kén reggel a Beregszó patak mögé kezdett vonulni, ott foglalandó állást az úgy nevezett Csóka- és Vadászerdő közt, melyek jó támpontokat adnának szárnyainak. A hátrálás e vonalba, minél fogva seregünknek az ellenség kezén lévő vár épen hátába esett, nagy csodálkozást gerjesztett a magyar sereg mind azon főbb tisztjeiben, kik a viszonyokat hadtanilag megítélni képesek voltak. S mivel Dembinski fő sajátosságai közé tartozott, terveit még a hadtest-parancsnokok előtt is titokban tartani, azt hitték, hogy ő Temesvárt megkerülve innen is tovább, Lúgos felé szándékozik visszavonulni. Menetében a gyalogság egy válutnál irányt tévesztett, s a helyett hogy egyenesen Temesvárnak menne, Bessenova felé tartott a Beregszó pataknak. A tévedés azonban, mint Mészáros tudósít, még javunkra vált, mert ezen irány jobb posztióval kínálkozék.

Egyébiránt, a mily nagy volt még Szegeden a harczávgy hadseregünkben, oly nagygyá lett abban a lehangoltság, sőt levertség Temesvár előtt. A folytonos visszavonulások s ez alatt szenvedett, bár csak részletes, de érzékeny veszteségek a seregben az önbizodalrát annyival inkább megcsökkentették, minthogy vezérében sem volt bizodalra, s a seregnek egy része, mintegy tíz ezer ember, még csak kaszával, lándzsával fegyverzett, harczot soha sem látott újoncz volt. De az élelmi szerekben szenvedett szükség is, mi egyedül az élelmezési tisztkek menthetetlen gondatlanságából, vagy a vezérlét intézkedéseinek hiányosságából eredt, mindinkább lehangolta

a sereg szellemét. Ehhez járult még a pénzhiány is; a sereg több nap óta nem kapta ki díját.

Egyen ezek közül, a vezérletben való bizalom-hiányon, már a reggeli órákban, épen midőn a sereg zöme a Beregszó patakhoz ért vala, segítve lőn: Bem váratlanul megjelent a táborban; minek osztályról osztályra terjedő híre örömszajra ébreszté a hadakat.

Ő, mint fentebb elbeszéltük, aug. 6-kán, Nagy-Csűr mellett ütközetet vesztvén, seregének romjait Szász-Sebesre vezette, s miután ott azok vezérletét Stein tábornokra bízta Kosuth sürgető felszólítása szerint, Magyarországra sietett. Útja közben Rékason az örökös hátrálást szinte roszaló. Perczel Mór tábornokkal találkozáván, s általa a körülményekről értesítettvén, 9-kén reggel táborunkba sietett.

„Dembinski — úgymond emlékirataiban Mészáros — a lovasság által képezett hátvédnél tartózkodván, lassan vonult Kis-Becskekről Temesvár felé, midőn Bem nála megjelent. A szokott köszöntések után Dembinski monda Bemnek, hogy őt íme a becsület helyén, a hátvédnél találja, s örömet fejezé ki megérkezésén. Kérdezé, sereggel jött-e? — mire, hajó, nagy szükség lenne; s hallván Bem rövid válaszát, hogy ő egyedül jött, mivel az oroszoktól megveretett: ez baj, monda; így mit sem lehet változtatni. Bem nem helyeselvén az örökös, lehangoló hátrálást, kívánságát jelenté ki, megütközni az ellenséggel; mit azonban Dembinski ellenze, mondván, hogy ő tudja legjobban, mily harczai képességei bír serege, hat napi csatázás alatt azt eléggé kiösmérheté. Elmondá aztán neki, hogy Temesvárnál találná az első erős positiót; ott közvetlen egyesülhet Kmetyvel is, ki a legszélsőbb bal szárnyat képezi; ott magához vonhatná Vécsey ostromló seregét is, miknél fogva nagyobb sikerrel fogadhatná el az ütközetet Haynautól, kinek azt Temesvár felmentése végett meg kellend próbálnia.

Dembinski e nyilatkozatából kitűnt, hogy ő csak feltételesen, ha az ellenségtől arra kényszerítették, akarja elfogadni

az ütközetet, Bem tehát, minden további vitatkozás nélkül kihúzá zsebéből a még Szegedről kelt kormányrendeletet, mely őt fővezérnek nevezte ki, s akaratát határozottan kijelenté, hogy ő az ellenség közelebb fekvő osztályait elébb visszanyomni szándékozik s aztán Arad alá vezeti a sereget, s felhívá Dembinskit, venné át a jobb szárny vezényletét Dembinski örömét fejezte ki, hogy a felelősség terhe vállairól levéttetik; de közremunkálását megtagadta; midőn pedig Bem azt mondaná, hogy mindig hátrálni szégyen, és valahára szerencsét kell próbálni, csak azt felelé: „ha oktalanságot akarsz elkövetni, kövesd el azt magad”.

Bem ezután nem késétt intézkedéseivel. Terve, mint említők, az volt, hogy Kis-Becskek felé nyomuland előre, az ott lévő ellenséget visszakergeti, estve pedig Arad felé veszi útját s e várra támaszkodva, s hihetőleg Görgeyvei is egyesülve, várja be az ellenség támadását. E terv szerint Kmetyhez a bal szárnyra nyomban parancsot küld, hogy Szakállházára nyomuljon, s ott mindjárt támadólag működve, ügyekezék maga felé vonni az ellenség figyelmét; Gál László és Guyon hadtesteit, mely utóbbikhoz kapcsolá a Vécseytől magával hozott pár zászlóalját és ütegeket, a Beregszó patakon keresztül a Bessenova és Sz.-András közti vonalra indítja; a lovaságot a jobb szárnyon Sz.-András felé tolja. Vécseyt pedig hátramaradt zászlóaljaival a vár előtt marasztván, a fegyvertelen, újoncz zászlóaljakat, melyeknek különben sem véle nagy hasznát vehetni, Aradra előre küldi. Míg aztán a gyalogság a kiszáradt Beregszó patakon átkelt, lovassági fedezet alatt számos üteget küldött a Nyárád patakhoz s azonnal megkezdé az ágyúzást az e patak felé közeledő ellenségre.

Bár a magas kukoriczásban előrenyomuló gyalogságunkból keveset láthatott az ellenség, a heves ágyútűz mindazáltal, mely a Nyárád pataknál megkezdett, nem hagyá kételkedni hogy a magyar sereg támadó ütközetre jó. Haynau tehát, ki serege zömével már Kis-Becskekre érkezett, a Bessenova mellett lévő lankás magaslatra félkörben hat, részben 12 fon-

tos üteget vonatván, Paniutin osztályát előre tolja; bal szárnyára pedig, Lichtenstein hadtestéhez, kinek e napra Hódony volt kitűzve állomásul, rendeletet küld, hogy onnan Sz.-András felé nyomuljon; míg az oda érkeznek, maga a középén csak ágyúzással szándékozáván folytatni a harcot.

Bem, mihelyt a gyalogságot a kitűzött vonalig érkezni látá, a középről a harczsor előtt száguldott át jobb szárnyára, mintegy bemutatni akarván magát a hadaknak, melyektől mindenütt *éljen* kiáltásokkal fogadtatt. Jobb szárnyára érvén, hat század huszárt egy üteggel nyomban átküld a Nyaradon, hogy az osztrákok bal szárnyán felállított ütegeket oldalba támadják meg. A huszárok jól végzek a feladatot: a megtámadt osztrák ütegek oly sietve s rendetlenül hátrálának Kis-Becskerek felé, hogy a mögöttök előrenyomuló orosz zászlóaljokat is megzavarták. Az előre küldött 14 osztrák század azonban, bár csak hosszú, makacs harcz után, a Nyaradon meg visszaüzte huszárainkat. Az osztrák lovasság ezután a Nyaradon is megkísérté az átkelést, de ütegeinktől s ismét előre rugaszkodott huszárainktól szinte hátrálni kényszerült.

Ezentúl majdnem három óra hosszant tartott az ágyúzás. Komolyabb ütközetre e napon egyik félnek sem volt szándoka: Bemnek, mivel ő csak az Arad alá való menetet akarta kieszközölni; Haynaunak, mivel Ő meg Temesvár felmentését tűzte ki e nap munkálatai céljául, s a komolyabb ütközetet holnapra halasztva, most csak védőleg tartá magát. Az ágyúzás egyegy részről körülbelül 110 lövegből folyt, úgy hogy összesen mintegy 220, részben nagy torkú ágyú szakadatlan dörgése tölte be a léget.

A magyar ágyúk tüze azonban pár óra múlva mindinkább lassadni kezdett: Bem tölténye elfogyott, miért aztán több üteg hátravonatott. Futár küldetett futár után a tartalékhoz töltényekért; de a tartalék-lőszer parancsnoka, nem tudni, ki vagy mi által indítva, már a kaszás nép után, Arad felé hátrált s mire feltaláltatt, hosszú idő telt el. Ugyanez tör-

tént a fáradt sereg frissítőjével, a borral, minél fogva egész napon át szomjan maradt a sereg.

Bem, hogy töltényei hiányát némileg fedezze, bal szárnyunkra ügyekezett fordítani az ellenség figyelmét, s Kmetynek rögtön parancsot küld, hogy huszáraival élénkebben nyugtalanítsa az ellenséget. Kmety néhány huszár századot mindjárt előre indított, de azok visszaűztek. Mialatt pedig újabb intézkedéseket tőn lovasságának előbbre nyomására, négy óra tájban valahára a töltények is megérkeztek, minek következtében egész vonalunkon megint élénken megkezdődék az ágyútűz.

Bem talán hibázott, hogy az ágyúzásból mindjárt eleinte nem ment át komolyabb támadásra; mert tíz órától egészen négyig mindössze is csak Ramberg hadteste, Paniutin hadosztálya s a főtüzértartalék, legfőlebb 20,000-nyi erő állott vele szemben, holott ő a Temesvár alatt maradt Vécseyt s az Aradra indított fegyvertelen zászlóaljakat levonva is, még mindig vagy 35 ezer emberrel rendelkezhetett Kmety, Guyon, Dessewffy és Gál László hadtesteiben. Ő azonban, mint mondók, a bekövetkező éjen Arad alá szándékozván vonulni, hol Görgeyvel is egyesülhetni remélt, kerülte a komolyabb harcot; s midőn látá, hogy az osztrákok sem akarnak támadásra átmenni, már szinte bizonyosnak tartá terve sikerültét.

De négy óra után, alighogy ütegeink a tüzet ismét élénkebben megkezdették, hirtelen nagy változás állott be a harctéren. Lichtenstein hadteste, ki reggel Peszákról s Varjasról indult vala meg, hogy Hódonyban szálljon meg éjjelre, Haynau rendeletének vétele után, menetét meggyorsítván, ötödfél órakor Sz.-András előtt termett.

Lichtenstein, mint mondók, reggel indult meg Peszákról, s Knézig érvén, onnan egy osztalet Kakota és Kárány felé, az aradi útra küldött, maga pedig hada zömével Hódonyba folytató menetét, hol már délben megérkezett; s Haynau rendeletét vévén, haladék nélkül megindult Sz. - András felé. Az aradi útra küldött osztalet épen ott

találd átvonulásában a temesvári ostromszerek utósó csapatát s az előre indított pocigyászt; miket nyomban megtámadván, a fedezetet részben szétverte, részben fogolylyá tette, minek következtében majd 300 szekér birtokába jutott. A menet hátulja látván a veszedelmet, Temesvár felé fordult vissza, s utja közben az Arad felé indított kaszás néppel találkozván, ezt is magával ragadta. Bem, erről jelentést vévén, a visszatért újonczokat a jobb szárny háta mögött állíttatta fel.

E jelenetből nem alaptalanul gyanítá, hogy valamely tetemesb osztrák erő közeledik jobb szárnya felé. Kmetyhez ennél fogva újabb rendeletet küld a bal szárnyra, hogy mindenképen ügyekezék támadása által maga felé vonni az ellenség figyelmét; maga pedig, mihelyt jelentést vőn, hogy Sz.-Andrásnál az ellenségnek eddig nem látott, új, nagy tömegei merülnek fel a csatatéren, tüstént a jobb szárnyra száguldott.

Szerencsétlenségre, Bem, gyöngé lovas létére, útközben vagy maga esett le lováról, vagy lova bukott el vele, végzeteljes esésében vállperecze súlyosan megsérült, úgy hogy a vezérletet folytatni képtelen, a tábor háta mögé a vadász erdőben lévő vadászlakba kénytelenítettett magát elvitetni.

A szerencsétlenség annál sajnosabb következményeket vont maga után, minthogy a seregnél senki sem volt, ki őt helyettesíthette volna. Dembinski és Mészáros, kik a sereg mögött várták a harcz kimenetelét, az eseményről későn értesültek, midőn a beállott fordulaton segíteni már nem lehetett. Perczel Mór is jelen volt ugyan az ütközetnél; de vagy nem értesült a fővezér balesetéről, vagy a múltak miatti boszuságában nem akart ennek helyébe lépni. S így történt, hogy a harcz további menetében részünkről az egész felett többé senki sem intézkedett.

Az ellenséges táborban viszont Lichtenstein, mihelyt Szent-Andrásnál megérkezett, nyomban erélyes támadást intézett jobb szárnyunk oldalába. Az előre tolt huszárság visszanyomta ugyan a támadásra kiküldött ellenséges lovasságot; de Lichtenstein ágyúinak kereszttüze által hátrálásra kény-

szerítve, többé nem volt kedve, Dessewffy tábornok ösztönzéseire, újabb rohamot megkísérteni. A jobb szárnyunk háta mögött lévő kaszás nép, midőn közte néhány ürgolyó pattant el, már elébb futásnak eredt az erdők felé.

„A lovasság, roszt rohamjai után, — mond Mészáros — lassan ugyan, de hátra vonult. Ezt követte Gál hadteste; és, mivel Lichtenstein megjelenése után Haynau a maga egész harcSORÁT előre nyomta, utóbb Guyon hadteste is; szóval minden hátrálásban létezett, ki parancsolatjára? — mai napig sem tudatik. Mint nem volt fő parancsnok, úgy nem volt egyén, ki Bem terve szerint a seregnek irányt adott volna. S így a sereg, önszántából hátrálván, Temesvár felé tartott, mert az oda vezető út mind két felén menedéket nyújtó sűrű erdő létezett.

Csak ekkor, midőn seregeink már az egész vonalon hátrálásban voltak, értesült Dembinski a történekről, s hogy a vezére vesztett seregben valamely nagyobb rendetlenség ne történjék, egy időre megint átvévén a parancsnokságot, a hadosztályoknak Remetét és Lúgost tűzte ki hátrálási pontul.

Az ellenség, ki visszavonulásunkat csak az ütközet szándékos félbeszakasztásának tartá, egyáltalában nem üldözve, csak távolról követé seregünket, mely eleinte jó rendben haladt Temesvár felé. „Távcsón — mond Mészáros — némi rendben láthatá az egészet átvonulni; s mivel neki seregünk után széles kukoriczáson s két hídon kellett átmennie, addig a nyugvársra induló nap gőzével szinte akadályozta a tisztán látást.” A nap épen leáldozóban vala, midőn az egész hátráló sereg a Csóka- és Vadász-erdő közt a Temesvárról Aradra vezető országút táján vonult el. Az ellenség ágyúgolyói kísérték ugyan, de nem ártottak neki. Azonban, Perczel Mór-e, mint Mészáros gyanítja, vagy más? — nem tudni, ekkor hat ágyút állíttatott ki az aradi útra, s bár az ellenség 3—4 ezer lépésre lehetett, azokkal durrogni kezdett ellene.

Ezen, különben rövid ágyúzás veszedelmére vált seregünknek, mert az eddig irány és cél nélkül döngő ellenséges ágyú-

kat magára vonta. S alig múlt el néhány perez, midőn több ürgolyó repült hátrálóink tömegeibe s ott oly iszonyú zavart okozott, hogy hadaink azontúl mit sem hallgatva többé a vezényszóra, hanyat-homlok rohantak az erdőbe, s ott összevissza keveredve, ki mennél sebesebben tudott, úgy ekézett menekülni, bár ellenség egyáltalában nem volt sarkában. Az ütközet evvel teljesen veszve lőn; veszve a nélkül, hogy, kivéve ama néhány nem épen szerencsétlen lovassági rohamot, tulajdonképeni harcra került volna a dolog. A gyalogság tizi fegyverét ki sem lőtte, annál kevésbbé használta azt szuronyviadalra. A futó sereg az erdőben végkép szétbomlott; sokan nyugot vagy a Maros felé fordultak, szülő földj ökre hazatérni szándékozók, kik azonban jobbára osztrák fogságba kerültek.

Haynau, a magyar sereg ezen állapotáról mit sem tudván, bár seregeit nagyon elfáradva látá, míg néhány zászlóaljat az erdőben hátráló seregünk nyomába küldött, maga egy lovas osztálylyal a várba kísérté meg a bejuthatást, hogy annak maga vigye meg fölmentetése hírét. Nagy csodálkozására sehol sem állta útját magyar sereg; mert Vécsey és Kmety hadai is, bár a többinél jobb rendben, Lúgos felé vonultak a vár környékéről. Csak később, a várban értesült a magyar sereg felbomlott állapotáról; csak itt tudta meg, hogy a nap a csekély erőfeszítés után is oly nagy előnyt adott neki, milyent csak egy nagy győzedelemtől várhatott volna.

A holtak és sebesültek száma úgy az egyik mint a másik részen alig ment egypár százra. Foglyokban mindazáltal a mieink több ezret vesztek, miután az erdőben elszélyedve barangolók vagy tűzhelyeikhez visszatérni vágyók más nap jobbára mindnyájan kézre kerültek.

Dembinski és Mészáros a vadászlakban találkozott Bemmel, ki bekötötzetés végett vitette volt oda magát. „Bem, mond Mészáros, kinek-kinek ajánlá a fővezényletet, de senki sem vette át. Dembinski röviden és kiméivé monda neki: „Látod, megmondtam; de a tapasztaltságnak nem akartál hinni.” —

„Próbálni kellett valami”, — lón erre Bemnek még rövidebb válasza.”

Végre Bem Guyont nevezte ki tábornoki főnökének; Kmetynek és Vécseynek pedig rendeletet adott, hogy hátré-
dül maradván, a más nap hihetőleg üldözésökre kelendő ellen-
séget lehetőleg tartóztassák vissza. Magának, bár baja, mint
kistilt, nem törés, hanem csak fízamodás volt, néhány napi
nyugvásra múlhatatlan szüksége lévén, még azon éjjel Lú-
gosra vitette magát.

Mivé lettek, s nem megverettetés, hanem a vezérek mind-
untalan való változása s az örökös hátrálások és lelkesíteni
tudó, kedvelt honi vezérek hiánya következtében beállott kö-
zönséges lehangoltság s elcsüggedés miatt, a nem rég győze-
delmes magyar hadak. „Más nap voltak még hadosztályok,
de sereg többé nem létezett,” — mond a szemtanú Mészáros.

Mire jutott Görgey fondorlatai, hiúsága s makacssága,
Kossuthnak pedig erély- s bátorság-hiánya és féltékenysége
miatt a nemzet ügye! S mi kevés kellett volna még ama bol-
dogtalan viszályok, hibák s mulasztások után is e végzeteljes
aug. 9-kén, hogy abban egy szinte csodaszerű fordulat álljon
be. Ha vagy Dembinski, mint utasítva volt, Szőregről nem
Temesvárra, hanem Aradra hátrál; vagy Görgey, mit minden
nehézség nélkül tehet vala, csak annyira is siettetni menetét,
hogy 9 — 10 nap alatt 25—26 mérföldet megtéve, 9-kén a csa-
tatérre érkezék s 25 ezernyi seregét a Temesvár alatt lévő
55 ezernyi sereggel egyesítve, támadja meg a félannyi osztrák
sereget: vájjon mi minden lehetett volna következése egy
Temesvár alatt nyerendő elhatározó ütközetnek!

De Görgey hazafiatlan, szenvedély teljes lelkét a haza
legveszélyesebb perceiben is csak a Kossuth elleni gyűlölet s
az ő megbuktatására szőtt fondorlatok foglalkodtaták, s most
annál inkább, mivel közel látá magát a rég kitűzött célhoz,
legyen az bár a haza romjain. Augusztus 4-kétől kezdve, mely
nap reggel seregével Bihar mellett állta, futár érkezett hozzá
futár után Kossuthtól és Aulich hadügyminisztertől, hírül adó

Dembinski hátrálását és sürgető, hogy ő is mennél előbb Aradon legyen seregével. De Görgey csak Nagy-Sándornak a debreezeni vereségtől lehangolt s 5 - 6 ezerre olvadt hadtestét küldé előre, maga a többivel csak oly kis menetekben haladt, hogy 10-kén érjen Arad vidékére.

Nagy-Sándor e nap reggel a Maroson keresztül Temesvár felé indított; de még Vingáig sem ért, midőn e hely előtt Sehlick hadteste útját állta. Nagy-Sándor az ellenséget magánál sokkal erősebbnek látván, némi ágyúzás után estenden Arad alá húzódott vissza.

E napon érkezett Aradra Szemere és Batthyáni Kázmér is, kik, mint tudjuk, Szegedről az oroszokkal megkísérlődő alkudozás végett Görgey táborába küldettek. Megelőzte magokat Szemere egy levele a kormányzóhoz, melyet az író az egész minisztériummal közölni kívánt. A levél keserű panaszokat foglalt magában Görgey ellen. „Ezen sereg fő tisztjei közt, — írá egyebek után — nagy a lehangoltság mely, ha eleje nem vétetik, a legénységre is át fog terjedni. A fő hadi szálláson oly gúnyos, a kormányt megvető s ügyünk bukását hirdető hangulat uralkodik, hogy az mélyen sértheti minden hazafi lelkét. A kedvező hírek, altatások gyanánt, kacajjal fogadtatnak. Kívánnám, hogy mondhassam: Görgey környezete mind ennek oka. De nem úgy van, ő forrása mindennek. A többiek körülötte csak egy őt tapsoló és csodáló kar, mely őt csak utánózni tudja, de vezetni vagy inteni képtelen. Benne az eltitkolt boszú, a megsértett hiúság és reménytelenség elbizakodottságát érzilem. Kardja jó lehet, de vezérnek nem tartom őt; nyelvével most többet árt, mint a mennyit fegyverével használhat.... Mély sajnálkozással mondom, Görgey nem az, a minek én őt tartam.... Környezete egyébiránt nem nagy jelentékenységű, gyöngé legényekből áll. Figyelmeztetem a kormányt, hogy vezérről gondoskodják, de nem előbb mint sem e sereget is egyesítette a többivel. Figyelmeztetem, hogy ezen sereget valószínűleg a többibe kellend beosztani, azaz a hadosztályokat felcserélni,

a parancsnokokat változtatni. E politikát rég kellett volna követni. Ezen sereg mindinkább nem a Wallenstein, hanem a Monk táborának jellemét látszik fölvenni. Görgey eljárásában egy titkos politikát látok, melynek következtében a hadsereg elveszhet a nélkül, hogy a vezér maga megveressék.”

E levél után pár órával mind a kiküldött két miniszter, mind maga Görgey megérkezett Aradra, minek következtében a kormányzó minisztertanácsot hirdetett, melyre Görgey is meghívaték. A miniszterek egy ideig már Görgeynek a tanácsba lépte előtt együtt lévén, Szemere és Batthyáni szóval is előadták az oroszszal folytatott alkudozás mibenlétét s Görgey seregének hangulatát. Batthyáni egyebek közt nemes felindulással nyilvánítá boszankodását a sértő bánásmód ellen, melynek Görgey részéről ki voltak téve.

Majd azonban Görgey megjelenése a fővezérlet kérdésre fordítá a tanácskozást. Tudjuk már, hogy a megelőző napon Temesvár alatt vívott ütközetben Bem vette át Dembinskitől a fővezérletet. Erről azonban Aradon a tanács idején még senkinek sem volt tudomása. Kossuth a minisztérium tudta nélkül hívta meg őt a magyarországi hadak élére; megjelenéséről azonban talán még maga sem értesült, vagy legalább úgy színlelé, minthogy ez óráig semmi hiteles tudósítás nem érkezett a táborból. De egyébiránt is, minthogy Dembinski csak a seregek egyesüléséig nyert Szegeden megbízást a fővezéri tiszt vitelére; Bem pedig, ha kijőne, vagy már jött volna is Erdélyből, csak Dembinski helyét vala elfoglalandó: most, miután már Görgey serege is Aradon létezett, szükségkép szóba kellett jönni a fővezérletnek.

De magának Görgeynek is ez feküdt szívéen mindenek felett. Még aug. 1-jén Nyír-Adonyban több békepárti képviselő jelent vala meg táborában s tudósítá őt, miképen a képviselő háztól ájul. 25-kei tanácskozmányban fővezérré kiáltatott légyen ki; e képviselők azonban valószínűleg elmulaszták azt is tudtára adni, hogy Szemére, miként fentebb élbe-

szeltük, e kinevezésnek a kormány nevében ellenmondott s az általa előadott okokban a ház is megnyugodván, a nyílt ülésben elállott elébbi szándokától. Görgey, ezen állítólagos kineveztetése felől, mint már tudjuk, Vámos-Pércsen Szemeréhez is intézett vala kérdést; de bár ettől elégséges felvilágosítást nyert is azokról, mik a képviselőház ama gyűlésében történtek: Görgeyt ez sem ingatá meg hitében, hogy őt a legfőbb hatalom, a nemzeti képviselő, csakugyan véglegesen kikiáltotta légyen fővezérnek s csak Kossuth rász akaratából ered, hogy az mind eddig hivatalosan nem adatott tudtára. Ő tehát e hitében, Kossuth ellen még boszúsabb, úgy látszik, oly szándékkal jelent meg a tanácsban, hogy az országgyűlés reá vonatkozó akaratának érvényt szerezzen. Örömmel ragadta meg ennél fogva az alkalmat kijelenteni ebbeli elhatározását, midőn a kormányzó, közvetlen a tanácskozás megnyitása előtt, őt kémlőleg kérdezé, vajjon elfogadná-e Bem főparancsnokságát?

Előterjesztését mindjárt avval kezdette meg, hogy miután egyesülését a déli hadakkal most már semmi sem gátolja, mindenek előtt szükséges, hogy a kormány magát elhatározza, kire bizza a fővezérletet. Ő kijelenti, hogy Bem parancsnokságát nem hajlandó elfogadni, mert úgy van meggyőződve, hogy e tábornok, csatavesztés esetében, a háborút Erdélybe fogná átvinni; ő maga pedig Erdélybe semmi szín alatt nem megy be. Engedelmet kérvén aztán, hogy, melyen magát könnyebben képes kifejezni, német nyelven folytathassa előadását, hosszan előterjeszté, miképen a nép már roskadozik a háború terhei alatt. Nem csak az ellenség, magok a honvédek is, gyakran pajzánságból pusztítják a nép mezeit, vetéseit. A merre táborával járt, számos küldöttség jelent meg nála a városokból s más községekből azon kérelemmel, eszközljön valahára békét. S ennek valóban nagy ideje. A nép már nem győzi a hadak élelmezését; az ország minden vidékei ki vannak élve. Efölött a lőszer-készlet is fogyatékán van; készítésére sem biztos hely, sem idő, sem anyag nincs többé.

Ő a békekötést, a háború bevégzését mind ezekből múlhatatlanul szükségesnek következteti. Ő ugyan kész átkelni hadával a Maroson s megtámadni az osztrákokat; de az oroszok ellen harcolni nem fog többé, a czéltalan vérontást, a háború végetlen folytatását nem kívánván. Javasolja tehát, hogy az oroszokkal békealkut nyissunk, de más alapon, mint a melyen azt Szemere és Batthyáni miniszterek megkezdték. Az oroszokkal eddig folytatott alkudozásnak még ugyan nem tudatik eredménye; de ő nem hiszi, hogy a kiküldött két miniszter levelével Paskevics herczeghez utasított Pöltenberg tábornok valami ténylegesebb választ hozzon. Legyen tehát a kormány készen, minden áron megalkudni.

Kossuth ama kérdéseire: mily alapon gondolná tehát folytatni az alkudozást a muszkákkal; s hát ha az orosz sem akar tényleges alkuba ereszkedni, mit fogna akkor tenni? — azt válaszolá, hogy az alkudozástól, tudnivaló, csak úgy lehetne várni némi sükert, ha annak Ferencz József elismerése, tehát a függetlenségi nyilatkozat visszavonása tétetnék alapjául. A második kérdésre pedig kijelenté, hogy azon esetben, 8 ha, a Maroson átkelve, az osztrákokat vissza nem verhetné, sőt maga lenne kénytelen hátrahúzódni: inkább lerakja fegyverét az oroszok előtt, mintsem hogy a süker minden eredménye nélkül lövesse seregét.

Görgey ezen előadása néma csüggettséget idézett elő a kormány tagjaiban. Majd Vukovics miniszter emelt szót. Mondók, hogy a minisztériumnak nem volt arról tudomása, hogy a kormányzó Bemet Erdélyből kihívta, s még kevesebbé arról, hogy ez már át is vette Temesvár alatt a sereg vezérletét: a minisztérium tehát a legjobb hiszemmel nyílt kérdésnek tekintette a fővezér kinevezését. Mi több, az előzmények után oly színben állott ez ügy előtte, mintha a kormányzó, bár titkon Bem felé hajói, az adott viszonyok közt szinte nem ellenzené már Görgey kineveztetését. Erre mutatott mindenek felett az, hogy Kossuth aug. 6-kán maga szólítá fel Csányit, menne Görgey táborába és sürgetné őt a

seregek mennél elébbi egyesítésére. E felhívás Csányihoz, ki a szegedi tanácskozások óta nem szűnt meg Görgey fővezérségének szükségét hirdetni, mondatlanul is magában foglalta azt, hogy a seregek egyesülése után a fővezérség, melyről Szegeden különben is csak ezen egyesülésig történt az intézkedés, Görgeyt illeti. Csányi még ennek zeréndi fő hadi szállásáról is azt írta aug. 8-kán Vukovicznak, miképen „nem állítja ugyan, hogy Görgey bizonyosan megmenti a hazát, hanem csak azt mondja, hogy ha ez még általában lehetséges, azt csak Görgey eszközölheti.”

Ezen előzmények hatása alatt történt, hogy Vukovics annak fejtegetésén kezdé előadását, hogy mielőtt az összes hadsereg főparancsnoksága a tábornokra ruháztatnék, mulhatatlanul szükséges, kölcsönös magyarázatok által elosztatni ama bizonytalanságokat, melyek az ő irányára s vágyaira nézve a kormányban s a nemzet nagy részében nyilvánultak, s a hazafit aggodalommal töltik el. Azon irány, melyet a tábornok július 1-je óta követett, midőn Csányi miniszter, Kiss Ernő és Aulich tábornokok hozzá Komáromba küldettek, tovább is folytatva, szükségkép az összes nemzeti ügy bomlását idézné elő. Ha egyik parancsnok által ilyféle nyilvános engedetlenség szegeztetik a kormányrendeletek ellenébe: egy felől lehetetlenné válik a különböző pontokon folytatott háború öszhangzó vezetése; más felől a kormány tekintélye végkép aláásatik. A kormány tekintélyének kisebbitésére való törekvés tűnik elő a tábornok legközelebbi környezetének hangulatából, mely minden tartózkodás nélkül ellenszenvvel sőt gúnynyal nyilatkozik nem csak a kormány egyes tagjai, de maga az összes nemzeti ügy iránt; mi által természetesen csüggedést terjeszt a hazafiak között. Figyelmet érdemel az is, hogy a tábornok számos nyilatkozatai olyféle sejtelmekre nyújtottak okot, mintha ő a magyarság s magyar nyelv iránt nem csak nem ápolna magában oly érzelmeket, minőket a magyar nemzet fő hadvezérétől méltán várhatni, hanem még lenézést, megvetést is árulna el iránta, Valahára tisztába kell

jöni az iránt is, osztozik-e a tábornok Magyarország függetlenségének elveire nézve a kormány rokonszenvében? Van még egy panasz, mely szájról szájra jár, és ez azon idegen-ség, melyet a tábornok, eljárásának szokott modorával, bánás-módjával a polgári és katonai osztály közt nyilatkozni enged, sőt előhív a maga környezetében; s mi, ha korán nem vétetik eleje, oda vezethet, hogy az új magyar katonaság s a honpolgárai közt is hasonló ellenszenv s rés támadjon, milyenek elébb, az osztrák katonaság sajátságos testületi szelleme következtében, e katonaság s a magyar nemzet közt szükségkép ki kellett fejlődnie. Ezzel összefüggésben van ama sűrűn szárnyaló hír is, miszerint a tábornok katonai dictaturára vágyódik; mi mind azon hazafiakat buba ejti, kik a szabadságharc egyik fő czéljának a népszerű polgári intézmények meggyökereztetését s magának a haderőnek is polgárosítását tekintik. Végre megjegyzé, hogy a tábornok utolsó lépései is, melyeknél fogva a kormány mellőztével az oroszokkal önhatalmilag ereszkedett alkudozásba, s ezt utólagosan nem is közvetlenül a kormánynak jelenté be, hanem csak a kormánybiztossal közüé, az illető okmányokat is csak általa küldé be, — oly dolgok, melyek a viszályokat csak öregbítheték s élénk meghasonlássá mérgesítheték el. Felszólítá ezek után a tábornokot, hogy miután a kormány, mint látja, hadvezéri tehetségeit méltányolva, a győzelem reményét azokból mérítve, a fővezérséget reáruházni hajlandó, oszlassa el mind ezen kételyeket, szüntesse meg az aggodalmakat, s hozzon nyugalmat saját belügyei tekintetében a nemzet s kormánya keblébe, hogy ezentúl minden gondjait, egész törekvését kizárólag a kül ellenség ellen fordíthassa.

Vukovics szájából a kormányzó maga vette át a szót, mondván, hogy azok után, miket az igazságügyi miniszter előadott, neki még csak egy pár észrevétele van. A függetlenségi nyilatkozat tekintetében, monda, hogy e nyilatkozat meghozatalának törvényessége mindenkit kötelez annak tiszteletére s megtartására. Ő azonban két dolgot vett a tábor-

noktól legnagyobb megilletődéssel. Egyik az, hogy ő azon körlevélben, melyben hadseregének tisztí karát, Rimaszombatban, az oroszok ajánlata feletti nyilatkozatra szólítá, magát a tisztí kar választása következtében monda lenni főparancsnoknak; holott ő vezéri hatóságát csak a nemzet akarata által megalapított kormánytól nyerte s folytathatja. Másik az, hogy magát az oroszok azon felszólítását, adná meg magát nekik azon feltétel alatt, hogy a tiszték, rangjok megtartásával orosz szolgálatba lépjenek, a közlegénység pedig szabadon bocsáttassák, — a tisztí kar szabad tárgyalása alá bocsátotta, és ezzel a haza további védelmét tényleg a tiszték egyéni akaratától függesztette fel; holott kötelessége lett volna, minden elállási szándokat a haza ügyétől súlyos bűnnek bélyegezni. Teljes elismerését nyilvánítá azonban a tisztí kar hazafias jelleme iránt, melynél fogva az ellenség csábos ajánlatait visszavetette. A dictaturára nézve végül ő is igazolá a terjedő aggodalom létezését.

Görgey, bár gyűlöletét s megvetését a kormány, különösen Kossuth iránt, ennek háta mögött, semmi alkalommal sem mulasztá el nyilvánítani; szemben mindazáltal eddigelé mindig legalább is úgy viselé magát, mint a nemzet akaratából létező kormány rendelkezésétől függő tábornokhoz illt. Most azonban már szükségtelennek látott minden színlelést. Bár a július eleje óta tanúsított daczoskodásai után vett is a kormányzótól egypár engesztelő levelet: eleve sem kételkedek, hogy most az első személyes találkozás alkalmával szóba kerülend ama daczos, engedetlen magatartása. Ő tehát kétségkívül el volt készülve olyféle vádakra s kérdésekre, a minőket most Vukovicstól s aztán Kossuthtól hallott; s érezve, hogy az erőhatalom tényleg az ő kezében van, hosszas habozásai után, valahára szilárdan eltökélte magát, a kormány irányában törésre vinni az ügyet, és szemtől szembe, nyíltan fellépni ellene. Erre egyébiránt őt még a nap folytában törtek is különösen indíthaták.

Ő déltájban, a hadtestével Vinga felé előreküldött Nagy-Sándortól jelentést vőn, hogy Ság (Dreisnitz) táján ellenséggel találkozott, ki által élénken támadtatott meg. A jelentésben egyebek közt még ez is áll: „egy megsebesült tiszt jött vala Temesvár vidékéről, ki állítja, hogy ott tegnap ütközet volt, melynek következtében a mieinknek Lúgos felé kellett hátrálniuk”. Estve felé, kevéssel a minisztertanács előtt, Nagy-Sándor, mint tudjuk, az ellenségtől nyomatva, egészen Új-Aradig hátrált. Görgey ama körülményből, hogy egy ellenséges hadtest, Temesvárnak háttal fordulva, Arad ellen támadólag merészel munkálni, nem alaptalanul azt következtetvé, hogy ama megsebesült tiszt állításának a temesvári ütközetről valóságnak kell lenni; miből aztán önként folyt, hogy ő Aradon a maga seregével, melynek ő „választott vezére”, a kormány irányában teljesen ura a helyzetnek. Ezen kívül jól ismerte ő Kossuth gyöngeségét s bátortalanságát is, a válságos pillanatokban erélyes eszközökhöz nyúlania; s erre talán még inkább is számított magatartása tekintetében, mint saját erejére, melyet a seregen birt népszerűségéből meríthet.

Görgeynek ilyféle lelkiállapotáról s eltökéltségéről kételkedni sem enged a válasz, melyet a maga ellen emelt vádakra adott. „Ha a kormány őt bűnösnek tartja, — így hangzék a rövid, de nem felindulás nélkül adott válasz, — ám tessék őt hadi törvényszék elébe állítani, ott majd fogja magát védeni; különben ily felületes vádakra*) nem felel. Csak a dictatorságot illető vádra nézve jegyzi meg, miképen több képviselő fordult legyen meg táborában, kik őt arra ösztönzék, ragadná meg a dictatorságot; sőt Szúnyog Rudolf képviselő, őt Szemere miniszter nevében szólítá fel a dictatorság elfoglalására, s magát hozzá e végett egyenesen Szemerétől küldöttnek mondta. Ő, Görgey, azt válaszolta legyen a kül-

*) Németül szólván, e kifejezésre a következő szavakat használta: „auf dergleichen *seichte Beschuldigungen* antworste ich nicht.”

döttek, hogy annak elfogadásától nem vonakodik, ha azt neki az országgyűlés ajánlja fel.”

Szemere, szavába vágva, egyszerűn tagadta, hogy Szúnyog képviselőt ő küldte volna hozzá.

Vukovics pedig Görgey válaszában első részére helyesen jegyzé meg, hogy lehetnek a kormány s a fővezér közt eltérések a politikai irányban, melyek vádtényekül nem tartoznak bíróság elébe, de kiegyenlítésök szükségesek; mert a kormány s a seregvezérelt közt ellenkező iránynak létezni nem szabad.

Görgey azonban nem csalatkozott számításában a kormányzó erélytelenségére. Kossuth, a tábornok válaszából látván, hogy ő el van tőkélve törésre vezetni az ügyet s nyílt harcra kelni a kormányval, rögtön bevonta vitorláit; s a gáncsok és vádak teréről befordulva, engesztelő szavakkal inté a tanácsot, hagynának fel a haza e válságos perczeiben a múltak felmelegítésével s azok miatti recriminációkkal. A dictatorságra törekvést illetőleg, bár elébb igazolá a terjedő aggodalom lételét, most azonban koránt sem e törekvés lényegét tekinté veszélyesnek, s még kevésbbé ismétlé, mit júl. 12-kén az őt üdvözlő szegedi polgárságnak mondott vala erkélyéről, hogy azt, ha tettben mutatkoznék, vissza fogja torlani; hanem csak Görgey eljárásának őszinteség hiányára fekteté a fősúlyt. „Mondja meg tábornok úr őszintén — így szólott egyebek között — ha kívánsága van a főhatalmat kezébe venni, én örülni fogok rajta, ha visszavonulhatok a magános életbe; sőt, ha a tábornok úr kívánja, én leszek pártvivője a nemzetben; hiszem pedig, hogy az csakugyan nem lesz gyöngye párt, melynek alakítását én vállalom magamra, mert hogy a nemzet némi bizodalommal viseltetik irántam, azt talán szabad állítanom.”

Ezen eltérés az értekezlet czéljától minden további felszólalást lehetetlenné tett. Miként emelhetett volna többé a minisztérium vádat s panaszt oly egyén ellen, kiről a kormányzó oly véleményt nyilváníta, hogy kívánatának egyszerű

kijelentésére kétkedés nélkül átadhatja neki saját állását, sőt, ha kell, maga ajánlkozik részére pártot gyűjteni a nemzetben!

A kormányzó, maga is érezvén, hogy e nyilatkozata után a fővezérlet fölötti tanácskozásnak nincs többé helye, pár szóval óhajtását fejezte ki az iránt hogy, miután a tábornok úgy vélekedik, hogy az oroszok, ha általában akarnak, csak vele, mint seregevezérrel fognának hajlandókká lenni az alkudozásra, — maga Görgey által kívánná papírra tétetni azon alapfeltételeket, melyek alatt az oroszokkal való békealkudozást még célravezethetőnek hiszi, s melyek felhatalmaztatásába is beigtatandók lennének. Görgey azonban ki, mint tudjuk, a miniszterek leveleivel az orosz táborba küldött Pöltenberget azon titkos utasítással ereszté útra, hogy jelenen ki Rüdigernek, miképen ő, bízván a czár hatalmas közbenjárásában, a maga seregével az oroszok előtt föltétlenül is kész letenni a fegyvert, — a kormányzó e kívánatára nem hajólt. Válasza nem volt ugyan egyenesen tagadó; de avval mentegetődzék, hogy miután seregét más nap Temesvár felé indítani szándékozik, az erre vonatkozó intézkedések minden idejét igénybe veszik, különben is igen fáradtnak érzi magát; s ezzel a gyűlésből távozott.

Kevéssel utóbb a kormány tagjai is minden további értekezlet s határozat nélkül oszlottak szét; mert inkább hallgatólag megegyezésnek, mint forma szerinti végzésnek tekinthető ama kijelentés, hogy a seregek egyesülése után, a körülmények közt mellőzhetetlen Görgey vegye át a fővezérletet. Egyébiránt remélé a kormány, hogy Görgey, bár vonakodni látszék, az alkudozásra való felhatalmaztatása fogalmazatát más napra mégis elkészítendi. Ennek vég megállapítása végett a kormányzó reggelre ismét kormány tanácsba hívta meg a minisztereket.

Augusztus 11-kén reggel csakugyan azon reményben gyűltek össze a miniszterek a kormányzónál, hogy ott találándják Görgey említett fogalmazatát. De e helyett egy más nagy fontosságú iratot mutatott elő a kormányzó; ez Guyon

tábornok tudósítása volt az aug. 9-kén vívott temesvári ütközetről s a hadsereg állapotáról.

A levél, melyet a kormányzó hajnalban vett vala, Guyon által önkezüleg írva, azt tartalmazá, hogy a hadsereg, a Temesvár alól történt visszavonulás alkalmával teljesen felbomlott és szétszlott úgyannyra, hogy abból eddigelé alig volt képes hét-nyolcz ezer embert összeszedni Lúgoson. Arról pedig említést sem tett, hogy Kmety és Vécsey hadteste még együtt maradva Rékason léteznek.

E levél villámcsapásként hatott a miniszterekre. Mióta Szegedről távozniok kellett, s mióta Görgey szándékos késlekedéséből a Hegyalja táján meggyőződének, hogy ő Dembinski hadseregével egyesülni nem akar, senki közölök nem ápolta már ugyan vérmes reményeket valamely jelentékenyebb fordulat iránt ügyeinkben. De hogy a Temesvár alatt egyesült 55 ezernyi hadsereg egy ütközet után a számára nézve gyöngébb ellenséggel, annyira szétbomoljék, hogy belőle 7—8 ezer embert is alig lehessen összeszedni, — ezt senki sem várta; ez kétségbeejtő volt valamennyiökre nézve.

Guyonnak e leverő tudósítása után a remény végső szikrája is kialudt a kedélyekben. A várak őrségein s a komáromi elsánczolt táborban lévő seregen kívül, még csak egyetlen jelentékenyebb hadsereg, számára nézve az Aradon talált osztálylyal mintegy 30,000-nyi, állott fenn meggyőzetlen; de ennek vezére Görgey volt, ki a múlt napon kijelentette, hogy a további hadviselést haszontalan vérontásnak tartva, a muszkával többé megütközni nem fog. És ha ütközni akarna is, e 30,000 emberrel hogyan állhatna ellen egy részről a muszka, másról az osztrák hadaknak! A kormánynak tehát, mielőtt Görgey serege a két ellenséges hadseregtől megszorítva elfogatnék, gyorsan kellett magát valamire elhatároznia.

E nehéz körülmények közt még csak kettő közt maradt választása; az ellenséggel, ha lehet, gyorsan megalkudni, s a mindent elnyeléssel fenyegető hajótörésből legalább valamit megmenteni a nemzet számára; vagy Erdély felé vonulni,

merre az út a Maros völgyén még nyitva állott. De ha emerre, múlt napi nyilatkozata ellenére, hajlandó lett volna is Görgey; s ha útközben a Lúgosra futott sereg romjaiból számrá nézve jelentékenyen szaporíthatta volna is seregét: ő az oroszokkal harcolni többé nem akart; Erdély nagy része pedig már az oroszok hatalmában volt; s e fölött kételkedni sem lehetett hogy, ha Görgey a Maros völgyén Erdélybe hatol, a hadainak egy részével Nagy-Váradon maradt Paskevics tábornagy is azonnal oda irányozza menetét. Végre pedig már a pénznek is mind nagyobb lett a hiánya. Duschek pénzügyminiszter, midőn még lehetett volna, jelentékenyebb készletről a mostanihoz hasonló esetekre, nem gondoskodott; most pedig két hét óta már talán huszonnégy óráig sem voltak a sajtók teljes működésben; júl. 28-kán Szegedről Aradvárba, pár nap múlva onnan Lúgosra, s midőn az ellenség Temesvár felé közeledett, aug. 9-kén onnan megint Lippára vándoroltak. Az utolsó napokban már a hadsereg is felette hiányosan kaphatta meg díját. E körülmények között az Erdélybe vonulás is nagyon rövid időre nyújthatta volna meg s már nem is a független nemzet, hanem csak a magyar hadsereg s magyar kormány lételét.

A kormányzó tehát Guyon levelének felolvasása után előadá, miképen ügyünknek a temesvári ütközet oly annyira váratlan szerencsétlensége s a többi körülmények következtében is beállott végzeteljes fordulatában a kormányt eddigi alakjában s bizonyos helyen folytatni lehetetlen. Szükséges ennél fogva, hogy az oroszokkal megkezdett alkudozások folytatására Görgey felhatalmaztassék: ő még le nem győzött sereg élén áll, s így tekintélyes állásban alkudozhatik. Kijelenté egyszersmind, hogy Görgeynek ilyen felhatalmaztatása után, a kormánynak, legkisebb hatásköre sem lévén, semmi egyéb tenni valója nem maradt, mint feloszlania. „Mehet, úgymond, ki merre akar, ki merre menekülhet.”

Indítványát Görgey felhatalmaztatására nézve a minisztertanács minden ellenvetés nélkül, egyező akaratall fogadta

el, s csak arról folyt még a tanácskozás, mily alakban adassék ki Görgeynek a felhatalmazó okmány. Miután Görgey múlt nap estve kijelenté, hogy más alapon, mint a minőn Szemere és Batthyáni megkezdték volt, ő, a hadvezér, még talán némi sikerrel kezdhette alkudozást; s különben is az ő kezében volt minden fegyverére), a kormánynak pedig semmi hatalma többé, őt bármire is kényszeríteni, mit önként tenni nem akart: azért tehát felhatalmazását utasításhoz, feltételekhez kötni, sem hasznosnak, sem tanácsosnak nem látszék. Még csak azt sem tartá fenn magának a kormány hogy, ha alkudozása csakugyan sikerre vezetne, a megkötendő békealku érvényessége az ő megerősítésétől függjön. Görgey becsvágyó, büszke jelleme, hadvezéri hírneve s nyilván adott szava elég kezességnek látszék arra, hogy hazája érdekeinek, a mennyire még lehetséges, megőrzésére, sorsának könnyítésére, ha csak pusztá dicsvágyból is, minden erejét megfeszítendi. Saját személyeik irányában a kormány tagjai egyáltalában nem kecsegtették ugyan magokat Görgey jóakaratával; sőt e tekintetben minden roszt, a megsértett hiúság boszúvágyának leghevesebb kitörését is felteheték s fel is tették róla, — kivált Kossuth és Szemere: azt mindazáltal minden elkövetett bűnei után sem hihették, hogy a haza, a nemzet s a szabadság szent ügye iránt, miket annyiszor száján hordott, mikért életét annyiszor kockáztatta, némi kegyelettel ne viseltetnék. Sőt, a mennyire meg voltak győződve, kivált Kossuth és Szemere, hogy rajtok magát megboszúlandja: annyira nem látszanak kételkedni, hogy a nemzet és szabadság ügye mellett, a kormánytagok sorsának rovására is, minden tőle kitelhetőt megteend. Árulást, oly értelemben, hogy ő az alkudozást csak meg sem kísértendi, s feltétlenül hódoland, az imént mondottak után a kormánytagok közül senki sem tett fel róla, még Szemere sem, ki a múlt napokban annyi gúnynak s megaláztatásnak volt kitéve főhadi szállásán, s ki róla azt írta a kormányzónak: „Monk táborában vagyunk.”

A kormányzó s miniszterek tehát, azon meggyőződésben, hogy a nemzet ügyének magok többé semmi hasznára sem lehetnek, személyes ellenségük kezébe sem vonakodának letenni a hatalmat, melynél fogva ez a nemzet sorsa felett e vészteljes percekben minden megkötés nélkül, egyedül saját lelkének sugallata szerint intézkedhessek. Midőn azonban a kormány ezen, semmi utasításhoz, semmi feltételhez nem kötött, korlátlan felhatalmazást Görgey kezébe adta: épen az által egyszersmind azt is kifejezte, hogy a nemzet érdekeinek lehető biztosítását, neki hazafiúi kötelességévé s feladatává teszi.

Ekként határozattá lévén, hogy Görgey felhatalmaztatása a békealku megkötésére semmi feltételhez ne köttessék, ama kérdésre fordult a szó: szükséges-e a felhatalmazó levélben megemlíteni a kormány feloszlását, mit egyébiránt a kormányzó, mint említők, mindjárt a gyűlés kezdetén határozottan kijelentett? Vukovics akként vélekedék, hogy miután a kormány tényleg különben is kénytelen feloszlani, s e feloszlás megemlítését Görgey korlátlan felhatalmaztatásának lényegére szükségesnek nem látja; jöhet pedig még idő, melyben a körülmények szükségessé tehetik, hogy a kormány a nemzettől nyert hatalmat ismét gyakorlatba vegye: ennél fogva tehát a kormány feloszlását a Görgeynek adandó felhatalmazásban nem kellene megemlíteni.

A miniszterek mit sem tudtak azokról, mik a tanácsgyűlés előtt egy részről Kossuth, más részről Görgey és Csányi közt történtek, s miket mindjárt elmondok leszünk; s mint-hogy Kossuth semmi megjegyzést nem tett Vukovics véleményére, ez közakarattal határozattá lett.

A felhatalmazó okmány e végzések szerint általános kifejezésekben, mindjárt a tanácsgyűlésben, a miniszterek egyike által a következő értelemben, sőt, körülbelül a következő szavakkal, Íratott meg: „Miután a nemzettől választott ideiglenes kormány az utolsó időkben szenvedett szerencsétlenségek következtében, a nemzet igazságos, szent ügyét, az

ellené szövetkezett két nagy hatalmasság túlnyomó hadereje ellenében fegyverrel sikeretlen többé nem védelmezheti: Görgey Arthur tábornokot ezennel teljes hatalommal ruházta fel, hogy az orosz czár ő felsége vezéreivel megkezdett alkudozást folytathassa, bevégezhesse s a békét, Ferencz József ő felsége megismerésének alapján is, megköthesse. Megvárja azonban a kormány Görgey tábornoktól, hogy ezen felhatalmaztatását minden tehetsége szerint a nemzetiség és a haza államéletének megmentésére s biztosítására fordítandja.”

A felhatalmazó oklevél Görgeynek elküldetvén, Kossuth minden további nyilatkozat nélkül a mellékterembe vonult. A magokra maradt miniszterek, nem tudván, van-e még valami közlendője, egy idő múlva ez iránt hozzá kérdést intéztetének; mire ő köztök ismét megjelenvén, következőleg szólt: „Miként már elébb kijelentem, a kormánynak, Görgey felhatalmaztatása után, a jelen körülmények közt semmi hatásköre nem maradván, más tenni valója nincs, mint feloszolnia. Mehet, ki merre akar, az egyik vagy a másik táborba; mehet, ki merre menekülhet. Mi őt magát illeti, ő Bem tábornokot keresi fel Lúgoson, s azon esetre ha az alkudozás óhajtott sikerre nem vezetne, vele s a Lúgoson még összeszedhető sereggel Erdélybe megyén, megkísérlendő, fordíthatna-e valamit a balszerencsén; ha ez sem sikerülne, egy golyó agyán keresztül minden további gondtól megmentendi őt.” S ezt mondván, minden búcsúszó nélkül távozott a gyülekezetből.

A miniszterek ezután, mély hallgatásba merülve, magok is távoznak Aradvárból. Szétoszlának a nélkül, hogy akár hatalomkörüket, melynek gyakorlására tér többé úgy sem létezett, fentartották —, akár oly valamit határoztak volna, hogy azontúl még valaha hivatalos minőségben találkozzanak. Erezte mindegyikök, hogy a Görgeyre bízott békealku, bár mi kedvezőleg ütne is ki a nemzet részére, — mi iránt azonban sok reménye egyiköknek sem lehetett: a ő személyeiknek az nem nyújtand biztosságot. Miután tehát hazájoknak sem

életökkel, sem halálokkal nem vélték többé használhatni, az önfentartás kötelességének hódolva, mindegyikük a maga meneküléséről gondoskodott, csak külföldön remélvén biztonságot a magok számára.

Mulatásra idejük nem volt sok Aradon. Attól lehetett tartani hogy, miután Görgey a hajnalban Vinga felé indított seregét visszaparancsolta s a Világos felé néző téren szállítá táborba, azon osztrák hadak, melyek Nagy-Sándort a múlt nap Új-Aradig nyomták vissza, minden órán betörhetnek Aradra, vagy legalább minden menekülési utat elzárhatnak.

Lónyay Menyhért, pénzügyi államtitkár Lúgosról a múlt éjen megérkezvén, jelenté Kossuthnak, hogy az ország kincstára, minden arany s ezüst készlettel s vert pénzzel, Radnára szállítva, várja rendelkezését. Kossuth azonban, már útra készülöben, őt elutasítván, nyilvánítá neki, hogy azt ő át nem veheti. Önzésről, az országjavak eltulajdonításáról nem lehet vádolni a kormány tagjait. A vád inkább a miatt érheti Kossuthot, hogy midőn több millió arany s ezüst érték állott rendelkezésére, még csak az iránt sem kérdezte a minisztereket, van-e legalább is annyi értékök, mennyivel külföldre menekülhetnek? Sőt Batthyáni Kázmérnak, ki nem rég valamely külföldi küldetésre osztrák bankjegyekben 40.000 fíot kölcsönzött, a kormány még ezzel is adósa maradt.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A KATASZTRÓFA.

ELSŐ FEJEZET.

Görgey dictatorsága.

Az utolsó minisztertanács megnyílt előtt, melyben Görgey a békealku megkötésére teljes hatalommal ruháztatott fel, a kormány pedig tényleg feloszlott, oly dolgok történtek egy részről Kossuth, más részről Görgey és Csányi közt, melyekről az összegyűlt minisztereknek semmi tudomása sem volt.

Kossuth aug. 11-kén virradóra vévén Guyon tábornok említett levelét, azt, megfoghatatlan, mely indokból, közlés végett azonnal átküldé Görgeyhez Ó-Aradra. Görgey egyébiránt ugyanakkor Vécsey tábornoktól is vett a Guyon levelével egyező jelentést a múlt napokban történekről, melyben egyszersmind arról is tudósított, hogy Bem, mint kinevezett fővezér működött a temesvári ütközetnél, s ily minőségben intézkedik folyton a lugosi táborban.

Görgey azt állítja emlékirataiban, hogy Guyon levelét olvasván, azonnal elhatározta légyen magát, a siker reményével tovább nem folytatható háborúnak véget vetni s hadseregével, mely egymaga annyi ellenséggel szembe nem szállhat, a fegyvert letétetni. E szándékban azonnal írt légyen Kossuthnak, felszólítván őt, mondana le a minisztériummal együtt a kormányhatalomról s adná azt át neki. Mivel azonban kétkedett, fog-e Kossuth hajolni e felszólításra, Guyon levelé-

vel nyomban a vele ugyanazon házban lakó Csányihoz ment, s kéré őt, lépne ő is közbe Kossuthnál s indítaná őt lemondásra a nemzettől nyert főhatalomról; mert, úgymond, a fegyverletétel lévén szándoka, nehogy e tette honárulás és a még létező kormányhatalom elleni pártütés színét viselje, szükség, hogy a legfőbb hatalom az ő kezébe legyen letéve, s ő annál fogva hajthassa végre fegyverletételi szándokát.

Ez volt-e Görgey előterjesztése Csányi előtt, vagy, mint mi, a körülményeknél s Csányi hazafias jelleménél fogva hinni kénytelenítettünk, avval kecsgettette őt, hogy a főhatalom kezében lévén, sikeresebben fog az oroszokkal alkudozhatni? — nem tudjuk; annyi mindazáltal bizonyos, hogy Csányi korán reggel, a minisztertanács előtt, felkereste Kossuthot, és vele négy szem közt hosszabban tanácskozott. A kormány tagjai közül Görgeyvel, ennek engedetlensége után, még egyedül Csányi maradt barátságos viszonyban; s valamint elébb mindig azt kívánta volt, hogy fővezérré Görgey neveztesék ki, úgy most, midőn a körülmények szerint a kormány a maga névleges fenmaradásával többé semmit sem használhat, Görgey kívánatát támogatva, sürgeté Kossuthot, mondjon le a hatalomról s ruházza azt a tábornokra. A tiszta lelkű hazafi talán azt hitte, hogy Görgey, ha fegyverrel többé nem, legalább alkudozással fogja támogathatni hazája érdekeit; mert Görgey kijelentette neki, hogy ő addig egy lépést sem tesz, míg Kossuth le nem mond. Kívánta tehát a kormányzótól, hogy a mindjárt összegyűlendő miniszteri tanácsban készítesse el a lemondásról szóló oklevelet. Mi volt légyen Kossuth válasza? — Teljes tudomással csak annyit mondhatunk, hogy Csányi pár órával később állítá társai előtt, hogy véleményében a kormányzó megegyezett s megígérte légyen neki a lemondási okmány kiállítását. Csányi még társai megérkezése előtt távozott a kormányzótól s nem vett részt a minisztertanácsban.

Itt, mint már tudjuk, tüzetesen volt szó ama kérdésről: betétessek-e a Görgey számára írt felhatalmazásba, hogy a

kormány feloszlott s a maga hatalmáról lemondott? Kossuth mind a mellett is, hogy Csányinak egy órával elébb azt megígérte, egy szóval sem közie Görgey levelét, Csányi felszólítását s arra adott ígétét, a miniszterekkel, midőn ezek, Vukovicsnak említett indokolása szerint elhatározták, hogy ilyesminek az okmányba ígtatása szükségtelen. A minisztertanács különben, ha tudja vala, mit Kossuth Görgey leveléből és Csányi felszólításából tudott, hogy Görgey az alkudozás folytatására addig egy lépést sem tesz, míg kezeibe letéve nem látja a főhatalmat, mivel az alkudozást minden áron folytattatni kívánta, kétségkívül már azon felhatalmazó levelet is úgy állította volna ki, hogy abban a kormány lemondása s a főhatalomnak Görgeyre ruházatása is világosan ki legyen fejezve. Mi bírta reá Kossuthot, hogy a történekről oly mélyen hallgasson s a kormányzói hatalmat, bár annak gyakorlására, mint maga is megvallá, nincs többé tér, legalább névleg megtartsa: nem nehéz kitalálni. Egy részről szegyeidé szóval is kijelenteni, hogy Görgey fondorlatai által végre mégis legyőzetett; más részről Görgey tényekben is nyilatkozható buszújától félt, mely ellen magát a kormányzói hatalom névleges birtoka által némileg még fedve hitte.

De Görgey a békealku megkötésére való felhatalmaztatással, volt légyen az bármily korlátlan, nem lón megelégedve. Heves gyűlölete Kossuth ellen, melyet most a fővezérlétről Vécsey levelében vett tudósítás újabb lángra gyújtott, elégtételért szomjazott. Ő nem bocsáthatá meg Kossuthnak, hogy, bár az országgyűlés július utolsó napjaiban, Szegeden, nyilván kijelentette, hogy őt korlátlan hatalmú fővezérnek óhajtja, Kossuth mégis mást, egy „lengyelt” nevezett ki a legválságosabb percekben fővezérnek. Boszúvágyában ezért, mit ő a Klapkához írt levelében „gázságnak” nevezett, érzékenyen megtorlani kívánta magát.*) S mivel azt hitte,

*) Minden esetre jellemző Görgeyre nézve, mit ő a fővezérségről Klapkának aug. 16-ról, Nagyváradról írt: „Mióta, úgymond, egymást

hogy Kossuth hatalomféltésből nem akarta őt kinevezni fővezérnek, — mely hitnek talán volt is némi alapja, Kossuth legalább arra többszöri nyilatkozatai által elég okot szolgáltatott, — az által véle legélesebben sújthatni őt, leginkább megboszulhatni magát, ha őt kényszeríti, hogy féltett hatalmát önmaga ruházza át reá. Kossuth legújabb lépése is, melynél fogva, daczára annak, hogy általa levélben, Csányi által pedig személyesen felszólíttatott, mondjon le a kormányhatalomról, s azt ő reá ruházza át, ezt tenni mégis elmulasztá, — azon színben tünteté fel előtte Kossuthot, hogy ő, minden mértéket meghaladó hatalomszeretében, kormányzói tisztéről még ezen körülmények közt sem akar lemondani, midőn annak gyakorlására már semmi hatásköre nem maradt. Merő hiúságból, becs- és hatalomvágyból magyaráz magának Kossuth e vonakodását a lemondástól; bár az, hihetőleg, most már csak az ő boszújától való félelemből származott. S e körülmény még inkább ösztönöze őt, hogy Kossuthot a lemondásra kényszerítve, megalázza.

Görgey azt állítja emlékiratában, hogy miután Gruyon levelét olvasta, minden további ellentállás hasztalanságáról meggyőződván, azonnal elhatározta légyen magát a fegyverletételre, s csak azért hívta volna fel Kossuthot, hogy a legfőbb hatalomról lemondva, azt Ő reá ruházza át, „nehogy e fegyverletétele hazaárulás s a fő országhatalom elleni lázadás színét viselje.” De ha ő úgy vélekedék, hogy az alkudozás folytatásának megkísértése nélkül szándéklott, feltétlen

láttuk, bár nem váratlan, de elhatározó dolgok történtek. A kormány némely tagjainak aljas féltékenysége oda vitte a dolgot, miről neked már aprilban szóltam.

„Midőn ön a Tiszán, az oroszokkal vívott egynémely becsületes harcok után átléptem, az országgyűlés kijelentette, hogy engem kivan fővezérnek.

„Kossuth titokban Bemet nevezte ki.

„Az ország azt hitte, én vagyok a fővezér, mert Kossuth az országgyűlés ezen indítványára egy jezsuitái választ adott. (Ez valótlan.)”

„Ezen gázság lón forrása mind annak, mi később történt.”

fegyverletételét a nemzet hazaárulásnak tekintheti, míg Kossuth a kormányzói címet viseli: vajjon hihette-e s mi alapon, hogy e vád őt a feltétlen hódolat miatt nem érheti többé, mihelyt a legfőbb hatalom az ő kezében lesz letéve? Hihette-e, hogy a mit egy tábornok a honárulás színe nélkül nem tehet, azt a dictator teljes joggal, minden vád és gyanú nélkül teheti?

Bizonyára az adott körülmények közt mind az országra, — s miután a békealku megkötésére teljes hatalommal ruházott fel, magára Görgeyre nézve is teljesen közönyös dolog volt, vajjon lemondott-e Kossuth forma szerint a kormányhatalomról, melyet többé sem Kossuth, sem ő nem gyakorolhatott. S nem is ezen tényleg már magától is megszűnt és pusztá árnyékká lett hatalom birtoka, hanem egyedül boszúvágyának kielégítése indította Görgeyt. Ő, ki Kossuth megbuktatására ápril közepe óta nem szűnt meg fondorkodni, nem bírta magától megtagadni a boszúállás édes kéjének azon élvezését, hogy végre mégis sikerült Kossuthot arra kényszerítnie, hogy a hatalomról lemondjon s azt az ő kezébe tegye le.

Egyébiránt igen valószínű, hogy a mondott okon kívül Görgey elhatározására még a békepárt, sőt maga Szemere is gyakorolt némi befolyást. Mióta a képviselőház Szegeden feloszlott, több békepárti képviselő kereste fel őt táborában 8 hatott reá ez értelemben. Szűnyog Rudolf képviselő pártja nevében őt egyenesen felszólítá a dictatorság elfoglalására. Sőt Görgey, az augusztus 10-kei miniszteri tanácsban nyíltan kijelenté, hogy a nevezett képviselő Szemere nevében is megkínálta legyen a dictatorsággal. Szemere határozottan tagadta ugyan, hogy erre bárkit is megbízott légyen; de kétséget nem szenved hogy, ha talán aug. 10-kén, a Görgey fő hadi szállásán szenvedett méltatlanságok után, más érzelmet ápolat is, pár héttel, előbb még Szemerének is tetszett a gondolat, hogy Görgey dictatorrá legyen. Mióta ügyeink oly szomorú hanyatlásnak indultak, ő mindenkép vágyódott szabadulni a miniszteri felelősség terhétől, mely a bukás bekövetkeztének

esetében reá is nehezülendő vala. „Én dictatorságot akarok, — írá júl. 25-kén egyebek közt Görgeynek. Dictator pedig vagy Kossuth, vagy te leszesz. Neki több fényes, de a dictatorságra kevesebb tulajdonságai vannak, mint neked... Midőn e kivételes hatalom szükséges, hiba lenne azt nem gyakorlani, míg a haza nincs megmentve. ...”

Mind ez azonban csak előkészíthette, bátoríthatta Görgeyt Kossuth megbuktatására; a főindok azonban, a végnapokban szinte dühössé lett gyűlölete s boszúvágya volt. Mit tenni rég óhajtott, de mind eddig nem sikerült, Kossuth megálázását legalább a végpercekben akará végrehajtani, midőn annak a boszúnál semmi egyéb jelentése, semmi következése nem lehetett.

Mihelyt tehát a békealku megkötésére őt teljes hatalommal felruházó okmányt vévén, abban Kossuth formaszerinti lemondását s a fő hatalomnak magára ruháztatását nem találta: az oklevéllel nyomban Csányihoz sietett, s kijelenté neki, hogy ő az így kiállított felhatalmazást nem fogadja el, s mindaddig egy lépést sem tesz a muszkákkal kezdett alkudozás folytatására, míg Kossuth a minisztériummal együtt forma szerint nem mond le, s ő reá nem ruházza a főhatalmat.

Csányi, ki úgy látszik, Görgey alkudozásától még mindig várt némi hasznot a hazára, maga is boszúsággal hallá a dolgot; s Vukovicsnak, ki őt mindjárta tanácsgyűlés után meglátogatá, szemrehányásokat tőn, hogy, bár a kormányzóval ez iránt már megegyezett, a minisztérium mégis elmulasztotta formaszerint kijelenteni a felhatalmazó levélben, hogy maga s a kormányzó lemond, s a főhatalom Görgeyre ruháztatik. Pár percz múlva Görgey is megjelent Csányinál s kezében tartván a felhatalmazó levelet, Vukovicsnak is határozottan kijelenté, hogy míg a kormányzó s a minisztérium minden hatalmat az ő kezébe nem tesz le s a maga lemondását ki nem hirdeti, ő addiglan semmi lépést nem tehet az oroszoknál; mert ezek miként eddig, úgy ezután sem fognak

alkuba ereszkedni, míg tudják, hogy az ő, Görgey, háta mögött fenáll az ideiglenes kormány.

E nyilatkozat a két egyenes lelkű, s másokat is örömet olyannak tartó minisztert még inkább megerősíté az iránti bizodalomban, hogy Görgey becsületesen szándékozik alkudozni a haza javára. És miután a múlt nap esti tanácsgyűlésben Görgey határozottan állította, miképen ő meg van győződve, hogy más alapon mint kezdetett, egy nemit mégis ki lehetend alkudni a muszkáktól: természetes, hogy a mily buzgó hazafiak voltak, mennél előbb ügyekeznők kellett elmozdítani az alku megkezdésének akadályát. Azonnal a többi miniszterek után küldöttek tehát, hogy velők a teendők iránt értekezhessenek. A többiek hon nem találtatván, csak Aulich hadügyminiszter jelent meg s miután vesztegetni való idő nem volt, a többieket, kiket a tanácsgyűlés után mindjárt elutazottaknak hittek, többé nem várva, következő tartalmú levelet intéztek a kormányzóhoz:

„Görgey tábornok azt hiszi, hogy feladatát az oroszokkal való alkudozásra nézve sükeresen meg nem oldhatja, ha önek s a minisztériumnak lemondása s az összes polgári s katonai hatalomnak ő reá ruháztatása forma szerint ki nem mondatik s hirdettetik. Miután a jelen sürgető körülmények hosszabb tanácskozásokat nem engednek, a magunk lemondását ezennel feljelentvén, kérjük önt, hogy a maga s az összes minisztérium nevében is hasonlót tenni s mind ezt, mind a státushatalomnak Görgeyre ruháztatását kihirdetni szíveskedjék.”

Mielőtt a kormányzó válasza megérkezett, Vukovics Szemerével és Batthyánival találkozván, a történekről Őket is értesíté; s mivel egyikök sem mondott ellen a lemondásnak; Szemeréről pedig különben is tudatott, hogy ő hetek óta óhajt lemondani s magát a haza bukásának Kossuth után leginkább reá nehezedő felelet-terhétől fölmentetni: hallgatásuk teljes joggal megegyezésnek vétetett. Különben Szemerének, ha már ekkor eltérő véleményben volt, mint elnök miniszter-

nek kötelessége lett volna, az egész minisztériumot végtanácskozásra összegyűjteni.

Kossuth válasza a három miniszter levelére kevés idő múlva megérkezvén, ezek által tüstént ellenjegyeztetett. E pillanatban jelent meg köztök Horváth miniszter, ki a történetkről értesülvén, kívánta, hogy ezen annyira fontos ügyben a minisztérium egyetértése eszközöltessék s e végett Szemére és Batthyáni, bár elébb meghívatva megjelenni vonakodtak, újra is hívassanak meg. De e két miniszter a többiek közt az újabb felhívásra sem akart megjelenni s nem sokára el is utazott; a tanács tehát össze többé nem ülhetvén, a lemondási oklevelet Horváth is aláírta. Ezen eseményt minden részleteivel szükség vala feljegyeznünk, mert, miként látandjuk, Szemere a lemondásnak, mint az ő tudta s megegyezte nélkül történtnek, pár nap múlva ellen mondott.

Kossuth lemondó levele következő:

„A nemzethez.

„A szerencsétlen harcok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta e nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagy hatalmasságok ellen az önvédelem harcát sikerrel folytathassuk.

„Ily körülmények közt a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható, s lélkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károsná is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiúi érzéstől indítva, melylyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szenteltem, magam s a minisztérium nevében a kormányról lelépek, s addig, míg a nemzet a maga hatósága szerint másként intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgey Arthur tábornok úrra ruházom.

„Megvárom tőle, s azért az isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége

szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.

„Szeresse hazáját oly önzéstelenül, mint én szerettem, és legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál.

„Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel adandóm életemet áldozatul.

„Az igazság és kegyelem istene legyen a nemzettel!

„Aradvárban augusztus 11-kén 1849-ben. Kossuth Lajos, kormányzó m. k.”

Az okokat, melyek őt e lépésre bírták, egy iratában később ekként adta elő: „Ha nem teszem s a haza elvész, örökké nyomta volna a históriában nevemet, életemben lelkemet a gondolat, hogy Görgey talán menthetett volna valamit a hazán, de a hatalomhoz való ragaszkodásom miatt nem teheté. E szennyet emlékezetemen nem tűrhetem. Nekem nem kellett soha a hatalom, kényszerítve viselem mindig. Elöttem csak a haza szent képe állott. Átadtam tehát neki, kívánsága szerint, a hatalmat azon kijelentéssel hogy, ha valamely oly pacificatióra akarna lépni, melyben a haza létele egyesek subsistentiája biztosításának feláldoztatnék, ezt árulásnak fognám tekinteni, s vele s emlékével isten, világ s a nemzet előtt mint ilyennel bánni.”

Kossuth a levelet Vukovicshoz küldé, őt kérvén meg, hogy azt nyomassa ki s léptesse életbe, de ne előbb esti 9 óránál, midőn maga, ki nyomban kocsira ült, már távol lesz Aradtól, távol Görgeytől, kit arra is képesnek tartott, hogy őt elfogassa s Haynaunak kiadja.

Kossuthnak e lépését, melynél fogva tisztéről lemondván, a fő hatalmat Görgeyre ruházta át, bár akkor, midőn ideje volt, semmi ellenmondással nem találkozott, azóta több oldalról támadták meg. Mondák egyebek közt, hogy ő, ki a nemzet képviselőitől nyerte a hatalmat, azt ezek tudta s meg-

egyezte nélkül nem tehet le, még kevésbé ruházhatta át más egyénre.

Ezen ellenvetés jogi szempontból kétségkívül czáfolhatatlan; az adott körülmények közt azonban mit sem jelent. Képviselők tán eleitől fogva sem jöttek annyian Aradra, mennyinek jelenléte az érvényes határozatokra kívántatott; most pedig már a jelen voltak is annyira szétoszlottak, hogy egybegyűjtésükre gondolni sem lehetett. Az alkudozásnak pedig, melyet bizonyára mindenki folytatatni kívánt, hogy még általában lehetővé legyen, minden késedelem nélkül s pedig Görgey által kellett s lehetett csak történnie: mihelyt tehát Görgey egy részről az alkudozás feltételül szabta a fő hatalomnak reáruháztatását, más részről pedig reménnyel biztatott, hogy legalább egynémít mégis sikerülend kieszközölni: a kormányzó s miniszterek bizonyára hazafiúi kötelességüket sértik, ha e körülmények közt is szorosán ragaszkodnak a formákhoz, s ezek ellenére is nem cselekszik, mit még egyedül hittek szerencsétlen hazájok javára válhatónak.

Egészen más tekintetek alá esik Szemerének pár nappal a lemondás után nyilvánított ellenmondása, mely csak személyes okokból eredhetett. Miután ő, miniszteri állásáról júl. végén erőnek erejével lemondani akart; miután júl. 25-kén irt, levelében önmaga szólítá fel Görgeyt, ragadná meg a dictatori hatalmat, mely a jelen körülmények közt egyedül lehet hasznos a hazára; miután az oroszokkal kezdett alkudozás folytatását ő maga is szükségesnek látta, s e végett Görgey felhatalmaztatását maga is pártolta s ellenjegyezte; miután továbbá tudta, hogy Görgey e felhatalmaztatás szerint csak azon feltétel alatt nyilatkozott hajlandónak eljárni, ha a kormány lemond s minden hatalom az ő kezébe tétetik, s tudta végre azt is, hogy Kossuth három miniszter által a lemondásra már felszólítottatott, azt pedig gyaníthatta, hogy Kossuth e felszólításra hajolni fog; és miután ő mind ezt téve s tudva Aradról egyszerűn távozott a nélkül, hogy akár ellenmondóit, akár az összhangzó cselekvés végett, mint elnökminiszteri

kötelessége volt volna, minisztertanácsot összehívni, vagy midőn az Csányitól összehívatott, megjelenni akart volna: bizonyára megfoghatatlannak látszhatik, hogy ő midőn a szólásra még idő volt, hallgatott) s akkor szólalt fel s hirdette ellenmondását, midőn az már későn történt s az illetőknek tudára sem juthatott. E rejtélyes eljárást, ha csak azt nem akarjuk feltenni, mit Görgey állít, hogy Szemére már júl. végén megosztani kívánta volna vele a dictatori hatalmat, — nem is lehet másból megfejteti, mint e férfiú jelleméből, melynek vonásai közé tartozott, a fontosabb eseményeknél magát mind addig el nem határozni, míg a teendő lépés eredménye személyére nézve kétes volt, s előnyét az egyik vagy a másik részen némileg be nem láthatd. Így tőn ekkor is: hagyta cselekedni minisztertársait s a kormányzót; maga pedig, bár véleményének nyilvánítására felszólított, anélkül hogy a teendő lépést helyeselte vagy ellenzetté volna, Aradról távozott: hogy utóbb, ha a lépésnek eredménye kedvező, hozzájáruljon; ha balul üt ki, ellenmondjon s hirdethesse, hogy ő kezeit mossa, ő a lépésben részt nem vett, a felelősség tehát őt nem terhelheti. Mintha ott, hol részt venni *kötelesek* vagyunk, s részt valóban *vehetünk* is, a részt venni *nem akarás*, bennünket bár mi felelősség alól is fölmenthetne.

Szemere az események további kifejlését bevárando, egyszersmind pedig menekülését Törökországba biztosítando, Aradról Batthyánival Radnán keresztül Lúgosra utazott, magával vivén az ország koronáját is. Radnán még az nap estve magától Kossuthtól hallá, mit már Aradon is tudhatott, hogy a főhatalom Görgeyre valóban átruházott, de még itt sem nyilváníta semmi ellenmondást; egyedül csodálkozását fejezte ki, hogy Görgey, a főhatalom birtokában, őt el nem fogatta. „Gondoskodtam róla, monda Kossuth, hogy azt ne tehesse; hatalma csak esti kilencz órakor kezdődik.”

Végre csak Lúgoson lépett fel Szemere határozott véleménynyel. Ott ugyanis értesülvén, hogy bár a temesvári ütközet balul ütött ki és seregünk a hátrálásban felbomlott,

mindazáltal koránt sem oszlott fel annyira, mint Guyon a szerencsétlenség első percében, a valónál is komorabban látva, a kormányt tudósítá, s hogy abból mintegy 20—25 ezer ember még mindig együtt van; értesülvén továbbá, hogy Bem Görgey dictatorságát elismerni nem akarja, s hogy ennél fogva Bem és Görgey serege közt oly összeütközés fejlődhetik ki, mely még a netalán kedvezőbb békekötést is megronthatná: végre elérkezettnek látá az időt, hogy ő is mondjon véleményt a kormány lemondása fölött.

Azt állítja t. i. Szemere — s a dolog csak is az ő utólagos állításából juthatott az illetők tudtára, — hogy aug. 12-kén, Batthyáni Kázmérral, együtt két levelet irt légyen; az egyiket Görgeynek, a másikat a volt minisztérium többi tagjainak.

Görgeynek írta légyen: „hogy bár a kormányzó jogát, hatalmáról lemondani nem tagadja: kötelességének tartja mégis kijelenteni, hogy miután a kormányzó a minisztériumot fel nem oszlatta*), ennek megegyezte nélkül**) lemondani nem volt feljogosítva. Ő elvben nem ellenzi ugyan a legfelsőbb státushatalomnak egy személyre ruháztatását; miután azonban a felelősséget ily korlátlan hatalom átruházása iránt némi erkölcsi s politikai garantiák nélkül magára vállalni nem hajlandó: kívánja, hogy előbb a minisztérium egybegyűljön s határozzon***). Addig is közölni kívánja magával a kormányzó lemondását, Görgeynek az iránti nézeteit s a oroszokkal alkudozás menetét. Kijelenti mindazáltal, hogy míg egy részről a kormányzó lemondását törvényesnek el nem ismeri; más részről nem vonakodik, Görgey válaszának vétele után, a fő államhatalommal, a maga s vele lévő minisz-

*) Hát nem áll-e Kossuth kiáltványában: „magam s a minisztérium nevében a kormányról lemondok?”

**) Sőt négy miniszter, tehát a többség, megegyezett.

***) A négy miniszter s a kormányzó által *befejezett tény* után? S miért nem akart Szemere Aradon, felszólítva is egybegyűlni s határozni a többi miniszterekkel? Ő is attól félt-e, a mitől Kossuth, hogy Görgey, a fő hatalom birtokában, őt elfoghatja?

tertársa felelősségére*), Görgeyt, vagy oly más valakit (?) felruházni, ki a gondviseléstől a haza megmentésére hivatva vagyón.”

Másik levelében, melyet Csányi, Vukovics, Duschek, Aulich és Horváth miniszterekhez intézettnek állít, felszólította legyen ezeket, „jelenének meg Lúgoson, Bem fő hadi szállásán, hogy miután a kormányzó lemondása törvénytelen, a főhatalomnak törvényes átruházása iránt tanácskozzanak. Ő sem ijed vissza a dictatorságtól; de azt bárki, vagy csak törvényesen veheti át, vagy erőhatalommal ragadhatja magához. S miután itt e két eset közül egyik sem fordul elő: a minisztérium kötelessége intézkedni; mert habár a haza már csak nem elveszett, becsülete még megmenthető.”

Bizonyára Szemerének e magatartása megfoghatatlan volna, ha ahhoz jellemének említett vonása s a Lúgoson tapasztalt állapotok kulcsot, legalább némileg, nem nyújtanának. De, a miről Aradon, míg arra idő volt, négy minisztertársa által felszólítva sem akart tanácskozni, arról, a befejezett tény után, Lúgoson tanácskozni s intézkedni akarni, valóban késő volt. Minisztertársai, kik Aradról néhány órával utóbb távozni kénytelenek voltak, az ő levelét többé nem vehették; de ha vették volna is, a megegyeztőkkel, tehát a minisztérium többségének hozzájárultával befejezett tény után újabb tanácskozásnak helyét bizonyára nem látták volna.

Hogy Görgey vette-e Szemere állítólagos levelét, — nem tudjuk. De ha vette volna is, ügyelemmel arra többé szinte nem lehetett. Görgey már 11-kén estve kibocsátott nyilatkozatában tudtára adá a világnak, hogy Kossuth s a miniszterek lemondása következtében, a legfelsőbb hatalmat átvette. Kiáltványa ím ez:

*) Komolyan hitte-e Szemere, hogy ő egy minisztertársával érvényesen teheti azt, mit a kormányzótól — kitől a miniszterek kinevezése s elbocsátása függött, és négy minisztertől, tehát a többségtől téve, érvénytelennek mondott?

„Polgárok! Magyarország eddigi ideiglenes kormánya többé nem létezik.

„A kormányzó a a miniszterek hivatalaikról önként lemondtak. Ezen körülmény által kényszerítve, a katonai főparancsnokság mellett ideiglen a polgári fő hatalmat is átvettem.

„Polgárok! A mi súlyos körülményeink közt a hazáért még tehető, mindent meg fogok tenni harczczal, vagy békés utón, miként a szükség fogja parancsolni, s minden esetre oly módon, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenségek, gyilkolások megszüntetessenek.

„Polgárok! Az események rendkívüliek, a sors csapásai leverők: ily helyzetben előreszámítani lehetetlen; az én tanácsom a kívánatom az, hogy békésen vonuljatok vissza lakjaitokba, s még azon esetben se álljatok ellen s vegyetek részt a harczban, ha az ellenség várostokat megszállaná; mert személy- s vagyombiztosságot valószínűleg csak úgy nyerhettek, ha tűzhelyeiteknel, békés foglalkodásaitok közt nyugton maradtok.

„Polgárok! A mit az istennek kifürkészhetlen végzése reánk küld, férfias határozottsággal s önértetünkön alapuló azon reménnyel fogjuk túrni: hogy az igaz ügy örökre nem veszhet el.

„Polgárok! Isten velünk.

„Ó-Aradon aug. 11-kén 1849-ben. Görgey tábornok.”

Kossuth s a minisztérium, midőn hivatalaikról lemondva, a fő polgári hatalmat Görgeyre ruházták, kétségtelen, azon remény nyel kecsegtették magokat, hogy Görgey most már minden ügyekezetét az oroszokkal megkezdett alkudozás folytatására fordítandja. E reményt ő maga határozott nyilatkozatokkal ébreszté a volt kormány tagjaiban. Az aug. 10-kén estve tartott minisztertanácsban Kossuth ama felszólítására, mondaná meg véleményét a muszkákkal való alkudozás tárgyában, — körülbelül e szavakkal válaszolt: az eddigi alkudozásnak még ugyan nincs tényleges eredménye; azt

sem hiszi, hogy a Szemére és Batthyáni miniszterek által Paskevics herczeghez küldött Pöltenberg tábornok ily eredményt hozzon. Ő azonban úgy vélekedik, ha az oroszoknak az eddigieknél világosabb s határozottabb ajánlatok, s pedig ő általa, mint seregvezér által tételnének, valószínűleg mégis lehetne valamit kieszközteni; s hozzáadá, hogy e miatt a muszkákkal többé nem is fog harcolni. A kormány, tudván azt, hogy Görgey a Rüdiger tábornokkal váltott leveleken felül három vagy négy orosz parlamentairet fogadott fő hadi szállásán, kikkel csupán szóval értekezett, teljesen fel vala jogosítva hinni, hogy ő az oroszok szándékairól sokkal többet tud, mint a mennyit a beküldött irományok tartalmaznak, s hogy ennél fogva kétségkívül szóbeli közlésekre támaszkodva, fejezi ki oly határozottan a maga reményét az iránt, hogy az oroszok, világosabb ajánlatokra mégis hajlandók lesznek bővebb alkudozásokba ereszkedni.

Megerősíté a kormányt ezen véleményében az, hogy Görgey a pusztá felhatalmazásra s mielőtt a kormány lemondana s minden hatalmat az ő kezébe adna, azért nem akart további lépéseket tenni az oroszoknál, s azért sürgette a kormány lemondását, mivel, úgymond, „azok vele mind addig alkudni nem fognak, míg tudják, hogy az ő háta mögött fenáll az ideiglenes kormány.” Így beszélt ő, nemcsak a Kossuthhoz írt levelében, hanem élőszóval is, Csányi és Vukovics miniszterek előtt, midőn 11-kén reggel indokolá, miért aem elégszik meg a pusztá, bár teljes felhatalmazással, s miért kívánja, hogy a kormány, lemondván, minden hatalmat az ő kezeiben egyesítsen. S így történt aztán, hogy a négy miniszter is (Vukovics, Csányi, Horváth, Aulich) ezen alapon szólította fel Kossuthot, hogy a maga s a minisztérium névében lemondva, a főhatalmat Görgeyre ruházza. „Görgey tábornok azt hiszi — így írtak ezek Kossuthhoz — hogy feladatát az oroszokkal való alkudozásra nézve sikeresen meg nem oldhatja: ha önnek s a minisztériumnak lemondása s az

összes hatalomnak ő reá ruházata forma szerint ki netn hirdették stb.”

A kormány tehát, miután Görgey kívánatát teljesítette, s a maga minden hatalmát reáruházta, ezek után teljesen fel volt jogosítva hinni, hogy Görgey becsületesen akar s fog is alkudozni, mert azt hiszi, ha az oroszokkal világosan beszél, nekik határozott ajánlatokat tesz, azoktól mégis lehetend egy-némit kieszközteni. S ezek folytatában történt, hogy Kossuth is feltételül szabta neki lemondó levelében, miképen „meg várja tőle, s azért az isten, a nemzet és história előtt felelőssé teszi, hogy a legfőbb hatalmat, legjobb tehetsége szerint, szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja.”

És ezek után, nem az a kérdés, hogy Görgey, miután a főhatalom kezeibe tétetett, *birt-e, képes volt-e* az oroszoktól valamit kialkudni; hanem az, mi saját ígérete, és a lemondó kormány föltétele szerint, múlhatatlan kötelessége volt: hogy *akart-e* alkudozni, s *tett-e* lépéseket az alkudozás folytatására?

A süker nem tőle függött, ezért őt felelőssé tenni nem is lehet; de tőle függött szavát beváltani s a kormány feltételét teljesíteni.

De Görgey most is, mint egész nyilvános pályáján, egy közönséges fondorkodónak, egy önző, alacsonylelkű boszú vágyónak tanúsítá magát, ki még a nemzet ezen iszonyú szerencsétlenségében sem ennek sorsával foglalkodik, nem ennek leigáztatása miatt búsul és bánkódik; hanem most is magán boszújának kielégítésén töri fejét, s a haza és nemzet iszonyú balsorsát is csak eszközül törekszik kizsákmányolni, hogy mire egész pályáján hasztalan törekedett, a haza bukásának végperczében, mit ő idézett fondorlatai, makacssága s engedetlensége által leginkább elő, állhasson boszút azokon, kiket csak azért gyűlölt, mert fölötte álltak, és szeszélyes hiúságát korlátozni akarva őt megsértették.

„Alig volt kezében a dictatori hatalom, mond Szemére, azonnal a capitulatio pontjait kezdte írni, hogy azokat *Schlick*

osztrák tábornokhoz (s ez tény) elküldje; de néhány órával később megérkezett ama két egyén (ezek egyike Pöltenberg), kiket Szemere és Batthyáni az orosz táborba küldöttek volt, s ezek nagy hévvel szólnak azon lekötelező bánásmódról, melylyel fogadtattak; mondák, hogy nekik minden esetre jó, bár határozatlan remény nyújtott. Ugyanazon időben érkezett a hír, hogy az osztrák sereg gyorsan halad Arad felé: mind ez arra bírta Görgeyt, hogy szándékát megváltoztassa.”

S e szándékváltoztatásnak a következő levél lón eredménye, melyet még az nap Rüdiger orosz tábornokhoz intézett, ki csak egymaga követte volt hadtestével Görgeynek Aradra vonult seregét.

„Tábornok úr! Ön bizonyosan ismeri hazám szomorú történetét. Megkímélem tehát önt fárasztó ismétlésétől mind ama kísértetiesen összefüggő eseményeknek, melyek bennünket a kétségbeesés harczába, elébb törvényes szabadságainkért, aztán lételünkért, mind mélyebben bebonyolítottak.

„A nemzet jobb, s mondhatom nagyobb része e harczot könnyelműleg nem kereste, de számos becsületes emberek segítségével, kik ugyan a nemzethez nem tartoznak, de viszonyaik által abba belevonattak, becsületesen, vitézül s győzedelmesen megállta.

„Ekkor parancsolá az európai politika, hogy Ő Felsége Oroszország császára Ausztriával szövetkezzék, hogy bennünket leggyőzzön s a további harczot Magyarország alkotmányáért lehetlenné tegye.

„Megtörtént. Ezt Magyarország számos derék, jó hazafiai előre láták s óva megjósolták.

„A jelenkor története fel fogja egykor fedezni, mi indította arra az ideiglenes kormány többségét, hogy azon szöveg előtt fület zárjon.

„Az ideiglenes kormány nem létezik többé. A legnagyobb veszély leggyöngébbnek találta őt.

„Én, a tett embere, de nem a hasztalan tette, a további vérontást czéltalannak, Magyarországra nézve károsnak lát-

tam, miként ezt már az orosz interventio kezdetében is kijelentem. Én ma felszólítani az ideiglenes kormányt, mondana le feltétlenül, mert fenállása az ország jövődjét napról napra borúsabbá és szánandóbbá tehetné.

„Az ideiglenes kormány ezt elismerte s önként lemondott, a legfőbb hatalmat az én kezeimbe tévén le.

„Én e körülményt legjobb meggyőződésem szerint arra használom fel, hogy az embervért kíméljem, s békés polgártársaimat, kiket többé nem védhetek, legalább a háború nyomoraitól megmentsem, midőn fegyvereimet föltétlenül leteszem s az által talán a magyar haderő többi, tőlem elkülönzött osztályainak vezéreit is arra indítom, hogy velem együtt elismerjék, miképen Magyarországra nézve most ez a legcélszerűbb, s példámot kövessék.

„E lépésnél bízom a császár magasztalt nagylelkűségében, remélve, hogy annyi vitéz társamat kik, mint elébb osztrák tisztet, a viszonyok hatalma által e boldogtalan harcza Ausztria ellen bekeveredtek, egy bizonytalan, szomorú sorsnak, s Magyarország mélyen sújtott népeit, melyek igazságszeretőtére építenek, ellenségeik véres boszúdhének kitétetni nem fogja engedni. Elég lenne talán, ha én magam esem áldozatul.

„E levelet önhöz intézem, tábornok úr, mert ön volt az első, ki azon becsülés bizonyosságait adta nekem, melyek bizodalmat megnyerték.

„Siessen ön, ha a további vérontásnak elejét venni akarja, a fegyverletétel szomorú tényét, a legrövidebb idő alatt, de oly módon lehetségessé tenni, hogy az csak ő Felsége az orosz császár hadai előtt menjen végbe. Mert ünnepeélyesen kijelentem, hogy készebb vagyok, egész hadtestemet, egy kétségbeesett harcban, legyen az bár mi túlnyomó erő ellen, megsemmisítetni, mintsem hogy az osztrák hadak előtt feltétlenül rakjam le fegyvereimet.*)

*) E nyilatkozat után méltán kértheti az ember, hogy csakugyan a czéltalannak s károsnak elismert további vérontás, s nem inkább valamely az orosz részen remélt titkos czél indította-e őt az oroszok előtti feltétlen

„Én holnap, augusztus 12-kén, Világosra, holnapután, aug. 13-kán, Borosjenőre, 14 kén Bélbe megyek seregemmel, — mit a végett közlök önnel, hogy ön az osztrák s az én seregem közé vonulhasson, s engem bekerítsen és amattól elválasszon.

„Ha e mozdulatok nem sikerülnének, s az osztrák hadak engem nyomban követnének, úgy én támadásaikat határozottan visszaverendem s Nagy-Várad felé fogok vonulni, hogy ez úton az orosz császári hadsereget elérjem, mert hadaim csak ez előtt nyilatkoztak (?) készeknek fegyvereiket önként letenni. A legrövidebb idő alatt elvárván az ön választát, hártalan nagyrabecsüléssel vagyok.

„Ó-Aradon 1849-ki aug. 11 -ken. Görgey Arthur s. k.”

Görgey miként állítja, mielőtt e levelet Rüdiger tábornokhoz elküldte volna, hadi tanácsot tartott, felszólítván azt, nyilatkoznának teljes szabadsággal a levél mellett vagy ellene s kijelentette volna, hogy bár mit végeznek, ő határozatukat eleve is elfogadottnak s általa végrehajtandónak nyilatkoztatja.

Megvallja azonban önmaga is, hogy e hadi tanács csak azon, időszerint szolgálati foglalkodásaiktól szabad tábornokokból s más főbb rangú tisztekből, kik épen afőhadi szálláson jelen voltak, tehát, mint látszik, jobbára a fő hadi szállás és a táborvezérkar azon tisztjeiből volt összeszerkesztve, kik Görgey tábori kamarilláját alkották.

De volt légyen ez bár miként, annyi bizonyos, hogy e levélben nyoma sincs annak, hogy ő a kormánytanácsnak adott szavát beváltani s a főhatalom átvételével magára vállalt feladatot megfejteni csak meg is kísértette volna. És hasztalan hozná fel mentségül, hogy Rüdigernek Pöltenberg általhozott levele minden reményeit megghiúsította az alkudozás eredménye iránt. Pöltenberg küldetésétől, miként aug. 10-kén estve a minisztertanácsban kijelenté, ő eleve sem várt sokat,

fegyverletételre? S méltán kérhetjük Szemerével azt is: „Van-e ennek értelme? ... Egy gondolkodó ember s egy emberséges hadvezér beszéde-e ez, vagy egy daczos gyermeké?”

mert, úgymonda, az ajánlatok nem tétettek elég világosan s határozottan, s reményét fejezte ki, hogy a dolgot más módon megragadva, mint azt a kiküldött két miniszter tette volt, egy-némit mégis ki lehetne eszközölni. Utólagosan bizvást elmondhatjuk ugyan, hogy balgaság volt volna valami tényleges dolgot remélni az oroszokkal folytatott alkudozásokból; de akkor, — alaposan vagy alaptalanul, mindegy, más nézetben volt a kormány, s maga Görgey is, ki épen az eredmény reményének felmutatásával bírta reá Kossuthot a lemondásra, s azon feltétel alatt, hogy ezen eredmény kieszközölését megkísérendi, kívánta magára ruháztatni, s nyerte is el a főhatalmat. Hogy ő nevét az árulás gyanújától nemzete s a történet előtt megóvja, ily kísérletet, még ha annak sikeretlenségéről meggyőződve volt volna is, nem lett volna szabad elmulasztania. Bizonyos, továbbá, az is, hogy ama néhány főrangú tiszt jelenlétében tartott hadi tanács határozata, mely szerint Görgey fegyverletéleti szándéka s a Rüdigerhez küldendő levele helyben hagyatott, nagy titokban tartaték a tanácsban részt vett tiszték által. Az innen eredt bizonytalanság, s ama körülmény, hogy aug. 12-kén Görgey s környezete, a főhadi szállás és a táborkar tisztjei, szinte rendkívül jó kedvet mutatának, a sereg többi tisztjeiben sőt legénységében is mind közönségesebbé tették azon meggyőződést, hogy Görgey kedvező alkut kötött az oroszokkal, Miként fentebb, Szemere tábori tudósításából láttuk, Görgey s környezete rég óta ügykezett oda hatni, hogy a táborban ilyféle eszmék terjedjenek s a szándéklott fegyverletélet ne találjon ellenzésre. A főhadi szállás és táborvezérkar tisztjeinek példája, vígsága s beszédei által tévútra vezetve a legbotorabb reményeknek engedte át magát. Beszélgetéseik tárgya egy idő óta majdnem kizárólag az oroszszal kötendő békealkura, sőt szövetségre vonatkozék. Sokan közölök már alig látszanak kételkedni, hogy Leuchtenberg berezeg, Miklós csár unokája, lesz a magyar király. Mások szinte bizonyosnak hitték, hogy akiknek közölök kedve tartandja, eddig nyert rangokban léphetnek át az orosz

seregbe; a többiek tűzhelyeikhez terhelnek vissza. Még az altisztek s a közlegénység kissé míveltebb része is politizált, s a muszkát mindinkább barátként kezdé tekinteni.

Ily féle beszédek folytak az egész menet alatt Aradról Világodra, hova a sereg 12-kén reggel érkezett meg. Még inkább megerősödött a tábor ezen hitében Világoson, midőn Rüdigertől a levelet vitt küldöttekkel egy fő rangú orosz tiszt érkezett meg a táborba. Rüdiger ugyanis, vévén Görgey levelét, arról nyomban tudósítá Paskevicset, kitől aztán ellenkezőleg a Pöltenbergnek adatott válaszszal, mely által a magyarok minden alkudozás iránt az osztrákokhoz utasítottak, azon rendeletet vette, hogy „a további vérontás elkerülése végett” tegyen meg mindent, mi a dolognak jó végre vezetésére szolgálhat. Rüdiger, Görgey kívánsága szerint, a maga előhadát azonnal megindító, hogy az osztrák és a magyar sereg közé ékelje magát. S ezen előhad parancsnoka volt azon orosz tiszt, ki most a levélvivő magyar tisztekkel a táborba érkezett. Nem sokára még egy más főtitket, a maga tábornoki főnökét, Froloff tábornokot is átküldé Rüdiger Görgeyhez Világosra, a fegyverletétel részleteinek meghatározása végett.

Ezen orosz tisztek megjelenése Világoson folyton újabb táplálékot adott a sereg azon reményeinek, hogy Görgey valamely kedvező alkut kötött az oroszokkal. Dél tájban mindazáltal egy kozákcsapat közeledése Sz.-Anna felől az egész tábort fellármázta. A hadosztályok, zászlóaljok fegyvert ragadnak, harczsorb'a gyülekeznek. Görgeytől azonban csak az egyszerű parancs érkezik, hogy a sereg nyugton maradjon, minden ellenségeskedéstől tartózkodjék. Egyszersmind híre kezd szárnyalni, hogy feltétlenül szándékozik letenni a fegyvert Ez számos tisztet kiábrándítá balgatag reményeiből. Átálános zaj terjed el a táborban. Többen árulásról kezdenek szólni s izgatni a szétoszlásra. Görgey ijedve hallá, hogy lázadás készül a táborban. Ő tüstént kilovagol tábornokarával, s osztályról osztályra járja a sereget. A zavargás azonban még nem veri oly mély gyökereket a szigorú fegyelemhez szokott

seregben, hogy, kivált az említett balga remények kitörülhetetlen hatása mellett, a különben kedvelt vezér czélszerű szavai a nyugalmat helyreállítani képesek ne lettek volna.

Mint ő maga tudósít, osztályonként elmondá, hogy meggyőződven a lehetetlenségről a szövetséges császárok roppant hadainak sikerrel ellentállhatni, a hadi tanács végzése szerint elhatározta légyen a fegyvert az oroszok előtt letenni. Elz, úgymond, Magyarország jelen szomorú helyzetében, midőn a további vérontás haszontalanná vált, koránt sem meggyálázó, sőt inkább hazafias lépés. Ő, kit az ellenség boszúja leginkább sújthat, e lépéstől nem borzad vissza; s meg van győződve, hogy derék, bátor bajtársai, kik őt a harcok veszélyeibe férfias elszántsággal követték, most is végiglen vele maradnak. Az orosz sereg csak a futni szándékozó gyávák megszöktének meggátlása végett jött a tábor közelébe; de úgy hiszi, derék, bátor bajtársaival is sikerülend neki a futni szerető gyávákat rendben tartani. A rend és fegyelem fentartása mind végiglen, becsületbeli kötelessége minden derék katonának. — A szigorú fegyhez szokott sereg lecsöndesedett, megadta magát változhatlan sorsában.

A huszártisztek közt azonban nem sikerült a nyugalmat ily könnyű szerrel helyreállítani. Számos főbb tisztek, kik egyébiránt ama reményekben sem osztozának a kedvező békealku iránt, — Görgey közölök csak kettőt nevez meg, Zám-béli ezredest és Markovics alezredest — akként nyilatkoztak, hogy fegyverletételt csak nyilvános és közönséges hadi tanácsban lehet határozni; hogy a hadsereg nem birkanyáj, melyet a pásztor kényekedve szerint terelhet ide s tova; hogy miután utóvégre is az osztrákok határozandanak sorsuk felett, való-ságos esztelenség s könnyelmű dacz ezek boszúdühét magok ellen az által felingerelni, hogy a fegyver az oroszok előtt tétetik le. Görgey, miként állítja, e főtisztek ilyféle nyilatkozatairól csak esetlegesen értesült ugyan, de nekik a tábornokok jelenlétében mégis kijelentette légyen, miképen ő el van határozva az aradi hadi tanács végzését, mint becsületbeli

dolgot pontosan végrehajtani, s azt nem fogja megengedni, hogy most arról vitatkozzanak, vájjon az osztrákok vagy oroszok előtti fegyverletétel ad-e több reményt az ép bőrrel szabadulásra. Állítja tovább, hogy c két főtisztnek ajánlotta volna, hagynák el táborát, s menjenek az osztrák seregbe letenni fegyvereiket.

Egy szemtanú állítása szerint azonban Görgey, midőn a huszárok sorai előtt is elmondta említett beszédét, látván, hogy az nem nyugtatja meg a háborgó kedélyeket, végre kijelentette volna, hogy ő az adott körülmények közt nem képes megmenteni a sereget; a ki erre magában erőt érez s a vezérletet átvenni akarja, azt ő neki örömet átadja. Erre egy ősz huszár százados lépett légyen ki a sorokból s könnyelt szemekkel mondta, hogy az ő és bajtársainak szándoka magokat az ellenségen keresztülvágni, s hiszi hogy az egész sereg ezt óhajtja. Görgey azonban őt félre inté és szárazon kijelenté neki, hogy most nincs ideje ilyféle huszártréfának s még elég golyója van, minden zendülést elfojtani.

Mondják, hogy azon lengyel eredetű tisztek iránt is, kik a háború folytában az oroszoktól szöktek át hozzánk, igen szívtelen volt Görgey viselete. E szökevény tisztek, kik csak azért hagyták oda az orosz táborát, mivel, mint szabadság szerető férfiak, a hazájokéhoz hasonló magyar nemzeti ügy ellen harcolni bűnnek tarták, bizonyára némi rokonszenvet érdemlének a magyar szabadság harcosaitól; s nyertek is azt bőségesen másoktól. De Görgey, ki Dembinski miatt minden lengyelt gyűlölt, semmi szánakozással nem viseltetett e szerencsétlenek iránt. Ezek, az oroszok hatalmában bizonyos halált, vagy a halálnál is rosszabb szibériai száműzöttséget várhatván magokra, a fegyverletétel előtt távozni óhajtanak a magyar táborból; de Görgey elég kegyetlen volt őket letartóztatni. „Ki hívta ide önöket? — monda nekik gúnyosan, csak maradjanak itt; ha agyonlövetnek, ám haljanak meg, mint más emberek.”

Mit sem honfitársai, sem a lengyelek iránt nem érzett, csak némely, seregünkben szolgált, német s arisztokratiai eredetű fő tisztek iránt, kiket különben is személyes barátjai közé számított, minő volt, például, gróf Leiningen és báró Pöltenberg tábornok s hadtestparancsnok, mutatott szíveséget. Maga is mondja emlékirataiban, hogy ezeket több ízben felszólította legyen a menekülésre; de ezek, akár álszégényből, akár más okból, szavára nem hajtottak.

És ezen okok közt, úgy látszik, leginkább marasztalá őket az, hogy egyáltalában nem hitték a jövőt oly szomorúnak, mint a minővé az tényleg vált. Maga Pöltenberg, ezen idegen származású tisztek egyike, Rüdiger s a többi orosz tisztek ígéretei s biztatásai által elámítva, reménnyel teli jött vissza az orosz táborból, s fogadtatásának, az oroszok szíves rokonszenvének elbeszélésével a többi fő tisztjeinkben is hasonló vérmes reményeket ébresztett. Ily reményeket ápolt, úgy látszik maga Görgey is; s csak ennek feltevése mellett fejthetni meg magatartását e napokban, s talán még azt is, hogy Pöltenberg visszatérte után mindjárt elhatározta magát a feltétlen fegyverletételre az oroszok előtt. Úgy látszik, maga is komolyan azt hitte Görgey, miképen az által, hogy fegyverletételt semmi más feltételhez nem kötötte, mint hogy azt az orosz seregek előtt hajthassa végre, és semmit sem kért, hanem bajtársai jövődjé sorsának tekintetében egyedül az orosz czár nagylelkűségére hivatkozott, s ekként az oroszok fegyverdícsőségének nem kevesbbé, mint a czár személyes hiúságának a legcsatányosabb módon hízelkedett, — valóban is annyira biztosította mind magának mind fegyvertársainak Miklós czár hatalmas pártfogását, hogy nincs miért aggódják a maga és bajtársai jövődje felett. Es e reményeket, kétségkívül Rüdiger tábornok is mindenkép éleszté benne s a többi főbb tisztekben. Azok után, miket Pöltenbergnek szóval ígért, Rüdiger még 12-kén déltájban is csak azért küldött Görgeyhez egy külön parimentairt, hogy felszólítsa őt

terjesztené elébe a magyar sereg főbb kívánatait, hogy azokat Paskevics herczegnek tudtára adhassa s támogathassa.

Az orosz tábornokok, miként Berg tábornok s a ezár segéde Komáromnál az aug. 3-kai győzelem alkalmával elfogott leveléből világos, már szinte bizonyosnak tarták, hogy a magyar háború a tél beálltaig nem fog bevégeztetni, s a következő évben még egy hadjárat leend szükséges annak befejezésére. Képzeltetni tehát mily rendkívüli meglepetést s örömet okozott nekik Görgey ajánlata a fegyverletételre. Minden határt meghaladt pedig ezen öröm, midőn hallak, hogy Görgey egyetlen feltételül csak azt tűzi ki, hogy az oroszok előtt tehesse le fegyvereit.

Görgey teljes tudattal bírt arról, mily roppant szolgálót tesz ő fegyverletételével a muszkáknak. Ő Aradon, Kosuth közléséből, Berg tábornok ama levelét is olvasta. S Rüdiger rendkívüli szívessége egy perczig sem hagyá őt kételkedni, mily nagyon méltányolják az oroszok a szolgálót, melyet nekik e lépése által tesz.

S mind ezek után bizonyára semmi kétsége sem lehetett, — s mint magatartása tanúsítá, nem is volt Görgeynek a felől, hogy ezen nagy szolgálat jutalmául legalább is annyit nyerend az orosz czár hatalmas pártfogásától, hogy a maga s bajtársai jövője teljesen biztosítva van. Azt mondja emlékirataiban, hogy többször ismételte volna főtisztársai előtt, miképen ő senkit sem biztosíthat, tehát mindenki legyen készen akasztófán meghalni. Ezen beszéde teljesen való; s ezt mondhatta is, mert *írott* szerződése, melynek alapján tisztársait biztosíthatta volna, nem volt az oroszszal. De az ilyfelé beszédeket teljesen megczáfoló magaviseletével. Ő és meghittebbjei tán soha sem voltak vígabbak, mint e napok alatt. (Szemlátomást, kivált pedig a polgári rangúak előtt, mintegy tüntetéssel üzének tréfát az őket s társaikat várható akasztófával. Senki sem hitt tehát e komor szónak, melyet a tréfás modor, a mosolygó arc megczáfolt. Mindenki bizonyosnak tartá, hogy Görgey, bár írott szerződése nincs, szóval mindent a legjobban elvég-

zett. Sőt innen magyarázhatni még azt is, hogy a tisztek közül igen számosan szinte meg voltak győződve, hogy a kinek tetszik, rangjának megtartásával léphet át a muszka seregbe. S találtattak még oly nyomorult lelkűek is, kik Görgeyhez kérelmet intéztek, emelné őket magasabb rangba, hogy avval lehessenek az orosz sereg tisztjeivé.

Annyi bizonyos, hogy tábornokaink s más főbb tisztjeink közt rendíthetlen volt a hit, hogy ők fedve vannak a muszka pártfogás által az osztrákok boszújától. Vukovics Sebő aug. 12-kén szinte Világosra rándult, hogy magának tudósítást szerezzen a lépésekről, miket Görgey a muszkáknál tett. Midőn e végett magát Görgeyt fölkeresé, a véletlen szembe hozá vele Kiss Ernő altábornagyot, kivel a rácz felkelés kezdeté óta múlt év végéig a Bánságban együtt működvén, meg-hittebb lábon áll vala. Kiss, őt megpillantván, felkiálta: „Az istenért, ön itt? Miért nem menekül?” S midőn Vukovics a kérdést megfordítva, a szólóra alkalmazá, ez így nyilatkozék: „Mi, katonák, más viszonyban vagyunk; bennünket fed a muszka pártfogás; de a polgári rendűek mindentől tarthatnak: meneküljön haladék nélkül.” Vukovics aztán-Görgeyvel szólván, e jelenetről is említést tőn, s azon nyilatkozatot vette tőle, miképen ő is azt hiszi, hogy a sereg, a hadi tisztek bizhatnak az oroszok Ígéreteiben; de a polgáriak sorsáról serami bizonyost nem állíthat, a muszkák e kérdésbe nem akarnak ereszkedni.

Mi más meggyőződésben volt s maradt a seregnél a szent emlékü Csányi László! Ő nem áltatá magát a jövőre iránt. Ő Aradon, egy nehéz könnyel szemében, e szavakkal búcsúzott el Vukovics és Horváth ifjabb minisztertársaitól, miután ezek nála a főhatalomnak Görgeyre ruházó okmányát aláírták; „Barátim, most már siessetek menekülni; talán egy óra múlva már nem fogjátok azt tehetni!” — „Hát te, merre fordulsz?” — kérdezek emezek. „Én — monda — már öreg s beteges vagyok; pár hónappal elébb vagy utóbb mind-egy, de hazám földén akarok meghalni. Ti fiatalok vagytok,

még szolgálhattok hazátoknak; s ezért kötelességtek is menekülni!”

Osztozott vele e meggyőződésben, az ifjú lelkű ősz báró Perényi Zsigmond, a felsőház alelnöke is. Ő jövendő sorsa előérzetében 11-kén Radnára utazott, onnan másokkal együtt Törökországba szándékozván menekülni. Mondják, Radnára rendelte volt javai igazgatóját, hogy ott tőle, a meghagyása szerint össze csinált néhány ezer forintot átvegye. De a hűtlen tiszt a pénzt elsikkasztotta. Perényi tehát, mivel magyar papírpénzt Duschek sem akarta volna külföldön is érvényes pénzre váltani, önmegadással fordult vissza Világosra.

A többi polgári rendűek, jobbára békepárti képviselők közt még Duschek, volt pénzügyminiszter jelenléte tűnt fel Világoson. Őt azonban nem a rokonszenv, hanem a reábizott kincstár feletti örökös kötelessége vonta Görgey táborába. Említők, hogy Lónyay Menyhért államtitkár, Duschek megbízatásból 11-kén jelentést tett Kossuthnak, hogy a kincstár Radnán áll rendelkezésére, s hogy Kossuth őt Görgeyhez utasította. Görgey ennek következtében Duscheket a kincstárral együtt Világosra rendelte, s mivel ennek készségében parancsának engedelmeskedni nem bízott, két tisztet állított oldala mellé oly utasítással, hogy őt, ha kell, erőhatalommal is kényszerítsék a rendelet teljesítésére. A kincstár ekként, mind a vert, mind a rudakban lévő arannyal s ezüsttel és papírpénzkészletével Görgey hatalmába került; s mint maga tudósít, a vert és papírpénzt seregében osztatá fel, melynek díja már több hét óta nem fizettetett ki; az arany s ezüst rudakat pedig a miniszter őrizete alatt hagyván, ennek szabad választására hagyta, hogy azokat tetszése szerint az osztrákoknak vagy oroszoknak adja át. Duschek a kincscsel az osztrák táborba sietett.

Froloff tábornokkal, Rüdiger táborvezérkari főnökével a fegyverletétel részleteit illetőleg akként egyezett meg Görgey, hogy a következő napon, Rüdiger Kis-Jenőről, ő maga

Világosról egymással szemben indítsák meg hadaikat Szőlős felé, hol a fegyverletétel végbe menendő lesz.

A magyar sereg nyolcz óra tájban hadi rendbe állítottatott Világosnál. Görgey, seregét megelőzve, új-Pankotáig lovagolt s ott egy orosz parlamentairrel találkozott, kinek szóval is ismételnie kellett, hogy a fegyverletétel komoly szándoka; s aztán táborkarával s az orosz tiszttel a Kőrös-malomcsatornáig lovagolt, s ott vára be az orosz had megérkeztét.

A fegyverletétel minden kétséget kizáró bizonyossága 13-kári, a tiszt kar egy része említett balga reményeinek daczára, mondhatatlan szomorúságot borított hadseregünkre. „A törzstisztek, mond egy szemtanú, fényes egyenruhákban lovagiának fel s alá a zászlóaljak előtt, itt ott egy vigasztaló szót intézve a kétségbeesettekhez. A magyarnak természetében lévő zajos vígság az egész seregben nyomasztó fájdalomnak adott helyet. „Hát ennyire jutottunk!” — hallatszék minden felől a fájdalom sóhajtásai között. A sóhajokat szitkok és átkok szakaszták meg a zárt sorokból. A hova a szem esett, mindenütt mély bánattal, kétségbeeséssel találkozott. Úgy látszó, mintha egy nagy temetőben volna az ember. A huszárak sovány kihajtott s kiéhezett lovaikra támaszkodva, utolsó néma búcsújokat látszanak intézni hű társaikhoz. A nagyobb rész oly bánatba volt merülve, mintha szíve szakadna meg. Sokan, elhánnyva fegyvereiket s dolmányaikat, ha szerét teheték, lovastul megszöktek.”

Hadseregünk, hogy a nagyobb utat tevő oroszoknak idejök legyen Szőlősre érkezniök, csak 10 óra tájban indult meg Világosról, s a szőlösi gyepre érkezvén, ott már felállítva találta az orosz hadat. Görgey Kiss Ernő, Aulich, Nagy-Sándor, Pöltenberg, Schweidel, Lenkey és Leiningen tábornokok s egy fényes, ünnepi öltözetű táborkar kíséretében lovagolt az orosz táborba, a reá várakozó Rüdiger üdvözlétére; s átnyújtá neki serege létszámának kimutatását. E lajstrom szerint Nagy-Sándor hadteste 8641 embert s 2562 lovat, Leiningené 9196 embert s 2058 lovat, Pöltenbergé 6708 embert s 2392 lovat, az

Aradon hozzácsatlakozott hadosztály 6000 embert, összesen mintegy 30,000 embert és 144 ágyút számlált.

Görgey rövid párbeszéd után Rüdigerrel a hadtestparancsnokokat némi rendeletekkel visszaküldé, s a fegyverek lera-kása négy óra tájban az egész seregnél megkezdődött. Csak katona érezheti voltaképen a fájdalmat, mely a katona szívét elárasztja, midőn fegyvereitől, dicsősége ezen eszközeitől, ily módon kell megválnia. Sokan a kétségbeesés dühében, fegyvereiket eltörték; mások forró könyvek közt csókkal illették a hideg vasat; míg mások szitkozódva kiabálák, hogy vezettesenek ellenségre, de ily gyalázattól kíméljék meg őket. Voltak elég számosan, kik önmagokat végezték ki. Tisztek s köztvitézek zokogva borulának egymásra s vőnek egymástól búcsút. Más csapatoknál a közlegénység átkozódva tört ki a tisztek ellen, őket önzésről, árulásról vádolván. Legsíralmasb volt a huszárok tekintete, kiknek lovaiktól kellé megválniok. A ki máskor egy tagját vonaglás nélkül metszeté le, most gyermek módjára siránkozik, midőn lovától elszakadt. Sokan kedves lovukat inkább agyba lőtték vagy leszúrták, mintsem hogy más kézre kerüljenek.

A szomorú mütétei estenden valahára véget ért. A lőfegyverek zászlóaljakként gúllákba voltak rakva, melyek közepén a zászló lobogott; a kardok rendetlen halmokba hányva heverének. A fegyvertelen sereg egy orosz lovas dandártól még az nap Zeréndre, onnan utóbb a táborban maradt polgári rendűekkel együtt Sarkadra kísértetett. A tisztek az orosz tisztektől barátságos, bajtársi bánásmódot tapasztaltak; velők rendszeren egy asztalnál ettek. Mind ez azonban csak addig tartott, míg a többi hadak is letették a fegyvert; s ekkor aztán ezek is átadattak az osztrákoknak. Görgey, három-négy tiszt kíséretében aug. 15-kén Nagy-Váradra vitetett, hol Paskevics herczegamaga közbenjárását ígére neki a czár kegyelméért.

„Magyarország Felséged lábai előtt fekszik — így tudósítá Paskevics a fegyverletételről Miklós czárt. A lázadók

kormányja lemondott hatalmáról s azt Görgeyre ruházta. Görgey pedig a felkeltek fő seregével az orosz sereg előtt feltétlenül letette fegyverét, s példáját kétségtelenül a többi lázadó hadtestek is követendik Az egyetlen föltétel, melyet Görgey tett, abban áll, hogy serege Felsőszék seregei előtt tehesse le fegyverét A foglyok s a felkelt seregek kiadását illető rendelkezések iránt érintkezésbe teendem magamat az osztrák sereg fő parancsnokával. Görgeyt magát azonban fő hadi szállásomra hozattam, s itt marasztalandom Felsőszék rendelkezéséig.”

Görgey nagy gondal ügyekszik indokolni, hogy körülményei közt semmi jobbat nem tehetett a feltétlen fegyverletételnél, s hogy avval nem kárt, hanem hasznot hajtott hazájának. Halljuk tehát erről a szintoly illetékes mit részrehajlatlan Rüstowot. „Előadtuk, úgymond, az okot, mely Görgeyt a fegyverletételre lényegileg indította: ez azon meggyőződés volt, hogy a további harc haszontalan, s azon kívánat, hogy a békét az országnak visszaadja.... Hogy azonban még más okok sem hiányoztak, melyek a fő okokkal homályosan vegyültek össze, kétségtelen; hogy ama szándok, miszerint Kossuthot és hadseregét megjártsza, s az elkeseredés a felett, hogy fővezérré nem neveztetett ki, nagyon jelentékeny mozzanat volt Görgey végső cselekvéseiben, világosan kitűnik Görgeynek egy leveléből Klapkához, melyről még említést teendünk.

„Vájjon elkerülhetlen szükség volt-e a fegyverletétel, azon kételkedni kell. Az idő néha csodálatos szerencsefordulatokat hoz elő, s épen azon pillanatban, midőn Görgey fegyverét letette, Klapka Komáromban előnyyel lépett fel, melynek nagyon jelentékeny hatása lehetett volna, ha a világsíki esemény által nem paralysáltatik.

„Miután Görgey az orosz intervenció kezdetétől fogva azon katonai gondolat után indult, hogy csapást mérjen csapás után az osztrákokra: kérdeni kell, vájjon nem volt volna-e lehetséges, e gondolatot, most is fentartani? — és azon követ-

keztetésre jut az ember, hogy ez bizonyára lehetséges volt, meggondolván, mily gyöngye volt Haynau mozgó hadserege, mily csekély az oroszok tevékenysége s mindegyre növekedő vonakodása Haynaunak segínyt nyújtani. Vájjon Görgey, a maga jelleménél fogva, nem ragaszkodhatott volna-e azon eszméhez, hogy egy kétségbeesett harcban, mely legalább az osztrákoknak annyi kárt okozzon, a mennyit csak lehet, magát és seregét feláldozza? Ha a harc ezen kimenetelre vezet, akkor bizonyára számos vitéz férfiak sorsa, kik hősként valának elesendők, nem volt volna rosztannál, mely rájuk a fegyverletétel után várt. De talán éppen a kétségbeesett elszánás hozott volna fordulatot.”*)

És bizonyára e fordulat még az utolsó napokban is két ízben — július végén Kecskemét és Szeged közt, aug. első tizedében Arad és Temesvár közt — annyi valószínűséggel bírt, a mennyivel állítani lehet, hogy a számára nézve kétszer annyi sereg fényes győzedelmet vívhat ki a kisebb sereg fölött.

De ily elszántság csak egy tiszta lelkű, valóban nemesre, *nagya* vágyó, hazáját mindenek felett szerető, annak sorsán gyermeki kegyelettel függő hazafitól eredhet. Görgey lelkében

*) Görgey, emlékirataiban, szinte gúnyt üz Kossuthból, hogy nem áldozta fel életét az általa kimondott nemzeti függetlenségért. Vájjon nem hasonló joggal lehet-e mind azt róla is elmondani, hogy életét nem akarta feláldozni a január 5-kei váci nyilatkozvány érvényesítéséért? Kossuth s mások, kik a győzők boszúját bizonyosnak tartották, külföldre menekültek, mert bensőleg meg voltak győződve, hogy halálukkal nemzeteknek egyáltalában semmit sem használhatnak. Görgey előtt viszont, ha egy kétségbeesett élet-halál harcra szánja el magát, — az illetékes Rüstow avatott ítélete szerint is, azon valószínűség áll, hogy hazáját megmentheti! Nem bűnösebb-e tehát az ő fegyverletétele, mely annyi vitéz férfit juttatott hóhér kezére, Kossuth menekülésénél? Ha Görgey Kossuthnak szégyenfoltul rója fel, hogy magát önként nem szolgáltatta a hóhér kezébe: vájjon Kossuth nem vádolhatja-e s pedig jogosabban Görgeyt árulással — egyebet nem tekintve is, csupán fegyverletételéért, mely, a felett hogy a házára még üdvét hozható szerencsefordulatot lehetetlenné tette, egy sereg vitéz férfit lökött a hóhér kezébe, míg neki magának, mit eleve is kétségtelennek tarthatott, életét az orosz pártfogás által megmentette?

ily magasztos érzelem nem létezett: az ő jellemének a hiúság, becs- és elsőség-vágy, a legszentebb dolgokkal is gúnyolódva játszó könnyelműség, dacz, hűség- s kegyelethiány voltak legerősebb vonásai; az ő keblében ama magasztos hazafiúi érzelmek s erények helyét a magán gyűlölet és boszú nemtelen szenvedélyei töltötték be.

Ilyennek ismerte őt már 1849 tavasza óta maga Kossuth is; kinek ennél fogva azt kell beszámítani, a nemzeti ügy bukásának tekintetében, fő hibául, vagy, ha úgy tetszik, fő bűnül: hogy e veszélyes embert vagy, ideje korán meg nem semmisítette; vagy, ha erre magában elég erőt nem érzett, őt eBzélyes bánásmóddal, becsvágyánál, hiúságánál fogva a nemzet ügyéhez oly erősen le nem lánczolta, hogy a hazára vést hozott ama nemtelen szenvedélyek benne fel se ébredhessenek. De meg kell vallani, — és csak is ennyi szolgálhat Görgey mentiségül a történelem bírószéke előtt, — hogy Kossuth, míg irányában szemtől szembe, minden lépten, minden érintkezésben szánandó gyöngeséget árult el; háta mögött s távol tőle, nem szűnt meg őt hiúságának sértése, bizalmatlanság-nyilvánításai, kicsinyes féltékenysége által folyton ingerelni, s ekként benne ama nemtelen szenvedélyeket oly lángra gyújtani, mely a hazát utóvégre is veszélybe döntötte.

Kossuthnak a meleg hazaszeretet mellett is nagy eszélytelensége és gyöngesége, Görgeynek a honszeretet által nem mérsékelt nemtelen szenvedélyei együtt véve, voltak a haza veszedelmének végzeteljes forrásai.

Görgey, kora ifjúságától fogva egy osztrák katonai intézetben neveltetvén, s majdnem egészen 1848-ig az osztrák seregben szolgálván, — mely, mint tudjuk, sajátóságos jelleménél fogva, a polgári elemnek ellentéte, keblében semmi polgári erényt meggyökerezni nem engedett, — ekként legfogékonyabb éveiben hazájától távol, annak történetét, jogait s intézményeit, nemzeti életét és sóvárgásait nem ismerve, azon magasztos érzelmeket sem ápolá s fejté ki lelkében, melyekete szó *hazafiság* foglal magában. Nemzete erkölcsiveivel

és sajtáságaival, vágyaival és törekvéseivel ismeretlen, idegen vala hazájában; még mint hadvezér is, majdnem kizárólag azon idegenekkel társalkodék s lépett meghittebb, barátságos viszonyba, kik az osztrák hadseregből léptek át nemzeti ha dainkba. A hazafiúi lelkesedést, mivel hogy maga nem is merte, nem érezte, másokban sem becsülé; s bár elégszer tapasztalható, hogy fiatal hadainkat nem annyira a képzettség, — mi bennök bizonyára kevés vala; sem a parancsnokok, vezérek jelessége, — mi szinte nem állott magas fokon, hanem főleg honvédeink rohamos, hazafiúi lelkesedése vezette a nyert diadalokra, szerzetté neki, a vezérnek is, legtöbb s leg szebb koszorúit: ő e hazafiúi lelkesedést mégis nemcsak hogy nem ápolá, sőt inkább lehangolni ügyekezék, üldözni, s elfojtani látszék a seregben. A hazafias lelkesedéstől csaknem túláradó, nemzeti seregben úgy viselé magát, mint egy condottieri-kapitány.

Szemere, midőn aug. első napjaiban az oroszokkal való alkudozás vezetése végett táborában időzék, a kormányzóhoz küldött tudósításában, Görgey fő hadiszállását e szavakkal jellemzé: „Monk táborában vagyunk!” De utóbb, Görgey jellemrajzát írva, maga is megigazítá e véleményt. „Ő, úgy mond helyesebben, nem Monk, ki a monarchia helyreállítását politikai szükségességnek tartaná: ő csak egy fiatal hadnagy, kit a forradalom rögtön vezérré emelt, és mintha csak egy puszta játék intézője volt volna, csak játszott nemzete, hazája sorsával.” Hazaszeretet, lelkesedés nemzetéért s a szabadságért ismeretlen érzelmek valának előtte.

Kossuth s a nemzet nagy része őt a bukás után áruónak bélyegezte; s e hiedelem kivált mindjárt a bukás után annál szélesebb körben terjedt el, mennél nagyobb lőn az ellentét az ő és bajtársai sorsa között. De Görgey nem volt áruó a szó közönséges értelmében. Ő nem bocsátá hazáját áruba fejedelmi kegyelmekért, méltóságért vagy kincsekért. Az ő becs vágya nem valami paszomántos méltóságért, melyben mások kal osztoznék; sem pedig kincsekért, miket cynismusa be-

csülni nem tudott, hanem dicsőségért, hírnévért, elsőségért sóvárga. S miként Szemere szépen s találólag mondja, „ő örömebb lett volna ugyan nap, mely a szabad Magyarorszag fölött tündököljék; de azon gondolattól sem borzadt vissza, hogy alakja hazájának romjai fölött tűnjék fel, csak hogy magosan tűnjék fel. Ő nem anyagi önzésből volt áruló: ő egyedül daczból, szeszélyességből, gyűlöletből, az igazi haza- és szabadságszeretet hiányából tette tönkre hazáját.”

Olyatén szolgálatokat azonban, minőket Görgey a haza ellenségeinek, kivált pedig az oroszoknak tett, a fejedelmek nem szoktak jutalom nélkül hagyni már csak azért sem, hogy a példa másoknál is hasonló tettekre szolgáljon ingerül. Miklós czár megkegyelmezése hamar megérkezett Görgey számára. Miként ő maga tudósít, alig múlt egy hete Nagy-Váradon időzésének, midőn Paskevics kíséretéből egy tiszt jelent meg nála, a herczeg nevében tudtára hozó, hogy a czártól megkegyelmeztetett; sőt, hogy ez elsőszülöttét, a trónörökösöt, bizta légyen meg, hogy számára az osztrák császártól is kegyelmet eszközöljön: és hogy, ha ez megtagadtatnék, Görgey, czári parancs szerint, Oroszországba kísértetnék. Ily magas pártfogás mellett lehetetlen volt tőle Ausztriában is megtagadni a kegyelmet. Haynau ezt neki már aug. 26-kán kelt levelében tudtára adá, úgy azonban, hogy Stíriában Klagenfurtban kelljen laknia, hova ő aztán gr. Zichy Ferencz fő császári biztos helyettesének, gr. Szirmay Istvánnak rendelete szerint, Andrassy Norbert őrnagy által nejével együtt azonnal elkísértetett. A kegyelem nemcsak az életre, hanem az élelmi módra is kiterjedt: díjat mind a két császári kormány rendelt számára.

Kossuth a hatalomról lemondván, Radnán keresztül Lúgosra utazott. Az utat maradozókkal találta elfedve, kik közül aztán számos csapatokat reábírt, hogy Lúgosra gyűljenek. E városban számra nézve még igen jelentékeny erőt talált, melyről azonban, a jelenvolt tábornokok, mint Kmety, Dessewffy, Vécsey azt bizonyították, hogy annyira demoralizálva vannak,

miszerint verekedni többé nem fognak s az első ágyúszónál szétfutamlanak. A tisztek nagy része már is menekülni készült; a legénység éhséget szenvedett, Duschek távozta után Arad felé, pénz nem volt, Lúgosnak oláh lakosai gabnakészleteiket már elébb a földbe ásták; a jó indulatú német lakosság 20—25 ezer embert eltartani nem volt képes. Kossuth, miként maga mondja, meggyőződván, hogy ha Görgey fegyverét leteszi, ezen sereget csak 24 óráig sem lehetend tovább együtt tartani, a nemzet ügye felett kétségbeesve, Lúgosról Orsovára utazott, mind magát megmentendő, mind pedig intézkedéseket teendő, hogy az orsovai út azok számára, kik a számkivetést a szolgaságnak eleibe tenni készek, és még szabadulhatnak, fedve maradjon.

Bem a szerencsétlen temesvári ütközet után minden erejét arra fordította, hogy a szétvert sereg Lúgosnál összegyűjtessék. E munkálkodásai közt, melyekben őt tábornoki főnöke, Guyon és Kmety tábornokok legsikeresebben segítették, aug. 10-kéről levelet vévén Kossuthtól, hogy azonnal Aradra siessen, oly választ adott, hogy az ügy még nincs elveszve, az osztrákoktól nyert előny s a magyarok vesztesége nem eldöntő, a sereg új szervezése gyorsan halad előre, s a maga megsebesülése nem oly jelentékeny, hogy az által a további harcra alkalmatlanná tétetett volna. E válasz után pedig, mely Kossuthot Aradon többé nem találta, maga is nem sokára, még 10-kén megindult Arad felé; de már Radnán értesülvén Görgeynek dictatorságáról s Kossuthnak Lúgosra költöztéről, ő is visszautazott. Bem Görgey dictatorságát elismerni egyáltalán nem akarta; s miután Kossuthot már Lúgoson sem találta, futár által szólíttatá fel őt, térne vissza s ragadná meg újra kormányzói hatalmát, miután még a nemzet ügye végkép nem volna elveszve.

A futár Karansebes és Mehádia közt, Tergován találta Kossuthot, ki onnan Bem felszólítására következőleg választolt:

„Tergova aug. 14 én 1849.

„Személyes bátorsággal mit sem gondolok. Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye s vele az európai szabadság nem elleneink, hanem testvéreink miatt önmagától összeomlott. Nem az élethezi gyáva ragaszkodás ösztönze távoznom, hanem a meggyőződés, hogy jelenlétem hazámra károssá vált.

„.....Jelenleg egyszerű polgár vagyok és semmi más.

Lúgosra mentem, megtekinteni, minő erőre lehetne meg számitani a háború folytatása esetére. Vécsey tábornok seregét jó rendben és szelleműnek találtam, a többieket felbomlásban. Dessewffy, Kmety nyilváníták, hogy a sereg többé nem harcoland, hanem az első ágyúlövésre szétfutamlik. Az élelmi szerreknek teljes szükében s egyedül requisitióra van szorítva. Nyomorú mód, mely a népet elleneinkké teszi ... Meggyőződtém tehát hogy, ha Görgey magát megadja, a lugosi sereg 24 óráig sem tartható, az élelmi eszközök hiányozván. Egy sereg requirálás, adóztatás által tarthatja ugyan magát ellenséges földön, — de saját honában!

„Én részemről soha sem nyújtok kezet, ennépem elleni erőszakos és ellenséges rendszabályokhoz; szívesen megszabadítanám saját életem feláldozásával, — de elnyomni, soha!

„Láthatja maga altábornagy úr is, hogy lelkiösmereti dolog. Nem tehetem, hogy, tegnap lelépvn, a kormányt ma ismét megragadjam. Ha a nemzet és sereg másként határozna, úgy a dolog más szint öltene magára; de Görgey Beregének, mindnyájok közt e legvitézebbnek is meg kellene egyeznie. Különben egyszerű polgár vagyok, s mint olyan soha sem kölcsönzőm bár passiv jelenlétemet a nép elleni terrorismus, pusztítás, rablás, requirálás, elnyomás rendszabályaira.

„Ha Görgey serege is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerüi néhány munkálatot végrehajtani, ha seregének élelmezése a népet ijesztő s elnyomó rendszabályok nélkül is biztosítva lesz, ha a pénzsajtók dolgozhatnak és rendelkezésem alatt állandanak: e három feltétel alatt a nemzet sza-

vára a kormányt visszavenném; ha nem: nem. Reám nézve a háború nem cél, hanem mód a hazát megmenteni, ha e célhoz nem közelíthetek, nem fogok kezét nyújtani, a háborút egyedül a háború kedvéért folytatni.

„Tanácslom tehát önnek mint jó polgár és becsületes ember, hogy népképviselőkből bizottmányt válasszon, mert csak a souverain hatalom rendelkezhetik a nép felett. Küldjön Komáromba és Péterváradra futárokat, hogy tartsák magokat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt. Ez szükséges mindenik felett, nem jelenlétem; mert miután ön most a nép elleni erőszakos rendszabályokhoz kénytelen nyúlni, jelenlétemmel soha sem nyújthatnék olyanokra segédkezet.”

Kossuth másnap a Wysocki által vezényelt lengyel és olasz légiók fedezése alatt Orsovára utazott, honnan aztán pár nap múlva a szinte oda érkezett gr. Batthyáni Kázmér, Perczel Mór, Vetter, Mészáros, Dembinski s több másokkal együtt török földre lépván, Widdiube kísértetett.

Szemere, miután a magával vitt koronát s egyéb koronázási ékszereket, Fülep Lipót kormánybiztos és képviselő segedelmével egy erdőben elrejtette s elásta, szinte Törökországba menekült; de a hatóságok őrszemét kijátszván, többekkel együtt Franciaországba hajózott.

Vukovics és Horváth csak pár hónapi bujdosás után a hazában, midőn a vértörvényszékek már számtalan áldozatot ejtettek, s a szigorú rendőri szabályok a benmaradást lehetlenné, legalább fölötte veszélyessé tették, — emez október végén, amaz a jövő év elején, az osztrák tartományokon keresztül menekült a külföldre.

A politikai színezetüknél, vagy viselt kormánybiztosi s más hivatalaiknál fogva compromittáltabb képviselők s felső házi tagok közül is, ki egy ki más úton, számosan menekültek a külföldre. Ilyenek voltak Almássy Pál, a képviselő ház elnöke, Beöthy Ödön, b. Jósika Miklós, Lónyay Menyhért, Gorove István, Ludvigh János, Puky Miklós, Ivánkovics

János, Karacsay Sándor, Csáky László, Bethlen Gergely, Teleki Sándor grófok és többen mások.

Duschek pénzügyminiszter, Görgey által aug. 12-kén elbocsátatván, más nap a rudakban nála hagyott arany- s ezüst értékkel s más államjavakkal együtt Schlick táborába sietett. Ezen érték felett nagyon különböző hírek szárnyalának a közönségben. Némelyek szerint egyedül arany- s ezüst rudakban — mert a vert pénzt Görgey, mint maga mondja, táborában osztatta ki, — egy, mások szerint több millió forint adatott volna által az osztrákoknak. Annyi bizonyos, hogy az összes vagyon, melyet Duschek kiszolgáltattott, igen jelentékeny volt.

Duschek egyike szabadságharcunk azon egyéniségeinek, kikről a maga ítéletében nem tudott eligazodni a közvélemény. Némelyek őt, s úgy látszik, a kincstár kiadása miatt, árulással vádolák, mások, ennek daczára is, kedvező véleményt nyilvánítanak felőle. Szükség tehát róla egynémit elmondanunk.

Duschek soha sem tartozott, nem mondom a forradalmi, de a szabadelvű párthoz sem. Különféle, részint politikai, részint kamarai hivatalokat viselve, ő számos éveken át az osztrák bürokratiának volt tagja. Midőn a magyar kancelláriánál szolgált, sokak véleménye szerint, az udvari párt részéről titkos ügynöki szerepet viselt az országgyűléseken. Utóbb a státustanácshoz nyert előmozdítást, hol 1846-ig szolgált; de ekkor ott a felülkerekedett pártnál befolyását elvesztvén, a királyi kamara alelnökéül Budára tétett át.

Itt s e minőségben találta őt a márcziusi átalakulás. Az igazgatás minden ágaiban igen járatos, ügyes, fáradhatlan szorgalmú tisztviselő lévén, Kossuth őt szakismeretei miatt, a kormányra jutott elvekkkel ellenkező politikai színezete daczára is, szükségesnek látván a kara arai igazgatásnál, alstátus-titkári ranggal alkalmazta tárczájánál.

Már ez időben is több oldalról gyanú emelkedett ellene, hogy az osztrák minisztériummal, különösen a császári ka-

mára igazgatásával titkos összeköttetésben áll; magát Kossuthot is több önzetlen, teljes hitelt érdemlő hazafi figyelmeztette ezen összeköttetésre, s javasolta neki, tartaná őrszemmel státustitkára magaviseletét. Duschek azonban vagy megszüntette utóbb ezen összeköttetést, vagy ügyesen tudta intézni lépteit: a gyanú ellene mindinkább gyöngült, oszladozott; a honvédelmi bizottmány már Pesten egészen reá bízta a pénzügy vezetését. Utóbb, az ideiglenes kormánnyal Debreczenbe való költözése, s a közügynek ez alkalommal tett fontot szolgálatai a gyanú, árnyékát is elháríták róla, s teljes bizodalmat szereztek neki szintűgy a közönség mint Kossuth részéről. Hiszen, ha akarta volna, azon közönséges nagy zavarban, mely ekkor Pesten s általában az átköltözésnél uralkodott, nem csak maga, személyesen, átmehetett volna az osztrákokhoz, hanem a papírpénzjegyek tábláit, melyekről azok nyomattak, megsemmisíthette vagy magával vihette s az osztrákok kezébe adhatta volna; minek, ha nem több, legalább annyi lett volna a következése, hogy az ideiglenes kormány néhány hétig képtelen fizetni a sereg díját s fedezni egyéb szükségleteit; — mert az elköltözéskor nagyon kevés készlete volt a papírpénzből. De ő nem csak hogy maga megjelent Debreczenben, hanem, míg a többi minisztériumoknál a legnagyobb rendetlenségek történtek, a legszükségesebb irományok stb. Budapesten hagyattak: ő a pénzügyminiszteri osztályból mindazt a legjobb rendben átszállítá, mire az ideiglenes kormánynak szüksége volt. Kossuth ezóta teljes bizodalmával ajándékozta meg őt.

Duschek teljes öntudattal érezte a szolgálat nagy fontosságát, melyet a szabadságharcz ügyének tett; érezte azt is, hogy ez teljes érvényű tanúként fedezi őt minden gyanú ellen, bár elvei, nézetei folyton ellenkeztek a kormány s az országgyűlés többségének elveivel. És ebből Duschek Debreczenben már oly kevéssé csinált titkot, hogy szinte közbeszéddé vált, miképen ő akkor örül, midőn az osztrákok nyernek előnyt; ellenben a magyar hadak nyerevényeiről érkező

tábori híreket ő hiszi el legkésőbbben, s ha azokat kétségbe nem vonhatja, elkomorul hallattukra.

Ha valaki e miatt tán gyanakodni kezdett is ellene s kételkedni hazafiúi hűségéről, de aztán látta, mily fáradhatlan szorgalommal dolgozik reggeltől késő estig a forradalom javára; az ország pénzét mily gazdálkodva, mondhatni, fősvényen kezeli, mily szigorral gátolja meg az eleinte átalánossá lett pazarlást, s kér számot mindenkitől, ki státuspénzt kezei: végtére is arról kellé meggyőződni, hogy ő habár nem forradalmi, nem demokrata, még kevésbé republicanus, de eltérő elvei mellett is jó hazafi, feddhetetlen tisztviselő, ki az ország javait hüven kezeli. Ha pedig e tulajdonaihoz még a kamaralis ügyekben alig pótolható szakértelmét, az igazgatásban való jártasságát és ügyességét is hozzá gondolta: bizonyosan az volt róla ítélete, hogy Duschek szükséges embor. Ez okok bírták Kossuthot is reá, hogy a minisztérium megalkotásakor a pénzügyi tárczára őt hívja raeg, mit azonban Duschek csak vonakodva fogadott el. Viselete miniszter korában is a régi maradt. Miként a télen Debreczenbe, oly készséggel követte ő a kormányt Szegedre s Aradra is. Szintoly munkás, szintoly gazdálkodó volt a státus pénzével mint az előtt.

Mindazáltal a történelem szigorú törvényszéke reá mégis kénytelen a „bűnöst” kimondani. A szabadságharcz végső eseményei ezen férfiú jelleme s eljárása felett is föllebbenték némileg a fátyolt, miszerint már most, ha bár még nem tökéletesen is, de elég valószínűséggel képesek vagyunk őt megítélni. Klapka az aug. 4-kei győzedelme következtében nyert nagy martalék közt az osztrák titkos rendőrség úgy nevezett „fekete könyvét” is hatalmába ejtette. E roppant tömegű könyvbe abéce rendben voltak beírva mind azon hazafiak, kiknek viseletével a bécsi kormánynak bármi oka volt meg nem elégedni. A nevek mellett rendszeren ilyféle jelző állott: „*compromittirt, verdachtig, Rebell, Rebellenhaupt* stb.” követék ezt több vagy kevesebb számokból álló sorok, mind megannyi idézetek az illető egyénről szóló s a titkos rendőrség

levéltárában őrzött irományokra. E könyvet a bécsi kormány a Pesten felállított vértörvényszék számára szándékozott elküldeni, midőn az a győzedelmes magyar sereg hatalmába került. Fel volt e könyvben jegyezve Duseliek is, neve után e szavakkal: „*Staatssekretetr, gerechtfertigt*”.*) Az egész könyvben tán csak ő maga volt igazoltnak feljegyezve. E szavakból nyilván kitűnik, hogy ő mindjárt az első minisztérium alatt titkos összeköttetésben állott a bécsi kormánnyal, s az előtt magát hivatalvállalása ügyében igazolta is. Jól értesültek állítják, hogy ő Wodiáner nagykereskedő által állott Béccsel összeköttetésben. Folytonos közlekedésben volt-e azzal az egész szabadságharcz alatt, bizonytalan. Annyi bizonyos, hogy ő a bécsi kormány megegyeztetével folytatta hivatalát; úgy látszik e között s közte némi egyesség történt, mely szerint Duschek hihetőleg kötelezte magát, s biztosította a bécsi kormányt, hogy oly igen fontos hivatalát, mennyire a magyar kormány előtti compromissiója s a maga veszélyeztetése nélkül történhetik, a bécsi kormány érdekében viselendi; különösen a bányákra, sóra s egyéb kamaralis javak s uradalmakra, melyekben, ha könnyelmű vagy értelmetlen kezekbe kerülnének, iszonyú kár történhetnék, oly hűségesen felügyelend, s azokat oly buzgtin igazgatandja, hogy azokat a bécsi kormány a forradalom legyőzése után a lehető legjobb állapotban találja. A bécsi kormánynak, mely, legvégső esetben a muszka intervencióra is el lévén szánva, a magyar nemzeti ügy legyőzéséről perczig sem kételkedett, kétségkívül igen szíven fekdtek a magyar gazdag arany, ezüst, só stb. bányák, s az azok kizsákmánylására hosszú évek folyta alatt tömérdek összegek árán készült gépek és munkálatok. Azon biztosítást pedig, hogy e kincsek, a háború alatt is megőriztessenek, úgy az elhanyaglástól, mint értelmetlen igazgatás okozta károsítóktól megóvassanak, csak azon egyetlen módon szerezhette

*) Szerzőnek menekülése közben Komáromon keresztül utaztában volt alkalmá lapozni e könyvet.

meg magának, ha e státuszjavarok igazgatása a dynastia iránt hű egyén kezeiben hagyatik, ki azonban más részről úgy viseli magát, hogy a nemzeti kormány bizodalmat is megnyerje. Hasonlóképp nem lehetett a bécsi kormány, a forradalom légyőzésének hite mellett közönyös az iránt sem, minő gazdálkodás üzetik a magyar bankjegyekkel. Mert ha tán egyelőre el volt is határozva, a forradalom tökéletes legyőzésének esetében arra, hogy a magyar bankjegyeket megsemmisítendi; de mivel azt előre látni nem lehetett, vajjon nem végződik-e majd a háború oly módon, például alku, egyezés által, miszerint a magyar bankjegyek beváltandók lesznek: mindenestre eszélyesség volt arról gondoskodni, hogy a pazarlás a papírpénz kibocsátásában s az ideiglenes kormány költségeiben lehetőleg meggátoltassák.

Egyikre úgy mint a másokra alkalmasb férfiút a bécsi kormány nem találhatott volna Duscheknél, ki már az előtt is élén állott a státuszjavarok s jövedelmek kamaralis igazgatásának.

Ha ilyféle egyesség a bécsi kormány és Duschek közt, a mint hogy igen valószínű, valóban létezett, Duschek annak ritka ügyességgel felelt meg. Ilyféle egyesség léteztét pedig, a „fekete könyv” tanúságán kívül több, csak „e feltevés által magyarázható körülmények szinte bizonyosnak látszanak mutatni. A papírpénznek, kivált a kisebb jegyeknek elégséges mennyiségben készítése, tagadhatatlan, számos, avatatlanok által alig megfogható nehézségekkel volt összekötve; határozott véleményünk mindazáltal az, hogy erős, őszinte akarat minden akadályokat meggyőzhetett volna. Való ugyan, hogy július hónapban Szegeden már keveset, alig két hétig, azon túl csaknem seramit sem dolgozhattak a sajtók; s hogy ez időben minduntalan helyről helyre költözködven, a szükségletet ki nem állíthatták, könnyen megfogható: az iránt mindazáltal semmi alapos mentséget nem lehet felhozni, hogy azon öt hónap alatt, melyeket a kormány Debreczenben töltött, és júniusban, midőn a sajtók ott is, Pesten is mozgásba tétettek,

néhány milliónyi apróbb jegy nem készítettett. Kossuth számtalanszor ismételt sürgetéseire ily készlet előállítására iránt Duschek ezer meg ezer aprólékos akadályokat tudott felemlíteni: majd egyik vagy másik jegynek külföldön készült papírja fogyott el, s ő semmi indokkal nem volt reábirható, hogy ugyanazonféle jegyet kissé különböző papíron nyomasson; majd az anyalapok (mátrix) gyors készítésének lehetetlenségével mentetetődött; majd a hely hiányát vagy alkalmatlan voltát hozta fel a lehetetlenség okául; örökösen építettett, a műhelyen csekély, kényelmi okokból is szünetlen igazított, mi által a munka természetesen minduntalan megzavartott, felfüggesztett. A pénz lévén a nemzeti harcz folytatásának egyik legszükségesebb eszköze, annak elegendő mennyiségben előállítását ily csekély, lényegtelen körülményektől felfüggeszteni, menthetetlenül akarathiánynak, a haza és szabadság ügye iránti hűtlenségnek jele. Tudva mind azon aprólékos, szándékosan keresett vagy teremtett akadályokat, melyeknek következése lett, hogy a kormány soha sem juthatott a papírpénz tekintetében oda, hogy a szükségletek fedezésére csak egy pár hónapra való készlete lett volna tárában: kénytelen az ember azt hinni, hogy Duschek, vagy valamely Bécsből vett titkos intés, vagy a bécsi kamarai igazgatással még a múlt évben történt egység szerint, önszántából készíté az orosz intervenció elhatározása óta, azon akadályokat, melyek következtében szabadságharcunk végszakában mind nagyobb hiány állott be a papírpénzben.

Még inkább s világosabban tanúsít Duschek ellen egy más körülmény. Fegyverben eleitől fogva szünetlen szükségét szenvedett a magyar kormány; a kiállított seregek egy részét vagy épen nem, vagy csak lándzsákkal fegyverezve lehetett csatára vezetni.. Az utósó temesvári ütközetnél is legalább tízezer volt löfegyver nélkül. Midőn seregeink száma legnagyobb, körülbelül 170 ezer volt, löfegyver a vitézek kezében alig létezett 140 ezer. A szükségletet a kormány belföldi gyártás által legfeszítettebb buzgalommal sem elégíthette ki.

Külföldről az első minisztérium, míg lehetett volna, nem szállított; utóbb helyezetünk, az osztrák tartományok s fellázadt népeknek közepette, a bevített nyugotról vagy a tengoren lehetetlenné tette; s csak egy út maradt némileg nyitva, Törökországon keresztül. Májusban a külügyminiszter értesült, hogy Widdinben 15—20 ezer fegyver vásárolható. E fegyverek behozatala, miután újonczokban nem szűkölködünk, szintanyi vitézzel szaporítandja vala fegyveres erőnket. A kormányzó s a külügyminiszter a tanácsban s azon kívül számtalanszor sürgette Duscheket, találjon módot e fegyverek árának külföldön is kelendő pénzben kiállítására, Duschek válasza azonban mindannyiszor az volt, hogy 3—4 ezer aranynál több nincs a kincstárban, B ha a kormány azoktól is megfosztja őt, előfordulható legfontosabb külföldi missiókra sem fog egy krajczárt is adhatni, Utóbb azzal biztatta a külügyminisztert, hogy a koronai uradalmakban termelt gyapjút adja rendelkezése alá, hogy azt Szerbországban eladván, a szükségés öszevet megszerezhesse. De ennek Pancsovára szállítását is annyira halogatta, hogy végre is semmi sem lett a dologból. Ha már e körülményt összevetjük azzal, hogy Aradon csak egy milliót adott is át arany és ezüstben az osztrákoknak, bár az nem volt is mind vert pénz, Duschek hűsége ellen a legkiáltóbb vád emelkedik. Kétségtelen, hogy legkönnyebb mód volt volna őt valótlán állításában, a pénzhányt illetőleg, a kincstár szigorú megvizsgálása által utóléni; de a felett, hogy szerepét oly ügyesen játszá, miszerint a kormány többi tagjai hűségében nem kételkedtek, a kormányzó azon zavarnak sem akarta kitenni a pénzügyet, mely a miniszter változtából bekövetkezett volna; kételkedni pedig azon nem lehetett, hogy Duschek, ki különben is minden csekélyebb ok miatt lemondással fenyegetődék, tárczáját tovább, ily bizalmatlansági nyilatkozat után, nem fogta volna megtartani.

Lehetetlen még hallgatással mellőzni, hogy Duschek még azokat is részvétlenül, üres kézzel utasította el magától, kik

hogy a győzők boszúja elől külföldre menekülhessenek, magyar pénzjegyeiket ez utósó napokban nála felváltani kívánták. E szerencsétlenek közül azután pár hónap múlva többen akasztófán végezték életüket, mások 15—20 évi várfogságra ítéltettek. Sőt e napokban még azokat is, pénziánnyal mentetgetődzve, utasította el magától, kiknek a pénztáron követeléseik valának. Egyebek közt Batthyáni Kázmér külügyminiszter, a kincstárnak némi külföldi költségekre saját erszényéből 40 ezer forintot kölcsönzött osztrák bankjegyekben. Duschek ezen adósságot ismételt sürgetés után sem fizette ki a Törökországba menekülő grófnak; bár arra Radnán a mód nem hiányzott.

Mind ezek után meggondolva azt, hogy míg más, sokkal csekélyebb hivatalokban volt, tehát egy pénzügyminiszternél helyzetüknél fogva is sokkal kevesbbé compromittált egyének, például Csernus, befolyástalan, alig ismert pénzügyminisztériumi tanácsos, bakó keze alatt végezték életüket) — Duschek csak két évi várfogságra ítéltetett: kénytelen az ember azt következtetni, hogy ama tudósítás, mely szerint ő hivatalviselésének folytatása iránt, a múlt évben csakugyan némi egyességre lépett a bécsi kormányval, egyáltalában nem alaptalan. Mondják, hogy még a két évi fogság is csak azért méretett volna reá, mivel a kormány kezelői időközben megváltoztak, s az új emberek vagy nem helyeselték azon titkos egyességet, vagy úgy találták, hogy Duschek arra nézve föltötte nagy szélességet engedett magának.

Görgy nemcsak saját hadseregével tétette le a fegyvert, hanem az orosz vezérek kívánata szerint minden más had- és várparancsnokokhoz is levelet intézett, melyekben őket a maga példájának követésére szólította fel. Damjanicssal ő, még mielőtt Arad mellől Világosra vonult, közíé szándékát, hogy fegyvereit az oroszok előtt leteendi. Az osztrákok, Görgy szándékáról már 13-kán értesülve lévén, a magok részéről mindent elkövetének, hogy legalább a többi hadak s a várak nekik s ne az oroszoknak adják meg magokat. Haynau

e végett, míg egy részről némely hadosztályokat, miként utóbb elmondok leszünk, a Lúgos felé vonult magyar hadak üldözésére küldött, Schlickhez rendeletet bocsáta, hogy Aradvárt szólítsa feladásra. Schlick még az nap teljesíté a parancsot; Damjanics azonban, kinek Haynauval, mint említők, már 1848 tavaszán Temesváron viszályai voltak, tagadólag válaszolt, s 14-kén Rüdigerhez Kis-Jenőre küldött parlamentaireket, kik vele a vár átadása iránt alkuba ereszkednének, mert ő a mindennel kellőleg ellátott várat nem akarta feladni feltétlenül. Rüdiger azt válaszolá neki, hogy ő más feltételt nem fogadhat el, mint a mely alatt Görgey letette fegyverét, s felszólítá ezt, írma Damjanicsnak s bírná őt is a feltétlen megadásra. A parlamentaireket, kik neki a választ meghozták, Buturlin orosz tábornok is követte a vár alá egy lovas csapattal s Görgey levelével, melynél fogva haladék nélkül érintkezésbe lépett Darajaniccsal. Ez nem is ellenzé tovább a vár feladását, s a capitulatio oly értelemben köttetett meg, hogy a vár az orosz hadaknak aug. 17-kén fog átadatni, úgy azonban, hogy a mütéteinél osztrák hadak egyáltalában ne legyenek jelen, mely föltételt Buturlin nem is késett elfogadni.

Haynau azonban, ki a várat e közben a Maros bal partján megszállott Schlick által e lépésekről értesítettett, szörnű haragra gyúlt, s még aug. 15-kén szigorún meghagyja Schlicknek, hogy a capitulatiónak minden áron szegüljön ellene, ha másként nem megy, fegyveres kézzel is. „Képzelteti ön bámulatomat Oroszország akkori állása mellett! — ír a egy levelében erre vonatkozólag, maga Schlick altábornagy. A fővezér parancsa kezemben lévén, én ugyan teljesen fedve valék; de ha engedelmeskedem, — új háború, a szövetség megszakadása, beláthatatlan következmények!”

És valóban, a mily fokra hágott már ekkor a feszültség, sőt ennél is több, a viszály, az oroszok s osztrákok vezérei s táborai közt, nem is kellett volna egyéb, mint hogy Schlick altábornagy Haynau határozott parancsát végrehajtsa: s a

világ azon különös látványnak lesz vak tanúja, hogy a szövetséges osztrák és orosz hadakat Aradvár felett összeveszve, egymással ellenségesen lássa összecsapni. Mi következményei lehettek volna ennek Magyarországra nézve?! Haynau, ki nem sokára hóhérévá lett a nemzetnek, e parancsa által, ha az végrehajtatik, talán, — szándéka ellenére is, még szabadi-tójává lehet vala! És, mi a sors ezen szeszélyes játékában a legkülönszerűbb lett volna, ugyanazon ok hozza vala a szabadulást, melyből a végromlás származott. Viszály, a Kossuth és Görgey közt becsvágyból, hiúságból, féltékenységből — szóval önzésből támadt viszály Ion forrása a haza veszedelmének; és midőn ők a színpadról már leléptek: az egyik menekülő félben a török határszéleken állott, hogy hazájából kibujdóBsék; a másik önként az oroszok hadi foglyává tette magát, — ismét viszály, a győzedelmes szövetségesek közt hasonlókép dicsvágyból s féltékenységből, önzésből származott viszály hozta volna a nagy fordulatot a nemzet ügyeibe!

Minden attól függött, vajjon fogja-e Schlick teljesíteni fővezére parancsát. Ha teljesíti s a capitulatio végrehajtását fegyverrel is törekszik meggátolni: az orosz, különben is élénk neheztelése, boszúsága mellett az osztrákokra, kétségkívül erőhatalommal szerzend vala érvényt a már megkötött s becsületszavával biztosított capitulatiónak. Így fogta fel az ügyek állását maga Schlick altábornagy is: „ha engedelmekedem, úgymond, új háború, a szövetség megszakadása, beláthatlan következmények.”

Mit azonban Haynau hóbotossága felidézett, a szövetségesek közti fegyveres összecsapást, Schlick higgadsága meggátolta. „Ismervén, úgymond idézett levelében, Haynau jellemét, a parancsot az asztal alá dobtam és semmit sem tevék; és így volt jól.” Tétlensége időt engedett a vett parancsról általa értesített Buturlin tábornoknak, hogy Haynau, kihez Paskevicstől, a jövő hadi munkálatok feletti értekezés végett különben is küldetése volt, Temesváron még 15-ke éjjelén személyesen felkeresse, s neki szóval előadja, hogy

miután a capitulatio Arad várával már megkötve, s annak megtartása becsületszóval biztosítva van, attól az orosz hatalom nem állhat el; vonná tehát ő vissza a Schlicknek kiadott rendeletét. Különben is, úgymonda neki, csupa formaiság forog fenn; mihelyt Arad az oroszoknak át lesz adva, ezek azt viszont haladék nélkül átadandják az osztrákoknak; küldené tehát Haynau Schlick helyett Paniutin hadosztályát, mely szinte az ő hadseregéhez tartozik, a vár átvételére. De Haynau megátalkodva, sokáig nem akart tágítani; s végre is csak Buturlin ama figyelmeztetésére hajlott, gondolná meg, hogy parancsának végrehajtása Ausztriának alig megmentett lételét újonnan koczkára teszi.

Haynau, bár teli el nem rejthető méreggel, a parancsot végre visszavonta, s Paniutin hadosztályának, mely Rékason áll, 16-kán rendeletet küldé, Aradvár alá vonulnia s azt a magyaroktól átvennie. De még ezen elégtétel sem jutott Haynaunak, hogy ezen újabb rendelete szerint menjen végbe a vár átvétele. Paniutin Rékasról más nap (17-ki) délutánig, mikorra az átadás kikötve volt, nem jelenhetett meg a vár alatt. Buturlin Temesvárról visszaérkezvén, miután Schlicket a történekről értesítette s engedetlensége következményei iránt megnyugtatta, személyesen bement a várba Damjanichoz, ki aztán a várat a Buturlin által oda rendelt kozákoknak adta által. Az őrség Sarkadra, Görgey fogoly hadához kísértetett; s egy óra múlva Chruleff, a kozákok parancsnoka, Schlicknek engedte át Arad várát.

Haynau, ki Temesvár felmentése után a nagy menetekben megfáradt seregének néhány napig a vár körül pihenést engedett, ezen esemény után, nehogy a többi magyar hadak is, Görgey példája szerint, az oroszok előtt tegyék le fegyvereiket, erélyesen megkezdte a Lúgos felé visszavonult magyar hadak üldöztetését. Mindenfelé mozgó csapatokat s hadosztályokat küldé ki a magyar maradozó és szétoszló hadak elfogására. Lichtenstein tábornok egy hadosztálylyal Lúgos felé közeiedék s Guyon tábornokhoz parlamentaireket

küldte, kik őt Görgey fegyverletételéről értesítenék s példájának követésére szólítanak, mely esetben közbenjárását ígéré megkegyelmeztetése iránt. De Guyon azon válaszszal küldte vissza a követeket, hogy ő csak a király által 1848-ban szentesített törvények megtartásának feltétele alatt hajlandó letenni fegyverét. S mivel ennek következtében az osztrák tábornok hadaival előre nyomult, Bem rendelete szerint a sereggel 16-kán Facsetre indula. Dessewffy azonban és Lázár tábornokok mintegy 5000 emberrel már a megelőző napon Karansebes felé indultak volt Lúgosról.

De Lichtenstein erélyes támadást intézett hátráló seregünkre, s csak Kmety hősie ellentállása, ki a parancsai alatt maradt s zászlaihoz még elszántan ragaszkodó 3500 emberével a hátvédet képezé, tette lehetővé, hogy seregünk romjai Facsetre hátrálhassanak. Bem, ki Kossuthtal óhajtván találkozni 14-kén Karansebesre utazott, őt ott többé nem találván, 16-kán szinte Facsetre érkezett, s egy tüstént összehívott hadi tanácsban kijelenté, hogy másnap Dobrára szándékozik menni a sereggel, hol, úgymond, egy ágyúval is képes leend elzárni az ellenség útját; és minthogy Stein, »az erdélyi sereggel Piskinél tartja magát, vele egyesülve, még jelentékeny fordulatot remél eszközölhetni Erdélyben.

A sereg, számszerint még mindig 15—16 ezer emberből álló, elég erős lehetett volna ugyan Erdélyben magát egy ideig fentartani; de miután köztudomássá lett, hogy Görgey fegyverét letette, Kossuth Törökországba menekült, nagy lehangoltság terjedt el soraiban. Vécsey, kihez ekkoron már Görgey levele is megérkezett, melyben ez őt még Világosról felszólította, csatlakoznék hozzá, hogy vele együtt tegye le fegyverét az oroszok előtt, — Bemnek a tavaszi viszály óta különben is személyes ellensége, kijelenté, hogy ő nem Dobrára, hanem a, Maroson keresztül Görgeyhez menend sereggel. Bem e nyílt engedetlenségéből észlelvén, mily szellem uralkodik a táborban, kijelenté hogy, bár mint fővezér más eszközökhöz is nyúlhatna, hogy rendeleteinek végrehajtást

eszközöljön, de ő, úgymond, nem bakó, s az ügy, melyért harcolnak, önkéntes harcosokat kíván; ő nem szokott alku-
dozni, s most sem alkuszik; ő holnap Dobrára indul s reméli,
a sereg követendi őt, — s a tanácsból visszavonult.

Bem távozta után heves vitatkozás támadt a főtisztek között. Görgey levele mely, úgy látszik, még 12-kén íratott, de kézhez jutása elkéssett, s melyben, mint mondják, a fegyverletétel s meghódolás kifejezései gondosan el voltak volna kerülve, itt is sokakban olyféle reményeket ébresztett, mintha ő valamely kedvező alkut kötött volna az oroszokkal. Sokan arra határozták tehát magokat, hogy Vécsey példáját követik, még a Bemmel tartó Guyon hadtestéből is több, Kmetyéből kevés híján valamennyi parancsnok Vécseyhez kívánt csatlakozni. A hadi tanács a legkeserűbb czívódások közt teljes meghasonlással végződött.

Még nagyobb lett a zavar, midőn a hadak más nap útra készülének. Sem az egyes hadtestek, sem azok osztályai nem tudták, merre vezérlendi őket parancsnokuk akarata. A sereg teljes feloszlásba sülyedt. A zászlóaljok osztályokra, ezek még kisebb csapatokra szakadtak, melyek közül az egyik Bemhez, a másik Vécseyhez állt. Vécsey hadtestéből csak kis rész maradt Bemnél. Kmetynek, már különben is majdnem egy harmadára olvadt hada, mely egykor Görgey vezérlete alatt harczolt, nagyobb részben, Guyonéból is sokan rendetlenül húzódtak Vécsey hada után, mely a Maros felé, Soborsinnak tartott.

E had, szára szerint mintegy 7500, a Maroson ugyan szerencsésen átjutott Soborsinnál; de midőn onnan a Maros mentében Radna felé tartott, már Tót-Váradnál megtámadtatván, a hegyek közé Baja felé csapott be, s ágyúit és szekérvonatait, melyeket a rász hegyi utakon tovaszállítani nem lehetett, mind hátrahagyta. Maga a sereg is csak erőszakolt, gyors menetekben lón képes megszabadulni az osztrákok üldözése elől. Hegyen völgyön keresztül aug. 19-kén végre Boros-Jenőre érkezett s ott a Görgey seregével történekről

ennek, leveléből értesülvén, fegyverét 21-kén, szinte az oroszok előtt, feltétlenül tette le.

A sereg azon részét, mely Facsetnél Vécseyhez nem csatlakozott, hogy e példa hatása alól mennél előbb kiragadtassék, Guyon nagy sietséggel vezette Dobra felé Erdélybe. Útközben mindazáltal a köz legénység s az alsóbb rangú tisztek közül is sokan csak most értesülvén, hogy Görgey, miként elhírült, a muszkával egységre lépett, s ennek jótéteményeiben ők is részesülni óhajtván, csapatonként visszafordulának, részök Vécseyhez csatlakozandó, mások egyenesen haza, tűzhelyeikhez menni kívánók. Így a sereg, mielőtt Erdély határszéleit átlépte, ismét pár ezerrel megfogyott. Maga a csaknem egészen magára hagyott Kmety is elvált a seregtől és Zsidóvár felé Törökországba indult. A kalandozó csapatok részint az Erdélybe nyomuló osztrákoktól fogattak el, részint az ismét fegyverre kelt mőczoktól verettek agyon. A seregből Dobrára alig jutott el öt-hat ezer.

Bem maga Facsetről még a sereg előtt Stein hadának felkeresésére indult. Midőn ő Erdélyből Kossuth sürgető meghívására Magyarországba jött, a hadsereg fővezérletét itt átveendő, a maga hadait, mint elbeszéltük, Stein vezérlete alá rendelte azon parancscsal, hogy a szász-sebesi állomást minden áron megvédeni, legroszabb esetben pedig a piskii hidat utolsó emberig megtartani ügykezzék. Stein azonban, bár igen értelmes, de a seregben népszerűtlen vezér, feladatának megfelelni nem volt képes. Bem távozta után a seregben annyira elhatalmazott a lehangoltság s fegyelmetlenség, hogy alatta az már harczolni sem igen akart. Ő tehát Szász-Sebesről, hol egyébiránt Lüders túlnyomó seregeivel aug. 11-kén még vitézül megmérkőzött, Alvincz felé húzódott vissza; itt azonban a kozákoktól magát hát mögül látván fenyegetve, folytonos harcz közt Piskiiig hátrált, e kedvező állást minden erővel megvédeni szándékozván.

Történt azonban, hogy a háta mögött lévő Déva sziklavára, mely nem rég került hatalmunkba s egy gyöngye századot

nyert őrségül, egy régi tűzagnának, nem tudatik, árulásból-e, vagy véletlenségből felgyuladása következtében, a benne volt őrséggel együtt légre röpiilt. E szerencsétlenség újabb zavart okozott a táborban, minek következtében Stein Dobrára vonult seregével. Itt találta őt Bem aug. 17-kén; s oly igen felindult e visszavonulása miatt, hogy őt a vezérlettől azonnal megfosztván, azt Beké ezredesre bízta.

Összegyűjtván aztán a főtiszteket, elbeszélé nekik a Magyarorszáiban történeteket, egyszersmind bizodalmat, kitarást ügyekezett bennök ébreszteni. De hasztalan. Alig hogy megérkezett a magyarorszáigi sereg, melyből a legénység még Dobrán sem szűnt meg kisebb nagyobb csapatokban, szökösni, a lehangoltság az erdélyiekre is általában elterjedt. Azon hiedelem hatása alatt, hogy a béke már megkötetett és szükségtelenül tartják őket vissza tűzhelyeiktől, mind ragályosabbá lett a szökés vágya.

Bem végre, bár mennyire óhajtott volna is még egynémely csapat mérni az oroszokra, kénytelen lón meggyözösni, hogy az ennyire lehangolt seregromokkal többé semmire sem mehet, s elhatározta magát, mielőtt az utak egészen elzáratnának, Törökországba menekülni. De Facset felé az utána nyomúlt osztrákok miatt már nem szabadulhatván, csak Hát-szeg felé állott nyitva az út s ez is csak úgy, ha elébb Déváról az azt megszállott orosz csapatot visszanyomja. Bem tehát aug. 17-kén egy osztályt négy ágyúval a dobrai szorosnál hagyván, a többi, mintegy 6000-ből álló sereggel Dévára indult. Lüders, ki Görgey fegyverletételéről már értesülve volt, lehetőleg kerülni óhajtá a további vérontást, s míg a Déván lévő osztályt visszavonta, Bemet Görgey példájának követésére hívta fel. Bem eleinte vonakodott alkudozni, utóbb mindazáltal az ajánlott huszonnégy órai fegyverszünetet elfogadta.

Alig hogy ez megkötetett, a Dobrán maradt parancsnoktól jelentés érkezett, hogy emberei, kilenczet kivéve, mind megszöktek. Ennek híre a többi seregre is oly leverőleg

hatott, hogy azt tovább összetartani lehetetlenné vált. Bem tehát Beké ezredesnek meghagyván, hogy a fegyverszünet letelte után Lüderssel a fegyverletétel iránt alkudozzék, maga Guyon, Stein s mintegy húsz más tiszt kíséretében Hátszegen keresztül a vaskapui szoroshoz sietett. Az országút innen Karansebesre vezet; de e város már az osztrákoktól megszállva lévén, menekvőink Erdély szélein hegyi utakon Mórul felé tértek el, épen jókor, hogy az őket megelőzőt Kmetyt, kit a helység birája itt letartóztatott, megszabadítsák, s vele együtt Ruszkabanyára, onnan Orsován keresztül török földre mehessenek.

Beké a hátrahagyott sereggel, melynek fele azonban Bem távoztának hírére azonnal széteszlott, Lüders előtt tette le fegyverét. A Hertelendy és Nedeczky alatt Dobránál hagyott csapat maradványai több száz szekérral együtt az Erdélybe is behatolt osztrákok kezére jutottak. Egy más, mintegy 2000 főből álló osztály, mely Brunner ezredes alatt Hátszeg felé indult, 19-kén Hasford orosz tábornok előtt tette le fegyverét.

Azon körülbelül öt ezernyi osztály, mely Dessewffy és Lázár tábornokok alatt Lúgosról egyenesen Karansebesnek vette útját, aug, 18-kán egy osztrák had közeledtéről értesülvén, a rákövetkezett éjen elhagyta a várost s két felé szakadva, egy részök, jobbára az olasz és lengyel legiokbeliekből álló, Vogtner ezredes alatt Mehádiára, más részök Lázárral Hátszegre indult, s 19-kén az utánok nyomult osztrákoknak adta meg magát. Dessewffy külön jelentkezett Wallmoden tábornok előtt. Vogtner azonban még 23-kán is harczolt Mehádiánál az utána eredt osztrákokkal; de a következő napon ő is, mindenek közt utolsó, elhagyta Magyarországot. Az osztrákok 25-kén Orsovát megszállván, minden további meneküléstől elzárták az utat s a netalán még szerte kalandozó kisebb csapatok vagy széteszlottak, vagy elfogattak.

A várakon kívül még csak Erdély nyugoti szélein léteznek magyar hadak, névszerint az, melyeket Gál Sándor, augusztus első tizedében, mint fentebb elbeszéltük, a székely

földről hegyen völgyön keresztül Kolozsvárra vezetett az őt üldöző szövetséges hadak elől; és Kemény Farkas hada, mely a nyáron át, az oláhok lecsapásainak meggátolása végett, Erdély nyugoti havasainál örködék. A két sereg maradványai, összesen mintegy 7000 ember, Kolozsvárnál egyesültek, s Grotenhjelm hadainak közeledtére onnan, a magyarországi eseményekről még mit sem tudva, de már szinte nagy levertségben, Bánfi-Hunyadra vonultak. A vezérletet itt Gál Sándor, mint idősb ezredes vette át Keménytől, kivel a hadak elégületlenek voltak. De már a különben erélyes Gál sem volt képes jobb hangulatot ébreszteni az annyi csapások által lesújtott hadakban. Aug. 17-kén, midőn Grotenhjelm Kolozsvárról Urbánt, ki nem rég vette át ismét hosszas betegsége után az osztrák dandár parancsnokságát, Hunyad felé indította, közeledtére a magyar had, nem hallgatva többé vezérének kitérésre ösztönző szavára, a városba tört kozákság előtt megfutott. Estenden sikerült mégis Gálnak és Dobaynak annyi rendet hozni a felbomlott seregbe, hogy nemcsak a kozákokat visszaverte, hanem más nap reggel Urbánnak is mind addig ellenállott, míg a szekérfogatok jól előhaladtak, mikor aztán a sereg is megkezdé a hátrálást. A múlt napi zavar s e hátrálás alatt azonban mintegy fele szétfutott, mert idő közben a hazatérő huszárok ide is meghozták híret Görgey fegyverletételének, Zsibón, hova Gál Sándor vonult, alig érkezett meg több három ezernél.

Urbán nem üldözte a mieinket, mert az orosz vezértől ő is parancsot vón a visszavonulásra. E parancsot a Grotenhjelmhez érkezett azon jelentés indokolá, hogy Dézsnél egy jelentékeny magyar tábor nyomul Kolozsvár felé. A jelentés valóságot mondott: a magyar táborat Kazinczynak eddig harcban nem volt mintegy nyolcz ezernyi tartalék-serege képezte. Kazinczy, miután Görgeytől és Bemtől is parancsot vett a hozzájuk csatlakozásra, aug. első napjaiban Munkácsról Szatmárnémetire vonult, s onnan, több napi határozatlan vesztelés után végre meggyőződén, hogy Görgeyvel már nem

egyesülhet, Nagy-Bányán keresztül Erdélybe vette útját s 15-kén Dézs alatt állta. Grotenhjelm harmad napon egy hadosztálylyal indult meg ellene. De Kazinczy ekkor már útban volt Zsibó felé; mert hírt vévén Gál Sándortól, seregét maga is oda vezette, s 22-kén az összes had felett átvette a vezérletet.

De már más nap egy orosz parlamentair jelent meg a táborban, ki ellátva Görgeynek az erdélyi magyar hadak vezérletéhez intézett levelével, Grotenhjelm nevében fegyverletételre szólítá fel a tábornokot. A levélben Görgey, elbeszélvén a világosi fegyverletételt, írja egyebek közt, hogy „bár a fegyverletétel feltétlen volt, mind a mellett is az orosz hadseregnek a foglyokká lettek iránt lovagias bánásmódjával dicsekedhetnek, . . . s hogy, miután oly túlnyomó erő ellen, milyent az egyesült orosz és osztrák hadsereg képez, eredményel tovább harcolni nem lehet, a fegyverlerakás megszűnik lenni gyáva tény, miben az ő serege sem egyezett volna meg; sőt, hogy minden becsületes embernek, ki Magyarország igazságos ügyéért fegyvert fogott, ily körülmények közt kötelességévé lett azt önként, ha feltétlenül is lerakni.”

A hadi tanácsban, melyet Kazinczy 24-kén hívott össze, elágazók valának a tisztikar véleményei. Kazinczy a többséggel a fegyverletételre hajolt; Váradi Gábor, mármarosai nemzetőri törzstiszt, egy résztől támogatva, az ellenkező mellett szónokolt. A tanács határozat nélkül oszlott fel. Kazinczy mind e mellett is kijelenté az orosz tisztnek, hogy a fegyvert leteszi.

A seregnek ez tudtára esvén, nagy lőn az elkeseredés. „A tiszték, monda szemtanú Kőváry, beszédeket tartottak, hogy ne engednék magokat elámíttatni, meggyaláztatni; . . . a zajló néptenger végre fel kezdett bomlani. Váradi vezérlete alatt több ezer főre menő tömeg ágyúkkal Nagy-Bányának indult.” A hátramaradtak a következő napot zajlongva, fegyvereiket tördösve, a levegőbe lövöldözve tölték. Aug. 26-kán a tisztikar a fegyver átvételére vára a muszka hadat; e helyett

egy lovas csapat kíséretében egy osztrák szónok jelent meg, ki Clam-Gallas osztrák parancsnok nevében kére fel a tábort. Kazinczy kijelenté neki, hogy a fegyvert már letette s magát orosz fogolynek tekinti. Itt is hasonló féltékenység s viszály volt tehát az osztrákok s oroszok közt, mint Aradnál. Az osztrák csapat közeledtekor b. Kemény Farkas számos más tiszttel sietve távozott a seregből.

De nem sokára megérkezett Grotenhjelm is egy dzsidás ezred élén, s véget vetett a tétovának. A gúlákba rakott fegyvereket s az ötvennél több ágyút átvette. Tiszt még csak száz, közlegény is nagyon kevés volt a táborban, kik aztán foglyokká lettek.

Miként levelében Görgey is állítá, a fegyvereiket letett s orosz foglyokká lett honvédek, az oroszok részéről folyton oly kíméletes, sőt barátságos bánásmódban részesülének, hogy a könnyelműbbek nem tudtak megválni az orosz barátságról ápolt ábrándjaiktól. Ezen barátságos bánásmód azonban nem volt egyéb cselnél, melylyel az oroszok a még fegyverben lévő hadakat is magukhoz édesgetni s fegyvereik letételére bírni igyekeztek. Mihelyt azonban valamennyi hadaink letették fegyvereiket, a kiábrándulás órája is ütött mind azokra nézve, kik akár pénzhiány, akár levertség s kétségbeesett önmegadás miatt menekülésre nem használták fel az oroszok által végiglen nyújtott alkalmat. A hadi foglyok, közlegények, tisztek, polgári személyek egyaránt, az egy Görgey kivételével, átadattak az osztrákoknak; s csak ezután érezték honfitársaink a fegyverlerakás következményeit. Haynau már augusztus 18-kán és 20-kán kibocsátá rajok vonatkozó rendeleteit. Mind azon tisztek, kik az osztrák seregből léptek át a nemzeti zászlók alá, s a honvédek közül is számos, külön kijelölt törzstiszt, egyelőre Temesvárra, Aradra várfogságba vitettek; néhányan, mint Ormay ezredes, Hrubí és Murmann őrnagyok stb. mindjárt felakasztattak vagy föbe lövettek. Az elébb császári zászlók alatt szolgált altisztek s közlegények pedig, hasonlókép az egész honvédsereg, a névszerint kije-

lölteken kívül valamennyi tisztjeivel együtt, s minden tekintet nélkül elébbi rángj okra, közlegények minőségében az osztrák császári seregbe soroztattak, s rövid idő múlva a birodalom más tartományába szállítottak. A győzedelmökben elbizott, kevély osztrák tisztek, kevés kivétellel, egész súlyában éreztették honvédeinkkel hatalmokat, a legmíveltebb, legvitézebb férfiakat is, kik hadseregünknek elébb gyöngyei valának, kiket a haza és személyeik balsorsa kétszeresen méltótkká tett a kíméletre, gyakran a legaljasabb szitkokkal s botoztaiással gyalázzván meg.

Miután tábori hadaink fegyvereiket valamennyien lerakták s Aradvár is meghódolt, még csak Munkács, Pétervárad és Komárom maradt a magyarok kezében.

Munkács, inkább csak várda mint vár, egy zászlóalj őrségével, értesülvén a történekről, az alatta megjelent muszka hadosztály felkérésére augusztus 26-kán feltétel nélkül megadta magát.

Bár déli hadseregünk már július végén felvonult a Bácskából, Jellasics csak midőn Haynau hadaival már Szegedet is megszállotta, merészlett végre a Duna jobb partján Karlócza s Kamenicz melletti táborából s a titeli fensíkről kimozdulni. Augusztus második tizedében Titelnél hidat veretvén, Ő is Temesvár felé indult; de aztán visszarendeltetvén, a hónap második felében Péterváradot Újvidék felől is elzárta s felkérte. Pétervárad első rangú erősség, eleséggel, lőszerrel hosszabb időre ellátva lévén, nyolcz ezernyi vitéz őrsége s annak élén Kiss Pál tábornok s várparancsnok eleinte hallani sem akart a feladásról. Azt hitték, a vár felkérésére beküldött osztrák szónokok által, kik nekik a váron kívül történeteket elbeszélék, csak oly módon ámíttatnak, mint az elmúlt télen, midőn a vár, szinte hosszabb ideig magára lévén hagyatva, az osztrákok által több ízben felkérte. Ismételt felszólításokra tehát kikötötték, hogy biztosokat küldhessenek Aradra, hírt hozni az ország állapotáról. A követek aug. 24-kén érkeztek Aradra, hol Haynau, már visszatérőben, fő hadi szállását tartja

vala, s bőségesen meggyőződhetének a szomorú valóságról. Visszatértök után Kiss Pál megkísérté ugyan az őrség számára némi feltételeket kialkudni; de miután meggyőződött, hogy célt abban nem ér, szeptember 7-kén feltétel nélkül megnyitá a vár kapuit.

Klapka tábornok, az augusztus elején nyert győzedelme után, a majdnem 30 ezerre szaporodott őrséggel épen újabb táraadó munkálatokra készült, midőn a Tiszánál és Marosnál történt szerencsétlenségek első hírért vette. Szándékával tehát, tovább is támadólag működni, annál inkább felhagyott, minthogy arról is értesült, miképen a Szegednél győzedelmes Haynau az ostromló sereg erősítésére több hadosztályokat rendelt Komárom alá, s ezek már útban is vannak. Győrt tehát elhagyván, seregeit ismét Komáromban s a megerősített táborban gyűjté össze. Görgey fegyverletételének híre német lapok által aug. 18-kán érkezett a várba. Eleinte e hír hihetetlennek, koholtnak látszott; de még az nap több tiszt is jelent meg Görgey táborából, kik a fegyverletételnél jelen lévén, a történekről részletes tudósításokat hoztak. Más nap mind több és több menekvők érkeztek Világosról; estve pedig egy osztrák szónok Liebler tábornoktól levelet hozott Klapkának, melyben ez őt, a császár kegyelmével biztatván, a vár feladása iránt alkura szólítá fel. A hadi tanács azonban, mely ennek következtében a várban tartatott, oly értelemben válaszolt, hogy miután az alvidéken történekről hivatalos tudósítás még nem érkezett, hazaárulás vádja nélkül semmiféle alkudozásba nem bocsátkozhatni. A várat ez alatt az osztrákok a Duna jobb partján újra, s most már nagyobb számmal szállották meg, a bal parton pedig Losoncz elpusztítója, Grabbe tábornok 18 ezernyi orosz hadosztálya közeledett a bányavárosokból.

Aug. 20-kán újabb szónokok érkeztek a várba, Issakoff a czár szárnysegéde, egy osztrák ezredessel. Az orosz tiszt a czár nevében kijelenté, hogy a vár meghódolása előtt az orosz sereg az országból nem fog kitakarodni, kímélné meg tehát

az őrség a háború további nyomoraitól az országot, s Görgey példáját követve, adna alkalmat az ifjú császárnak a számtalan foglyokkal kegyelmét éreztetnie. Közlé egyszersemind Görgeynek Rüdigerhez aug. 11-kén írt levelét is, mondván, hogy Görgeynek egy más levele is útban van Klapkához. Ezek is csak oly választ nyervén, minő elébb Lieblemek adatott, más nap ismét visszatértek s az osztrák táborban levő Gyulay hadügyminiszter nevében fegyverszünetet ajánlottak oly feltétel alatt, hogy időközben az őrség biztosokat küldene szét az országba bővebb tudósítások nyerése végett. Az ajánlat a várbeliek által elfogadtatott s 14 napi fegyverszünet köttetvén, aug. 22-kén Thaly alezredes és Katona komáromi polgár Temesvár, — Ruttkay alezredes és Csapó fehérmegyei alispán Nagy-Várad felé útnak indultak.

„A fegyverszünet ideje — úgymond Klapka a maga emlékkönyvében — leginkább arra fordított, hogy az őrségnek az utósó hírek által igen lehangolt szelleme, bátorsága s ön magában való bizodalma ismét főiebrészessék Nem sokára kitűnt, hogy a leverő híreknek csak az első csapásai hatottak oly kábítólag a vitézekre, s a tisztek példája hamar felkölté ismét bennök a régi önbizodalmat és bátorságot...

Levertség, kislelkűség soha sem volt a derék tiszteken észrevehető, soha sem leheté tőlök hallani panaszt a nagy fáradalmak miatt, vagy aggódást az ostrom kimenetele iránt; mihelyt az egymást érő hióbposták első benyomása eltűnt, azontúl férfias elszántság Ion túlnyomó e derék vitézek kedélyében, kik, ha a gondviselés úgy akarja, a becsület utósó harcát is szint azon nyugodt elhatározással küzdöttek volna ki a vár bástyáin, minővel tűzhelyeikhez, vagy a külföldre vándoroltak.”

Ezen tanúságtétel után a várőrség szelleméről, saját tábornokuk szájából, azt leheté várni, hogy a közelismerés szerint ostrommal nem egy könnyen megvehető, 30 ezer vitézzel megrakott, eleséggel bőven ellátott, első rangú vár csak a hazára nézve jelentékeny feltételek alatt fogja meg-

nyitni kapuit az ellenségnek. De fájdalom, nem egészen teljesedett a nemzet várakozása.

Néhány napra a biztosok elutazta után Anicskoff orosz ezredes Paskevics főhadi szállásáról jelent meg parlamentáriként a várban, magával hozván Görgeynek aug. 16-ról Klapkához szóló levelét, melyben seregének feltételelten hódolását tudtára adván, végül ezeket írja: „Eddig úgy bántak velünk (az oroszok) mint a vitéz katonának vitéz katonától várnia kellett. Gondold meg mit lehet és mit kell cselekedned.” Érdekes, mit Klapka ezen orosz tisztről beszél: „Anicskoff — úgymond — a diplomatát játszá, s mindig fontos arcot csinált, ha a beszéd Görgey fegyverletételére esett, vagy az orosz és magyar tisztek egymás iránti barátságos viszonya megérintett. Ilyenkor a katonai diplomata elég világosan értésünkre adá, hogy jöhet még idő, melyben az orosz a magyaral szövetkezve a hűtlen Ausztriára törhet s vele akkor leszámolhat.” Világos ebből, minő fogásokkal éltek a ravasz muszkák, hogy könnyen hívő vezéreinket fegyvereik letételére bírják.

A küldöttségek augusztus utolján végre visszaérkeztek. A kik az orosz táborban jártak, hírül hozták, hogy már vége az orosz barátságának, s az egy Görgeyt kivéve, a foglyok mindnyájan átadattak az osztrákoknak. Amazok pedig, kik Aradon voltak, alig győzték elbeszélni azon gyalázatos, kegyetlen bánásmódot, melyben a fogoly magyarok az osztrákoktól részesülnek. E hírek természetesen azokat is teljesen kiábrándították, kikben tán Anicskoff némi reményeket ébresztett az orosz barátság iránt. Thaly alezredes Haynautól levelet is hozott Klapkához, melyben őt a vár feladására felszólítván, egyebek közt írja: „Nem létezik tehát többé az úgynevezett magyar hadsereg, s Komárom magára van szorulva, minden reménye nélkül a segedelemnek, de egyszerűsmind a kíméletnek is részünkről, ha a vár magát önként s azonnal meg nem adja.”

E fenyegetés az őrség tiszteiben inkább boszúságot mint félelmet ébresztett. Az országnak megmenthetetlen sorsa mindazáltal arra bírta őket, hogy a megszálló sereg vezérével Csorics altábornagygyal, ennek újabb felhívása következtében, alkudozásba ereszkedjenek. A várbeliek első alkalommal következő feltételeket tőnek: 1. Amnestia az egész nemzetnek. 2. Bocsánat az összes magyar seregnek, s a foglyok szabaddá tétele. 3. Beváltása a magyar papírpénznek. 4. Útlevelek kiadása azok számára, kik külföldre költözni akarnak. 5. Az őrség tisztelgés melletti szabadon bocsátása. 6. A tiszteknek 30, a közvitézeknek 10 napi díj s magán vagyonuk sértetlensége. 7. Beváltása a várvezérlet által kibocsátott papírpénznek. 8. Kielégítése azoknak, kik a vár igazgatásával bármi szerződésre léptek.

E feltételeket Klapka másolatban Péterváradra is megküldötte, intvén annak parancsnokát, hogy ő is csak hasonló feltételek alatt hódoljon meg. A futár azonban Péterváradra vagy épen nem, vagy csak későn érkezett meg, s ezen erős, jól ellátott vár, mint már említők, föltétel nélkül hódolt meg.

Csorics gr. Eszterházy Pál és Kászonyi ezredek s parlamentaireknek megígérte ugyan, hogy azokat felsőbb helyre elküldendi, de egyszersmind kételyét nyilvánítá, hogy azok elfogadtassanak. Nem sokára egy második levél is érkezett Haynautól, melyben ismét feltételeken hódolatot kívánván, inti Klapkát, ne az orosz, hanem osztrák seregnek adja meg magát, mert az oroszoktól úgy is kiadatnék, s ez esetben kíméltre számot nem tarthat. Egyszersmind igéri neki, hogy feltételetlen feladás esetében nagylelkűségére számot tarthat, valamint már Görgeynek is teljes bocsánatot adott.

Az osztrákok a feltételeket el nem fogadván, szept. 2-kán a fegyverszünetet felmondották, s Nugent altábornagy, ki a vezérletet Csoricstól átvette, a régi ostromsánczokat helyreállítván, a várat szoroson megszállotta; a jobb partot és Csalóközt az osztrákok, a bal partot Grabbe orosz serege állotta el. Az őrség, kevés kivétellel igen jó szellemű volt, s

miután értesültek miként bánnak az osztrákok azokkal, kik kegyelemre hódoltak meg, készebbek valának a falakon dicső halált halni, mintsem társaikéhoz hasonló sorsra jutni. Azért bár Pétervárad feltételelten meghódolása, mit Nugent nem mulasztott el tudatni a várbeliekkel, mélyen meghatotta is ezeket: Nugentnak ez alkalommal tett újabb felkérésére mindazáltal most is tagadólag válaszoltak. Bár tudhatták s tudták is, mily erővel kezdheti meg most az osztrák az ostromot, s e tekintetben az értelmesebbek át is látták állapotjuk reménytelenségét; „de, miként tábornokuk maga mondja, a gyalázat és dicső halál közt nem lehetett nehéz a választás. Az egész őrség el volt ez utóbbikra tökéltre, sőt sokan a legjobb reményben voltak, bízván a várnak hagyományos szüziességében.”

Az osztrákok azonban, látván hogy nyílt felkérések által nem boldogulnak, szokott fegyverökhöz, ármányhoz folyamodtak, alattomban ügyekezvén megrontani az őrség szellemét. Nugent előbb az előőrsök közt osztogatott ki felhívásokat a megszökésre, minden megszökőnek teljes bocsánatot Ígervén. Utóbb, midőn ez sem használt, magyar, német s tót nyelven szerkesztett felszólításokat csempésztetett be a várba, többnyire fenyegetések által reábirt vidéki parasztok által, melyekben felhívta a közlegénységet, hogy tisztjeiket, kiket rossz lelkiismeretök tesz csak királyuk ellenében megátalkodottakká, kényszerítsék a társaikéhoz hasonló feltétlen meghódolásra, mi a tiszték ismeretes jellemszilárdsága mellett annyit tett, hogy tisztjeiket a király nevében verjék agyon. Az ármány nem maradt siker nélkül: a tót és oláh újonczok közül napoként többen szökdösni kezdettek; sőt a különben derék Bocskai-huszárok is, kik csak egy évi szolgálatra kötelezték volt magokat, s kiknek egy része, az év eltelvén, a tiszai seregből haza is bocsátatott, nyugtalankodni kezdenek s elbocsátatást sürgettek. A hadi tanács e szellem elterjedésének megátlása végett szigorhoz nyúlt, s hetet a huszárok, nyolczat a szökevény honvédek közül agyonlövetett. A szigor tökéletesen

megtette a czélzott hatást: a mélyen megilletődött sereg újra esküvel fogadta hűségét, a hibájokat belátott huszárok a legveszélyesebb harciba kérték magokat vezetetteti, hol bűnököt lemoshassák. Azontúl nem volt eset a szökésre.

Hasonló ármány volt az osztrákok részéről az is, hogy az Aradon fogva volt főtisztekkel elhitték, miképen szabadon bocsáttatásuk csak Komárom hódolatától függ, s ösztönözték őket, sürgetnék leveleik által Klapkát a vár feladására, attól függvén szabadságuk.

Ennyi oldalról ostromoltatván az őrség vezérei, ingadozni kezdenek első elhatározásukban. Miután Nugent szept. 19-kén ismét parlamentaireket küldött be, kik előadták, hogy az osztrák vezér csupán katonai capitulatióra hajlandó, hogy a nemzet lefegyverzése után annak sorsa többé nem lehet auku tárgya s az egyedül a császár kegyelmére bizandó: Klapka valamennyi törzstisztet meghívá a hadi tanácsba. Élénk vita után a többség elhatározá, hogy a capitulatio pontjai két részre osztassanak: azok, melyek az egész országot illetik kórelemként terjesztessenek fel a királynak, szorosan a várbelieket illetők iránt pedig az alkudozás Nugentnál folytatassék, mi végre egy bizottmány választott, mely a határozat értelmében mind a fejedelemhez, mind Nugenthoz még az nap leveleket intézett. E határozattal azonban sokan nem voltak megelégedve, úgy tekintették azt, mint mely által az őrség az ország s a foglyok sorsát egészen elejtette, s óhajták, hogy a vár az először átküldött feltételeknél szilárdan megmaradjon, nem kételkedvén, hogy az osztrákok egynémit végre mégis meg fognak azokból adni. Ezek a tanácsban kisebbségben lévén, az őrség tömegében kezdtek a hadi tanács határozata ellen izgatni. E pártnak élén állott Thaly alezredes, az erődítési osztály parancsnoka.

Két osztrák tiszt, kik közül egyik a császár szárnysegéde vala, néhány nap múlva mind a két levélre választ hozott Áradozva dicsérték a fiatal császár kegyelmét, melytől mind az országra, mind a foglyokra nézve a legkedvezőbbet lehet

várni. Határozott ígéreteket mindazáltal, mielőtt a rendezés bevégeztetnék, nem tehet ő felsége. A capitulatio pontjait illetőleg kijelentették, hogy mindnyája, kivált azok, melyek az osztrák seregben szolgált tisztekre vonatkoznak, szinte nem fogadhatók el. A legénységnek azonban az őrmestertől lefelé, úgy azon tiszteknek is, kik vagy nem szolgáltak elébb az osztrák seregben, vagy ha szolgáltak is, de a magyar kormánytól nyerték tiszti rangjokat, az amnestia megadatik.

A nagy hadi tanács e válasz megértésére összehívván, boszúsággal érté, hogy az osztrákok az őrségnek már oly szerényekké olvadt kívánatait is vonakodnak megadni; közakarrattal határozatott tehát: izentessék meg az osztrákoknak, miként a várbeliek készebbek mind egy emberig elveszni, mint az utoljára átküldött feltételekből még többet engedni, A szilárdság, melylyel ezen határozat alkottatott, s az egész őrség által fogadtatott, még inkább felbátorítá Thalyt és társait izgatásaik folytatására. Céljok az volt, hogy az őrséget reábirják, miszerint a legelső feltételeket sürgesse, és semmi oly capitulatioában meg ne nyugodjék, mely csak a várbeliekre szorítkozik, az ország és fogolytársaik sorsát pedig legalább is egy közönséges amnestia által nem biztosítja. Izgatásuk azonban idő előtt felfedeztetett, s Thaly alezredes néhány más tiszttel fogolylyá tétetett.

Szept. 26-kán maga Haynau is megjelent Komárom alatt, s kívánta hogy az alku gyorsabb befejezése végett a várpáncsnok néhány tiszt s fél század huszár kíséretében vele bizonyos helyen személyesen találkozzék. Klapka, kinek hazafiúi hűsége a múlt napok alatti izgatásokban gyanúba vétetett, maga megjelenni nem akarván, szept. 27-kén az alkuhozással megbízott választmányt küldé ki. Találkozási helyül a Komáromtól egy órányira fekvő pusztaherkályi majorság tűzetett ki. Itt fejeztetett be végre a magyar szabadságharcz nagyszerű drámája. Haynau a várbeliek föltételeit hosszabb vonakodás után végre elfogadta, hasonlókép megerősítette a

capitulatiót a biztosok hazatérte után tartott nagy hadi tanács is. Pontjai következők:

„1. Az Őrség szabad elvonulása fegyver nélkül; a tisztek azonban megtartják kardjaikat.

Azon tiszteknek, kik előbb a cs. kir. seregben szolgáltak, külföldre útlevelek adatnak; azoknak, kik olyant nem kérnek, hazájokba szabad elmegetés biztosítottatik, azok kivételével, kik magokat önként jelentik s hadi törvényszék elébe állanak.

A honvédtiszteknek, kik előbb a császári seregben nem szolgáltak, hazájukban való szabad tartózkodás, minden további háborítás nélkül megadatik.

A cs. kir. ezredek közlegénysége amnestiát kap, s azon egyének is, kik az alatt tisztségre emelkedtek, hasonlóan szabadon bocsáttatnak, és az itt érintettek további törvényes üldözésnek kitéve nem lesznek.

2. Útlevelek külföldre mind azoknak adatnak, kik 30 nap alatt jelentik magukat.

3. A tiszteknek egy havi, a legénységnek tiz napi díj fizettetik ki a cs. kir. hadidíj szerint osztrák bankjegyekben.

4. A különféle, hadi pénztári utalványokban kiadott kötelezvények kiegyenlítése végett osztrák bankjegyekben 600 ezer ezüst ft. fizettetik ki.

5. A várban lévő megbénultak és betegek el fognak láttatni.

6. Minden ingó s ingatlan magán vagyon megtartatik.

7. A fegyverletétel ideje, helye s módja utólagosan fog meghatározatni.

8. Mind két részről minden további ellenségeskedés megszüntetetik.

9. E szerződésnek mind a két részről bekövetkezett megerősítése után a vár hadi szokás szerint átadatik.

Kelt Pusztá-Herkályon 1849-ki szept. 27-kén.

A maga készségét ezen alku elfogadása iránt Klapka azzal indokolja emlékiratában, hogy az Őrség pénzben, borban és ruházatban szűkölködött. A kormánytól vett pénz, úgymond,

már régen elfogyott, s a várparancsnokság kénytelen volt a szükségek fedezésére utalványokat kiadni, melyeknek őszvege már majdnem 900 ezer ftra szaporodott; ezen utalványok értéke pedig a vár újabb megszállása óta oly igen megcsökkent, hogy a vitézek egy pohárka pálinkát alig vehettek zsoldjokon. A borból még csak 4—5 heti készlet volt. A ruhában pedig oly hiányt szenvedett az őrség, hogy a beállott hús éjek következtében a betegek száma csaknem 5000-re szaporodott.

Ez indokok kétségkívül igen fontosak; mindazáltal csak annyit bizonyítanak, hogy a vár több havi hosszú ostromot ezen okoknál fogva nehezen állhatott volna ki; azt azonban nem bizonyítják, hogy ezen feltételek alatt az őrség már is kénytelen volt meghódolni. És kételkedni alig lehet, hogy az őrség nagyobb kitartással és szilárdsággal néhány hét múlva kedvezőbb feltételeket is kialakíthatott volna.

Midőn a vár hódolatának feltételei szept. végén a fővárosban s általában az országban elhíréültek, a közvélemény általános bosszúsággal fogadta ezen feltételeket. A többség megbocsáthatlan önzésről, sokan, hazafiúi hevőkben, még árulásról is vádolták azokat, kik ezen alkut megkötötték.

A történelem árulásról a legszigorúbb betudás mellett sem vádolhatja ugyan az őrséget s annak vezéreit. Mert míg a haza megmentetésének reménye végkép el nem tűnt, ők híven, vitézül feleltek meg feladatuknak; s ama heves hazafiaknak könnyen megbocsáthatni a bukás első perczében a fájdalom által kisajtott alaptalan ítéletét. A szilárdsághiány s könnyelmű gondatlanság vádjá alól mindazáltal a történelem pártatlan ítélőszéke sem mentheti fel a vár vezéreit. Valamint túlság azt állítani, hogy Komárom, ha magát elszántan védelmezi, egynémit a nemzet alkotmányos jogaiból is megmenthet vala; úgy szilárdsághiány volt az őrségtől minden, szorosban a várbelieket nem illető első feltételeiktől oly könnyen, mindjárt az osztrákok első megtagadására elállani. A bécsi kormány, mely az egységes „új Ausztria” megalapítása végett nem iszonyodott a horvátokat, szerbeket, romá-

nokat ellenünk annyi ármánnyal fellázítani, oly roppant pénz- és véráldozatba került háborút kezdeni, sőt, mire kétségkívül legnehezebben szánhatta el magát, gyöngeségét a világ előtt bevallva, magát az orosz czár karjaiba vetni, — a bécsi kormány, mondók, egy vár miatt, volt légyen az bár az erős Komárom, melyet ha másként nem, kiéheztetéssel utóvégre is hatalmába ejthetett, bizonyára nem lett volna hajlandó megváltoztatni a maga politikai rendszerét, s felhagyni Magyarország irányában megállapított terveivel.

De a mily bizonyos ez, oly kétségtelen az is, hogy Komárom őrsége, valamint magának kialakudta a sértetlenséget, úgy a többi polgári s katonai foglyoknak és compromittáltaknak is kieszközölhette volna az amnestiát. Ezeknek talán száműzetés leend vala sorsuk, de a nemzet megkíméltetik a vértörvényszékek működésének borzasztó látványától, annyi jele fiainak kivégeztetésétől.

„Komárom rendes ostroma — miként emlékirataiban Klapka maga vallja — az osztrákoknak nem csak iszonyú áldozatába kerül vala pénzben és emberekben; hanem ezen oly drága erősségnek teljes szétrombolását is maga után lett volna vonandó.”

Annyi áldozatok után, mennyit Ausztria eddig Magyarország megigázásáért hozott, nem hihető, hogy a bécsi kormány, megállapított politikai rendszere megváltoztatását s talán a 60—70 milliónyi magyar papírpénz beváltását kivéve, minden egyébre reá nem állott volna, ha Komárom őrsége, a legvégsőre is elszántan, szilárdul megmarad első föltételeinél.

Az amnestia, a foglyok szabadon bocsáttatása semmi áldozatába, egyedül boszúindulatának megfélékezésébe kerül vala Ausztriának. És bár az elébbi olasz és utóbbi magyarországi vértörvényszékek borzasztó működtetése, fájdalom, nem hagy kételkedni e boszúindulat hevességéről; lehetetlen mindazáltal elhinni, hogy ezen indulatot utóvégre is ne lettek volna hajlandók magokba fojtani. Sőt, ha a komáromi őrség

csak pár héti vitéz ellentállás által is tényleg bebizonyítja, hogy szilárdságában a legvégsőre is el van szánva, ha ezen feltétel el nem fogadtatik: józanon kételkedni sem lehet, hogy az illetők készebbek lesznek vala lemondani a boszú azon kéjéről, melyet néhány száz hazafinak kivégeztetése vagy börtönöztetése nyújthatott, mint meghozni ama roppant áldozatokat pénzben és emberben, mennyibe Komáromnak ostrom által megvétele került volna.

„A mívelt világ színe előtt esküszöm, — mondja ugyan Klapka, a maga emlékirataiban, — ha mi, a komáromi őrség, csak sejdítettük volna is, hogy az osztrákok, daczára annyi ígéreteknek, mennyivel bennünket a foglyok iránt követendő szelidség és kiengesztelődéssel hitegettek, oly borzasztó tetteket szándékoznak elkövetni, — a vértanúk ártatlan vére már akkor boszulókra talál vala bennünk, ha bár valamennyien elvesztünk volna is.”

A tábornoknak, kétség kívül, becsületére válik ezen utólagosan kifejezett önzetlensége; de nem menti az ő és a capitulatioában részt vett társai könnyelműségét. Hát csakugyan nem is sejdítették, hogy mind az puszta, hiú hitegetés, mit az osztrák tisztek a foglyok irányában követendő szelidségről s kiengesztelődésről eleve ígérenek? Történelmünk lapjai oly telvék-e a kegyelem s nagylelkűség tanúságaival, hogy az Ígéreték valósága iránt kétség sem támadhatott a vitéz őrségben s vezéreiben? Vagy a császári *alterego*, Haynau tábornok, Bresciánál tanúsított szelid, emberiséges jelleme öntött beléjük annyi bizodalmat, hogy higyjék, miképen a tett ígéreték pontosan be is fognak teljesíttetni? Am, ha ezt hitték fogoly honfitársaik részére, miért nem hittek a puszta szónak magokra nézve? És ha magokra nézve mégis csak tanácsosabbnak tartották az ünnepélyes, írott szerződést, miért nem foglalták be abba fogoly s más compromittált honfitársaikat is? Hiszen, ha az osztrákok szelid, engesztelékeny bánásmódot akartak követni a foglyok iránt, s ezen ígéretet, mint Klapka mondja, a komáromi őrség jó hiszemmel fogadta:

meg kellett arról is győződve lenniök, hogy Haynau szintúgy nem fog vonakodni a foglyoknak is szintazon írott szerződésben biztosítani az amnestiát, melyben azt magának az őrségnek biztosította. Az önzetlenségnek olyféle utólagos kifejezése tehát, a minőt Klapka a maga és komáromi bajtársai mentiségére felhoz, a történelem bírószeke előtt egyáltalában nem oldhatja fel őket a hiszékeny gyöngeség és könnyelműség vádjá alól honfitársaik sorsa iránt.

A komáromi őrség parancsnokai ezen könnyelműségök mellett a többi compromittált hazafiak sorsára nézve, még egy igen súlyos gondatlansági hibát is követtek el a capitulatió okmányának készítésében.

Az első pontban ugyanis, nem elégelvén, hogy általában kimondatott az egész őrség szabad elvonulása a várból, a tisztekre, — mind azokra, kik elébb az osztrák seregben szolgáltak, mind azokra nézve, kik csak a honvédseregben kezdtek szolgálni, sőt még a közlegénység azon részére is, mely elébb a császári ezredek zászlai alatt állott, különösen is kikötötték az amnestiát, és csak a honvédekre nézve feledték azt hasonló módon különösen is kikötöni.

Klapka tábornok, emlékirataiban, e miatt a szerződés megszegéséről vádolja az osztrákokat; s vádjának indoklásául még azt is említi, hogy a vár átadásáról szóló külön szerződésben egyebek közt a következő pont áll: „azon legénység, mely császári királyi szolgálatba lépni akar, magát az elmenetel előtt jelentse s a tíz napi díjon felül még fogadó pénzt is nyerend.” Nem juthat eszünkbe az osztrákokat menteni akarni a capitulatió megszegésének vádjától, mely Klapka által ellenök mondatott. De ha ezeket igazságosan éri a szerződés megszegésének vádjá: bizonyára a capitulatiót készített komáromi tiszteteket sem lehet felmenteni a könnyelműség és gondatlanság vádjá alól, hogy a honvéd-legénységnek is szintúgy nem biztosították külön pontban az amnestiát, mint a honvédtiszteknek és a császári ezredekben elébb szolgált legénységnek. Hasztalan is szólalt fel utóbb e miatt Klapka tábor-

nok, Haynauhoz intézett levelében. Ez válaszra Bem méltatta levelét.

Az őrség lefegyverzése s a várban felhalmozott hadi szerek átadása október 2-kán kezdődött. Midőn az őrség a fegyverletételre utoljára kiállított, Klapka, az osztrák tábornokok kívánata szerint, kérdést intézett a legénységhez, akarnának-e és kik átlépni a császári seregbe? A kérdést hosszú, mély csönd követte, míg végre egy koros altiszt a sorból kilépván, monda: „Tábornok úr, az osztrákokhoz nem megyünk át; de ha a hazának még szüksége lesz katonára, reánk bizton számíthat!”

A lefegyverzés október 4-kén befejeztetvén, az osztrákok a várba beültek; az elbocsátott honvédeket pedig nem sokára egyenként összefogdostatván, szintúgy mint a többi seregek legénységét, a császári ezredекbe sorozták.

MÁSODIK FEJEZET.

A *pacificatio*.

Komárom meghódolásával a magyar alkotmányért s függetlenségért egy évnél tovább folyt harcznak vége szakadt s a leigázott szerencsétlen nemzet a boszú uralmának korszakába lépett. Október 5-kén Komáromból a legutolsó honvédsapatok is kitarodtak, s a reá következő napon Pesten és Aradon a bakó kezdette meg működését.

A szövetséges orosz hadak, melyeknek eldöntő segedelmét az osztrák császár *Alter-ego*-ja, Haynau tábornok, azzal hálálta meg, hogy az aug. 18-kán Temesváron kibocsátott nyilatkozványában a győzedelmet kizárólag az osztrák hadseregnek tulajdonította, mindjárt a magyar hadak fegyverletétele után megkezdték kivonulásukat az országból, mi aztán egész szeptemberben s október nagy részén is folyamatban vala.

A czár, a hadjáratnak Görgey fegyverletétele következtében oly váratlanul gyors bevégzése után ünnepélyes *Tedeum*-ot tartott, s aug. 29-kén egy nyilatkozványt bocsáta ki, melyet, miután fegyvereinek győzedelmet magasztalja, e latin szavakkal fejez be: „*Nobiscum Deus, audite populi et vincimini, quia nobiecum Deus.* — Velünk az isten, halljátok népek és győződjetek meg, hogy velünk az isten!”

Mielőtt az orosz hadak alenyűgött országból kitakarodtak, Paskevics herceg tábornagy, Ferencz-József császárhoz egy levelet intézett, melyben a fogoly magyar tiszték számára tőle kegyelmet kére. „Ezen kérelmének teljesítése — mond egyebek közt — lesz legbecsesb jutalma az osztrák dynasztia érdekében tett szolgálatainak.”

A császár erre azt válaszold hogy, ha saját szíve sugallatát követhetné, fátyolt vetne a múltakra, s csak arra fordítaná törekvését, hogy a szerencsétlen ország sebeit orvosolja; de a többi népei iránti kötelességei nem tűrik, hogy boszúatlan hagyja a magyar felkelést: „nem szabad, úgymond, felednem, hogy szent kötelességeim vannak betöltendőek más népeim iránt, s hogy birodalmam köz java kötelezéseket rak reám, melyeket nem lehet szem elől vesztenem.”*)

Miután a nemzet nem önként, nem könnyelműleg és forradalmi viszketegből kezdte a háborút; hanem a számtalan békés kiegyenlítési kísérletek meghiúsulta után a maga megtámadott alkotmányának s törvényes ősi függetlenségének védelmére kényszerítettett fegyvert fogni elébb Jellasics, majd Windischgrätz jogtalan betörése által: azt lehet vala várni, miképen a bécsi kormány, megelégedve azzal hogy célját érte, az ősi jogait védő nemzetet legyőzte, alkotmányától s kormányzati függetlenségétől megfosztotta, saját érdekében is oda fog hatni, hogy a szerencsétlen ország sebeit orvosolja, az ellentállásra kányszerített nemzetet, a mennyire legalább törvényei s alkotmánya helyreállítása nélkül lehet, megengesztelje, sorsával kibékítse; — hogy fátyolt vetend a múltakra.

Míg Komárom honvédeink kezében volt, nem is hiányzanak a híresztelések, hogy csak e vár meghódolásától fttgg az általános amnestia kihirdetése. Maga a mód, melylyel a

*) Mais je ne dois pas oublier, que j'ai des devoirs sacrés á remplir envers mes autres peuples, et que le bien général de mon empire m'impose des obligations que je ne puis perdre de vue.

nemzet a háborúba sodortatott, nem különben mint a foglyok s a nemzeti önvédelemben részt vett más egyéniségek ropant száma indokul szolgálhatott arra, hogy e híresztelések közönséges hiteltre találjanak.

Komáromból október 5-kén vonultak ki az utolsó honvédsapatok, s október 6-kán, a közönséges amnestia helyett egy iszonyú hír futotta be az országot. A hivatalos lapok Pesten gróf Batthyáni Lajos volt elnökminiszternek, Aradon tizenhárom tábornoknak a hadi törvényszékek által felségsértés miatt halálra ítéltetését s az Ítéletnek e napon végrehajtását adták tudtára az eliszonyodott nemzetnek.

A felségsértési bünt, melyről ezen hazafiak vádoltattak, a hazai törvények szerint egyedül a királyi tábla s a hétszemélyes főtörvényszék lehet vala illetékes megítélni. A bécsi kormány azonban, mely a hazai törvényt eltörölvén, az országot mindjárt győzedelme után ostromállapotba helyezte s katonai kényuralom alá vetette, a fogoly hazafiat is hadi törvényszék elébe állíttatá.

Egy osztrák teljes hadi törvényszék rendszerint tizenhat személyből áll: egy elnökből, ki a törzstisztek vagy éppen tábornokok közül választat ki: két századosból, két fő- és két alhadnagyból, két őrmesterből, ugyanynyi tizedesből, altizedesből és közlegényből. A tizenhatodik egyén a hadbíró, ki az államügyvéd szerepét viseli, a vádat előadja, a hadi törvényeket a bevádolt tényre alkalmazza, s indítványt tesz a hozandó Ítéletre. A vádlott sem maga nem választhat védelmére ügyvédet, sem a törvényszék által nem adatik olyan melléje; hanem önmaga kénytelen magát, mint tudja, védelmezni. Miután a hadbíró kimondta, mily ítéletet vél az előadott tényre alkalmazandónak, az említett katona-bírák, rangjok szerint alulról fölfelé, szavaznak a hadbíró véleménye fölött. Az egész törvényszéknél az egyetlen hadbíró a törvénytudó; ez is csak a hadi, legfőlebb az osztrák polgári törvényben járatos, a magyar polgári törvények, politikai s alkotmányos jogok rendszerint éppen oly ismeretlenek előtte, mint ama közlegények,

tizedesek, őrmesterek, hadnagyok és századosok előtt, kik az ő véleménye szerint az ítéletet meghozzák.

Az ügy, mely a fogoly hazafiak személyében megítélés végett ezen hadi törvényszékek elébe adatott, a legfelsőbb politikai, legmagasabb s bonyolultabb státusügy volt. A hadbíróknak s a bírácoknak, hogy csak valamennyire is az igazság színét viselhető ítéletet hozhassanak, ismerniök kellé az egész magyar állam- s közjogot; ismerniök kellé Magyarországnak a dynasziával kötött státusszerződéseit, Magyarország s az osztrák birodalom közt fennálló kölcsönös jogi viszonyokat; ismerniök kellé, a király megerősítése által szentesített új alkotmányos kormányformát, a miniszterek s egyéb vádlott hivatalnokok összes eljárását. Mert midőn miniszterek s más, a felelős miniszterek által alkalmazott s azok rendeletei szerint cselekedett polgári és hadi tisztviselők állítottak e törvényszék elébe, a bíraktól nem kevesebb kívántatott, mint hogy megítéljék: vájjon a *pragmatica sanctio*, s a királyok által szentesített más törvények szerint bírhatott-e Magyarország jogosan az ausztriai birodalométól külön, független kormánynyal? volt-e joga a birodalom és Magyarország közt fennálló jogi, törvényes és szerződési viszonyok szerint, V. Ferdinánd magyar királynak, ki egyszersmind osztrák császár is volt, megerősíteni az új miniszterialis kormányzati formát? — vájjon a bevádlott miniszterek törvénytelenül, *felsőségsértőleg* cselekedtek-e, midőn a királynak semmi miniszter által ellen nem jegyzett, a szentesített törvényekkel s alkotmánynyal homlokegyenest ellenkező parancsait félre téve, szorosan a törvények betűje és szelleme szerint cselekedtek és rendelkeztek? — vájjon túlhaladták-e rendelkezéseikben a törvények s azok öre, a király, által kezeikbe tett hatalmat? — vájjon törvénytelenül s *felsőségsértőleg* cselekedtek-e mind azon vádlott tiszttek, kik miután magának a királynak parancsai szerint az alkotmányra s törvényekre esküt mondtak, a bécsi kormány által az alkotmány és a királytól szentesített

törvények elnyomására beküldött hadseregeknek fegyveresen álltak ellen, hazájok, nemzetök jogai, törvényei, alkotmánya védelmében?

Ha már a bécsi kormány törvényszék elébe állította a fogoly hazafiakat, természetesen csak ezen kérdések megvizsgálását s megítélését kellé kívánnia a bíraktól; mert azt megvizsgálni s megítélni: vajjon ellene szegültek-e ezen hazafiak a bécsi kormány által leküldött jog-, törvény- s alkotmányellenes rendeleteknek? — számtalan tettekkel s rendeletekkel tanúsított világos tény lévén, szükségtelen volt bármely polgári vagy hadi tisztre nézve is megvizsgálni és megítélni. E végre szükségtelen volt bármely törvényszék is: csak azt kellé a foglyoktól kérdezni: önként szolgált-e akár polgári akár hadi tisztségben a magyar státusban? Sőt, miután szolgálatuk önkéntességéről sem támadhatott kétség, elég volt volna, a hivatalnokok és hadi tisztek névjegyzékét elővenni, s a szerint rendre akasztatni vagy föbe lövetni a jegyzékben előforduló személyeket.

Így cselekedve, legalább következetesen, az élet és halál felett korlátlanul rendelkező, isteni jogú abszolút hatalom következetességével cselekedett volna a bécsi kormány. De ő törvényszékek elébe állította a fogoly hazafiakat, hogy a világ előtt a törvényesség színében tüntesse fel az ítéleteket. A fentemlített tagokból álló törvényszékek tehát több helyeken összeültek, s egyegy pár tudatlan, a politikának, státuszjognak legelső elemeit sem ismerő közlegény, káplár, őrmester s hadnagyocska előtt a hadbíró, úgy mint tudta, előadá ama legfontosabb politikai és státuszjogi kérdések iránti véleményét, s azt a vádlottra alkalmazva, kimondá felette véleményező ítéletét. A törvényszékbe ültetett szegény közlegények, káplárok, őrmesterek és hadnagyok azt sem értették, legjobb akarattal sem érthették, miről beszél vagy olvas a hadbíró, s csak az előadás végén kimondott véleményező ítéletre füleltek, hogy megértvén halálra szól-e vagy fogságra a hadbíró véleménye, azt utána elmondani és szavazni képesek legyenek. A hadbíró

rendesen minden vádlottra mondandó véleményező Ítélet iránt meg kapta Haynautól, ez pedig a főbb vádlottakra nézve Bécsből az utasítást; s ekként e törvényszékeknek nem is volt egyéb teendőjük, mint a Bécsből leküldött parancsokat ítéletképpen megszavazni. Hitelesen tudatik, miszerint az volt a hadbírák utasítása, hogy minden előkelőbb vádlottra, tehát a hazának épen legjelesebb fiaira halálos ítéletet véleményezzenek, hogy a felsőségnek annál tágasabb tere legyen a megkegyelmezésre. Az ekként kimondott 8 megerősítés végett felterjesztett törvényszéki ítéleteket pedig aztán Haynau főparancsnok, a bécsi utasítások szerint, a főbb személyekre nézve kivétel nélkül megerősítette s végrehajtatta, a másodrangúakat illetőleg pedig 15—20 évi várfogságra vagy sánczmunkára változtatta.

Ez utóbbiakra nézve még mindig igen tágas mezeje maradt Haynau szeszélyének. Mert ő is, a státuszjognak s a Magyarország és Ausztria közt fenforgó jogi viszonyoknak csak elemeit sem ismerő katona, azokra nézve, kiket illetőleg felülről határozott utasításai nem voltak, nem a nemzeti védelemharczban tanúsított részvét s befolyás mértéke, hanem egyedül szeszély szerint erősítette vagy változtatta meg a vértörvényszék ítéletét. Brescia lakosainak ezen Európa szerte elhírvült büntetőjét eléggé ismeri már a világ példabeszéddé vált kegyetlenségéről. Kevésbé tudatik azonban az ő ezen kegyetlenségének forrása. Nem helyes véleménnyel vannak felőle, kik azt hiszik, hogy ezen kegyetlensége egyedül egy hajthatatlan vasjellem, természetévé vált katonai szigor, az emberi életnek a véres hadi pályán megszokott kevésre becsülése s a nyomor gyakori látásán, mire a háború annyi alkalmat nyújt, megkeményedett kőszív, s általában életviszonyaiból származott elvek eredménye. Nem. Ezeknek is volt kétségkívül része az ő jelleme kifejtésében. De csupán ezekből nem magyaráz hatni meg eljárását. Ezek mellett fővonása még Haynau jellemének a szeszélyesség és eszelősség. Szeszélytől s hóborttól megszállva, ő néha meglepőleg szelíd, emberiséges is tudott

lenni; néha a legsúlyosabban terhelt s különben tán sem jellemük, sem polgári helyzetök, sem a közvélemény által ki nem tüntetett vádlottaknak, midőn elejébe vezettetek, képes volt szoros értelemben nyakába borulni, velők együtt sírni; más órában vad őrjöngéssé vált szeszélyes eszelőssége, s az elébe vezetett legtiszteletesb, legjelesebb s tán nem is igen súlyosan terhelt hazafiakat a legocsmányabb szitkokkal, legaljasabb címekkel illette. Ha ilyenkor vitettek hozzá ítéletek megerősítés végett, szólottak légyen azok a legártatlanabb, legkevésbbé vádlottakra nézve is halálra, ő azokat kivétel nélkül megerősítette, sőt ha lehetett volna, megsúlyosította; míg szelidebb óráiban ismét a legtúlzóbb, legterheltebb egyénekre mondott ítéleteket is meglágyította, többször tökéletes szabadságra s bocsánatra változtatta. Ez oka, hogy hasztalan keresünk az ő kényuralma alatt hozott s végrehajtott ítéletekben, úgy a kivégeztetések mint megkegyelmezésekben valamely elvet. Nem a forradalomban való részvét mértékétől, nem az egyéniségnek politikai elveiből s befolyásából, nem az osztrák uralomra nézve ebből eredhető veszélyességétől, hanem egyedül Haynau szeszélye s kedélyállapota minőségétől függött a kihirdetett ítélet végrehajtása. Ha az elítélések hosszú során végig tekintünk, bámulattal és iszonynyal győződünk meg, mily korlátlan, szeszélyes önkény, mily hóbortos eszelősség űzte a nemzet s legjelesebb fiai felett borzasztó játékát. A valóságról kétkedve, az emberi értelem, erkölcsi érzet s lelkiösmeretesség felett kétségbeesve látjuk, miként Ítéltetett egy nap akasztófára a, minden túlzást ellenző, a békés kiegyenlítést áldozattal is sürgető, a forradalomban részt alig vett iegmérsékeltebb hazafi; míg más nap a legtúlzóbb radikál elvű, az osztrák uralom ellen legszenvedélyesebben kikelt s működött izgató egészen felmentetett; miként ítéltetett 15—20 évi börtönre egynemely szelid, helyzeténél, körülményeinél fogva a történetek menetére semmi befolyással sem birt, békés indulatú hazafi, míg máskor, a szeszély kedvező órájában, olyanok is felmentettek, kik viselt hivatalaiknál fogva az események alakulá-

sara nagy hatással voltak, s a dynasztia ellen minden erejüket s befolyásukat a legellenségesebb indulattal használták fel.

És ily embernek kezébe volt letéve az osztrák státusbölcsőség s a bécsi kormány jóakarata által a legkorlátlanabb hatalom azon országban, mely csak ezred éves alkotmányának, királya által szentesített törvényeinek s legszentebb nemzeti jogainak védelmére emelt fegyvert, kényszerítve osztrák armányok s önkényes erőszak által! Ily emberre bízta a bécsi kormány megbékítését, kiengesztelését azon nemzetnek, mely nélkül az osztrák monarchia gyöngye, hatástalan, az európai nagy hatalmak közt fenn nem állhat.

A hadbírákban, kik eleinte, a vett utasítás szerint, a törvényszékek által mindenkit kivétel nélkül halálra Ítéltettek, e szeszélyes hatalomgyakorlat láttára végre felébredt a furdaló lelkiösméret szava, s utóbb, miként bizodalmasan magok is megvallák, vett utasításaik ellenére is -óvakodóbbak lettek véleményezéseikben. E körülménynek számos hazafi köszönheti életét, A legjelesebbekre nézve azonban ez már későn történt; ezek nyitván meg a vértételek sorát, közölők számtalan esett a féktelen boszú s Haynau szeszélyes örvöngésének szánandó áldozatává.

Miután a magyar seregek Görgey példáját követve fegyvereiket egyenként letették, s a nemzetre a hadi törvények s önkény uralma kiterjesztetett, hogy a felállított vértörvényszékek a legtágasabb mezőn működhessenek, Haynau szeptember 1-jén következő rendeletet bocsátott ki:

„A magyar forradalom bevégződött. Felhívom tehát ezennel

„Mind azon cs. k. tisztet, katonai s polgári hivatalnokokat, kik a felkeltekhez átléptek volt, vagy különben a forradalomban részt vettek;

„Mind azon tagjait a képviselő — valamint a felső háznak, kik a múlt évi október 3-kán kelt legfelsőbb rendelvények kihirdetése után, — mely által a magyar országgyűlés eloszlát-

tátott, — a tanácskozmányokban s azok határozataiban, és pedig október 8-ka óta részt vettek;

„Mind azon tagjait a volt ügynevezett honvédelmi bizottmánynak, a mennyiben azok az 1848-ki okt. 8-kától abban hivataloskodtak;

„Mindazokat, kik a telkeiteknél mint kormánybiztosok, valamely hadtest vagy önálló csapat vezérei, vagy mint előjárók, valamely katonai vagy polgári igazgatási ágba működtek;

„Végre mindazokat, kik a forradalmi törvényszékeknel vádlói vagy bírói minőségben működtek; miszerint a es. k. katonai kerület parancsnokságánál vagy azon kerületnek, melyben lagnak vagy laktak, cs. kir. hadi törvényszékénél, mától számítandó három hónap alatt, igazolás végett magokat jelentsék; ellenkező esetben a törvények értelmében ellenök indítandó nyilvános per következményeit magoknak fogják tulajdoníthatni. Pest, szept. 1-jén 1849. Haynau, táborszer-nagy és hadi főparancsnok.”

A bécsi lapok, akkor kissé még szabadabban mozoghatván, élesen kikeltek azon státusper ellen, melyet Haynau ezen idézete után tartani akart, s felszólíták a bécsi igazságügy-minisztert, szóljon be ő is e státusperbe, mely majdnem minden magyar családot sújtand, s az annyira szükséges kiegészztelődés helyett csak az elfojtott keserűséget öregbítendi a nemzetben. E felszólításoknak azonban nem lett sikere. Sőt inkább leküldettek Bécsből a titkos rendőrség ügynökei is az ügynevezett fekete könyvvel és gyűlöletes levéltárakkal, hogy a szerint minden régibb adatokat, minden titkos vádatat, s a politikai véleménynek minden régibb nyilatkozatait is belé vethessék a szerencsétlenek sorsa felett határozó mérlegbe.

Legnagyobb része azoknak, kik magokat a fentebbi rendelet által érdekelve érezték, önként jelentette fel magát, szelídséget, kíméletet remélve ezen engedelmességükért; másokat a kormány által felbátorított magán bosszú s az országot elárasztott titkos rendőri szolgálk s a német és cseh tartományokból

beküldött zsandárok nyomoztak fel titkos rejtekeikben. Úgy ezek mint amazok az ítélelhozatalig is elzárattak. A várak, a fővárosi katonai laktanyák s börtönök megteltek foglyokkal. S csak kevesen, kikre nézve lezárolt vagyonuk s társadalmi viszonyaik csekélyebb terhelhetésök arányában elégséges biztosítást nyújthatának az országban vesztég maradásra, vagy a kik némely magasabb rangú katona tisztet pártolását megnyerni szerencsések voltak, hagyattak szabad lábon a rajok kimondandó ítéletig. A képviselők közül e kedvezésben a békepárt tagjai kevés kivétellel mindnyájan részesültek.

E leírt elemekből álló hadi törvényszékek, a Komárom capitulatiója felett folyt alkudozások alatt működésüket annyira siettettek, hogy a mint Komárommal a nemzeti szabadság utolsó bástyája is az osztrákok kezébe jutott, a kivégeztetések iszonyú mütéteiét azonnal meg lehetett kezdeni.

Gróf Latour, bécsi hadügyminiszter, a reactio azon pártjának, mely Magyarországot ősi jogai, törvényei, alkotmánya védelmére fegyvert fogni kényszerítette s a nemzetet fejedelmi házával háborúba sodorta, legtevékenyebb tagja, 1848-ki október 6-kán gyilkoltatott meg a fellázadt bécsi nép által. S e párt most a magyar nemzeti törvényes függetlenség legkitűnőbb bajnokainak, a haza legjelesebb fiainak kivégeztésével akarta megülni Latour halálának évfordulati napját.

Hiányos maradna a magyar nemzeti függetlenség harcának története s Ausztria Magyarország irányában követett eljárásának rajza, ha nemzeti szabadságharcunk e dicső bajnokait pályájokon mind azon pontig nem kísérnök, melyben a végzet hatalma nekik a halhatatlanság kapuit megnyitotta. Hadd álljon tehát itt néhány lap a nemzeti harc történetének befejezéséül a nemzeti vérkrónikából. Hadd olvassa a késő maradék, mely valaha majd a biztosított szabadság és nemzeti függetlenség, jog és emberiség uralma alatt örvendhet az életnek, s boldogabb viszonyai közt alig foghatja meg korunk rémséges történetét — hadd olvassa, mennyi áldozatokba került elődeinek az ő jólléte, s ezt annál hívebben ügyekezzen meg-

örzeni. Hadd csodálja s magasztalja a szabadság, jog és nemzeti függetlenség e dicső vértanúinak szent emlékezetét hozzájuk s önmagához is méltóképen.

E nemzeti vértanúk hosszú sorát gr. Batthyáni Lajos, az első független magyar minisztérium elnöke nyitja meg. A magyar nemzeti függetlenség s alkotmányos szabadság e szilárd, magasztos lelkű bajnokának jellemét s elveit, tetteit s eljárását történetünk folyamában elég bőségesen ábrázoltuk, mintsem hogy fölösleg ne lenne azokról itt újólag szólanunk. Láttuk, hogy különben büszke, önérzettel teljes politikai jellemében a hazafiság s a hon meleg szeretete mellett az óvatos eszélyesség, a lovagiasság s a jog; igazság és törvényesség szilárd érzete mellett a mérséklet voltak a fővonások. Láttuk. miképen ő, e jellemtulajdonságainál fogva, összes politikai törekvéseinek céljául hazája régi törvényes jogainak, a pragmatica sanctio s egyéb nyilván szerződéses és törvények által kikötött s biztosított, de az idők viszontagságai közben sokfélekép megcsorbított kormányzati függetlenségének, nemzeti önálló életének helyreállítását tűzte ki élete feladatául; s midőn a kedvező körülmények valahára e célját elérni engedték, a király által elnökminiszterül a nemzeti kormány élére állíttatván, a kivívott magas célú lelkének minden erejével, akaratának egész szilárdságával fentartani s megőrizni törekedett, szüntelen loyaltással a trón, mint eszélyes mérsékeltséggel a nemzet irányában. Miképen a törvény s alkotmány szent és sérthetetlen volt előtte, úgy annak következetes keresztülvitelét s végrehajtását, nem kevésbé a tömegek túlcsapongó vágyai, mint a reactio titkos ármányai s nyílt megtámadásai ellen egyaránt legszentebb hazafiúi feladatának tekintette. Láttuk, miképen ő a jognak s törvényességnek, vonatkozott legyen az nemzetére vagy a fejedelmi házra, egyaránt hű s rettenthetlen bajnoka, midőn egy részről az ármány, más részről a szenvedély, az egyetértést a nemzet s fejedelmi háza közt mindinkább megzavarta, ő szüntelen elhatározottan küzdött az alkotmány megsértése, mint a forradalom ellen; nem

csoda, hogy aztán vele egyik párt sem volt megelégedve, melyek mindegyikét a törvényesség korlátai közé törekedett szorítani. De őt szintoly kevéssé tántorítja meg a kötelesség ösvényén az udvar, mint a nép kegyének elvesztése. Mennél inkább gyanúsítja őt s tört ellene a szószeiken, a karzaton, a sajtóban a felizgatott nép szenvedélye, annál férfiasabb szilárdsággal korlátozó annak túlcspongásait. És mennél ármányosabban aknáza az udvari reactio a nemzeti jogok szent talaját, ő annál kitartóbb hazafisággal lépett fel ellenébe. Midőn pedig végre meggyőződött, hogy az alkotmányt s nemzeti függetlenséget fenyegető bécsi törekvéseknek forradalom, fegyveres felkelés nélkül ellenállni lehetetlen: ő oly egyezkedés által ügyekezett elejét venni a nemzet 8 fejedelmi háza közti háborúnak, mely szerint az alkotmány lényege rendületlen fentartassék s csak némely formákban s kevesbbé lényeges pontokban hozzon a nemzet áldozatot a béke fentartásáért. Midőn pedig ebben célzt nem ért, inkább hivataláról mondt le, mintsem hogy a törvényesség bár melyik rész által az ő hozzájárultával sértessék meg.

Az ő törvényszerű, szintoly szilárd mint loyális eljárásának maga az udvar fényes tanúságát adta, midőn őt újabban is felhívta más minisztérium alkotására. A feladat fölötte súlyos volt. Egy részről a mind több tér birtokába jutott reactio fondorlatai s alkotmánysértései, más részről a nemzeti jogok sérelmei miatt háborgó pártok heveskedései közt mind nehezebb lőn fentartani a törvényességet. Ő azonban, mind a két félnek nyíltan kijelenté, hogy a kormány elfogadását a törvényességtől feltételezi; s midőn ez mind a két részről megsértetett, ő másodszer is lemondott a kormányról; s csak néhány napig is, míg törvényes új kormány állhatna az ügyek élére, — mint védiratában maga tanúskodik — „csak ő felésege egyenes parancsára s csak azért maradt meg hivatalában, hogy a trón és az országgyűlés közötti orvosolhatatlan szakadás katasztrófáját lelépése által ne siettesse. — Én ezt, úgy mond, minden áron meg akartam gátolni, mert míg ez meg nem

történendett, addig mindig maradt némi remény, a Lamberg kineveztetése igazolta politikámat. Az ő meggyilkoltatása reám villámcsapás gyanánt hatott; ez minden számításon kívül feködött. A forradalmi párt mihelyt meghallá, hogy Lamberghez a táborba mentem, azonnal átlátta szándékomat, miszerint vele egyesülve akarom az országot megmenteni; ezért sietet annyira Lamberg elleni határozatával.”

E gyászos esemény óta lehetetlen volt tovább fentartani a törvényességet. Ő tehát Bécsbe siet és másodsor is leteszi a király kezébe a miniszteri tárczát. A lemondás elfogadtatik; s maga az elfogadást jelentő királyi kézirat teljes érvényű nyugtatóvány hivatalkodásának törvényessége s loyaltása felöl.

Mi még ezután történt, egy SZÍVÓS küzdelem volt a forradalom ellen, a béke és az udvar mellett. Csak azért fogadja el újra választóitól a képviseleti megbízást, hogy a radikálok ellen az országgyűlésen pártot készítsen, melynek segedelmével a kiegyenlítést még lehetővé tegye, a fegyverre kelést a dynasztia ellen meggátolja. E párt élén ellenzé ő az országgyűlésnek Debreczenbe költözését; s kisebbségben maradván, sürgette és eszközlötte ki a békekövetséget Windischgrätzhez; s ügykezett egyszersmind titkon arra bírni a képviselők egy részét, hogy Pesten maradjanak s vele együtt minden áron meggátolni törekedjenek a fegyveres eltenállást.

E békeügy ékezteinek közepette lett Batthyáni Windischgrätz foglyává. S mi ezután vele történt, zsarnoki önkény s kiáltó igazságtalanság műve volt. Windischgrätz őt egy fen-tebb leirt elemekből álló hadi törvényszék elébe állította. Batthyáni kérdőre vonatván, kijelentette, miképen ő ily bíróság előtt, mely az ő politikai eljárását megítélni teljesen képtelen s egyszersmind illetéktelen, válaszolni egy kérdésre sem fog, s a honi törvények szerint hazai törvényszék elébe kívánta magát állíttatni. Majd azonban, midőn az ellene felhozott vádakból látná, hogy az okt. 6-kai bécsi forradalom s közvetve Latour meggyilkoltatása miatt is terhelhetik, mivel ezen esemény már nem miniszteri hivatalkodásának korszakában történt s magát

azzal minden alap nélkül érzé vádoltatni: elébbi elhatározását módosítva, kijelenté, hogy ezen vád ellen, melylyel már csak mint magán polgár terheltetik, kész magát igazolni; a miniszteri eljárása ellen emelt vádakra mindazáltal ezen illetéktelen törvényszék előtt ezután sem válaszoland. Ama vádat, mely az október 6-kai bécsi forradalom szítogatása miatt emeltetett ellene, nem volt nehéz Batthyáinak tökéletesen s oly szembeszökőleg megczáfolta, hogy az utóbb az ítéletben sem vétetett fel többé.

Midőn Windischgrätz, győzedelmes tavaszi hadjáratunk következtében Budapestre kénytelenített visszavonulni, Batthyáni, fogolytársával, id. gróf Károlyi Istvánnal együtt Laibachba szállíttatott. Útközben, Sárváron, a polgárok őt felismervén, fegyvert ragadtak, s erőszakkal akarták őt kiszabadítani a gyöngé kíséret kezeiből. Batthyáni azonban, a maga ártatlanságában fölmentetéséről különben is meg lévén győződve, önmaga inté békére a polgárokat, önmaga tétette le velők a fegyvert. Ugyanaz történt még Cilliben is, hol őt a szabadságszerető stájer nép szinte erőszakkal szándékozott kiszabadítani.

Laibachban a vizsgáló bizottmány más szerkezetet nyert, s Bécsből egy pár új egyéniség küldetett le annak kiegészítésére. E körülmény, de még inkább az hogy, miként mindjárt közlendő leveleiből látandjuk, börtönéből mennél elébb szabadulni vágyott, hogy az ország megbékéltetésén újra munkálkodhassék, utóvégre arra bírta őt, hogy a vádakra mégis csak válaszoljon, nem kételkedvén, — mi iránt biztatásokat is nyert, hogy azok megczáfolása után szabadságba fog helyezettetni. Mivel azonban egészsége meggyöngült, s különben a perrendtartásban a a törvények részletes ismeretében elégséges jártasságot magában nem érzett, kívánta, engedtesék meg neki maga mellé oly segédet venni, ki a magyar közjogot, a régi s újabb törvényeket, a *pragmatica sanctiot*, a magyar mozgalom körülményeit s az ő miniszteri hivatalkodását illetőleg kellő tudománnyal bír. S ily ügy-

védül a Magyarországból s Ausztriában egyaránt nagy tekintélyű Deák Ferenczet jelölte ki. A vizsgáló bizottmány azonban sem Deákot sem senki mást nem fogadta el ügyvédül; s csak abban egyezett meg, hogy Batthyáni maga írásban adhassa be védelmét a vádpontokra. E végett eleinte az is megengedett neki hogy, emlékezete gyámolítására, a maga rendeleteinek s egyéb okmányoknak s országgyűlési tárgyalásoknak másolatait használhassa; de utóbb ez is megtagadott tőle. Egyébiránt is, sem védiratát valakivel közleni, sem valaki tanácsával s bármi más védezközzel élni nem lőn neki megengedve; míg ellenben minden kigondolható s ellene felhozható vád, minden előtte ismeretlen tanú állítása, további vizsgálat nélkül teljes érvényű s bizonyító erővel bír adatnak találtatott s hozatott fel ellenében. Szinleg neki is megengedett ugyan tanúkat állítani maga mellett; de midőn állításainak tanújául magára a királyra, István főherczeg nádorra s a dynasztia más tagjaira, vagy a miniszterekre s más magas állású polgári s hadi hivatalnokokra hivatkozott, vájaszul nyerte, hogy a hadi törvényszék ezeket maga elébe nem idézheti. Nevezett más tanúkat is, de azok közül is senki sem hallgattatott ki. Ezen eljárás ellenében Batthyáнинak semmi felvilágosítása, semmi tagadása, semmi ellenmondása, semmi óvástétele vagy felebbezése nem tekintett érvényesnek.

És mégis mind ezen méltatlanság, a hosszas börtönszék testi és erkölcsi szenvedései sem voltak képesek megtömi Batthyáni szilárdságát vagy őt elveiben, gondolkodásmódjában s loyaltásában megrendíteni. Ő még öt hónapi börtönszék szenvedései után is csak azon hű alattvaló s dynasztikus érzelmű polgár volt, ki miniszter korában. Ő még akkor is nem saját bajaival foglalkodék, hanem leginkább abban törte a fejét, miként engesztelhetné ki nemzetét a dynasziával, és, úgy ennek mint imádott hazájának érdekében, miként eszközölhetne köztök békés kiegyenlítést, bár egyébiránt nem volt is titok előtte a magyar seregek győzedelmes hadjárata. Ezen érzel-

meinek világos tanúja két levél, melyeket laibachi börtönéből írt. A levelek ím a következők:

„A császári királyi városparancsnokságnak Laibachban.

„Miután nem tudom, mily utat kelljen vennie folyamodásomnak, hogy az tárgyalás alá vétethessék, ezennel kérem a tisztelt városparancsnokságot, szíveskedjék a következőket az illető helyre juttatni.

„Meggondolván, hogy elfogatásom több mint 5 hónap előtt épen akkor történt, midőn a béke olajágát ő herczegségének, Windischgrätz tábornagynak feltételetlenül odanyújtani szándékoztam s képes is voltam, — miképen sommás kihallgattatásomban bebizonyítam;

„Meggondolván, hogy ő herczegsége személyemnek, mint parlamentairnek sérthetlenségét akkori társam által önmaga biztosította, miképen ezt önmaga is kénytelen megvallani;

„Meggondolván, hogy színleges szabadon bocsáttatásom után a gróf Majláth által benyújtott iratban ő herczegségétől az ellenem támasztott gyanúsítások irányában önmagam kívántam törvényes vizsgálatot;

„Meggondolván, hogy Budáról Laibachba átszállíttatásom alatt Sárváron s aztán Ciliiben eléggé bebizonyítottam, mily távol van tőlem, magamat akár erőszak akár csel által kiszabadítani a hatalom kezeiből;

„Meggondolván, hogy sommás kihallgattatásom már rég befejeztetett, s annak minden pontja a monarchiái elv és törvényességért való állhatatos törekvéseim mellett tehet csak kétségbehozhatlan tanúságot;

„Meggondolván végre, hogy még egy meghosszabbított vizsgálati fogság az igazság elveivel alig volna megegyeztethető, sőt még az udvarnak legfelsőbb érdekében is fekszik, változhatatlan alkotmányos monarchiái érzelmeim s gondolkodásmódom constatórozása és az én loyálisom ellen emelt vádak megczáfolása után engem mielőbb oly állapotba helyezni, melyben az országban nem minden rokonszenv nélküli szavamat physikai s erkölcsi kényszerítéstől menten s

gyanúsítatlanul emelhessem mindig hüven megőrzött meggyőződésem szerint. Mind ezt meggondolva, a következőkért folyomodom:

„1. Halaszatlan folytatásáért s bevégzéséért az ellenem indított keresetnek.

„2. Azon esetben, ha ezt előttem ismeretlen akadályok miatt elhalasztani kellene, a fentidézett adatok tekintetében azon kedvezést kérem ki magamnak, hogy addig is szabad lábra téssem oly kötelezettség alatt, miszerint a mindenkori felszólításra azonnal megjelenjek.

„3. Azon esetre, ha ügyem befejezése előtt fentebb előadott kérelmem teljesítése tekintetében elég bizodalomra számot nem tarthatnék, kész volnék minden, akár a bel-, akár a külföldön kimutatandó helyet ideiglenes tartózkodásomul választani.

„Midőn a tisztelt cs. kir. várparancsnokságot ezen jó lelkiömeretemen alapuló kérelmemet illető helyen előterjeszteni kérném, szerencsém van stb. gr. Batthyáni Lajos.”

Később úgy látszik a függetlenségi nyilatkozatnak hozzá is elhatolt hírére, ugyanazon várparancsnoksághoz a következő levelet intézte:

„Alulírt ezennel kéri a t. cs. kir. városi parancsnokságot, szíveskednék a következő fontos ügyet oda juttatni, hol az mennél előbb elvégeztethetik.

„Tapasztalataim következtében úgy látszik nekem, hogy ismét oly időpont állott be, midőn hinni lehet, hogy honfitársaimnál az eszély szava meghallgattatást nyerend. Ez engem, hazám s királyom iránti kötelességem érzetében arra bír, hogy ismételjem az egyszer már figyelem nélkül hagyott ajánlatomat.

„Ámbár hivatalkozásom ideje alatt az országban nem csak népszerűtlen voltam, de súlyosan gyanúsítottam is a miatt, hogy a forradalom ösvényére lépés ellen folytonosan küzdöttem, s annak következményeit Cassandra módjára nyomról nyomra megjósoltam, s magam azon ösvényre lépni határo-

zattan vonakodtam: mindazáltal az események folyama s azok által, mik velem történtek, azon oldalról már annyira igazolva hiszem magamat, miképen alaposan remélhetem, hogy, ha jelenleg az alkotmányos monarchia s meghódolás érdekében békeszavamat felemelendem, indokaim hazafiúi tisztasága el fog ismertetni.

„Ezennel tehát ajánlatot teszek, ezt cselekedni s e végre az országban minden befolyásomat s annyi előttem ismeretes monarchiai elemek segedelmét is felhasználni. És bár sem a személyes veszélyt, melynek ez által magamat kiteszem, sem ezen önként elvállalt feladat nehézségeit, sem végre a bizodalmat, melyet e végre ez oldalról igényiek, kelleténél kevesebbre nem becsülöm: mégis mind ezen tekintetből származható ellenvetéseket megczáfolt bennem azon meggyőződés, hogy kötelességérzetemnek mint királyom hú alattvalója, nem különben mint hú hazafi utolsó lehelletemig tartozom eleget tenni az által, hogy semmi egyéni tekintettől ne hagyjam magamat visszajesztetni szolgálatomat felajánlanom oly ügyben, melynek lehető sikerülte annyira üdvössé válhatnék, hogy maga a süker bizonytalansága is bőségesen igazolhatja a kísérletet.

„Biztosításául annak, hogy a meghatározandó időre föltétlenül visszatérek, mást ugyan nem nyújthatok, mint egy mindig szeplőtlen jellemnek becsületszavát; de legyen ez elég azon szent érdekek tekintetében, melyek egyedül bírhatnak reá, hogy e soroknak s azokba foglalt ajánlatomnak figyelmet igényeljek. E sorok haladéktalan elküldését kérvén, vagyok stb. gr. Batthyáni Lajos.”

E levelek világos fogalmat képezhetnek e férfiú jelleméről, önzetlenségéről s érzelmeiről. A feladat, melynek érdekében fellépni ajánlkozott, nem kevés veszélylyel volt összekapcsolva akkor, midőn a nyert győzedelmek s a függetlenségi nyilatkozat a szenvedélyeket a nemzet egy részében hatványozták. S Batthyáni e veszély daczára is kész volt a dynasztia, és miként ő teljesen meggyőződve volt, nemzete érdekében, kitűzni

a béke lobogóját. És ha neki, mi lehetetlen egyáltalában nem volt, sikerül a nagy feladat megoldása: ő a dynasziának nem kevesebbé mint nemzetének valóságos jótévője gyanánt állandó vala a történetben. Az általa bevágandó ösvény, mely ha, bár csak nagy erőfeszítéssel ugyan, de a dynasztia őszinte s méltányos támogatása mellett, miként fentebb elégségesen kifejtettük, nagy valószínűséggel célra vezethetett volna, — nemcsak Magyarországra, hanem a birodalomra nézve is egy új, nagy reményekre jogosító korszak kapuját vala megnyitandó.

De Batthyáni ajánlata nem talált, s mivel az orosz interventio ekkor már határozattá vált, nem is találhatott többé méltánylatra. Sőt az önzetlen érzelem, melyből az származott, sem ébresztette a megérdemlett figyelmet; mert az ő sorsa, s pedig elveinek, érzelmeinek tekintetbe vétele nélkül, már rég el volt határozva.

Ő azon idő tájban, midőn a két császár szövetséges hadai Magyarországra törtek, Laibachból Olmützbe vitetett s a porével megbízott hadi törvényszék annak mennél előbbi bevégzésére utasított. Batthyáni a maga védiratában, mely szemünk előtt áll, melyet azonban, miután miniszteri hivatalkodásának s összes eljárásának történetét hűven s részletesen előadtuk, közölni egyáltalában felesleges, — oly világosan és szembetűnő valósággal megczáfolta az ellene felhordott vádakat, hogy a hadi törvényszék sem találta őt terhelve; s csak is azon okból, mivel tudatott, hogy őt egyáltalában bünheszteni kívánják, pár évi börtönre ítélte el.

Az ítélet azonban nem elégité ki azokat, kik Batthyáni vesztét kívánták. Herczeg Schwartzberg Félix bécsi elnökminiszter tehát azon nyilatkozattal küldé vissza az ítéletet, hogy miután a törvényszék őt súlyosabban terhelve nem találta, az udvar őt börtönrel sem kívánja büntetni. Magas helyzetében, melyet mint Magyarország elnökminisztere foglalt el, ha nem igazolta volna magát az ellene felhozott súlyos vádak ellen, büntetése egyedül halál lehetett volna; de

miután a törvényszék őt erre méltónak nem találta, a börtönbüntetésnek sem lehet helye. A felmentésnek azonban, folytatá nyilatkozatában Schwartzberg, egészen a kegyelem színét kellend viselnie. Meghagyja ennél fogva a hadi törvényszéknek, ítelné őt halálra; de, mint hasonló esetekben történni szokott, a könnyítő körülmények tekintetéből, ajánlaná őt a császár kegyelmére.

Schwartzberg miniszter e rendeletének teljes megértésére tudni kell, hogy a hadi törvényszéknek Ausztriában hagyományos szabálya, miszerint azon egyén, ki halálra ítéltetvén, mentő körülmények tekintetéből, a törvényszék által megkegyelmezésre ajánlatott, kivétel nélkül mindig kegyelmet nyer. Ezen szabálylyal indokolá tehát Schwartzberg is a maga rendeletét, mely által a börtönbüntetésre szóló ítéletet oly alakban szerkesztendő halálos ítélettel kívánta fölcseréltetni, melyet rendszerint megkegyelmezés szokott követni.

A hadi törvényszék tagjai, kik ezen rendeletben semmi egyebet nem láttak, mint az udvar kegyelmezési szándokát, s kik a vett rendeletet ennél fogva nem is titkolgatók, sőt arról, mint a császári kegyelem jeléről mások előtt is beszélének, minden gyanú nélkül készek valának engedelmeskedni. Csak a törvényszék elnöke, Wetzlär tábornok, tett kifogásokat, lelkiösmeretével meg nem férhetőnek állítván hogy, ha bár kegyelemkérés mellett is, halálos ítéletet mondjon oly egyénre, kire törvény szerint halált mondani egyáltalában nem lehet. De azon érvel, hogy a kegyelemkéréssel halálra ítélték mindig s kivétel nélkül kegyelmet nyertek s az ellenkezőre soha egy példa sem létezett, végre a hadi törvényszék elnökének scrupulusai is legyőzettek. Az ítélet tehát, mely, mint mondók, néhány évi börtönre szóló vala, halálra lón változtatva kegyelemkéréssel, mely avval indokoltatott, hogy Batthyáni miniszteri eljárásában gyakran oly súlyos körülmények közé jutott, hogy másként mint tett, alig cselekedhetett.

Ha az ítéleten, Schwarzenberg miniszter rendelete szerint, még Olmützben tétetett volna e változtatás, miután az olmützi hadi törvényszék ítéletét a császárhoz kell vala megerősítés végett felterjeszteni: a császár valóban kénytelen is lett volna, vagy megkegyelmezni az elítéltnak, vagy egészen példátlan, szabályellenes lépést tenni, a törvényszék kegyelemkérését figyelembe nem vévén. Az illetőknek azonban egyik máslat sem tetszék. El volt végezve, hogy Batthyáinak meg kell halni; de a császárral sem akarták megszegetni a szabályt. Mit tőnek tehát? Majdnem egy időben Schwarzenberg ama rendeletével, mely az Ítélet megváltoztatását a hadtörvényszéknek meghagyta, mi előtt az ítélet tényleg meg lett volna változtatva, Batthyáni Olmützből Pestre vitetett, hol Haynau, mint császári *Alterego*, teljes hatalommal rendelkezett; s ennél fogva az Ítéletet is hozzá kellett megerősítés végett felterjeszteni. Azon szabály, mely szerint a kegyelemkérréssel ellátott halálos ítéletet kegyelmezés szokta követni, Haynaut is kötelezte ugyan; ily szabálysértés azonban Haynau részéről, ismeretes hóbortossága mellett, nem tűnhetett fel annyira, mintha azt a császár maga követte volna el. A cél el lön érve, a nélkül hogy a császár személye a gyűlöletes ügybe egyenesen belekevertetett volna; a felelősség Haynaura tolatott a közvélemény előtt.

Mióta Olmützben az első ítélet, mely néhány évi börtönre szóla, meghozatott, Batthyáni sem ott, sem új fogsága helyén, a pesti, úgynevezett Újépületben nem háborgatták többé a törvényszék nyomozásai által. Sőt ez utóbbi helyen egynémi, elébb tiltott engedélyekben is részesült. Egyebek közt naponként hosszabb időre, tanúk nélkül is látható nejét és gyermekeit. Ezen s más apró kedvezések, sőt rokonainak s barátainak adott egyenes biztatások mind őt magát, mind családját s barátait azon kecsegtető reménybe ringaták, — mit egyébiránt katonai környezete is erősítgete, hogy nem sokára, mint mondák, Komárom meghódolása után, teljesen szabad lábra fog tétetni.

De mily iszonyú lón a kiábrándulás? Komárom okt. 3-kán nyitotta meg kapuit az osztrák hadaknak. Október 4-kén estve a grófné gyermekeivel együtt hosszabban időzék a fogolynál, nem is sejtve a borzasztó jövődőt. Más nap reggel a törzsporkoláb a foglyot s börtönét nagy szigorral megmozgató, kétségkívül meggyőződni akarván, nincs-e nála valamely fegyvernemű elrejtve. Ez megtörténvén, a hadi törvényszék elébe vezetettet, hol előtte a következő ítélet olvastaték fel:

„Gróf Batthyáni Lajos, pozsonyi születésű, negyven éves, katolikus, nős, részint bevallotta, részint reá törvényesen bebizonyult, hogy előbbi magyar elnökminiszteri minőségében oly határozatokat alkotott, hajtott végre vagy engedett végrehajtatni, melyek által Magyarországnak a márcziusi törvényekben engedett igazgatási határai átlépettek, Magyarország és a császári királyi örökös tartományok közt a pragmatica sanctio által megállapított törvényes kapocs megtágított, s a státusalkotmány erőszakos felforgatására vezető veszélyek idéztettek elő*); nem különben azzal, hogy miniszteri hivatalának múlt évi október 3-kán történt letétele után, a felkelők soraiba állás**), a fegyveres ellenszegülésre nyilvános felhívás***) és

*) Történelmi elbeszélésünk folyamában elég részletesen előadtuk, miképen Batthyáni egyetlen fontosabb rendeletet sem alkotott s hajtott vagy hajtattott végre, melyre nézve maga a király, vagy ennek helytartója s képviselője István főherceg nádor előleges megegyezését s helybenhagyását nem bírta. S midőn Batthyáni miniszteri hivatalát okt. 8-kán a király kezébe letette, Ferdinánd király e lemondását minden gáncs nélkül, egyszerűn elfogadván, maga adta neki a teljes érvényű nyugtatványt hivatalviselése iránt.

***) Batthyáni soha sem állott a tulajdonképeni felkelők soraiban; ő csak azon Vas megyei nemzetőrök soraiban állott néhány napig, kik a Jellasicstól Győr és Mosony tájáról haza bocsátott s megyéjén keresztül vonult horvát felkeltek rablásainak meggátlása s határaikból kiűzése végett fogtak fegyvert. Vájjon e rablócsapatok megtámadása is felség-sértés volt?!

***) Bízást el lehetne mondani az egykori vezérel: „egy országot annak jutalmul”, ki csak egy betűt is képes felmutatni, melylyel Batthyáni a király és udvar ellen fegyveres ellenszegülésre bár kit is felhívott volna.

az ő felségétől feloszlatott országgyűlésbe ismételi belépte által a forradalmi pártot erősítette és támogatta*), — felségsértés miatt a státuskincstár kártalanítására fordítandó összes vagyona elvesztésével**), kötélt általi halálra ítéltetett, — mely ítélet megerősítés és kihirdetés után rajta október 6-kán reggel 7 órakor végrehajtatik.”

Batthyánit, köz hír szerint, az ítélet kihirdetése után nem levertség, hanem heves boszúság szállotta meg. Az ítélet ellen erélyes óvást téve, azt égbekiáltó igazságtalanságnak nyilatkozatá s kijelenté, hogy hazájáért s meggyőződéséiért mindenkor kész ugyan meghalni, s valamint eddig, úgy ezután sem kolduland senkitől kegyelmet, hanem szigorú igazságot követel. A hadi törvényszék eljárását, mely neki az önvédelemre lehetőséget sem engedett, igazságosnak el nem ismerheti; ily eljárással meggyilkolhatják őt, de el nem Ítéltetik.

A törvényszék elől a siralomházba vezetettvén, mindenek előtt nejét és gyermekeit kívánta látni, hogy tőlök búcsúzhassák, őket megáldhassa. Megtagadtatott! A grófné, vévén a szörnyű hírt, a fogházba sietett; de a börtön ajtaja nem nyílt meg előtte. A távol lévő Haynau helyettesénél, Kempen tábornoknál, úgy Lichtenstein altábornagnynál is zárt ajtókra talált. írásban folyamadott tehát, — mind hasztalan! Némely

*) Igen, Batthyáni másodszor is belépett 1848-ki deczemberben az országgyűlésbe, de miért? Tudja az egész világ, hogy nem a forradalmi párt erősítése, hanem e párt megbuktatása s a békepártnak felülkerekedése végett. A forradalmat támogatta-e, midőn minden erejét megfeszíté, hogy a Debreczenbe költözést meggátolja, s az országgyűlést arra vegye, hogy Pesten maradjon, mely pár nap múlva Windischgrätz hatalmába vala kerülendő? A forradalmat támogatta-e, midőn Kossuth ellenzése daczára kieszközölte, hogy Windischgrätz elébe békekövetség menjen mely nagy áldozatokkal is meggátolni ügyekeztek a háborút a nemzet és fejedelmi háza között?!

**) Két büntettek ezzel, a pár óra múlva kivégezt Batthyánit-e, vagy kiskorú, ártatlan gyermekeit? Talán épen ennek szégyenérzete okozta, hogy, bár az ítéletekben mindig ki szokott tétetni: „nős, ennyi s ennyi gyermek atyja” — szóval sem említetik, hogy Batthyáni három gyermek atyja volt!

befolyásosak közbenjárása végre mégis kieszközlé neki az engedelmet, hogy férjét néhány perczre, több katonatisztek jelenlétében láthassa, de gyermekeit atyjok vég áldásának elfogadására hozzá vinnie nem engedtetett meg. Keresztényi kötelességeit egy francia pappal, ki gr. Károlyi István házá-
nál volt, elvégezvén, nejéhez a következő levelet írta:

„Pest, 1849-ki október 5-kén esti 9 óraker.

„Drága, kedves nőm! Hasztalan reméltünk az emberiség utolsó szikrájában, midőn egymást látók, — ezt is megtagadták tőled. Ismétlem tehát e sorokban mélyen érzett kijelentését legforróbb hálámnak és csodálatomnak a te tiszta szerelmed mind azon kincsei iránt, melyeket megérdemlem soha sem tudtam; s oly igaz a minthogy a halál küszöbén állok, ez bennem a hibának egyetlen tudata, mit magammal a sírba viszek

„Ezen ünnepélyes órában eszküszöm neked, hogy a király és birodalom iránti árulásnak soha még csak gondolata sem fért lelkemhez. Hogy a hazának nem kevesebb híve voltam s vagyok, ki fogja most kételni? És azért halok én még; — a törvény s a király esküje volt az én szabályozóm, és attól sem jobbra sem balra nem engedtem magamat eltántoríttatni: *viam meam persecutus svm* — és azért ölnek meg engemet.

„Ennyit a nyavalyás politikáról, megnyugtatódsodra, bár arra neked nincs szükséged, ki egymagad soha sem estél irányomban tévedésbe.

„A gyermekeket csókold s áldd meg nevemben. Ne szégyeljék, nem kell szégyelniök magokat atyjok miatt. Előbb vagy utóbb azokra háramlandik vissza halálom gyalázata, kik engem hálátlanul s igazságtalanul gyilkolnak meg. Hagyd el most az országot, a gyermekek miatt: itt az ő jövőjök csirájában megmérgeztetnék. A te vagyoned elég leend nekik; jobb egy szerény sors, mint az alamizsna azok kezéből, kik őket árvákká tették.

„Az én szegény, jó kedves nővérem! Menj mindjárt hozzá, szükségtek leend egymásra, hogy egymást támogassátok!

„Szegény hű Jancsimat ajánlom neked; lásd el őt, megérdemelte irántam.

„A gyalázattól, melyet nekem szántak, menekülni remélek *). E végre régtől fogva van nálam egy szabadító.

„És most még egy búcsúcsókot! Isten veled! szívemben egyedül képeddel, ajakimon a te neveddel halok meg.

„A viszontlátásra! Batthyáni Lajos.”

Megírván a levelet, ágyába feküdt. A porkolábtól már a szoba változtatásánál kikérte mindig magával hordott, lószőrrel töltött fejbáncosát, melyen aludni szokott. **)

Az örök egész éjen át a szobában, ágyához közel álltak. Október 6-kán reggel a gróf még mély álomban látszék merülve. A porkoláb ébreszteni ment őt. Egyik kezével a takarót szorosán fejére húzva találá őt, s midőn a takarót föllebbente, eszméletlenül látá őt feküdni megaludt véreben; másik kezében egy rövidke tört tartott. A orvosi vizsgálat kimutató, hogy egy szúrás a nyakán oly mély volt, mint csak a tőr keresztvasa engedé; de üteret szintúgy nem talál mint egy másik a karján, s egy harmadik, mely szíve mellé fúródott. A hozzá közel álló örök egész éjen át a fájdalomnak egy rázkódását, egy nyöszörgését sem láták sem hallák e szörnyű műtét alatt a vasakarata férfiu. Ha kezét a vérvesztés következtében beállott ájulás meg nem lankasztja, halálig marczangolta volna magát. Orvosi szerek visszahozák az eszméletet; de a kivégeztetést tátongó nyaksebe miatt el kellett halasztani.

A segélyre hívott orvosok egyike, egy nagy hírű egyetemi tanár, megkérdeztetvén, kijelenté, hogy a kivégeztetést, s sebek miatt végrehajtani nem lehet, de nem is szükséges: a beteg életereje a nagy vérvesztés miatt kimerült, s néhány óra múlva magától kialszik. De az illetőknek voltra gondjok, hogy

*) Midőn ítélete felolvasása után a hadi törvényszék elől elvezettetek, reményét fejezi ki, hogy ha már meg kell halnia, legalább a halál módját változtatják agyonlövésre. De ez iránt határozottan tagadó választ vévén, eltökélte magát, öngyilkossággal menekülni az akasztatás gyalázatától.

***) Úgy látszik ebben volt a „szabadító” kis tőr elrejtve.

a halál ki ne ragadja kezeikből idő előtt boszúáldozatukat. Egy katonaoorvos utasítást vett, hogy izgató szerekkel legalább néhány órára hosszabbítsa meg a kialvó életet.

A város közönsége az ítélet kihirdetése óta az ámulat és fájdalom élő képe, a hang, mely még emelkedni merészelt, annyi csapás után is a legmélyebb fájdalom hangja volt. Batthyánit úgy ismerte a közönség, mint oly férfiút, kiben a hazafiúi és alattvalói hűség egybeforrva, egy lángban lobog, mint a legforradalomellenesebb, a törvényszerűséghez legaggodalmasabban ragaszkodó kedélyt. Megfoghatatlannak, hihetetlennek látszék az Ítélet, s mindenki az utolsó percztől várta a megkegyelmeztetést. E hiedelmet, — a rendőrség-e, a táraadható tüntetések meggátlása végett, vagy az ártatlanságáról való közönséges meggyőződés? — szelvében terjeszté. De az esti öt óra meghozta a szomorú valóságot. Nagyobb vasas és vadász osztályok foglalták el a laktanya ötödik szárnya előtt elnyúló tért, melyen egész napon át sűrű néptömeg rajonga.

Batthyánit a napon át a nagy vérvesztés következtében többször beállott ájulásból az izgató szerek mindannyiszor eszméletre hozták. Midőn tudtára adaték, hogy nyaksebe miatt kétél helyett golyó vetend véget életének, szinte vidámmá lett. A tör iránt kérdőre vonatván, válaszolá: „Én az istennel és az emberekkel leszámoltam; válaszolni többé senkinek sem tartozom.” Öt óra után a vesztőhelyre vezetettvén, a katona orvost, ki őt bágyadtságában támogatni akará, elutasította s az őt kísérő franczia papnak monda: „Tisztelendő úr, adja karját; nem akarnám önnek egy ájulás látványát megújítani; de oly gyöngye vagyok, hogy lábaim alig bírnak.”

A papra támaszkodva, egy gránátos osztálytól képezett kísérettel jelent meg a téren. Járása, bágyadtsága daczára is szilárd vala. A tömegben keresztül haladva, mely őt hosszában hódoló üdvözlettel fogadá, vizsga szemekkel kerese ismerősöket, kiket aztán, mint általában az üdvözlőket fejbillentésekkel köszönté. Arczán egy neme a nyugodt, vidám szívességnek, a nézőkbe is vigaszt öntő magosabb szelídségnek

volt kifejezve, s azon meggyőződést látszék visszatükrözni, hogy a legfőbb bíró előtt pár percz múlva igazságosb ítéletet nyerend mint az emberektől.

Menet közben a paphoz még egyszer ily szavakat intéze: „Erősen kell önre támaszkodnom; de ne higgye, hogy szellemileg is gyöngé vagyok; testem azonban annál gyöngébb s örülök, hogy mindjárt helyemre érhetek, hogy ott állhassak vagy térdelhessek; mert lábaim már alig bírnak.” E nagy testi gyöngeség egyébiránt alig vala észlelhető járásán, s csak arczának nagy haloványsága tanúsítá kimerültségét.

Az ítélet felolvasása után letérdelt s levévén ezüsttel hímzett kék szobafővegét, mennyire csak bágyadtsága engedheté hangosan felkiálta: „Éljen a haza! Allez Jäger!” Alig hangzott el ajkán a szó, a vadászok fegyvere dördült meg, s egy golyótól homlokán, más kettőtől szíven találva, élettelenül rogyott össze. Tetemét éjjelre egy kórházba, onnan nagy csöndben a ferenczi szerzetesek templomának sírboltjába vitettek, ideiglenesen, míg a családjában szabad leend eltakarítani.

Köztudomású dolog lévén, hogy Batthyáni Lajos, a törvényesség ösvényétől egy hajszálnyira eltérni sem hajlandó, a forradalomnak minden áron elejét venni, az udvarral való szakadást a legsúlyosabb áldozatok árán is meggátolni ügyekező, szintoly hű alattvaló, mint hű hazafi, hivatalviselésében semmi alapos vádat nem vont magára; ki még az év vége felé is csak azért választatta meg magát képviselőnek másod ízben, hogy Kossuthot ellensúlyozza s az udvar és a nemzet közt az országgyűlésen újabb kiegyezkedést kísérsen meg: elítéltetésének okairól tehát sokáig sokfélét beszélt a világ. Ki Schwartzemberg miniszter, ki más magas egyéniség személyes boszújának tulajdonította a nem indokolt, nem indokolható halálos Ítéletet. Igen valószínű s majdnem bizonyosnak tartható, hogy volt része abban ezeknek is. Kétséget mindazáltal nem szenved, hogy Batthyáni, főleg mint az 1848-ki márcziusi törvények egyik fő szerzője, mint a nemzet alkotmányos, független kormányzati törekvéseinek leghűvebb kife-

jezése s mint magának a magyar nemzetiségnek legtekintélyesebb s legcsatányosabb képviselője vonta magára a halálos ítéletet. Batthyániban a nemzetet akarták halálosan sújtani; ő benne s vele együtt a nemzeti jogokat, nemzeti államéletet akarták sírba dönteni. Mily szerencse, hogy a nemzet élete szívósabb egyes emberek életénél! — hogy ezeknek a nemzeti szent ügy miatt igazságtalanul erőszakosan elottott élete is a nemzet életének tőkáját gyarapítja; — mert minden ügynök, mely igaz, jó és szép, melynek erkölcsi értéke van, a mátyrok vére csak termékenyíti életgyökereit, a vértanúk szent emléke csak hatványozza életerejét!

Ily szent emlékü vértanúját bírja a nemzet Batthyáni Lajosban, bírja mind azon számos hazafiakban, kik október 6-kán s e nap óta, mivel a nemzet jogainak kitűnő bajnokai voltak, erőszakos halállal végeztettek ki, vagy hosszú évek sorára a várfogság súlyos szenvedéseire ítéltettek. És a győzők jogot s emberiséget, igazságot s méltányosságot egyaránt eltipró kegyetlensége gondoskodott arról, hogy a nemzetnek, annyira régiek után, legyen egy újabb kiadású martyrologiuma.

Gr. Batthyáni Lajosnak, a békés kiegyenlítés legelhatározottabb bajnokának, a törvényesség legaggodalmasabb őrének, a forradalmi irány leghevesebb ellenzőjének kivégeztetése után, egy utóbbi véritélet sem lehetett többé a nemzetre nézve meglepő. Meglepő volt az, hogy Batthyáni, a béke és kiegyenlítés embere, a monarchiái és dynasztiai elvnek bonyodalmaink alatt legszívósabb képviselője, egy sorsra jutott azokkal, kik ellenkező irányt követve, miután az alkotmány megtámadtatása által ellentállásra kényszerítettek, a trónvesztetés nyilatkozatához hozzájárultak s részben a harc terén fegyverrel is vívtak a nemzet törvényes önállóságáért s kormányzati függetlenségéért. Meglepő ezen utóbbiak elítéltetésénél az, Hogy az ítéletek nem a forradalomban s háborúban való részét mértéke, hanem indokolhatatlan szeszély szerint hoztattak a szerencsétlen foglyokra. Borzasztó az, hogy a nemzet virága, legkitűnőbb fiai estek a boszú áldozataiul, s hogy

ezen áldozatok száma oly rémítő nagy. Iszonyú az, hogy végre az egész nemzet összesége minden jogaitól, vagyona nagy részétől megfosztatott s a legkorlátlanabb kényuralom alá vettetett, holott elébb minden manifestumokban a kiáltványokban magok állították, hogy csak egy pártnak műve az ellenállás, a forradalom.

Ugyanazon október 6-kán, melyen Pest lakóinak kebelét Batthyáni kivégeztetése a legkínosabb fájdalommal töltötte el, az aradi polgárok még iszonyatosb jelenetnek valának tanúi. Tizenhárom tábornokra, a dicső magyar sereg virágaira, egyszerre mondatott ki a halálos Ítélet; az annyi diadalmas csatákban győztes vezérek egymásután, egymás szemeláttára múltak ki a bakó keze alatt. Míg Batthyánit az udvari reactio pártja személyes boszúból végeztette ki, a tizenhárom derék tábornok egyszersmind katonai boszúnak is esett áldozatául. Az osztrák sereg vezérei nem tűrhették életben azon vezéreket, kik által annyiszor megverettek; nem szenvedhették életben azon hadvezéreket, kik számra sem nagyobb újonez seregeik győzedelmeivel elhomályosították az osztrák fegyverek dicsőségét.

Kiss Ernő (eleméri és ittebei), 49 éves, előbb a Ilanover-huszárok ezredese, a hanoverai Guelf első osztályú, s a pápai Krisztusrend vitéze, a magyar seregben a rácok elleni háború alatt szerzett érdemeiért tábornok s utóbb altábornagy, az ország fő hadi kormányzója s a magyar érdemrend középkeresztese; egyike volt legvitézebb katonáinknak. Bár a Bán-ságban fekvő terjedelmes jószágai, s a művészet, kivált a festészet kincseivel gazdag kastélyai a rácok által elpusztítottak, a Temesváron őrizet alá adott 12 mázsa asztali ezüstje a várórség által lefoglaltatott, végiglen ernyedetlen híve maradt a nemzet ügyének. Jószágai, több milliónyi értékűek, az Ítélet által lefoglaltattak; maga por és golyó által végeztetett ki.

Aulich Lajos, pozsonyi születésű, 57 éves, nőtlen, az osztrák szolgálatban a Sándor-gyalogok alezredese, a magyar

seregben tábornok, az érdemjel középkeresztese; Buda bevételéig hadtestvezér, utóbb hadügyminiszter. Mint ember, szerény, igénytelen, szelíd, feddhetetlen, szeretetre méltó. Mint katona, hidegvérű, kit zavarba semmi váratlan esemény sem ejthetett, fontolva, de gyorsan cselekvő; az isaszegi győzedelmet ő döntötte el. Mint polgár, tisztakeblű hazafi, mely tekintetben kevés pártja volt a magyar seregben. A vizsgálaton s hadi törvényszék előtt minden kérdésre ez volt válasza: „Királyom parancsából esküdtem hűséget a magyar alkotmányra, s eskümet halálomig meg kell tartanom.” Kivégeztetett kötél által.

Damjanics János, 45 éves, bánsági születésű, származására szerb, nős, gyermektelen, az osztrák seregben a 61-dik gyalog ezredben kapitány, a magyar seregben a rácok ellen a Bánságban nyert számos győzedelmei után tábornok és hadtestparancsnok s az érdemjel középkeresztese. A vezért benne már külseje is elárulta, melyben a rendkívüli erő szépséggel párosult; öles, izmos termet, villámló, parancsolásra termett szemek. Híres 3-dik és 9-dik zászlóaljaink tőle nyerték szellemüket. Nehéz meghatározni, a félelem vagy szeretet volt-e iránta túlnyomó a katonákban. Ritka bátorság, nyugalom s határozottság a legnagyobb veszélyben, SZÍVÓS kintartás és gyorsaság a végrehajtásban, őt vezéreink legjelesbikévé tették. Mint polgárt lángoló hazaszeretet hevíté; mint ember a legszeretetre méltóbb. Legtöbb győzedelmeinkben ő volt veres sapkásaival, kik érette mind egyig készek voltak meghalni, az eldöntő erő; a szolnoki és váci győzedelmeket egymaga vívta ki, Lábtörése valóságos nemzeti szerencsétlenség volt; ha ő végiglen ép, szolgálatra képes marad, más véget ért volna szabadságharcunk. Tört lába mind végiglen nem gyógyulván meg, kocsin vitetett a vesztő helyre, hol miután a vele együtt felakasztott nyolcz társain több óráig néznie kellett az ítélet végrehajtását, végre a sor reája kerülvén, csípős gúnynyal monda: „Különös hogy nekem, ki mindig első valék a harc-

ban, most egyszer utósónak kellé lennem.” Pár percz múlva felakasztatott.

Nagy-Sándor József, nagyváradí, 45 éves, nyugdíjas huszárcapitány, majd ezredes, utóbb tábornok s hadtestparancsnok a magyar seregben, melyben magát kivált Buda bevételénél különböztette meg, az első közt hágván meg vitézeivel a vár bástyáit. De nem kevesbbé tűnt ő ki lángoló hazafisága által, miben a seregnek valódi példányául szolgált. A vesztő helyre lépven eme szavakat monda: „hodie mihi, eras tibi.” Ítélete akasztásra s jószágvesztésre szólott.

Gróf Vécsey Károly, pesti, 42 éves, elébb őrnagy a Hanover-huszároknál, a magyar seregben mint ezredes, 1849 elején, midőn gróf Eszterházy Sándor tábornok és Nádory ezredes a bácskai hadtestet a nemzet ügyének elárulásával az osztrák zászlók alá vezetni akarták, e hadnak elhatározottan élére állván, azt a nemzetnek hazafiúi szilárdságával megmentette. Ezután tábornokká s hadtestparancsnokká nevezetvén, Aradot ostrommal foglalta el, Temesvárt pedig egész az utolsó időig megszállva tartotta. Kivégeztetett kötél által, egyszersmind javai is elfoglaltatván.

Török Ignác, gödöllei, 54 éves, az osztrák seregnél a mérnöki testben alezredes, a király testőrségnél a mérnöki tudományok tanára, s mint olyan Görgey s Klapka tábornokok és más főtisztékké lett testőrök tanítója, a magyar minisztérium alatt a király s a bécsi mérnökári igazgatóság által Komárom erődítési parancsnokává, utóbb a magyar kormány által tábornokká s várparancsnokká nevezetett. Szegedet ő erősítette meg. Kivégeztetett kötél által.

Lahner György, besztercei, 53 éves, nős, egy gyermek atyja, az osztrák seregben őrnagy, a magyaroknál ezredes, végre tábornok, s a magyar sereg fegyverzési osztályának igazgatója, mely tisztében rendkívüli munkásságot fejtett ki; halála köfél által történt.

Knezics Károly, sz. györgy határezredbeli horvát születésű, 41 éves, nős, két gyermek atyja, a márcziusi mozgalom

kezdetén mint kapitány az alkotmányra esküt tévén, ahhoz haláláig hű maradt, előbb a ráczok ellen, utóbb az aprili hadjáratban tüntetvén ki magát, egész tábornokságig s hadtestparancsnokságig emelkedett. Kötél által halt meg.

Pöltenberg Ernő, bécsi, 35 éves, nős, 3 gyermek atyja, elébb a Sándor-huszároknál kapitány, ezredével 1848 nyarán Magyarországra jövéen, a minisztérium rendelete következtében az alkotmányra megesküdtött, 8 ez időtől fogva esküje s becsülete által a nemzet ügyéhez kötve, ahhoz végiglen hű maradt. Ezredessé emelkedvén, midőn Görgey Budát ostromolta, ő a 7-dik hadtesttel, melynek vezére lőn, Győrnél táborozott, májusban tábornokká nevezetvén, hadteste vezérlését végiglen megtartá. Szemere s Batthyáni Kázmér miniszterek által parlamentair gyanánt az oroszokhoz küldetvén, irántok való bizodalma oly nagygyá lőn, hogy a Görgey tői aug. 11-kén tartott hadi tanácsban fegyverletételle szavazott; bizodalmaért kötél általi halállal bűnhődött.

Gróf Leiningen - Westerburg Károly. Hessen nagyhercegségi születésű, 30 éves, magyar neje s magyar ezredbeni szolgálata által a nemzet ügyéhez köttetvén, több csatákban, kiválta vácziban, geszthelyiben s Buda megvételénél rettenthetetlen bátorsága által tüntette ki magát, miért is tábornokságig emelkedett. Görgeynek nagy tisztelője, iránta való bizodalmaért kötél általi halállal lakolt.

Schweidel, bács-zombori, 53 éves, nős, 5 gyermek atyja, elébb huszár-örnag, ezredével a bécsi kormány parancsából az országba jövéen, az alkotmányra esküt tőn; utóbb tábornokká neveztetett s Pest visszafoglalása után annak, s utóbb Szegednek városparancsnokává lőn. A nemzeti harcban kevés részt vett; de 30 évi szolgálatai után, mégis por és golyó általi halálra ítéltetett.

Desseffy Arisztid, abauji 47 éves, mint nyugdíjas huszárezredes a nemzeti harcosok közé lépven, utóbb kitűnő lovasassági tábornokká, s Felsőmagyarországban hadtestparancs-

nokká lón. A hadi törvényszék akasztófára ítélte, mit azonban Haynau agyonlövetésre változtatott.

Lázár Vilmos, nagybecskereki, 34 éves, nős, három gyermek atyja, előbb az osztrák seregben hadnagyképen szolgált, honnan azonban már régebben kilépett. A nemzeti ügyet leginkább a rácok elleni háborúban szolgálta, utoljára mint ezredes. Kötélhalálra szóló Ítélete szinte agyonlövetésre lón változtatva.

Gáspár András, kecskeméti, 45 éves, két gyermek atyja, az osztrák seregben huszár-kapitány, utóbb mint ezredes és hadtestparancsnok a hatvani ütközetben tűntette ki magát, miért tábornokká nevezetvén, nyugalomba lépett. Ezen enyhítő körülmény végett 10 évi várfogságra ítéltetett.

Ugyan ezen napron még két Ítélet hirdettetett ki; az egyik Fekete Imre, népfelkelési vezéré, ki Pesten agyon lővetett. A másik

Gróf Károlyi Istváné, ki a Károlyi-huszár ezred kiállítása miatt 400,000 ft. bündíjra s két évi fogságra Ítéltetett.

Ekként ünnepelték meg az október 6-ki bécsi forradalom év fordulati napját. De még ennyi véráldozat sem elégítette ki a boszúsomját. Október 6-ka után még sokáig majdnem naponként kínpadra feszítették a hazafiak erkölcsi érzetét az újabb és újabb halalos, vagy hosszú várfogsági ítéletek hirdeményei. Úgy látszék, mintha a boszú embertelen eszköze, Haynau, gyönyör-élvet találna a leigázott nemzet feljajdulásain legjelesebb fiainak elítéltetésénél. Batthyáni s a tábornokok kivégeztetése után a polgáriakra került az újabb sor. Megnyitá ezt október 10-kén

Csányi László, volt közlekedési miniszter, 59 éves, egyike a legjelesebb hazafiaknak, kiről szólni többször volt alkalmunk; és

Báró Jeszenák János, felvidéki buzgó, ernyedetlen kormánybiztos. Követték ezeket néhány nap múlva (okt. 24)

Báró Perényi Zsigmond, felső házi elnök, a honvédelmi bizottmány egyik legerélyesebb tagja, s a Szemere-miniszte-

rium megalakulta után országbíró, a haza legrégebb és jele-
sebb családjai egyikének nemes, elhatározott, hazafiúi lelke-
sedéssel, fiatal tűzzel még 66-dik évében is teljes ivadéka.

Szacsvay Imre, 31 éves, lángeszű, elragadó ékes szólást!!
Bihar megyei képviselő, egyike a radikál párt vezéreinek, a
függetlenségi nyilatkozat szerkesztőinek s a képviselő ház
jegyzőinek. A ház elnökétől különös kedvezésül kérte volt ki
magának, hogy ő jegyezhesse alá s olvashassa fel az ünnepé-
lyes ülésen a függetlenségi nyilatkozatot, A szabad hazában
tovább élve, egyike leendett a legkitűnőbb, legerélyesebb
hazafiaknak. Ellensége minden félszabálynak, hatályos sza-
vával, erős logicájával s majd az értelmet meggyőző, majd a
szív idegeit megragadó szónoklatával mindig és mindenben a
legradikálibb véleményt támogató, s annak győzedelraicit nem
ritkán saját diadaljai közé számíthatá. Előbb a közéletben is-
meretlen neve, Debreczenben (mert Pesten, a félszabályok
korában, ritkán emelte szavát) nagy súlyt nyert az ország-
gyűlésen. Perényi és Szacsvay leginkább azzal terheltek,
hogy a függetlenségi nyilatkozat elfogadására eldöntő befo-
lyással voltak.

Csernus, pénzügyminiszteriumbeli tanácsos, derék, jó ha-
zafi; de miután sem az országgyűlés tagja nem volt, sem
alárendelt, csekélyebb körű hivatalában magát különösen ki
nem tüntethette, neve a hazában oly ismeretlen maradt, hogy
a közönség sokáig nem tudta, miért ítéltetett e befolyástalan
tanácsos halálra, míg minisztere, Duschek, kitől hivatalát
nyerte, s kinek rendeletéből tette mind azt, mit tett, hosz-
szabb ideig szabadon, bántalom nélkül maradt, s utóbb is
csak pár évi fogságra ítéltetett, többi vele egy rangú hiva-
taltársai pedig kereset alá sem fogattak. Utóbb azonban vilá-
gosságra jött a megfoghatatlan rejtély. A szeszélyes, zavart
eszű Haynau őt Csernátonival a „Márczius 15-ke” egyik szer-
kesztőjével, összezavarván s felcserélvén, egy eszelős órájában
halálra ítélni parancsolta. Köz hír szerint a tévedésre még
az ítélet végrehajtása előtt figyelmeztetvén, makacsul vála-

szolá, hogy ő jobban tudja ki legyen a kérdéses egyén s csak fel kell akasztani.

Mind az öt hazafi kötél által végeztetett ki, jószágaik pedig ártatlan özvegyeik s árváiktól elfoglaltattak.

Ezeken kívül számosan végeztettek még ki, mind az egyházi, mind a polgári, mind a katonai rendből. Ilyenek például: Gonczeczki, a mező-hegyesi állam-ménes katonaságának papja; Raszka, a pozsonyi evang. község lelkésze; Csorna, budai polgár; berezeg Woroniczki Miczisláv, huszonöt éves, lengyel ezredes; Kazinczy Lajos, tábornok, a tartaléksereg parancsnoka, a halhatatlan emlékü Kazinczy Ferencz fia; Giron Péter, a német legio parancsnoka; Abancourt Károly, Dembinski segéde; Hauck Lajos, a bécsi „Constitution” című lap volt szerkesztője, Bécs megbukta után a magyar seregben őrnagy, utóbb alezredes, Bem segéde; Murmann őrnagy, Ormay ezredes, Hruby őrnagy stb. stb.

Meg kell azonban vallanunk, hogy a kivégzettek nagyobb részének neveit közleni képesek nem vagyunk, részint mivel azon korbéli hirdetések kezeinknél nincsenek, részint mivel maga a katonai uralom sem hirdette mind ki a kivégzettek neveit. A pesti és aradi hadi törvényszékeken kívül az országnak külön vidékein 16 hadi törvényszék működött, melyek, bár több hazafiakat végeztettek ki, neveiket azonban nyilvánosan nem közölték. Sőt hiteles hírek szerint Pesten és Aradon is több agyonlő vetések történtek, titkon, az Új-épület és a vár belsejében. Erdélyből épen nem birjuk a kivégzett hazafiak neveit, holott szinte számosan estek hazafiúi hűségök áldozatául. Egyebek közt 24 református lelkész lövetett volna agyon. Vérkrónikánk ez okból, a szerencsétlen áldozatok számát illetőleg, igen tökéletlen marad, kivált a polgári s egyházi hazafiakra nézve.

Az egyházi s világi hazafiak közül fogságra körülbelül következők ítéltettek:

Rudnyánszky, besztercei püspök, egyike az ország legjelesebb főpapjainak, elítéltetett 8 évi várfogságra, mivel az

átmenő magyar sereg főtisztjeit megvendégelte, s a cultus-miniszter rendeleteit kihirdette.

Báró Bemér László, nagyváradai püspök, 63 éves. Közel lakván Debreczenhez s ennél fogva akarata ellenére is kénytelen lévén a magyar kormány rendeleteit teljesíteni, elfogott. Fogsága alatt Haynau azt üzentéi neki, hogy ha egyházi méltóságáról önként lemond, bántalom nélkül szabadon bocsáttatik: Bemér a feltételt elfogadván, valóban kibocsáttatott; de alig nyújtá be írásban is lemondását, Haynau őt még az nap ismét elfogatta, s más napon kötél általi halálra íteltette, mit azonban kegyelem útján vason töltendő 20 évi várfogságra változtatott.

Lonovics József, egri érsek, lángeszű, tudományos férfiú, mind egyházi erényeire, mind tudományára nézve nem csak a magyar egyháznak gyöngye, de általában az egész kath. egyház legjelesebb főpapjainak egyike, kit a márczius előtti időken maga Metternich hg. is több ízben megkeresett tanácsadása végett. A főrendek tábláján egyike volt a conservatív párt vezéreinek. A szabadságharcz alatt decemberben egyebekkel együtt Windischgrätzhez békekövetül küldetvén, miután onnan visszatért, Pesten visszavonulva élt; midőn pedig az osztrákok Pestről ismét kiűzettek, ő is Ausztriába vonult, s általában soha és semmiben részt nem vett a forradalomban. Érsekiségétől mégis megfosztatván, ítélet nélkül egy osztrák klostomba záratott.

Jekelfalusy Vincze, szepesi püspök, egyházi hivatalától megfosztatott és szinte egy osztrák kolostor lakójává lett.

Róka József, 56 éves, Csanád megyei kanonok, apát és püspöki helytartó, mivel a temesvári várórség fellázadásakor a nemzet ellen, nehogy a bezárandó s tán ostrom alá jutandó várban maradván, hivatalos közlekedése a kormányára bízott egyházmegyével megszakadjon, Temesvárról az egyházmegyei hivatallal s levéltárral együtt még idejében Makóra költözött, s azt a megyei hatóságoknak s papságnak tudtára adta: a temesvári őrség haditörvényszéke által még 1848 végén tör-

vényen kívülnek ítéltetett, a világosi katasztrófa után elfogatván, kötél általi halálra ítéltetett, s vason töltendő 20 évi várfogságra kegyelmeztetett meg.

Czuczor Gergely, sz. Benedek rendbeli szerzetes, hazánk egyik legjelesebb, koszorús költője s nyelvésze, „Riadó” című harci daláért még Windischgrätz által 6 évi várfogságra ítéltetett.

Könyves Tóth Mihály, köztiszteletben álló debreczeni református lelkész s lelkes hazafi, különböző alkalommal tartott beszédei miatt; — és

Hajdú Lajos, Bzentesi reform, lelkész, egy a haza védelmére felhívó beszédéért, melyet nyomtatva is kiadott és jövendelméből a szegényebb sorsú felkelőket segítette, — mind a kettő, vagyonaik elkoboztatása mellett, kötél általi halálra ítéltetett, az ítélet azonban 20 évi várfogságra módosított.

A halálra ítélték közt találjuk még a következő polgári személyeket, kik, jobbára népképviselők, vagy az országgyűlésen, vagy azon kívül mint kormánybiztosok s más hivatalviselők tüntették ki buzgalmokat a nemzeti jogok védelmében: Bernáth József, Besze János, Boczkó Dániel, Bonis Samu, Csertán Sándor, Csiky Sándor, Jozipovich Antal túrmezei gróf, Jakovics József, Eötvös Mihály, Farkassányi Samu, Fiáth István, Hatzel Márton, Hódosy József, Kun Gotthard gróf, főispán, Luzsénszky Pál báró, Maán József, Mihályi Gábor főispán, Komáromy József főispán, Murgu Euthym, Návay Tamás főispán, Nikolásy Sándor, Nyáry Pál, Osztrovszky József, Pajor István, Ragályi Miksa főispán, Szeles Lajos, Szentiványiödön főispán, Wimpeller stb., kiknek kötélhalálra szóló Ítéleteik azonban, húsztól négyig, több kevesebb évig tartós vason töltendő súlyos várfogságra lőnek átváltoztatva.

Valamint a tényleg kivégzettek, úgy a súlyos várfogságra ítélték közt is azonban legtöbb áldozat esett a katonai rendből. Ezek száma oly nagy, hogy nincs helyünk, valamennyiök nevét közölni, s azért csak azokat írjuk ki, a kik vagy kötél

vagy por és golyó általi halálra-ítéltek, mi azonban hosszabb rövidebb várfogságra lőn átváltoztatva.

Tábornokok: Gál Miklós, Gáspár András, Lenkey János, Pikety Gusztáv. Ezredesek és alezredesek: Ábrahám Károly, Asbóth Lajos, Albrich Károly, Bayer József, Beniczky Lajos, Beöthy György, Bencsik József, Berzsenyi Leonárd, Bezeredy Lajos, Csapó Vilmos, Cscrey Ignác, Csutak Kálmán, Czillich Eduárd, Damaszkín György, Dippold Antal, Dobay József, Driquet Péter, Farkas Károly, Fekete János, Földvály Károly, Forget Henrik, Forró Sándor, Galvagni Caesar, Görgey Ármin, Hadik Gusztáv gróf, Hausser Károly, Herkálóvics Antal, Járósy Ádám, Jeszenszky János, Inczedy László, Kisfaludy Mór, Kiss Ferencz, Kökényesy Szaniszló, Kölgyci Ferencz, Komáromy István, Kürty István, Korponay János, Kossuth Sándor, Krain János, Lenkey Károly, Lukács Dániel, Makray László, Máriássy János, Marzsó Imre, Mesterházy István, Meszéna István báró, Meszlényi Jenő, Mezey Károly, Mihálovics Mihály, Molnár Ferdinánd, Nagy Jenő, Nyeregyártó János, Parsecics Zsigmond, Pollák Vilmos, Perczy Mihály, Psotta Mór, Puchli János, Querlonde Ferdinánd, Rapaics Dániel, Rohonczy István, Salamon Sándor, Sebő Alajos, Simonfy József, Szathmáry Mihály, Szentiványi Kázmér, Szekulics István, Szoftfried Ferdinánd, Tóth Endre, Tóth Ágost, Waldberg Károly, Wanner József, Wartensleben Ágost gróf, Zikó János, Zsurmay Lipót.

Más törzs- és főtisztek, őrnagyok és századosok közül hasonlókép halálra ítéltettek, de az ítélet megváltoztatása következtében számos évi várfogságra vitettek százharminczeten. És ekként az összes polgári és katonai, halálraítélt, de hosszú várfogságra megkegyelmezett egyének száma 240-re emelkedett. Körülbelül szinte annyi azon hazafiak száma, kik egyszerűn több vagy kevesebb évi várfogságra lettek elítélve.

A katonai egyének, kikre ilyféle ítélet mondatott, kevés kivétellel jobbra olyanok voltak, kik elébb a cs. kir. seregben szolgáltak; mert a kik a honvédszázaljak alatt emelkedtek

tiszti rangra, miként már fentebb említettük, az alattok szolgálaltaltisztekkel s legénységgel együtt, minden kivétel nélkül, közlegényekké soroztattak be a császári seregbe, hol aztán nem ritkán a legdurvább s gyalázóbb bánásmódnak s büntetéseknek voltak kitéve.

Az elfogatások s elítélések egy évnél tovább rettegésben tarták az országot; mert nem csak azokat érte az ilyféle büntetés, kik a nemzeti harczban tényleg részt vettek. Elfogatásra s több évig tartó fogsági ítéletre elégnek tartatott, ha a magas fokra emelt kémrendszer s házmotózások következtében valamely, tán őseitől reámaradt s kegyelettel rejtegetett dísz- vagy vadászfegyver, sőt csak egy pár magyar pénzjegy fődőztetett fel házánál. A pénzjegyek birtoka miatti elítélések annál megfoghatlanabbak, minthogy azok a forgalomból különben is kitiltattak s ennél fogva értéköket teljesen elvesztették s legfőlebb történeti emlék gyanánt tartattak meg. A vadászfegyverek szigorú beszedésének pedig az lőn következménye, hogy pár év alatt a ragadozó vad állatok annyira elszaporodának, miszerint nemcsak a nyájak, hanem kisebb községekben vagy pusztai szállásokon s majorságokban, téli időben pedig az országutakon az emberek élete is folyton veszélynek volt kitéve.

A képviselőkre vagy jelentékenyebb hivatalokat viselőkre nézve, kik mindjárt az első hónapokban nem ítéltettek el, más módja találtatott ki a rettegetésnek. Miután a teli börtönökben hely már nem volt számukra, szabadon bocsáttattak ugyan, de azon kötelezéssel, hogy míg pörük le nem foly, valamely meghatározott községben tartózkodjanak. Ekként hosszú ideig hagyatott fejük fölött Damokles kardja. Belebbezettségekben egy pillanatjok sem volt nyugodt, nem tudhatván, mikor kopogtat be a zsandár, ki őket hadi törvényszék elébe vagy börtönbe kísérendi.

A nemzeti függetlenség s alkotmányos szabadság hajótörése után, egy része azoknak, kik a nemzet jogait s törvényeit védve, a harczot a kormányban s törvényhozásban intézték,

vagy a csatamezőn fegyverrel vívták, miként már említők, a külföldre menekült. A menekülés két úton történt: a déli határszéleken keresztül a török birodalomba, és az osztrák tartományokon át a nyugoti Európába. A többség az első úton menekült.

Első volt ezek közt Perczel Mór tábornok, ki testvére Miklós, néhány más tiszt és Makay Sándor krassói alispán kíséretében aug. 14-kén lépett török földre. Más nap Mészáros és Dembinski altábornagyk is az új-orsovai török várba mentek csekély kíséretökkel, honnan a basa utasítása szerint 16-kán mind a két csapat Turnul-Szeverinbe költözött, sa veszteglő intézet mellett sátorok alá szállásoltatott. A török tisztek barátságosan fogadták menekülteinket, minek azonban, úgy látszik, csak az volt indoka, hogy őket így könnyebb szerével kifoszthassák. Maga Méhemet krajovai basa is meglátogatta őket; Menekülteink örömmel fogadták érkezének híret; mert pártfogásától sorsuk könnyebbítését várak: a basa nem is fősvénykedék pártfogása ígéreteivel, de hálájok zálogául szép lovaikat csalta el tőlök.

Kossuth aug. 18-kán érkezett Turnul-Szeverinbe, más menekültekkel telt mintegy 30 szekér kíséretében, — kik közt voltak gróf Batthyáni István, Gorove, Fülep, Bittó, Irarédy, Hajnik, Házmán, Tvánka s Berzenczey képviselők, Egressy Gábor kormánybiztos, Gyurmán, a hivatalos Közlöny szerkesztője, b. Majtényi, Szerény kormánybiztosok, Lórody fehérvári polgármester, Katona, Nemogyey őrnagyok s több más hadi tisztek. Mind e menekültek pár nap múlva Kalafátra s onnan Widdinbe kísértettek. Augusztus 25-kén szinte oda érkeztek Wysocki a lengyel, Monti az olasz legio egyegy töredékével; Vogtner őrnagy a három honvéd zászlóaljjal; a következő napon pedig gr. Batthyáni Kázmér nőstül, Szemere Bertalan volt miniszterek. Utólsók voltak Bem, Guyon, Kmety és Stein tábornokok egy csapat tiszttel s néhány száz huszárral, kik, mivel az üldöző osztrákok az utakat már

elállották, erdőkön a hegyeken keresztül nagy bajjal vergődhettek át a határokon.

A widdini basa, bár a menekültek főbbjei iránt némi szíveséget tanúsított, lovaikat mindazáltal úgy tőlök mint a legénységtől elszedette. Kossuth Angolországot választván száműzöttsége helyéül, azonnal tovább kívánt utazni; de Zia basa kijelenté neki, hogy míg Konstantinápolyból utasítást nem vesz, Widdinből sem őt, sem többi társait el nem bocsáthatja. Szerencsésebb volt Kossuthnál Szemere, ki Hajnik, Fülep, Bittó, Imródy és Ivánka képviselőkkel együtt Belgrádból útlevelek birtokába jutván, egy bárkán titokban a Feketetengerre s onnan hajón Konstantinápolyon keresztül Franciaországba menekültek. Widdinben összesen 20—25 polgári egyén, öt tábornok, 9 ezredes, 18 zászlóaljparancsnok, 67 őrnagy, 76 százados, 36 hadnagy, két orvos és 3401 altiszt s közlegény, — a lengyelek közül 3 tábornok, 154 törzs- és más főtiszt, öt orvos, két pap s 630 altiszt és közlegény; — az olaszokból végre 1 ezredes, 2 őrnagy, 22 főtiszt, 3 orvos és 430 katona lőn letartóztatva.

Ezen szám szerint mintegy 4900 menekültek előbbkelői a várban szállásoltattak el; az alsóbb rangú tisztek s a legénység pedig a sánczok közt sátorok alatt szállítottak táborba. Itt már keservesen érezték a menekültek, hogy , bár a törökök által vendégeiknek nevezettek, nem egyebek valóságos foglyoknál. Táborukat a sánczoknál török csapatok őrzék; a sánczokon túllépni senkinek sem engedtetett meg. De egyéb-iránt is minden tekintetben megnehezdedek rajtok a bal sors csapásai. A lelki gyötrelmeket, melyek hazájok megigáztatása, a honból, kedveseiktől lett elszakadásuk, jövődő sorsuk bizonytalansága miatt nehezdedek rajok, testi szenvedések és nélkülözések is súlyosbíták. Még a várba szállásoltak is csak üres szobákat nyertek lakul, melyeknek minden bútorzata egy pár földre terített gyékényből álla. Kossuth összes bútorzatát is csak egy pár szék és egy asztal képezte. Eledelök éldelhetlen kenyér, rizs és juh- vagy kecskehús. Hasonlíthatatlanul többet

szenvedett még a tábori legénység. A kenyér- és húsadagok oly szűken szolgáltattak ki nekik, hogy valóságos éhséget szenvedtek. Az ínségnek, élelem- s ruhahiánynak következményei sem késtek jelentkezni: a mintegy öt ezernyi népből kevés napok alatt négy száznál többen haltak el minden ápolás és lelki vigasz nélkül, nyomorultan. E nyomor súlya alatt a honvédek szökdösni kezdenek elhagyott hazájok felé; de jobbára elfogatván, ütlegekkel hajtattak vissza a táborba. Sem haza nem bocsáttatának, sem az élet szükségével nem látattak el kellőleg.

Szeptember második felében, Kossuth sürgetéseire némi enyhülés állott be szomorú helyzetökben. A mezetlenek felruháztattak, s valamennyien jobb és bőségesebb eledellel látattak el. Sorsuk ezen anyagi javulása mellett azonban új erkölcsi gyötrelmek áraszták el menekülteinket. Az említett kedvezéseket ugyanis nem egyedül Kossuth közbenjárása eszközölte: Zia basa a csalogatás és rettegtetés minden fortélyait megkísérté irányukban, hogy őket az izlamra térítse. Szándékosan híresztelteté, hogy kiadatásukat csak az izlamra térés fogja meggátolhatni; anyagi állapotaikat is csak e térítgetés sikerének reményében enyhítette.

Az orosz és osztrák kormányok mindjárt kezdettől fogva nagy erélyt fejtettek ki, hogy a portát kiadásokra indítsák. Báró Stürmer, konstantinápolyi osztrák követ, máraug, 24-kén vett e tárgyban utasítást kormányától, mely szerint az 1739 ki belgrádi békekötés 18-dik pontjának értelmében a menekültek kiadatását követelte. Az orosz czár pedig saját kezével írt levelet a szultánnak, melyben a kainardjii békekötés 2-dik cikke szerint az orosz alattvaló lengyelek kiadatását azon fenyegető megjegyzéssel sürgeté: „vajha ez ügy ne támaszson felhőt kölcsönös viszonyainkban.”

A török kormány csak hosszú tanácskozások után mondta ki az ügyben a maga határozatát. Resid basa nagyvezér, nem kevesebb emberiségi érzetből, mint kormányára bízott bizodalom érdekéből, eleitől fogva határozottan ellenzéa mene-

kültek kiadását. Érzé ő, hogy e politikája által nemcsak rokonszenveket szerezhet a maga kormányának Európában; hanem egyszersmind a elbizakodott, a maga fölényét minden alkalommal éreztetni kívánó orosz befolyását is csökkentheti. Annál keveBbbé volt tehát hajlandó figyelembe venni az orosz és osztrák kormányok követeléseit, minthogy e politikájában lord Canning angol és Aupick tábornok francia követ által is támogattaték. A porta tehát mind a sz.-pétervári s bécsi udvaroknál lévő követei által kijelenteté, mind Titoff orosz és Stürmer osztrák követeknek kijelenté, hogy miután az idézett szerződések a portának a kiadáson kívül azon másolat is teljes szabadságában hagyják, hogy a menekülteket birodalmából kiutasítsa, vagy a birodalom belső részeibe szállíttassa: a szultán ezen utóbbi máslatokhoz ragaszkodik, 8 az illető kormányok kivátiata szerint vagy kiutasítani, vagy belebezni fogja a menekülteket.

A porta meggondolván, — ír á egyebek közt Ali basa külügyminiszter, a londoni török követhez, Mehmed basához, — „hogy a menekültek életöket a szultán védelme alá helyezték, a büntetés neme fölött pedig, mely öket kiadatásuk esetében várná, kételkedni nem lehet: a szultán kegyes szíve, egyáltaljában nem egyezhet meg abban, hogy Öket oly könnyen s vonakodás nélkül adja ki. Kiadatásuk e fölött a szultán kormányának becsületével s emberiségével sem volna megegyeztethető.”

De sem az illető kormányok sem követek, Titoff és Stürmer, nem elégedtek meg a porta nyilatkozatával s szeptember 14-kén Ali basához írt jegyzetökben kijelenték, hogy utasításaik határozottak s alkudozásnak e tárgyban nincsen helye. Ha a porta két nap alatt kívánt választ nem ad: diplomatai összeköttetéseiket azonnal megszakasztják.

A békére nézve ily fenyegető színt nyervén az ügy, a díván, mielőtt az orosz és osztrák hatalmak haragjával daczolni merne, minden esetre biztosíttatni kívánta magát az angol és

francia hatalmak pártolása által. A minisztérium tehát eme két hatalom követéhez következő kérdéseket intézett:

1. Köteles-e a porta a belgrádi és kainardjii szerződések szerint kiadni a kérdéses menekülteket? — Canning és Aupick e pontra tagadólag válaszoltak.

2. Ha a porta az osztráknak s oroszoknak tagadó választ ad, tekinthető-e az a szerződések megszegésének? A követek válasza: „nem”.

3. Oroszország izenhet-e háborút tagadó válasz miatt? — A követek véleménye: hogy igazságtalanság volna, egyelőre is ily nehezen igazolható, önkényes magatartást tulajdonítani az oroszoknak.

4. Ha az orosz jogtalanul háborút izenne, miként tekintené azt az angol és francia hatalom; és számolhatna-e a porta sttkeres segedelmökre? — A követek válasza: valószínűleg feltehető, hogy a két kormány kárhozhatná az orosz lépését, és szükség esetében nem hagyná a portát segély nélkül.

5. Ha az orosz eddig nem menne, s csak feszültség táradna a két kormány közt, közbevetné-e magát a két hatalom a barátságos viszony helyreállítására? — Válasz: egész buzgalommal.

6. Orosz alattvalók-e a widdini menekültek? Válasz: lehet, hogy van köztök olyan; de ez okból, kivált a jelen körülmények közt, a szerződések nem kötelezik a portát kiadásukra.

A török kormány e válaszok által megnyugtatva, véglegesen elhatározta, hogy a menekültek kiadatni nem fognak. E határozatra, mint mondják, a valida szultánnénak, a szultán anyjának is volt volna némi befolyása, kit Kossuth, még a múlt tavasszal az által nyert vala meg, hogy neki néhány czímeres tehenet küldött ajándokul. Legnagyobb súlylyal bírt azonban a Seik-ul-izlam, vallási főnök véleménye, ki határozottan a kiadatás, mint a koránnal ellenkező szabály ellen szavazott. Titoff és Stürmer követeknek e határozat azon

hozzáadással adatott tudtára, hogy azért a porta buzgón óhajtja fentartani barátságos összeköttetését a két udvarral, g azokkal az ügy kiegyenlítése végett egyenes összeköttetésbe fogja magát tenni. A követek azonban e válasz által ki nem elégítettén, diplomatikai viszonyaikat a portával tényleg megszakasztották.

Mit előbb a magyar nemzet szabadságának ügye, még a muszka invázió közbejötté után is, megnyerni szerencsés nem volt, a menekültek ügye teljesen megnyerte, élénkebb érdekelttségét az angol és francia kormányoknak. E kormányok egymással szintűgy, mint a portával sűrű levelezésbe ereszkedtek. Az érdeket mindazáltal, mint elgondolható, nem annyira a menekültek személyei, mint inkább a török kormány tekintélyének s jogainak az orosz és osztrák irányában való fentartása keltette fel. „Világos — úgymond Tocqueville, francia külügyminiszter, a bécsi udvarnál lévő francia követhez, Beaumonthoz, okt. 5-kén írt levelében — világos, hogy a porta támaszkodva a jól értelmezett szerződésekre, s még inkább az előzményekre, jogosan vonakodhatik oly szabálytól, mely minden tekintélyét lerontaná, s fellázítaná ellene Európában a közérzületet, mely most, midőn a rend és béke helyreállítása vagy fentartása végett minden kormány, minden becsületes és józan vélemény közeledik egymáshoz, a megszakadásnak nem könnyen elfojtható újabb forrását nyitná meg közöttök.”

Az angol és francia kormányok azon véleményben voltak, hogy az orosz az osztrákkal kezét fogva, a menekültek kérdését alkalmul akarja megragadni a törökországgali háborúra, hogy ez iránti régi terveit megvalósítsa. S valóban minden körülmény erre mutatott. Az angol és francia kormányok is kezét fogtak tehát egymással a porta védelmére. Parker admiral kormányra rendeletére a dardanellák tövében vetett horgonyt hajóhadával; arra indult nem sokára a francia hajóhad is. E rendszabály pedig, miután a töröknek az oroszszal kötött hunkiar skelessü szerződése szerint a dardanellákba menetel

minden nem orosz hajónak tiltatik, annyit jelentett, hogy a londoni s párisi kabinetek elhatározzák, sikeresen támogatni a portát, ha annak a szövetséges orosz-osztrák hatalmak háborút izennének.

Ez alatt Kossuth is kitelhetőleg tigyekezett a maga s menekült társai ügyében működni a kormányoknál. Gróf Teleki Lászlónak Parisba s Pulszkynak Londonba még szept. 12-kén írt Widdinből, felszólítván őket, hogy az illető kormányoknál a menekültek támogatására minden szükséges lépést megtegyenek. Írt lord Palmerstonhoz egyenesen is, fejtegetve, mily nagy ártalmára volna az európai politikai egyensúlynak, ha az orosz és osztrák ez ügyben győzedelmet nyerne és pártfogását sürgette.

A töröknek korán sem volt ugyan szándékában háborút idézni elő; mulaszthatlan becsületbeli dolognak tartá mindazáltal politikájának győzedelmet szerezni, s magát az orosz által való újabb megaláztatás érzetétől s tekintélyének gyöngítésétől megmenteni. E végre Konstantinápolyban s vidékén élénk harczias mozgalmak kezdődtek, a hajóhad készülődésre vett parancsot, a seregek öszpontosítottak s a szultán azok felett szemlét tartott.

A viszonyok azonban a minisztériumra s különösen Resid nagyvezérre nézve igen kényesek voltak. Három török miniszter már szept. 9-kén monda a menekültek ügyében eljáró gr. Andrássy Gyula ügynökünknek, hogy a kormány felette nagy zavarban van, mivel a menekültek ügyét egy nagy párt miniszterialis kérdésül törekszik kizsákmányolni, hogy Resid kormányát lehetlenné tegye, — a köz gáncs következtében, ha a menekülteket a közvélemény s kívánat ellenére kiadná; az oroszszal kitörhető háború által, ha a kiadást megtagadna. Ok tehát csak azt a módot látják a szabadulásra e zavarból, hogy a menekültek, ha csak rövid időre is, az izlamra térjenek. Felszólíták ennél fogva mind Andrássy Gyulát, mind Csajkovszkit, a lengyelek Ügynökét, hatnának ez értelemben a widdini menekültekre, Maga Resid basa nagyvezér is ezen

expedienshez nyúlt, mely a veszélyes csomót megoldhatná, a nélkül hogy akár a birodalmat tenné ki a háború, — akár magát a hivatalvesztés esélyeinek.

A rustsuk kainardjii orosz-török szerződés azon pontjában ugyanis, mely a két birodalom alattvalóit kiadatni rendeli, ily záradék foglaltatik: „kivéve azokat, kik akár Oroszországban keresztény, akár Törökországban a mohamed vallásra térnének át.” Azon igyekezett tehát, hogy a menekültek ezen expedienst elfogadják; mi ha sikerül, a porta kettős érdekének leend vala elég téve. E végre hadi segédét a szükséges utasításokkal, mindjárt a díván említett határozata után Widdinbe küldötte, meghagyván Zia basának, követne el mindent, hogy a menekültek az izlamra térjenek. A török tiszta a menekültekhez is vitt Andrásstól és Csajkovszkitől leveleket.

A két ügyvivő, úgy látszik, még nem volt tudósítva a díván azon határozatáról, hogy a menekültek kiadatni semmi esetre nem fognak: a török minisztérium tanácsa szerint tehát azt javasiák honfitársaiknak, hogy térjenek az izlamra, ez által mind magokat a kiadás veszélyéből, mind a portát a zavarból legkönnyebben kimentethvén; különben is e hitsere pusztá formakérdés leend, miután e lépés következtében Törökországból rövid idő múlva szabadon elutazhatnak s ősi vallásukat ismét fölvehetik; ki pedig maradni akar, a török seregben nyerend alkalmazást.

Ezen üzenet és Zia basa felszólítása igen nagy izgatottságot szült a menekültek között Widdinben. Kossuth, Bathyáni, Mészáros, Dembinski, Guyon, Wysocki s több mások indignatiovai utasították el magoktól e kísértést. Kossuth újabban keserű, panaszos levelet írt Palraerstonnak, melyben kijelenté: hogy gyermekeinek dús vagyont nem, de becsületes nevet igen, hagyhat örökségül, s inkább kész magát hóhérpallós alá kiszolgáltatni, hogysem múltját bemocskolja, vagy nemzete bizodalját megcsalja.

Több napig e lelki gyötrelmek közt hánykódának menekülteink. Gr. Batthyáni Kázmér még szept. 21-ről is azt írta Pulszkyknak Londonba, hogy folyton a kiadatás veszélyei közt forognak. Henningsen angol utazó, ki magában a magyar ügy s kivált Kossuth személye iránt nagy lelkesedést ápol, ezt a maga útlevelel megszöktetni is akarta, mit azonban Kossuth nem fogadott el. E bizonytalanság napjaiban jövő sorsuk iránt azonban sokan, a widdini pasa csábításai s fényes ígéretei által elámítva, az izlamra valóban áttértek. Voltak olyanok is, kik csak azután nyilatkoztak e lépésre hajlandóknak, miután a diván határozatáról ki nem adatásuk iránt bizonyosat hallottak, is csak azon okból tértek az izlamra, hogy a török s orosz közti háború kitörésének esetére, mi akkor épen e határozat következtében igen valószínűnek látszék, mint renegátok ismét küzdhessenek a gyűlölt oroszok ellen. Ez utóbbiak élén állott az oroszoknak engesztelhetlen ellensége, Bem tábornok, kinek példájátán még Stein tábornok, Kohlman ezredes és többen mások is követték. A magyarok közül összesen 10 törzstiszt, 52 főtiszt, 40 altiszt s mintegy 150 közvitéz, az olaszok és lengyelek közül szinte egy pár száz tért át az izlamra; a polgáriak közül csak Balogh János s Grimm Vincze említetnek. A törökök a vesztegetésnek és morális kényszerítésnek mindenféle eszközeit megkísérelték, hogy a renegátok számát szaporítsák. A kitértek azonnal ruhát, jobb lakást s élelmet és előbbi rangjukhoz képest a török katonasággal egyenlő zsoldot kaptak. A többiekkel ellenben még keményebben bántak mint az előtt. De a kitértek s hitőkben megmaradtak közt is feszültség, szakadás s különféle viszály tört ki az áttérés miatt.

Kossuthnak a bizonyosság, hogy maga s bajtársai kiadatni nem fognak, hamar visszaadta lelki ruganyosságát, mely őt aztán a legkalandosabb tervekre ragadta. Már elébb készített volt widdini időzése alatt egy röpiratot, melyben a magyar ügy igazságát mutogatva, saját eljárását igazolva, bukásunk egész bünsúlyát Görgeyre veti. Ezen iratban egyezőleg ama

levéllel, melyet aug. 14-kén Tergováról Bemnek írt, egyebek közt akként nyilatkozik, hogy ő, lelke mélyében meghatva a hazát lesújtó iszonyú csapástól, nehogy annak szenvedéseit még inkább súlyosbítsa, végkép lemondott a politikai szereplésről, sőt számadását az élettel is befejezte.*)

Annál meglepőbb tehát s különös világot vet e férfiúnak mind jellemére, mind akkori erkölcsi hangulatára, hogy ok-

*) Érdekesnek tartjuk e levél tartalmát bővebben megismertetni. Miután az utolsó hónapok alatt történeteknek sommás rajzát adta, politikai tervezgetésére megy át, Felszólítja őket, „tartsanak meetingeket, szóljanak Cobdennel, értekezzenek a kabinettel, petitionáltassanak a parlamentnél, hogy Anglia lépjen közbe Ausztriának, Magyarország önálló constitutiojának megtartásával, az orosz elleni erősítésére Agyamban, mond tovább, az eszmék eképen alakulnak. Legkívánatosabbnak látánám, ha egy Coburg lehetne magyar király (!) — oly szövetség alapján Ausztriával, hogy ennek minden kül- vagy belmegtámadtatás esetében 100,000 embert a maga költségén adni köteleztessék. Azon kívül még vagy 200 millió adósságot is elvállalhatnánk. (Késő!) Ha ez nem lehet, második óhajítás, Leuchtenberg, mint magyar király. (!!)

Ez lehetséges eszme (?!); ezt különösen ajánlom. Ha az sem lehet, angol mediatio Ausztria önállóságának érdekében. Legalkalmasb erre egy európai congressus Iparkodni kellene azon lenni, hogy diplomatikai állásunk némileg fentartassék, s nekem, Batthyáni külügyminiszter ellenjegyzése mellett, megengedessék ezen értekezésekbe némileg befolyhatni. Ausztria irányában Magyarország consistentíája hasisául az 1848-ki sanctionált törvényeket kell sürgetni mind azon concessiókkal, melyeket a nemzetgyűlés a különböző népfajoknak megadott. Ütközés köve a hadügy. Talán egyenlíthetne oly modificatio, hogy Magyarország 60—100 ezer katonát tartozék háború esetére segítségül adni Ausztriának, s a civilista nevelésével valami adósságot is elvállalni.

„Most még személyeinkről kell szólanom. Hírlik, hogy a Porta elhatározta személyeinket ki nem adni, hanem lakásul valami helyet akar assignálni a birodalom belsejében vagy valami szigeten. — Un részemről köszönöm ezen gratiát. Nekem nem kell. Ez rabság. Én rab nem leszek. Élni, csak hogy éljek, nem akarok, nem fogok. Az ily pártfogástól halállal fogom magam megmenteni... Én tehát magamát ezennel angol pártfogás alá helyezem.” Eszközöljék ki az ügynökök, hogy Angliába mehessen azokkal, kik vele menni akarnak. A többieknek adassék amnestia; ha kivétel kell, designáltassanak a kivételek. „Nem magamért szólok, úgymond, én nem látandom ez életben hazámat. Én életemmel leszámoltam . . .”

tober elején már ismét Magyarország teljhatalmú kormányzója gyanánt lépett fel s kezd vala intézkedni az ország ügyeiben, mire, lemondása után, sem hatalma, sem terc nem volt többé az ország megigáztatása után. Ő ugyanis az említett angol Henningsent, teljes hatalommal felruházva, okt. 2-kán Widdinből, a következő levéllel küldé Komáromba:

„Magyarország kormányzója Komárom várának üdvözlétet.

„Görgey a hazát elárulta. A hatalmat, melyet én a haza megmentésének feleletterhe alatt ruháztam át reá, ő annak megbuktatására fordította. Kötelességemmé lón tehát a kormányt ismét saját kezeimbe venni, moly hatalmat, a nemzet akarata szerint, különben is csak én gyakorolhatom törvényesen. Fő törekvésem Komárom várát biztosítani. Ha ez magát hat hónapig tartja, a haza meg van mentve. Ez okból Henningsen F. magas állású angol urat, hazánk legmelegebb barátjai egyikét, küldöm be, s a legerjedtebb hatalmat adom neki, mindent tenni, mit Komárom megtartására s biztosítására szükségesnek látand, kinevezni vagy letenni bárkit, a mint azt jónak ítéli, a nemzetet jutalmazásra vagy kárpótlásra kötelezni (!). Különösen, a honárulás büntetése alatt megtiltom hazárfiainak, az ellenséggel, az ő tudta nélkül bármi alku-dozásba ereszkedni (!).

„Rendeleteimnek köteles mindenki engedelmeskedni. Komárom megtartásától függ a haza élete. E várát feladni, a nélkül, hogy az 1848 ki alkotmány megtartassék, a nélkül hogy az ország az ügyünket védő Angolország biztosítása alá helyztessék s a nélkül, hogy az alku általam is aláírassék, hazaárulás lenne, melyet meghatalmazottam halállal büntetend, mi végre őt minden hazafi segíyezni köteles.

„Angolország rokonszenve irányunkban hatalmasan nyilatkozik. A segedelem órája közelget. Ha Komárom kitarót, az ország meg van mentve. Hütlenség és viszály döntötték veszedelembe az országot: Komárom, a hűség s egyesség

megmentheti azt. Az isten és a nemzet átka szálljon arra, ki a nemzetet megcsalja. (Aláírva) Kossuth Lajos.”

Egészen különböző érzelmek és vágyak szorongaták a menekültek nagyobb részének kebleit. Lelki és testi gyötrelmek által megtörve, a többség megbánni kezdé kibujdosását, s érje ott bármi sors, haza vágyódék.

A bécsi minisztérium, consulai által a magyarok nagy részének elégületlenségéről és szabadulási vágyairól tudósítatván, ezeknek visszavezetése végett Hauslab tábornokot Widdinbe küldötte, ki ott október 12-kén meg is érkezett. A tábornok azonnal érintkezésbe tette magát Zia basával, ki csak azon feltétel alatt egyezett meg abban, hogy Hauslab a menekülteket visszatérésre szólíthassa, ha amnestiát írásban is biztosít számukra. Hauslab ezt okt. 16-ról kelt nyilatkozatában meg is tette, kijelentvén, hogy a legénység őrmestertől lefelé a hazába minden büntetés nélkül visszatérhet, úgy azonban, hogy otthon a császári seregbe fognak soroztatni; a tisztek azonban kötelesek lesznek magokat a hadi bizottmányok ítéletének alája vetni. Kossuth, ki honfitársainak nyomorát eddig is annál nehezebb szívvel nézte, minthogy rajtok minden ügyekezete mellett sem sokat segíthetett, a tábornok lépéseinek s a visszamenni nyilatkozók szándékának ellenébe semmi akadályokat nem vetett. S ekként, bár Guyon tábornok néhány főtiszttel azt igen hevesen ellenzé s minden módon megakadályozni törekedett, a másfél hónap óta mindenféle nélkülözések s betegség által elcsigázott magyarok nagyobb része jelentette magát a visszatérésre, s oktob. 21-kén összesen 3050-en szálltak az e végre lerendelt Magyar és Ludwig nevű gőzösökre. A beszállottak közt volt mintegy 60 tiszt, száz olasz és galicziai; a többi mind magyar.

A francia, de még inkább az angol kormánynak erélyes fellépte a porta mellett az orosz végre engedékenyebbé tette, minek következtében aztán a bécsi kormány is kénytelen lett elállani kiadatási követelésétől. Az orosz azt kívánta, hogy menekült alattvalói kiűzetessenek, azok pedig, kik az

izlamra tértek, Diarbekirben zárattassanak el. Ausztria pedig a maga alattvalóit belebbezteni sürgette. A porta ezen engedékenységnak annyira megörült, hogy a kérdés egyéb részleteinek megoldása előtt is hajlandó volt azzal kedveskedni a két udvarnak, hogy a menekülteket a beiram ünnep után, mely alkalommal Kossuthot 120, Batthyánit 75, a tábornokokat egyenként 15, a többieket összesen 25 ezer piasterrel (1 piaster 6 ezüst krajczár) megajándékozta, — november első napjaiban Widdinből Bulgária belsejébe, Suralába belebbezte. A menekültek száma Sumlában még majdnem két ezerre ment, kik közt magyar már körülbelül csak 300 volt.

Még azután hosszasan folyt a vita a belebbezés egyéb körülményei iránt. Az osztrák követ azt kívánta, hogy azoknak névjegyzéke, kiket belebbezetni kíván, bár azok közé olyankat is sorozott, kik már Parisban léteztek, sőt Törökországban soha sem voltak, ne tekintessék bezárottnak, hanem arra tetszése szerint utóbb még másokat is jegyezhesen fel, kiket aztán a porta azonnal elfogatván, a többiekhez belebbezen. A török külügyminiszter azonban november 22-kén kijelenté, hogy kész ugyan a kijelölendőket Kutahiába, Kis-Ázsiába, belebbezni s ott őriztetni; de azt határozottan kívánta, hogy a belebbezendők névjegyzéke egyszer mindenkorra bezárassék. Hasonlókép hosszas vita támadt a belebbezés idejét illetőleg. Stürmer eleinte 15, utóbb öt évet kívánt, végre abban történt a megállapodás, hogy a belebbezés **addig** tartson, míg az osztrák birodalomban s Magyarországbán a forradalom nyomai eltűnnek s a béke megszilárdul. Az izlamra tértekre nézve pedig az határozottatott, hogy Aleppóba belebbeztessenek.

A porta február elején küldé biztosát, Achraed Effendit, Sumlába, hogy a belebbezendőket Várnára s onnan a tengeren Kutahia felé szállítsa. Kossuthot, ki Angolországba óhajtott utazni, csak nehezen lehetett reábírní az elutazásra. Február 15-kén végre megindultak. Elutazás előtt Kossuth

felszólítá a menekülteket, hogy a kiknek tetszik hozzá csatlakozhatnak, s mentek is vele többen, kik nem voltak feljegyezve a belebbezendők közé. Névjegyzékük következő: Kossuth nejével, (ki deczember közepén jött ki álnév alatt hazájából, a hír szerint Knicsanin szerb tábornok által segítettet szökésében). Cseh tolmácsával s 3 szolgájával; gróf Batthyáni Kázmér nejével, 3 lovászsal s 3 inassal, Mészáros Lázár segédjével, Perczel Mór és Miklós, Gyurmán nejével és inasával, Wysocki segédével, Asbóth alezredes, Kossuth segéde, inasával, Házmán, Berzenczey, Lórody, Szőlósy, Ihász, bíró, Vagner, Fráter, Kinizsy, Timári, Kalopsa, örehenek, Veigel, Koszta, Szerényi, László, Kapner, Ács, dr. Paczek, Mihálovics, Marínszky, Szepinszky, Pazyemszky, Lissakovszki, Kossak, Chojecky, Briganti. Dembinski betegsége miatt hátramaradván, később szállítatott utánok. A renegátok február 24-kén indultak el Aleppo felé. Ezek voltak: Bem, Stein, Kohlman, Baróty, Grimm, Told, Fiola, Nemegeyi, Albert, Orozdy, Schreiberberg, Schneider, Balogh, Woroniczky, Czarziczky, Tabazinszky.

A tél múltáig mind a két csapat Brussában telepedett meg ideiglen, honnan aztán aprilban szállítottak el.

A többi, Sumlában maradt menekültek, néhány hónapig még húztak némi csekély élelmi díjt a török kormánytól. Tavasz felé ez megszűnván, mindenféle szétoszlottak. Részök Konstantinápolyba ment s maradt, legtöbbben angol hajókon elébb Londonba, onnan Amerikába szállítottak.

Míg az Orsován keresztül a török földre menekült hazafiak ezen viszontagságokon estek keresztül, több más hazafiak, kik amazokkal körülményeiknél fogva vagy nem menekülhettek, vagy menekülni nem akartak, az osztrák tartományokon keresztül különféle utakon s álnevek alatt törtek utat magoknak. Többen hónapokig életveszélylyel bújdosának az ország külön vidékein, a jó érzésű hazafiaktól rejtegetve, míg biztos alkalmuk akadt a menekülésre. Így szabadultak meg Ausztrián keresztül Almássy Pál, Beóthi Ödön, Horváth Mihály, Vukovich

Sebő, Vetter Antal, Jósika Miklós, Gróf Csáky László, Lónyay Menyhért, Ivánkovics János, Szabó Imre, Czech tábornok, b. Mednyánszky Caesar, Kemény Farkas, Puky Miklós, Irányi Dániel, Ludvigh János, Bethlen Gergely, és Teleki Sándor grófok stb., kik aztán a külföldre útlevelell ellátott számos komáromi tisztekkel egyesülve, részint Parisban, részint Londonban telepedtek meg. Többen Ujházy Lászlóval, a komáromi kormánybiztossal, Amerikában kerestek új hazát.

A Törökországban belebuzogtak, daczára az osztrák kormány ellenzésének, végre 1851-ben szinte szabadon bocsáttattak. Legelőbb kiszabadult Mészáros, ki még a nyár folytán Londonba érkezett mintegy 95-öd magával, nagy részben olyanokkal, kik ez ideig Konstantinápolyban tengődének. Ezek aztán az angol kormánytól szinte Amerikába szállítottak. Szept. 1-jén végre valamennyire nézve megszűnt az internálás? s minden társaival együtt Kossuth is megszabadult. Az éjszak-amerikai státusok kormánya, mely a magyar ügy iránt eleitől fogva annyi rokonszenvet tanúsított, a menekültek Amerikába szállítása végett az e szolgálatra nagy fényvel s kényelemmel felkészített Missisippi fregattot az egész nyáron át a török vizeken vesztegelteté. S midőn végre a menekültek szabadon bocsáttattak, azt 15 ezer dollár útravalóval együtt helyezte Kossuth és társai rendelkezése alá. Ausztria a szabadon bocsátást folyton igen hevesen ellenzé, mire azonban a szultán, megúnván a tömlöcztartó szerepét, kivált lord Palmerston sürgetéseire következtében, mitsém ügyelt.

Lehetetlen még a menekültek ügyében elhallgatnunk a bécsi kormánynak egy tettét, mely azt kitűnőleg jellemzi. A menekülteket a kormány 1850-ki január 9-kén ismételve a pesti hadi törvényszék elébe idézte. Valóban vissza is tért néhány kevesbbé compromittált hazafi, így gróf Batthyáni István Törökországból, Lónyay Menyhért, Ivánka, Bittó képviselők, gróf Andrássy Aladár, Ullmann stb. Parisból. A többi kint maradt menekültek azonban, nem sokára Kossuth és társai megszabadulta után, 1851-ki szept. 21-kén a pesti hadi tör-

vényszéktől megnemjelenésök miatt *in contumaciam* mint fel-ségsértők ítéltettek el, s következő napon az Újépület háta megetti faraktéren, *in effigie* akasztattak fel. „Lovas gendarmerie s egy osztály gyalogság képezte, úgymond a tudósítás, a szokásos fedezetet; három hadbíró olvasta fel a szám szerint 36 ítéletet 8 aztán a bakó az illető fekete táblákat, melyeken a nevek fehéren voltak felírva, a gyalázatfára akasztá. Az elítéltek nevei következők: Almássy Pál, Andrássy Gyula gróf, Balogh János, Batthyáni Kázmér gróf, Beöthy Ödön, Cseh Lajos, Gorove István, Guyon Richárd, Hajnik Pál, Házmán Ferencz, Horváth Mihály, Irányi Dániel, Jósika Miklós báró, Kmety György, Kornis Károly, Kossuth Lajos, Ludvig János, Madarász László, Majthényi József báró, Mérei Mór, Mészáros Lázár, Oroszhegyi József, Perczel Mór, Perczel Miklós, Puky Miklós, Rákóczy János, Sárosy Gyula, Somogyi Antal, Splényi Lajos báró, Stein Jenő báró, Szemere Bertalan, Szontagh Samu, Táncsics Mihály, Teleky László gróf, Vetter Antal, Vukovics Sebő.” Ezen elítélések kétségkívül kapcsolatban vannak a kutahiai menekülők megsza-badulásával. Miután Ausztria minden óvásaival sem volt képes megakadályozni szabadulásukat, boszúját legalább annyira mint hatalmában volt, akarta velők éreztetni s meg-nyalázni őket a világ előtt.

Míg ekként azon hazafiak, kik az ország alkotmányos szabadságának s kormányzati függetlenségének védelmi harczában részt vettek, a nemzet seregeinek legyőzetése és fegy-verletétele után, részint hazájok jogainak s törvényeinek vér-tanúiként végeztettek ki, részint hosszú sanyarúságos várfog-ság kínjaira hurczoltattak, részint végre a világ külön részeiben szétszóratra, a száműzöttség keserveire lettek kár-hoztatva: magát a leigázott nemzetet s országot is a szenvedések tengerével borították el a győzedelmes hatalom boszú-szomjas kezelői.

Midőn 1848 tavaszán Európát a forradalom láza fogta el, a magyar nemzet józanabb s nagyobb része nem kívánt forra-

dalmát. Csak azon reformokat akarta végrehajtani politikai s polgári életében, melyeket, hogy dísztelen anyagi s erkölcsi pangásából fölemelkedhesek, már 1790-ben s újra 1825 után tűzött ki maga elébe s azóta ernyedetlenül munkálva és sürgetve, egy részben már életbe is léptetett. A viszonyok 1848 tavaszán végre megengedték, hogy a régóta óhajtott, megvitatott és sürgetett reformok néhány hét alatt egész összességükben létrehozassanak.

E reform nagyszerű, mondhatni, teljes átalakulás volt, átfogó a nemzet összes társadalmi, polgári s politikai életét. Felszabadította az egyént, a munkát, a gondolatot s lelkiösszemeretet. eltörülte a középkori hűbériség minden maradványait, eltörülte a kiváltságot, s polgári egyenlőséget alkotott jogban és teherben, kivétel nélkül valamennyi osztályokra, fajokra, vallásfelekezetekre nézve. És, a nélkül hogy akár a királyi jogokat megcsönkította, akár azon jogviszonyt, mely a *pragmatica sanctio* szerint Magyarország s az osztrák örökös tartományok közt törvényesen fennállott, megváltoztatta volna, megorvosolta az alkotmány régi sérelmeit, biztosította az ország önállóságát s kormányzati függetlenségét.

Ha az ország e reformtörvények által kezdeményezett átalakulás válságain szerencsésen keresztül esik; — mire pedig semmi egyéb nem kellett, mint eszélylyel s mérséklettel párosult erély új kormányunk részéről, és Őszinteség, igazság és jogtisztelet a törvényeket szentesített fejedelem s a *pragmatica sanctionál* fogva velünk kapcsolatban lévő többi örökös tartományok kormányának részéről: a kifejlés lehetőségének minden feltételei bőségesen meglévén, pár évtized alatt oly hatalmas előhaladást teend vala nemzetünk jóllétében, műveltségében, virágzatában, hogy maga boldoggá, trónja s fejedelmi háza hatalmának s dicsőségének legerősebb támaszává lett volna.

De a gondviselés megfoghatatlan végzetében, — mely nemzetünket újabban is a szenvedések tisztító tűzpróbáján akarta keresztülvezetni, e szerencse nem volt kítűzve szá-

munkra. Azon államférfiakban, kik az új kormány élére jutot-
tak, részint az előrelátó óvatosság s politikai eszély, mérséklet
és bölcsesség, részint az időszerű erély hiányzik, hogy az át-
alakulás szabályos lefolyását fenyegető veszélyeket mindjárt
kezdetben elhárítsák. És az eszély s mérséklettel párosult
erély hiánya miatt kormányunkban hamar mind nagyobb
arányban növekedtek az átalukás sükerültének veszélyei.

A fejedelmi ház, melynek élén, szerencsétlenségünkre,
hiányzott egy magosabb, átható értelem, az egész monarchi-
ára kiterjedt heves forrongástól megijedve, nem fogta fel a
maga valódi érdekeit. Nem ismerve fel a maga hatalma s dí-
csősége gyarapodásának azon új s erős elemeit, melyek a
megifjult Magyarország átalakulásában rejlenek, a bár ön-
ként szentesített reformtörvényeket nem fogadta el őszintén.
Korlátolt élű szeme a régi formák romjai közt nem fedezte
fel az új alakulásnak a réginél hasonlíthatatlanul épebb, ha-
talmasabb erőforrásait, melyek, ha kifejlésükre idő engedte-
tik, a trónt eddig ismert hatalommal s fényvel valának
övezendők. Daczára az új, szentesített törvényeknek, ezen
hagyományalkotta régi formák romjai közé fordult vissza,
hogy azokat düledékeiből összeszedje, s jól roszul meg ösz-
szerakja. Bizalmatlanságában az emberi s társasági haladás
és tökéletesedés iránt, mihelyt első ijedtségéből felocsúdott,
minden törekvését oda fordítá, hogy az idővel dicsővé fej-
lendő új alakulás elemeit már csirájukban megrontsa s az
avult, de megszokott, hagyományos régít állítsa helyre rom-
jaiból.

E célra törekvéseiben tevékeny szövetségest nyert a
szinte megifjult Ausztria új kormányában. Mert bár a régi kény-
uralmat ott is alkotmányos formák váltották fel a kormány-
ban, hiányzottak oly férfiak, kik ezeket életvalósággra érlelni,
meggyökereztetni képességgel s akarattal birtak volna. Az új,
alkotmányos Ausztria kormánya, bár minduntalan más és
más kezekbe, de jobbára a megbukott burokratia tagjainak
kezébe jutott, kik valamint magok semmi lelkesedést nem

éreztek a szabadságért, úgy az új alkotmányos formák közé is mindinkább becsempészték a régi, megszokott, kényelmes tiszturalom szellemét, s hatásukat a fejedelmi ház törekvéseivel egyesítve, Magyarország s az örökös tartományok közt létező törvényes viszonyokba is a régi visszaéléseket, jog- s törvénysérelmeket törekvének helyreállítani. Az alkotmányos szabadság nagy becsét önmagoknál igazán nem érezvén, azért nem lelkesedvén, annak törvényes jogát a Magyarországgal létező viszonyokban sem tárták tiszteletben. A jogtalan, törvénytelen befolyást, melyet elébb, Ausztria absolut kormányának korában, magok s elődeik oly hosszan gyakorlának Magyarország ügyeire, az új alkotmányosság mellett is folytani akarták, mondván s a világgal is elhiteni törekedvén, hogy Ausztriának nem elég a szabadság, ha egyszerűen nem uralkodhatik más népek felett; hogy Ausztria nem élhet, ha Magyarország nem mond le a maga törvényes jogairól; nem elégték a közös fejedelem személyében lévő kapcsolatot, ennek együttes, elválaszthatatlan s feloszthatatlan birtoklását s a kölcsönös segedelmet kűlháború esetében, — ők, az alkotmányos Ausztriának miniszterei, Magyarország legéletbevágóbb közügyeibe, a pénz-, had-, kül- s kereskedelmi ügyeibe is eldöntő befolyást követelének, melyért, minthogy magok csak a bécsi országgyűlésnek voltak felelősök, felelősséggel senkinek sem tartoznának.

És midőn a magyar kormány e jogtalan, alkotmánysértő követeléseket, a maga felelősségének érzetében, kötelessége szerint visszautasította: ennek a szövetséget felmondták, s elébb titkos, majd nyílt ellenségeivé lettek, hogy Magyarországot erőhatalommal kényszerítsék jogtalan igényleteik elismerésére, a maga alkotmányos önállásának, törvényes kormányzati függetlenségének feláldozására. Magával a fejedelmi házzal ugyanazon célra törekedve, teljesíteni soha nem szándéklott Ígéretekkel felizgatták, fellázították az ország s kapcsolt részeinek határai közt lakó, elámított külön népfajokat, és egy majdnem a kölcsönös kiirtásig elmérgesedett véres fajháború

iszonyú szenvedéseit árasztották az országra, azt hívén, a magyar nemzet önmaga hozandja áldozatul jogait, csak hogy a véres belháborútól meneküljön.

Csalódtak. A magyar nemzet, mely minden jogot és szabadságot kivétel nélkül testvériesen megosztott minden vele együtt élő népfajjal, bízva hogy az elcsábított népfajok utóvégre is belátandják a magok igazi érdekeit, bár vérző szívvel, hogy testvérek ellen kell harcolnia, fegyvert fogott a maga védelmére; jogairól pedig lemondani egyáltalában nem akart.

Idő közben a magyar kormány s maga a törvényhozás is számos kísérletet tőn Bécsben s az udvarnál a békés kiegyenlítésre, ennek kedvéért a kevesbbé lényegesebben némi áldozatoktól sem vonakodva.

Hasztalan; a válasz mindig az volt: mondj le jogodról, ha békét akarsz. És mivel a külön népfajok lázadásaival nem lehetett reábirni a nemzetet, hogy törvényes kormányzati függetlenségéről önmaga mondjon le: százezernyi osztrák hadsereget küldenek be megigázására.

Az ellentállásra készületlen nemzet, aggódva jövőjén, már ekkor tetemesb áldozatokkal is hajlandó megvásárolni leglényegeseb jogait, békekövetséget küld az osztrák hadvezér elébe: „lázadókkal — mert már így nevezték a maga kétségbevonhatlan jogait, szentesített törvényeit könnyelműleg feláldozni nem hajló nemzetet, — lázadókkal, úgymond az elbizakodott vezér, nem alkudozom; feltétlen meghódolást követelek.”

A nemzet, kétségbeestében, megkísérté az ellenállást. A szerencse végre kedvezett; a gögös vezér, több csatában s ütközetben megveretve, kénytelen lőn visszavonulni az ország határaitra.

Maga a gondviselés inteni látszék a hatalom kezelőit Bécsben, hogy balszerencsájukban magokba térve, valahára méltányosak, jogtisztelők legyenek s béküljenek ki a jogainak érzetében erős nemzettel, melyének higgadtabb, eszélye-

sebb tagjaiban, a győzelmek daczára sem hiányzott a kibékülés vágya.

A balsorsban nyilatkozó isten újja sem volt képes fölbreszteni bennök az igazság, méltányosság és jogtisztelet érzelmeit. Sőt boszúra gyúlva, még méltánytalanabbakká lettek. Egy más nagy hatalmat hívtak be segélyül az ország megigázására. Újabb bonyodalmaknak, megaláztatásnak s veszélyeknek tették ki a birodalom jövődjét; Ausztria természetes ellenségének, az oroszoknak, karjai közé vetették magokat, csak hogy a maga jogait védő nemzetet megbüntethessék. Háromszáz és hetvenöt ezeryi roppant fegyveres erővel araszták el az országot, melynek fél annyi serege sem volt a maga sükeres védelmére, s melynek még ezen, aránylag csekély erejét is megbéníták már az ügyeink élén álló férfiak hiúságból és féltékenységből, becs- és hatalomvágyból, gyűlöletből s makacsságból eredt viszáljai, fondorkodásai.

A nemzet utóvégre legyőzött.

Hogy azon egyesek irányában, kik a nemzeti önvédelem élén állának, a győzedelmes hatalom kezelői semmi kíméletet nem fognak ismerni, hanem boszúérelmek fégeit egészen megeresztendik, — egyelőre sem lehetett kételkedni.

De miután a boszú borzasztó műve egyesek irányában bevégeztetett, azt lehetett józanul feltenni, hogy a győzedelmes hatalom a nemzet nagy tömegét kímélni fogja, kiengesztelni ügyekvendik. A nemzet épségétől, erejétől, hangulatától függvén nagy részben magának a hatalomnak is európai súlya, hatása, dicsősége: azt kell vala józanul feltenni, hogy miután a független kormányzat eltörlésével céljátérte, saját érdekében óvakodni fog a nemzetet végkép megrontani, s az által önmagát gyöngíteni; óvakodni fog őt meggyalázni, önérzetét megsebezni, alattvalókból magának titkos ellenségeket képezni; hanem, ha már nem tart is minden jogot s törvényt tiszteletben: hogy sorsával lehetőleg kiengesztelje, legalább kímélni fogja a nemzetiséget, a nemzeti hagyományokat, intézményeket s mind azt, minek gyökerei a nemzeti életben kiirthatat-

lanul mélyen fekszenek, magával a nemzet egyéniségével összeforrtak, s miknek megváltoztatása, eltörlése, megsemmisítése az ő új szervezkedése tekintetében sem múlhatatlanul szükséges; sőt, hogy ezek kímélete mellett, úgy ekézni fog, ha csak önérdéke miatt is, lehetőleg feledni s feledtetni a mulatkat, behegeszteni a súlyos sebeket, anyagilag kárpótolni az erkölcsi veszteségeket, minden módon kiengesztelni, kibékíteni sorsával a nemzetet.

És ki hinné, ha a tények szomorú sora nem tanúsítaná? Az osztrák kormányemberek végiglen hívek maradtak önmagokhoz. Ők nem csak igazságosak s méltányosak, de saját érdekekben eszélyesek s kímélők, engesztelők sem tudtak lenni a mélyen sértett nemzet iránt. Gyarlóbbak voltak, mintsem hogy felül emelkedni bírtak volna Tacitus ama mondásán: *propriam est naturae humanae, odisse quem laeseris* — emberi gyarlóság tulajdonsága, gyűlölni kit megsértettél.

Miután az egyesek ezrei ellen boszújoknak szabad folyást engedtek, magát a nemzetet is meggyalázní s végkép megrontani szándékoztak. Valóban szerencse, hogy a nemzetek élete szívósabb az egyesekénél: különben a politikai bárgyúság e mütéte kioltotta volna az életet e nemzetből.

Nem feladatunk, nem tartozik elbeszélésünk keretébe részletes leírása ama kormány szabályoknak, melyek a nemzetre megigáztatása után kibocsáttattak.

Nem is említjük tehát, miként rontották meg anyagilag a két éves háború folytában különben ia kimerült nemzetet az által, hogy a mintegy 70 millió forintnyi magyar pénzjegyeket kárpótlás nélkül beszedve, azok forgalmát s birtokát súlyos büntetéssel tilalmazva, a kezei közt lévő összes pénzértéktől megfosztották; elviselhetetlen adókkal terhelték; s e mellett iparában, kereskedelmében ezerféle megszorító s boszantó szabályok által korlátoták. És csak azt érintjük röviden, hogy az országot, nemzetet, jogvesztettnek nyilatkoztatva, minden törvényeitől, ősi alkotmányától, a századok folytában kifejlett intézményeitől megfosztották; a magyar királyságot eltörül-

ték s az „egységes osztrák császárság” koronatartományává tették; a százados municípiumokat, az igazgatási s igazságszolgáltatási formákat, megyei s községrendszert, törvényszékeket, szóval az ország összes igazgatását s törvényeit, egész történelmi jogát s annak alapján épült polgári s politikai alkotmányát eltörölték, s azoknak helyébe osztrák törvényeket s a nép szokásaival, erkölcsével s fogalmaival ellenkező, idegen igazgatási rendszert s formákat állítottak; meg nem gondolva, hogy miután Magyarországon maga a dynasztia is csak történelmi téren állhat, történelmi jogon bírja a magyar trónt: midőn a nemzet történelmi jogait ekként elnyomják, egyszerűsmind a fejedelmi ház jogalapját is aláássák, jogcímeit is eltörölik s birtoklását egyedül a fegyverhatalom ingadozó, kétes alapjára fektetik. Az ország épségét megsértve, Muraközt, Szála vármegye egy részét, ettől elszakasztották s Horvátországhoz kapcsolták; a bánági három és Bács vármegyét az ország eloszthatatlan testéből kiszakasztva, szerb Vojvodinává alkották s külön koronatartomány gyanánt egyenesen Béccstől tették függésbe. Az ország többi részeit öt kerületre osztották fel, melyek közül, a nemzetiségi egyenjogúság szemfényvesztő, hazug elve szerint a pozsonyit és kassait tót, — a sopronyit német kerületnek nevezték el, magyaroknak csak a pesti és nagyváradai kerületet hagyván. És mind e kerületek igazgatására a többi örökös tartományokból számos ezer német, cseh, morva, lengyel tisztviselőket küldtek be, mit sem gondolva azzal, értik-e vagy nem az igazgatásukra bízottak nyelvét. Számosan ezen új „magyar” tisztviselők közül elébb írászok, szolgák, vagy más pálya- s foglalkodásbeliek lévén, valamint az alájok vetett nép nyelvét, úgy az igazgatási hivatalok elemeit sem értették, s a szinte kívülről berendelt s helységenként felosztott számos ezer zsandároktól támogatva, annál féktelenebb zsarnoksággal uralkodtak a nemzet fölött. A kerület nemzetiségi nevével, a mint t. i. az tótnak vagy németnek neveztetett, egyező nyelvet állapítottak meg aztán hivatalos nyelvül a községi ügyvitelben, tanítási nyelvül az

iskolákban, — minek következtében számtalan esetben megtörtént, hogy az iskolában a tanítóktól, a községházban a lakosoktól nem értett nyelv lőn parancsolt, hivatalos nyelvvé.

Szóval, nem elégedtek meg azzal, hogy a nemzetet a 250,000-nyi orosz hadak segélyével legyőzték, sem azzal, hogy a miért az országra háborút hoztak, a pénz-, had-, kül- és kereskedelmi ügyek önálló kormányát elvették, — egyszerűs mind, ellenkezőleg a nemzet s a fejedelmi ház közt létező kötmények és szerződésekkel, összes alkotmányától, minden jogaitól, törvényeitől s nemzeti intézményeitől is megfosztották; az ország területét feldarabolták; épségét megcsonkították; a nemzetet, a maga szokásaival s hagyományaival, egész életével s egyéniségével ellenkező életre kényszerítve, nyelvét elnyomva, a köz életből s nevelésből kiszorítva, — meggyalázní, megrontani, nemzetiségét megsemmisíteni, minden módon törekedtek; s mi alatt az ekként összemarczangolt nemzetet holtnak hirdették, alélt testén a legképtelenebb mütői kísérleteket hajták végre.

Es mi lett mind ennek eredménye? Mit nyert Ausztria ezen, éveken át következetesen, nagy szigorral folytatott, szintoly igazságtalan s méltánytalan, mint eszélytelen kormányával?

A tetszhalott felébredt s erélyesen követelé a maga kiirt-hatatlan jogát az életre, mely jogot ezred éves küzdelmeivel, legnemesebb vére hullásával s felszámlálhatatlan áldozatokkal szerzett magának a mívelt Európában. Az öntudatra ébredt nemzetek egyéniségét, jogérzetét, szabadságra törekvéseit szintúgy lehetetlen megsemmisíteni, mint a természeti ösztönöket. Mennél inkább korlátolod, annál inkább élesíted ezeket. Mennél inkább elnyomod, annál inkább szilárdítod amazokat. Az öntudatra ébredt, jogait érző, egyénisége kifejtésére, szabadságra törekvő nemzet a rege Antaeusa.

És elérte-e célját Ausztria Magyarország szándéklott megsemmisítésével, az egységes, erős centralisált birodalommal?

Gyöngébb lett, mint bármikor az előtt, mert hatalmának egyik fő tényezőjét megbénította, erejének egyik fő forrását kiszántotta. Nem tanulva a különben emberszerető s jóakarató II. József császár példáján, éveken át a legkorlátlanabb absolutismussal kísérle meg a természetöknél fogva oly különböző, semmi vegyrokonsággal nem bíró elemekből tömör egységet alkotni. De a mi egykor II. József lángeszének, ember- és szabadságszeretetének a fejletlenebb népeknél sem sikerült; most a korlátoltságnak, haragnak s boszúnak még kevesbbé sikerülhetett az erejük, jogaik s egyéniségeik teljes érzetere s tudatára ébredt népeknél.

Belátván végre a rendszer fonákságát, 1861 óta az alkotmányosság színes palástja alatt ismétlék a műtétet. A többi tartományok népeit érdekükbe vonták, hogy közös erőfeszítésük által gyámolítva, valósítsák, mit a legkorlátlanabb absolutismusként valósítania nem sikerült.

Es sikerült-e a műtét? Az első években a süker némi színével kecsegtették magokat; de a műtét részeseivé tett többi népek magok is hamar átlátták azon elvnek századok tapasztalatai által tanúsított, megczáfolhatatlan igazságát, hogy: *egy nép sem erőszakolhatja a maga akaratát más népre, egy nép sem nyomhat el más népet a nélkül, hogy utóvégre saját szabadságát is ne lássa áldozatul esni.* önmagok a műtét részeseivé tett népek közvéleménye, eszélyesebb és méltányosabb férfiai, saját érdekükben, kelték fel Magyarország jogainak bajnokaivá; s e törekvésük, szövetségben a magyar nemzet kiirthatatlan jogérzetével s életerejével, utóvégre czélt is ért.

Vajha az illetők mindnyájan szívökre vennék s a jövő kor szabályává tennék azon üdves tanulságokat, melyek a magyar függetlenségi harc véres drámájából valamennyiek számára oly bőségesen, oly szembetünőleg erednek; mert, bizonyára, e szabadságharcz, melyet a magyar nemzet nem keresett, nem kívánt, nem maga idézett elő; s az önkényes hatalom tünékeny diadala, mind azon eredményekkel egyetemben, melyek abból származtak, valóságos nevelési esz-

köz volt a roszból is jót eredményezni tudó gondviselés kezében!

Íme e tanulságok néhány főbbjei:

A magyar nemzet számára: hogy a mérséklet, higgadság és eszély a jogok legerősebb védpaizsa; a szenvedély, a mindent kockáztató elbizakodottság, a hullámos tengeren könnyen hajótörésre vezethet.

A hatalom számára: hogy csak a népek jogainak, törvényeinek, egyéniségének tisztelete, jogos kívánataik teljesítése, egyéniségökkel való azonosulás lehet az alap, melyen biztosan és tartósan, a viharokkal is daczolva, emelkedhetik a hatalom, az államok ereje, az uralkodók dicsősége; a szuronyok diadala tűnékeny, változó; hegyök keskenyebb talaj mintsem hogy tartós alapul szolgálhatna.

A népfajok számára: hogy veszélyes a danaidák ajándoka, s eszelősség a jog és szabadság ellen a kényuralommal szövetkezni, hogy követelt jogaik — alaposak vagy alaptalanok — és szabadságuk a kényuralom által biztosíttassanak.

Az ausztriai népek számára: hogy azon népek jogainak és szabadságának, melyeket a gondviselés egy hatalom alatt egyesített, ennek túlterjeszkedései s kényuralma ellen csak egy megdönthetetlen, biztos bástyája van: a solidaritás és néptestvériség nagy elve.

A hatalomnak csak a jogtisztelet s a korszerű haladás képezheti tartós, megdönthetetlen alapját; a népszabadság csak az egyenlőség, testvériség és összetartás zászlaja alatt, eszély s mérséklet által vezetve, virulhat s gyümölcsözhet.